ABC CERTIFIED

مهراڻ

نمبر 1/2022ع

سنڌي ادبي بورڊ

هيءَ جا لات ”لطيف“ جي

رات سَهائِي، پُون سَئِين، پِرتَ نَئين پَنڌُ پُورِ،
مَيا! مَحبوبَنِ جي هَلِي وانءُ حُضُورِ،
جي چُٽڪَنِ چِتَ ۾، سي ڪيئَن سَڄَڻ ڏُورِ،
الله لَڳِ اَسُورِ، مون کي نيئَي ميڙَئين.

(سُر ڪنيات)

***

سمجهاڻي:

رات چنڊ ۽ تارن جي روشنيءَ واري (چانڊوڪي) آهي. واٽ سنئين سڌي ۽ صاف آهي. نئون نينهن لڳو آهي. سو تون پنڌ کي چڪ (تيز هل). اي ميا، (ڪيئن بہ ڪري) مون کي محبوب جي اڳيان هلي حاضر ڪر. اهي محبوب جيڪي هر هر پيا ياد پون، جيڪي منهنجي دل ۾ موجود آهن، سي ڪو پري ٿي سگهندا. (هاڻي ڪجهہ بہ ڪر) الله جي واسطي، وڏي اسر ويلي (رات جي پوئين پهر) هلي مون کي محبوب وٽ پهچاءِ.

(شاهہ جو رسالو) محقق: ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ
شارح: ڊاڪٽر عبدالغفار سومرو
ڇاپو پهريون: 2016ع، سنڌي ادبي بورڊ، ڄام شورو

سائين سدائين ڪرين مٿي سنڌ سڪار
دوست تون دلدار
عالم سڀ آباد ڪرين

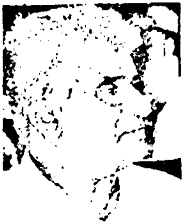

طالب المولىٰ رحہ

معمور يوسفاڻي مرحوم
عمرڪوٽ

جابجا جلوه نمائي، طالب المولىٰ سندي،
ربّ ڏي آ رهنمائي، طالب المولىٰ سندي!

خادمِ علم و ادب، آهي مگر مخدوم سو،
محفلن ۾ روشنائي، طالب المولىٰ سندي!

سنڌ ساريءَ جي اديبن، شاعرن، هر بزم ۾،
وات هر ڪنهن آهه وائي، طالب المولىٰ سندي!

مُلڪ و مِلت ۽ ادب لئہ، علم ۽ ٻوليءَ جي لئہ،
ٿي عجب خدمت رسائي، طالب المولىٰ سندي!

سنڌ ساريءَ جي حسينن کي ڏنو 'معمور' مون،
سونهن سيني ۾ سوائي، طالب المولىٰ سندي!
(ماهوار 'فردوس'، جون- جولاءِ 1957ع)

(11 جنوري قبلا مخدوم محمد زمان طالب المولىٰ جي 29هين ورسي جي نسبت سان)

ٽماهي

مهراڻ

ABC CERTIFIED

[سنڌي ادبي بورڊ جو ٽماهي علمي، ادبي ۽ ثقافتي دستاويز]

جلد 72 — جنوري- مارچ 2022ع — نمبر 1

سرپرست

مخدوم سعيد الزمان ’عاطف‘

چيئرمين

ايڊيٽوريل بورڊ:

ڊاڪٽر درمحمد پٺاڻ

ڊاڪٽر نواز علي شوق

ڊاڪٽر اسد ’جمال‘ پلي

سيڪريٽري

سيد سڪندر علي شاهه

ايڊيٽر

ثميناه ميمڻ

سنڌي ادبي بورڊ

ڄامشورو، سنڌ

ٽماهي

مهراڻ

(Regd No. NS-20)

سنڌي ادبي بورڊ ڄام شورو، سنڌ

The "Mehran" Quarterly

Vol: 72, No 1/2022

(Established in 1955)

• An age old leading journal of Scholarship in Sindhi Language, Acknowledged in all Literary circles of Pakistan and Abroad.

• Contemporary Creative writings, History, Civilization Education, Music, Folklore, Archaeology, Lexicography, General Culture of Sindh and Translations from world Literature are the main topics of Material Usually Published in this Periodical.

• Published by SINDHI ADABI BOARD

• Publication Contact:

Editor, 'Mehran' Quarterly

Sindhi Adabi Board,

Jamshoro Sindh, Pakistan

Tele: 022-2907074

022-9213425

Fax: 022-9213422

E.mail: sindhiab@yahoo.com

Website: www.sindhiadabiboard.org

Subscription contact

Manager

Sindhi Adabi Board's Kitab Ghar

Tilak Incline Hyderabad,

Sindh, Pakistan

Telephone: (022) 2633679

Digitized by M. H. Panhwar Institute of Sindh Studies, Jamshoro.

پاران ايم ايچ پنهور انسٽيٽيوٽ آف سنڌ اسٽڊيز، ڄامشورو.

خريداريءَ لاءِ رابطو:

مئنيجر، سنڌي ادبي بورڊ ڪتاب گهر، تلڪ چاڙهي، حيدرآباد، سنڌ

ساليانو چندو: اٺ سو رپيا   فون نمبر: 022-2633679   في پرچو: ٻه سو رپيا

Printed and Published by Secretary Sindhi Adabi Board, at the Board's Printing Press, Sindh University New Campus, Jamshoro, Sindh, Pakistan.

مخدوم خليق الزمان ”خليق“

(سنڌ جو بهادر سياسي اڳواڻ ۽ شاعر)

جنم:- 13 فيبروري 1949ع

وفات:- 14 مارچ 2022ع

بِسۡمِ اللّٰهِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِيۡمِ

سوچ-لوچ

نئين سال جنوري- مارچ 2022ع جو ٽماهي ’مهراڻ‘ جو پرچو اوهان پڙهندڙن تائين پهتو آهي، گذريل سال جيان هن پرچي ۾ به مواد، موضوع ۽ معيار کي ڌيان ۾ رکيو ويو آهي. علمي ادبي تاريخي مواد کي سهيڙڻ انهيءَ مواد کي چنڊڇاڻ ڪري سنوارڻ ۾ ايڊيٽوريل بورڊ جي معزز ميمبرن جو تعاون ۽ رهنمائي پڻ شامل آهي ۽ اسان جي هر پيري اها ڪوشش هوندي آهي ته ’مهراڻ‘ جو پرچو گذريل پرچي کان وڌيڪ خوبصورت هجي، ۽ پڙهندڙن ۽ لکندڙن کي معيار مطابق مثبت موٽ ملندي رهي. اسين مهراڻ جي نون ۽ پراڻن ليکڪن جا تهه دل سان شڪرگذار آهيون، جن هميشه اسان سان تعاون جو سلسلو برقرار رکيو آهي ۽ آئينده به سندن اهڙو تعاون جاري رهندو.

پبليڪيشن ڪميٽيءَ جي ميٽنگ:

تاريخ 14- فيبروري 2022ع تي پبليڪيشن ڪميٽيءَ جي ميٽنگ ڊاڪٽر ڏُرمحمد پٺاڻ جي صدارت هيٺ ٿي گذري: ڪميٽين جي ميمبرن (1) ڊاڪٽر نواز علي شوق، (2) ڊاڪٽر اسد ’جمال‘ پلي، (3) سيد شبير ’هاتف‘، (4) سيڪريٽري سيد سڪندر علي شاهه ۽ پبليڪيشن شعبي جي محترم رفيق جماليءَ شرڪت ڪئي. ميٽنگ ۾ پبليڪيشن شعبي جي ڪارڪردگيءَ تي غور ڪيو ويو ۽ اهم فيصلا ڪيا ويا.

مخدوم سعيدالزمان ’عاطف‘ کي ٻيهر چيئرمين مقرر ڪرڻ تي بورڊ پاران مبارڪباد:

سنڌ حڪومت وڏي وزير مراد علي شاهه صاحب جي منظوريءَ سان مخدوم سعيدالزمان ’عاطف‘ کي وڌيڪ چئن سالن لاءِ 7 مارچ 2022ع کان 6 مارچ 2026ع تائين سنڌي ادبي بورڊ جو چيئرمين مقرر ڪيو آهي، انهيءَ سلسلي ۾ 25 مارچ 2022ع تي بورڊ جي ملازمن مخدوم سعيدالزمان ’عاطف‘ کي بورڊ جي ٻيهر چيئرمين مقرر ٿيڻ تي گلن جي ورکا ڪري ڀرپور آجيان ڪئي. ۽ خوشيءَ جو اظهار ڪيو ۽ انهيءَ ڏينهن تي چيئرمين صاحب بورڊ جي مختلف سيڪشنن ۽ آفيسن جو دورو پڻ ڪيو ۽ ڪارڪردگيءَ کي وڌيڪ بهتر ڪرڻ لاءِ هدايتون پڻ ڏنيون. ۽ بورڊ جي ملازمن پڻ چيئرمين صاحب کي ڀرپور سهڪار جو يقين ڏياريو.

8 مارچ عورتن جو عالمي ڏينهن:

هر سال عورتن جي عالمي ڏينهن طور ملهايو ويندو آهي، جنهن جو بنيادي مقصد عورتن جي بنيادي حقن طرف ڌيان ڏيڻ ۽ عام عورتن ۾ سجاڳي پيدا ڪرڻ آهي ۽ انهي سلسلي ۾ سڄي دنيا ۾ عورتن جي ترقي، بهتريءَ ڀلائيءَ جي حوالي سان پروگرام ڪري عورتن جي اهميت ۽ ڪردار کي پيٽا پيش ڪئي ويندي آهي، پر ضرورت ان ڳالهه جي آهي ته ڪنهن به سماج ۾ مرد ۽ عورت جو برابريءَ وارو ڪردار لازم ۽ اهم آهي. ٻنهي جي گڏيل عملي ڪردار کانسواءِ ڪابه ترقي ناممڪن آهي، ۽ حڪومتي ليول تي پڻ عورتن جي بنيادي مسئلن طرف ڌيان ڏيڻ گهرجي، جن ۾ بنيادي تعليم، عورتن جو علاج ۽ سرڪاري نوڪري پڻ ڏيڻ آهي.

هِن دفعي اسان ايڊيٽوريل جو باقي حصو ايڊيٽوريل بورڊ لاءِ رکيو آهي، جيڪو ايڊيٽوريل جي ميمبر محترم ڊاڪٽر اسد جمال پليءَ تحرير ڪيو آهي.

ثميٺه ميمڻ
ايڊيٽر ’مهراڻ‘

سنڌي ادبي بورڊ جو تعارف:

سنڌي ادبي بورڊ 1951ع ۾ قائم ٿيو. ان کان پهرين 1950ع ۾ هاءِ پاور ايگزيڪيوٽو ڪميٽي فار سنڌي لٽريچر قائم هئي. هيءَ اعليٰ اختيارن واري ڪميٽي ”سنڌي ادب لاءِ صلاحڪار بورڊ“ جيڪو آگسٽ 1940ع ۾ قائم ٿيو هو، انهي جي رٿن ۽ فيصلن کي عمل ۾ آڻڻ لاءِ قائم ٿي هئي، اڳتي هلي ”سنڌي ادب لاءِ صلاحڪار

بورڊ“ کي ختم ڪيو ويو ۽ هاءِ پاور ايگزيڪيوٽو ڪميٽي فار سنڌي لٽريچر جي ميمبرن جو تعداد ستن مان وڌائي يارنهن ڪيو ويو ۽ ان کي سنڌي ادبي بورڊ جو نالو ڏنو ويو. هيءُ اِهو بورڊ آهي جيڪو هِن وقت قائم آهي. بورڊ جي ٺهڻ وقت ان جو چيئرمين جناب آغا غلام نبي پٺاڻ وزير تعليم سنڌ هو. ان کانپوءِ قاضي محمد اڪبر صاحب وزير تعليم ٿيو تہ پاڻ بورڊ جو چيئرمين ٿيو. 1954ع ۾ بورڊ جي نئين سر تشڪيل ٿي ۽ وزيراعليٰ سنڌ جناب محمد ايوب کهڙو صاحب بورڊ جو چيئرمين مقرر ٿيو. ان بعد 1955ع ۾ سنڌي ادبي بورڊ کي هڪ خودمختيار اداري جي حيثيت ملي ۽ ان جي ڪاروبار هلائڻ لاءِ آئين منظور ڪيو ويو. هن نئين جوڙجڪ ۾ بہ کهڙو صاحب بورڊ جو صدر ۽ سائين جي.ايم.سيد نائب صدر مقرر ٿيا. سيپٽمبر 1961ع ۾ بورڊ جي ٻيهر نئين جوڙجڪ ٿي ۽ حيدرآباد ڊويزن جي ڪمشنر محترم نياز احمد کي نومبر 1961ع تائين ٽن مهينن لاءِ بورڊ جو چيئرمين مقرر ڪيو ويو.

13 نومبر 1961ع کان ٻهريون ڀيرو سنڌي ادبي بورڊ ۾ عوامي وابستگي ۽ نمائندگي جو دور آيو. جڏهن ڪنهن سرڪاري عهديدار بجاءِ سنڌ جي عوام جي محبوب نمائندي سنڌي ادب جي بي لوث خدمتگذار قبلہ مخدوم محمد زمان طالب المولیٰ صاحب کي سنڌي ادبي بورڊ جو چيئرمين مقرر ڪيو ويو. پاڻ اڳ ۾ بہ 1955ع ۽ 1961ع ۾ بورڊ آف گورنرس جا ميمبر رهي چڪا هئا. ۾ هڪ خودمختيار اداري جي خودمختيار چيئرمين طور پاڻ ٻهريون دفعو بورڊ جو انتظام سنڀاليائون. حڪومت جي احسن آفرين قدم سان صحيح معنيٰ ۾ اسين بورڊ جي مڪمل ڪارڪردگيءَ جي حَسين شڪل ڏسون ٿا. مئي 1968ع ۾ بورڊ جي نئين تشڪيل ٿي ٻيون دفعو قبلہ مخدوم صاحب چيئرمين ٿيا. ٽيون ۽ چوٿون دفعو 1972ع ۽ 1974ع ۾ چيئرمين مقرر ٿيا. پنجون دفعو قبلہ مخدوم محمد زمان طالب المولیٰ صاحب 5 فيبروري 1989ع کان ٽن سالن لاءِ بورڊ جا چيئرمين مقرر ٿيا. ڇهون دفعو 12 ڊسمبر 1991ع کان ٽن سالن لاءِ چيئرمين مقرر ٿيا ۽ انهيءَ عرصي دوران پاڻ 11 جنوري 1994ع تي وفات ڪيائون. قبلہ سائين جن جي هن جهان مان بهتر جهان ڏانهن سفر بعد مختلف چيئرمينن وٽ بورڊ جون واڳون رهيون. 4 جون 2010 کان 11 مارچ 2014ع تائين ٻهريون دفعو ۽ 12 مارچ 2014 کان 7 مارچ 2019 تائين ٻيون دفعو قبلہ مخدوم جميل الزمان ”جميل“ سائين سنڌي ادبي بورڊ جا چيئرمين مقرر ٿيا. 8 مارچ 2019ع کان قبلہ مخدوم سعيد الزمان ”عاطف“ صاحب جن بورڊ جا چيئرمين آهن.

هن ايڊيٽوريل ۾ اسين مخدوم سعيدالزمان ’عاطف‘ جي 2022ع واري وقت ۾ ٿيل ڪمن ۽ منعقد ڪيل تقريبن جو خصوصي ذڪر ڪريون ٿا، هنن تقريبن جون رپورٽون اسان مهراڻ جي هن پرچي ۾ تفصيل سان شامل ڪيون آهن.

(الف) مشاعرو:

خميس ڏينهن 13 جنوري 2022ع تي آل سنڌ سنڌي مشاعرو، مخدوم محمد زمان طالب المولیٰ آڊيٽوريم ۾ منعقد ٿيو. هن مشاعري ۾ سڄي سنڌ مان شاعرن شريڪ ٿي پنهنجون نڪور لکڻيون پيش ڪيون.

(ب) ڪتابي ميلو:

تاريخ 13-14 ۽ 15 فيبروري 2022ع تي ٽن ڏينهن جو ڪتابي ميلو منعقد ڪيو ويو. موجود ٽن سالن ۾ باوجود ڪرونا جي افراتفري جي هيءُ ٽيون ڪتابي ميلو هئو. هن ٽن ڏينهن جي ڪتابي ميلي ۾ سنڌي ادبي بورڊ کان علاوه سنڌ ۽ خاص طرح حيدرآباد جي ڪيترن ئي ادبي ادارن ۽ پبلشرن طرفان دُڪان سجايا ويا ۽ سنڌي ڪتابن جو وڪرو ٿيو.

(ج) سنڌي ادبي بورڊ جي سابق چيئرمينن کي سندن خدمتن عيوض پيش ٿيا

هيءُ شاندار پروگرام 13-14 ۽ 15 فيبروري تي سنڌي ادبي بورڊ جي مخدوم محمد زمان طالب المولیٰ آڊيٽوريم ۾ منعقد ٿيو.

(1) تاريخ 13 فيبروري تي سائين مخدوم محمد زمان طالب المولیٰ ادبي ڪانفرنس جي صدارت جناب مخدوم سعيد الزمان عاطف‘ صاحب ڪئي. مهمان خاص جناب شبير ’هاتف‘ شاهہ صاحب ۽ اعزازي مهمان جناب سرفراز راڄڙ صاحب ۽ جناب مختيار ملڪ صاحب جن هئا. هن ڪانفرنس کي ڊاڪٽر عبدالغفار سومرو

صاحب ۽ ڊاڪٽر دُر محمد پٺاڻ صاحب پڻ خطاب ڪيو. هن موقعي تي جناب قبلہ مخدوم محمد زمان طالب المولیٰ جن جي حياتي تي هڪ تعارفي آڊيو _ وڊيو ڊاڪيومينٽري پڻ پيش ڪئي وئي. باقي ڇهن نشستن جي صدارت جناب شبير 'هاتف' صاحب، ڊاڪٽر دُر محمد پٺاڻ صاحب، ڊاڪٽر نواز علي شوق صاحب ۽ ڊاڪٽر اسد جمال پلي ڪئي. هنن تحسيني نشستن ۾ بورڊ جو تازن ڇپيل 15 ڪتابن جي رونمائي پڻ ڪئي وئي.

(د) افتتاح

(1) بورڊ جو جهنڊو، (2) باب جي.ايم.سيد بورڊ جو مُک دروازو، (3) مخدوم جميل الزمان 'جميل' بسپلي سينٽر، (4) بورڊ جي نئين آفسيٽ پرنٽنگ مشين جو افتتاح

(ه) پيڙهہ جو پٿر:

محترم چيئرمين صاحب طرفان بورڊ جي اينڊ پروگرام تحت هيٺين پروجيڪٽس جي پيڙهہ جا پٿر رکيا ويا.

(1) سيد ميران محمد شاهہ انتظاميہ بلاڪ، (2) شهيد ذوالفقار علي ڀٽو ريسرچ لائبريري، (3) شهيد بينظير ڀٽو اسڪالر هاسٽل، (4) ملازمن لاءِ رهائشي ڪوارٽرس

ٻگهہ چوڙي پنڌ پيا:

مخدوم خليق الزمان 'خليق':

تازو 14 مارچ 2022ع تي سنڌ جو بهادر سياسي اڳواڻ، اعلیٰ معيار جو شاعر، قبلہ مخدوم محمد زمان طالب المولیٰ جو ٻيو فرزند مخدوم غلام محمد عرف خليق الزمان 'خليق' لاڏاڻو ڪري ويو. انالله وانا اليه راجعون، مخدوم صاحب جي وفات، مخدوم خاندان سروري جماعت سان گڏ سڄي سنڌ لاءِ نہ وسرندڙ ۽ نہ پرجندڙ خال آهي. مخدوم خليق الزمان صاحب جڏهن سنڌ پيپلزپارٽي جو صدر ٿيو تہ سنڌ جي جيالن ۾ ساهہ پئجي ويو. ايم.آر. ڊي ۾ ٻئي دفعا سنڌ ۾ پنهنجي وجود جو مڪمل احساس ڏياريائين. نہ جيل کان مڙيو نہ ڏکين پنڌ پيچرن کان. بلوچستان جي مچ جيل کان وٺي نارا جيل حيدرآباد، سکر سينٽرل جيل ۽ ڪراچي جيل جون ياترائون ڪيائين. جيل ڀريو تحريڪ ۾ جڏهن مخدوم صاحب اعلان ڪيو تہ سڄي سنڌ جا جيل جيالن سان سٿجي ويا. خاص ڪري سروري جماعت جا ڪارڪن تہ لسٽون لڪرائڻ ۾ اڳرن کان اڳرا هئا. جڏهن محترم مرتضیٰ ڀٽو پاڪستان موٽيو تہ هن سچي ۽ حق آگاهہ انسان محترم مرتضیٰ ڀٽو صاحب جو ساٿ ڏنو. حالانڪہ کيس خبر هئي تہ "عشق جي راهن مٿي ڪانوا اُيا آهن." مگر پاڻ پير پٿون ڪرڻ لاءِ تيار هئو ۽ ڪنهن راهہ جي رڪاوٽ جي پرواهہ نہ ڪيائين. 1972ع ۾ هالا واري سيٽ تان صوبائي اسيمبليءَ جو ميمبر 1988ع ۾ ٽنڊوالهيار واري تڪ تان ايم.اين. اي ۽ 1991ع ۾ سينيٽر رهيو.

سندن ولادت 13-فيبروري 1949ع تي هالا ۾ ٿي. پاڻ گريجوئيشن ڪيائون. 1972ع کان باقاعده شاعري شروع ڪيائون. قبلہ مخدوم محمد زمان طالب المولیٰ سائين کان اصلاح ورتائون. ڪيترن مشاعرن ۾ مخدوم صاحب جي زير صدارت پنهنجي شاعري پيش ڪيائون ۽ دادِ تحسين حاصل ڪيائون. سندن شاعري وقت جي مشهور فنڪارن پڻ ڳائي ۽ عوام جي زبان تي آئي. کين شاعريءَ ۾ بہ جلدي مقبوليت ملي تہ سياست ۾ بہ جلد مٿاهون مقام ماڻيائون.

الله پاڪ کين غريق رحمت ڪري. سنڌي ادبي بورڊ جي بورڊ آف گورنرس جا ميمبر، ٽماهي 'مهراڻ' جو سٽ، سيڪريٽري ۽ سڀ ملازم سنڌي ادبي بورڊ جي لائق ۽ فائق چيئرمن محترم سعيد الزمان 'عاطف' سان ۽ پوري مخدوم خاندان سان غم ۾ شريڪ آهن ۽ ڏکي دل سان دستِ دعا آهن تہ الله پاڪ مخدوم خليق الزمان کي غريق رحمت ڪري ۽ سندس اڳتي جو سفر سٺائو ڪري. ايندڙ مهراڻ ۾ انشاءالله سندن زندگيءَ ۽ ڪارنامن تي هڪ ڀرپور مضمون شامل ڪبو.

مئڊم قمر واحد:

تازو معروف تعليمدان سماج سڌارڪ ۽ ليکڪا مئڊم قمر واحد بہ اسان کان وڇڙي ويئي. انالله وانا اليه راجعون. مئڊم قمر جي والد جو نالو قاضي پير بخش هئو. هيءُ قاضي خاندان نصرپور جو آهي ۽ پوءِ حيدرآباد شفٽ ٿيو، جتي ٽنڊو طيب ۾ 1938ع ڊاڪٽر قمر واحد جو جنم ٿيو. پاڻ پرائمري تعليم رڪمڻي ٻائي اسڪول مان حاصل ڪيائين ۽ 1955ع ۾ مئٽرڪ 'ميران گرلس اسڪول هيرآباد' مان پاس ڪيائين. 1952ع کان ميمڻ گرلس هاءِ اسڪول ۾ نوڪري شروع ڪيائين، مگر اڳتي پڙهائيءَ جو سلسلو جاري رکيائين. ايم. اي، ايم. ايڊ بعد اسڪالرشپ تي آمريڪا مان پي.ايڇ ڊي جي ڊگري حاصل ڪيائين. سندس گهرواري جو نالو عبدالواحد هئو کيس بہ فرزند ڊاڪٽر زبير ۽ انجنيئر سهيل آهن جيڪي ٻئي آمريڪا ۾ رهن ٿا.

مئڊم قمر واحد ماڊل اسڪول (سنڌ يونيورسٽي) جي هيڊ مسٽريس، فيڪلٽي آف ايجوڪيشن ۾ اسسٽنٽ پروفيسر پوءِ پروفيسر ٿي. يونيورسٽي گرانٽس ڪميشن جي ڊائريڪٽر، آرٽس فيڪلٽي جي ڊين ۽ ڪجھ وقت ائڪٽنگ وائيس چانسلر پڻ رهيا. پاڻ سنڌي ادبي بورڊ جي بورڊ آف گورنرس جي ميمبر پڻ رهي. پاڻ اولاد جي معرفت ويهارو کن سالن کان آمريڪن سيٽزن پڻ هئي.

عورتن جي حقن لاءِ پاڻ هميشہ جاکوڙيندي رهي ۽ نياڻين جي تعليم ۽ تربيت لاءِ وڏي جدوجهد ڪيائين. پاڪستان جي سياسي، سماجي ۽ تاريخي موضوعن تي مختلف ڪانفرنسن ۾ گهڻا ئي خطاب ڪيائين. هڪ بهادر حوصلہ مند ۽ باڪردار عورت وانگيان هميشہ سچ جو ساٿ ڏنائين. هميشہ دين ۽ ايمان جي سلامتيءَ جي ڳالھ ڪيائين. سندس زندگي هن دور جي سنڌي عورتن لاءِ وڏي اتساھ جو سبق آهي. پاڻ ڇنڇر 19- مارچ 2022ع تي وفات ڪيائين.

جان خاصخيلي:

جان علي عرف جان خاصخيلي گنڊيل آچر 2022ع-03-20 تي اسان کان وڇڙي ويو. جان هڪ سباجهو ۽ مهربان انسان هئو. سندن نالو شاعر، ڪهاڻيڪار ۽ هڪ سچي صحافي طور سنڌي ادب ۽ صحافت ۾ ياد رکيو ويندو. سندس ٽي ڪتاب شايع ٿيل آهن. 1. گم ٿيل ماڻهو جو سفرنامو (ڪهاڻيون) 2. خوابن جي موسم جو هڪ گيت (شاعري) 3. خوابن جو عجائب گهر (شاعري) صحافت جي دنيا ۾ هو ڪيترين ئي اخبارن سان وابستہ رهيو. سندس لکڻين جو محور سنڌي سماج ۾ موجود خرابين جو تدارڪ رهيو. سندس حياتي جو ڪافي حصو ڪراچي ۾ گذريو. کيس هڪ پٽ ۽ ٽي نياڻيون آهن. سندس آخري آرامگاهہ هالا لڳ ڳوٺ ڪرم خان نظاماڻي ۾ آهي.

مخمور مهراڻوي:

تازو 21 مارچ سومر جي ڏينهن اسان کان سنڌي ادب جو هڪ خاموش خدمتگار جناب محمد علي 'مخمور مهراڻوي' ولد حاجي نظر محمد پلي وڇڙي ويو. انالله وانا اليه راجعون. سندس ولادت 1947ع تي ڳموري جي تاريخي ڳوٺ ۾ ٿي. مخمور صاحب گهڻو مطالعو رکندڙ ۽ کچهرين جو ڪوڏيو شخص هئو، موسيقي جي بہ کيس جهجهي ڄاڻ هئي. پاڻ شاعر بہ هئو تہ محقق، نثرنگار پڻ هئو. ابتدا ۾ ڪجھ وقت ڪهاڻيون بہ لکيائين. سندس تحقيقي مضمون مختلف ڪتابن ۾ شايع ٿيل آهن. پاڻ ڪيترن ۽ مشاعرن ۽ ڪانفرنس ۾ پڻ شرڪت ڪيائون. سندس ادب ۾ استاد معمور يوسفاڻي صاحب هئو، پاڻ پنهنجي دوست محترم لياقت جوڻيجو صاحب سان گڏ پاڙيچا پبليڪشن جي طرفان ڪتاب 'تنهن سورهيہ کي شاباس' ترتيب ڏيئي ڇپايائون.

سنڌي ادبي بورڊ جو چيئرمين محترم سائين سعيدالزمان 'عاطف' صاحب، ۽ بورڊ آف گورنرس جا ميمبر صاحبان، سيڪريٽري سنڌي ادبي بورڊ ۽ ٽماهي 'مهراڻ' جو سڀ هنن اهلِ قلم صاحبن جي وڇوڙي تي سندن خاندانن سان غم ۾ شريڪ آهي.

ڊاڪٽر اسد جمال پلي

ميمبر ايڊيٽوريل بورڊ ٽماهي مهراڻ

چوليون

لافاني ڪلام

- بابا فريد گنج شڪر 12
- پيرپٽو شاهہ حسن اپلاڻي
- مرڪان شيخڻ/ مخدوم پير محمد لڪوي
- پاهڙ فقير ڏل 13
- حضرت مولانا سيد تاج محمود شاهہ امروٽي
- مير علي مراد خان 'مجروح'
- سيد ميران محمد شاهہ 'مهجور'
- الله ڏنو فقير 14
- فقير وحدت علي ٺُترج
- سيد جڙيل شاهہ "صوفي"
- مولوي ثناءُالله "ثنائي"
- غلام عباس "جوش" 15
- ميرزا علي نواز بيگ "خسروي"
- حمزه شائق پلي
- خدا بخش 'مجاهد' چانديو

تحقيق

- سير اگهم ڪوٽ -بدوخان قاصر لغاري 17
- ميٽافڪشن Metafiction ڇا آهي؟
- ممتاز بخاري 24
- اسلامي تهذيب جون اعليٰ تصنيفات
- ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ
مترجم: محمد اسلم پلي 30
- ڏيپلو- ديبل (قسط ٻين)
- لاڪا عبدالرزاق الديبلي (ڏيپلو)
مترجم: ڊاڪٽر اسد جمال پلي 34
- ورهاڱي کان اڳ جي غير مسلم شاعرن جي ڪلام جو مطالعو -ڊاڪٽر دُرمحمد پٺاڻ 42
- سنٿال (سنڌ جي تاريخ ۾ ذڪر ڪيل هڪ هنستاني قبيلو) -قاضي مقصود احمد 49
- مولوي احمد ملاح جي شاعريءَ ۾ 'تجنيس اشتقاق' مرتب جو جائزو
-ڊاڪٽر الطاف جوکيو 52
- سنڌ جو تاريخي علمي ۽ ادبي مرڪز ٺٽو جون لائبريريون -اعظم پلي 61
- ٻالڪ ادب ۾ مرزا قليچ بيگ جون خدمتون -ڊاڪٽر پروين موسيٰ ميمڻ 66
- ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ جون اردوءَ ۾ تحقيقي خدمتون
-سنڌيڪار: محمد عثمان عباسي 71

لوڪ ادب 74

وتايو فقير (لوڪ ڪردار) - معمور يوسفاڻي

مناظرو: زال ۽ مڙس -ايوب عادل خاصخيلي 79

شاعري

- غلام حسين مشتاق سچلاروي 82
- شبير هاتف/ پير مجدد 83
- نياز پنهور/ سرفراز راڄڙ 84
- محمد علي پٺاڻ/ منظور علي شاهہ لڪيلري 85
- خليل عارف سومرو/ خادم حسين 'همدم' سروري 86
- گلبدن جاويد مرزا 87
- تاج جويو/ ڊاڪٽر حسين مسرت 88
- قمر مورائي/ عبدالواسع سهنڙو 89
- جمال مراد گبول/ قائم الدين قائم ماڇي 90
- عابد نياز ميمڻ/ ثاقب ابڙو هالائي 91
- ارباب علي 'عادل' چوهاڻ/ شاهہ زمان پنگر 92
- الله بچايو مشتاق آريسر/ بشيراحمد هليپوٽو 93
- اقبال شاهين/ محمد ٻارڻ 94
- سرور نواز ٻگهيو/ سيد رفيق امروٽي 95
- ولي محمد وفا هوت/ حافظ حبيب سنڌي 96
- منظر علي هوت/ ڏاتل خان چنا اُداسي 97
- لرڏو اُترادي/ نمر ناز 98
- مستقيم بازيدپوري/ عبدالملڪ 'عبد' چانڊيو 99
- ممتاز کوکر/ غلام رسول گل خاصخيلي 100
- دين محمد 'سجاڳ' پلي/ لطيف حيدر 101
- 'مصروف' محمد حسن چانڊيو/ ذوالفقار ٽالپر 102
- ڪوثر هالائي/ فضل الله 'فدا' چانڊيو 103
- زين ڪوسو/ ساگر علي ميرالي 104
- جيئند علي مهر/ پريتم پيلسي 105
- اسير امتياز/ روشن 'ناز' ڏاريجو 106
- شاهہ مردان شاهہ/ زاهد ڪنڀار 107
- قادر بخش 'مخلص' چانڊيو/ اڪرم بخارائي 108

- عاجز چنو/ دانيال رنگريز 109
- فيض سومرو/ حسن ڏاهاڻي 110
- فراخ جانوري/ سليم رضا 111
- رحمت الله اڪرم چنا/ يٰسين ڪنير 112
- فقير امر عباس پنهور/ شمس صابر 113
- حاڪم نونڙي/ حاجي خان ملاح 114
- عبدالغني 'غني' هاليپوٽو/ ولي هنگورو 115
- محبوب علي ڏيپر/ ذوالفقار علي هالار 116
- حافظ عبيدالله ميراڻي/ محمد يوسف سولنگي 117
- عبدالقادر ڪٽي/ اعجاز ٻالهيپوٽو 118
- رمضان ميمڻ/ برج لال بيوس 119
- سيد فخرالدين شاهه/ ميرزا دبير 120
- ڊاڪٽر اسد جمال پلي 121

ڪهاڻيون

- هڪ ٻُڍڙي جو خواب - بهادر ٽالپر 123
- اڪيلائپ - وفا منظور چوهاڻ 124
- ٻه ڪهاڻيون (1) ڪُنڊي (2) چريو
- مير سجاد اختر ٽالپر 126
- بابا هاڻ مون کي ڳولي نه سگهندو! - انور ابڙو 128
- معجزو - ڊاڪٽر رضا چانڊيو 131
- ڇنين جي ڪاڻ - ثمينه ميمڻ 136
- ٻه ننڍيون ڪهاڻيون (1) تنبورو (2) جواب
- حسيب ناياب منگي 139
- سوجهرو - مشتاق گوپانگ 142
- رت کي ٽانبو - آغا خان چانڊيو 144

متفرقات

- مخدوم نويدالزمان 'نويد' سائين - نور سنڌي 149
- سيد عظيم الدين شڪرالاهي ٺٽوي
- قاضي غلام علي 154
- مخدوم آفتاب احمد صديقي
- مخدوم سليم الله صديقي 156
- پروفيسر مراد علي راهمون
- پروفيسر ڊاڪٽر محمد اشرف سمون 158
- ڪمال اختر چانڊيو
- قادر بخش مخلص چانڊيو 162
- ميان قادر بخش ڪليم لغاري
- جان محمد لغاري 168
- مست الست شاعر: وفا ناٿن شاهي
- ڪامريڊ عبدالڪريم بلوچ 170
- سيف الله خالد يوسفاڻي
(حلقهٔ معمور جي ادبي گلشن جو هڪ سهڻو گل)
- تاج محمد هاليپوٽو 174
- شاهه لطيف جي ڪلام ۾ عورت جو
ڪردار - الياس عشقي/ صائمه يوسف بلوچ 179
- سنڌي ادبي بورڊ ۾ ڏهه سالهه جشن
(1958-1968ع) - ڊاڪٽر اسد جمال پلي 186
- ايوان لطيف کان الفرقان ٽائين
- راز علي گل پلو 201
- جوڳي تي جڙاءُ نسورو نينهن جو
- تهمرو: لعل بخش جسڪاڻي 204
- قلندر شاهه لڪياري- زندگي ۽ ڪارناما
- مرتب: ناصر پنهور/ نياز مسرور بدوي 209
- مولائي ملاح، جي ڪتاب جو مطالعو
عيد، عشق ۽ سنڌ - محسن ملاح 211
- ريحانه نظير جي ڪهاڻين جي ڳُنڍڪي
'ٽڪ ٽاڪ گرل' تي هڪ نظر - سجاد مهر 212
- سنڌ جي سهڻن ڏات ڌڻين جي ياد ۾ قومي
ادبي ڪانفرنس ۽ مشاعرو (15-16 ڊسمبر 2021)
- رپورٽ: عبدالواحد 'عاصي' هڪڙو 214
- سنڌي ادبي بورڊ ۾ ڪوٺايل مشاعرو
- رپورٽ: رفيق جمالي 219
- ديوانِ عارف جي تقريب رونمائي
- رپورٽ: الله بچايو مشتاق آريسر 223
- سمنڊ سيوريو جن
- حفيظ چانڊيو 225
علامه قاسميءَ جي 18 ورسيءَ جي تقريب
- رپورٽ: حافظ احمد الدين ابڙو 227
- سنڌي ادبي بورڊ ۾ ٽن ڏينهن جو ڪتابي
ميلو ۽ بورڊ جي سابق چيئرمينن کي خراج
تحسين پيش ڪرڻ لاءِ ڪوٺايل تقريب
- رپورٽ: سيد مير علي شاهه 229

هيءُ لوڪ ادب جي سهيڙڻ جي اُها رٿا آهي. جنهن هڪ طرف سنڌ جي منتشر لوڪ ادب کي محفوظ ڪيو ۽ ٻئي طرف ڊاڪٽر صاحب کي دنيا کان داد تحسين ڏياريو. يونيسڪو کين خاص ڪميٽيءَ ۾ ميمبر طور شامل ڪيو. سنڌي ادبي بورڊ 1955ع ۾ هن رٿا جي منظوري ڏني ۽ هن اسڪيم جو ڊائريڪٽر ڊاڪٽر بلوچ صاحب کي مقرر ڪيو. تعلقي وار ڪارڪن مقرر ڪيا ويا، جن کي مواد موڪلڻ جو ماهيانو معاوضو ڏنو ويندو هو ۽ مرڪزي ڊڪشنري آفيس ۾ ئي لوڪ ادب جو ڪم شروع ٿيو. اڪثر ڪارڪن اُهي ئي هئا جن سان ڊاڪٽر صاحب جون هنڌ هنڌ ڪچهريون به ٿي چڪيون هيون. ڪي ٻيا به مددي ڪارڪن حاصل ڪيا ويا هئا.

طريقه ڪار هيءُ هو ته جيڪو به مواد ايندو هو سو مرڪزي آفيس ۾ موجود هيڊ ڪارڪن شيخ محمد اسماعيل ۽ ٻيا ڪارڪن ڇنڊ ڇاڻ ڪندا هئا. ڊاڪٽر صاحب شام جو ڇهين بجي ايندا هئا، اُن مواد کي ڏسندا هئا، ڪارڪنن سان صلاح ڪندا هئا ۽ درستيون ڪندا هئا. مختلف روايتن مان هڪ جي چونڊ ڪندا هئا ۽ اُهائي روايت متعلقه جلد ۾ موڪليندڙ تعلقه ڪارڪن جي نالي سان شامل ٿيندي هئي، جيڪا فوٽ نوٽ ۾ ڏني ويندي هئي. مون به 1957ع ۾ سانوڻ فقير جا ڪي بيت محمد سومار شيخ جي ذريعي روانا ڪيا. 1962ع ۾ سنڌ يونيورسٽيءَ ۾ ليڪچرر ٿيس ته ڊڪشنري/ لوڪ ادب آفيس ۾ ويندو هوس. هڪ اهڙي شام جو اُتي ويس ته ڊاڪٽر صاحب آيا. ڪارڪنن سان هٿ ملائڻ کان پوءِ هڪدم مواد ڏسڻ ۽ شيخ محمد اسماعيل کي صلاح ڏيڻ ۾ مشغول هئا ته گهران چانهه اچي وئي. ايلاچيءَ جي خوشبوءِ واري خوش ذائقه چانهه جو ڪوپ مون کي به مليو. چانهه جي هن ڪوپ مان مون کي ڊاڪٽر صاحب جن جي خوش ذوقيءَ جو به اندازو ٿيو. آءٌ موڪلائڻ لڳس ته شيخ محمد اسماعيل کي چيائون ته ميان عبدالجبار کان به مدد وٺندا رهو. اُن همت افزائيءَ واري جملي مون ۾ جذبو پيدا ڪيو ۽ جڏهن به ڪا شيءِ ملندي هئي اُها ڪارڪنن کي ڏئي ايندو هوس. شيخ محمد اسماعيل ۽ ممتاز مرزا سان ٿوري گهڻي ڳالهه ٻولهه کان پوءِ هليو ويندو هوس، متان ڪارڪنن جو وقت ضايع ٿئي! ڊاڪٽر صاحب جن جو مٺيون جملو منهنجي ڪنن ۾ پيو پڙندو هو. انهن ئي ڏينهن بلڪه 1953ع ۾ جڏهن "تاريخ معصومي" ۽ "ٻيلاين جا ٻول" جو مطالعو ڪيو هوم ته ڊاڪٽر صاحب جن کي پنهنجو اُستاد، رهبر مثالي محقق ۽ هيرو سمجهڻ لڳو هوس. سندن باقي زندگيءَ جي ڪاهوڙ ۽ جاکوڙ ثابت ڪيو ته منهنجي سندن باري ۾ عقيدت ۽ راءِ صحيح هئي.

سنڌي ادبي بورڊ لوڪ ادب جي هيءَ رٿا ڊاڪٽر صاحب جي حوالي ڪئي ۽ 1957ع کان مواد گڏ ٿيڻ شروع ٿيو. پوري رٿا بندي ۽ صنف وار مواد جي تقسيم ڪئي وئي. 42 جلدن جو هيءُ مواد تيار ٿيو. نثر ۾ سنڌي لوڪ ڪهاڻيون، سنڌ جا عشقيه داستان، ٻاهريان عشقيه داستان هڪ طرف هئا ته نظمي مواد ٻئي طرف هو. ڪن صنفن تي هڪ کان وڌيڪ جلد به تيار ٿيا ۽ ڇپيا. ڊاڪٽر صاحب جن هر صنف بابت مفصل مقدما لکيا ۽ موضوع جو ڪوبه پهلو تشنه نه ڇڏيو. لوڪ ادب جي هنن جلدن جي موضوع وار تقسيم، مواد جي چونڊ، ترتيب ۽ رٿابندي ڌيان ڇڪائي ٿي. لوڪ ادب جي دنيا ۾ هيءَ رٿا منفرد ۽ نشانبر آهي.

ڊاڪٽر عبدالجبار جوڻيجو
رسالو مهراڻ ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ نمبر
تان کنيل

لافاني ڪلام

بابا فريد گنج شڪر

(1173ع — 1275ع)

*

فريدا درد نه وڃي دور، جي لک طبيبن لکن
چڱي ڀلي ٿي پاپان، جي مون پرين ملن

فريدا رتي رت نه نڪلي جي تن چيري ڪوءِ
جن تن رتا رب سين، تن تن رت نه هوءِ

فريدا تون ڪنڌي جي مُٺا، مُٺي به تون تون ڪن
جنهن تون تون نه ڪيون تنهين نه سڃاتو تن

سائينءَ سنڌي ناتو ڪي ڏاڍو پرين ڇون
رب نه پڇي پورهيو سنڌو فقيرن

(ڪتاب 'سنڌي شاعريءَ جو سفر' تان ورتل)

*

پير پٺو/شاهه حسن اپلائي

(وفات — 1248ع)

*

ديبل پاس ڏڪيلجي آيو آب اپار
مڪلي ماڳ مقامين، ٿياسون ڏارو ڏار

*

نور سيا نه رسيا، لڳو ليڪو لاڪاڻ
مٺي رکي من ۾، جيو ڪلو جڻ
ترڙون لڳو تن، پونڌو بهاءُ الدين جو

(ڪتاب 'سنڌي شاعريءَ جو سفر' تان ورتل)

*

هرڪان شيخڙ

(وفات — 1300ع)

*

ڍهل گهرايم سهڻا مورچهندوں
مرشد جي ملي ٿي رهاڻ
ڪرهيل جي جهلي ٿي رهاڻ
جيئن پس لوڏون ڪندين سنڌ ۾.

شرنايون گهرايم سهڻيون، مورچهندوں
مرشد جي ملي ٿي رهاڻ
ڪرهيل جي جهلي ٿي رهاڻ
جيئن پس لوڏون ڪندين سنڌ ۾.

(ڪتاب 'سنڌي شاعريءَ جو سفر' تان ورتل)

مخدوم پير محمد لکوي

(1532ع — 1600ع)

*

ويلو وڃهه مَ وڃ ۾، سبز سائيڙا،
پيروءَ جا پهچائين سلامت ساٿا.

*

روضي پاڪ رسول جي اڄ سين ادبا،
ڏ پيرو پٽ هاروت جو پوٽو الياسا،
سنڌي ساڪن سنڌ جو شائق شفيقا.

(ڪتاب 'سنڌي شاعريءَ جو سفر' تان ورتل)

*

پاهڙ فقير دَل

(1863ع — 1911ع)

سرمارئي (پڪار)

ڪٿ وطن ڪٿ ويڙهيون ڪٿ سنگ ڪٿ ساٿيون ڪٿ ڳولاڙو ڳس
سي دل تان نہ لهن "دل"، جن جهوڪون منجهہ جهنگن
ان جا ڇيلڙا ڇيڪ ڇرن ٿا ڦوڳن ڦريو ڦل
ڪانہ پٽي سون ڪلهن ڪاٿن جانگهين مٽي جهل
تہ بہ زورآور ظلم ڪيو پانهي پهان ان جا پل
منهنجي ڏوٿين ڏيهہ ڦٽو ڪيو سٽي ماڙي جي محل
ويان پهرن پڪاري، مون وساري، ڪٿي ڪانپ ڪلل
تون بہ مير چڙهندين ماڙيون حملا هٽي هل
هتان لڪ، لوڪ لڪائون نيا اڙڏي هيٺ اڙل
هلي بيهندي محشر ماڳ ۾ جت ٿيندي تورائن تل
اٿي پنهوارن جي "پاهڙ" ڇٽي ڪرندي آهہ اٽل
ڪنبندي ويا ڪورٽ ڪان مهڙا ماٽجهي مل
ڪثين افلاطون اهل رائيون راهہ ڇڏي ويا.

✲

ميرعلي مراد خان "مجروح"

(1894ع)

✲

دوست مٺا دلدار آءُ تون اگهہ منهنجي يار پيارا
برهہ بچايو سر تي باري چاڙهہ سر تي خلق جي خواري
سونهن پريا سردار
دمدم ساريان ڪين وساريان، راهان رند مان روز نهاريان
محب مٺا منٺار
دامن لڳوس تنهنجي دلبر پاند ڳچي پاتي آيس تو در
ساجن لهہ ڪا سنهار
جال جدايون ڪر نہ تون جاني "مجروح" آکي ڪر مهرباني
آءُ اچي ڏي آڌار
(ڪتاب 'ڪرنامہ عرف ياد رفتگان' تان ورتل)

✲

حضرت مولانا سيد تاج محمود شاهہ امروٽي

(1929ع — 1957ع)

✲

نحن اقرب جو تجلو شيشہ دل کان لڌو
ڪيمياءُ عشق جي ڪي پوتہ ڳل کان لڌو
سهڻي سنديون صفتون سهڻي پرٿون پروڙيم پاڻ ۾
ويڙهي اندر ويجهو وسيو ٿي گهور گهايل کان لڌو
هرڻ ختنيہ جان نہ پيو ڪو پاڻ ۾ مون کي پيو
مشڪ 'معڪر' جو سِرو هي صدق ڪامل کان لڌو
مان نہ هو پُرجهيو پروڙيو ڪي مون سان موجود هو
ٿي نفي منهنجي جڏهن هن حال حاصل کان لڌو
هو عبث منهنجو ڦرڻ هر ڪنهن تماشي جي پڻيان
دل اندر ۾ ديد پاتي ان جاءِ منزل کان لڌو
ٽوڙي قدوري ڪافيہ مسلا پڙهي ٿيس مولوي
هڪ ذرو نہ ذوق جو تحصيل حاصل کان لڌو
ٿيو جڏهن ارشاد مون تي هاديہ مليو مُرشد ڪَنان
حال حاصل ٿيو حسن تي قرب ڪامل کان لڌو

✲

سيد ميران محمد شاهہ "مهجور"

(1898ع — 1963ع)

ڪلام

عشق وارن کي عجيبا عيش جو ڪونهي ضرور
سوز سڪ ۾ سور مان تن جي سري سيني سرور
نينهن نازڪ جو نشان ٿيو هٿ قربن جي ڪسڻ
مَرڪ مشتاقن سندو ۾ شير مرد جو شعور
رنج راحت فرح محبت جو نہ سڪندن کي سماءُ
عشق جي آتش سندو تن ۾ تهي تن جو تنور
جيہ جفا نہ بہ دل صفا، عاشق سچا سهڻي سندا،
ناز ٿا نازڪار پاڻن ۾ غصو چاڻن غرور
منت جي هن مهر کي منهنجو پسائي ماهہ رُو
تان هنئين تان هوند هتجي هجر جو هيڪر حرور
(ڪتاب 'ڪرنامہ عرف ياد رفتگان' تان ورتل)

✲

الله ڏنو فقير
(1882ع — 1962ع)

ڪلام

چڱي ڪر چڱو ٿين پلي لا سڄاڻي
هستي ۽ هٺ جو تندو ڇو ٿو تاڻي
ملو کهڻ پرکي، کهاٽو پوڻ گهر ڪي
ڪهلا ڳالهه هيءَ اٿئي، صريحاً سڄاڻي
جهڙي آهي ڪرڻي، تهڙي آهي پرڻي
ڪيئي چڱ تلبُون، ڪلفت جي ڪهاڻي
جيڪا پوک پوکيندون، سا ساڳي لڻينديون
لڻي ۽ ڇيهي جي، لها اٿئي اُهڃاڻي
ثابت ڪر سڄاڻي، ڪوڙي ڪڍ ڪماڻي
”الله ڏنا“ اهو جي، تون جاڻ جاڻي
(ڪتاب ’ڏُرناياب عرف يادِ رفتگان‘ تان ورتل)

❋

فقير وحدت علي نُقرج
(1934ع — 1965ع)

ڪلام

ڪري سوداگر سِرَ جي، اهي ايوان ٿو ڪو ڪو
هڻي نعرو نجي نانگن ٿيئي نيشان ٿو ڪو ڪو
بحر بيخود واري بندس مئي جي موج تي مُرڪي
ڏئي سِرُ سُرڪ تي سَٽَ ۾، پيئي پيمان ٿو ڪو ڪو
لڪين منجا ملن ماڪيءَ مئي مشتاق ڪا ماهر
ڪڙي قاتل ڪڏي ڪاهي، مرد مستان ٿو ڪو ڪو
عقل جو اِت نڪو چارو، نڪا ڪا عارضي اٽڪل
دلاور دلر تي دلبر، اهي ديوان ٿو ڪو ڪو
وڃي ”وحدت علي“ عاشق اهڙي اظهار تي اُرڏا،
ڀڃائن ڀهه ڪيئي پريت، ڀجي پروان ٿو ڪو ڪو
(ڪتاب ’ڏُرناياب عرف يادِ رفتگان‘ تان ورتل)

❋

سيد جزّيل شاهه ”صوفي“
(1895ع — 1973ع)

ڪلام

آهيان دايو درد دلبر جي سهڻي ساقي سر سرور جو
سرور سر سبحاني لاريب لقب لاثاني
جنهن جو ناهي ڪو ثاني، مون کي آهي قسم پرور جو

مان عاشق ان جو آهيان، ڪنهن پئي در ڪيئن واجهايان
پاڻي پاند ڳچيءَ ڳل پايان، آهيان نوڪر نيڪ نظر جو

چئي ”شاهه جزيل“ تون شاهي، ڪر در تنهنجي جي گدائي
رکي سيني صاف صفائي، وٺ پيالو سڪ صبر جو
(ڪتاب ’ڏُرناياب عرف يادِ رفتگان‘ تان ورتل)

❋

مولوي ثناءُ الله ”ثنائي“
(1895ع — 1976ع)

ڪلام

عشق گهر پنهنجو ڇڏائي، ٿو رلائي دربدر
بادشاهن کي ڀلائي، ٿو بڻائي دربدر
هير لئي حيران ٿي ڪيو تخت کي رانجهن ترڪ
شاهزادو شوق مون مُرلي وڄائي دربدر
نازنينن نامدارن کي نمائي جو ڏري
جهوپڙين ڪانن ڪکن جون ٿو لڪائي دربدر
عشق عابد ٿو ڀلائي، سڻ قصو صنعان جو
هن دنيا نام نيڪي ٿو وڃائي دربدر
اي ”ثنائي“ عشق وارا ڪين خواري پئي ڏهن
ٿو نڀائي عشق هي پولو بڻائي دربدر
(ڪتاب ’ڏُرناياب عرف يادِ رفتگان‘ تان ورتل)

❋

غلام عباس "جوش"

(1904ع — 1962ع)

ڪلام

صد شڪر رخ ٿيو آ، مون ڏانهن يار جو ڪجهه
مس مس ٿيو آ سامان، اکين جي ٺار جو ڪجهه
مصري کان وڌ مٺو جيئن، منهنجو مٺو جو آهي
ويو مرتبو وڌي جهٽ، مصري بازار جو ڪجهه
ميت ڏسي ٻه پاسو پل ڪيو مگر خدارا،
پت رکجو منهنجي دلبر هيڏي نهار جو ڪجهه
وعدو ڏئي ورين تون، ڪر ياد سو پيارا،
رک شان مان پنهنجي، تون اعتبار جو ڪجهه
اي "جوش" بارِ عصيان کان ڏيل هي ڏڪي ٿي
آٿت فقط آ رحمتِ پروردگار جو ڪجهه

(ڪتاب 'ڏُرناياب عرف ياد رفتگان' تان ورتل)

❋

ميرزا علي نواز بيگ "خسروي"

(1876ع — 1970ع)

ڪلام

هر شيء ۾ حسن تنهنجو مڪرر نظر اچي ٿو
صنعت ۾ ڪونه تنهنجو همسر نظر اچي ٿو
عالم جو ذرو ذرو قدرت جو آهي منظر
ڪک پن ۾ معرفت جو دفتر نظر اچي ٿو
آلِ رسول ﷺ شافع روزِ جزا انسان جا،
هر هڪ انهن مان بيشڪ رهبر نظر اچي ٿو
بخشش گهران ٿو توکان صبح و مسا الاهي
توکان سوا نه مون کي ٻيو در نظر اچي ٿو
اي "خسروي" شغل لک ذڪرِ خدا جو هردم،
ٻي شيء فعل اهڙو بهتر نظر اچي ٿو

(ڪتاب 'ڏُرناياب عرف يادِ رفتگان' تان ورتل)

❋

حمزو شائق پلي

(1948ع — 2016ع)

ڪافي

ولر ڪريو وڻائن ڏي- ولر وريا ولهارن جا!

اوٻاري کان اڀري آئيا، اولهاري ٿا اچن ڪاهيون
چهچن جيئن چوهڙ مان چوهيا،
ڏسان ٽيئن ٽڪ ڏتارن جا.

رايون، سايون، جهري ڄايون، وڻائن تي وري آيون،
ٿيون ساٿي مان سوڳايون، مٺارا مال مارن جا!

اڪيلي قيد ۾ آئون، وطن وارن کي ساريان ٿي،
وڄن ٿا ساز سيني ۾، سنگهارن جي نه سارن جا!

جهري 'شائق' ٻري سڌڪا، ڪيم سڏڙا سنگهارن کي،
پرهاڻا مَن پون ڪي ڪَن، منهنجي ڪيهن ڪرڪارن جا!

❋

خدا بخش 'مجاهد' چانڊيو

(1876ع — 1970ع)

غزل

دوست دم ديدار لاءِ تون در دري کولي نه ڇڏ،
اي پري جهڙا پرين پڙ پردو کولي نه ڇڏ

ملڪ ۾ مجمع حسن پر هيءَ نه ماکهين ٻيو مثال
زلف جي زنجير جي تون ڦر ڦري کولي نه ڇڏ

نوڪ نيڻن جي نظر ڪر نيم خوابي ٻي نقاب،
محبت مارڻ لاءِ منهنجي منهن وري کولي نه ڇڏ

سڀ ستارن کان سوايو تنهنجي صورت جو ثبوت،
ماهرو مهتاب کان وڌ مرمري کولي نه ڇڏ

مار ٿا مارين 'مجاهد' ناتڳ ڪارا نيشدار
ڇڏ وڙهن وسينگ وانگر ور وري کولي نه ڇڏ

❋

ٽئينءَ ۾ چوٿين صدي هجريءَ ۾ جيڪي عرب ۾ عالم سياح سنڌ ۾ آيا، تن جي احوالن ۾ تذڪرن مان اهو پوريءَ طرح سان معلوم ٿئي ٿو تہ سنڌي زبان، سنڌ ملڪ جي قومي ۾ ملڪي زبان هئي. بزرگ بن شهريار 'ڪتاب الهند' ۾ هن طرح سان لکي ٿو تہ "الور جي هڪ هندو راجا منصوره جي مسلمان حاڪم عبدالله بن عمر هباري ڏي لکي موڪليو تہ قرآن پاڪ ۾ مذهب اسلام جي عقائد ۾ تعليم تي سنڌي زبان ۾ ڪتاب لکرائي ڏانهنس موڪلي. عبدالله هڪ عراقي نسل جي سنڌي عالم ڪان ڪلام پاڪ جو ترجمو ۾ اسلامي عقائد ۾ تعليم تي ڪتاب سنڌي ٻوليءَ ۾ ترجمو ڪرائي موڪليا" پهريون ڪتاب سنڌي نثر ۾ ۾ پويون نظم ۾ هو. ان مان صاف ظاهر ٿئي ٿو تہ چوٿين صدي هجريءَ دوران سنڌ ۾ سنڌي نثر بہ نظم سان گڏ موجود هو ۾ اهو ڪنهن نہ ڪنهن نموني ۾ لکيو بہ ويندو هو. پر ان مان اها خبر پئجي ڪانہ ٿي سگهي تہ انهيءَ اڳاتي نثر جي صورت ڪهڙي هئي؟ عربن جي ڪاھ وقت، چچنامي ۾ بيان ڪيل راجا ڏاهر جي ڪن سنڌي خطن جو پتو پوي ٿو، جنهن مان اسان جي مٿي بيان ڪيل ڳالھ جي ڪنهن حد تائين تصديق ٿئي ٿي تہ سنڌي نثر مروج هو. پر چچنامي واري صاحب ان اصل سنڌي خط جو ڪوبہ نمونو نہ ڏنو آهي، تنهنڪري اهو چئي نٿو سگهجي تہ اهي خط ڪهڙي رسم الخط ۾ هئا.

قريشي حامد علي خانائي

رسالو مهراڻ 1971/4ع تان کنيل

ٻڍو خان قاصد لغاري
ٽنڊو الهيار

سير اگهم ڪوٽ*

سرزمين سنڌ جي سيني ۾ سندس پراڻي تهذيب ۽ تمدن جا ڪافي ذخيرا سمايل آهن، بيوفا وقت جي گردش جي ڪري ڪيترا شهر آباديون ۽ واهڻ ڦٽي قبرستان بڻجي ويا ۽ انهن مان ڪيترا آثار قديمه اڄ به يادگار طور دل کي راحت بخشيندڙ آهن.

افسوس جو بي توجهي جي ڪري اهي عظيم يادگار تاريڪيءَ جي خاموشيءَ ۾ مضمر ٿي هميشه لاءِ ختم ٿيندا ٿا وڃن. اهڙين قديم بستين مان اگهم ڪوٽ به هڪ آهي، تاريخي لحاظ کان اگهم ڪوٽ جو هيءُ ڦٽل شهر تمام پراڻو آهي. چچنامه ۾ لکيل آهي ته جڏهن راجا ڏاهر جي پيءُ چچ برهمڻ سنڌ جي ٻڌ ڌرم راجا راءِ سهاسيءَ کي چالبازيءَ سان ختم ڪري سنڌ مُلڪ تي قبضو ڪيو هو، تڏهن اگهم ڪوٽ تي راجا اگهم لوهاڻو راڄ ڪندو هو. سنه 93 هجريءَ ۾ محمد بن قاسم سنڌ فتح ڪئي ته ان وقت اگهم ڪوٽ جو شهر نهايت اوج تي هو ۽ اسلامي فوجن ديبل بندر هٿ ڪرڻ کان پوءِ اچي هن شهر تي قبضو ڪيو، انهيءَ کان پوءِ محمد بن قاسم سپاهه سميت سنڌ جي اترين علائقي ڏانهن روانو ٿي ويو.

هن وقت مڪاني ماڻهو اگهم ڪوٽ کي اگهاماڻو ڪري ڪوٺيندا آهن.

وڏن کان روايت آهي ته هيءُ شهر بن پيءُ پٽن جي نالي سان سڏبو آهي يعني اگهام نالو پيءُ جو ۽ ماڻو نالو پٽ جو (والله اعلم) اگهم ڪوٽ جو هيءُ عظيم خاموش شهر تعلقي ماتلي ۾ ٽنڊوالهيار ۽ ٽنڊو غلام علي روڊ کي نزديڪ اولهه طرف ٻه فرلانگ کن پنڌ تي آهي.

روڊ کي ڇڏي جڏهن اگهم ڪوٽ جي ڦٽل شهر ڏانهن وڃبو (جيڪو سينٽر مقام جي صورت ۾ آهي) ته مقام جي اوبر طرف لڳ هڪ ڦٽل واهه (ڍوري) جا نشان آهن چون ٿا ته اهو ٻورو ڪنهن سمي سنڌو درياهه جي هڪ ڇاڙهه هو ۽ ٻاراهو وهندڙ هو.

سنڌو درياهه هميشه پنهنجا وهڪرا بدلائيندو رهيو آهي، درياهه جي رخ بدلجڻ جي ڪري انهيءَ منڪوره ڍوري به آهستي آهستي صرف ساوڻ جي مند ۾ وهندڙ واهه جي وڃي شڪل اختيار ڪئي اهو ٻورو جنهن کي بگهياڙ ۽ سرفراز به سڏيو ويندو هو ۽ اگهم ڪوٽ کان اُتر کان ڏکڻ طرف وهندو هو.

سال 1932ع ۾ نون واهن جي نڪرڻ کان پوءِ هي ڍورو هميشه لاءِ ڦٽي ويو.

ٻوري مان لنگهي ستو نهار ڪبي ته هڪ عاليشان ۽ نئين مرمت ٿيل مقبري تي نظر پوندي اهو مقبرو اولياءِ حضرت شاهه عبدالمجيدؒ جو آهي، جنهن کي عام طرح سان شاهه مجيد ڪوٺيو ويندو آهي، مقبري جي ڏکڻ طرف اڏاوت ٿيل ڪچيون جايون آهن، جيڪي فقيرن جا اوتارا آهن.

هر مهيني جي چوڏهين تاريخ سنو ميلو ٿيندو آهي جتي اوري پري جا معتقد ماڻهو حاضري ڏيڻ ۽ زيارت ڪرڻ لاءِ ايندا آهن ۽ مولود جي پڙ محفل ٿيندي آهي.

اوتاري جي احاطي ۾ هڪ نلڪو پڻ لڳل آهي، نلڪي جو پاڻي ساڪرو ڇهرو آهي ۽ ڦٽن ڦرڙين وارا بيمار ماڻهو ان کي لڪيءَ جي پاڻيءَ وانگر استعمال ڪندا ۽ وهنجندا آهن.

هيءُ مضمون مرحوم رئيس ٻڍو خان اداره 'مهراڻ' کي خصوصي اشاعت لاءِ موڪليو ۽ اشاعت کان پهرين پاڻ 24 آگسٽ 2021ع بروز اڱارو وفات ڪري ويو، هن سلسلي جو هڪ مضمون مرحوم محمد حسين ڪاشف جو پڻ ڪافي سال پهرين ٽماهي مهراڻ ۾ شايع ٿي چڪو آهي. (ايڊيٽر)

مالڪ محبوب جي قدرت آهي ۽ ڪيترا مريض پڻ شفاياب ٿيا آهن. اوتاري کان اُتر طرف لڳ مسجد بہ آهي. سلمهون ٿلهي تي اولياء صاحب شاهہ عبدالمجيد جو مقبرو آهي مقبري جو دروازو ڏکڻ طرف آهي ۽ سندس اڳيان سيمينٽ سان پڪو ٿيل احاطو بہ آهي.

سال 1968ع کان اڳ هن مقبري ۾ وڃڻ ۽ زيارت ڪرڻ بہ ڏپ ٿيندو هو ڇو تہ مقبري جون پٽيون ڏکڻ ۽ اوڀر طرف واريون بلڪل ڪِريون پيون هيون ۽ گنبذ بہ صرف ٻن پٽين جي آڌار تي زبون حالت ۾ بيٺل هو ۽ اندر ڪِن ڪچرو پيل هوندو هو.

اسان جا وڏا ڳالهہ ڪندا آهن تہ اٽڪل 50 کن ورهيہ ٿيندا جو مقبري جون ٻہ پٽيون برسات ۾ ختم ٿي ويون هيون ۽ گنبذ انهيءَ زبون حاليءَ ۾ باقي ٻن پٽين تي بيٺو رهيو، سال 1968ع ۾ رب ڪريم ڳوٺ گلاب لغاري جي هندو سيٺ کي توفيق ڏني ۽ مسلمان معتقدن بہ گڏجي مقبري جي مرمت جو ڪم شروع ڪرايو ۽ نئين مرمت جي ڪري مقبرو هاڻي تمام عاليشان ٿي ويو آهي، جنهن ۾ ڇهہ تربتون آهن. روايت موجب اولهہ پاسي واري تربت شاهہ عبدالمجيد جي آهي ۽ ٻيون مزارون سندس پوين فقيرن جون آهن.

شاهہ عبدالمجيد جي زيارت ڪري اوڀر ۽ اُتر طرف اچبو تہ تمام وڏا وڏا دڙا ڏسڻ ۾ ايندا.

انهن دڙن ۾ هينئر ڪافي شگاف پئجي ويا آهن، جيڪڏهن غور سان ڏسبو تہ انهن ۾ ڪٿي ڪٿي زمين جي سطح کان اُٺ ڏهہ فوٽ مٽي ڪوئلي ۽ ڇار جا بہ ٽي تهہ ڏسڻ ۾ ايندا ٿي سگهي ٿو تہ پنهور وانگر هتي بہ آبادين جا ٻہ ٽي دور آيا هجن.

وڏا ڳالهہ ٿا ڪن تہ پراڻي پاڻي جي زماني ۾ ماڻهو انهن دڙن کي کوٽي مٽي اُٺن تي ڪٽي زمين ۾ پاڻ طور وجهندا هئا هڪ همراهہ دڙي کي کوٽي رهيو هو تہ اندران ڪنجهي جون ست سٽيل ٿالهيون نڪتيون ۽ ايترو تہ سڙي ختم ٿي ويون هيون جو فقط هٿ لڳائڻ سان ختم ٿي ويون. دڙن کي ڪڏا پئجي وڃڻ سبب هن وقت بہ منجهانئن قسمين قسمين مٽيءَ جا ٺڪر ڀڳل ٽٽل حالت ۾ ٻاهر ڏسڻ ۾ ايندا جن مان ڪاشيءَ جا ٿانوَ، ٺڪر جي چاڏين جا ٺڪر، چلم ۽ حُقي جا ٺڪرا، ٻارن جي راند جا اُٺ ۽ مٽي جا پڪل بلور، جنديون، پٿر جون ڀڳل چڪيون، ڪوڏا ۽ ڪوڏيون مطلب تہ اڳهر ڪوٽ ۾ ٺڪر جو تمام ڪثرت سان رواج هو سڀ کان جندين جا ٺڪر تمام گهڻا ڏسڻ ۾ ايندا.

انهيءَ مان معلوم ٿئي ٿو تہ ڊوري ۾ پاڻي جام هئڻ سبب هتي ساريون تمام گهڻي انداز ۾ ٿينديون هيون، جيڪا هن علائقي جي خاص پوک هئي.

ڪاشيءَ ۽ ٺڪر جي ٿانون تي عاليشان گلڪاري ٿيل آهي ۽ ڪم بہ اهڙو تہ سچو ۽ عمدو ٿيل آهي جو اڄ بہ انهن ڪاشيءَ جي ٺڪرن کي ڏسي ائين ٿو معلوم ٿئي تہ هي ٿانوَ ڪلهہ جا ٺهيل آهن ۽ ڪلهہ ئي ڀڄي پيا آهن.

خاص طور برسات جي موسم ۾ انهن دڙن مان عجيب و غريب قسم جون شيون ماڻهن کي هٿ اينديون آهن، جن کي ڏسي ماڻهو اچرج ۾ پئجيو وڃي، بنده پڻ هڪ ڏيئو ڏٺو هو، جيڪو تمام خوبصورتيءَ سان ٺهيل هو ۽ بلڪل صحيح سلامت هو ۽ ان کي پوءِ ڳوٺ جي مسجد شريف ۾ ٻاريو ويو.

ڏيئي جي شڪل صورت موجوده ڏين کان بلڪل مختلف آهي. اندر تيل وجهڻ واري هنڌ خانا ٺهيل هئا جن خانن مان سوراخن وسيلي وٽ کي اماڻيو پوندو هو ڏيئي جي روشني تمام سٺي هئي.

دڙن جو معائنو ڪري شاهہ عبدالمجيد جي مقبري کان اُتر طرف وڃبو تہ جامع مسجد ڏسڻ ۾ ايندي جيڪا پڻ مٿاهين جڳهہ تي آهي. جامع مسجد جي احاطي کي ٻاهران ديوار آيل آهي، اندر داخل ٿيڻ لاءِ ڏکڻ ۽ اوڀر کان صدر دروازا آهن.

مسجد ۾ اندر وڃبو تہ معلوم ٿيندو تہ ڏکڻ طرف احاطي ۾ مدرسي جي جڳهہ ڏسڻ ۾ ايندي، سنڌ جي ٻين قديم شهرن وانگر اڳهماڻو بہ ديني تعليم جو وڏو مرڪز هو، جتي ڪيترائي بزرگ عالم فاضل تعليم ۽ تبليغ اسلام ۾ هر وقت مشغول رهندا هئا.

مسجد جي احاطي وارو اڀرندو دروازو جيڪو هينئر بہ سلامت حالت ۾ آهي ۽ جنهن تي اذان (بانگ) ڏيڻ لاءِ چاڙهيون ٺهيل آهن، جڏهن انهيءَ بانگي

تي چڙهي چوطرف نظر ڊوڙائبي ته اٽڪل 200 کن ايڪڙن ايراضيءَ تي ٺٽل شهر جو نظارو ڏسڻ ۾ ايندو.

جامع مسجد ۽ سندس احاطي واري پيڙهه مضبوط پٿر جي ٻڌل آهي، چون ٿا ته اهي پٿر جهنبدي پاٽڻي جي تائين (ڍوري) ۾ ٻيڙين تي ايندا هئا ۽ پوءِ شهر تائين اُٺن وغيره تي ڪٽي ايندا هئا.

ديوارن جي پٽڻ پيڙهه تمام اونهي رکيل آهي ۽ ويڪر 3 فوٽ کن ٿيندي. مسجد شريف جي اڳيان وراندو آهي ۽ مسجد کي ٽي دروازا آهن هن وقت صرف ٻه پٽيون اولهه ۽ اوڀر واريون موجود آهن.

ڪجهه سال اڳ اُتر ۽ ڏکڻ وارا پاسا به سلامت هئا مگر لالچي ماڻهن پئسن جي ڳولا ۾ پٽن جي پڙ ۾ مسجد جي اندر کڏا کوٽيا، انهيءَ ڪري ديوارون ڪمزور ٿي وڃي پٽ کي لڳيون. مسجد جي ڊيگهه چاليهه فوٽ ۽ ويڪر پنجويهه فوٽ کن ٿيندي، اولهه واري سلامت پٽ ۽ عاليشان پٿر جو محراب ٺهيل آهي ۽ جنهن تي تمام سهڻي ۽ سادي گلڪاري ٿيل آهي.

محراب جي ٻنهي پاسن ۾ پاين وانگر ننڍا ٿنڀا ٺهيل آهن، جيڪي محراب جي حسن کي ٻوٻالا ڪيو بيٺا آهن. محراب جي مٿان حاشي ۾ عربي ۽ فارسيءَ ۾ عبارت لکيل آهي.

عبارت جو ترجمو هن ريت آهي:

(1) فرمايو الله تعاليٰ ۽ پوءِ پوڪاريو ملائڪ ۽ اهو بيهي نماز پڙهي رهيو هو. محراب ۾ اي رب منهنجا قبول ڪر. اسان کان تحقيق تون ٻڌندڙ ڄاڻندڙ آهين.

(2) يا خدا مهابي شفاعت ڪندڙ مخلوق جي همت ڏجائن ساري جهان کي.

(3) هڪ مسجد آهي ڪافي عزت واري جو هميشه انهيءَ ۾ عزت ۽ فرحت آهي.

(4) زماني جي بادشاهه کان پوءِ پراڻي ٿي چڪي آهي، جنهن کي تعمير ڪئي، منهنجي اولاد هميشه لاءِ.

(5) ڪريمڏنه اسحاق پڻ محمد آهي اسماعيل ۽ طيب احمد ۽ ڪرامت آهي.

(6) ڪم ڪيو استاد اسان جي جيڪو ذات جو ڪيريه آهي.

ابوطالب ڪاريگر سُنو سنگتراش آهي.

(7) عاجز چيو تاريخ جي باري ۾ بنا تڪليف جي جو گڏ ڪندڙ جهان کي جنت ۾ آهي.

فارسي عبارت جي آخري فقري يعني "جامع جهاياني جنتي" مان مسجد شريف جي راس ٿيڻ جو سن ابجد جي حساب موجب 657 هجري نڪري ٿو.

مسجد جي ڇت لاءِ گنبذ وغيره جو ڪوبه نشان ڪونهي وڏي عمر جا ماڻهو هن وقت به ڳالهه ٿا ڪن ته 60 کن ورهيه اڳ اسان مسجد اندر ڪاٺ جا شهتير پراڻي حالت ۾ ڪِريل ڏٺا هئا، جن تي عاج جا ڦُندڻ لڳل هئا ۽ هينئر به دروازن مٿان ڪاٺ لڳل ڏسڻ ۾ ايندو.

اولهه واري پٽ ۾ پراڻي طرز تي هوا لاءِ منگهه ٺهيل آهن، فرش جون به اجا چند سِرون بلڪل سلامت آهن جيڪي عمده ڪاشيءَ جون ٺهيل آهن.

ڪمال ته ڏسو ته صديون گذرڻ کان پوءِ به اجا تائين رنگ سلامت اٿن. مسجد ۾ فرش ختم ٿي وڃڻ ڪري اندر پيڙهن جا نشان ڏسڻ ۾ اچن ٿا، شايد مسجد ڀريائين ننڍي ٺهيل هئي ۽ پوءِ وري ۽ وڌائي ڪيس ضرورت مطابق ٺاهيو ويو، غور ڪري ڏسبو ته سڄو ڪم تمام مضبوط ۽ عاليشان ٿيل آهي، مگر بيوفا وقت جي رفتار هر شيءِ کي زوال ڏانهن ڌڪيندي رهي ٿي.

هن مسجد جي معائني ڪرڻ کان پوءِ ڏڙن مان لنگهي اوڀر طرف سڌ پنڌ تي نهار ڪبي ته هڪ ٻي مسجد جا نشان هڪ مٿاهين هنڌ تي ملندا، مٿي چڙهي وڃڻ کان پوءِ معلوم ٿيندو ته ڪابه پٽ سلامت ڪانهي، اوڀر طرف هڪ ننڍي کوهه جا نشان ملندا، جنهن ۾ مٽي کان سواءِ ٻيو ڪجهه به ڪونهي. مسجد جي پاسي ۾ جيڪي پيڙهن جا نشان ڏسجن ٿا تن مان اندازو لڳائي سگهجي ٿو ته هتي به ڪو مدرسو وغيره هو هي مسجد وتائي فقير جي سڏجي ٿي، ۽ وتائي فقير جي اها مسجد مشهور آهي. هن مسجد کان پوءِ وري اُتر طرف اچبو ته ڏڙن پڙن جو البت دنگ اچي ويندو ۽ هن جاءِ تان اولهه اوڀر طرف هڪ پٿنتل ڏسڻ

۾ ايندي، جيڪا ٻوري تائين آهي اهو وتائي فقير جو گهيڙ سڏجي ٿو. هن وقت انهيءَ جاءِ تان واڻ ڪورس آهي. چون ٿا ته اهو به ٻوري مان نڪرندڙ هڪ واهه هو جيڪو شهر جي وچ مان وهندو هو، ۽ جنهن کي گاندريو واهه ڪري سڏيندا هئا. مقام جو سير ڪندي واڻ ڪورس کان ٿورو اُتر طرف روانو ٿبو ته هڪ ٻي مسجد ڏسڻ ۾ ايندي. منجهس اندر وڃڻ خطري کان خالي ڪونهي، بلڪل زبون حال آهي. پيهي وڃڻ سان پتو پوندو ته اها ٽن گنبذن واري مسجد آهي، هن وقت فقط وچ وارو گنبذ سلامت آهي ۽ پاسن وارا گنبذ به ختم ٿي ويا آهن. هن مسجد جي پيڙهه به بلڪل مضبوط آهي.

مذڪوره مسجد کان اُتر طرف هڪ ننڍو مقبرو ڏسڻ ۾ ايندو، جنهن کي عام طرح مڪاني ماڻهو پير پوٽن يا قادري پيرن جو قبو ڪري چوندا آهن.

اگهمڪوٽ جا قادري پير علمي ادبي خزاني ۽ خدمت خلق جي ڪري هند سنڌ ۾ مشهور آهن، جن مان حضرت شاهه لطف الله قادريؒ هڪ نهايت زنده دل صوفي درويش ٿي گذريو آهي.

شاهه لطف الله قادري سنڌيءَ ٻوليءَ جو عظيم شاعر ۽ اديب پڻ هو.

مذڪوره قادري پيرن جو مقبرو بلڪل زبون حال آهي. اندر ٽي تربتون آهن، نالن وغيره جي ڪابه خبر ڪانهي، فرش پٿر جو ٻدل آهي، هن قبي جي زيارت ڪري اُتر طرف نهاربو ته اگهمڪوٽ جي مشهور معروف اوليا مخدوم محمد اسماعيلؒ سومري جو عاليشان مقبرو ڏسڻ ۾ ايندو. صديون گذرڻ کان پوءِ به بنا مرمت جي هڪ شاندار صورت ۾ بيٺل آهي، مٿاهين ٿلهي تي هئڻ ڪري نظارو پڻ سٺو آهي.

چون ٿا ته مقبرو ۽ پاسي واري مسجد مخدوم اسماعيل پنهنجي حياتيءَ ۾ پاڻ ٺهرايا هئا. (والله اعلم) مخدوم صاحب جي درگاهه ۾ داخل ٿيڻ لاءِ ڏکڻ طرف کان گنبذ واري دروازي مان لنگهڻو پوندو آهي.

دروازي جي مٿان حاشي ۾ ڪاشيءَ جي سِرن تي هيءَ فارسي عبارت لکيل آهي جيڪا صديون گذرڻ ڪري به صاف پڙهڻ ۾ اچي ٿي:

عبارت:

چراغ مسجد و محراب منبر، ابوبکر عمر و عثمان حيدر،
چراغ مسجد و محرابہ محمد و علي و فاطمہ شبير شبر.

طلب زدکہ مخدوم اسماعيل مراد بهر مرادکہ آئي بہ مطلبہ برسي اين درگاهہ آنجا هست" کہ ظاهرو باطن چہ قبہ اينست کہ تابہ قيامت زنور حق آباد سال وفاتش ز فاضلي پرسيده" جواب دادکہ ظل الله هست." دارم ياد تاريخ چهاردهم ماهہ ذوالحج 996هجري.

ترجمو فارسي عبارت:

طلب ڪر جو مخدوم محمد اسماعيل وٽ جنهن مراد لاءِ ايندين مطلب کي پهچندين، هي درگاهه شريف اها جاءِ آهي، جو ظاهر ۽ باطن اگرچہ قبہ آهي مگر قيامت تائين الله جي نور کان آباد آهي، سال هن جي وفات جو فاضل کان پڇيم جواب ڏنائين ظِلاالله آهي معنيٰ الله جي رجعت جو سايو آهي، ياد رکيم تاريخ 14 مهينہ ذوالحج 996هه.

مذڪوره دروازي مان لنگهبو ته ٻن پڪين ديوارن جي وچ ۾ هڪ گهٽيءَ مان هلڻو پوندو، پٽيون پنج فوٽ ڪن اوچيون ٿينديون. ٿورو اڳتي هلي درگاهه شريف ۾ داخل ٿبو، مقبري جو دروازو ڏکڻ طرف آهي ۽ ساڄئي طرف کان عاليشان هڪ گنبذ واري مسجد به آهي جنهن کي اولهه کان سواءِ ٽنهي طرف دروازا آهن مسجد لڳ اوپر طرف مدرسي جا پڻ نشان آهن.

چون ٿا ته انهيءَ جاءِ تي ويهي اولياء صاحب درس و تدرسي جو ڪم ڪندو هو.

مقبري توڙي مسجد جي اڳ واري حصي ۾ ڪاشيءَ جو تمام عاليشان ڪم ٿيل آهي، جيڪو ڪاريگرن جي قابليت ۽ ايمانداري جي ساک پري ٿو، جهڙوڪ ڪاريگر هن ڪم تان ڪالهه رخصت ٿيا آهن، مگر افسوس جو متولين جي بي توجهيءَ جي ڪري

مون کي ياد اچي رهيو آهي ته مخدوم صاحب جي درگاهه واري مسجد ۾ محراب مٿان حاشيه ۾ 1228هه (1228هجري) لکيل هو. جيڪو غالباً اگهمڪوٽ جي تباهه ٿي وڃڻ کان پوءِ مرمت وارو سال هو، مگر حاشيه ۾ هن طرح لکيل هو: "ڪل نفس ذائقة الموت" 1228هه، هاڻي مسجد جي نئين مرمت کان پوءِ اُهو ميسارجي ويو آهي. (راقم)

هاڻي هيءَ سمورو ڪم آهستي آهستي ختم ٿيندو ٿو وڃي، مقبري ۾ اندر چار تربتون آهن، مٿانئن پيجرو ڪونهي، روايتن موجب اولهه پاسي واري تربت مخدوم محمد اسماعيل جي پوٽي ابوالقاسم جي آهي ۽ ان کان اوڀر لڳ واري تربت مخدوم محمد اسماعيل ۽ باقي به تربتون سندس فرزندن مخدوم حامد الله ۽ مخدوم يحييٰ جون آهن، جيڪي وڏا عالم ۽ فقيهه ٿي گذريا آهن ۽ ٻاهران احاطي ۾ سندن پوين جون تربتون آهن.

مقبري جي اندر به سادي مگر من موهيندڙ گلڪاري ٿيل آهي، هن مقبري ۾ به صفائي ۽ مرمت جو ڪوبه بندوبست ڪونهي، مگر جڏهن اندر داخل ٿبو ته قلب کي راحت ۽ خوشبوءِ محسوس ٿيندي.

مخدوم صاحب سنڌ جو ناميارو اوليا ٿي گذريو آهي، سنڌ جا ٻيا به ٽي مشهور بزرگ مخدوم آدم ٺٽوي، مخدوم نوح ۽ شاهه عبدالڪريم بلڙي وارو سندس همعصر هئا.

هڪ راويت موجب ته مخدوم صاحب پاڻ اصل ٻئي هنڌ ڪڇ جا رهاڪو هئا ۽ حج جي ارادي سان سفر تي نڪتا ته آگهاماڻي جي پراسرار علمي ۽ ديني رونق ڏسي تبليغ دين جي لاءِ هن شهر ۾ سڪونت پذير ٿيا.

مخدوم صاحب جي هٿ تي ڪيترن ئي ماڻهن بيعت ڪئي، ۽ ڪيترا غير مسلم اسلام تي اچي مسلمان ٿيا، انهن مان سنڌ جو مشهور اولياء وتايو فقير به شامل آهي، وتايو فقير اصل هندو کتري هو ۽ عمرڪوٽ جو رهاڪو هو، ڪنهن بهاني سندس ماڻٽ اچي اگهم ڪوٽ ۾ ويٺا جتي عيال سميت مسلمان ٿيا ۽ وتائي فقير جو نالو شيخ طاهر رکيائون، مگر پاڻ اصلوڪي نالي سان مشهور آهي.

وتايو فقير به مخدوم محمد اسماعيل جي پوين جي شاگردن مان هڪ آهي جيڪو هن فيض جي چشمي مان فيضياب ٿيو، سندس هرهڪ نقل ۽ گفتو معنيٰ ۽ سلوڪ جو موتي آهي، سندس مزار ٽنڊوالهيار کان اولهه طرف ٽن ميلن جي پنڌ تي حيدرآباد روڊ تي "ڦبي" ڳوٺ وٽ آهي.

سنڌ جي مختلف حصن ۾ وڏن شهرن ۾ مخدوم صاحب جا هن وقت به معتقد موجود آهن، جيڪي هميشه حاضري، ڏيڻ زيارت ڪرڻ ايندا آهن.

اولياء جا مجاور ميان صاحب جيڪي مقام کان اوڀر طرف وينل آهن، تن کي به سنڀاليندا آهن، هر سال چيٽ مهيني جي 27 تاريخ شاندار ميلو به لڳندو آهي، جنهن تي پري اوري جا ماڻهو اچي ڪٺا ٿين ٿا. پنجاهه کن ورهيه اڳ مخدوم محمد اسماعيل جي پوين مان مخدوم فتح محمد هر سال ذوالحج مهيني ۾ اولياء صاحب جو عرس ڪندو هو، مگر ان جي فوت ٿيڻ کان پوءِ اها رسم ختم ٿي ويئي، شايد هن وقت مخدوم صاحب جي پوين مان ڪوبه ڪونهي نه ته ضرور بزرگ تي پيرو ڪن ها.

مخدوم صاحب جي درگاهه کان ڏکڻ طرف هڪ ڪچي ٿلهي تي اوليا صاحب سيد ڏتي جي مزار آهي جيڪو پڻ وقت جو درويش ٿي گذريو آهي، سندس پويان اڄان تائين چنبڙ شهر جي ويجهو ديهه ميران خوري ۾ رهن ٿا.

مذڪوره سيد جي زيارت ڪري مخدوم صاحب جي مقبري جي لڳ اولهه طرف اچبو ته هڪ زبون حال قبر ڏسڻ ۾ ايندي، چون ٿا ته اها تربت اولياء مخدوم صاحب جي مريد ڪوريءَ جي آهي جيڪو فقير هڪ مجذوب درويش هو، ساڳئي جاءِ تي هڪ پٿر به پيل آهي، معلوم ٿئي ٿو ته اهو ڪنهن قبر جو مٿيون حصو آهي، انهيءَ پٿر تي فارسيءَ ۾ هن طرح عبارت لکيل آهي:

"تاريخ فوت بيبي ماهم غره شعبان روز دوشنبه" بوقت نماز ظهر سنه 170 (170هجري)"

غور ڪري ڏسبو ته 170هجريءَ واري دؤر ۾ هتي عربن جي حڪومت هئي، شايد ان وقت به عربي سان گڏ فارسي زبان به رائج ٿي چڪي هئي تان جو انگريزن 1843ع ۾ جڏهن سنڌ فتح ڪئي تڏهن به سنڌ جي سرڪاري زبان فارسي هئي، مٿئين فارسي عبارت جو ترجمو هن طرح آهي ته: تاريخ وفات بيبي ماهم مهينه شعبان ڏينهن سومر وقت نماز اڳين 170هه. ٻي طرف اهو به گمان آهي ته هيءَ سال 1170هه تحرير ٿيل

آهي جنهن جي پهريون انگ (1) ڊنل ٿو ڀانئجي، هن وقت بيبي صاحبہ تي پڻ چوکنڊي تعمير ٿيل آهي.

مخدوم صاحب جي درگاهہ کان ڏکڻ اوڀر طرف ڪچيون پٽيون ڏسڻ ۾ اينديون، ان کي مخدوم جو اوتارو چيو وڃي ٿو، ڇت تي ڪجهہ ڪاٺ بہ پيل آهي، باقي پٽيون وغيره حالات ذار ۾ پهچي چڪيون آهن.

ڏسڻ مان معلوم ٿيندو تہ اوتارو شهر جي ڦٽي وڃڻ کان پوءِ ضرورت پٽاندر ٺاهيو ويو هو ۽ ساڳئي جاءِ مخدوم فتح محمد بہ اچي خيرات وغيره ڪندو هو ۽ ان وقت اوتارو اڏيل ۽ رونقدار هو، اوتاري جي ڀر ۾ هڪ مسجد بہ آهي جنهن کي پٿڻ واري مسجد ڪري ڪوٺين ٿا ديوارون گهٽيون ختم ٿي چڪيون آهن، البت اوڀر طرف واري ديوار سلامت آهيس، شايد هن جاءِ تان ٻوري جو پٿڻ هو، تنهنڪري پٿڻ واري هيءَ مسجد مشهور آهي.

هن مسجد کان اُتر طرف اچبو تہ هڪ کهنو کوهہ آهي جنهن ۾ هن وقت بہ پاڻي ڏسڻ ۾ ايندو پاڻي بہ مٺو آهي، مگر حفاظت نہ هئڻ ڪري سِرون وغيره نڪري ويون آهن، هيءُ کوهہ بہ مخدوم اسماعيل جو سڏجي ٿو. کوهہ جي پاسي ۾ عيدگاهہ جا پڻ نشان ملن ٿا، جتي ٻئراج کان اڳ اوري پري جا ماڻهو گڏ ٿي اچي عيد نماز پڙهندا هئا، اهو اجتماع عام ماڻهن جي محبت جو هڪ وڏو ثبوت هو. مگر هينئر اها محبت ڪانهي حسد جي ڪري هن وقت هڪ پاڙي ۾ نماز پڙهڻ لاءِ الڳ الڳ جماعتون ٿين ٿيون.

اهي نظارا ڏسي اُتر طرف اچبو تہ هڪ ننڍي پٽ ڏسڻ ۾ ايندي ۽ منجهس ڄار جو وڻ پڻ نظر ايندو، جتي ڳوٺ پاهڙ لغاري جي بخاري سيدن جون تربتون آهن، انهن ساداتن مان سيد فقير محمد شاهہ بخاري وفات 1229هہ وقت جو هڪ وڏو اولياء ٿي گذريو آهي. جنهن جو بيان ڪتاب تحفة الڪرام ۾ پڻ آيل آهي، سندس عزيزن جو اولاد اجا اگهم ڪوٽ جي ويجهو ڳوٺ پاهڙ لغاري ۾ رهن ٿا. جن ۾ سيد ولي محمد شاهہ، سيد حسن شاهہ، حاجي شاهہ محمد شاهہ، سيد وڏل شاهہ معروف شخص آهن. هيءُ زيارت ڪرڻ کان پوءِ سامهون هڪ زبون حال مقبرو ڏسڻ ۾ ايندو. جنهن جو گنبذ 1964 واري برسات ۾ ڪِري ويو آهي، اهو قبو سعيد خان مندواڻي بلوچ جو آهي، جيڪو ميرپورخاص ۽ حيدرآباد جي ميرن جي هڪ گهرو جنگ سال 1929ع ۾ مارجي ويو، سعيد خان کي مير صاحبن جو صوبو چوندا آهن، سعيد خان ميرن جو ڪمانڊر هو ۽ مير صاحبان جو مٿس تمام گهڻو اعتماد هو.

سعيد خان مندواڻي بلوچ هڪ لڙائيءَ ۾ مارجي ويو، جيڪا وَل جي نالي سان مشهور آهي، ۽ پوءِ مير صاحبن هن وفادار سپهہ سالار ۽ بهادر جوان تي قُبو ٺهرائي ڇڏيو، سندس خاندان جا ڀويان اڄ بہ ڳوٺ نصير خان مندواڻي ۾ آباد آهن، جن ۾ ڳوٺ جو چڱو مڙس رئيس نصير محمد خان مندواڻي بلوچ سابقہ ايم.ايل.اي هڪ نهايت سخي مرد معروف مشهور شخصيت هو، جيڪو 10 محرم الحرام 1411هہ مطابق 2 آگسٽ 1990ع بروز خميس تي وصال ڪري ويو.

مذڪوره ڳوٺ اگهم ڪوٽ کان اُتر طرف ٻن ميلن ڪن پنڌ تي واقع آهي، سعيد خان مندواڻي جي قبي کان سامهون ڏکڻ طرف هڪ چوديواري آيل آهي، جنهن ۾ مندواڻي خاندان جي معزز شخصيتن جون تربتون آهن.

سعيد خان جي قبي کان ستو اولهہ طرف هڪ ٻيو مقبرو آهي، جنهن جي ٻنهي پاسن اولهہ توڙي اُتر کان بہ ڊنل نظر ايندا، شايد اهي بہ مقبرا هئا مگر ايام لنگهي وڃڻ ڪري وڃي پٽ پيا. مذڪوره درگاهہ شريف قريشي پيرن جي سڏجي ٿي. هڪ روايت موجب تہ اهي پير سگورا مُلتان جا آهن ۽ ٻئي روايت موجب تہ اهي ٺٽي جا هئا پوءِ اچي اگهم ڪوٽ ۾ رهيا. (والله اعلم) هيءُ مقبرو بہ زبون حال آهي گهڻو وقت اڳ تر جي هڪ سخي مرد مرحوم رئيس مير محمد خان مندواڻي موجوده نصير محمد خان مندواڻي جي والد) البت دروازي وغيره جي سٽي مرمت ڪرائي هئي.

مخدوم محمد اسماعيلؒ جي مقبري کان اُتر طرف تقريباً هڪ سؤ قدمن جي فاصلي تي سندس نياڻي بيبي عائشه جي هڪ وڏي ڪچي ٿلهي تي چوڪنڊي ٺهيل آهي، جيڪا زمين کان اندازاً 12 يا 13 فوٽ مٿي آهي ۽ اُن ۾ ڪنهن به وڏي مرد يا ڇوڪرائي ٻار يا پيٽ واري عورت کي اندر داخل ٿيڻ جي اجازت ڪونهي. ڇو ته هيءُ پرهيزگاري جو اعليٰ مقام آهي.

مخدومؒ جي مقبري جي اُتر طرف چند قدمن تي مرحوم پير حُسين شاهه جيلاني ڍوري واري جي درگاهه آهي جيڪو قادري سلسلي جو وڏو پير ٿي گذريو آهي. سندس ئي پاڙي ۾ سندس ئي خاندان جون سوين قبرون آهن. جن کي چوڏاري پڪو ڪوٽ آيل آهي تربتون پڪيون ٺهيل آهن مگر ڪنهن تي به ڪتبو نه آهي.

اولياء مخدوم اسماعيل سومري جي هٿ تي ڪيترا غير مسلم هندو به بيعت ڪري مسلمان ٿيا، جن ۾ پري کان آيل ويتو ۽ ماڻڪ به مسلمان ٿيا، جيڪي پٽ جو واپار ڪندا هئا، سندن اولاد پاٽولي سڏجي ٿو، پاٽولي ٽنڊي الهيار ۽ حيدرآباد وغيره شهرن ۾ اڄ به موجود آهن.

سال 2001ع ۽ 2002ع ۾ محترم روشن عيسائي پاٽولي جيڪو انهن ڏينهن ۾ حيدرآباد ۾ سيشن جج هو تنهن مخدومؒ جي درگاهه ۽ مسجد شريف جي سهڻي مرمت ڪرائي آهي، درگاهه جو سڄو اڳيون احاطو ٿلهو سنگمرمر سان سينگاريو ويو آهي.

هن وقت اگهم ڪوٽ جي آثارن کي محڪمه اوقاف پنهنجي تحويل ۾ ورتو آهي، اُميد ته بچيل قديم آثارن کي محفوظ ڪري صدين جي هن تاريخ کي زندگي بخشي ويندي. محڪمي طرفان هتي ڪجهه ملازم پڻ رکيا ويا آهن. حڪومت طرفان جيڪڏهن 1500 سؤ سالن کان مٿي تاريخ رکندڙ هن برباد ٿيل شهر جي کوٽائي ڪرائي وڃي ته هڪ تمام وڏو تاريخي خزانو ملڻ جي اُميد آهي.

نئون ڪتاب

ڪتاب: جوئين اڪ (شاعري)
شاعر: منل جسڪاڻي
قيمت: -/300 رپيا
ڇپرائيندڙ: ڊول فقير فائونڊيشن. سنڌ

ممتاز بخاري
سکر

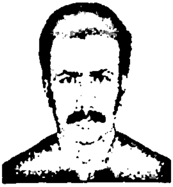

ميٽافڪشن Metafiction ڇا آهي؟

اڄوڪي دور جي ادب ۾ ميٽافڪشن هڪ اهڙو اسلوبي بيان آهي، جنهن سان ادب پنهنجي اوائلي سچائپ سان هاڻوڪي فن ۾ جڙي ويو آهي. ادب، آرٽ ۽ ٻين مضمونن ۾ عام طور ۽ تنقيدي نگاهه سان ميٽا جي حوالي سان ميٽافزڪس، ميٽافزيڪل، ميٽافر وغيره جهڙن اصطلاحن جو ذڪر تمام گهڻو ڪيو ويندو آهي. ان ڪري ميٽافڪشن تي اچڻ کان اڳ ميٽا جي حوالي سان ڪجهه اصطلاحن کي سمجهڻ ضروري آهي. جيتوڻيڪ انهن مان ڪن جو واسطو فلسفي يا سائنس جي علمن سان آهي، پر جڏهن گڏيل مواد جي ڳالهه ايندي ته انهن کي سمجهڻ ضروري آهي ۽ ٻيو ته ادب جو واسطو سمورن علمن سان پئي ٿو، ان ڪري انهن جو هڪ ٻئي سان سڌو يا اڻ سڌو واسطو جڙيل رهي ٿو.

ميٽا Meta

ميٽا جو مطلب اهو آهي ته مواد پنهنجو پاڻ بابت ڪا ڳالهه ڪري يا بيان ڪري ان کي ميٽا چئبو آهي. آڪسفورڊ ڊڪشنريءَ ۾ ميٽا جي معنيٰ 'پاڻ يا پنهنجي صنف بيان ڪرڻ' آهي. هونئن ميٽا يوناني ٻوليءَ جو لفظ آهي جنهن جي معنيٰ 'کانپوءِ يا وس کان ٻاهر' آهي. هڪڙو مثال هي آهي ته: 'انگن بابت انگ' اهو ميٽا اظهار آهي. ان کي ڊيٽا ميٽا چئبو يعني ڊيٽا بابت ڊيٽا. ميٽا جو مطلب اهو به آهي ته ڪنهن به شئي يا ڳالهه کانپوءِ ڇا.

ميٽا فزڪس/ ميٽافزيڪل Metaphysics/ Metaphysical

هونئن ته فزڪس سائنس جي هڪ اهم شاخ آهي ۽ اهو رفتار، ڇڪ، بجلي، آوازن، لهرن، مشينن، ايٽمن جي بناوٽ وغيره جو علم آهي. جيئن مٿي پاڻ ميٽا جو هڪ مطلب 'کانپوءِ' ڏنو آهي. انسائيڪلوپيڊيا برٽينيڪا موجب ميٽا فزڪس جو مطلب 'فزڪس کانپوءِ' آهي. ميٽا فزڪس جي تعريف گهڻي ڀاڱي هن طرح آهي: 'هيءَ فلاسافي جي هڪ شاخ آهي جيڪا پهرين سبب ۽ حقيقت جي نوعيت کي اپٽاريندي آهي.' ڪجهه لغتن ۾ ان جو هڪ ٻيو مطلب، 'دماغ، ذهن ۽ معلمري، مادي ۽ خاصيت، امڪان ۽ حقيقت ۾ تعلق جاچڻ' آهي.

ميٽا فزيڪل فلاسافيڪل خيال آهي. گهڻي ڀاڱي شاعراڻي ادب ۾ هوندو آهي، اهو عقلي به هوندو آهي ته 'هجڻ' کان اڳتي وارين شين تي به خيال آرائي ڪندو آهي. خدا جي هجڻ بابت سوال اٿارڻ واري فلسفياڻي فڪر اپٽارڻ به ميٽافزيڪل ۾ اچي ٿو.

ميٽافر Metaphor

ڪنهن به صنعت Figure of Speech ۾ ڪنهن لاءِ ڪا ٻي سڌي مشابهت ڏيڻ ميٽافر آهي. جي ڪنهن کي چالاڪ ڏيکارڻو آهي ته ان لاءِ سڌو چئجي ته هُو ڪانءُ آهي اهو ميٽافر آهي جي چئجي ته هُو ڪانءُ وانگر سياڻو آهي ته اها تشبيهه سڏبي. ٻيو مثال هُو شينهن آهي. چئبو ته هو شينهن وانگر طاقتور آهي ته اها تشبيهه چئبي. ميٽافر وانگر ادب ۾ استعارو ۽ مبالغو به هوندو آهي جن کي پرسونيفڪيشن Personification هائپربول Hyperbole چئبو آهي انهن کان ميٽافر Metaphor ڪيئن ادب ۾ مختلف ٿي سگهي ٿو.

ميٽانويا Metaneb

ڪا ڳالهه ڪندي اوچتو بيان بدلائڻ کي ميٽانويا چئبو آهي. جيئن، "مان توکي قتل ڪندس." جي جاءِ تي بيان مٽائي چيو وڃي. "توکي سزا ملندي." ان کي آڪسفورڊ ادبي ڊڪشنري ۾ A beyond language چيو ويو آهي.

ميٽافڪشن Metafiction

ميٽافڪشن Metafiction اصطلاح ڪو گهڻو پراڻو ناهي. ويهين صديءَ ستر واري ڏهاڪي ۾ استعمال ٿيڻ شروع ٿيو ۽ ايڪويهين صديءَ جي ادبي ڌارائن ۾ اهو افسانوي ادب جي نثري فارم توڙي اسلوب ۾ اهم حيثيت ڪري ويو آهي. جو ته هي هڪ شعوري طور بيان ٿيندڙ افسانوي ادب آهي، جنهن ۾ بيان ڪندڙ يا وري ڪردار کي خبر هوندي ته اهي به ان بيان ٿيندڙ نثر جو حصو آهن ۽ هو ان ڳالهه کي مڃيندو آهي ته هي بيان افسانوي ڪهاڻي ئي آهي ۽ هو ڪنهن ٻاهرين ۽ اٽل حقيقت جي دعوا ڪندي نظر ناهي ايندو. ليکڪ john Wolfgang Roberts پنهنجي مقالي Metafiction: An Introduction on Dramatizing the Boundaries of Social Discourse ۾ لکي ٿو: "لفظ ميٽا فڪشن وليم ايس گاس William S Gass 1978ع ۾ پنهنجي هڪ مقالي Philosophy and the form of Fiction ۾ ڪتب آندو." سندس خيال آهي ته ان بعد ڪيترن ئي ٿيورسٽ اهو اصطلاح استعمال ڪيو آهي. هن وقت جديديت ڪانپوءِ واري افسانوي ادب جي بيان جي فارم ۾ اهم حيثيت اختيار ڪري ويو آهي ۽ ڪو امڪان ناهي ته هي اڳتي هلي هڪ ڌارا يا لاڙو به بڻجي وڃي. وليم ايس گاس هجي يا پيٽريشياوا توڙي ادب جا مختلف انسائيڪلوپيڊيا هجن انهن موجب ميٽافڪشن جيفري چاسر جي چوڏهين صديءَ جي ڪم The Canterbury Tales، سترهين صديءَ جي منڍ ۾ لکيل سروانتيس Miguel de Cervantes جي ناول Don Quixote "ڊان ڪيهوٽي"، لارنس اسٽرين Laurence Strene جي ارڙهين صديءَ جي ڪم The Life and opinion of Trastam Shaandy. Gentelman ۾ به ملي ٿو. ويهين ۽ ايڪويهين صديءَ ۾ به جان بارٿ جي 1960ع ڪانپوءِ آيل ڪهاڻين جي مجموعي Lost in the Fun House، مارڪ زيڊ ڊينيلو سڪ Mark Z. Danielewsk جي ناول House of leaves ۾ به ملي ٿو. عربي ٻوليءَ جي ناول نگار يوسف المحيميد جو ناول "لفظ موتي' جيڪو انگريزي ۾ The Dead'S Gossip جي نالي سان ڇپيو آهي، اهو ميٽافڪشن فارم جو ڀرپور ناول آهي. ميٽا فڪشن جي ٿيوري تي ڪم ڪندڙ وليم ايس گاس جي ناول Willie Master's Lonesome Wife ۾ به ميٽافڪشن آهي. جيڪڏهن سنڌي ادب جي ڳالهه ڪجي ته سنڌي ٻوليءَ جو افسانوي ادب به ڳالهه ڪرڻ واري طرز يا وري آکاڻي جي بنياد تي بيٺل آهي. ان ڪري سنڌي ٻوليءَ جي پهرين طبعزاد ناول 'دلوراءِ' (ليکڪ مرزا قليچ بيگ) ۾ اڻسڌي طرح آنڊل ميٽافڪشن ملندو ته 'جهان آرا' (عبدالرزاق عبدالسلام) ۾ به اڻسڌي طرح استعمال ٿيل ملندو. علي بابا جي ناول 'موهن جو دڙو' ۾ سڌي ريت ملندو. سنڌي ٻولي جي سنڌ ۽ هند ۾ لکيل افسانوي ادب ۾ سڌي طرح توڙي اڻسڌي طرح ميٽا فڪشن موجود هوندو آهي.

ميٽافڪشن اهڙو افسانوي ادب آهي جيڪو پنهنجي افسانويت کي پاڻ ئي اظهاري ٿو. بيان جو جيڪو شعوري اسلوبي طريقو استعمال ٿيندو آهي ان جي بيان ڪندڙ کي بيان وسيلي ئي خبر پوندي آهي ته اهو ناول يا ڪهاڻي جو حصو آهي ۽ اهو بيان، جيڪو ڪهڙي به افسانوي صنف ۾ هجي، افسانوي آهي. ۽ جيڪڏهن بيان ڪندڙ ڪردار پاڻ ڪردار آهي ته ميٽافڪشن واري ادب ۾ هُو شعوري طور ان ڳالهه کان آگاهه هوندو آهي ته هُو ان جو حصو آهي. ميٽافڪشن فارم ادب ۾ ناول سان گڏ ڪهاڻي، ڊرامي ۾ به آهي ته فلم يا مووي جي اسڪرپٽ ۾ شامل هوندو آهي. جڏهن ته ڪجهه شاعريءَ ۾ به ميٽافڪشن نظر اچي ٿو، جنهن کي عام طور ته جديديت ڪانپوءِ واري ادبي رويي جو هڪ عنصر سمجهيو ويندو آهي. جيڪڏهن وڌيڪ سمجهڻ لاءِ ڳالهه سولي ڪجي ته افسانوي ادب جي ڪنهن به صنف ۾ بيان ڪندڙ به قبول ڪري ۽ يا وري اها صنف به پنهنجي افسانويت قبول ڪري ته ان کي ميٽافڪشن ادب چئبو. ان سلسلي ۾ پيٽريشاوا Particle waugh جي 1984ع ۾ ڇپيل ڪتاب Metafiction The Theory and Practice of self-Conscious fiction جي 2001ع واري اي لئبري ايڊيشن موجب:

"Metafictional novels tend to be constructed on the Principle of a Fundamental and Sustained opposition: the Construction of a Fictional illusion (as in traditional realism) and the

laying bare of that illusion. In other words, the lowest common denominator of metafiction is simultaneously to create a fiction and to make a statement about the creation of that fiction."

"ميٽافڪشنل ناولن جي اڏاوت هڪ بنيادي ۽ پختي مخالف تي رکي ويندي آهي: ڪنهن خيالي وهم جي اڏاوت (جيئن روايتي حقيقت نگاري) ۽ ان وهم کي ظاهر ڪرڻ آهي. ٻين لفظن ۾، ميٽافڪشن جو مطلب اهو آهي ته هڪ ئي وقت افسانوي ادب تخليق ڪرڻ ۽ ان افسانوي ادب جي تخليقيت جي باري ۾ ڪجهه بيان به ڪرڻ."

عام طور پاڻ وٽ عرب دنيا سان لاڳاپيل جادوئي آکاڻين جو ڪتاب 'الف ليليٰ' يا وري 'هزار داستان' جي نالي سان مشهور آهي. اهي داستان صدين کان ٻڌائڻ واري رستي وسيلي اڄ ڪڻ سفر تي رهيا آهن. جنهن حصي ۾ پهتا آهن اتان جو رنگ به انهن ۾ رلجي ويو آهي. سنڌ ۾ به ان جا نج اهڙا ڪجهه داستان به رهيا آهن. اڄ جي ادبي دنيا ۾ هر ڪوئي ان ڳالهه کي مڃڻ لڳو آهي ته انهن داستانن جي بيان واري فارم يا اٿت ۽ ٽيڪنڪ هرطرح جي افسانوي ادب کي متاثر ڪيو آهي خاص طور تي ان جي فارم ۽ ٽيڪنڪ ڪان سواءِ جادوئي حقيقت نگاري، سماجي حقيت نگاري ۾ لکيل ادب جي بيان Narration گهرو اثر ورتو آهي. ٻي وڏي ڳالهه ته ميٽافڪشن وارو فارم يا ٽيڪنڪ به انهن داستانن/ آکاڻين ۾ موجود آهي جيڪا ويهين ۽ ايڪويهين صدين جي افسانوي ادب جي تجربي ۾ تمام گهڻو رهي آهي. هن اسلوبي فارم سان افسانويت ۽ حقيقي بيان جڙي ويندا آهن. جيئن مٿي ذڪر ڪيو ويو ته ميٽافڪشن سڌي ۽ اڻسڌي طرح موجود آهي. جيڪڏهن سڌي طرح جي ميٽا فڪشن جي بيان جو مثال ڏبو ته اهو ڪنهن ناول، ڪهاڻي يا افسانوي ادب جي ڪهڙي به صنف ۾ هوندو هن طرح جو هوندو آهي:

"هي ڪهاڻي جيڪا توهان پڙهي رهيا آهيو، ان واقعي جو تعلق ان وقت سان آهي جڏهن 2010ع واري ٻوڏ هاڃا ڪندي تي وئي."

يا

"مون جڏهن هي آفيس جوائن ڪئي هئي ۽ هوءِ مون وٽ هڪ سائل طور آئي هئي، توهان جي سامهون آيل هي ڪهاڻي ان ڏينهن کان شروع ٿي هئي."

جيڪڏهن پاڻ اڻسڌي طرح واري ميٽافڪشن جي قسم جو مثال ڏينداسين ته اهو اسان کي مرزا قليچ بيگ جي 1888ع ۾ ڇپيل سنڌي ٻوليءَ جي پهرين ناول 'دلوراءِ' جي ڇهين باب ۾ هن ريت ملي ٿو:

"هاڻي وزير جي پٽ جهان بيگ جو احوال ڏجي. جڏهن هن کي ٻڌڻ ۾ آيو ته دلوراءِ تصويرون گهرايون آهن، سڀ ڪان تڪڙو ٿي، پنهنجي تصوير ڪڍائي، ماءُ کي ڏنائين."

ناول جي هن بيانيي جو پهريون حصو، "هاڻي وزير جي پٽ جهان بيگ جو احوال ڏجي...." اڻسڌي طرح سان ميٽافڪشن آهي جنهن ۾ شعوري طور بيان اڻسڌي طرح موجود آهي.

ايئن ئي ٻيو مثال سنڌي نصاب ۾ رکيل عبدالرزاق عبدالسلام جي ناول 'جهان آرا' مان ڏجي ٿو جيڪو پڻ اڻسڌي طرح ميٽافڪشن آهي ۽ ناول جي بلڪل آخري پيرا آهي.

"واه جهان خان تنهنجي همت! جهان آرا به عدم آباد کي آباد ڪيو ويٺي آهي، ۽ هن کي به تنهنجي پرواهه نه آهي: نه تنهنجي جدائيءَ ڪري جلي ٿي ۽ نه تنهنجي بي خياليءَ تي ڪو خيال اٿس. هوءَ نه هاڻي ٻڌي ٿي ۽ نه روئي ٿي: جي سندس تربت تي وڃي سڏ ڪبو ته ڪو به جواب ڪونه ملندو: تنهنڪري اي زبان تون خاموش رهه، ۽ اي قلم هاڻي اڳتي هلڻ بس ڪر! وڌيڪ رڙڻ گناهه آهي."

ميٽا فڪشن جو تجربو ايچ جي ويلس کان نجيب محفوظ ۽ مارڪيز ويندي حوزي ساراماگو تائين ڪيو ويو ۽ سنڌيءَ ۾ ذڪر ڪيل مثالن کانسواءِ رسول ميمڻ جي ناول 'قالو بلا' ۾ افسانوي انداز ۾ بيان وسيلي تاريخ ۽ گذري ويل وقت ۾ پهچي ان جو حصو بڻيل آکاڻين ۾ سندس ڪردار ميٽافڪشن جي سڌي ۽ اڻسڌي طرح اظهارين ٿا. مشتاق شوري، ماٺڪ ۽ رسول ميمڻ جي ڪهاڻين جي بيان ۾ ڪٿي ڪٿي اڻسڌي بيان وارو ميٽافڪشن ملي ٿو.

فارم ۾ پيو ميٽافڪشن جو تجربو ظفر جوڻيجي جي ناول 'اُجهاميو پران' ۾ نظر اچي ٿو جنهن ۾ هر ڪردار جي ڪهاڻي پوري بيان ٿي وڃي ٿي ۽ انهن ڪهاڻين جي بيان جو ذريعو ۽ ڪردار پنهنجي ڪهاڻيءَ سان اڳتي وڌندا رهن ٿا. ان دوران ناول جي اٿت ۽ ناول جي بيان کي بہ ناول جي مواد ۾ بيان ڪيو ويو آهي، جيئن باب 03 ۾ آهي:

”آئون توڏانهن مواد موڪلي وساري چڪو هئس. ۾ تو بہ تہ ڪا موٽ نہ ڏني. گنريل هفتي تنهنجي چٺيءَ سميت ٽائيپ ٿيل ٿهو بہ مليو آهي. تو مون کي واعدو ياد ڏياريو آهي تہ مون هام هڻين تہ آئون ناول ۾ بيان ٿيل واقعياتي دُرستگيون ڪندس.“

ساڳي ناول جي ساڳي 03 باب ۾ آهي تہ: ”هاڻي اچون ٿا تنهنجي مواد تي. تو نوجوانن جي سوچڻ جي انداز کي چڱي نموني نڀايو آهي. باقي ڪردارن جي چونڊ، بيهڪ ۽ ناول جي مواد ۾ سندن حصي پتيءَ بابت توکي سنگيتا ٻڌائيندي.“

'اُجهاميون پران' پنهنجي اسلوب ۽ بيان ۾ ناول جي لکجڻ جي ڪهاڻي بہ بيان ڪري ٿو تہ ان سان گڏ ان ۾ آيل ڪردارن جون الڳ الڳ ڪهاڻيون بيان ڪري ٿو ۽ اهي ناول جي بيان جي اٿت سان ڳنڍجي ان جو حصو بڻجن ٿيون. ايئن هن ناول ۾ سڌي ۽ اڻسڌي طرح بہ ميٽافڪشن ملي ٿو، خاص ڪري ڪردار ميٽافڪشن فارم بڻائين ٿا.

سنڌي ادب ۾ ميٽافڪشن جو هڪ ٽُڪ ۽ ستو سنئون مثال علي بابا جي ناول 'موهن جو دڙو' مان هن ريت آهي. هي ناول هن بيان سان شروع ٿئي ٿو:

”اڄ کان گهڻو اڳي، هزارها ورهيہ اڳي، جڏهن هن ڌرتيءَ تي ديوتائن جو راڄ هو. جڏهن سج، چنڊ، باهہ، پاڻي نانگن، ٻوٽن ۽ ٻتن کي پوڄيو ويندو هو، جڏهن هي دنيا هڪ ويران جهنگ هئي، جڏهن انسان جانور هو اهو دنيا جو عجيب دور هو، انهيءَ دور ۾ روشني ئي روشني هئي، انهيءَ دور ۾ اوندهہ ئي اوندهہ هئي، انهيءَ دور ۾ ٺهڪ ئي ٺهڪ هئا، انهيءَ دور ۾ روڄ ئي روڄ هو، انهيءَ دور ۾ اڻڳڻت خدا هئا، انهيءَ دور ۾ ڪو خدا نہ هو... هيءَ انهيءَ دور جي ڪهاڻي آهي.

هيءَ ڪهاڻي هڪ پيچري کان شروع ٿئي ٿي. هي پيچرو پنجن ندين واري ڏيهہ جي هڪ زمين دوز شهر 'هري پايا' مان جاري ٿئي ٿو ۽ اڄ کان اٽڪل پنج هزار ورهيہ اڳ جي زمين دوز شهر، موهن جي دڙي جي ڪنڌرن ۾ ختم ٿئي ٿو. هي پيچرا بہ اسان جي زندگيءَ ۾ وڏي اهميت رکن ٿا. دنيا هڪ وڏي ڪتاب جيان آهي، ۽ هي پيچرا ان تي اکرن جيان جڙيل آهن، جن ۾ ابتدا کان اڄ تائين بيشمار قومن جون ڪهاڻيون دٻيل ٿيل آهن. عجيب عجيب، پراسرار، هيبتناڪ ڪهاڻيون، جن کي ٻڌڻ سان ٻُت جا وار ڪانڊارجي وڃن. هي پيچرو بہ اسان کي هڪ اهڙي ئي ڀيانڪ ۽ پراسرار ڪهاڻي ٻڌائي ٿو.

تکي هوا لڳي لڳي، پيچري جي ذهن تان ڪن ورهن جي ڌنڌ ۽ ڌوڙ اڏائي، هن جي ذهن ۾ دٻيل ڪيترن پراڻن پيرن جا نشان پڌرا ڪري رهي آهي.“

سنڌي ادب ۾ اها ٽيڪنڪ ان جي شروعاتي لوڪ ادب جي آکاڻي ۽ داستان واري افسانوي ادب کان ئي موجود رهي آهي. علي بابا جي ان شروعاتي حصي کي ڏسبو تہ اهو افسانويت ۽ حقيقت جي وچ ۾ تعلق پيدا ڪري ٿو ۽ جيڪو شعوري طور ئي ڪيل هوندو آهي.

ميٽافڪشن جو فارم ڏينهون ڏينهن پڙهندڙ جي ذوق وٽان بہ ٿيندو پيو وڃي جو ان جو بنياد افسانوي ادب جي داستان جي اوائلي انداز واري بنياد تي ئي رکيل آهي. ان تي تجربو جان بارٿ Lost in the Funhouse جي ڪهاڻين کان وٺي کان وٺي بورخيس بہ ڪندي نظر اچي ٿو. هتي پرڏيهي ادب مان خورخي لوئي بورخيس جي هڪ ننڍڙي ڪهاڻي جو ڪجهہ حصو ڏيون ٿا جيڪا ميٽافڪشن جو هڪ بهترين نمونو آهي. خورخي لوئي بورخيس Jorge Luis Borges جي 'مسئلو' A Problem جي عنوان سان اها ڪهاڻي نقاد ۽ ڪهاڻيڪار اظهر نوناري ترجمو ڪئي جيڪا ”روزاني پنهنجي اخبار“ جي هفتيوار

ميگزين "پنهنجو ميگزين" ۾ 10 نومبر 2019ع تي ڇپي هئي:

"اچو ته فرض ڪيون ته هڪ پني جي ٽڪري تي جيڪو عربي متن موجود آهي اهو ٽوليڊو مان مليو هو ۽ تاريخي رسم الخط پڙهندڙ اهو واضح ڪن ٿا ته اهو متن ان ساڳي سائيڊ همٽ بيننگيلي لکيو جنهن کان سروانتيز ڊان ڪيهوٽي ورتو هو. ان ۾ اسين پڙهون ٿا ته هيرو (جيڪو، هر ڪوئي ڄاڻي ٿو، ته اسپين جي رستن تي تلوار ۽ نيزي سان رلي ٿو ۽ ڪنهن به سبب لاءِ ڪنهن کي به چيلينج ڪري ٿو) ڪي ڪافي لڙاين کان پوءِ اها ڄاڻ پوي ٿي ته هن ڪنهن ماڻهو کي ماريو آهي. ان درجي تي اچي ٽڪرا ٽٽن ٿا: هاڻي مسئلو گمان يا فرض ڪرڻ جو آهي ته ڊان ڪيهوٽي ڪهڙو تاثر ڏي ٿو.

جيستائين مان سمجهان ٿو ته ٽي امڪان موجود آهن. پهريون ناڪاري آهي. ڪا خاص شئي نٿي ٿي، ڇاڪاڻ ته ڊان ڪيهوٽي جي فريبي دنيا ۾ موت جادو کان وڌيڪ نرالو ناهي ۽ ان جو ڪو سبب به نه آهي ته هڪ اهڙو ماڻهو جيڪو جنگ ڪري ٿو يا اهو سوچي ٿو ته هُو جنگ ڪري ٿو، ڏندڪٿائي جانورن ۽ جادوگرن سان ان کي رڳو هڪ ماڻهو جو قتل پريشان ڪندو."

بورخيس جي اها ڪهاڻي پينگوئين بوڪس Penguin Books پاران 1999ع واري ايڊيشن ۾ شامل آهي، جنهن ۾ سندس ڪجهه ڪهاڻين جا مجموعا گڏ ڇپيا ويا آهن. سندس انهن ڪهاڻين ۾ ميٽافڪشن ۽ جادو ئي حقيقت نگاري وارو اسلوبي فارم آهي. اهي ڪهاڻيون Andrew Hurley انگريزي ۾ ترجمو ڪيون آهن ۽ ڪتاب جو نالو Jorge Louis Borges Collected Fiction آهي. ان ڪهاڻي A Problem جو انگريزي ترجمي وارو متن به هتي ڏجي ٿو:

"let us imagine that a piece of paper with a text in Arabic on it is discovered in Toledo, and that Paleographers declare the text to have been written by that same cide Hamete Benengeli from whom Cervantes derived don Quixote. In it, we read that the hero (who, as everyone knows, wandered the roads of spain armed with a lance and sword, challenging anyone for any reason) discovers, after one of his many combats, that he has killed a man. At that point the fragment breaks off, the problem is to guess, or hypothesize, how don Quixote reacts.

So far as I can see, there are three possibilities. The first is a negative one: nothing in particular happens, because in the hallucinatory world of don Quixote, death is no more uncommon than magic, and there is no reason that killing a mere man should disturb one who does battle, or thinks he does battle, with fabled beasts and sorcerers.

ايڪويهين صديءَ جي افسانوي ادب مان جيڪڏهن مثال ڪڍجي ته اهو ادب جو نوبل پرائيز ماڻيندڙ حوزي ساراماگو Jose Saramago جي ناول The Gospel According to jesus Christ مان ڪٿي سگهجي ٿو، جنهن ۾ ڪيئي سٽون آهن، ننڍڙو مثال هن ريت آهي:

"The most incredible part of our story, however, is yet to come, after the slave Salome accompanies jesus to the cave and leaves him there at his request, Leave me alone between these dark walls, that I may hear my first cry in the deep silence, if echoes can last that long."

"اجان، اسان جي ڪهاڻي جو يقين نه ڪرڻ جهڙو حصو اڳتي اچڻو آهي، غلام سيلوم حضرت عيسي سان هن غار ۾ ايندو ۽ هُو سندس ئي هن گذارش تي ڪيس اتي ڇڏي ويندو ته، مون کي هنن اونداهي ديوارن اندر ڇڏي وڃو، جيئن مان هن گهري خاموشيءَ ۾ پنهنجي پهرين رڙ ٻڌي سگهان، جيئن ان جو پڙاڏو گهڻو وقت گونجندو رهي."

ناول ۾ ڪهاڻين جي ڪجهه ٽرايولاجين کي به ميٽافڪشن جي فارم ۾ لکيو ويو آهي. جڏهن ته دنيا جي مختلف ٻولين ۾ ڪيترائي طرز جا ناول ۽ ناويلا به ميٽافڪشن ۾ آهن. سنڌيءَ ۾ اهڙو مثال لعل پشپ جو سوانحي ناول 'لعل پشپ' ۽ وينا شرنگي

جي مونولاگ اسٽائيل ۾ لکيل ناول 'منهنجا معصوم سڄڻ' ۾ نظر اچي ٿو، پر اهڙن ناولن ۾ اڪثر ميٽافڪشن جو اٽڪل طرح وارو قسم استعمال ٿئي ٿو. اسلوبيت ۾ مزاح ۽ طنز توڙي چٽر واري انداز سان به افسانوي ادب ۾ ميٽافڪشن وارو فارم قائم ڪيو ويو آهي. ان حوالي سان نقاد 'وان ڪيهوٽي' جو مثال به ڏيندا آهن. ان ڪري ئي هن فارم ۽ اسلوبيت کي 'جديديت ڪانپوءِ' واري افسانوي ادب ۾ اهميت ڏني ويندي آهي. ڏٺو وڃي ته ميٽافڪشن هڪ اهڙو اسلوب (Style) ۽ فارم بڻجي ٿو، جنهن سان پڙهندڙ، ليکڪ ۽ مواد جو هڪ ٻئي سان تعلق قائم ٿي ويندو آهي، جهڙوڪر اُهي مواد جي سمجهاڻي کي سمجهي ان سان گڏجي ويندا آهن.

فلم يا موويءَ ۾ به ڪو ڪردار هلندي فلم جي وچ ۾ اچي افسانويت ۾ حقيقت بيان ڪرڻ شروع ڪندو آهي، جيئن اويس حسين ۽ ايم. ايف. حسين جي لکيل هندستاني فلم 'مينا ڪشي' ۾ نواب جو ڪردار ادا ڪندڙ اداڪار رگهووير وقفي وقفي سان ظاهر ٿئي ٿو ۽ هو ڪردارن، ڪهاڻي ۽ شهرن بابت آگاهي ڏئي موويءَ جي ڪهاڻيءَ جي افسانويت ۾ حقيقت آڻي ٿو. اهڙي طرح رڪ جافا، اماندا سلور ۽ ڊيرڪ ڪوئلي جي لکيل اسڪرين پلي واري مشهور انگريزي سائنس فڪشن فلم "جراسڪ ورلڊ" Jurassic World کي به ميٽا فڪشن فلم چيو ويندو آهي. هڪ ٻيو بهترين مثال جيڪو وان ڊورمائيل Jeco Van Dormael جي لکيل ۽ هدايتون ڏنل انگريزي ۽ يورپ جي ٻين ٻولين ۾ رليز ٿيل فلم 'نو باڊي' No Body آهي. اهڙي قسم جا ڪيترائي ٽي وي ۽ اسٽيج، ويب وڊيوز ۽ اينيميٽيڊ فلمون، دنيا جي سوين ٻولين ۾ ٺهيون آهن، انهن مان ڪيترين ئي سچين ڪهاڻين يا واقعن يا مختلف شعبن سان تعلق رکندڙ شخصيتن جي جيون ڪٿائن جي بنياد تي آهن.

حوالا سنڌي:

1. بيگ، مرزا قليچ، 'دلوراءِ' (ناول)، سنڌي ادبي بورڊ ڄامشورو سنڌ 1964ع وارو ايڊيشن.
2. عبدالرزاق عبدالسلام، 'جهان آرا' (ناول)، سنڌي ادبي بورڊ ڄامشورو سنڌ 2007ع وارو ايڊيشن.
3. علي بابا، 'موهن جو دڙو' (ناول)، سنڌ آرڪائيوز گورنمنٽ آف سنڌ 2017ع، ص: 17.
4. رسول ميمڻ، 'قالو بلا' (ناول)، پوپٽ پبليڪيشن. خيرپور ميرس، 2012ع.
5. ظفر جوڻيجو، 'اجهاميو ٻران'، ڪويتا پبليڪيشن، 2015ع، ص، 61.
6. اظهر نوناري، هفتيوار 'پنهنجو ميگزين' 10 نومبر 2019ع، ص: 10.
7. موويز:
1. مينا ڪشي، 'انڊين هندي موويءَ'، رليز سال 2 اپريل 2004ع

<u>Movies References:</u>

1. Jurassic World, USA English Movie, Released 29 May 2015
2. No Body, English movie Released on 12 September 2009.

References:

1. Encyclopedia Britannica (Online)
2. Oxford Literary Dictionary (Online)
3. John Wolfgang Roberts, Metafiction: an introduction on Dramatizing the boundaries of Social discourse (Online research Paper)
4. Patricia Waugh, Metafiction: The Theory and Practice of Self- Conscious Fiction, Taylor $ Francis e- Library, 2001 (First Published in 1984)
5. Borges, Jorge Louis, Collected Fiction, (Translated by Andrew hurley, Penguin book, 1999, page: 308.
6. Saramago, Jose, the Gospel According to jesus Christ, A harvest book. Harcourt. Inc, 1993, page, 148- 49.

ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ
مترجم: محمد اسلم ڀلي
عمرڪوٽ

اسلامي تهذيب جون اعليٰ تصنيفات*

عالمي تمدن جي تاريخ ۾، اسلامي تمدن بنيادي طور تي ايمان ۽ علم تي ٻڌل تهذيب رهي آهي. قرآني نزولِ ايمان ۽ علم جي بنياد کي مضبوط ڪيو. هن مضمون ۾ علم جي ڳولا ۽ بهتر کان بهتر جي حاصلات ۽ پڻ اسلامي سماج جي مخصوص خصوصيتن کي مختصر طور بيان ڪجي ٿو.

مسلمان امت ۽ اسلامي تعليمات جي شروعات قرآن پاڪ جي لفظ 'پڙهه'! سان ٿئي ٿي، جنهن تعليم جي حصول کي لازمي قرار ڏنو. قرآن پاڪ بذات خود علم جو هڪ لازوال سرچشمو آهي، ۽ وحيءَ علم جي غير متنازع برتري کي قائم ڪيو ۽ ايمان وارن کي حڪم مليو ته اُهي وڌ کان وڌ علم حاصل ڪن. حضرت محمد ﷺ فرمايو ته هر مرد ۽ عورت تي لازم آهي ته هو علم حاصل ڪن، چاهي اهو چين ۾ ڀي چو نه هجي، يعني ڪنهن ٻه ملڪ، استاد ۽ ٻولي ۾ دستياب هجي. اتي اِها ٻه وضاحت ڪئي وئي آهي ته انسانن جي سکيا لاءِ علم کي لکيو وڃي ته ان ۾ واڌارو ٿئي ۽ انسان اڻڄاتل علم کان واقف ٿي سگهي. ماڻهن لاءِ واضح ڪيو ويو ته اُهي علم حاصل ڪرڻ لاءِ ڏسڻ ۽ سوچڻ سان گڏوگڏ غور ۽ فڪر ڪن. ابتدا ۾ اسلام زندگي گذارڻ جو طريقو جيڪو قرآن ۾ پيش ڪيو ۽ حضرت محمد ﷺ ان ڪتاب يعني 'قرآن' جا استاد بڻجي ويا. ان ڪان پوءِ علم جي اوليت ۽ ان جي سکيا جي تصور کي پڻ واضح ڪيو ويو.

جيئن اسلامي سماج، تعليم جي طرف راغب ٿيو ته ننڍپڻ (ٻارن) جي تعليم (تعليم الاطفال) کي مسلمان معلمن جي نظر ۾ تعليم جو بنيادي مرحلو سمجهيو ويو. نتيجي طور پهريون تعليمي ادارو "يونيورسل پرائيمري اسڪول" قائم ٿيو. اهو پرائيمري اسڪول ڪنهن ٻه ڇت هيٺان هوندو هو، جيڪا ان وقت موجود هوندي هئي، جيئن: مسجدون، استادن جا گهر، محلات، ڪتاب گهر، خيمه ۽ ريگستان جي ڪليل هوا پڻ شامل هئي. مشرقي اسلامي دنيا ۾ هن کي مڪتب جي نالي سان ڄاتو ۽ سڃاتو ويندو هو ۽ ڏوراهون ڏور ملائشيا ۽ انڊونيشيا ۾ 'پنڊوڪ' معنيٰ 'ڪوٺي' چيو ويندو هو. تعليمي نظام جي وڌيڪ ترقي سان 5 صدي ۾ مدرسن جو نظام وجود ۾ آيو، جن کي مسجدن جي ٻاهران ٺاهيو ويندو هو.

اڳتي وڌندي عالمن کان قرآن جي معنيٰ کي سمجهڻ جي ڪوشش ڪئي وئي، ۽ مختلف قرآني اڀياس (علوم القرآن) سامهون آيا جيڪي سيوطي جي ڪم جا اهڃاڻ هيا.

قرآني مطالعي جي ڪري ٻين شعبن، جيئن سائنسي علمن جي ترقي جو رستو هموار ٿيو.

---

* هيءُ مضمون بنيادي طور تي ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ جي ڪتاب "اسلامي تهذيب جون اعليٰ تصنيفات" جو مقدمو آهي. ڊاڪٽر صاحب جو هيءُ ڪتاب انگريزي زبان ۾ (The great books of Islamic Civilization) جي نالي 1989ع ۾ "پاڪستان هجره ڪائونسل- اسلام آباد" ڇپايو، هن ڪتاب ۾ ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ صاحب اسلامي تهذيب تي 81 مشهور تصنيفات جو تعارف ڏنو آهي، جن ۾ مذهب ۽ اخلاقيات، تعليم ۽ تلاش علم، قانونن جي ترتيب ۽ سائنسي ارتقا، تصوف، تقابل، اديان، فلسفيانه خيالات، سياسي تدبرانه خيالات، انتظام ۽ انتظامي سارسنڀال، عدليه ۽ قانون، تاريخ، سوانح عمري، سماج، تهذيب، ڪائنات جو مطالعو، جاگرافي ۽ فطري سائنس ٻين موضوعات تي ڪتاب شامل آهن. موضوع جي اهميت جي مدنظر اسان جي هن نوجوان مترجم هن ڪتاب جو مقدمو ترجمو ڪيو آهي جيڪو مهراڻ جي پڙهندڙن لاءِ پيش ڪريون ٿا. (ايڊيٽر)

حديث ۽ سنت جي مدد سان وحي الاحي (قرآن) کي سمجهيو ويندو هو، ۽ ان جي ڪري حديثن جو تمام گهڻو مطالعو بہ ڪيو ويندو هو. ان مطالعي سان آزاد سائنس ترقي ڪئي ۽ جنهن ۾ خاص طور تي ابن صلاح جو ڪم حديث جي سائنس جو تعارف آهي. ان سان گڏوگڏ 'امام الغزالي'، 'احياءُ العلوم الدين' ۽ 'ڪيمياءِ سادات' ۾ ايمان ۽ علم ساڻ عقيدي ۽ عمل ۾ روحاني ۽ عقلي رويي جو بيان ڪيو آهي.

قرآني نزول انسانن کي پڙهڻ، مشاهدو ڪرڻ، سوچڻ ۽ ٻيهر سوچڻ، جستجو ۽ تحقيق ڪرڻ ۽ وڌيڪ کان وڌيڪ علم حاصل ڪرڻ جي ترغيب ڏني، تہ جيئن هو نہ رڳو خالق جي وجود جي حقيقت کي سمجهي سگهي پر خود پاڻ کي سڃاڻي ۽ پنهنجي فطرت کان آگاهہ ٿي سگهي. مؤمنن مان وڌيڪ بهتر ماڻهن قرآن جي سڏ تي لبيڪ چيو ۽ ان کي سنجيدگي سان ورتو ۽ خدا جي تخليق کي وڌيڪ سمجهڻ ۽ سکڻ لاءِ انهن مشاهدو ڪرڻ، سوچڻ ۽ غور ڪرڻ شروع ڪيو. انهن جي تحقيق علم جي دائري کي ايتري قدر وڌايو جنهن جي تاريخ ۾ اڳ ڄاڻ نہ هئي ۽ مختلف تعليمي شاخن ۽ سائنس جي ترقي جو سبب بڻيا.

جيئن تہ علم هر ممڪن ذريعن سان حاصل ڪرڻو هو تہ ان ڪري مسلمان محققن يوناني، هندستاني، ايراني ۽ چين وارن کان ترجمي ذريعي علم حاصل ڪرڻ ۾ هر ممڪن ڪوشش ڪئي. ٻي صدي هجريءَ جي پهرئين چوٿائي تائين، مسلمان عالمن غير مسلم قومن جي ادبي روايتن کان واقفيت حاصل ڪري ورتي هئي. علم جي اهميت تي قرآني زور ۽ علم حاصل ڪرڻ لاءِ مسلمانن کي نبي ڪريم ﷺ جي حوصلا افزائي، علم جي حصول لاءِ اسلامي برادريءَ ۾ هڪ زنده مثال هيو. پوءِ پهرئين صدي هجريءَ ۾ ان نظريي زور ورتو ۽ ٻي ٽي صدي عيسويءَ ۾ علم جي حصوليت ۾ وسعت پيدا ٿي.

ان مقصد کي پورو ڪرڻ لاءِ 339هہ ۾ فارابي اِهو پهريون شخص هو، جنهن علم جي معلوم مقدار (Quantum of Knowledge) کي ترتيب ڏيڻ لاءِ احساءُ العلوم (Ihsa'al-Ulum) لکيو. هن جي لکڻي جو انداز فلسفياڻو هو. فلسفي جي بنياد تي مختلف سائنس جي تشريح ۽ درجہ بندي ڪي خوارزمي 365هہ ۾ پنهنجي ڪتاب 'مفتاح العلوم' ۽ سندس رسالي 'Brethren of Purity' سان گڏوگڏ ابن سينا 428هہ ۾ انسائيڪلوپيڊڪ الشفاءِ (Encyclopedic Al-Shifa) ۽ پنهنجي اهم معاهدن (Categories of Rational Science) "اقسام العلوم العقليه" ۾ هن تصور کي پيش ڪيو آهي. انهن سڀني علمبردارن جو عام طريقو اهو هو تہ علم کي سهيڙيو وڃي ۽ سڀني ماپن ۾ شامل ڪيو وڃي. خوارزمي سائنس يا علمن کي ٻن حصن ۾ تقسيم ڪيو ۽ ان جو بنيادي مقصد مختلف علمن جو مفهوم ۽ اصطلاحن / اصلاحن کي واضح ڪرڻ هو. 377هہ ۾ ال نديم جڏهن الفهرست (Catalogue) کي مرتب ڪيو تہ Bibliography کي درجہ بندي جي مفهوم ۾ خاص اهميت حاصل ٿي. ان سان گڏوگڏ ڪجهہ مصنفن علم جي هر دائري يا رُخ کي بيان ڪرڻ بجاءِ پنهنجي ڪمن ۾ مخصوص مضمونن ۽ سائنس تي بحث ۽ وضاحت ڪرڻ کي ترجيح ڏني.

مثال طور، فخرالدين الرازي 'حدائق الانوار في حقائق الاسرار' ۾ سٺ، جڏهن تہ الدواني 'انمدهج' (Unmudhij) ۾ ڏهن ۽ ال سيوطي 'ال نڪايه'(al-Niqaya) ۾ چوڏهن مضمونن / سائنسن / شعبن جو ذڪر ڪيو آهي.

انهن ڪمن ۾، بنيادي طور تي ڪنهن لاڳاپيل (Bibliographical) معلومات شامل ڪرڻ بدران هر سائنس جي عام پيشڪش ڪئي وئي هئي. ان کان پوءِ چار سؤ ڪتابن جا حوالا ڏئي، محمد ابراهيم الاڪفاني 749هہ / 1348ع پنهنجي ڪم 'ارشاد القاصد في اقصيٰ المقاصد' (Irshad al-Qasid fi Aqasa al Maqasid) کي ترتيب ڏنو، جنهن ۾ هن علم تعليم ۽ علم جي عام تعارف کان پوءِ سٺ شعبن / سائنسن تي تجزيو ڪيو. تنهن کان پوءِ 'مقدمہ' جي ڇهين باب ۾ 'ابن خلدون' سائنس کي ٻن مکيہ ڀاڱن ۾ ورهايو آهي، هڪ تہ اهو آهي جنهن کي فطري علم چئبو، جيڪو انساني فڪر جي

سنئين سڌي پيداوار آهي، هن جو تعلق ڪنهن خاص فرد سان ناهي هوندو پر پڻ جو تعلق اسلامي جماعت سان آهي. اصل ۾ 'ابن خلدون' جي سائنس جي درجه بندي خوارزمي جي ڪم سان ملندڙ جلندڙ آهي، پر عام فهم ۾ هن جيڪو شعبن کي ٻن ڀاڱن ۾ ورهايو آهي، تنهن ۾ هي تمام گهڻو پختو آهي. اهڙي ريت فارابيءَ جي ڪتاب 'احصاءُ العلوم' شروع ٿيندي علمن کي مختلف اندازن ۽ مقصدن سان بيان ڪيو ويو ۽ پڻ ان جي درجه بندي ڪرڻ لاءِ ڪيترائي ڪتاب منظر تي آندا ويا. جڏهن ته اهو، درجه بندي وارو ڪم تاشڪوپرزاده جي ڪتاب 'مفتاح السعاده' ۾ پنهنجي عروج تي پهتو، جنهن ۾ هن مڪيه ۽ اهم طريقن جي بهترين ۽ اعليٰ ترڪيب پيش ڪئي. اهڙيءَ ريت فارابي سندس تعارف ۽ متعارف ڪرايل درجه بندي جي اسڪيم کي هيٺ ڏنل اصولن ۽ تصورن کي منطقي شڪل ۾ بڻايو، ۽ پوءِ علم کي (Encyclopedic) طول و عرض ۾ شامل ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. هن جي مضمونن ۽ سائنس ۾ عام پيشڪش يا نظريو نه آهي پر مختلف ليکڪن ۽ انهن جي ڪتابن جي باري ۾ (Bibliography) معلومات جو مجموعو آهي، جتي منگولن جي هٿان بغداد جي اعصابي مرڪز کي تباهه ڪيو ويو اتي وري تاشڪوپرزادي جي ڪم جون خوبيون جن اسلامي تمدن جي ذهني ورثي کي محفوظ ڪرڻ ۾ اعليٰ ڪردار ادا ڪيو. ان ۾ وري عثماني دؤر جا حاصلات به شامل آهن ۽ پوءِ وري سندس ڪم علم جي درجه بندي تي تمام گهڻو اثرائتو ثابت ٿيو. حاجي خليجي 'انسائيڪلوپيڊڪ ڪشف الزنون' کي بنيادي طور تي انهن ئي اصولن تي بيهاريو. تاشڪوپرزادي علم جي درجه بندي وارو عمل، پختگي واري مرحلي تي پهتو، جنهن کي هن 'علم تقسيم العلوم' جو نالو ڏنو، وڌيڪ ان جي وضاحت ڪبي ته ان جو مطلب ٿيندو ته 'علم جي منظم درجه بندي جي سائنس'؛ جيڪا مشاهدي جي نظر مان گذري هجي.

پاڪستان هجرا ڪائونسل پاران 1984ع ۾ هڪ منصوبي جي منظوري ڏني وئي ته جيئن مسلمان بزرگن، عالمن ۽ سائنسدان جي علمي ڪاميابين کي اجاگر ڪيو وڃي. جن علم جي راهه ۾ ۽ ان کي اڳتي وڌائڻ ۾ بي مثال ڪارناما سرانجام ڏنا. ان منصوبي تحت علم جي مختلف شعبن مان هڪ سؤ اهم اسلامي ڪتاب چونڊيا ويا ۽ انهن کي انگريزيءَ ۾ ترجمو ڪيو ويو ته جيئن ان علم کان ماڻهو واقف ٿي سگهن ۽ ان ۾ وسعت پيدا ٿئي. ڪائونسل جي منظوري ملڻ کان پهرين مون کي ڪتابن جي سڃاڻپ واري زميواري سونپي وئي. ان مهم ۾ لاڳاپيل ماخذ مواد جو پڙهڻ خاص طور تي (text) ۽ ان جي تشريح ٿيل (Edition) ۽ عام حوالن جو ڪم پڻ شامل هو. اِهو هڪ محنت وارو ڪم هيو، جنهن دوران مون تقريباً 76 عنوانن تي مختصر نوٽس ڪنيا جن کي هاڻي هن ڪتاب ۾ شامل ڪيو ويو آهي. اميد آهي ته اهي ضرور عام پڙهندڙن لاءِ ڪارآمد ثابت ٿيندا.

جيتوڻيڪ هن ڪتاب 'Great books of Islamic Civilization' ۾ مختلف ڪتابن جا حوالا ڏنا ويا آهن، پر ان ۾ ڪو منفرد انتخاب ناهي ڪيو ويو. انهيءَ پيشڪش جو مقصد هر ڪتاب ۽ ان جي مصنف بابت مڪمل معلومات فراهم ڪرڻ ناهي ۽ نه ئي ڪا نئين معلومات ڏيڻ آهي، پر صرف هر ڪتاب ۽ ليکڪ جو مختصر تعارف ڏيڻ جي ڪوشش ڪئي وئي آهي، حاشيه ۽ حوالا به شامل ڪرڻ کان پرهيز ڪئي وئي آهي، گنوگڏ هر حساب کان پڙهڻ جي لائق بڻايو ويو آهي. ان سان شامل مصنف جو پورو نالو، سندس جنم، ۽ وفات جا سال يا جنهن دؤر ۾ هن ترقي ڪئي، ان جو تعليمي پس منظر ۽ پيشه ورانه ڪم کي نوٽ ڪرڻ جي به ڪوشش ڪئي وئي آهي ته جيئن ڪتاب جي تصنيف جي نقطه نظر کي بهتر انداز ۾ ڏسي سگهجي. ان وضاحت کي ضروري تفصيلن تائين محدود ڪيو ويو آهي. جتي اصل بيانن (Statements) ۽ راين (Opinions) جو حوالو ڏنو ويو آهي ۽ انهن جو مقصد (Purport) ۽ مادو (Substance) مهيا ڪيو ويو آهي ۽ اهڙن اظهارن کي (Single and double inverted commas) ۾ رکيو ويو آهي.

اهو به واضح ڪرڻ ضروري آهي ته هي ڪم نه ته تحقيق تي مبني آهي ۽ نه ئي ڪي (commo and Colon) ڪاما ۽ ڪالون ڪنهن ڪتابي شڪل و صورت وانگر ڏنل آهن. اصل مقصد اهو آهي ته پڙهندڙن کي ليکڪ ۽ ڪتاب کان متعارف ڪرايو وڃي. ان مقصد لاءِ ان کي گڏ ڪيو ويو ۽ پڙهڻ جي قابل بڻايو ويو. جيترو ممڪن ٿي سگهيو آهي، ته مطلوبه معلومات اصلي نسخن مان يا وري ان جي ترجمي مان ۽ پڻ ثانوي ذريعن (Secondary Sources) ۽ حوالن جي ڪم مان ورتي ويئي آهي.

جڏهن ماضي سان انهن ڪتابن جو معاصرو ڪيو وڃي ٿو ته اِهي پنهنجي اصليت ۽ خاصيت ۾وقت جي فريم ۾ ٺهڪيو اچو بيهن. هن 20 صدي جي آخري چوٿائي ۾ جيڪا شيءِ اڻواقف ۽ عام لڳي ٿي، اِها مڪمل طور تي اصل شڪل ۾ موجود هئي، جنهن انساني علم ۾ وڏي اڳڀرائي ڪئي.

اها ڳالهه نوجوانن ۽ دانشورن جي جذبي کي وڌائڻ لاءِ ڪافي آهي ته اسلامي فڪر، ثقافت ۽ تهذيب جا عظيم ڪتاب جن جو جزوي طور تي هن اشاعت ۾ احاطو ڪيو ويو آهي، انهن ۾ ابتدائي محققن، عالمن ۽ سائنسدانن جي ڪاميابين جو رڪارڊ موجود آهي.

آئون انهن سڀني نامور ليکڪن جو ٿورائتو آهيان جن جي ڪم مون کي هن قابل بڻايو ته آئون هن ڪتاب جي ڇاپي تيار ڪرڻ ۾ ڪامياب ويس. مختلف ادارن کان مدد ملي، خاص طور تي 'سليماني پبلڪ لائبريري استنبول'، 'زهريه لائبريري دمشق'، 'شاهي محل لائبريري رباط' طرفان.مليل مدد جو شڪرگذار آهيان. ان سان گڏوگڏ پاڪستان جي نامور ڪاتب 'سيد نفيس راقم' جو به ٿورائتو آهيان جن هن ڪتاب جي ٽائيٽل جي ڪاليگراف ڪئي، ۽ پڻ پاڪستان هجرا ڪائونسل جي جناب 'محمد اسرار الرحمان' جو جنهن جي ڀرپور نگراني ۾ ڇپائيءِ جو ڪم مڪمل ڪيو ويو.

نئون ڪتاب

ڪتاب: لهر لهر خوشبو
شاعر: آڪاش ميراڻي
موضوع: شاعري
ڇاپو پهريون: 2018ع
قيمت: -/250 رپيا
ڇپيندڙ: مرڪ پبليڪيشن ڪراچي

لاڪا عبدالرزاق الديبلي (ڏيبلو)
مترجم: ڊاڪٽر اسد جمال 'پلي'
عمرڪوٽ

(قسط پهرين)

ڏيپلو - ديبل

اسڪائيليڪس جي مهر مان اسان کي انڊس ساڳا جي جاگرافي متعلق ابتدائي معلومات ملي ٿي. ڇهين صدي عيسوي ۾ مشهور هندو- ڌرمي تصنيف "بريهت سمهيتا" ۾ سوويئر ديس کي ڀارت ورش جي مرڪزي علائقي کان اُتر- اولهه کان ۽ اولهه ۾ ڏکڻ- اوڀر جا علائقا انهن جو حصو ٻڌايا ويا آهن. ساڳئي ڪتاب جو مصنف ورهميرا 'گنگا- جمنا' جي سنگم کي ڀارت ورش جو مرڪزي علائقو سمجهي ٿو، جنهن موجب سوويئر ديس جي علائقائي جاگرافي ۾ مغربي دريائي نظام جون واديون ڪُرنُواس جي اهم علائقي سميت شامل هيون.

ڪُرنُواس ويدي رياست ڪُرُڪيتر جو مذهبي انتظامي دارالخلافت هو، 1952ع ۾ ڀارت جي آثار قديمه جي اداري هرياڻه جي پراڻي ماڳ، 'هستناپور' جي کنڊرات کي 'ڪرونواس' جي باقيات قرار ڏنو آهي. هيءُ علائقو درياهه سنڌ جي تهذيبن جي ايڪائي جي ماتحت ندين راوي، ستلج بياس ۽ هاڪڙي (سرسوتي) جي وچ وارو مذهبي عقيدي ۽ رُتبي جي پويتر جاءِ هئي، جنهن کي 'پنجند' چئبو هو ۽ اڄ بہ ساڳي نالي سان پڪارجي ٿي.

منهبي تقدس جي ڪري ڏکڻ ايشيا المعروف ڪُرُڪيتر ۾ ان جي (ڪُرُنواس) حيثيت معتبر ۽ ممتاز هئي ۽ اڄ ان جاءِ تي ملتان قائم آهي. محترم ايم.ايڇ.پنهور صاحب (سنڌ جي ڇهه هزار سالہ آبڪاري تاريخ) موجب ڇهين صدي قبل مسيح ۾ ويدي رياست جا ٺوس ثبوت موجود آهن، جيڪا پنهنجي بختاور بادشاهه 'ڪُرُ' جي نالي سان 'ڪُرُڪيتر' مشهور هئي. هندو ڌرمي تصنيف 'بريمهت سمهيتا' ۽ يونانين جي جاگرافيائي نقطهٔ نظر کي ڏکڻ ايشيائي درياهي تهذيبن جي نظام جي شاهدين کي ملائبو تہ پورو علائقو 'انڊس ساڳا' جو حصو نظر ايندو.

ڪُرُڪيتر جي دريائي تهذيب ۾ سنڌوءَ کي مرڪزي حيثيت حاصل هئي ۽ ان کي مهمان جيون ديوتا سمجهيو ويندو هو ۽ باقي ندين کي ان جون داسيون سمجهيو ٿي ويو. اهو سبب هو جو مشرق جا رهواسي پنهنجي هنن مغربي 'سوويئر' ماڻهن جي اطاعت پنهنجي لاءِ عبادت سمجهندا هئا، ۽ انهن جي حيثيت هڪ مهاتما (پاڪ روح) وانگيان سمجهندا هئا. ڪُرُڪيتر جي بادشاهي گهراڻي جي پهرين نسلي شاخ 'ملي' قبيلن جي هٿ ۾ هئي ۽ 'ملتان' انهن 'ملي' قبيلن جي نالي جي جاگرافيائي شناخت آهي.

يونانين سنڌو درياهه کي رور انڊس (River Indus) جو نالو ڏنو جنهن جي معنيٰ آهي 'مرڪزي دريا' سنڌو، مذڪوره درياهي نظام ۾ مرڪز ثقل جي حيثيت رکندو هو. انهيءَ نسبت سان درياهِ سنڌ جي سيني هيٺاهن علائقن کي 'انڊيا' چيو ويو جيڪي انڊس لاءِ هڪ مستند حوالو آهن.

جنهن علائقي کي عام طرح هند چيو ويو آهي، اهو يونانين وٽ متحده تهذيبن جو علائقو انڊيا آهي. جنهن جي وراثت جا امين سنڌو سوويئر آهن، هيروڊوٽس موجب 'هخمانشي' ڪياني شهنشاهه دارا اول (519-15ق.م) هن علائقي (انڊيا) کي پنهنجو ويهون صوبو ٺاهيو. هيءُ واقعو اروڙ جي فتح سان روايت ڪيل آهي، هيروڊوٽس موجب انڊيا (هند) مان سنڌس مراد موجوده سنڌ علائقو آهي، اهو متحده

تهذيب جو علائقو جنهن جا وارث انڊس ساڳا المعروف سوويئر ديس وارا آهن.

چهين صدي قبل مسيح جي شروعاتي ڏهاڪين ۾ پانبو برهمڻ بغاوت سبب ڪُرڪيتر ٻن حصن ۾ ورهائجي ويو. اوڀر ۾ باغي ثقافت ڀارت ورش جي نالي سان وجود ۾ آئي ۽ اولهه ۾ سنڌ ورش بمعنيٰ سوويئر ديس جي نالي سان قائم رهيو.

'پانبو برهمڻ اتحاد' ويدن جي ڌرمي عقيدن ۾ ٽوڙ- مروڙ ڪري اوتار جي غير ويدي عقيدي ۽ پرميشور جي بتن جو رواج آندو.

انهيءَ نئين روايت جا باني برهمڻ هئا جن جي باغيانه ڪوشش سانئين شراڪتداري واري ڌرمي ثقافت جنم ورتو، جنهن جو مرڪز ڀارت ورش ٿيو، ٽين صديءَ عيسوي ۾ هن ڌرم هندو ڌرم جو ثقافتي نالو اختيار ڪيو، هيءُ وقت راءِ ۽ سيتا جي دور سان منسلڪ آهي، باغي ڌرمي ثقافت ڀارت ورش ڪُرڪيتر واري جنگ جو ڌرمي لڙائي مهاڀارت وارو مذهبي نالو ڏسي پاڻ کي ويدن جي تعليم ۽ ڪُرڪيتر ويدي تهذيب و ثقافت کان پاڻ کي الڳ ڪيو.

سنڌو اتهاس ۾ ڪُرڪيتر جنگ کي بغاوت جي نالي سان ياد ڪيو وڃي ٿو، هن جنگ جي ماحول کي اگر اسين 1947ع واري تقسيم هند جي حالات ۾ مطالعو ڪريون ته ٻنهي جو پسمنظر ساڳيو نظر ايندو. اُهو دور ٻه- قومي نظريي جي بنياد تي تقسيم جو پهريون دور محسوس ٿيندو، ان بعد اندازاً اڍائي هزار سالن بعد 1947ع ۾ ٿيل تقسيم سنڌ ان جو ٻيو مثال آهي. انهن ٻنهي تقسيمن جي وچ ۾ مسلمانن جو دور اچي ٿو جنهن ۾ جنوبي ايشيا کي مسلمانن متحد ڪري هندستان جو نالو ڏنو. جنهن سان عظيم ڪُرڪيتر ويدي تهذيب جون يادون تازه ٿين ٿيون.

هن بحث مان هڪ ٻيو به نتيجو نڪري ٿو ته ڏکڻ ايشيا ۾ ڪُرڪيتر جا امانتدار ملي نسل وارا هئا، جن جو تعلق پهريائين ويدن ۽ پوءِ ويدن جي نوس شڪل ٻڌ سان هو، ان بعد اها ارتقا اسلامي تهذيب ۾ منتقل ٿي ۽ متحده هندستان جو ڏکڻ ايشيا جي نقشي تي وجود برقرار رهيو ۽ 1947ع ۾ اهو وجود ٻيهر ٻه قومي نظريه تحت تقسيم ٿيو. دراصل مسلم ثقافت ئي ڪُرڪيتر جي تاريخي عظمت کي هڪ متحده رياست ۾ رکيو بعد ۾ ٻيهر تقسيم ٿيل ٻن حصن ڀارت ورش ۽ سنڌ ورش (ٻوڌي رياست) کي مسلمانن هڪ متحد هندستان جي شڪل ۾ آندو. اهڙي طرح ويدي ثقافت توحيد جي عقيدي جي امانتدار ٿي. اکنڊ هند جو نعرو ٻه سنگ پريوار بجاءِ پهريائين ويدي ۽ بعد ۾ مسلم تهذيب ۾ مدغم ٿيڻ وارن جي روايت نظر اچي ٿو. لهٰذا سنگ پريوار يعني بت پرستن جو نعرو 'اکنڊ ڀارت' هڪ کوکلو ۽ غير وجودي نعرو آهي جيڪو دراصل علامه اقبال جي تراني "سارے جہاں سے اچھا ہندوستاں ہمارا" کي رد ڪرڻ لاءِ ايجاد ڪيو ويو. علامه اقبال جو هيءُ نظم هڪ تمام اعليٰ فڪر طرف اشارو آهي، فڪر اقبال جي درست تدوين هئڻ گهرجي ۽ ٻه قومي نظريي ۽ قيام مسلم هند (پاڪستان) کي انهيءَ تناظر ۾ ڏسڻ گهرجي. هنن مختصر حقائق مان اها ڳالهه ثابت ٿي وڃي ته سوويئر ديس ئي برصغير جو ثقافتي ورثو آهي. ان ورثي جي موجوده شڪل پاڪستان آهي. پاڪستان ۽ ڀارت ۾ ثقافتي ۽ نظرياتي محاذ آرائي جو تعلق پڻ بيان ڪيل پسمنظر سان آهي.

ڪُرڪيتر جي تقسيم کان پوءِ جنوبي ايشيا ۾ ٻه ديسن جي تهذيب جو دور شروع ٿيو، قديم ويدي ثقافت، ٻڌ جي تعليم سان گڏ سنڌو ورش جي نالي سان هڪ نئين ابتدا ٿي. ويدي سورما هيٺاهين علائقن ڏانهن منتقل ٿيا ۽ اروڙ (موجوده سکر ۽ روهڙي جي وادي) هن ثقافت جو نئون دارالخلافه ٿيو. هيءُ ثقافت ٻڌن جي آشيرواد سان ويدن جي قديم عقيدن جي امين ثابت ٿي. اروڙ سڀ کان پهريائين ٻڌمت جي مقدس

ڪتاب اقوال ٻڌ (مهاتما گوتم ٻڌ جا گفتا) ۾ روايت ڪيل آهي، اها روايت هن امر دليل آهي ته نئين تهذيب جي شروعات ٻڌمت جي ثقافت سان ٿي ۽ ڏاکڻي وادي (موجوده صوبه سنڌ) هن تهذيب جو اهم مظهر آهي.

مهاتما گوتم ٻڌ جو جنم 560 ق.م کان 500 ق.م تائين جي وچ واري عرصي ۾ ٿيو. هو ڪپل وستوءَ جو شهزادو هو. هُن 30 سالن جي عمر ۾ چلا ڪٽيا ۽ جهنگ ۾ تپسيائون ڪيون ۽ چاليهن سالن جي ڄمار ۾ باقاعده مبلغ طور سامهون آيو. هيءَ زمانو ڪُرُڪيتر جي تقسيم ۽ مهاڀارت جي بغاوت جو دور هو.

اسان ڪي موجوده تاريخ جي انهيءَ روايت تي غور ڪرڻ گهرجي، جنهن موجب موئن جي دڙي کي سنڌ جي پنج هزار سال پراڻي تاريخ جو امين سمجهون ٿا، تهذيب جي شناخت مذهبي مرڪزن ۽ انهن جي نشانن سان ٿيندي آهي، ٻڌمت جي ڌرمي ثقافت ۾ اسٽوپا جي خاص اهميت آهي ۽ اسان وٽ هن وقت به موئن جي دڙو سنڌيٺ لڳ ڀڳ 12 ڪن اسٽوپا موجود آهن، جناب ايم.ايڇ پنهور جي روايت موجب، غازي محمد بن قاسم جي سنڌ ۾ اچڻ وقت موئن جو دڙو موجود هو. انهيءَ ڳالهه جي تصديق 640ع ۾ چيني ڀڪشو هيون تسانگ ۽ غازي جي موج (موئن جو دڙو) جي ڀڪشوئن سان ملاقات ۽ قبول اسلام آهي، جنهن ڪري ٻڌ سنڌ جا اڪثر قلعا بغير جنگ جي فتح ٿيا، ٻئي واقعا اسان جو ڌيان ان ڳالهه ڏانهن ڇڪائين ٿا ته موئن جو دڙو ڪنهن گهڻو اڳتي يا بحث ۾ آيل دور کان قديم منسوب ڪرڻ غير مناسب آهي، موئن جو دڙو جي معيشت جي بنياد تي پنج هزار سال پراڻي تهذيب سمجهڻ حقيقتن جي برعڪس آهي. تجزياتي روايتن موجب سنڌ ۾ ٻڌي تهذيب جي شروعات ٻڌمت جي ابتدا سان ٿي ۽ ان جا پهريون نشان اروڙ هو.

سوويٽر ثقافت ٻڌ جي پنجن اهم تهذيبي مرڪزن جو ڳڙهه هئي. ثقافتي زنجير جي ابتدا جي 'ٽڪلا مڪان' (صحراءِ گوبي جو قديم نالو) جي وادي تبت کان ٿئي ٿي، جنهن جي ساڄي هٿ تي بلتستان زابلستان ۽ گنڌارا ۽ کابي هٿ تي لداخ ۽ ٽيڪسلا (ٽڪاسيلا) موجود هئا. زنجير جي ڇيهي مُنهن جو ميلاپ ۽ اختتام 'موج' ۾ ٿيو ٿي ۽ تاريخ ۾ اهو به طئہ آهي ته موج ئي موئن جو دڙو آهي. جيڪو گاديءَ جي هنڌ اروڙ جي واديءَ ۾ ٻڌ ثقافتي زنجير جو اختتامي ۽ وڏو تيرٿ آستان هو، جتي اختتامي عبادتون ٿينديون هيون ۽ ٻوڌي زنجير، سوويٽر ديس جي جاگرافيائي حدن جي نشانهي به ڪندو هو، منڪوره حقيقتون انهيءَ راءِ کي تقويت ڏين ٿيون ته سنڌ جي نجي تهذيب ٻڌمت جي ابتدا سان منسوب آهي ۽ موئن جو دڙو جي دور کي پنج هزار سال قبل تائين سمجهڻ جڻ ناقابلِ يقين ڳالهه پئي لڳي.

ڇهين صدي قبل مسيح جي مُني حصي يعني 529 ق.م ۾ نئين قيلم پنير سوويٽر ثقافت جيڪا اڃان غير مستحڪم هئي ته ان کي هڪ وڏو جهٽڪو آيو. ايران جي طاقتور ڪياني شهنشاهت جي حڪمران ڪمبائيسس هيناهين وادي (ڏکڻ سنڌ) تي قبضو ڪري ورتو 516 ق.م ڪمبائيسس جي جانشين وارا اول (Darious Hysfasp) اروڙ تائين اروڙ تائين قبضو ڪري، ان کي ايران جو ويهون صوبو ناهي، هن نئين ثقافتي رياست جي خودمختياري کي ختم ڪري ڇڪي هئي.

سڪندراعظم جي اچڻ سان سنڌ تان اوائي سو سالن جي ايراني غاصبانه دور جو خاتمو ٿيو. سڪندر ايران جو وڏو دشمن هو هن 331 ق.م ۾ ايران کي نينوا جي ڀرسان گوگان ميلان ۾ شڪست ڏئي ڪيانين جي سلطنت جي خاتمي جو بنياد رکيو، هو ايرانين جي پٺيان ڏوڪيندو وسطي ايشيا ۾ پهچي ويو. بالآخر سڪندر 326 ق.م ۾ جبل هندوڪش پار ڪري سنڌ ۾ اچي پهتو.

سوويٽر ديس ان وقت ڪيانين لاءِ آخري پناهه گاهه هو ۽ ايران جو ويهون صوبو پڻ هو، 326 ق.م ۾ سڪندر ڪوه هندو ڪش وٽان پنهنجي آرماڙ سميت ٽڪاسيلا (ٽئڪسيلا) پهتو. اها برسات جي مُند هئي، جنهنڪري زبردست برساتن ڪيس ٽي مهينا اُتي قيام ڪرڻ تي مجبور ڪيو ۽ اهوئي وقت سڪندر جي مُهر لاءِ مددگار ثابت ٿيو.

سڪندر سنڌ جي موسمن ۽ جاگرافي متعلق خوب ڄاڻ حاصل ڪئي. ساڳي وقت موريا خاندان جو باني چندر گپت موريا سنسڪرتي علمن جي ڄاڻ حاصل ڪرڻ لاءِ پنهنجي مشير چاڻڪيا ڪوٽليا سان گڏ ٽڪاسيلا جي گرو پاٺشالا (وڏي مدرسي) ۾ ترسيل هو، موريا خاندان جي شهزادي جي سڪندر سان ملاقات ٿي. چندر گپت ئي سوويٽر جي بادشاهه پورس سان سڪندر جو ناهه ڪرايو ۽ ايرانين خلاف اتحاد قائم ڪرايو. سڪندر جنگ ڪانسواءِ ئي اروڙ پهتو. اروڙ بحيثيت دارالخلافه ۽ سندس اروڙ جو قلعو ٻئي پسند آيا. سڪندر هن اتحاد جو فائدو وٺي، هڪ فوجي جٿو، سنڌ جي سپاهين جي مدد سميت 'بولان لڪ' کان 'حيراتان' موڪليو جيڪو فاتح جي حيثيت سان واپس آيو ۽ ٻيو جٿو سندس ئي قيادت ۾ آگزيڪانس جي علائقي ڏانهن روانو ڪيو. ڪئنٽس ڪرٽئس هن علائقي جو تعارف لکندي ان کي پورٽيڪاس لکيو آهي، ٽالمي هن علائقي ڏانهن سنڌوءَ جي شاخ اربيس جو ذڪر ڪري ٿو. ٽالمي جي لکت ۽ نشاندهي موجب هيءَ اربيس (اڙل ندي) ۽ منڇر جي وچ وارو جزيره نما علائقو آهي. هيءُ علائقو بابل ۽ نينوا کان پوءِ فارسين لاءِ محفوظ علائقو هو ۽ سڪندر جي خوف کان شاهي خاندان جا ڪيترائي افراد هتي پناهه گزين هئا. سڪندر سندن گهيرو تنگ ڪري انهن کي منطقي انجام تي پهچايو ۽ سنڌ کي ڪيانين کان نجات ڏياري.

سڪندر سنڌ کي ايراني نجات ڏيارڻ سان گڏ، سوويٽرن کي مڪمل آزادي ڏيئي، حيراتان، پارسي جزيره (اڙل ۽ سنڌوءَ جي درميان) ۽ مڪران تائين وسعت ڏيئي، پاٽل (پاتال) ۾ ٻه وڏيون فوجي چانوڻيون ٺاهي، ديبل ۽ ٻاڀڻان ۾ بندرگاهه تعمير ڪري سوويٽرن کي تحفي طور ڏيئي، بابل واپس روانو ٿي ويو.

سڪندر کان پوءِ چندر گپت موريا، راجا پورس کي ٺڳي سان هڪ ماتحت گورنر جي هٿان مارائي ڇڏيو ۽ تقريباً ڏيڍ صدي تائين سنڌ وري به غلامي جو طوق ڳچيءَ ۾ وجهي جيئندي رهي. هتي اگر سنگ پريولر جي، اکهنڊ ڀارت واري روايت (ڀارتيه جنتا پارٽي) کي ڏسون ته موريا خاندان جو ڀارت ورش سان ڪو تعلق ڪونهي، بلڪ موريا خاندان جو تعلق ته ٻڌمت سان آهي.

موريا خاندان جي حڪومت جي خلاف سڀ کان پهريائين 187 ق.م ۾ سوويٽرن جي ٽئين نسل جو شهسوار باختري يوناني بلخ بخاره کان اچي سنڌ ۾ داخل ٿيا موريا خاندان جي خلاف هو شديد طاقت جو مظاهرو ڪري ديلتا ڪانسواءِ سڄي وادي تي ڇانئجي ويا. 70 ق.م ۾ سٿيا کان سٿين جي آمد شروع ٿي، سٿيا سڪندر ۽ سوويٽرن سان گڏ ايرانين سان وڙهيا هئا. وڏا جنگجو ۽ بهادر هئا. هنن موريا فوج کي مُگڌه تائين محدود ڪري ڇڏيو. موريا رياست، ڀارت ورش ۾ مگڌه جي نالي سان مشهور هئي. موريا خاندان جو تعلق ٻڌمت سان هو. انهن کي به ڀارت جي نالي سان ائين نفرت هئي جيئن سوويٽرن کي هئي سن 46ع ۾ پارٿيا کان پهلو پارٿي پڻ ڏکڻ وادي ۾ داخل ٿيا مگر سٿين جي جوابي ڪاروائي سبب وچ پنجاب کان اروڙ تائين محدود ٿي ويا. جڏهن هندوڪش کان 'ڪشان' آيا ته ڪجهه اُهي به پارٿين سان ڪشمڪش ۾ رهيا ۽ وقت پوءِ پيشائيچيا (پشاور) ۽ شمالي پنجاب تائين قبضو

چمائي ويهي رهيا. هن کان متي چترمان (چترال)، ڪابلستان ۽ زابلستان تائين سڄو ملڪ باختري يونانين جي قبضي ۾ رهيو. ڪشانن پنهنجو دارالخلافت گنترا (سوات) کان پشاور منتقل ڪيو.

تاريخي تحريرن ۾ سن 287ع تائين هي سوويئر نسل جا هي ٽين دور جا چارئي قبائلي گروهه مضبوطي سان واديءَ سنڌ جي مختلف علائقن تي حڪمران بنجي ويئا. سڪندراعظم کان پوءِ هنن پنجن صدين ۾ سوويئر تهذيب سياسي، معاشي، دفاعي ۽ ڌرمي ثقافت ۾ تمام راسخ ۽ مضبوط ٿي چڪي هئي. هنر ۽ ڪاريگرين جو دور شروع چڪو هو. گجرات جي ’باريگاز‘ بندرگاهه سميت ٽن وڏن جزيرن تي هنن جي هاڪ ۽ ڌاڪ هئي. اهڙي طرح پنهي طرفن جي بيروني واپار جي واڳ هنن جي هٿن ۾ هئي، ان وقت نه صرف صنعت ۽ تجارت ۾ ترقي ٿي هئي پر ڪپهه جي پيداوار پڻ وڌي ۽ سوٽي ڪپڙي ۽ شربتي ململ جي صنعت ۽ واپار ۾ وڏو انقلاب پيدا ٿي چڪو هو ۽ عربستان سان گڏ يونان تائين هنن جنسن جي تقاضا وڌيڪ ٿيڻ لڳي. ايم.ايڇ پنهور صاحب جي اها ڳالهه مڃڻ ۾ ڏکي نه آهي ته سنڌ ۾ پڪي تعميرات ٽين ۽ چوٿين صدي عيسويءَ ۾ شروع ٿي آهي. موئن جو دڙو خواهه ننگر پارڪر جون پراسرار تعميرات جن تي چيرولي پلستر ۽ گلڪاري جا نمونا هن ئي دور جا جي تعميرات جا مظهر آهن.

سنڌ ۾ مضبوط ثقافت ۽ طاقتور نسلي تشڪيل جاساز و سامان هن دور سان ئي لاڳاپيل آهن.

287 ق.م ۾ ايران جي ساسانين بيهر سنڌ تي غلبو حاصل ڪيو، مگر 70 سالن جي قليل عرصي ۾ سٿين تبت جي ٻن منگول قبيلن يوئيچي ۽ هون جي مدد سان ساسانين کي واپس ڌِڪي ڇڏيو. هن ئي وقت کان سنڌ ۾ مشترڪ خاندانن جي حڪمراني جو سلسلو شروع ٿئي ٿو. هن ترتيب جو پهريون خاندان واهليڪا جي نالي سان مشهور ٿيو. هن خاندان جي قيادت سٿين جي هٿ ۾ هئي. هن مضبوط اتحاد جي پريشاني ۾ ايران جي حيراتان ۽ زابلستان جي وادين ڏانهن چيڙچاڙ شروع ٿي، جنهنڪري سڀ سوويئر قبائل پاڻ ۾ اتحاد تي مجبور ٿي ويا، هي سڀ قبيلا جيڪي مختلف علائقن جا حڪمران هئا، اهي ٻڌ ڌرم جا سچا پيروڪار هئا. هنن سيني گڏجي 500ع ۾ راءِ خاندان جو بنياد رکيو. جنوبي ايشيا جو هيءُ پهريون خاندان هو جنهن راڄائن جي نسبت سان ’راجپوت‘ جي ڪنيت اختيار ڪئي.

.هيون سانگ (منگوليا جو هئو) پنهنجي منهبي تصنيف ۾ لکيو آهي ته هي قبيلا باختري يوناني، سٿي، پارٿي، ڪشان، يوئيچي ۽ هون هئا جن جي خمير مان راجپوت نسل ٺهيو، جن جو سڄي خطي تي ڌهڪاءُ هو، هن راجپوت نسل جا سرواڻ سٿي هئا.

راءِ خاندان سوويئرن جي پنجين نسلي تشڪيل هئي جيڪي تمام بهادر هئا ۽ هنن اوير ۾ پارٿي ثقافت ۽ اولهه ۾ ايران جي سگهاري شهنشاهت کي ڪليل ميدان ۾ شڪست ڏئي پنهنجي طاقت جي ڌاڪ ڄمائي.

سٿي يا ساڪا قبيلي جو تعلق سٿيا جي علائقي سان هو، جيڪو علائقو دريا ’آمو‘ ۽ دريا ’قابل‘ جي سنگم تي ڪئسپن سمنڊ جي سرحد جو پراسرار جادوئي علائقو چيو ويو آهي. هِتان جا ماڻهو قدآور، جسيم ۽ سهڻا هئا، هي بولان لڪ کان 70ع ۾ سنڌ ۾ داخل ٿيا ۽ پٽل (پاتال) تي قبضو ڄمايائون. هي سٿي ئي آهن جيڪي بعد ۾ ’ساڪاياسڪا‘، ’لاڪا‘ ۽ پوءِ اپير سڏيا ويا. سٿي پنهنجي علائقي سبب ساڪا يا سڪا پاٽيءَ جي علائقي سبب، لاڪا سنڌ ۾ جابلو لڪن مان اچڻ سبب ۽ اپير (جداگانه) سٿي قوم جي سماجي روين سبب سڏيا ويا. لاڪا اڳتي هلي لاڪا ۾ تبديل ٿي ويا، سنڌ ۾ لاڪو، هنس پکي کي چئبو آهي ۽ سياري ۾ سائبيريا مان ايندڙ پکين کي لاڪا چئبو آهي ۽ اهي پکي دريا جي ڪناري هلندا آهن ته ’لاڪي ڄاڃي‘ سڏيا ويا آهن.

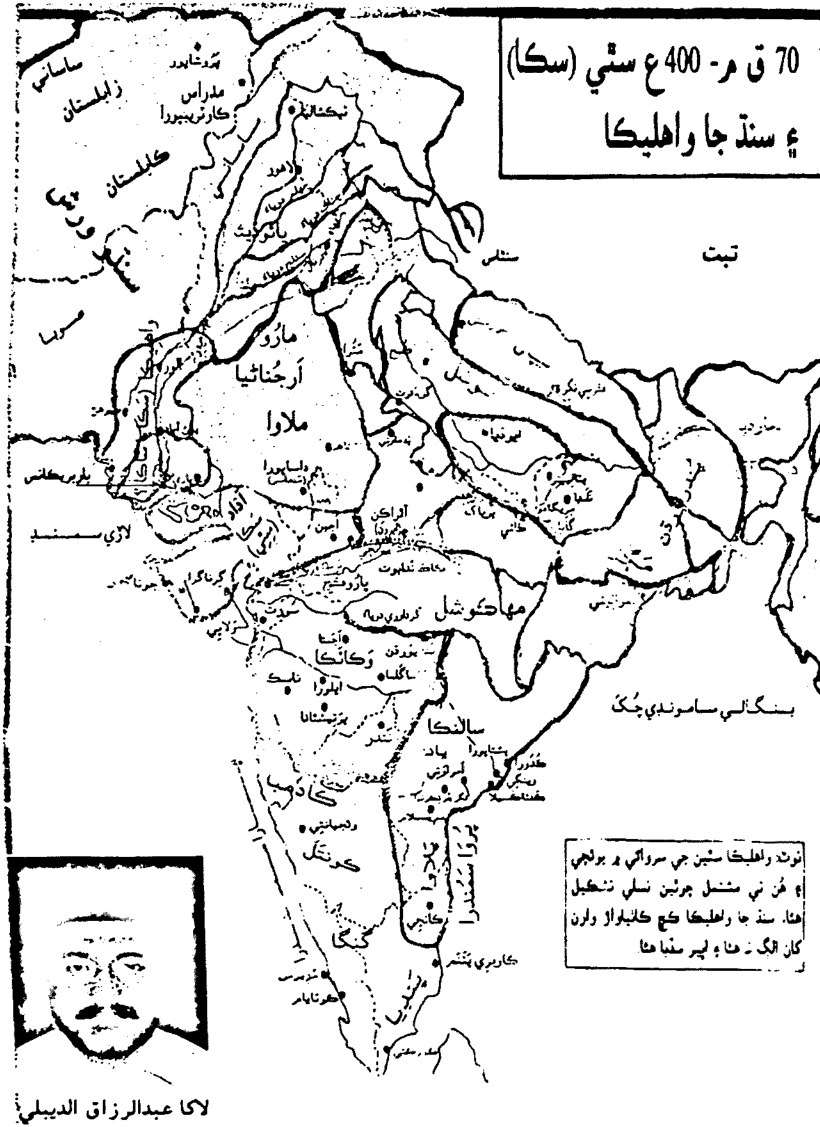

لاڪا عبدالرزاق الديبلي

اپير نهايت سخت گير روايتن جا مالڪ هئا، ڪنهن سان رشتيداري نہ ڪندا هئا. رشتا وٺندا هئا پر ڏيندا ڪونہ هئا. سن 500ع ۾ مشترڪ خاندان جي روايت ڪان پوءِ باقي قبيلن مان رشتا وٺڻ جو رواج پيو پر ڏيڻ جو رواج پوءِ ڪونهي. ان ڪان پهرين هو صرف اُجين جي برهمڻن مان شاديون ڪندا هئا. دلچسپ ڳالهہ اها آهي تہ اپيرن جي سخت گير روايتن جي پاسداري سبب اُتر گجرات کي اپير چيو ويو.

رياست سڪاڊيپ پنهنجي وجود ڪان وٺي سن 500ع تائين ڇهہ سئو سال آزاد ۽ خودمختيار حيثيت ۾ قائم رهي. 287 ۾ ايران جو طاقتور ساساني حڪمران بهمن اردشير بہ سٿين تي غالب نہ پئجي سگهيو.

پاتال (پاتل) سٿين ۽ پارٿين جي وچ ۾ بفرزون جي حيثيت رکندو هو. پارٿين جي بي حسي ۽ ايرانين جي ساز باز جي نتيجي ۾ هڪ دفعو پيهر پاتال تي فارس جو قبضو ٿي ويو، فارسين ان جو نالو تبديل ڪري بهمن اردشير جي نالي سان بهن آباد رکيو ۽ سٿين سان سرحد مقرر ڪري، دفاعي سرحدي عهدنامو قائم ڪيو. هتي دلچسپ ڳالهہ اها آهي تہ سڪندر جون قائم ڪيل عارضي فوجي ڇانوڻيون ايندڙ حڪمران کي تحفظ ڪرڻ ۾ مددگار ثابت ٿيون ۽ جڏهن برهمڻن جو سنڌ تي غاصبانہ قبضو ٿيو تہ هي بئي ماڳ انهن جا منظور نظر رهيا. اها تعميراتي جاگرافيائي سوچ نہ صرف سڪندر جي دوانديشي ثابت ڪري ٿي بلڪ سڪندر باقاعدي سنڌ جي تعمير جو معمار ۽ محسن نظر اچي ٿو.

سٿي بادشاهن جا خاص لقب هئا جيئن پترس يعني راجا جو پٽ، اندروم يعني سوويئر ديس وارن سڄن مٿان قربان ٿيڻ وارو، سترتيفس يعني تلوار ۽ جنگي گُرن جو ماهر، ڌرميڪس يا ڌرميسَسَ يعني ڌرم وير ۽ عادل، مهاتس ۽ مهاتڪس يعني عظيم بادشاهہ، راجا دراجس ۽ راجا راجس يعني بادشاهن جو بادشاهہ ۽ مهاراجس يعني وڏو بادشاهہ.

مٿيان القاب سٿين جي قائدانہ صلاحيتن جي نشاندهي ڪن ٿا. اسان جي بيان ڪيل احوال جي شاهدي ڏين ٿا، هنن ڳالهين جو تعلق پاتل المعروف ديپ جي جاگرافيائي خطي سان آهي، هيءُ اهو سنڌ ڌرتي جو حصو آهي، جنهن کي تاريخي تحقيق ۾ مناسب حيثيت سان بيان نہ ڪيو ويو آهي ۽ هن بيان جي نہ هجڻ ڪري ڪيترائي مسئلا سنڌ جي تاريخ اڄان تائين مونجهارن جو شڪار آهن.

اسان جو هيءُ سمورو بحث ڪا عام روايت نہ آهي پر ڪافي مشهور تحقيقي ڪتابن جو تجزياتي اختصار آهي، هنن ڪتابن جا مصنفين دور دراز علائقن جا، مختلف خيالن، مذهبن ۽ نظرين جا آهن جن جي ارتقا اڄ ڪان ٽي هزار سال اڳ ڪان وٺي 20 صدي عيسوي جي ماهر آثار قديمہ جي تجزيات سان جُڙيل آهي. انهن قابلِ اعتبار تصانيف ۾ ويدن، پارسي پوڏين، مهاڀارت، مهاڀاشہ جي پنجتلي سنسڪرت جي پراڻ، يونانين جي تصنيفن جا حوالا عرب مورخن تائين شامل آهن.

هنن حوالن ڪانسواءِ موجوده دور جي محققين خاص طرح هن موضوع تي لکندڙ محقق جن ۾ ايچ ٽي لئمبرڪ، ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ، معمور يوسفاڻي، انجنيئر محمد حسين پنهور ۽ ٻين جي تصنيفات جا نچوڙ ۽ حوالا شامل آهن، اهوئي وڏو دليل آهي جنهنڪري هيءُ اختصار قبوليت جي هر معيار تي پورو آهي ۽ قابلِ قبول تحرير آهي.

هن وقت بہ پاتل المعروف ديپ جي سرزمين تي ڪيتريون ئي زميني شاهديون موجود آهن، جيڪي سٿين جي نالن سان پنهنجو وجود برقرار رکيو اچن. افسوس رڳو ان ڳالهہ جو آهي تہ نہ عام محققين هنن حقائق طرف توجہ ڏنو نہ وري بيان ٿيل ڳالهين جي رد

يا سچ طرف سوچيو. صرف غلط طريقي سان منسوب ٿيل ڳالهين کي جيئن جو تيئن قبول ڪيو.

ننگرپارڪر ۾ موجوده رڻ ڪڇ، 'سڪاڊيپ' جي ڊيلٽا جا تمام اهم علائقا آهن. انهن علائقن ۾ ڪي اهڙا ڳجها رستا به آهن جن کي مقامي لهجي ۾ گهيڙ (Pass) يا چارا چيو وڃي ٿو. محترم معمور يوسفاڻي صاحب پنهنجي مشهور تصنيف، 'لطيف جا ٿر تان پيرا' ۾ هنن گهيڙن يا چارن کي 'چوڏهن چارو ڪچڙو' سڏيو آهي، معمور صاحب هنن سيني چارن جا نالا به پنهنجي تصنيف ۾ ڏنا آهن. انهن مان هڪڙو ڦيناپور وارو گهيڙ سڏبو آهي. جڏهن برساتون هي چوڏنهن چارا بند ڪري ڇڏينديون آهن، ته ماڻهو ڦيناپور جي گهيڙ وٽان لنگهي وڃي بابا حاجي پير جي مزار تي خيراتون ڪندا آهن. 1947ع ۾ تقسيم هند کان فوراً پوءِ خاردار تارن کي وڇائي ڇڏيو آهي ۽ رستو بند ڪيو ويو آهي.

سَٽي حڪمرانن، هاڪڙي درياهه تي بندرگاهه تعمير ڪيو، هيءُ بندرگاهه بعد ۾ پارينگر جي نالي سان ياد ڪيو ويو. 'پريپلس' وٽ هن بندرگاهه جو نالو اوراِيه (Oraia) لکيل آهي. رياستَ جي ٻين حصن سان رابطو رکڻ لاءِ پارينگر جو محل وقوع نهايت اهم آهي، ننگرپارڪر جو موجوده نالو پڻ پارينگر جو پسمنظر بيان ڪري ٿو، رياست سڪاڊيپ جي تڪميل ۾ خشڪي جي رستن ۾ هن بندرگاهه جو اهم ڪردار آهي.

هن وقت ننگرپارڪر جي هڪ علائقي جو نالو 'ستي ڏيرو' آهي، جيڪو هڪ يونين ڪائونسل سان منسوب آهي. 'ڏيرو' يا 'ڏيرا' جو نالو هن علائقي ۾ موجود ٽن عمارتن سان منسوب آهي، هڪ عمارت ننگرپارڪر شهر مان ڪارونجهر ڏانهن ويندڙ رستي تي موجود آهي. ٻي عمارت پوڏيسر ۾ آهي، جيڪو شهر جي داخلا واري اهم رستي تي آهي. جتي سلطان محمود غزنوي جي فوجي ڪمانڊر ۽ گجرات جي گورنر محمد شاهه بيگڙو جي تعمير ڪرايل خوبصورت مسجد پڻ موجود آهي. ٽي محل نما عمارت ننگرپارڪر کان ويهارو ڪلوميٽر اُتر ۾ موجود آهي، جنهن کي 'گوڙي' جي نالي سان سڏجي ٿو ۽ 'گوڙي جا ڏيرا' جي نالي سان مشهور آهي.

حسبِ روايت ٽنهي عمارتن کي 'جين ڌرم' جي مندرن سان منسوب ڪيو ويو آهي، ان ۾ ڪو شڪ ناهي ته 'جين مت' ويدن جي منظر 'پلٽ شالائن' تي مشتمل ويدي مذهب جي هڪ پُختي شڪل هئي. گوتم ٻڌ جين مت جي پانشالائن جو ٻالڪو (طالب) هو ۽ بعد ۾ سندس تعليمات 'ٻڌمت' جي نالي سان مشهور ٿيون. ٻئي ڌرم پنهنجي نالن ۾ الڳ ليڪن تعليمات ۾ ويدن جي روايتن جي تسلسل جا 'امين' آهن. ويدن جي تعليم ۽ اصولن تي يقين رکڻ وارا ماڻهو پهريائين جين مت ۾ پوءِ ٻڌمت جي تعليمات جا تابع هئا.

(هلندڙ)

ڊاڪٽر درمحمد پٺاڻ
لاڙڪاڻو

ورهاڱي کان اڳ جي غير مسلم شاعرن جي ڪلام جو مطالعو

سنڌي ٻولي ۽ علم ادب جو دامن ايترو تہ وسيع آهي، جنهن جي اندازي لڳائڻ لاءِ گهڻ ۾ گهڻ منهنجي هڪ حياتي تہ پوري پئجي نہ ٿي سگهي. اسان جي عالمن، اديبن، شاعرن ۽ مفڪرن پنهنجي لياقتن ۽ صلاحيتن جا اهڙا تہ جوهر ڏيکاريا آهن، جو ڏسڻ سان ڏندين آڱريون اچي وڃن ٿيون. لطف جي ڳالهہ وري اها آهي تہ اسان سندن انهن سمورين لياقتن ۽ صلاحيتن کي نہ تہ پرکي سگهيا آهيون، ۽ نہ وري انهن جي شاهپارن ۽ ادبي ڪاوشن کي نِت نون اندازن سان پڙهي ۽ پرجهي سگها آهيون.

تحقيقي ميدان ۾ قدم رکڻ کان پوءِ اهو شدت سان احساس ٿيڻ لڳو تہ اسان سنڌي علم ادب جا ڪيترا موضوع اڻ ڇپيا ڇڏي ڏنا آهن، ۽ اها سنڌي ٻولي ۽ علم ادب جي مستند تاريخ لکڻ جي تقاضا آهي تہ انهن موضوعن تي قلم کنيو وڃي. ورهاڱي کان اڳ جي غير مسلم شاعرن جو ڪلام بہ مون کي ائين اڻ- ڇهيو نظر آيو.

مختلف ڪتابن ۽ رسالن جا ورق ورائيندي، مون کي اهڙن 200 شاعرن جي ڪلام پڙهڻ ۽ ڏسڻ جو موقعو مليو. جيئن جيئن انهن جا نوٽس وٺندو ويس، تيئن تيئن اهو ڪلام منهنجي ذهن ۾ هڪ خاڪو ٺاهيندو ويو، ۽ اهو خاڪو اڄ هن مطالعي جي صورت ۾ اوهان جي خدمت ۾ پيش ڪري رهيو آهيان.

منهنجو هي مقالو تنقيد کان وڌيڪ هڪ مطالعو ئي تسليم ڪيو وڃي، جنهن ۾ مون ڪوشش ڪري غير مسلم شاعرن جي ڪلام جا غير مانوس پهلو ظاهر ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي آهي. هي مطالعو طويل ترين ٿيڻ کان بچائڻ لاءِ حوالن ۽ حاشين ڏيڻ کان گريز ڪئي اٿم.

(1) قادر جي قدرت

1- دوائو چميلي، موتيا ۽ مگرا ۽ لال گلابي ئي ڦول ٽڙن ٿا،
حسن عجيب ۾ بانس تي پوراسي، پون پون ڪري سڀ ڀوئر ڦرن ٿا،
نور نهاليءَ ۾ جوت جماليءَ تي جان فدا ڪر، جيت ڪرن ٿا،
سبز چمن ۾ اي ڦول ڦلن سي، پاڻ گهمائي لک جيو مرن ٿا.

2- ڪٿ جهاڙ ڦري، ڦول ڇڳي، ڪن ٻول مٺا ٻلهار پکي،
چون چون کي ڪرن ٽپ ٽاپ اٿن، للڪار ڪري لک وار پکي،
ٻهہ، ٻول ڪيو، من مست ڦرن، چڪراٽ ڪيو، ڇڇڪار پکي،
ڪٿ لات ڪري بلبل سا مٺي،ڪٿ ڪانگ لنون ڪانگار پکي.

3- ڪٿ ٻرنڊ ڦرن، سوٻونڊ ڳجهون، ڪٽي ماس مٺي، سرٽيون ٽيون ڪرن،
وچ شهر ڪتا، دردر سي گهميو، ٻونڪار ڪيو، ٽڪري تي وڙهڻ،
گهر گهر ۾ ڪٺا گهر جا ڏٽي، ڇشڪار چڪيو لک لک سسي ڦرن،
ٻلٽيون جي اڇن، جهٽ چال ڏيو، چنبن ۾ وجهو، چوها سي ٽرن،

4- صد ڪيل خوشيون هيءُ جيو ڏسي، لک، ٽول ڏنا تنهن کي تو ڏٽي،
ڪنهن کي حسن گهٽو، ڪنهن کي عقل گهٽو، خوب ڏنو تو ڏن ڪٽي،
سڀ جوڙ ۾ جوڙ هي جيو عجب، درخاڪ وڏي تو نور مٽي،
چو ڪير آهي، ڪاٽون سو آيو، هيءُ جيءُ وڃي ڪٿ پاڻ هٽي.

(2) ڪنڊلي: ڪنڊلي سنڌي شاعريءَ جي اها صنف آهي، جا ڇهن مصرعن تي مشتمل ٿئي ٿي ڪنڊليءَ جي پهرين مصرع جو پهريون لفظ ۽ آخري مصرع جو آخري لفظ ساڳيا هجن ائين ڪٿي چئجي تہ انهيءَ جي شروعات ۽ پڇاڙي هڪجهڙي ٿئي ٿي ان ڪان سواءِ هن صنف جون واري سان ايندڙ بہ مصرعون پاڻ ۾ هم قافيہ ٿين ٿيون ۽ ٻي مصرع جو پويون اڌ، ٽين مصرع جي شروعات ۾ ورجايو وڃي ٿو. مختصر لفظن ۾ ائين چئجي تہ هڪ دوها ڇند ۽ هڪ رولا ڇند ڪي ملائڻ سان هڪ ڪنڊلي ٺهي پوي ٿي.

ورهاڱي کان اڳ هوتچند سنگومل ٽيڪواڻي هڪ مشهور ڪنڊلي گو شاعر ٿي گذريو آهي. هن هيٺ سندس بہ ڪنڊليون ڏجن ٿيون:

زال

1. ڏوڙ منجهان ڏن ڪري، سا سندر ٿي زال،
ڏن مان ڏوڙ ڪري، اها سچ ڇئبي تہ جنجال،
سچ ڇئبي تہ جنجال، زال مان جال ٿي ڄاري،
استري گهر رکيڪ هجي، وزير گهر نت خواري،
گرهست سوبي جوءِ سان، ڪٿي هجي، نت ڪوڙ،
"هوت" ڏنيہ ناري اها، جا ڏن ڪري مان ڏوڙ،

2. گاڏيءَ جا ڦيٿا ٻئي، آهن استري پرش،
نار جو ناهي ميل جي، ڪنڌو ڇا هڪ مڙس؟
ڪنڌو ڇا هڪ مڙس، اهي ڏک سک ۾ ڀاڱي،
هڪ ڦيٿي گاڏي هلي نہ، ٻن سان هلندي ساڳي،
گهر بہ ننيو آهہ راڄ، هلي جان جوءِ نہ ويندي آڏي،
سک سان بيڙو پار، "هوت" جئن ٻن ڦيٿن سان گاڏي.

(3) لاڏو: "لاڏو" لفظ "لاڏ" مان ورتل آهي، جنهن جي معنيٰ آهي پيار. لاڏو اسان جي لوڪ ادب جي شاعريءَ جي اها صنف آهي، جنهن ۾- پٽ پياري يا لاڏلي بابت پيار ۽ خوشيءَ جو اظهار ڪيو وڃي. لاڏي جا ڪيترائي قسم ٿين ٿا، جيئن: ڄمڻ جا لاڏا، ڇنيءَ جا لاڏا، جيٺن جا لاڏا ۽ شاديءَ جا لاڏا. شاديءَ جي لاڏن جا وري الڳ الڳ قسم ٿين ٿا. سنڌ جي ڪيترن ئي غير مسلم شاعرن لاڏا چيا آهن، هن هيٺ هوت چند ٽيڪواڻي جو هڪ لاڏو مثال طور ڏجي ٿو.

اڄ لاڏي ڪي پرٿايان ٿي، آئون گيت آنند جا ڳايان ٿي،
لاڏو اسان جو جڳ جڳ جيئي- وڏي ويجهي شل ۽ نيڪ ٿئي،
ساهہ برابر پانيان ٿي..........
ڪري سين سان شال پلائي- ڪانہ سنديس ڪا ٻتون لڳائي
پر سادي تہ وراهيان ٿي..........
ونو سکي شل ونيءَ ڪي رکندو- جوڙو اهو جيڏن منجهہ ٻکندو
سرهاڻ لاڏي ڪي لايان ٿي..........
پڳوان جوڙي ڪي نيڪ بڻائي، گڻ هريءَ جا هردم ڳائي
پريو تو در سيس نمايان ٿي..........

(4) مورو: مورو سنڌي لوڪ جي اها مقبول عام صنف آهي، جنهن ۾ عشق ۽ محبت، فراق ۽ وڇوڙي، حسن ۽ جمال جون حڪايتون ۽ رسم رواجن جي موضوعن تي اپٽار ڪيو ويندو آهي، فن جي لحاظ کان هيءَ صنف ٻن ٽڪن ۽ وراڻي تي ٻڌل هوندي آهي. هن جون ٻئي ٽڪون هم قافيہ هونديون آهن، ۽ انهن ۾ رديف جو استعمال بہ جائز آهي.

سنڌ جي غير مسلم شاعرن لوڪ ادب جي ٻين ڪيترن ئي صنفن سان گڏ، هن صنف تي ﺑﻪ طبع آزمائي ڪئي آهي. هن هيٺ مثال طور ڏجي ٿو. هن هيٺ مائي راڻ ٻلائي جو چيل مورو مثال طور ڏجي ٿو.

اُٺ چري ڪيٽ ۾، سور سانديم پيٽ ۾،
پرديسيءَ پکيءَ کي لولي چون.
مينهن ته تنهنجي چال ڪونهي مٺيءَ جو حال،
پرديسيءَ ....!
مينهن ته تنهنجي ڪنڌي، اهجاڻ موڪل منڌي،
پرديسيءَ ....!
خميس پنهنجيءَ ڪيسو، ڪيو لوڪ تيسو،
پرديسيءَ ....!
ڳئون ته تنهنجي سائي، ڪونهي ڪو حال پائي،
پرديسيءَ ....!
اٺ ته تنهنجي ناڪسي، ساهه رهيم باقي،
پرديسيءَ ....!
اٺ ته تنهنجيءَ ڇهل، منهنجي توسان دل،
پرديسيءَ ....!

(ب) عروضي شاعري: ڪلهوڙن جي دور کي جيڪڏهن سنڌي علم ادب جو سونهري دور چئجي ته ڪو ﺑﻪ وڌاءُ نه ٿيندو. سنڌ جو سدا حيات شاعر شاهه عبداللطيف هن ئي دور سان واسطو رکي ٿو، جنهن جو فن ۽ فڪر قيامت تائين اسان ۽ اسان جي علم ادب کي متاثر ڪندو رهندو. سنڌي عروضي شاعريءَ جو آغاز ﺑﻪ هن ئي دور ۾ ٿيو.

اهو اسان جي عالمن ۽ محققن جو متفق فيصلو آهي ته مخدوم عبدالرئوف ڀٽي سنڌ جو پهريون عروضي شاعر آهي، جنهن جا ڪيترائي مولود علم عروض تي ٻڌل آهن. انهيءَ کان پوءِ ميان سرفراز ڪلهوڙي کي ٻيو نمبر عروضي شاعر سڏي سگهجي ٿو. جنهن جي چيل سنڌي مداح اسان جي ادب ۾ غير فاني حيثيت رکي ٿي. ساڳي ئي دور ۾ نورمحمد خستہ، مرزا تقي، حافظ عالي ۽ ميان چتن جهڙا غزل گو شاعر ﺑﻪ ٿي گذريا جن سنڌ ۾ عروضي شاعريءَ جي اوسر ۾ اهم حصو ادا ڪيو.

ڪلهوڙن جي دور ۾ عروضي شاعريءَ جي ابتدا ٿي، ۽ انهيءَ کي ترقي ٽالپورن جي دور ۾ ملي. حضرت سچل سرمست هن دور جو اڳاٽو ۽ پهريون عروضي شاعر آهي. هن هفت زبان شاعر جي سنڌي ڪلام ۾ ڪيتروئي ۾ شعر شامل آهي. سندس ڪيترائي غزل ۽ ڪافيون علم عروض تي ٻڌل آهن. ڪيس جيڪڏهن سنڌي شاعريءَ جو پهريون گهٽي ڪان گهڻو عروضي شعر چوندڙ شاعر چئجي ته ڪوبه وڌاءُ ڪونه ٿيندو. هن دور جي ٻين عروضي شاعرن ۾ سيد ثابت علي شاهه، محمد عارف ”صنعت“ ملا صاحب ڏني، خليفي ڪرم الله ۽ مير نصير خان جا نالا قابل ذڪر آهن.

انگريزن جو دور، سنڌي ادب جي تاريخ ۾ هڪ انقلابي موڙ جي حيثيت رکي ٿو. هن دور ۾ سنڌي علم ادب جون ڪيتريون ئي صنفون پايہ تڪميل تي پهتيون ۽ انهيءَ ۾ نت نين صنفن جو اضافو ٿيو. سنڌ جي عروضي شاعريءَ ﺑﻪ هن ئي دور ۾ ڪمال درجي جو عروج حاصل ڪيو.

هن دور ۾ عروضي شاعريءَ جا ڪيترائي نامور ڪيئي شاعر ٿي گذريا آهن. خليفو گل محمد پهريون عروضي شاعر هو جنهن سنڌي ۾ پهريون ديوان لکيو.

انگريزن جي دور جي آغاز کان وٺي ورهاڱي جي انجام تائين سنڌ ۾ اڻ ڳڻيا عروضي شاعر ٿي گذريا آهن، جن جي صفت ۽ ثنا ۾ اسان جون ادبي تاريخون ڀريون پيون آهن.

سنڌ جي مسلمان شاعرن جيان هتان جي غير مسلم شاعرن جي وڏي اڪثريت عروضي شاعري ڪئي، بلڪ انهيءَ سان انصاف به ڪيو آهي. سنڌ جي عروضي شاعريءَ جي تاريخ ۾ ديوان ليلارام سنگهه "خاڪي" ۽ ڪشنچند "بيوس" ليکراج "عزيز"، پرسرام "ضيا"، هوندراج "دکايل"، ڪيئلداس "فاني"، هرومل سدا رنگاڻي ۽ هري دلگير جهڙن غير مسلم شاعرن کي اعليٰ مقام حاصل آهي.

سنڌي ٻوليءَ جي انهن ناميارن عروضي شاعرن کان سواءِ ٻيا به ڪيترائي اهڙا شاعر ٿي گذريا آهن، جن عروضي شاعريءَ سان ڀرپور انصاف ڪيو آهي، جنهن جي مختصر جهلڪ هن مضمون ۾ نظر ايندي.

هن ڪتاب ۾ عروضي شاعريءَ جي مکيه صنفن کي ذهن ۾ رکي مختلف شاعرن جو ڪلام ڏنو ويو آهي. ان هوندي به ڪجهه صنفون ڪتاب ۾ جوڳي جاءِ وٺي نه سگهيون، جن جو مختصر ذڪر هيٺ ڏجي ٿو:

1. تاريخ: عروض جي اصطلاح ۾ شعر جي ڪنهن لفظ، فقري، عبارت، مصرع يا بيت جو اهڙي نموني استعمال ڪيو وڃي، جنهن جو جيڪڏهن ابجد جي حساب مطابق رکي عدد ڪڍجي ته سن ۽ سال نڪري اچي. سنڌ جي ڪيترن ئي عروضي شاعرن مختلف واقعن تي اهڙيون تاريخون لکيون آهن، جن ۾ مسلمانن سان گڏ غير مسلم شاعر به اچي وڃن ٿا. هن هيٺ به مثال ڏجن ٿا. سرڳواسي پرسرام "ضيا" جي ڪتاب "تصوير احساس" جي سال طبع تي چيل "عزيز" جي تاريخ.

وه واهه اڄ ضيا جي ڇپيو شعر جو ڪتاب، احساس جي سچ آهي سا تصوير بي نظير،
ٿي جستجو "عزيز" لکان سال طبع جو، هاتف چيو مر کن ۾ "نظم آهه، دلپذير"

1933

"هرومل خادم" جي لکيل تاريخ:

چيم دل ۾ "خادم" ڪڍان سال طبع، ورهين جو پيو ڏسٿو نشيب وفراز،
'هوس' جي ڪڍ 'هي' ڪو لک سال طبع. "سخن جو ڪليو. باغ بس دلنواز."

1948 - 5 = 1943

2. رباعي: رباعي جي لغوي معنيٰ آهي چئن مصرعن وارو ڪلام. علم عروض جي اصطلاح ۾ رباعي انهيءَ شعر کي چئبو آهي جنهن ۾ رڳيون چار مصرعون هونديون آهن ۽ جنهن جي پهرين، ٻي ۽ چوٿين مصرع پاڻ ۾ هم قافيه هونديون آهن. رباعي بحر هزج مثمن اخرب ۽ بحر هزج مثمن اخرم جي ٻارهن قسمن جي وزنن ۾ چئي سگهبي آهي غير مسلم شاعرن هن صنف ۾ به پاڻ ملهايو آهي. ٻن شاعرن جون رباعيون ڏجن ٿيون.

جوهراج نرملداس جون رباعيون:

خبر ناهي ته ڪهڙي دم اسان جي الوداع ٿيندي، اسان جي جان جسمي قالبان نڪري جدا ٿيندي،
روئيندين کي اکيون لاشي مٿان يا دور لاشي کان، خبر ناهي اسان جي حق پڇاڙيءَ ڇا قضا ٿيندي.

ڪيڻ پيئڻ ۾ جيڻ پانيون تن پرستيءَ ۾، رهون ٿا محو مداين جي موج مستيءَ ۾،
گهڙي ڪا ويهي وچاري اکئين ڏسڻ گهرجي، ته ڇا هي حال حقيقت جو هاءِ هستي ۾.

هرومل سدا رنگاڻيءَ جي رباعي:

ماٿهو ٿا چون سڀ ٿي ڪرائي تقدير، تقدير مگر آهي اسان جي تدبير،
ناهيون ٿا اسين حال منجهان مستقبل، ماضيءَ ۾ جيئڻ حال جو ٿو ٿئي تفسير.

3. قصيدو: عروضي شاعريءَ جو اهو قسم جنهن ۾ شاعر پنهنجي ذاتي جذبن، امنگن ۽ نظرين جي ڀرپور ترجماني ڪري، ڪنهن حاڪم جي وڏائي، سورهيه جي ساراهه، ناماري جو ناموس يا ڪنهن فطرتي توڙي قدر شئي جا گڻ يا اوگڻ ظاهر ڪري ٿو.

سنڌي زبان ۾ قصيده گوئي ڪا ايتري قديم ڪانهي، ان هوندي به سيد ثابت علي شاهه کان وٺي ويندي اڄوڪن شاعرن تائين سنڌ جي غير مسلم شاعرن به هن صنف تي طبع آزمائي ڪئي آهي.

”عزيز“ جي قصيده ”بهار“ مان اقتباس هيٺ ڏجن ٿا.

قدم زمين تي رکي ڪين ٿي هوائے بهار، بهار ۾ هي ڏسو ناز ۽ ادائے بهار،
گڙي ٿي رعد ته چمڪي ٿي چوطرف بجلي، وطن تي ساز طرب جو ڪنيو هوائے بهار،
شگفتگيءَ جو گلن کي مليو پيام آهي. چمن ۾ بلبل ڳائي ٿي اڄ نوائے بهار،
اُڏامي ڏي ٿو پپيهو پيام موسم گل. ٻڌائي ڪوڪ ٿي ڪوئل سندي صدائے بهار.... الخ

4. مربع: مربع عروضي شاعريءَ جي نظم جو اهو قسم آهي، جنهن جي پهرين بند ۾ ٽي مصراعون هم وزن ۽ هم قافيه هونديون آهن، باقي بند جون ٽي مصراعون جدا قافيه رکنديون آهن. پر چوٿين مصرع وجي پهرين بند جي مصراعن سان هم قافيه ٿيندي آهي.

ورهاڱي کان اڳ جي غير مسلم شاعرن شاعريءَ جي انهيءَ صنف تي به طبع آزمائي ڪئي آهي. هن هيٺ ”عزيز“ جي شاعريءَ مان مثال ڏجي ٿو.

لٽجي چانڊوڪيءَ ۾ چمن شب جو، ٿو ٽئي چاڪ پيرهن شب جو،
پڻ فلڪ پيو سبي ڪفن شب جو. پٽ اڪيون صبح آشڪار ٿو ٿئي.
ويو لڪي چنڊ شرم کان سارو، رهيو باقي ڪو چرخ تي تارو،
ٻڌي هڪ ٻئي پنيان ويو سيارو. پٽ اڪيون صبح آشڪار ٿو ٿئي.

5. مرثيه: ڪو ڪونتر ڪسجي پئي، يا جاني جدا ٿي وڃي، ائين ڪٿي چئجي ته ڪو اهڙو ويڇو پئجي وڃي؛ جو وري ملڻ مشڪل ٿي پوي ته اهڙين حالتن ۾ انسانن جي اندر مان هڪ عجيب قسم جي آهه نڪري ٿي ۽ سندس دل جدائي ۾ تڙپڻ لڳي ٿي. جڏهن اهڙن جذبن جو اظهار شاعريءَ ۾ ڪيو وڃي ته ان کي ”مرثيو“ سڏيو وڃي ٿو. سنڌ جي سياسي، سماجي ۽ مذهبي حالتن ڪيترن ئي مرثيه گو شاعرن کي جنم ڏنو آهي، جن ۾ اسان جا غير مسلم شاعر به اچي وڃن ٿا. ”ارجن“ جي مرثيه جو هڪ بند هيٺ ڏجي ٿو:

تنهنجي ڪري خزان کي منڙا بهار سمجهيم هن رنج ۽ مصيبت راحت ٿي يار سمجهيم.
هن بي قرار دل کي ڪجهه ٿي قرار سمجهيم ٿي زندگيءَ جو توتي دارومدار سمجهيم.
چا سچ ته چئو اي منڙا مون کي ڇڏي وڃين ٿو.

پرسرام ”ضيا“ جي هڪ مرثيه جو بند آهي:

جو تڪڙ ايڏي ڪئي تو اي اچڻ واري قضا ڪجهه ته ترسين ها، نه ترسڻ ۽ رهڻ واري قضا.
ڪجهه ڇڏين ها ضد، نه ضد پنهنجو ڇڏڻ واري قضا ڪجهه هڻين ها، تون نه اي هرگز هڻڻ واري قضا.
توکي پيءُ اولاد کان آخر جدا ڪرڻو نه هو تو ڏنو داغ الم توکي اهو ڏيڻو نه هو.

(ب) ترجمو ٿيل شاعري: سنڌ جي غير مسلم شاعرن جي ڪلام جو مطالعو هڪ ٻئي نقطه نگاهه سان به ڪري سگهجي ٿو. اهو آهي سندن ترجمو ٿيل شاعريءَ جو تجزيو. اسان جي غير مسلم شاعرن نه رڳو پنهنجي تخليقي قوتن سان سنڌي شاعريءَ جي تاريخ جي جهولي ڀري آهي، پر هنن انهيءَ ۾ ترجمو ٿيل شاعري جو به اضافو ڪيو آهي. ڪين مشرق توڙي مغرب ۾ جيڪا به سٺي شاعري نظر آئي آهي. هنن انهيءَ جو اوس ئي ترجمو ڪري سنڌ واسين کي سڳند وٺرائي آهي. هن هيٺ سندن انهيءَ منظوم ڪلام جا مثال ڏجن ٿا:

مغربي شاعريءَ جا منظوم ترجما: 1843ع جو واقعو سنڌ جي تاريخ ۾ اهم جاءِ والاري ٿو. مياڻيءَ جي جنگ کان پوءِ سنڌ واسين جو اقتدار جڏهن انگريزن جي هٿ ۾ آيو، ته هن ڌرتيءَ جي سماج ۾ نيون تبديليون اچڻ لڳيون. مغربي ادب هن ئي دور ۾ سنڌي ادب تي اثرانداز ٿيڻ لڳو. سنڌي اديبن نه رڳو مغربي ادب جون مکيه صنفون پنهنجي ادب ۾ مانوس ڪرايون، بلڪ نسوري مغربي ادب جا ترجما ڪري به سنڌي ادب ۾ ڍير ڪري ڇڏيا. اسان جي شاعري به اهڙن ترجمن سان ڀري پئي آهي. غير مسلم سنڌ واسي شاعرن جن مغربي شاعرن جي ڪلام جو منظوم ترجمو ڪيو آهي، انهن ۾ شيڪسپيئر، ڪبر، ورڊس ورٿ، مسز هيمنس ڪاپر ۽ مسز ٽريل وغيره جا نالا قابل ذڪر آهن. غير مسلم مترجم شاعرن ۾ ديوان ڏيارام، ڄيٺمل پرسرام ۽ ڪاڪو ڀيرومل وڏي جاءِ والارين ٿا. ديوان ڏيارام جيٺوٽيڪ مڪمل طور تي منظوم شاعري نه ڪئي آهي، پر سندس ڪلام مغربي ادب جي حوالن ۽ اشارن سان ڀريو آهي. ڪاڪي ڄيٺمل پرسرام، شيڪسپيئر جي ”وينس اينڊ ائڊونس“ جو ترجمو هن ريت ڪيو آهي.

محبت ڪوٽ ۾ ان ڪي، محبت اڏامي عرش وئي،
باقي دنيا ۾ ڇا رهيو؟ شهوت پرستي پر رهي.
محبت جو نالو تنهن ڪسي، سو پاڻ تي زوري ڌريو،
شڪل محبت وٺي سادي، حسن، شهوت قوت ڪيو.
ڏوهه سان تنهن ڪي ڏنيي، ظالم گرم داغي ڇڏيو،
لٽي وڃي ٿو حسن ڪي، جئن سو بڻ ڪري نازڪ پتو.
محبت ڏئي فرحت سچي. بارش ڪتان پوءِ اس جيئن،
شهرت سندو اهڙو اثر، سورج پنيان طوفان تيئن.
محبت سندي سوڪر بهاري، ٿي سدا تازي رهي،
شهوت سيارو آ رهيو، مس اونهاري اڌ ٿئي.
محبت ماڻي ڪڪ ڪين ٿئي، ڏاڻيءَ جيان شهوت مري،
محبت آهي سچ سمورو، ڪوڙ جر تو شهوت پري.

ڪاڪي ڀيرومل مهرچند ورڊس ورٿ جي ”وئي آرسيون“ جو منظوم ترجمو هيئن ڪيو آهي،

مزي ساڻ معصمر ڪٽي جو پساهه،
لڪائي جنهين ڪي پيو رڳ رڳ ۾ ساهه،
اگوندر گذاري جنهن ڳڻتي نه ڪا،
انهيءَ چاڻ ڪهڙي مرڻ آهه ڇا؟

مشرقي شاعريءَ جا منظوم ترجما: سنڌ ۾ مغربي شاعريءَ جي منظوم ترجمن جو رواج ته انگريزن جي آمد کان پوءِ پيو، ليڪن مشرقيءَ شاعري انهيءَ کان ڪيترو وقت اڳ مقبول ۽ منظوم ٿي چڪي هئي. هندي، سنسڪرت ۽ پنجابي اسان جي غير مسلم هم وطنين جون مذهبي ٻوليون هيون. انهيءَ ڪري مذهبي ٻولين ۾ ڪين چڱي خاصي مهارت حاصل هئي. اهوئي سبب آهي جو هنن ڪيترائي مذهبي ڪتاب سنڌيءَ جي نثر توڙي نظم ۾ ترجمو ڪيا. هن وقت تائين انهن ٻولين جي نثر توڙي نظم وارن جن ڪتابن جا منظوم ترجما ٿي چڪا آهن، انهن ۾ سکني صاحب، آساکي وار، گرنٿ صاحب، ڀڳت روداس جي آرتي، ڀڳوت گيتا، جپ صاحب، چاندوگيه اپنشند، ڪنو پنشد مهاڀارت، گورواٽي، ايشوپنشد ۽ شبد هزاريءَ جا نالا قابل ذڪر آهن. ”هڪ نماٽي“ جي ارٿ ڪيل ايشوپنشد مان مثال هيٺ ڏجي ٿو:

ڪج به نه جڳت ۾ چلي جنهن ۾ واس نه تنهنجو، ايش،
ڪج، به نه جڳت ۾ چلي جو ويتر نه تنهنجو ايش،

سرو تياڳي ڪري سرو ڀوڳ، سڀ ڪرم ڪري رهي وچ يوگ،
ڪرم ڪري ڇڏي ڦل ڪامنا، ڪرم ڪري ڇڏي ايمانا،
ڇڏ لوڀ ڏن ڪنهن جو نہ تڪ، هو مٺي ماري يوگ سک اٽڪ.

مذهبي ڪتابن کي ڇڏي جڏهن اسان مذهبي ۽ روحاني شخصيتن جي نالن تي نظر ڪيون ٿا تہ غير مسلم شاعرن جي ڪلام ۾ انهن جي اثر جي بہ ڪمي نظر نہ ٿي اچي. هن هيٺ ٻہ مثال پيش ڪجن ٿا:

ننڍي کنڊ جي نامور ڏات۔ ڌڻي ڪاليداس جي ڪوتا "ميگهہ دوت" جو نانڪرام ڏرمداس منظوم ترجمو هن ريت ڪيو آهي:

برهہ جي بيمار کي ورهيہ ورهيہ هڪ گهڙي تن سڪي تاڪيون ٿيس ڪاٽي رات رڙي
ميگهہ ڏنو آڪاڙ جو، مٿان رامگري چوٽيءَ سان چڪري، جڻ هاٿي کيلي بند سان.

منگهارام ملڪاڻي ٽئگور جي شاعري کي هيئن ٿو مانوس ڪرائي:

پرارٿا پريو ٿو ڪريان، تڙي ڪڍ هيڻائي دل مان سگهہ ڏينم تان آنند مان، دک ۽ سک سڀ پيو سهان
سگهہ ڏينم تان پنهنجو پيار، سڦل شيوا ۾ ڪريان هربار سگهہ ڏينم مسڪينن تان، هٽ ڪنهن نان آئون ڪٽان
سگهہ ڏينم ٻلوان اڳيان، گوڏن ڀر هرگز نہ ڪران سگهہ ڏينم تچ ورتڻ ڪان، اوچو پنهنجو من رکان
سگهہ ڏينم هيءَ سگهہ ارپيان، تنهنجي اڇا کي پريم منجهان

غير مسلم شاعرن پنهنجي مذهبي ۽ روحاني ٻولين کان سواءِ جن ٻين ٻولين جا منظوم ترجما ڪيا آهن. اهي آهن فارسي ۽ اردو.

جن غير مسلم شاعرن فارسي شاعريءَ کي سنڌي ۾ مانوس ڪرائڻ جي ڪوشش ڪئي آهي، تنهن ۾ ديوان ڏيارام اڳري جاءِ والاري. سندس شاعريءَ جا ڪتاب فارسي شاعرن- خاص ڪري مولانا رومي ۽ شمس پير تبريز جي ڪلام جي حوالن سان ڀريا پيا آهن. سنڌ جي هن نامور دانشور مولانا رومي جي مثنويءَ مان دفتر ٽئين جي حڪايت ستين جو منظوم ترجمو هن ريت ڪيو آهي:

خود ڪان خالي سندس ڪرٿي ناهي، سڀ ڪنهن وست ۾ سلسلو آهي.
سلسلو گپت، خود گپت، تہ بہ ويساهہ نہ رک تون سپت.
هڪ درويش گهري روزي بنا محنت، گهر آيس هڪ جانور ڄاڻائين غنيمت.
درويش جو ڏاڍو جنهن ماريو ڦريو هو، جانور هو تنهنجو ان فرياد ڪيو.
حضرت دائود گنريل پروريو، خون ٿئل لاشو ڀاڻ هلي ڏيکاريو.
خونيءَ بدمعاش کي ڦاهيءَ چاڙهيو، سندس سمورو مال درويش کي ڏياريو.

ننڍي کنڊ جي اردو شاعرن مان اقبال کي سنڌ واسي غير مسلم شاعرن ۾ مقبوليت حاصل رهي، ۽ سندس ئي ڪلام جو سنڌيءَ ۾ منظوم ترجمو ڪيو ويو. ليڪن سنڌ ۾ ڪيس مانوس ڪرائڻ وارو غير مسلم شاعر هئو. "بيوس". بيوس جو مشهور نظم "ڪڙڪبيتو" بہ اقبال جي نظم "جگنو" جو منظوم ۽ آزاد ترجمو آهي. هن هيٺ هڪ وڌيڪ مثال پيش ڪجي ٿو:

تازو تري اچي ٿو، دل تي اهو زمانو، جنهن ۾ اڏيو اجهو مون آزاد آشيانو.
وڇڙي وطن ولر ڪان، هي حال ٿي رهيو آهہ، دل غم کي پي رهي آ، غم دل کي پي رهيو آهہ..

سنڌ جي غير مسلم شاعرن جي منظوم ڪلام جي مطالعي ڪرڻ مان معلوم ٿئي ٿو تہ سندن منظوم ترجمو ٻن خصوصيتن جي حامل آهي يعني ڪيترن شاعرن شاعريءَ جو ترجمو اهڙي نموني سان ڪيو آهي جو اصلي شاعر جو اصلي خيال برقرار رهي ٿو. ڪن شاعرن وري آزاد نموني سان منظوم ترجما ڪيا آهن. انهيءَ ڪري سندن اهڙي قسم جي شاعريءَ ۾ نہ رڳو اصلي شاعر جي خيالن جي جهلڪ نظر اچي ٿي، بلڪ سندن فن ۽ فڪر جو بہ عڪس ڏسڻ ۾ اچي ٿو.

قاضي مقصود احمد
مٽياري

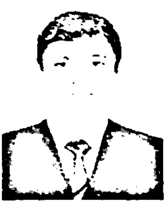

سنٿال

(سنڌ جي تاريخ ۾ ذڪر ڪيل هڪ هندستاني قبيلو)

هند ۾ سنٿال قبيلو جهار ڪنڊ، اوڙيسا، اولهه بنگال، بهار، آسام، ڇتيس ڳڙهه ۾ تمام وڏي تعداد ۾ موجود آهي. جهار ڪنڊ رياست بهار کي ورهائي جوڙي وئي هئي، جنهن جي پنجن وڏن ضلعن ۾ سنٿالي آباد آهن، جن ۾ پاڪڙ، دمڪا ۽ گودا ضلعا به شامل آهن ۽ اهوئي هنن جو بنيادي علائقو آهي. پنجن ضلعن تي مشتمل هن علائقي کي سنٿال پرڳڻو چئبو آهي. مٿي ڄاڻايل علائقن کان سواءِ پر پاسي جي ڪيترن ئي رياستن ۾ هن قبيلي جون مختصر آباديون پڻ موجود آهن. جڏهن ته پر پاسي جي ٻين ملڪن ۾ به هن قبيلي جي آبادي موجود آهي. جهڙوڪ: بنگلاديش، نيپال، ڀوٽان، ان کان علاوه جاوا، سماترا ۽ نيوزي لئنڊ ۾ به هن قبيلي جي آبادي موجود آهي. انگن اکرن مطابق ڏکڻ ايشيا ۾ هن قبيلي جي آبادي هڪ ڪروڙ جي لڳ ڀڳ آهي. قبيلي جي مک گوترن جو تعداد ٻارهن آهي، جن جا نالا هن ريت آهن:

هانسده (Hansda)، مرندي (Mardi)، سورن (Soren) هيءُ قبيلو سپاهه جو ڪم ڄاڻندو آهي. مُرمُو (Murmu)، هيءُ قبيلو پڄاري طبقي ۾ شمار آهي. ڪسڪو (Kisku) هي راڄائي قبيلو آهي. بيسرا (Besra) هي قبيلو هارپو ڪندو آهي. ٽوڊو (Tudu)، بسڪي (Baskey)، هيمبروم (Hambrom) چوڙي (چوڙے Chorai)، بيڊيا (Bedia) ۽ ڳا نڙيار (Gondwar). اهي قبيلا وڏيڪ ننڍن قبيلن ۾ ورهايل آهن.

هن قبيلي جي ٻولي سنتڙي سڏبي آهي، جنهن کي رومن اکرن ۾ 'Santali' لکندا آهن، جڏهن ته ديوناگري اکرن ۾ 'Santhali' لکندا ۽ اچاريندا آهن. سنٿالن کي ڪولن جي نسل مان ۽ 'سنتڙي' کي آسٽرياسيٽڪ زبانن جي منڊا زبانن واري خاندان مان ڪرواڙ نالي سان مشهور ماڻهن جي گروهه سان جوڙيو ويو آهي. يعني هيءَ زبان آريائي ڪانهي ۽ هن کي دراوڙي ٻولين ۾ شمار ڪيو ويو آهي. لسانيات جي ماهر پال سڊويل جي چوڻ مطابق منڊا زبانون اٽڪل 4000- 3500 سال اڳ انبو چائنا مان اڙيسا جي ساحلي علائقي ۾ پهتيون. اوڻهين صديءَ جي وچ تائين هن ٻوليءَ جو ڪو به تحريري رڪارڊ موجود ڪونه هو. انگريزن هن قبيلي جي تاريخ سان گڏ ٻوليءَ جي لغت ۽ روايتن تي مشتمل مواد کي 1860ع کان سهيڙڻ شروع ڪيو. هن قبيلي جي ٻوليءَ لاءِ ستن قسمن جون لپيون استعمال ۾ رهيون آهن، جيڪي بنگالي، اوڙيا، آسامي، ديوناگري ۽ رومن اکرن کان علاوه ٻين پرپاسي جي مشهور ٻولين سان لاڳاپيل آهن. جڏهن ته سنتڙي ٻوليءَ جي پنهنجي لپي پنڊت رگهوناٿ مُرمُو (Pandit Raghunath Murmu) (1905ع کان 1982ع) 1925ع ۾ ترتيب ڏني، جنهن کي اول چيڪي (انگريزيءَ ۾ Ol Chiki) چيو ويندو آهي. ان لپيءَ جي تشهير 1939ع کان ڪئي وئي. اها لپي هن وقت انڊيا جي ستني رياستن توڙي پرپاسي وارن ملڪن ۾ سنتڙي زبان لاءِ استعمال ڪئي ويندي آهي.

هن قبيلي جو مذهب سرناڌرم (Sama Religion) سڏبو آهي. محققن جو چوڻ آهي ته هيءُ مذهب سنڌ جو قديم مذهب آهي، جنهن ۾ فطرت جي پوڄا ڪئي ويندي آهي. هن مذهب جي ديوين ۽ ديوتائن ۾ مرنگ بورو

(Marang Buru)، جاهيرائيرا (Jahcracra) ۽ مانجهي (Manjhhi) جا نالا اچن ٿا. سنٿال، روحن ۽ بدروحن کي به مجيندا آهن. اهي پنهنجي پوڄن کي شامان اوجها (Shaman Ojha) چوندا آهن. ياد رهي ته شامان، ٻڌ مذهب جي ٻاوي کي به چوندا آهن. تنهنڪري چئي ٿو سگهجي ته اهو لفظ سنڌي ٻوليءَ ۾ اڳ ۾ ئي مروج هو يا ٻڌ مذهب جي اثر ڪري شامل ٿيو آهي. هن مذهب ۾ وڏن جي عبادت ڪرڻ جي جڳهه کي جهاڙ ٿان (Jahod Than) ۽ جهاڙ گهر ۽ راڄ جي مکين جي ويهڻ ۽ فيصلا ڪرڻ جي جڳهه کي (Manjhi Than) چوندا آهن.

جيئن مٿي ٻڌايو ويو آهي ته انگريزن جي دور ۾ سنٿال قبيلي جي باري ۾ جيڪا تحقيق ڪئي وئي، ان ۾ کين ڏکڻ ايشيا جا پراڻا رهواسي قرار ڏنو ويو ۽ سندن تعلق سنڌو ماٿر سان ڄاڻايو ويو آهي. سنڌيءَ ۾ پيرومل مهرچند آڏواڻي به پنهنجي ڪتاب ۾ سنڌ جي اڳاڻن رهواسين جي حوالي سان ڪولن ۽ سنٿالن جو ذڪر ڪندي ڄاڻايو آهي ته سيوهڻ توڙي موهن جي دڙي مان ڪولن ۽ سنٿالن جا هڏاوان پڃرا مليا آهن، پر اها معلومات فقط نالي جي حد تائين آهي ۽ سنڌ ۾ 'سنٿالن' جي آباديءَ بابت اسان جي ڄاڻ نري گهٽ ٻڙيءَ جيتري آهي. وڏ ۾ وڏ اها خبر پئي ٿي ته اهو قبيلو صدين کان هندستان ۾ بنيادي طور تي بهار جي علائقي ۾ آباد نسل آهي، جيڪو اتان کان مٿي ڄاڻايل پر پاسي جي علائقن ۾ پکڙيو آهي.

ڊاڪٽر آفتاب ابڙو صاحب بهار صوبي جي هڪ آفيسر ڊاڪٽر نرمل ڪمار ورما جي تحقيق جي باري ۾ لکي ٿو ته "ڊاڪٽر نرمل ڪمار ورما بهار صوبي جو هڪ آفيسر هو. ڪيس ڪم ڪندي سنٿال پرڳڻي جي ڪيترن ئي علائقن ۾ وڃڻ ٿيو. ڪيس سنٿالي ثقافت پاڻ ڏانهن موهيو. هُو خوشي ۽ مذهبي ڏڻن ۾ به ساڻن گڏ هوندو هو. سنٿالي پوڄا پاٺ وقت ڄانورن جي ٻاري سان ڪي چڻ ڪيندا هئا، جن هن جو ڌيان ڇڪايو. هڪ ڏينهن گهر اچي هن سر جان مارشل جو ڪتاب 'Mohenjo Daro and the Indus Civilization' کولي ڏٺو ته ڪيس انهن تصويرن ۽ سنٿالين جي مذهبي چڻن ۾ تمام گهڻي هڪ جهڙائي نظر آئي. هو ان واقعي کان پوءِ جنون جي حد تائين ان موضوع جي کوجنا ۾ لڳي ويو. هن سنٿالين جا 12 گوتر گهميا ۽ هر گوتر مان 75، 75 مختلف نوعيت جا چڻ حاصل ڪيا. ان کان پوءِ انهن چڻن کي سنڌو لپي (Indus Script) سان ڀيٽي ڏٺو. هن 180 اهڙا چڻ ڳولهي ڪڍيا، جن جو اچار ديوناگري لپيءَ ۾ موجود هئو. تڏهن هو ان نتيجي تي پهتو ته پوڄا جا اهي چڻ موهن جي دڙي جي کوٽائيءَ مان مليل مهرن تي چٽيل چڻن جهڙا آهن. پوءِ هن محنت ڪري هڪ مڪمل لپي جوڙي ورتي.

هڪ ڊاڪيومينٽري ۾ اهو ٻڌايو ويو آهي ته هن آفيسر پنهنجي ليکن ۾ موهن جي دڙي ۽ هڙپا کي سنٿالي تهذيب جا ماڳ قرار ڏنو آهي. يعني سنڌو تهذيب جي جڳهه تي سنٿالي تهذيب جو نالو استعمال ڪيو اٿس. هتي وضاحت ڪري ڇڏجي ته سنڌو تهذيب جا اڏيندڙ، سنڀاليندڙ ۽ وارث اهي ماڻهو آهن، جيڪي حالتن جي جبر جي باوجود سنڌ، سنڌيت ۽ سنڌي ٻوليءَ جو نالو بچايو ويٺا آهن. باقي نسلي حوالي سان منهنجو موقف اهو آهي ته سنڌي، دنيا جي قديم قوم آهي ۽ انسانن جو نسل سنڌ نالي خطي مان ئي دنيا ۾ پکڙيو آهي. سو سڄي دنيا سنڌ جي نالي واري خطي سان پرخلوص محبت ۽ عقيدت جي شرط تي سنڌو تهذيب جي آثارن تي فخر ڪرڻ جي حقدار آهي، باقي في الوقت ته سنٿالن جو ڏکڻ ايشيا ۾ اچڻ جو عرصو ئي انهن قديم ماڳن جي بربادي‍ءَ کان پوءِ جو ڄاڻايل آهي، جيڪو مٿي ٻڌايو ويو آهي ۽ ٻيو ته سنٿال قبيلو پنهنجي نالي سان سنڌ جي لکت واري تاريخ ۾ راءِ گهراڻي جي حڪمرانيءَ جي دور کان گهڻو اڳ تائين به اسان کي ان دور جي سنڌ ۾ نظر نه ٿو اچي، جنهنڪري سنڌو تهذيب کي سنٿالي تهذيب

ڪوڙڻ جي دعويٰ جو پنڌ پراهون آهي. هن قسم جي دعويٰ ڪن ٻين نندڙن نسلي گروهن جي به آهي، جيڪي تاريخ ۾ پنهنجي شناخت جي لاءِ سرگردان آهن ۽ گروهي مفادن لاءِ عظيم تهذيب کي مسخ ڪرڻ ۾ رڌل آهن. اهڙن گروهن کي سنڌو تهذيب سان جڙڻ لاءِ مثبت طريقو اختيار ڪرڻ گهرجي. سنٿال تاريخ جي ڪنهن به دور ۾ ترقي يافته زندگي گذاريندڙ لوڪن ۾ شمار نه رهيا آهن. مٿي جيڪو ڀيرو مل جي حوالي ۾ ٻڌايو ويو آهي ته سيوهڻ ويجهو ۽ موهن جي دڙي مان ڪولن ۽ سنٿالن جا هڏاوان پڃرا مليا آهن، ان بيان مان ئي اندازو لڳائي سگهجي ٿو ته هڪ علائقي تي ٻئي علائقي جي ماڻهن جي دعويٰ داخل ڪرڻ جي لاءِ اهڙيون ڪوششون انگريزن جون شروع ڪرايل آهن. نه ته ڪولن ۽ سنٿالن جو نسل ايڏو به مختلف نه هو جو انهن جي ڍانچن جي سڃاڻپ ٻين نسلن جي مقابلي ۾ ايتري آسانيءَ سان نالو وٺي الڳ نموني سان ڪري سگهجي. البته اهو ممڪن آهي ته سنتڙي جو اچار خود به 'سنڌ' لفظ سان جڙيل هجي، جيڪا لکين ڪلوميٽرن تائين پکڙيل وسيع تهذيب رکندڙ سلطنت ۾ ڳالهائبي هجي ۽ اهي ساڳيا نظر ايندڙ چٽ عظيم سنڌو تهذيب جي اثر ڪري سنٿالي قبيلي وارن استعمال ۾ آندا هجن. ان لحاظ کان سنڌو تهذيب جي معمارن ۽ محافظن ۾ سنٿالن کي شامل ڪرڻ جي لاءِ وڌيڪ تحقيقي ثبوت خود سنٿال ئي پيش ڪري سگهن ٿا.

هيءَ مضمون ان لاءِ لکيو ويو آهي ته سنٿالن جو نالو انگريز دور کان سنڌ جي تاريخ ۾ اچي رهيو آهي، جنهن جي تحقيق لاءِ مناسب مواد هتي پيش ڪري ايندڙ دور جي لکندڙن کي وڌيڪ تحقيق لاءِ اتساهه پيدا ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي وئي آهي. هتي واضح ڪبو هلجي ته ڪي محقق ڪولن، ڀيلن ۽ اوڏن کي به سنٿالن ۾ ليکيندا آهن. حالانڪ انهن جي ٻولي به ٻي آهي ۽ اهي پوءِ جي زماني جي مخلوط قبيلن جون برادريون آهن، جن تي تحقيق الڳ نموني سان ڪرڻ گهرجي.

حوالا:

1۔ تاریخ ہند، ای مارسڈن، ترجمہ لالہ جیارام، خلیفہ عماد الدین، بک ہوم، 2005ع۔

2. 'سنڌي ٻولي ۽ لپيءَ جو اتهاس'، جٺرام داس دولترام، مرتب رکيل مورائي، سنڌي ٻوليءَ جو با اختيار ادارو، 2016ع.

3. قديم سنڌ، ڀيرو مل مهرچند آڏواڻي، سنڌي ادبي بورڊ ڄام شورو.

4. 'انسائيڪلوپيڊيا سنڌيڪا'، سنڌي ٻوليءَ جو بااختيار ادارو.

5. 'سنڌو لکت تي ٿيل تحقيق جو جائزو'، ڊاڪٽر آفتاب ابڙو، پيڪاڪ ڪراچي، 2015ع.

6. Santhal People-Wikipedia

7. Culture, santhal, santhal gotra

8. JOHAR An Ethnographic Documentary on Santhals

6. Jharkhand-wikiwand

ڊاڪٽر الطاف جوکيو
محرابپور

مولوي احمد ملاح جي شاعريءَ ۾ 'تجنيس اشتقاق- مرتب' جو جائزو

(The Study of Etymological Complex Homogeneity in Molvi Ahmed's Poetry)

- **جائزي جو بيان**

علم عَروض جي دائري ۾ جيڪڏهن مولوي احمد ملاح جي شاعريءَ کي صنايع بدايع جي اک سان ڏسجي ته اهو ڪم ايڏو آسان ناهي، جيترو سمجهيو وڃي ٿو. ڪي شعر ته اهڙا به اٿس جتي هڪ ئي شعر ۾ ٻه ٽي تجنيسون ڪم آڻي ٿو وڃي. اهڙي حالت ۾ ان شعر مان مخصوص تجنيس کي نمايان ڪرڻ، سواءِ متاڪت جي ممڪن ناهي، مثال طور:

> ڪَر ڪٽان ڪَر، جي لهين ڪَر، تنهنجي ڪَرمن جي ڪَري،
> تنهنجون ڳالهيون ڳوٺ ڳايان، تنهنجا ڳڻ ڳڻ ڳائيان.
> (ڪليات احمد- ٻاڳو ٻيون، 2017: 402)

- تجنيس تام موجب: 'ڪَر = ڪند- ڪَر = جيڪر- ڪَر = سَدَ سار' ٽي دفعا ساڳي صورت ۾ ڪم آيو آهي.
- تجنيس مذيل: 'ڪَر- ڪري- ڪرمَن' ساڳئي لفظ جي آخر ۾ اضافي سان ٻيا لفظ ڪم آيا.
- تجنيس حرفي: 'ڪَر، ڪَر، ڪَر، ڪرمن، ڪري، ڳالهيون ڳوٺ ڳايان، ڳڻ ڳڻ ڳائيان' ساڳئي حرف سان شروع ٿيندڙ لفظ ڪم آيا.
- مڪرر قافيو: هن غزل ۾ 'ڳڻ ڳڻ' جيان ٻيا به مڪرر قافيا آندا اٿس.

چاڻائڻ مان مراد ته مولوي صاحب جي سڄي شاعري اهڙين فني خوبين سان پريل آهي، ان ڪارڻ سندس شاعريءَ تي تمام نفاست سان ڪم ڪرڻو پوي ٿو، ٻي صورت ۾ ڪنهن به غلطيءَ جي امڪان کي رد ڪري نه ٿو سگهجي.

تجنيس جو اصطلاح تڏهن ڪم آندو ويندو آهي، جڏهن ڪنهن شعر ۾ ٻه يا ٻن کان وڌيڪ همجنس لفظ هجن. اهي همجنس ڪهڙي نوعيت يا قسم جا هجڻ کهرجن، ان لاءِ پهريائين دائرو جوڙيو ويندو آهي، بعد ۾ ان پيراميٽر تحت لفظن جو استعمال ڏيکاريو ويندو آهي. هتي مولوي صاحب جي شاعريءَ کي نظر ۾ رکندي، 'تجنيس مرتب' جو تشريحي اصطلاح جوڙيو ويو آهي؛ حالانڪ، 'تجنيس مرتب' جو حوالو ڪٿان به ملي نه سگهيو آهي.

تجنيس مرتب، دراصل 'اشتقاق' جو هڪ جز آهي. اشتقاق جو دائرو وسيع رهي ٿو. سنڌي ٻوليءَ ۾ اصطلاح/Term 'اشتقاق' ۾ لفظن جا ٽي گروهه شامل سمجهيا ويندا آهن: مرڪب لفظ، مرتب لفظ ۽ مشتق لفظ.

- مرڪب لفظ عربي: سيد الشهداء = (سيد = سردار + شهداء = فعلاء جي وزن تي جمع- گواهي ڏيندڙ) شهيدن جو سردار-الله جي راهه ۾ قتل ٿيندڙن جو امير-حق جي گواهي ڏيندڙن جو پيشوا.

مرڪب لفظ سنڌي: اڳڪٿي = (اڳ = پهريان- منڍ + ڪٿڻ = اندازو ڪرڻ- ويچار ڪرڻ) ايندڙ واقعي جي خبر- پيشنگوئي.

- مرتب لفظ عربي: بسم الله = (ب = حرف جر-سان + اسم = نالو + الله = ڌڻي تعاليٰ) الله جي نالي سان.

مرتب لفظ سنڌي: سُڪار = (سُ = سٺو + ڪار/ڪال = ڪم- وقت) روزگاري- خوشحالي- آبادي

- مشتق لفظ عربي: مُنصِف = مُفعِل- اسم فاعل (نَصَفَ = هن اڌو اڌ ڪيو) برابر ڪندڙ- عدل ڪندڙ.

مشتق لفظ سنڌي: لکندڙ = اسم فاعل (لِکَ = لکڻ جو امر) لکڻ جو ڪم ڪندڙ.

اهو اشتقاق جو خاڪو درسي آهي، جيڪو اسڪولن ۽ ڪاليج جي (نائين ۽ ٻارهين) درجن ۾ پڙهايو ويندو آهي. انهن ٽنهي قسمن (مرڪب، مرتب ۽ مشتق) کي جڏهن صنايع بدايع ۾ ڏٺو ويندو آهي ته 'تجنيس مرڪب' الڳ سان هڪ تجنيس موجود آهي، جنهن جا پيراميٽر پڻ مقرر ٿيل آهن. 'تجنيس مشتق' پڻ 'صنعت اشتقاق' جي نالي سان 'لفظ جي ڌاتو لاءِ' عام آهي. جڏهن ته 'مرتب لفظ' سان ڪٿي تجنيس جو اشارو نه ٿو ملي، البت ان کي، هڪ شعر ۾ ڪم آندل همجنس لفظن جي حوالي سان، الڳ تجنيس جو نالو ڏئي سگهجي ٿو.

مرتب لفظ، جامع سنڌي لغات موجب: "مُرَتَّبُ: صفت. (ع. رَتَبَ = درجي وار رکيو) ترتيب ۾ رکيل- درست ڪيل- ترتيب ڏنل- سنواريل- ٺهيل- ٺهيل- ڍنگ سان لڳايل- قريني سان ٺاهيل- باقاعده- درست- تيار. تاليف ڪيل- گڏ ڪيل (ڪنهن ڪتاب ۾ ڪي مضمون وغيره). (بلوچ، 1988: 2633)

- **مرتب (Complex) جو دائرو**

دراصل، 'مرتَّب' جو اصطلاح ٻوليءَ جو هڪ ايڪو آهي، جنهن هيٺ ٻن لفظن/ جملن کي ملائي استعمال ڪيو ويندو آهي. انهيءَ ملايل حالت ۾ هڪ جزو/ حصو 'پروَس' (Dependent) ۽ ٻيو 'آزاد' (Independent) هوندو آهي. مٿي ڏنل مثال موجب 'سَ = ساڻ' آهي، ليڪن 'سَ' جو پروَس جزو ٻوليءَ ۾ الڳ سان، 'ساڻ' جي معنيٰ ۾ ڪم نہ ٿو آندو وڃي، بلڪ ٻئي ڪنهن معنادار لفظ سان ملي، 'ساڻ' جي معنيٰ ڏيندو. جڏهن تہ ٻن معنادار آزاد لفظن جي جوڙ کي 'مرڪب لفظ' ڪوٺيو ويندو آهي، جيئن: اڳڪٿي، صورتخطي، اڄڪلهہ وغيره.

ڊاڪٽر مرليڌر جيٽلي مرتب لفظ جي وضاحت ڪئي آهي: "مرتَّب لفظ (Complex word) اهو آهي، جنهن ۾ هڪدم ويجهن جزن مان گهٽ ۾ گهٽ هڪ جزو پَروس روپ آهي." (جيٽلي، 1990: 25- 42)

ڊاڪٽر غلام علي الانا ان بابت لکي ٿو: "اهو لفظ جنهن سان هڪ يا هڪ کان وڌيڪ پَروَس صورتون شامل ڪيل هجن، اهڙي لفظ کي 'مرتب لفظ' (Complex word) چئبو آهي. مثال طور: سُپت، واڇٽ، پُٽيتو، ڪٽمنڙو، اٿهوند، اڃاڻ، اٺجاٽپ، ڏتڙ، سُچيتائي ۽ ڪپتيو وغيره. (الانا، 2010: 242)

عربي لغتن جي مدد سان 'تجنيس مرتب' جو اشتقاق هن ريت رکجي ٿو:

تجنيس مُرتَّب: [تجنيس- تَفعِيل- مصدر (جَنَسَ = هو پچي راس ٿيو) جنسوار ڪرڻ، جنسي ترتيب ڏيڻ + مُرتَّب- مَفعَّل- اسم مفعول (رَتَبَ = هو ثابت قدم رهيو، هو قابو رهيو، هو سڌو رهيو) سڌو بيٺل- قابو ڪيل] صنايع بدايع موجب ڪنهن شعر يا بيان ۾ اهڙو گڏيل لفظ جنهن جو هڪ جزو پروَس صرفيو (Morpheme) هجي، ٻيو الڳ سان معنادار مستعمل لفظ هجي. يعني لفظ جو هڪ جزو الڳ سان معنيٰ نہ رکي، ليڪن ٻئي جز سان ملي معنيٰ جوڙيندو هجي، جيئن: سَوير. چاٽايل لفظ ٻن جزن جو مرتب آهي، 'سَ = ساڻ + وير = وقت' وقت ساڻ- وقت تي- مناسب وقت.

اهڙي پروس جزي سان لفظ تہ مفرد صورت ۾ ملي ويندا، ليڪن انهن مان ڪنهن شعر ۾ هڪ لفظ جي هجڻ سبب، تجنيس مرتب ۾ شامل نہ ڪري سگهبو، جيئن:

جڏهن محبوبَ، ڪَر موڙين، تڏهن چانيءَ مٿان چوڙين،
ڪڏان هڪ ڪانَ، ٻيو ٻوڙين، بدن بيڪار هڪ ڏک سان.
(ڪليات احمد- پاڳو ٻيون، 2017: 378)

مٿئين شعر ۾ 'بيڪار' لفظ ٻن جزن (بي = سواءِ + ڪار/ ڪال = ڪم- وقت) جو جوڙ آهي. شعر ۾ لفظ هڪ ئي آهي، ان جو همجنس 'ڪار' موجود ڪونهي، جنهن سان پيٽ ڏئي سگهجي، ان ڪارڻ هڪ لفظ جي هجڻ سبب ان کي تجنيس مرتب ۾ شامل نہ ڪبو. دراصل، تجنيس جو اصطلاح تڏهن ڪم آڻي سگهجي ٿو، جڏهن ساڳي سٽ يا شعر ۾ پيٽ جي صورت ۾ 'لفظ' ۽ 'مرتب لفظ' ڪم آندو ويو هجي، جيئن مولوي صاحب چئي ٿو تہ:

موتيا گل خواه موتي، ملهہ چوڻ مون لاءِ موت،
مَلِ ڪٿان آئيان، اَمَلِ تي، جيئن مِلين تيئن مِلِ منا.
(ڪليات احمد- پاڳو ٻيون، 2017: 36)

مٿئين شعر ۾ 'مَلِ/ مَلهہ' ۽ 'اَمَلِ/ اَمَلهہ' جا لفظ، ساڳي سٽ ۾ ڪم آندل آهن. 'اَمَلِ' مرتب لفظ آهي، جيڪو پروس اڳياڙيءَ 'اَ...' سان، ترتيب ۾ آيو آهي. اَملِ/ املهہ: (اَ = نہ + مَلِ/ مَلهہ = بها- قيمت- قدر- مول) جنهن جو ڪو ملهہ ئي نہ هجي- بي بها. هڪ ئي شعر جي ساڳي سٽ/ شعر ۾ ڪم آيل 'مل ۽ امل' لفظن سبب ان کي تجنيس مرتب جو مثال سڏبو.

- **'تجنيس مرتب' ۾ اڳياڙيءَ (Prefix) وچياڙي (Infix) ۽ پڇاڙيءَ (Suffix) جو تصور**

تجنيس مرتب مان مراد ڪنهن شعر يا بند ۾ اهڙا همجنس لفظ ڪم آڻڻ آهي، جنهن ۾ هڪ لفظ: 'مفرد' هجي ٻيو: 'مرتب'. مرتب لفظ جا ٻہ جز ٿين ٿا، هڪ: آزاد، ٻيو: پروَس. پروَس جزن جا ٻہ نمونا ٿين ٿا: هڪ: لفظ جي اڳياڙي (Prefix)، ٻيو: لفظ جي پڇاڙي (Suffix)، جيئن:

➢ **اڳياڙي** (Prefix):

دشمن سان دوستي، پَر دوست دشمن اڄ لڳي،
با وفا سان بي وفائي، بي وفا بلڪل پسند.
(ڪليات احمد- پاڳو ٻيون، 2017: 217)

متئين شعر ۾ 'با وفا ۽ بي وفا' لفظن جو استعمال 'تجنيس مرتب' سڏبي. با وفا (با = سان + وفا = نباھ ڪرڻ- پورو ڪرڻ) ۽ بي وفا (بي = سواءِ + وفا = نباھ).

➢ **وچياڙي** (Infix):

سؤ لَکين سهڻا ڏٺم، پَر سونهن تنهنجي سَرس سَرس،
در منجهان درسن پسڻ سان، دربدر هر ڏَرس ڏَرس.
(ڪليات احمد- ڀاڱو ٻيون، 2017: 286)

متئين شعر ۾ 'در ۽ دربدر'، 'تجنيس مرتب' جو مثال سڏبو. دربدر (در = دروازو + بَ = سان- حرف جر + در = دروازو) هڪ دروازي کان ٻئي دروازي تائين- رولڙو- پريشاني.

➢ **پڇاڙي** (Suffix):

جسم منهنجي تي جَل جَلڙو، پٽن پر پات پَل پَلڙو،
ولهارن پاس وَل وَلڙو، ٻڌم آلاپ اويان او.
(ڪليات احمد- ڀاڱو ٻيون، 2017: 484)

متئين شعر ۾ 'جل- جلڙو'، 'پَل- پلڙو' ۽ 'وَل- وَلڙو'، 'تجنيس مرتب' جو مثال سڏبا. جلڙو- پلڙو- وَلڙو (جل- پل- ول + ڙو = اسم تصغير جي پڇاڙي/ لاڙي ٻوليءَ ۾ ننهتائيءَ جو مزاج ظاهر ڪندڙ پڇاڙي)

✍ ناڪ = پريل- وارو

رَس رهاٽيون ريلڙن ۾، ريس ڪن ٻيا رَهه گذر،
غمِ لٽا غمناڪ تان، غمزا هڻي غمخوار گڏ.
(ڪليات احمد- ڀاڱو ٻيون، 2017: 230)

'غم' مفرد صورت ۾، جڏهن ته 'غمناڪ' (غم = ڏک + ناڪ = پريل- وارو) مرتب صورت ۾ آهي.

✍ ش = اسم جي پڇاڙيءَ سان

'ضاد' ضد مان جي چوَن، الله اوهان جو عرش تي،
ڪيئن اوهان سان گڏ اهو، ڪيئن ڪم هلائي فرش تي،
ناهه پروَر سو پَري، جنهن جي پَلين پرورش تي،
ڪرم سان توڪي ڪيائين، آب مان عزت مابه
هَي، هتان جي ويا، نه آيو ڪنهن به جانيءَ کان جواب،
ڪوهه چاٽان ڪوت ۾ ڪيئن ٿيو هميراٽو حساب
(ڪليات احمد- ڀاڱو پهريون، 2017: 254)

'پرور ۽ پرورش' لفظن جو استعمال 'تجنيس مرتب' سڏبي. پرورش (پروردن = پالڻ + ش = فعل کي اسم بڻائڻ جي پڇاڙي) پالنا- تربيت.

. هتي مولوي صاحب جي شاعريءَ مان، تجنيس مرتب جي حوالي سان، 'پڇاڙين' ۽ 'وچياڙين' کي ڇڏي ڪري صرف 'اڳياڙين' تي مرڪوز رهجي ٿو.

- **مولوي احمد جي شاعريءَ ۾ تجنيس مرتب جو جائزو**

تجنيس مرتب جي حوالي سان مولوي صاحب جي شاعريءَ مان 'اڳياڙين، وچياڙين ۽ پڇاڙين' جي ڏيڻا وٺي سگهجي ٿي، ليڪن هتي صرف اڳياڙين کي مرڪوز رکيو ويو آهي.

✍ آ = نه- سواءِ اڳياڙيءَ سان

مولوي صاحب جي شاعريءَ ۾ اهڙا چند مثال خيال خاطر رکجن ٿا:

مُنهن ڏيکاري مِهر سان، ماري وڏئي مشتاق کي،
تو ڏرم ۽ دان ڪيو، پَر آهِ آڌرم هر طرح.
(ڪليات احمد- ڀاڱو ٻيون، 2017: 206)

متئين شعر ۾ 'ڌرم ۽ آڌرم' لفظ ڪم آندا ويا آهن. آڌرم: (آ = نه- کان سواءِ + ڌرم = مذهب- سٺو سلوڪ- ڪرم) ڏاڍ- ظلم- بي ديني- بي اصولي.

آهه موڪل ماهرن کي، جيترا منجهه لوڪ لَک،
لَک مِلي کو ڪَک بيهارن، جيئن بيهاريا آپ آلک...
(ڪليات احمد- ڀاڱو پهريون، 2017: 57)

مٿئين بند جي ٻن سٽرن وارن قافين ۾ 'لَک ۽ اَلک' لفظ ڪم آندا ويا آهن. 'اَلک (اَ = نہ + لَک = ظاهر) جيڪو ظاهر نہ هجي- باطن ۽ 'لَک = ظاهر.

الله الله ڪَر اَوير سَوير، چڙهيون گرنديون، ڦرنديون ڦير،
پلن جا وٺ پلاءِ، تون پير، سچ تہ سَونهان جن اهڙا شير،
وھ واھ، تن جي سوڀ سڀاڳ، دنيا درگذر جو ماڳ،
ساٿ سنيُوڙو جانبَ، جاڳ.
(ڪليات احمد- ٻاڳو پهريون، 2017: 380)

مٿئين شعر ۾ 'اَوير ۽ سَوير' لفظ تجنيس مرتب جو مثال آهن. اوير (اَ = نہ + ويرَ = وقت) وقت نہ هجڻ- دير هجڻ؛ سَوير (سَ = ساڻ + وير = وقت) وقت ساڻ- درست وقت تي.

آهن سَهنج اَهنج سان، پيڙا برقرار،
آهن سهنج اهنج گڏ، اي سچي سماچار...
(نور القرآن- منظوم ترجمو، مولوي احمد ملاح)

سورة انشرح: آية 5- 6 جي منظوم ترجمي جي پهرين سٽر ۾ 'سهنج ۽ اهنج' مرتب لفظ آهن. سَهنج (سَ = ساڻ + هنج = جهولي- سُک) سؤلائي- سُک ۽ اَهنج (اَ = نہ- سواءِ) ڏکيو- ڏک، ساڳي سٽر ۾ ٻئي لفظ ڪم آڻڻ واري حرفت 'تجنيس مرتب ۾ ڳڻي ويندي

✍ 'اَ/اد = مٿي- وڌيڪ' اڳياڙيءَ سان

سڄڻ، توکان سوا سَند سَند، سَٽ سَٽ سُور جا سَٽڪا،
ڦٽي ڦوڙاءِ ڦوڙي دل، اَڦٽ ڦٽ، ڦٽ مٿي ڦٽڪا.
(ڪليات احمد- ٻاڳو ٻيون، 2017: 65)

مٿئين شعر ۾ 'اَڦٽ ۽ ڦٽ' لفظ ڪم آندا ويا آهن. اَڦٽ: (اَ/اد = مٿي- وڌيڪ + ڦٽَ = زخم- چاڪ) زخم کان وڌيڪ زخمي ٿيڻ- اتي جو اتي زخمي ٿيڻ- هڪ ڏک سان ڪِرڻ.'

✍ 'آ = وڌيڪ- چوڌاري' اڳياڙيءَ سان

لُڙڪ لَڙهہ لالڻ، ڏسي، اوڏو نہ 'احمد' ڪي اچين،
ويهہ اکين ۾ آب پوندو آٿري، تون آ ٿري.
(ڪليات احمد- ٻاڳو ٻيون، 2017: 545)

مٿئين شعر ۾ 'آٿري ۽ ٿري' لفظن جو استعمال 'تجنيس مرتب' سڏبو. آٿري (آ = وڌيڪ- چوڌاري- ابتڙ + ٿرڻ = ٺڏو ٿيڻ) ٺڏو ٿيڻ- سڪون ۾ اچڻ- ماٺ ٿيڻ.

✍ 'اڻ = سواءِ' اڳياڙيءَ سان

اڄ سُڃاڻين ڪينَ سهڻا، سچ سَيئي، صدقي وڃان،
اَڻ سُڃاڻو وٺ سُڃاڻو، اِيءَ ڇَلا ڪهڙي سبب.
(ڪليات احمد- ٻاڳو ٻيون، 2017: 104)

مٿئين شعر ۾ 'اڻ سڃاڻو ۽ سڃاڻو' تجنيس مرتب جا مثال آهن.

'ري' رهن ٿا رُوح ڪهڙي ماڳ، موئي کان پڇاڻ،
خاڪ خاڪي، رُح باقي، ايئن چون ٿا سڀ سُڄاڻ،
جو ڪري انڪار ان کان، سو عقل جو اڻ سُڄاڻ،
پَر پساهن جي پَسڻ کان، آهہ نيڻن کي نقاب،
هَي، هتان جي ويا، نہ آيو ڪنهن بہ جانيءَ کان جواب،
ڪوهہ چاٽان ڪوٽ ۾، ڪيئن ٿيو هَميراٽو حساب.
(ڪليات احمد- ٻاڳو پهريون، 2017: 253)

مٿئين شعر ۾ 'اڻ سڄاڻ ۽ سڄاڻ' تجنيس مرتب جا مثال آهن.

✍ 'اَو = خراب- گهٽ' اڳياڙيءَ سان

اٿئي 'احمد' هتي اَوسر، اَٿي ساٿيهہ سامهون سَر،
تہ هوءِ سانوڻ سدا تو سَر، بهاري بخش باريءَ جي.
(ڪليات احمد- ٻاڳو ٻيون، 2017: 538)

متئين شعر ۾ 'اوسَر ۽ سَر' لفظ ڪم آندا ويا آهن. اَوسَر: (اَوَ = خراب- گهٽ + سَر = سُڪار) ڏُڪار.'

✍ 'پَر = پرايو' اڳياڙيءَ سان

وري يار منهنجي وسڻ جا ڪيا ويس،
وَٺو ۽ وسي پيو، وسي ديس پَرديس.
(ڪليات احمد- ڀاڳو ڀيون، 2017: 300)

متئين شعر ۾ 'ديس ۽ پرديس' لفظ ڪم آندا ويا آهن. پرديس: (پَر = پَرايو + ديس = وطن) ڌاريو وطن.

✍ 'ڏُ = خراب' اڳياڙيءَ سان

ڏُک وڏيو ڏولائو ٿيو، پيو ڏُڪارن تي ڏُڪار،
پئي پٽن 'پاٽي ڙي پاٽي' جي پُڪارن تي پُڪار،
سَڻ سڀاجها سائين، سڏڙا، ڪَر سُڪارن تي سُڪار،
ڪَر چڱو گولن سندو گذران، مولا، مينهن وساءِ.
(ڪليات احمد- ڀاڳو ڀهريون، اڻ ڇپيل واڌاري ۾ موجود)

متئين بند ۾ 'ڏڪار ۽ سُڪار' لفظ، تجنيس مرتب جو مثال آهي ڏڪار (ڏ = خراب+ ڪار/ڪال = ڪم-وقت) روزگار جي ڪمي سُڪار (سُ=سٺو+ڪار/ڪال =ڪم-وقت) خوشحالي-روزگار جي فراواني

ڏاتر، لاهين ڏُک، ڪي ساٿيهه سنيران سُک،
ماڙين ماڙي آهيان، ميڙين ماڙو مُک.
(ڪليات احمد- ڀاڳو ڀهريون، 2017: 307)

متئين شعر ۾ 'ڏُک ۽ سُک' لفظ ڪم آندا ويا آهن. ڏُک: (ڏُ = خراب + کَن = ڪو ٺڻ) اهنج- پيڙا- تنگي ۽ اَڌر: (اَ = نه- ڪان سواءِ ÷ ڌر = ٽيڪ- آڌار) نڌڻڪو- بي واهه- لاوارث- ويچارو.

✍ 'سَ = ساڻ' اڳياڙيءَ سان

ڪڏيا ڦوڙاءِ مون ڦرها، ڪٽي ڪاهي وڃان ڪرها،
سَري صحبت ته سڀ سَرها، نه ٿئي 'احمد' اَراهُون ڪو.
(ڪليات احمد- ڀاڳو ڀيون، 2017: 481)

متئين شعر ۾ 'سَرها ۽ اَراهُون/ ارهو' لفظن جو استعمال 'تجنيس مرتب' سڏبو. سَرهو (سَ = ساڻ + رهڻ = گذارڻ- بسر ڪرڻ) خوش ۽ اَرهو (اَ = نه- سواءِ + رهڻ = گذارڻ) ناخوش.

سَڌر جو آهِ سڀڪو ۽ اَڌر جو،
نه ڪو غمتار ۽ غمخوار وارث.
(ڪليات احمد- ڀاڳو ڀيون، 2017: 168)

متئين شعر ۾ 'سَڌر ۽ اَڌر' لفظ ڪم آندا ويا آهن. سَڌر: (سَ = ساڻ + ڌر = ٽيڪ- آڌار) ڌڻڪو- خوشحال- راڄ ڀاڳ وارو ۽ اَڌر: (اَ = نه- ڪان سواءِ + ڌر = ٽيڪ- آڌار) نڌڻڪو- بي واهه- لاوارث- ويچارو.

ساهه سالن ڪان سِڪي ٿو، وَر سڀاجها ۽ سَڀوجهه،
ياد ڪريو يارَ، واهن آب اکين مان اَڀوجهه.
(ڪليات احمد- ڀاڳو ڀيون، 2017: 168)

متئين شعر ۾ 'سَڀاجهو، سَڀوجهه ۽ اَڀوجهه' لفظ ڪم آندا ويا آهن. سَڀاجهو: (سَ = ساڻ + ڀاڄهه = رحم- ديا) ڀاڄهارو سَڀوجهه (سَ = ساڻ + ڀوجهه = سمجهه- عقل- فهم) سمجهه وارو ۽ اَڀوجهه: (اَ = نه- ڪان سواءِ + ڀوجهه = سمجهه- عقل) بي سمجهه.

✍ 'سُ = سٺو- چڱيءَ طرح' اڳياڙيءَ سان

ڏينهن سُڪيو ڏينهن ڪان، ڏُکيو نه ڏينهن ڏيکار تون،
تون نه ڏينڌين، ڪير ڏيندو، ڏيهه جو ڏاتار تون.
(ڪليات احمد- ڀاڳو ڀهريون، 2017: 166)

متئين شعر ۾ 'سُڪيو ۽ ڏُکيو' لفظ ڪم آندا ويا آهن. سُڪيو: (سُ = سٺو- چڱيءَ طرح + کَن - ڪو ٺڻ) خوشحال- سَڳر- سولو (سنڌيلو: 1980) ۽ ڏُکيو: (ڏُ = خراب- گهٽ +) نڌڻڪو- بي واهه- لاوارث- ويچارو.

سؤ شڪر الحمد لله، سال ٿيا سالم سُڪار،
ڏينهڙا ڏولاءِ جا ويا، ڏور ٿيا ڏيهه تان ڏڪار،
مرحبا، آيو محمد، ويا مَري مُلحد مَڪار،
ٿيا شروع نوبت نغارا، اي يلا آئين يَلي.
(ڪليات احمد- ياڳو پهريون، 2017: 127)

مٿئين شعر ۾ 'سُڪار ۽ ڏڪار' لفظ ڪم آندا ويا آهن. سُڪار: (سَ = سنو- چڱيءَ طرح + ڪار/ ڪال = ڪم- وقت) خوشحالي ۽ ڏڪار: (ڏ = خراب + ڪار/ ڪال = ڪم- وقت) تنگي- خراب وقت.

سدائين هُيون جي سُهاڳڻ پَريون،
ٿيون ڏينهن هڪ ۾ ڏهاڳڻ پَريون،
ٻُڪون هاڻ پوڳين ياڳڻ پَريون،
پريءَ رُوءِ پريشان هڪ منٽ ۾.
(ڪليات احمد- ياڳو پهريون، 2017: 499)

مٿئين شعر ۾ 'سُهاڳڻ ۽ ڏهاڳڻ' لفظ ڪم آندا ويا آهن سُهاڳ: (سَ = سنو- چڱيءَ ريت + ڀاڳ = ياڳو- حصو- نصيب) سٺي قسمت- سنو ڀاڳ ۽ ڏهاڳ: (ڏ = خراب + ڀاڳ = ياڳو- نصيب) خراب قسمت- ٽٽل ڀاڳ.

مُرون ماڻهن جي مارڻ لئي، ڪَڙا نت خُون ڪارڻ لئي،
ڪيَس چولي چپر راهي، سڄڻ ڄاڻي سڄاڻي اَت.
(ڪليات احمد- ياڳو ٻيون، 2017: 126)

سُهيا سُگهڙ سڄاڻان، ڄاڻو وڏا ٻه ڄاڻان،
پر وئي پسهه پڄاڻان، ٻولي نه پرڪ جهت پَت.
(ڪليات احمد- ياڳو پهريون، 2017: 153)

مٿئين شعر ۾ 'سُڄاڻان- ڄاڻان' لفظ ڪم آندا ويا آهن. سُڄاڻان: (سَ = سنو- چڱيءَ طرح + ڄيا = ڄاڻڻ) چڱيءَ طرح ڄاڻڻ- پڄاڻڻ. ('سڄاڻڻ' ۽ 'ڄاڻڻ' ساڳئي بنياد جا لفظ آهن)

✍ 'ڪُ = خراب' اڳياڙيءَ سان

منجهه دين نه ذرو زور، جان گُلي وات ڪُوات ڪان،
پوءِ جو ڦري ڦيريال ڪان، مالڪ مڃي سو مور،
نه جنهن جو ڇڄڻ نه ڇيهه سين، سا پڪڙيائين ڏور،
سائين سڀ ڪنهن طور، سُڻندڙ ۽ سڃاڻ گهڻو.
(نور القرآن- منظوم ترجمو، مولوي احمد ملاح)

متي ڄاڻايل سورة البقره: آية 256 جي منظوم ترجمي ۾ لفظ 'وات- ڪُوات' ۾ ڪُوات لفظ مرتب آهي. ڪُوات: (ڪ = خراب + وات = سڌو رستو- هدايت) خراب رستو- ونگي وات- گمراهي.

✍ 'نه/ نر/ نس = نه- حرف نفي' اڳياڙيءَ سان

نه نيڪار جي نوڪري ڪار ۾
پَلن ساڻ پيڙو نه پاڙو لذيذ.
(ڪليات احمد- ياڳو ٻيون، 2017: 243)

مٿئين شعر ۾ 'نيڪار ۽ ڪار' لفظ ڪم آندا ويا آهن نيڪار: (نر = نه + ڪار/ ڪال = ڪم- وقت) بيڪار- نڪمو. 'نيڪار' لفظ مرتب آهي، 'ڪار' سان گڏ هجڻ سبب ان کي تجنيس مرتب ۾ ليکيو ويندو.

✍ 'وِ = پري- جدا' اڳياڙيءَ سان

تون وِسارين مَر وِسارين، آئون وساريان ڪنهن طرح،
تون نه سارين وَر نه سارين، آئون نه ساريان ڪنهن طرح.
(ڪليات احمد- ياڳو ٻيون، 2017: 207)

مٿئين شعر ۾ 'وسارين ۽ سارين' لفظن جو استعمال 'تجنيس مرتب' ڪوٺبو. وسارڻ (وِ = پري- جدا- گهٽ + سارڻ = ياد ڪرڻ) ڀلائڻ- دل تان لاهڻ- ياد نه ڪرڻ.

'تجنيس مرتب' جي حوالي سان مولوي صاحب جي شاعريءَ ۾ ڪافي مثال هوندا، ڇاڪاڻ تہ صاحب موصوف تجنيس حرفي ۽ هم قافيا لفظن استعمال ڪرڻ جو وڏو شائق هيو. ساڳين اڳياڙين سبب، هيءَ تجنيس بہ 'هم قافين' جي ويجهو سمجهڻ گهرجي.

➢ فارسي- عربي مرتب لفظ

✍ 'بِ = سان- حرف جر' اڳياڙيءَ سان

احد ڪان ڪُل، بہ 'احمدَ'، رُل، گهَڙي پيا گل، نہ بلبلِ پَل،
ڪرم سان ڪُل، بچان بلڪل، بچان بلڪل آهاهاها.
(ڪليات احمد- ڀاڱو ٻيون، 2017: 82)

مٿئين شعرَ ۾ 'ڪُل ۽ بلڪُل' لفظن جو استعمال 'تجنيس مرتب' ڪولبو. بلڪل/ بِالڪُل (بِ= سان- حرف جر ڪُل = سمورو- سراسر) بنهہ سراسر.

✍ 'با = سان' اڳياڙيءَ سان

دشمن سان دوستي، پَر دوست دشمن اڄ لڳي،
با وفا سان بي وفائي، بي وفا بلڪل پسند.
(ڪليات احمد- ڀاڱو ٻيون، 2017: 217)

مٿئين شعر ۾ 'با وفا ۽ بي وفا' لفظن جو استعمال 'تجنيس مرتب' سڏبي. با وفا (با = سان + وفا = نڀاءُ ڪرڻ- پورو ڪرڻ) ۽ بي وفا (بي = سواءِ + وفا = نڀاءُ).

✍ 'بَر = تي' اڳياڙيءَ سان

واهہ، ماٺا ماٽڪين جا، مانَ ماٽڪ ماٽيا،
برقراريءَ سان بدلجي، بي قراري پوش پوش.
(ڪليات احمد- ڀاڱو ٻيون، 2017: 305)

مٿئين شعر ۾ 'برقراري ۽ بي قراري' لفظن جو استعمال 'تجنيس مرتب' سڏبي. برقراري (بر = تي + قرار = ويهڪ- قيام- فرحت) قائم- ثابت ۽ بي قراري (بي = سواءِ + فرحت- سڪون- ڌيرج) سڪون نہ هجڻ.

ٽيَس هن علم مان آئون، اڳهاڙي سِر ٽيڻ وارو،
ٽيو مون بخت بالا، يا بلا بَرسر ٽيڻ وارو.
(ڪليات احمد- ڀاڱو پهريون، 2017: 359)

مٿئين شعر ۾ 'سر ۽ برسر' لفظن جو استعمال 'تجنيس مرتب' سڏبي. برسَر (بر = تي- مٿان + سَر = مٿو) مٿي تي

✍ 'بي = سواءِ' اڳياڙيءَ سان

ڏي مزو مشتاق کي، جيڪي ملي معشوق کان،
آبرو، بي آبرو يا انب، انبوري بہ سوپ.
(ڪليات احمد- ڀاڱو ٻيون، 2017: 117)

'آبرو ۽ بي آبرو' لفظن جو استعمال 'تجنيس مرتب' ۾ ڳڻبو. (بي = سواءِ + آبرو = عزت).

ناهہ مون کي اختياري، آهيان بي اختيار،
مون کي ميڙڻ خواهہ مارڻ، مڙ مُيَسر تنهنجي هٿ.
(ڪليات احمد- ڀاڱو ٻيون، 2017: 148)

'اختيار ۽ بي اختيار' (بي = سواءِ + اختيار = وس- زور- مرضي)، تجنيس مرتب آهي.

ڪوپ واري قبر پڻ، ڪاري قيامت ڳالهہ ڳجهہ،
سخت دم سڪرات جو، مَهندان ٻَرن ٽا مُور مَچ،
آئون پيادو پنڌ گهٽو، بي پهچ کي پروزَ پهچ،
سونَ صافي مون سوديو، ڪُل ڪمايم ڪوڙ ڪچ،
ڪم نہ چانديءَ ساڻ چوکي، لطف مان لاهيان نہ آس.
(ڪليات احمد- ڀاڱو پهريون، 2017: 191)

'پهچ' ۽ 'بي پهچ' جو استعمال 'تجنيس مرتب' جو مثال آهي. بي پهچ (بي = سواءِ + پهچڻ = رسڻ).

حال پايو، حال هن بي حال جو في الحال هيءُ،
دوست ڏاران ڏوڙ ۾ ڏڙ، دل ڪئي دلبند بند.
(ڪليات احمد- پاڳو پيون، 2017: 216)

'حال ۽ بي حال'، بي حال (بي = سواءِ + حال = هلندڙ وقت- حالت- ڪيفيت) تجنيس مرتب آهي.

لڳي ريت، بي ريت پر سان پريت،
پلي ڏي نہ مون تي بيانات نات.
(ڪليات احمد- پاڳو پيون، 2017: 118)

'ريت ۽ بي ريت'، (بي = سواءِ + ريت = دستور- طور طريقو)، تجنيس مرتب آهي.

✍ عن = ڪان (حرف جر)

مُڙين تو نہ مارڻ ڪان منهنجا پرين،
بهادر تي بيٺين کُهڻ تي قريب.
ڏينهان رات ڏيندي مرض سان مَتا،
اچي پيَم اوڏو اَجل عَنقريب.
(ڪليات احمد- پاڳو پيون، 2017: 112)

'قريب ۽ عنقريب' انهن ٻن قافين جو استعمال 'تجنيس مرتب' سڏبو. عنقريب (عَن = سان (حرف جر) + قريب = ويجهو) ويجهي سان.

✍ 'لا = نہ- حرف نفي' اڳياڙيءَ سان

اڄ قبوليا قوم ڪهڙا ڪم، ڪنهين ڪم جي بجاءِ،
مُلڪ ۾ لامذهبي، مذهب مُسلم جي بجاءِ.
(ڪليات احمد- پاڳو پيون، 2017: 509)

متئين شعر ۾ 'لامذهبي ۽ مذهب' لفظن جو استعمال 'تجنيس مرتب' سڏبي. لامذهبي (لا = نہ- حرف نفي + مذهب = دين) بي ديني.

✍ 'نا = نہ- حرف نفي' اڳياڙيءَ سان

چاڪ مان ناچاڪ بَت، چاڪون بنان دل چاڪ چاڪ،
لال لڙڪ ساڻ لوئي، بوند بيهي ڪنهن نہ پَت.
(ڪليات احمد- پاڳو پيون، 2017: 121)

متئين شعر ۾ 'چاڪ ۽ ناچاڪ' لفظن جو استعمال 'تجنيس مرتب' ڪوٺبو. ناچاڪ (نا = نہ- حرف نفي + چاڪ = چڱو ڀلو- تندرست)

✍ 'هم = ساڳيو' اڳياڙيءَ سان

دوست هَمدَم، بيهہ دَم دَم، دَم ڏيان تون پوءِ وڃ،
ڪر ڪرم، قربان قدمن تان ٿيان تون پوءِ وڃ.
(ڪليات احمد- پاڳو پيون، 2017: 194)

متئين شعر ۾ 'همدم ۽ دم'، همدم (هم = ساڳيو + دم = ساهہ) ساڳيو ساهہ، تجنيس مرتب آهي.

- **اختصار/ حاصل مطلب/ نتيجو**

✍ تجنيس جو اصطلاح تڏهن ڪم آندو ويندو آهي، جڏهن ڪنهن شعر يا بند ۾ گهٽ ۾ گهٽ ٻہ همجنس لفظ ڪم آندا ويا هجن. ان لحاظ ڪان چئي سگهجي ٿو تہ 'تجنيس' جو لاڳاپو لفظن جي گهاڙيٽي سان آهي.

✍ تجنيس مرتب، تجنيس اشتقاق جو هڪ جز آهي. اشتقاق ۾ ٽن قسمن جا لفظ: 'مرڪب لفظ'، 'مرتب لفظ' ۽ 'مشتق لفظ' شامل هوندا آهن.

✍ تجنيس مرتب جي لفظن ۾ بہ ٽن قسمن جي جزن کي جاچيو ويندو آهي: 'اڳياڙي'، 'وچياڙي' ۽ 'پڇاڙي'. هتي صرف 'اڳياڙين' کي مرڪوز رکيو ويو آهي.

تجنيس مرڪب‘ ۾ اهڙن همجنس لفظن لاءِ ڪم آڻبو، جن مان هڪ ’مفرد‘ ۽ ٻيو ’مرڪب‘ لفظ ڪم آندو ويو هجي. ياد رهي ته ’مرڪب‘ مان مراد اهڙو لفظ ڪم آڻڻ آهي، جنهن جي ٻن جزن ۾ هڪ: آزاد جزو ۽ ٻيو: پابند جزو ڪم آندو ويو هجي.

’تجنيس مرڪب‘ جي دائري ۾ مولوي احمد ملاح جي شاعريءَ جي پرک ڪئي وئي آهي. مولوي ملاح پنهنجي شاعريءَ ۾ سنڌي ۽ عربي- فارسي اڳياڙين جو ڪافي استعمال ڪيو آهي. هتي سندس شاعريءَ مان اهڙن شعرن بندن جي چونڊ ڪئي وئي آهي، جن ۾ ’مفرد‘ ۽ ’مرڪب‘ لفظن جو گڏيل استعمال ٿيل آهي. جيئن:

1. مُنهن ڏيکاري مهر سان، ماري وڌئي مشتاق کي،
تو ڏرمِ ۽ دان ڪِيو، پَر آهِ آڏرمِ هر طرح.
2. لُڙڪ لُڙهه لالڻ، ڏسي، اوڏو نه ’احمد‘ کي اچين،
ويهه اکين ۾ آب پوندو اُتري، تون اُ تري
3. سَڌر جو آهِ سيڪو ۽ اَڌر جو،
نه ڪو غمتار ۽ غمخوار وارث.

حوالا ذريعا:

- الانا، غلام علي، ڊاڪٽر (2010) سنڌي ٻوليءَ جو تشريحي گرامر. حيدرآباد: سنڌي لئنگئيج اٿارٽي.
- بلوچ، نبي بخش، ڊاڪٽر (1988) جامع سنڌي لغات. جلد: 5. ڄام شورو: سنڌي ادبي بورڊ.
- جوکيو الطاف، ڊاڪٽر (2021) مولوي احمد ملاح جي شاعريءَ ۾ ’تجنيس اشتقاق- مشتق‘ جو جائزو. ايڊيٽر: تحسينه ميمڻ. ٽماهي مهراڻ 71 (4)، 23- 29. ڄام شورو: سنڌي ادبي بورڊ.
- جيٽلي، مرليڌر، ڊاڪٽر (1990) سنڌيءَ ۾ مرڪب لفظ. ايڊيٽر: شيخ نفيس احمد. مهراڻ: ٽماهي علمي ۽ ادبي رسالو، 39 (4)، 25- 42. ڄام شورو: سنڌي ادبي بورڊ.
- رستماڻي ضراب پروفيسر (2017) ڪليات احمد (مولوي احمد ملاح) ڀاڱو پهريون ۽ ٻيون. ڪنڊيارو: روشني پبليڪيشن.
- سنديلو عبدالڪريم، ڊاڪٽر [1955] 1980. تحقيق لغات سنڌي- حيدرآباد: سنڌي ادبي بورڊ.

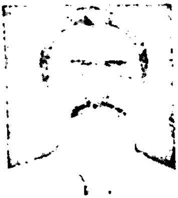

اعظم ڀٽي
ٽنڊو محمد خان

سنڌ جو تاريخي علمي ۽ ادبي مرڪز
ٽکڙ جون لائبريريون

سنڌ جا لاتعداد اهڙا ماڳ آهن، جن جي تاريخي علمي ۽ ادبي اهميت صدين پڄاڻان موجوده دور ۾ به قابل تحسين رهي آهي. اهي ماڳ نه رڳو علم ۽ ادب جو گهوارو بڻيل هئا، پر اتي جو ثقافتي، علمي ۽ ادبي ورثو توڙي درسگاهون ۽ لائبريريون به 'هنڌين ماڳين هُو' واري چوٽي جي مصداق رهيون. موجوده وقت ۾ اڪثر طور هاڻي انهن لائبريرين جا صرف تنڪرا باقي وڃي بچيا آهن. هڪ وڏو علمي ۽ ادبي ذخيرو وقت جي جبر جو شڪار بڻجي پنهنجو وجود وڃائي ويٺو، تڏهن به ان جي تاريخ جا ڌنڌلا عڪس اڃا به ڪي آهن. انهن تاريخي ماڳن ۾ سنڌ جي جڳ مشهور علمي ۽ ادبي مرڪز 'ٽکڙ' جو به شمار ٿئي ٿو، جتي لڳ ڀڳ سترهين صديءَ کان علم ۽ ادب جي هاڪ هئي، جتي هاڻي صرف پُراڻين يادن جا داستان ۽ ڳالهين جا ڪيئي ڳوٺ جُڙيل آهن، عملي طور ٽکڙ جون شاندار درسگاهون نه پنهنجو وجود وڃائي ويٺيون، پر اتي جي انهن اڪثر لائبريرين جو ڪو به وجود باقي نه رهيو آهي، جن کي ڏسڻ ۽ انهن مان فيضياب ٿيڻ لاءِ ۽ ڏُورانهن علائقن کان ماڻهو کهي اچي علم جي اُڃ اُجهائيندا هئا. ٽکڙ جي لائبريرين جو عُروج به ڪڏهوڪو موڪلائي ويو، باقي نالي ماتر جيڪو ڪجهه بچيو آهي، سو يا ته گُمنام آهي يا وري هڪ وڏي ۽ عام اڪثريت جي اکين کان به اوجهل آهي، اهي تاريخ جون يادون اهڙا چُنل قٽ آهن، جن تان جڏهن به ڪڙيون لاهڻ جي ڪوشش ڪجي ٿي ته ۽ هانءُ جهريو پوي. ٽکڙ جيڪو شعر و ادب جو مرڪز هو، اتي جي علمي ۽ ڪتابي ذخيري جي اهميت به ڪنهن کان لڪل نه هئي پر موجوده وقت ۾ اهو سڀ ڪجهه ڪک پن ٿي ويو، جيڪا ڏاڍي ڏکوئيندڙ ڪيفيت آهي. اها ڪيفيت عام طور رڳو ٽکڙ سان لاڳو ناهي، پر سنڌ جي اڪثر ذاتي نوعيت جي لائبريرين جي به اها ئي حالت رهي. ان جا به ڪوڙ سارا سبب آهن، جن ۾ لاپرواهي، چوري چڪاري کان وٺي اُڏوهيءَ جي آزار تائين، ڪجهه پٽسن عيوض ڪباڙين حوالي ٿيڻ کان وٺي بيحرمتيءَ جي خوف سبب درياءَ حوالي ٿيڻ تائين اهو الميو لڳ ڀڳ سموري سنڌ جو جڻ ته قَنل نصيب بڻيل رهيو. انهن عام مُروج المين کان ٽکڙ جي سرزمين به آجي نه رهي سگهي. جنهنڪري ماضيءَ جي علمي، ادبي تاريخ جا شاندار ۽ ناياب دفتر جڻ ته مٽي بڻجي ويا. ان لحاظ کان ٽکڙ جي لائبريرين جي مختصر ۽ ڏکوئيندڙ تاريخ هيٺين ريت آهي :

حافظ محمد يوسف جي لائبريري:

حافظ محمد يوسف ولد حافظ محمد هارون اڳئين ٽکڙ ۾ پيدا ٿيو، تذڪره شعراء ٽکڙ موجب حافظ محمد يوسف 1528هجري ڌاري پيدا ٿيو ۽ سندس وفات تذڪره شعراء ٽکڙ ۾ 1322هجري ڄاڻايل آهي، سندس ولادت جو سال غلط ڄاڻايل آهي. مهراڻ جي 'سوانح نمبر' ۾ سندس ولادت جو سال 1258 هجري لکيل آهي، جيڪا لکت به اسدالله شاهه 'اسد' ٽکڙائي جي ئي آهي.

ٽکڙ ۾ سڀ کان پهرين لائبريري حافظ محمد يوسف جي هئي، جيڪا پاڻ وسين شهمير شاهه يعني ٽکڙ کان پهريئين ڳوٺ مان پاڻ سان کڻي آيو هو. اُن ۾ شايد ڪجهه قيمتي مخطوطا هئا. جيڪي پوءِ سندس پٽن حافظ هارون 'دلگير' ۽ اُن ڪانپوءِ حافظ عبدالله 'بسمل' جي حصي ۾ آيا. ان بابت سنڌ جي ناماري شاعر امداد حسينيءَ جو چوڻ آهي ته "ماسي آست (حافظ عبدالله 'بسمل' جي گهر واري) ٻڌائيندي هئي ته اُهي مخطوطا ۽ پنا وغيره اسد الله

شاهه 'اسد'، 'بيخود' حُسيني هُن کان وٺي ويو هو. جنهن مان حافظ يوسف جو فارسي ڪلام، حافظ هارون 'دلگير' ۽ حافظ عبدالله 'بسمل' جو ڪلام پوءِ 'تذڪره شعراءِ ٺٽو' ۾ ڇپيو. اصل مخطوطا ڪيڏانهن ويا ان جو ڪو ڏس پتو ڪونهي!"

علامه اسد الله شاهه "فدا" جي لائبريري:

علامه قاضي سيد اسدالله شاهه 'فدا' سيد الهه بخش شاهه جو فرزند هو، اڳيئين ٺٽو ۾ ڄائو. تذڪره شعراءِ ٺٽو موجب سندس ولادت 15 شعبان 1385 هجري ۽ وفات 27 رجب 1244هجري ڄاڻايل آهي. جن سالن ۾ سراسر غلطيون آهن. سائين جي.ايم.سيد پنهنجي ڪتاب 'جنب گذاريم جن سين' ۾ سندس ولادت 15 شعبان 1285هجري مطابق 30 نومبر 1869ع ۽ وفات 27 رجب 1344هجري مطابق 10 فيبروري 1926ع ڄاڻائي آهي.

ٺٽو ۾ علامه قاضي سيد اسدالله شاهه 'فدا' جي به وڏي لائبريري هئي، جنهن جي باري امداد حسيني چوي ٿو ته "مون ٻُڌو هو، پر مون اُها لائبريري ڏٺي ڪانه هئي! ان ۾ عربي، فارسي، سنڌي ۽ اردو ڪتاب هئا. ۾ - دريءَ جي پٽين سان ڪٻٽ رکيل هئا ۽ انهن ۾ اهي ڪتاب سجايل هئا. علامه قاضي اسدالله شاهه 'فدا' جي لاڏاڻي کانپوءِ اُها لائبريري به زبون ٿيڻ لڳي. هڪڙا ڪتاب چوري ٿيڻ لڳا ته ٻيا وري پٽ تي ڪري ڦاٽڻ ۽ لتاڙجڻ لڳا! پوئٽرن ڪتابن جي 'بي حرمتي' جو عُذر ڄاڻائي سڄي لائبريري درياهه ۾ ٻوڙي ڇڏي! ان جو نتيجو اهو نڪتو جو خود علامه اسد الله شاهه 'فدا' جو ڪلام به نه مليو ! 'تذڪره شعراءِ ٺٽو' ۾ به سندس جيڪو ڪلام آهي اُهو به رسالن جهڙوڪ 'بهار الاخلاق' وغيره مان ڪنيو ويو هو. هوڏانهن علامه دائود پوٽو پنهنجي ڪتاب 'مقالا ۽ مضمون' جي لکڻي بعنوان "ميين عيسي' جي تربت جي تلاش ۾" منجهه صفحي نمبر 64 تي لکي ٿو ته "افسوس جو شاهه صاحب جي وسيع لائبريري اَڌوهيءَ جو کاڄ ٿي وئي ۽ منجهس شاهه صاحب جا تصنيف ٿيل ڪتاب به موجود ڪونه هئا. ٿورا ڪتاب حديث ۽ تفسير تي هئا."

محمد هاشم 'مخلص' جي لائبريري:

سنڌي ادب ۾ نثر ۽ نظم جي حوالي سان هڪ وڏو نالو محمد هاشم 'مخلص' ميمڻ 1278هجري مطابق 1869ع ڌاري ٺٽو ۾ ڄائو ۽ 2 فيبروري 1934ع تي ميرپورخاص ۾ لاڏاڻو ڪري ويو. کيس ٺٽو ويجهو سندس اباڻي قبرستان 'شاهه ميران' ۾ مٽيءَ ماءُ حوالي ڪيو ويو. ٺٽو ۾ لائبررين جي حوالي سان محمد دائود 'تاج' ٺٽائي جو چوڻ آهي ته "ٺٽو ۾ وڏي ۾ وڏي لائبريري محمد هاشم 'مخلص' جي هئي". مخلص جي وفات بعد ان لائبريري مان اڌ کان وڌيڪ ڪتاب محمد خان 'غني'، هاشمي اليڪٽرڪ پرنٽنگ پريس، گاڏي ڪاتي حيدرآباد منتقل ڪيا. جنهن بعد ان ۾ به ڪتابن جو اضافو ٿيندو رهيو، باقي به چڱا خاصا ڪتاب ٺٽو واري گهر ۾ ئي رهيا. فيبروري 1961ع ڌاري محمد دائود 'تاج' ٺٽائي، جڏهن ٺٽو مان لڏي اچي ٽنڊي محمد خان شهر ڪي پنهنجو مسڪن بڻايو ته ٻئي سامان سان گڏ اهي ڪتاب به پاڻ سان گڏ کڻي آئي، ٽنڊي محمد خان واري گهر ۾ رکيائين. ان دوران محمد خان غني پاران ٻي شاديءَ کانپوءِ سندس ڳوٺ اچڻ وڃڻ بند ٿي ويو ۽ ڪتاب سندس ٻهرين گهرواريءَ جي سنڀال هيٺ رهيا. ٺٽو واري گهر ۾ رکيل ڪتابن جي حوالي سان محمد دائود 'تاج' ٺٽائي جي شعري مجموعي 'زندگي آهي سفر' جي مهاڳ ۾ امداد حسينيءَ لکيو آهي ته "منهنجو ننڍپڻ جو گهڻو وقت تاج ٺٽائيءَ جن جي گهر گذرندو هو ۽ جڏهن ڪتاب پڙهڻ جي چُوس پئي تڏهن سندن گهر جو هڪ پاڻبو اسان جو اڏو هوندو هو، جنهن ۾ مخلص جي لائبريري جا ڪتاب ڍير لڳا پيا هوندا هئا. اها لائبريري ائين تباهه ٿي وئي، جيئن منهنجي ڏاڏي علامه اسدالله شاهه 'فدا' جي لائبريري تباهه ٿي وئي." محمد دائود تاج ٺٽائي موجب شاگرديءَ واري وقت ۾ کيس سندس والد ٽين جماعت پرائمري ڪان ئي حيدرآباد ۾ تعليم ڏيارڻ لاءِ اتي رهايو، جتان بعد ۾ ائين جماعت ۾ ئي وڌيڪ تعليم حاصل ڪرڻ لاءِ کيس ڪراچي ۾ رهڻو پيو، جتي هن مئٽرڪ جو امتحان پاس ڪيو ۽ ڪاليج ۾ داخلا ورتي، جنهن بعد کيس 1957ع ۾ سٽي ڪورٽ ۾

سرڪاري ملازمت ملي، جيڪا 1960ع تائين ڪيائين ۽ ڪن مجبورين سبب استعيفا ڏئي ڳوٺ واپس وريو، ان دوران وقفي وقفي سان سنڌس ڳوٺ اچڻ وڃڻ ٿيندو هو، پر لائبريريءَ جي حفاظت لاءِ ڪيس ڌيان ڏيڻ جو پورو موقعو ميسر ٿي نه سگهيو. مخلص جي لائبريري جي زبون حالي ۽ تباهي جو به ڪيس تمام گهڻو افسوس رهيو، هُو پڻ اهو سمجهي ٿو ته ان تي جيترو افسوس ڪجي سو گهٽ آهي. تاج ٽڪڙائي موجب ”ڳوٺ جي ڪن لاڳاپي وارن ماڻهن سنڌن گهر ۾ اچڻ وڃڻ ٿيندو هو، ماستر واحد بخش ’عندليب‘ ۽ ڪي ٻيا سنڌس والده ماجده کان پڙهڻ لاءِ ڪتاب گهرندا هئا، اها ڪين چوندي هئي ته ابا! پاڻدي مان ڏسي کڻو، پوءِ انهن جي مرضي ٻن جي بجاءِ پنج ڪتاب به کڻي ويندا هئا، جيڪي واپس نه ٿيندا هئا يا وري ڪي اهڙا به ماڻهو هئا جيڪي ڪجهه خرچيءَ جي عيوض ڇوڪرن کي ٻڇيندا هئا ته انڪل سان ڪتاب کڻي ڪين پڄائين.“ 1964ع ۾ محمد خان غني جڏهن حيدرآباد واري پريس بند ڪري، جڳهه ڪنهن ڪليمنٽ الائيءَ جي حوالي ڪئي ته ڪجهه ڪتاب حيدرآباد ڪاهي روڊ واري گهر ۾ رکايائين ۽ پريس جي ڪجهه ٻي سامان سان گڏ ڇهه ست ٻورين ڪتابن جون آٽي پير محمد اشرف جان سرهندي جي ڦليلي واهه لڳ هڪ دڪان ۾ رکيائين، جتي اهي ڪتاب ڪجهه سال پيل رهيا ۽ جڏهن محمد خان غني جي ننڍي فرزند ۽ تاج ٽڪڙائي جي ننڍي ڀاءُ نذر امين مقبول ميمڻ 1969ع ۾ ٽنڊي محمد خان ٿاڻي جي سامهون ڇپائي جي پريس قائم ڪئي، تڏهن ٻي سامان سان گڏ پير محمد اشرف جان سرهندي ڪتاب پڻ سنڌس حوالي ڪيا، جيڪي نذر امين مقبول پريس لاءِ حاصل ڪيل مسواڙي جڳهه جي هڪ ڪوٺيءَ ۾ رکيا، جيڪي ڪتاب تباهه ڪن برساتن سبب پُسي تباهه ٿي ويا، غني صاحب جي حيدرآباد جي گهر وارن اتي موجود ڪتاب انسٽيٽيوٽ آف سنڌيالاجي ڄامشوري حوالي ڪيا، جتي محمد خان غني جي نالي سان قائم ڪيل ڪارنر ۾ رکيل آهن. باقي ٽنڊي محمد خان جي گهر وارا ڪتاب 1973ع ۾ حيدرآباد منتقل ٿيڻ سبب محمد دائود تاج ٽڪڙائي اوڏانهن کڻي ويو ۽ ٽن سالن بعد وري جڏهن سنڌن ٽنڊي محمد خان واپسي ٿي ته اهي ڪتاب سنڌس ننڍي ڀاءُ نذر امين مقبول ميمڻ اتي رکيا ۽ ڪجهه وقت بعد ڪنهن ٻئي جي حوالي ڪري ڇڏيا. محمد دائود تاج ٽڪڙائي، مخلص مرحوم جي ياد تازي ڪرڻ خاطر پنهنجي ٽالپر ڪالوني ٽنڊي محمد خان واري رهائشگاهه ۾ ’محمد هاشم مخلص‘ جي نالي سان لائبريري قائم ڪئي، جيڪا اڄا به موجود آهي. جنهن ۾ لڳ ڀڳ ٻه هزار ڪتاب موجود آهن.

واحد بخش ’عندليب‘ ٽڪڙائي جي لائبريري:

ماستر واحد بخش ’عندليب‘ ٽڪڙائي ولد محمد ڪنڀار 1932ع ۾ ٽڪڙ ۾ ڄائو، 5 مئي 2005ع تي لاڏاڻو ڪيائين، ڳنجي ٽڪر تي مقبره شريف جي قبرستان ۾ سُپردخاڪ آهي. ٽڪڙ ۾ سنڌس هڪ لائبريري هئي. جيڪا وڏي پيتيءَ ۾ بند رهندي هئي. ان ۾ ڪافي قيمتي ۽ ناياب ڪتاب هئا. خاص ڪري پُراڻا درسي ڪتاب. اُن ۾ ڪجهه اسڪرپٽ به هئا، جيئن ’سعيد‘ ٽڪڙائيءَ جي ڪلام جو مسودو وغيره. ماستر واحد بخش ’عندليب‘ جي لاڏاڻي کانپوءِ سنڌس هڪ لائبريري ٻن حصن ۾ ورهائجي وئي، ڪجهه ڪتاب سنڌس ٽڪڙ واري گهر ۾ رهيا، جن مان ڪافي ناياب ڪتاب سنڌس هڪ قريبي رشتيدار وڪڻي ڇڏيا، ڪجهه ذخيرو ٽڪڙ ۾ موجود آهي. ڪجهه ڪتابي ذخيرو وري ماستر واحد بخش عندليب جي پُٽ سيف الله ڪنڀار وٽ ملاڪاتيار واري گهر ۾ موجود آهي. سيف الله ڪنڀار جي چوڻ موجب ”سنڌن ارادو اهو هو ته اهي ڪتاب ٽڪڙ ۾ سيد ميران محمد شاهه جي نالي سان جيڪا لائبريري ٺهي آهي اُن ۾ رکبا! پر ان ميران محمد شاهه لائبريري جو ڪو به اتو پتو ناهي. سيف الله ڪنڀار موجب ان ڏس ۾ سيد ميران محمد شاهه لائبريري ٽڪڙ سان واڳيل ڌرين سان ڳالهه ٻولهه به ٿي آهي، پر ڪائنڻ ڪو به جوڳو جواب نه مليو آهي.“

ٽڪڙ جي اسڪولي لائبريري:

ٽڪڙ جي ڪتاب توٽي وڏي اسڪول ۾ به لائبريري هوندي هئي جنهن جا ڪتاب ڪاٺ جي پيتين ۾ بند هوندا هئا. انهن ۾ اهي ڪتاب هوندا هئا جيڪي تعليم کاتي پاران ’انعامي ڪتاب‘ هوندا هئا! هاڻي نه اهي اسڪول رهيا نه ئي اهو علمي ۽ ادبي ذخيرو

محفوظ ٿي سگهيو. اهڙي قسم جي تصديق امداد حسيني ۽ محمد دائود 'تاج' ٽکڙائي پڻ ڪن ٿا.

خواجہ محمد حسن جان سرهندي جي لائبريري:

خواجہ محمد حسن جان سرهندي 6 شوال 1278هجري مطابق 1869ع ڏاري قندار ۾ پيدا ٿيو ۽ 2 رجب 1365هجري مطابق 6 جون 1946ع تي ٽنڊي سائينداد ۾ وفات ڪيائين. ڪيس گنجي ٽکر جي دامن ۾ 'مقبره شريف' جي قبرستان ۾ سُپردِخاڪ ڪيو ويو. اسدالله شاهه 'اسد' ٽکڙائي پنهنجي تاليف 'تذکره شعراء ٽکڙ' ۾ لکي ٿو ته "سندس خانداني ڪُتبخانو (جو حضرت صاحب جن هجرت وقت به پاڻ سان اُنن تي ڪٺائي آيا هئا) نهايت اعليٰ پيماني جو آهي. منجهس ڪيترا قلمي ڪتاب موجود آهن. خواجہ صاحب خُود به ڪتابن جو چڱ عاشق هو. ڪيترائي قلمي توڙي ڇپيل ڪتاب مصر توڙي ٻين ملڪن مان آڻي، پنهنجو ڪُتبخانو سينگاريائين." (ص- 57، ڇاپو ٻيو، 2005ع)

خواجہ محمد حسن جان سرهندي جي لائبريري، جيڪا هن وقت ٽنڊو سائينداد (ٽنڊو محمد خان) ۾ قائم آهي، ان جو تذڪرو ڊاڪٽر عبدالرسول قادري، 'سنڌ جا ڪُتبخانا' نالي پنهنجي ڪتاب ۾ پڻ ڪيو آهي، هُو لکي ٿو ته ان لائبريري جا سنڀاليندڙ خواجہ عبدالله جان سرهندي عرف شاهه آغا ۽ خواجہ محمد هاشم جان سرهندي به رهيا. منهنجي خيال ۾ اها لائبريري ٽکڙ جي قديم ڪُتبخانن ۾ به شمار ڪري سگهجي ٿي، جيڪا بعد ۾ ٽنڊي سائينداد منتقل ٿي، ڇاڪاڻ جو 1315هجري ۾ خواجہ عبدالرحمان جان سرهندي جي وفات بعد خواجہ حسن جان سرهندي، 1316هجري ۾ ٽنڊي سائينداد کي اچي پنهنجو مسڪن بنايو هو. خواجہ محمد حسن جان سرهندي جي لائبريري جي سار سنڀال هن وقت نامياري عالم پير آغا عبدالوحيد جان سرهندي جي هٿ وس آهي. جنهن پڻ ان لائبريري ۾ تمام گهڻو واڌارو ڪيو آهي. هي لائبريري هن وقت به ٽنڊو محمد خان ضلعي جو وڏو علمي ذخيرو آهي. سنڌي ٻولي جي ڀلوڙ شاعر امداد حسيني جي بقول ته "جي اهو ڪتبخانو ٽکڙ کان ٽنڊي سائينداد پهتو ته پوءِ اهو ٽکڙ لاءِ به هڪ اعزاز آهي."

حافظ عبدالله 'بسمل' جي لائبريري:

حافظ محمد عبدالله 'بسمل' ولد علامہ حافظ محمد يوسف 4 شوال 1306هجري مطابق 2 اپريل 1886ع تي ٽکڙ ۾ ڄائو ۽ 21 صفر 1371 هجري مطابق 20 آڪٽوبر 1950ع تي وفات ڪيائين.

ٽکڙ ۾ سندس لائبريري هئي، جيڪا علامہ دائودپوٽي جي به ڌيان هيٺ هئي. 19 آڪٽوبر 1951ع تي علامہ دائودپوٽو حافظ محمد عبدالله 'بسمل' جي اولاد جي زناني مڪتب ۾ آيو هو، اهڙو تذڪرو ڪندي پنهنجي ڪتاب 'مقالا ۽ مضمون' جي مضمون 'ميين عيسيٰ جي تربت جي تلاش ۾' منجهه صفحي نمبر 64 ۽ 65 تي لکي ٿو ته "مير الهه بخش ٽالپر اتي اڳيئي اسانجي انتظار ۾ ويٺو هو ۽ جناب مرحوم قاضي سيد اسدالله شاهه صاحب ۽ جناب مرحوم حافظ 'بسمل' جا ڪتاب اتي معائني لاءِ آڻي رکيا هئائين، افسوس جو شاهه صاحب جي وسيع لائبريري اڌوهيءَ جو کاڄ ٿي وئي ۽ منجهس شاهه صاحب جا تصنيف ٿيل ڪتاب به موجود ڪونہ هئا، ٿورا ڪتاب حديث ۽ تفسير تي هئا، جن سان منهنجي گهڻي دلچسپي ڪانہ هئي، باقي جناب مرحوم حافظ عبدالله 'بسمل' جا جيڪي به ڪتاب هئا سي گهڻي تعداد ۾ سلامت هئا، فارسي شاعرن جا ڪيترا اهڙا ديوان، مثنويون ۽ ڪليات موجود هئا، جي هاڻي عام طرح مشڪل ملي سگهن، ازانسواءِ هڪ نسخو 'خزانہ عامره' ۽ 'حاجي بابا اصفهانيءَ' جو موجود هو، مون رڳو ٽنڊيرام وارو 'تاريخ معصومي' جو سنڌي ترجمون ۽ 'مختارنامون' تصنيف مرحوم مير حسن علي خان جو پاڻ لاءِ چونڊيا ۽ اهي مرحوم جي فرزند مونکي سوغات طور بخش ڪري ڏنا، وٽن حافظ هارون جو ڪيترو ئي ڪلام انتشاري حالت ۾ موجود هو، جنهن

جي ڪنهن ڪرڻ لاءِ ڪين استدعا ڪئي ويئي. ڳالهين ڪندي وٽانئن خبر پيئي ته ڪشنچند ليڪراج ’عزيز‘ جي سموري ڪُليات جناب حافظ ’بسمل‘ صاحب جي تصنيف ٿيل آهي. اي غريبي! حيف آهي توتي جو هڪ اديب مفلسي ۽ مسڪيني سببان تنگ ٿي پنهنجي جگر جو ولوڙيل رت، ٿورن پئسن تي ٻين کي وڪڻي ڏئي! ۽ حيف آهي اهڙن خريدارن تي جو اهڙن جي محنت جو رڳو سکڻن لفظن ۾ اعتراف به نه ڪن.“ اتي هڪ سوال اهو ٿو پيدا ٿئي ته حافظ عبدالله ’بسمل‘ کي ڪوبه نرينو اولاد ٿي نه هو ته پوءِ علامه دائود پوٽي صاحب کي ڇاپايل ڪتاب سوغات طور بخش ڪري ڪنهن ڏنا. بزرگ شاعر محمد دائود ’تاج‘ ٽڪڙائي موجب حافظ عبدالله ’بسمل‘ جي وفات بعد سندس لائبريري ’بسمل‘ جي گهرواريءَ کي راضي ڪري علامه دائود پوٽو پنج سئو روپين جي رقم عيوض پاڻ سان کڻي ويو هو.“ اهڙي تصديق حافظ عبدالله بسمل جي وڏي ڏوهٽي حافظ محمد هاشم ميمڻ مرحوم، محمد دائود تاج ٽڪڙائي سان ڪئي هئي .

سيد ميران محمد شاهه لائبريري:

سيد ميران محمد شاهه ولد سيد زين العابدين شاهه 19 مارچ 1898ع تي ٽڪڙ ۾ ڄائو ۽ 28 جمادي الثاني 1383 هجري مطابق 16 نومبر 1963ع تي وفات ڪئي، گنجي ٽڪر تي مقبره شريف جي قبرستان ۾ مدفون آهي.

سيد ميران محمد شاهه جي نالي سان هن لائبريريءَ جو بنياد 2008ع ڪانپوءِ پي پي دور حڪومت جي قيام بعد وڏي لاڳت سان رکيو ويو هو. لائبريريءَ جي عمارت جي اڏاوت جو ڪم ڪنهن قدر ٿيو ۾ اڄا تائين ان جي تڪميل هڪ وڏو سوال بڻيل آهي. سيد ميران محمد شاهه لائبريريءَ جي عمارت ته موجود آهي پر نه ته ان تي لائبريريءَ جي نالي سان ڪو بورڊ وغيره نصب ٿيل آهي نه ئي وري ڪتاب نالي ڪنهن شيءِ جو ڪو وجود آهي.

ٽڪڙ جي ڪُتبخانن بابت نامور شاعر امداد حسيني جو چوڻ آهي ته ”اصل ۾ چاهي ته انهن لائبررين، جيڪي تباهه ٿي ويون/ دريا بُرد ڪيون ويون، جو ذڪر ڪرڻ ائين آهي جيئن ڇُتل ڦٽ تان ڪڙي لاهڻ“ واقعي به اهي اهڙا ڇُتل ڦٽ آهن، جن تان جيڪو به ڪڙيون لاهڻ جي ڪوشش ڪري ٿو، ان جو جيءُ جهُري ٿو پوي .

حوالا:

1. ٽڪڙائي، محمد دائود ’تاج‘، ’زندگي آهي سفر‘، بزم ادب ٽڪڙ 2001ع
2. ٽڪڙائي، اسدالله ’اسد‘، ’تنڪره شعراء ٽڪڙ‘، سنڌي ادبي بورڊ، ڇاپو ٻيو 2005ع
3. قادري، ڊاڪٽر عبدالرسول، ’سنڌ جا ڪتب خانا‘، مهراڻ اڪيڊمي شڪارپور، ڇاپو پهريون مارچ 2008ع
4. جي.ايم.سيد، ’جنب گذاريم جن سين‘، روشني پبليڪيشن ڪنڊيارو، 2004ع
5. مهراڻ، ’سوانح نمبر‘، سنڌي ادبي بورڊ، ڄام شورو/حيدرآباد، 1990ع
6. دائودپوٽو، علامه عمر بن محمد، ”مقالا ۽ مضمون“، شاهه عبداللطيف ڀٽ شاهه ثقافتي مرڪز، حيدرآباد- ڀٽ شاهه، ڇاپو پهريون، نومبر 1978ع
7. امداد حسيني سان سوشل ميڊيا وسيلي ڳالهه ٻولهه
8. محمد دائود تاج ٽڪڙائي سان ڳالهه ٻولهه
9. واحد بخش’عندليب‘ ٽڪڙائي جي فرزند سيف الله ڪنڀار سان ڳالهه ٻولهه

ڊاڪٽر پروين موسيٰ ميمڻ
حيدرآباد

ٻالڪ ادب ۾ مرزا قليچ بيگ جون خدمتون

سنڌي ادب ۾ شمس العلماء مرزا قليچ بيگ هڪ اهڙو روشن نالو آهي، جنهن سنڌي ٻوليءَ ۽ ادب جي هر پهلوءَ تي لکندي ٻالڪ ادب ۾ پنهنجو نالو ملهايو. نثر توڙي نظم ۾ مرزا صاحب ٻارن جي ذهني سطح مطابق سندن نش و نما جي بهتر ضرورتن کي نظر ۾ رکندي کين دلڪش ۽ دلپذير انداز سان سليس ٻوليءَ ۾ ڪيترائي ونڊر ۽ سکيا جا سبق ڏنا.

بين القوامي اصولن مطابق 18 سالن کان ننڍو فرد ٻار جي عمر ۾ شمار ٿيئي ٿو ۽ سندس عمر جا پڙهڻ لکڻ جا دور 3 سالن کان 18 سالن تائين شمار ٿين ٿا. انهيءَ ڪري ٻالڪ ادب ۾ لکندڙن لاءِ ضروري آهي ته هُو ٻار جي عمر ۽ ذهني سطح ۽ دلچسپيءَ کي نظر ۾ رکي پوءِ لکن. سندن پسنديدگي ۽ سوچ کي ڌيان ۾ رکن جو خيال مرزا صاحب طور رکيو.

مرزا قليچ بيگ سنڌ جو هڪ وڏو عالم هو جنهن ساڍا چار سئو کان وڌيڪ ڪتاب لکيا. سندس ٻاراڻي ادب جي لکيل ڪتابن جي ادب ۾ وڏي اهميت آهي هن صاحب جي لکيل ٻالڪ ادب جي نثر توڙي نظم جو محور مقصديت تي مشتمل آهي ته جيئن نئون نسل پنهنجي حياتي سنئين دڳ تي لائي. مرزا صاحب جڏهن ٻالڪ ادب لکيو ته اهو وقت سنڌي نثر جو ڪتابن جي ڇپجڻ ۽ عام ٿيڻ جو شروعاتي دور هو ترجمي ۽ طبعزاد ٻنهي صورتن ۾ لکيائين. هن مضمون ۾ آئون سندن نثر ۾ لکيل ٻاراڻي ادب جو مختصر جائزو ڏيان ٿي. چند ڪتابن جا نالا هن ريت آهن،

'عجيب ڳالهيون'، 'دلپسند قصا'، 'عجيب طلسم'، 'شهزادي قدم برگ'، 'وامق عذرا'، 'رستم'، 'طلسمي گڏي'، 'شهزادي محبوب جي آکاڻي'، 'پائي وائي ۽ پائي وزو'، 'ٻه جاڙا ڀائر'، 'شمراته عرف شيطان جي ناني'، 'لباخان درزي ۽ خليفو کهنگ'، 'ٽي ديويا راڪاس'، 'نيلو پکي'، 'پٽيل اکيون ۽ پوريل اکيون' ۽ ٻيا ڪتاب آهن. ٻارن جي ونڊر لاءِ سندن لکيل پرولين جو ڪتاب 1932ع ۾ شايع ٿيو. نظم 'ٻاراڻا گل ڦل'، نصيحتي ۽ اصطلاحي نظم ۽ گيت آهن جو 1936ع ۾ مرزا افضل بيگ شايع ڪرايو، جو سندن شاعريءَ جي ڪتابن مان ٻاراڻي شاعريءَ جي چونڊ تي مشتمل آهي. نثر جي ڪتابن ۾ ڪي ڪتاب ترجما آهن ته ڪي طبعزاد ته ڪجهه جو مرڪزي خيال ورتل آهي، جن کي مرزا صاحب سنڌي قوم جي مزاج ۽ ماحول مطابق آندو آهي.

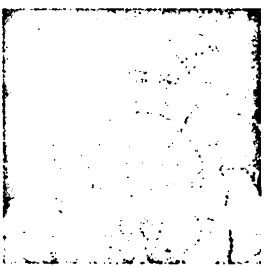

عجيب ڳالهيون: 204 صفحن جو ڊيمي سائز جو ڪتاب 1961ع ۾ سنڌي ادبي بورڊ ٻاران ورهاڱي کان پوءِ پهريون ڇاپو شايع ٿيو، ٻيو ڇاپو 1973ع ۾ شايع ٿيو. ايئن هي ڪتاب ڇپجندو رهيو آهي. جنهن ۾ ننڍيون ننڍيون سبق آموز آکاڻيون ترجمو ڪيل آهن. هي 127 اصلاحي آکاڻيون دنيا جي مختلف ملڪن جون آهن ڪي مرزا صاحب انگريزيءَ مان ترجمو ڪيون. آکاڻين جا عنوان 'ننڍي قد وارو پر بهادر بادشاهه'، 'لالچ جي سزا'، 'آئرلينڊ جي ماڻهن جو هڪڙو تڪرار'، 'ڪم عقلي'، 'بادشاهه جي زبان'، 'ننڍڙو فيلسوف'، 'هڪڙي امير جا ٽي پٽ'، 'سچي سخاوت'، 'ڏاهپ جو انعام'، 'ٽي عالم'، 'گم ٿيل منڊي'، 'سخي فقير'، 'گهڙيال ۽ سوني عينڪ'، 'احسانمند يهودي'، 'قاضي ۽ خليفو'،

'شهنشاهه جي سچائپ'، 'ڀاءُ جي محبت'، 'سالگره جي خرچي'، 'لاڏلو چيلو'، 'محنت جو ڦل'، 'هڪڙو جوکائتو ڪم'، 'سستيءَ جو نتيجو'، 'طعني جو اثر' ۽ ٻيا آهن.(1)

هن ڪتاب ۾ آيل آکاڻيون دنيا جي مختلف ملڪن ۾ رائج رهيون آهن، جن جي موضوعن مطابق نيڪيءَ جو سٺو، تڪڙ کان بچاءُ، عقلمنديءَ جو رستو، ڏوهه جي سزا ملڻ، لالچ کان بچاءُ، غريب جي مدد، مستحق جي داد رسي ۽ ٻيا آهن. ٻولي سادي ڪم آندل آهي. آکاڻيون ترجمو آهن ۽ انهن ۾ ماحول پڻ پرڏيهي ڏيکاريل آهي. بنيادي طور نصيحتي ۽ معلوماتي آکاڻيون آهن.

دلپسند قصا: چارلس ليمب ۽ ميري ليمب جي ڪتاب Lambs Tales from Shakspear جو ترجمو ٻن ڀاڱن ۾ "دلپسند قصا" جي عنوان سان ڪيو.

عجيب طلسم: ڪتاب جو ٽئون ستون ڇاپو 2018ع جي سيپٽمبر ۾ سنڌي ادبي بورڊ شايع ڪيو آهي، جنهن ۾ غرناطه جي عرب بادشاهه جي آکاڻي ڏنل آهي، جو سڄي حياتي وڏي شان سان ۽ بهادريءَ سان رهيو. آس پاس جا علائقا جنگيون ڪري جوانيءَ ۾ فتح ڪيائين، پيريءَ ۾ سڀني سان صلح ڪري وقت ڪٽڻ ٿي چاهيائين، پر جوانيءَ جي زبردستيءَ جي ڪري پيريءَ ۾ ڪيس دشمن ڦري اچن ٿا ۽ هو پنهنجي ملڪ بچائڻ لاءِ ٻڍي عرب حڪيم ۽ نجوميءَ ابراهيم ابن ايوب جون خدمتون حاصل ڪري ٿو. جو سندن لاءِ هڪ عجيب طلسمي محل جادوءَ ذريعي تيار ڪري ٿو، جنهن جي ٻاهر گهيٽي جي صورت ۾ طلسم موجود هجي ٿو. انهيءَ مٿي هڪ ڪُڪڙ آهي ٻئي پتل جا ٺهيل آهن ۽ ملڪ تي ڪا به چڙهائي ٿيڻ جي صورت ۾ اطلاع ڏين ٿا. اهڙيءَ طرح بادشاهه انهيءَ عجيب طلسم جي گورک ڌنڌي ۾ ڦاسي ۽ انهيءَ تي اعتبار ڪري نجوميءَ جي چوڻ ۾ اچي پنهنجو جهڳو جهڻ ڪري ٿو. مرزا صاحب لکي ٿو ته،

"سنڌس پاڙي وارا بادشاهه مٿس حملو ڪري ملڪ جا ڀاڱا فتح ڪرڻ لڳا انهيءَ ڪري بادشاهه جي حياتي ڏاڍي ڏک ۽ عذاب ۾ گذري نيٺ هو مري ويو ۽ اُتي ئي دفن ڪيو ويو".(2)

حاصل مطلب ته لالچ، ڪاهلي ۽ غير حقيقت پسندي ماڻهوءَ جي حياتي ڏکي ڪري ٿي. اهائي اصلاحي خوبي 'عجيب طلسم' ڪتاب ۾ ڄاڻايل آهي.

شهزادي قدم برگ: مرزا صاحب جي هن ڪتاب جو ستون ايڊيشن 2018ع جي سيپٽمبر ۾ سنڌي ادبي بورڊ شايع ڪرايو. هيءُ ڪتاب ٽن آکاڻين ۽ نون بابن تي مشتمل آهي. شهزادي قدم برگ جي ڪهاڻي پنجن بابن جي ۽ 'شهزادو جن ڪش'، ٻه باب ۽ 'نصيب ڳولهيندڙ ماڻهو' ٻه باب آهن. ٽنهي آکاڻين جو مجموعو 'شهزادي قدم برگ' جي نالي سان آهي. پهرين ڪهاڻيءَ ۾ 'شهزادي قدم برگ' جي ملاقات هڪ ميلي ۾ ٻئي ملڪ جي شهزادي سان ٿيندي آهي. هڪ مهينو ميلو هلڻ بعد سندن جدائي ٿيئي ٿي. انهيءَ عرصي دوران هُو نه هڪ ٻئي سان ڳالهائين ٿا ۽ نه ئي هڪ ٻئي جي نالي جي خبر اٿن، پر سندن وچ ۾ هڪ خاموش محبت جو تعلق قائم ٿيئي ٿو.

ٻي ڪهاڻي شهزادي جن ڪش جي آهي، جيڪو پڻ وڏو ٿي حسينا جنڙيءَ کان بدلو وٺي ٿو جو هُن سندس والد سان انساني روپ ۾ شادي ڪئي هوندي آهي. اهڙيءَ طرح پنهنجي ماءُ کي خوشيون ٿو ڏئي. سندس ماءُ ڪيس همٿائي سستيءَ مان ڪڍي بهادر بنائي ٿي.

ٽين ڪهاڻي هڪ ڪانير جي آهي جيڪو پنهنجي نصيب جي ڳولها ۾ نڪتل آهي آخرڪار شينهن، اُٺ ۽ واڳونءَ جي مدد سان امير ٿي ويندو آهي. هيءُ ڪتاب نيڪيءَ جو بدلو نيڪي، اعتبار جي قوت، محنت ۾ عظمت ۽ بهادري اعليٰ وصف جهڙن نصيحتي نڪتن سان ڀريل آهي ۽ تنبيهه ڪيل آهي ته لالچ نقصانڪار آهي، سستي ڪرڻ سان ڪجهه حاصل ڪونه ٿيندو، ڪاميابي همٿ ڪرڻ سان پلئه پوندي. محنت، جستجو، پاڻ پتوڙڻ سان انسان جو بخت بلند ٿئي ٿو. شهزادي قدم برگ ڪتاب جي ڪهاڻين ۾ جستجو، عشق، رومانوي ڪيفيت، محبت ۾ فراق ۽ ميلاپ ٻين گهٽن نڪتن جي اپٽار آهي.

رستم: ايران جي مشهور قصي رستم ۽ سهراب کي مختصر ڪري مرزا صاحب لکيو آهي

جيڪو ايران جي ملڪ جي هڪ سورهيائيءَ جو داستان آهي، عام طور ننڍين ٻارن لاءِ نہ هوندي بہ وڏن ٻارن جيئن 12 کان 18 سالن جي عمر لاءِ بهادريءَ جو سبق آهي. هن قصي کي مرزا صاحب ”شاهنامي تان نقل ڪيو. انهيءَ ۾ سنڌ جي ماحول سان ٺهڪندڙ چوٽيون ۽ لفظ جملن ۾ ڪتب آندل آهن.

رستم ڪهاڻيءَ ۾ جنگ، بهادري، عشق، محبت ۽ فرض شناسيءَ جو ذڪر آهي.(4)

وامق عذرا: جي آڪاڻيءَ جو ستون ڇاپو 2018ع جي سيپٽمبر ۾ سنڌي ادبي بورڊ شايع ڪيو آهي. هيءَ وڻندڙ ۽ دلپذير ڪهاڻي هڪ لوڪ رومانوي قصو آهي، جنهن کي مرزا صاحب فارسي نظم مان نثر ۾ آندو آهي. فارسيءَ ۾ مثنويءَ جي صورت ۾ مرزا صادق ”نامي“ لکيو آهي. يمن، شام، مصر ۽ عربستان ملڪ هن قصي جا بنيادي اهڃاڻ آهن. مرزا صاحب اصل ناڻن نڪاڻن جي تاريخي حيثيت قائم رکي آهي.(5)

ٻائي وائي ۽ ٻائي وزو: ڪتابچي ۾ ڪل ڇهہ ڪهاڻيون آهن. عنوان واري ڪهاڻيءَ ۾ انسان ۽ جانور جو سهڻو ڏيکاريل آهي. هڪ ڇوڪري کي هڪ پکيءَ سان پيار آهي جنهن جو نالو ٻائي وزو آهي. ڇوڪر ٻائي وائي هيلي ۾ پنهنجي پياري پکيءَ سان راند روند ڪندو آهي، پر اهو پکي پنهنجي ولر سان گڏ جڏهن اڏامي وڃي ٿو تڏهن ٻائي وائي ان جي ڳولها ۾ ٻاندرن جي حوالي ٿيئي ٿو جيڪي هن انسان جي ٻچي کي پاڻ سان رکن ٿا. هُو ڇوڪرو جهنگلن ۾ ڪيترين مشڪلن کي منهن ڏيڻ جو عادي ٿي وڃي ٿو، ڪيس خوفناڪ جانورن کان بہ خوف نہ ٿيندو آهي. قسمت سان هڪ بادشاهہ وٽ اچي ٿو جيڪو اعلان ڪري ٿو تہ آئون پنهنجي ڌيءَ جي شادي ان شخص سان ڪرائيندس جو شينهن سان مقابلو ڪندو. اهڙيءَ ريت ٻائي وائي شينهن کي ڇٽ ڪري ٿو ۽ شهزاديءَ سان سندس شادي ٿيئي ٿي. ٻي ڪهاڻي سوني سلمونڊي مڇي جي آهي تہ ٽين ڪهاڻيءَ ۾ جنڙن جي ٽوپيءَ ۾ جادوئي ڪرشما بيان ڪيل آهن. چوٿين ڪهاڻي ڏند ڪٿائي آهي جنهن ۾ پنڊورا عجيب پيتي کولي ٿي ۽ دنيا ۾ مصيبتون ڏک ۽ بيماريون پيدا ٿين ٿيون. پنجين ڪهاڻي ميڊاز پڻ هڪ ڏند ڪٿائي قصو آهي جو يونان کان واسطو رکي ٿو. بادشاهہ ميڊاز سون جي گهڻي لالچ رکي ٿو جڏهن هُو ڪا شيءِ ڇُهي ٿو تہ اها سون جي ٿي پوي ٿي. شروع ۾ خوش ٿيئي ٿو، پر اڳيان هلي ڪيس خبر پوي ٿي تہ، سون کان سواءِ انسان جي جياپي لاءِ کاڌو پيتو ضروري آهي ۽ هو انهيءَ حقيقت کي دل سان تسليم ڪري ٿو. ڇهين ڪهاڻي ’ڪنين وارو گهوڙو پيگاس‘ پڻ هڪ خيالي گهوڙي جي آهي جنهن کي بي مثال طاقت سان گڏ اڏامڻ لاءِ پَرَ آهن، پيگاس گهوڙو پنهنجي مالڪ بيليرائن جي مدد ڪندي هڪ وڏيءَ بلا جو مقابلو ڪري ان تي فتح حاصل ڪري ٿو. هيءَ همٿ ۽ جرات جي ڪهاڻي آهي، جنهن مطلق انسان طاقتور آهي ڪيس نيڪيءَ تي فتح حاصل آهي ۽ باطل کي ختم ڪرڻ لاءِ سندس ئي مدد ۾ ٻيون انيڪ قوتون جانور، پرند چرند مددگار ثابت ٿين ٿا.

شهزادي محبوب جي آڪاڻي: هن آڪاڻيءَ ۾ ڏک ۽ سک جي نُڪتي کي بيان ڪندي اهو ڄاڻايو ويو آهي تہ رب جي رضا تي راضي رهڻ سان نصيب سنئون ٿيندو، شهزادو محبوب بهادر شهزادو پنهنجي وڃايل بادشاهي همٿ سان حاصل ڪري ٿو. خاص طور ۾ نيڪي ۽ بديءَ جو فرق کولي بيان ڪيو ويو آهي.

پنيل اکيون ۽ پوريل اکيون: ڪهاڻيءَ جو ڪتاب بہ آهي تہ مضمون وانگر بہ آهي جنهن ۾ ٽي ڪهاڻيون: ’سگهڙپائي ۽ ڇيڳرائي‘، ’مصيبت جي وقت صبر ۽ تحمل‘ ۽ ’پنيل اکيون ۽ پوريل اکيون‘ آهن عنوان واري ڪهاڻيءَ ۾ هڪ استاد ۽ شاگرد جي وچ ۾ مڪالمو آهي، جنهن ۾ اهو ڄاڻايل آهي تہ دنيا ساڳي آهي، پر هڪ فرد جون اکيون پوريل آهن ۽ هن کي اهو نٿو ڏسڻ ۾ اچي جو اچڻ گهرجي ۽ ٻئي شخص جون اکيون کليل آهن. هن مضمون/ڪهاڻيءَ جي منظرنگاري ۽ ٻوليءَ جو استعمال وڻندڙ آهي ۽ هي هڪ معلوماتي ليک شمار ٿيندو.

لباخان درزي ۽ خليفو ڪمنگ: ۾ ٻہ ڪهاڻيون هڪ انڪلي ۽ حرص واري لباخان جي ڪهاڻي آهي، جيڪو لالچ ۽ ٺڳيءَ سان بادشاهہ جو پٽ

ٿيڻ ٿو چاهي، پر سندس کوٽي نيت کيس خوار ۽ خراب ڪري ٿي توبہ تائب ٿي، پنهنجو ڌنڌو ايمانداريءَ سان ڪرڻ لڳي ٿو. ٻي ڪهاڻي خليفو ڪهنگ، بادشاهہ ۽ وزيرن بابت آهي جنهن ۾ بادشاهہ جادوئي زور تي ڪهنگ پکي ٿيئي ٿو ۽ پنهنجي دشمنن کي ناڪام ڪرڻ بعد ٻيهر انساني شڪل ۾ اچي ٿو.

ٻہ جاڙا ڀائر: ٽن ڪهاڻين تي مشتمل آهي جنهن ۾ پهرين ڪهاڻيءَ ۾ ٻہ جاڙا ڀائر پنهنجي والدين کان جدا ٿي تڪليفون ڏسن ٿا وري سکي سهنجي حياتي ڪٽين ٿا. ٻيءَ ڪهاڻيءَ ۾ ڀاءُ ۽ ڀيڻ جو قصو آهي.

نيلو پکي: هڪ ننڍو ناول آهي جنهن ۾ هڪ بادشاهہ جي راڻي ملٽيجي ڌيءَ سان ظلم ڪري ٿي ۽ پنهنجي ڌيءَ ٻئي ملڪ جي بادشاهہ کي پرڻائڻ چاهي ٿي، پر انهيءَ ۾ کيس ناڪامي نصيب ٿيئي ٿي جو بادشاهہ نيلي پکيءَ جي روپ ۾ ٿي وڃي ٿو. اهڙيءَ طرح اڳيان هلي ظالم راڻيءَ کي شڪست ملي ٿي. بادشاهہ دلفريب ۽ شهزادي گل چهر جي شادي ٿيئي ٿي.

ٽي ديو يا راڪاس: پاڻي، هوا ۽ باهہ کي ٽي ديو يا راڪاس سڏيندي انساني حياتي ۾ انهن بنيادي عنصرن جي سائنسي اهميت هن آکاڻيءَ معرفت سمجهائي ويئي آهي.

شمرانہ عرف شيطان جي ناني: هڪ چالاڪ عورت جو قصو بيان ڪيل آهي جا ماڻهن کي ٺڳي ٿي ۽ اهڙيءَ ريت ڪيترائي ماڻهو سندس حرفت جو شڪار ٿين ٿا.

انهيءَ کان سواءِ پڻ چند ڪتاب ٻالڪ ادب ۾ مرزا صاحب لکيا آهن جن جو ڪل ڪاتو ارڙهن تائين چيو وڃي ٿو. پندرهن ڪتابن کي سنڌي ادبي بورڊ شايع ڪيو آهي. هيءُ ڪهاڻين/آکاڻين جا ڪتاب مرزا صاحب انهيءَ وقت لکيا ۽ ترجمو ڪيا، جڏهن پوريءَ دنيا ۾ غير مرئي قوتن، قصن ۽ بادشاهي راڄن جي آکاڻين جو دور هو. انهيءَ ڪري سندن گهڻين ڪهاڻين ۾ بادشاهہ، راڻيون، شهزادا، شهزاديون، وزير، امير، سوداگر، جن، پريون ۽ ديو ڏيکاريل آهن. جن جو موجوده حقيقت نگاريءَ جي دور سان واسطو ناهي، پر انهن ڪهاڻين کي جڏهن پڙهجي ٿو تڏهن هڪ تجسس ۽ جستجو وارو شوق پيدا ٿيئي ٿو. منظرنگاري، سونهن، فطرت جا نظارا، ٻوليءَ جو اثرائتو هئڻ انهن ڪهاڻين جي دلڪشيءَ جا اهم سبب آهن. انهيءَ کان سواءِ مرڪزي خيال طور مرزا صاحب هيءُ ڪهاڻيون خاص سنڌي ٻالڪن جي تعليم ۽ تربيت جي پهلوءَ کي نظر ۾ رکي پرڏيهي ادب مان آنديون تہ جيئن پڙهندڙن جي دل کي نيڪي، اخلاق، محبت، مروت، اخلاص ۽ ڀلائيءَ ڏي موڙجي. مرزا صاحب ٻارن جي مختلف عمر جي احساسن، جذبن ۽ دلي، دماغي، پهچ مطابق لکيو آهي. سندن سوچ مطابق ٻارن ۾ درسي ڪتابن کان سواءِ ادب پڙهڻ جو شوق قائم ٿيئي ۽ هُو دنيا جي حالتن کان واقف ٿين، ڪين ٻين قومن جي اُٿ ويهہ ۽ مذهبن جي ڄاڻ ملي. ٻارن جي عمر موجب هُو نوان نوان لفظ سکن خود بہ لکڻ ڏي مائل ٿين.

هنن ڪهاڻين معرفت مرزا صاحب ٻارن جي ذهني سطح يعني پنجن کان ارڙهن سالن تائين جي ٻارن کي همٿ، محبت، شجاعت، پيار ۽ عشق کان آگاهہ ڪيو آهي. سندن ڪجهہ ڪهاڻين لاءِ چيو وڃي ٿو تہ اهي رومانوي قصا يا عشقيہ داستان آهن جيئن: ’وامق عذرا‘، ’شهزادي قمر برگ‘ جن کي ٻالڪ ادب ۾ نہ شمار ڪرڻ گهرجي. آئون سمجهان ٿي تہ چلڊرن ائڪٽ مطابق ٻاراڻي وهي پوريءَ دنيا ۾ ارڙهن سالن تائين شمار ٿيئي ٿي. ارڙهن سالن جي ٻار کي سڃاڻپ ڪارڊ جاري ٿيئي ٿو ۽ هو وڏن ۾ شمار ٿيئي ٿو. پندرهن کان ارڙهن سالن جي عمر وارن ٻارن جي سمجهہ ۽ سڃاڻپ جي لحاظ کان پيار ۽ محبت جي سچائيءَ کي سمجهڻ لاءِ انهن قصن جي اهميت بلڪل موجود آهي. مٿئين نڪتي مطابق آئون اهو چوڻ چاهيان ٿي تہ مرزا صاحب ٻالڪ ادب ۾ ارڙهن سالن تائين جي عمر جي ٻارن لاءِ بہ لکيو آهي. جنهن ۾ رومانوي ڪهاڻيون اچن ٿيون، ڪي ننڍيون دلچسپ آکاڻيون آهن تہ ڪي رومانوي ۽ عشقيہ قصا آهن تہ لوڪ ادب جون ڏند ڪٿائون بہ آهن، پر انهن سڀني ۾ سندس فن ۾ مقصديت جو پڙ ڳرو آهي.

ڊاڪٽر ادل سومرو چوي ٿو تہ،

"مرزا صاحب ابتدا کان اها ڪوشش ڪئي ته ٻارن جي اخلاقي تربيت ڪجي، مرزا صاحب شروع کان ئي وڏي محنت ڪئي. فردوسيءَ جي شاهنامو مان هن رستم جي ڪهاڻي ترجمو ڪئي. سنڌيءَ ۾ ان ڪهاڻيءَ سان بهادريءَ جو هڪ تصور ٻار ۾ اڀريو، ٻار کي ان مان خبر پوي ته هن سماج ۾ رهڻ لاءِ همٿ، جرئت ۽ حوصلي جي ضرورت پوندي، ائين هر ڪهاڻيءَ ۾ ٻار جي اصلاح جو ڪونه ڪو پهلو سمايل آهي". (6)

مرزا صاحب پنهنجي ايندڙ نسل جي ذهنن جي ترقي تعمير لاءِ ڪين نصيحتي، اخلاقي ۽ پيار ۽ محبت جو ٻالڪ ادب ڏنو آهي، جنهن جي سنڌي ٻاراڻي ادب ۾ خاص اهميت آهي.

حوالا:

1. بيگ، مرزا قليچ، 'عجيب ڳالهيون'، سنڌي ادبي بورڊ، ڄامشورو، 1973ع، ص 145.
2. بيگ، مرزا قليچ، 'عجيب طلسم'، سنڌي ادبي بورڊ، ڄامشورو، 2018ع، صہ 22.
3. بيگ، مرزا قليچ، 'شهزادي قمر برگ'، سنڌي ادبي بورڊ، ڄامشورو، 2018ع، ص 6.
4. بيگ، مرزا قليچ، 'رستم'، سنڌي ادبي بورڊ، ڄامشورو، 1963ع، مهاڳ.
5. بيگ، مرزا قليچ، 'وامق عذرا'، سنڌي ادبي بورڊ، ڄامشورو، 2018ع، ص 19.
6. سومرو، ادل ڊاڪٽر/زيب سنڌي، (مرتب) 'ڪيفي قليچ'، مرزا قليچ بيگ چيئر، فيڪلٽي آف آرٽس، يونيورسٽي آف سنڌ، ڄامشورو، 2009ع، ص 75.

نئون ڪتاب

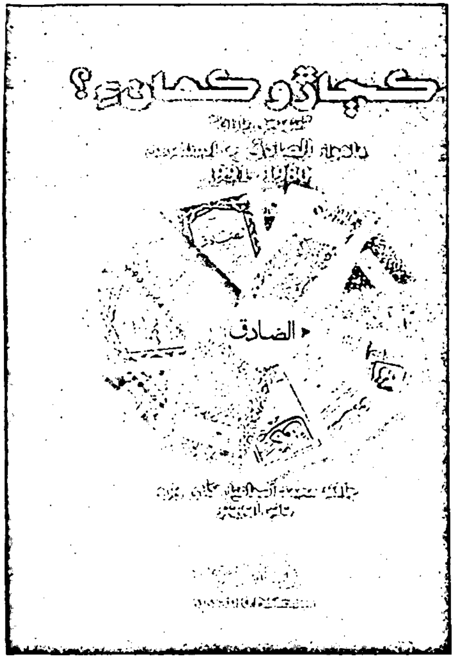

ڪتاب: ڪچاڙو ڪهاڻيءَ

(ماهوار الصادق جا ايڊيٽوريل 1980 کان 1991 تائين)

ترتيب: مولوي محمود حسن

ڇاپو پهريون: آگسٽ 2021ع

تعداد: 500

قيمت: -/800 رپيا

ڇپائيندڙ: الصادق پبلشرز، ڪراچي سنڌ.

سنڌيڪار: محمد عثمان عباسي

چنياٺي

ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ جون اردوءَ ۾ تحقيقي خدمتون

ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ پاڪستان جو مشهور محقق ۽ دانشور هو. جنهن کي علمي، ادبي حلقن ۾ ڊاڪٽر اين.اي بلوچ جي نالي سان سڃاتو ويندو آهي. ان پنهنجي علمي ۽ تحقيقي خدمتن جي بنياد تي بين الاقوامي شهرت حاصل ڪئي. هُو گذريل 65 (پنجهٺ) سالن کان وڏيڪ عرصو ڏينهن رات علم ۽ ادب سان لاڳاپيل رهيو. ڊاڪٽر اين.اي بلوچ جي علمي خدمتن جو دائرو سنڌي زبان کانسواءِ اردو، انگريزي، عربي، فارسي، بلوچي ۽ سرائيڪي زبانن تائين پکڙيل آهي. ان جي تحقيق جي هڪ خاص ڳالهه هيءَ آهي ته پاڻ جنهن به موضوع تي ڪتاب لکيائون، ان ۾ ٻيهر اضافو ڪرڻ مشڪل ٿي پيو آهي. جڻ ته هي چئي سگهجي ٿو ته پاڻ پنهنجي هر ڪتاب ۾ تحقيق جو حق ادا ڪيو. سنڌن اردو ڪتابن جو معاملو به اهوئي آهي. ان جي مثال جي طور تي بلوچ صاحب جي فقط هڪ اردو ڪتاب 'سنڌ ۾ اردو شاعري' جو ذڪر ڪافي ٿيندو. ان ڪتاب جي پهرين اشاعت کي پنجاهه سال ٿي چڪا آهن، پر اڃا تائين موضوع تي هيءُ واحد ۽ مستند ڪتاب آهي.

بلوچ صاحب جي تحقيق ۽ غور فڪر سان اردوءَ زبان جا ست ڪتاب شايع ٿيا. انهن مان ٽي شاعريءَ جا ۽ ٽي نثر جا ڪتاب آهن، جڏهن ته سنڌي اردو لغت ۽ اردو سنڌي لغت انهن کانسواءِ آهن. ڊاڪٽر اين اي بلوچ صاحب جي اردو تحقيقي مقالن جو مجموعو به ويجهڙائي ۾ 'گلشن اردو' جي نالي سان شايع ٿي، منظرعام تي اچي چڪو آهي. هتي اسان انهن ڪتابن جو ترتيبوار نهايت اختصار سان تعارف پيش ڪريون ٿا.

1. سنڌ ۾ اردو شاعري (شاهجهان دور کان پاڪستان ٺهڻ تائين)

هيءُ ڪتاب پنهنجي موضوع ۽ مواد جي لحاظ کان نرالو آهي. هن ڪتاب ۾ بلوچ صاحب وڏي محنت سان 1458ع کان 1935ع تائين جي سنڌ جي ايڪهتر شاعرن جي حالات زندگي ۽ ڪلام جي چونڊ پيش ڪئي آهي. "سنڌ ۾ اردو شاعري" جي اشاعت پهرين جي پيش لفظ ۾ بلوچ صاحب هن ڪتاب جي تاليف جو سبب ۽ شامل مواد جي باري ۾ لکن ٿا:

"اردو شاعريءَ جي شهرت ۾ سنڌ خطي جي شاعرن جو حصو برصغير جي ٻين خطن جي شاعرن کان گهٽ نه آهي. فن شاعري جي سلسلي ۾ ٻي بها سرمائي جي حفاظت ۽ اشاعت کي ضروري سمجهي ڪري راقم مهراڻ آرٽس ڪائونسل جي سامهون هيءَ تجويز پيش ڪئي ته سنڌ جي قديم اردو شاعرن جي چونڊ شاعري کي ڪائونسل جي طرفان شايع ڪيو وڃي. ڪائونسل هن تجويز کي منظور ڪري ورتو ۽ بندي هن ڪتاب جي تاليف پنهنجي ذمي ڪري ورتي."

هن خاص ڪتاب جي پهرين اشاعت 1947ع ۾ مهراڻ آرٽس ڪائونسل حيدرآباد جي طرفان ٿي، جنهن ۾ 66 شاعرن جي حالات ۽ ڪلام کي پيش ڪيو ويو. ٻين اشاعت 1970ع ۾ مجلس ترقي ادب لاهور مان ٿي، جنهن ۾ چئن وڌيڪ شاعرن کي داخل ڪيو ويو. جنهن کانپوءِ ڪل شاعرن جو تعداد 70 ٿي ويو. هن ڪتاب جي ٽين اشاعت مجلس ترقي ادب لاهور ۾ ئي 1978ع ۾ ٿي، جنهن ۾ شاعرن جو تعداد 71 آهي.

هن ڪتاب جي تاليف ۾ ڊاڪٽر بلوچ صاحب جي معاونت ڊاڪٽر غلام مصطفيٰ خان سابق صدر شعبو اردو سنڌ يونيورسٽي جن ڪئي، جنهن جو بلوچ صاحب خصوصي شڪريو ادا ڪيو.

2. شاگرد ۽ تعليم (قائداعظم جا سوچيو ۽ چا چيو)

قائداعظم محمد علي جناح جي تعليم بابت قولن جو هي مفيد ڪتابڙو بلوچ صاحب 1974ع ۾

قائداعظم جي جشن سو سالہ جي موقعي تي مرتب ڪيو . ان جي پيش لفظ ۾ لکن ٿا:

”جشن سو سالہ قائداعظم 1976ع جي مطبوعات ڪميٽي جي خواهش تي قائداعظم جي انهن قولن کي ڪن چيپيل ڪتابن ۽ وفاقي وزارت تعليم اسلام آباد ۾ محفوظ ۽ قائداعظم جي ڪاغذن جي ذخيري مان مرتب ڪيو ويو آهي.“

هيءُ مفيد ۽ ڪارگر ڪتابڙو قائداعظم اڪيڊمي ڪراچي مان ڪيترائي دفعا شايع ٿي چڪو آهي.

3. ديوان شوق افزا عرف ديوان صابر:

ديوان شوق افزا يا ديوان صابر سنڌ جي هڪ قديم شاعر مير محمود صابر جو اردو ديوان آهي. جنهن کي بلوچ صاحب وڏي محنت سان مرتب ڪيو ۽ 44 صفحن تي مشتمل عالمانہ مقدمو بہ لکيو. هن ديوان ۾ صابر جا ڪل ڇهہ سو سورنهن غزل آهن.

بلوچ صاحب معمول مطابق وڏي محنت ۽ سگهڙائپ سان ديوان شوق افزا مرتب ڪيو ۽ مير محمود جي حالات زندگي لکي. اهي لکن ٿا تہ مير محمود اردو شاعريءَ جو باوا آدم دکن (گجرات) جو ولي ڪانپوءِ شاعرن ۾ شامل هو.

بلوچ صاحب جو مرتب ڪيل ديوان شوق افزا جي اشاعت 1984ع ۾ اردو سائنس بورڊ لاهور ۾ طرفان ٿي.

4. مولانا آزاد سبحاني- تحريڪ آزاديءَ جو هڪ وڏو رهنما:

مولانا آزاد سبحاني برصغير پاڪ ۽ هند جي وڏن عالمن مان هڪ هو. ان پاڪستان قائم ڪرڻ لاءِ تحريڪ پاڪستان ۾ ڀرپور حصو ورتو، ڀر پاڪستان وجڻ بجاءِ پارٽي مسلمانن جي خدمت جي جذبي لاءِ اتي ئي رهيو. مولانا آزاد سبحاني فلسفيانہ ذهن رکندو هو. فلسفي دين جي تعليم جي لاءِ هن ڪانپور ۾ هڪ مدرسو بہ قائم ڪيو هو.

مجلس علملہ ريسرچ سوسائٽي آف پاڪستان جامعہ پنجاب جي اجلاس 87- 1986ع ۾ بلوچ صاحب تجويز پيش ڪئي تہ وطن جي آزاديءَ جي انهن رهنمائن جي سوانح مرتب ڪئي وڃي جنهن تي خاطر خواهہ ڪم نہ ٿي سگهيو. ان اجلاس ۾ مولانا آزاد سبحاني جي سوانح مرتب ڪرڻ جي ذميواري بلوچ صاحب پاڻ قبول ڪئي. هن مولانا آزاد سبحانيءَ جي سوانح تي ڪتاب لکڻ جا ٻہ سبب بيان ڪيا آهن. پهريون هيءُ تہ مولانا تحريڪ پاڪستان ۾ ڀرپور حصو ورتو هو ۽ ٻيو سبب هيءُ تہ پاڪستان قائم ٿيڻ کان ڪجهہ مهينا اڳ جڏهن بلوچ صاحب ڪولمبيا يونيورسٽي آمريڪا ۾ ڊاڪٽريٽ جي تحقيق لاءِ رهيل هو تہ ان زماني ۾ مولانا آزاد سبحاني آمريڪا آيو هو. ان زماني ۾ هن کي مولانا کي ويجهڙائيءَ سان ڏسڻ جو موقعو مليو ۽ هو مولانا جي قلندرانہ شخصيت، علم جو درياءُ ۽ خاص ڪري ان جي وڏي همت کان گهڻو متاثر ٿيا. بلوچ صاحب کي مولانا جي ان وصف تمام گهڻو متاثر ڪيو تہ پاڪستان حاصل ڪرڻ ڪانپوءِ مولانا پاڪستان نہ آيو ۽ ڀارت ۾ ئي رهي اتان جي مجبور مسلمانن جي خدمت ڪندو رهيو ۽ باقي حياتيءَ جا ڏينهن اتي ئي گذارڻ جو فيصلو ڪيائين. آمريڪا ۾ رهڻ دوران مولانا سان بلوچ صاحب جو ويجهڙائيءَ جو تعلق قائم ٿيو ۽ گڏيل ملاقاتون ٿينديون رهيون. مولانا جڏهن نيويارڪ مان وڃڻ لڳو تہ اهو پنهنجو شعري بياض بہ بلوچ صاحب کي ڏئي ويو.

ان ڪتاب لاءِ بلوچ صاحب مولانا آزاد سبحاني جي مستند حالات زندگي، تحريڪ پاڪستان ۾ مولانا جو ڪردار، مولانا جو فڪر ۽ فلسفو مولانا جي ڇپيل سفرنامي مان چونڊ ڪرڻ، ان جي شاعريءَ جي چونڊ ۽ مولانا جي رباني تحريڪ بابت انگريزي مضمون پيش ڪيا آهن. بلوچ صاحب مستند معلومات حاصل ڪرڻ لاءِ مولانا جي نينگري محترمہ ناظرہ خاتون کان انٽرويو بہ ورتو. شروعات ۾ ڏهن صفحن تي مشتمل پيش لفظ بہ لکيو آهي. هيءُ ڪتاب فيبروري 1989ع ۾ ريسرچ سوسائٽي آف پاڪستان پنجاب يونيورسٽي لاهور مان شايع ٿيو.

5. ديوان ماتم:

ديوان ماتم حيدرآباد (سنڌ) سان تعلق رکڻ واري شاعر حاجي فضل محمد ماتم جو ديوان آهي، جنهن کي وڏي محنت سان بلوچ صاحب مرتب ڪيو ۽ سنڌي ادبي بورڊ ڄامشورو 1990ع ۾ شايع ڪيو. ڪتاب ۾ ديوان جي مخطوطي جا ڪجهہ عڪسي صفحا بہ شامل ڪيا آهن، جن مان خبر پوي ٿي تہ ديوان جو قلمي نسخو نهايت ڳريل حالت ۾ هئو، جنهن ۾ مصرعن جي

پڙهڻ هڪ مشڪل ڪم هئو. بلوچ صاحب دانائيءَ سان انهن مشڪلاتن کي حل ڪيو. قلمي ديوان جو نسخو حاجي کي هٿرڙي جي ڳوٺ مان نهايت ڳريل حالت ۾ مليو هو. ديوان ماتم جي شروعات ۾ ڊاڪٽر بلوچ صاحب 17 صفحن تي مشتمل عالمانه پيش لفظ لکيو آهي، جنهن ۾ حاجي فضل محمد ماتم جي حياتيءَ جو احوال وڏي تحقيق سان لکيو آهي.

6. سنڌي اردو لغت ۽ اردو سنڌي لغت:

حڪومت پاڪستان جي وزارت تعليم 54-1953ع ۾ سنڌ يونيورسٽيءَ کي مٿي ذڪر ڪيل ٻن لغتن ۽ شاهه عبداللطيف ڀٽائيءَ جي ڪلام جي اردو ترجمي جي لاءِ مالي امداد ڏني. ان زماني ۾ سنڌ يونيورسٽيءَ جو وائيس چانسلر علامه آءِ آءِ قاضي هئو. ان هن پيش ڪش کي منظور ڪيو ۽ ٻنهي لغتون ۽ ڪلام شاهه عبداللطيف ڀٽائيءَ جي اردو ترجمي جي لاءِ جامع خاڪو تيار ڪرايو. ان تجويز ۾ هيءُ به ذڪر ٿيل هو ته ٻنهي لغتون ٻن سالن جي عرصي ۾ تيار ڪيون وڃن. ان عرصي کي نظر ۾ رکندي بلوچ صاحب پنج پنج سو صفحن جي ٻن لغتن جو نئين سر خاڪو تيار ڪيو جنهن کي وزارت تعليم منظور ڪري ورتو. بلوچ صاحب ان خاڪي ۾ لغت جي جامعيت ۽ اهميت جو پورو خيال رکيو ۽ لفظن سان گڏ محاورن کي به شامل ڪيو. ان جي تياريءَ ۾ هيءَ ڳالهه به سامهون رکي وئي ته لغت عام علمي ضرورتن سان گڏوگڏ اعليٰ تعليم حاصل ڪرڻ وارن شاگردن جي ضرورت به پوري ڪري اهڙي طرح 'سنڌي لغت' جا ڪل صفحا 589 ۽ لفظن ۽ محاورن جو تعداد 19440 آهي. هيءَ 1940ع ۾ شايع ڪئي ويئي.

انهن لغتن جي تاليف جي وقت هيٺين ڳالهين جو خاص خيال رکيو ويو:

1. ٻنهين لغتن ۾ عربي ۽ فارسي جا اهي لفظ شامل نه ڪيا ويا، جيڪي اصل حالت ۾ سنڌي ۽ اردو ۾ موجود آهن.
2. اردوءَ جا اهي محاورا جيڪي عام گفتگو ۾ استعمال ڪيل نه آهن، شامل نه ڪيا ويا.
3. لغت جي جامعيت ۽ اهميت جو خاص خيال رکيو ويو.
4. اردو لفظن، اصطلاحن ۽ محاورن جي لاءِ 'فرهنگ آصفيه' ۽ 'جامع الغات' کي بنيادي لغت قرار ڏنو ويو.
5. انهن لغتن جي تياري جي دوران جان ٽي پليٽس (John T.Platts) جي 'هندستاني انگريزي اردو لغت' مان به فائدو ورتو ويو.
6. ٻنهين لغتن جي ترتيب ۽ لفظن جي سڃاڻ جي لاءِ 'جامع سنڌي لغت' جي اصولن تي عمل ڪيو ويو. انهن ٻنهين لغتن ۾ اردو حصي جي لاءِ ڊاڪٽر غلام مصطفيٰ خان (اڳيون صدر شعبه اردو سنڌ يونيورسٽي) جون خدمتون حاصل ڪيو ويون. انهن لغتن جي مڪمل ڪرڻ ۽ اشاعت ڊاڪٽر محمد رضي الدين (وائس چانسلر سنڌ يونيورسٽي) جي مدد ۽ ذاتي ڪوششن جي بنياد تي ٿي سگهي. اڌ صديءَ کان وڌيڪ عرصو گذرڻ کانپوءِ اڄ به انهن لغتن جي اهميت قائم آهي.

7. گلشن اردو: گلشن اردو:

گلشن اردو ڊاڪٽر اين اي بلوچ جي انهن اردو مقالن جو مجموعو آهي جيڪي هن پنهنجي حياتيءَ جي مختلف وقتن ۾ لکيا. مجموعي طور تي انهن چوڏهن مقالن کي محمد راشد شيخ مرتب ڪيو آهي، جڏهن ته تعارف پروفيسر مظهرالحق صديقي اڳيون وائس چانسلر جو لکايل آهي. پاڻ پنهنجي تعارف ۾ لکي ٿو.

"مسلم يونيورسٽي علي ڳڙهه جي دوران انکي اردو ادب لکڻ جي سينگار کان واقفيت ٿي، جيئن ته ان پنهنجي مشهور استاد پروفيسر عبدالعزيز ميمڻ جي علمي وضاحتن کي ميمٽي محاورن جي عنوان سان اردو ۾ قلمبند ڪرڻ شروع ڪيو، جنهن سان شاگرديءَ جي زماني ۾ بلوچ صاحب جي اردو ادبي ذوق جو اندازو ٿئي ٿو."

گلشن اردو جا ٽي مقالا 'اردو زبان جي قديم تاريخ'، 'سنڌ ۾ اردو شاعري'، 'قلمي مجموعه (سائل اردو) وغيره جو ستو سنئون اردو زبان ۽ ادب سان آهي 405 صفحن تي پکڙيل گلشن اردو 2009ع سنڌ يونيورسٽيءَ مان شايع ٿيو.

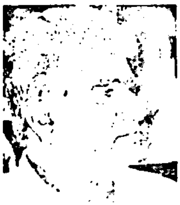

معمور يوسفاڻي
عمرڪوٽ

وتايو فقير*
(لوڪ ڪردار)

سنڌ جي سر زمين، جيڪا عالمن، اڪابرن، بزرگن درويشن ۽ فقيرن جي ڌرتي آهي. تنهن تي ڪئين نالي وارا ۽ سدا حيات انسان ٿي گذريا آهن، جيڪي صديون گذرڻ کان پوءِ به جيئن جو تيئن ياد آهن.

اهڙن انسانن ۾ وتائي فقير جو نيڪ نالو، نه رڳو شامل آهي، پر عوام جي دلين تي وڏن ۽ سونهري اکرن ۾ لکيل به آهيَ. اِهو ان ڪري، جو وتايو فقير، نه فقط نالي جو فقير هو. پر اُهو هڪ سچو پچو فقير ۽ ملڪ جي هڪ عظيم تاريخي شخصيت پڻ هو، جنهن جي نالي ۽ ڪارنامن کان، سنڌ جو هرڪو ماڻهو واقف آهي ۽ اُهو به ايتري قدر جو شهرن خواهه ڳوٺن جي هر ڪنهن گهر ۾ سندس ذڪر آهي ئي آهي. بيشڪ حضرت شهيد گرهوڙي رحه ههڙن مردن لاءِ فرمايو آهي ته:

"مرد مرن ڪين ڪي، مرن مردو دا."

بلاشبہ، وتايو فقير مرد هو، اهڙو مرد، جيڪو "طالب المولیٰ مذڪر" واري وصف سان ته سينگاريل هو. پر 'مرد- مومن' ۽ 'مرد- قلندر' جي دنيا کان به گهٽو اڳتي، اهڙن مردن مان هو، جن کي لاڪيٽي لطيف پنهنجي رسالي ۾ اجهو هيئن ياد فرمايو آهي.

سڪا منهن سنڌن، پيرين پراٽا ڪپيڙا،
سا جوءِ ڏوري آئيا، سونهان جت منجهن،
ڳجها، ڳجهيون ڪن، تهان پراهين پنڌ جون.

هتي سوال ٿو اٿي ته، اها جوءِ ڪهڙي؟ ڪٿي؟ ۽ ڪيئن آهي؟ جواب، پڻ پٽ ڏٽي کان ئي ملي ٿو ته:

---

* 'وتايو فقير' تي هيءُ مضمون مرحوم معمور يوسفاڻي صاحب 1985ع ۾ لکيو. ساڳي سال جناب عبدالقادر منگي صاحب (ان وقت اسسٽنٽ ڪمشنر ٽنڊوالهيار) وتايو فقير تي هڪ شاندار ڪانفرنس ڪرائي، ان ڪانفرنس ۾ محترم معمور يوسفاڻي هڪ ٻيو مقالو تحرير ڪيو ۽ پڙهيو، جيڪو ان وقت ڪانفرنس جي مقالن سان گڏ منگي صاحب ڪتاب ۾ شايع ڪيو، اهڙي طرح محترم معمور يوسفاڻي صاحب جا وتائي فقير تي ٻه مضمون آهن. وتائي فقير تي بعد ۾ 2007ع، 2019ع، 2020ع ۽ 2021ع ۾ محترم عبدالقادر منگي صاحب (سابقہ سيڪريٽري ڪلچر)، محترم رشيد احمد زرداري (ڊپٽي ڪمشنر، ٽنڊوالهيار) ۽ محترم ولي محمد (بلوچ صاحب ڊپٽي ڪمشنر ٽنڊوالهيار) پڻ شاندار ڪانفرنسون ڪرايون آهن، هيءُ مضمون پنهنجي اهميت ۽ افاديت ۾ اهم آهي ۽ مرحوم معمور يوسفاڻي صاحب جي فرزند جناب ڪرم الله پلي صاحب خاص تماهي مهراڻ جي اشاعت لاءِ معمور يوسفاڻي لئبرري مان ارسال ڪيو آهي. (ايڊيٽر)

ڏوٽي سا ڏورين، جا جوءِ سئي نه ٻڌي،
پاسا مٽي پهٽين، ڪاهوڙي ڪوڙين،
ويا ات ووڙين، جت نهايت ناهه ڪا.

وتايو فقير، هونءَ ته ڏاڻهس منسوب، خوش طبعي ۽ ڪل پوڳ وارن نقلن جي ڪري مشهور آهي ۽ انهن جي واسطي سان ئي سڃاتو وڃي ٿو، پر جيڪڏهن ٿورو غور سان ڏسبو ته هُو هڪ اهڙي تاريخي شخصيت ڏسڻ ۾ ايندو، جنهن لاءِ ڪنهن قسم جي اعتراض ۽ بحث جي گنجائش نه آهي.

دستاويزي لحاظ کان، وتائي فقير جو ذڪر سڀ کان پهرين، سنڌ جي وڏي محسن، ميرعلي شير "قانع" ٺٽوي، جي بي بها ۽ لافاني تصنيف "تحفة الڪرام" ۾ ٿي ملي ٿو، جيڪو ڪتاب، فقير صاحب جي وفات کان اٽڪل پنجاه سال کن پوءِ 1181هه ڌاري مڪمل ٿيو هو. (1)

تحفة الڪرام جو مواد، جيڪو نهايت اهم ۽ قيمتي آهي، سو لازمي طرح، ڪتاب جي تڪميل واري سال کان گهڻو اڳ آهستي آهستي گڏ ٿيو هوندو، جيڪو عرصو پاڻان وتائي فقير جي وفات کي ويجهو پهچي ٿو، جنهن مان اهو ٿو ظاهر ٿئي ته مير صاحب کي، وتائي بابت مليل مواد، اهڙن ماڻهن کان حاصل ٿيو هوندو، جيڪي وتائي فقير جا ننڍا همعصر هوندا. ٿي سگهي ٿو ته انهن مان ڪي راوي اهڙا به هجن جيڪي وتائي جي بلڪل قريب رهيا هجن. انهيءَ لحاظ کان تحفة الڪرام جو اهو مواد، ويساهه جي لائق ۽ اعتبار جوڳو آهي.

تحفة الڪرام کان پوءِ جن ڪتابن ۾ وتائي جو احوال اچي ٿو، انهن ۾، مير عبدالحسين سانگيءَ جو فارسي زبان ۾ لکيل ڪتاب "لطائف لطيفي" ۽ ڊاڪٽر هوتچند مولچند گربخشاڻيءَ جو ڪتاب "لواريءَ جا لال" پڻ وڏي اهميت وارا آهن. جن کان پوءِ مهر ڪاڇيلويءَ جو ڪتاب "جنوبي سنڌ کي چند قلعي" شيخ محمد سومار جي تصنيف "بدين ضلعي جي ثقافتي تاريخ"، محمد اسماعيل عرساڻي ۽ الله بخش ٽالپر جي تاليف "وتايو فقير"، محمد موسيٰ انڙ جو ڪتاب "تحفن جي مٺ"، نذير حسين پنهور جو ڪتابڙو "وتايو فقير" ۽ مختلف اديبن جا، مختلف رسالن ۽ اخبار ۾ شايع ٿيل مقالا ۽ مضمون به ڳڻي سگهجن ٿا. جيڪي سڀئي، وتائي جي تعارف جا بنيادي ماخذ آهن جن جي دائري ۽ عوامي روايتن جي روشنيءَ ۾ جيڪر فقير صاحب جي زندگيءَ تي نظر وجهنداسون، ته ان جو مختصر خاڪو هيٺين طرح بيهندو.

وتائي فقير جي ولادت، سنڌ جي مشهور شهر "اگهاماڻي" يا "اگهم ڪوٽ" ۾ ٿي. جتي ئي هن مخدوم محمد اسماعيل سومري وٽ ابتدائي ديني تعليم حاصل ڪئي.

جيئن ته هي ٻاراڻپ کان ئي پيءُ جي سائي کان محروم ٿي ويل هو. ان ڪري وڌيڪ تعليم حاصل ڪري نه سگهيو. (2) ۽ ماءُ سان گڏ، گهرو ذميداريون سنڀالڻ لڳو. جنهن ۾ هني ٻارو ۽ مال جي سنڀال شامل آهن (3)

وتايو فقير، هونءَ الله لوڪ انسان هو، جنهن جو دنياوي ڪاروبار ۽ ڪمن ڪارن سان ڪو به لڳاءُ ڪونه هو، پر ظاهري طرح هو زماني سان هلندو رهيو ۽ پنهنجي اصلي ۽ فقيرانه روپ کي ڪل پوڳ ۽ خوش طبعيءَ جي پردي پويان لڪائي رکيائين. (4)

.فقير صاحب جو دستور هئو ته ڳالهه ئي ڳالهه ۾، رستي تان ٿڙيل انسانن کي سمجهائڻ خاطر، ٿيل واقعي کي دهرائي ڪل پوڳ جي انداز ۾ سچ به چئي ويندو هو ۽ غلط معاشري تي طنز به ڪري ويندو هو. (5)

هن جي رهڻي ڪهڻي ۽ هلت چلت اهڙي هئي جو عام طرح ته سڀئي ڪيس چريو ۽ ٻالو ٻولو سمجهندا هئا، پر اصل ۾ هو وڏو داناءُ انسان هو. جيڪو واقعن جو فائدو وٺندي، اهڙي سياڻپ واري ڳالهه ڪري ويندو هو، جيڪا ان واقعي مان حاصل ٿيل نتيجي جو نچوڙ هوندي هئي. (6)

وتائي فقير جي گفتگوءَ جو اهو به ڪمال هو، جو سندس چيل گفتن مان ڪيترا گفتا، مشهور عام بنجي، چوڻين جي شڪل اختيار ڪري ويا آهن ۽ اڄ به گفتگو توڙي لکت ۾ استعمال پيا ٿين.

... ڪي سجاڻون ٿا.
... ڪنگهايو پوءِ.
... ڪم اچي ٿي.
... پر ڏيندا ڪونه.
... نماز ڪان(7)

... ظاهر آهي ته سندس چيل گفتن مان ڪيترا ٻول قديم دور ... ورهاست" مان مراد، "پنجيءَ آگريون سريکيون ڪونه آهن."
... تت آهي" اٿو، چي گهوڀاٿو". جو
... جو مقصد آهي. "ڪپاهه ڪي مان آهي."
... جي پاڙي ۾ وڃي رهڻ- تت آهي. "گدرو ڪريو ڪاٽيءَ تان ته به گدرو ... گسرو مُنو." (8)
... ۾ هڪ طرف حڪمت پريا نڪتا آهن، ته ٻيءَ طرف اهو به معلوم ٿو ٿئي ته ... جو صحب پڻ هو. (9)
... جو ثبوت سندس اهي گفتا به آهن، جن مان رب پاڪ جي ذات سان حجت ظاهر ... ٿي ڪري، ته هو الله تعاليٰ جو نهايت پيارو بندو هو. (10)
... ڪيترا ٻول اهڙا به آهن، جيڪي ظاهري طرح ته رواجي ۽ سادا آهن، پر جيڪڏهن ... ڏسبو ته اهي تمام اونهي فڪر ۽ اتاهين فلسفي جو بهترين نمونو ڏسڻ ۾ ايندا.
... مليل مواد مان اهو به ظاهر ٿو ٿئي ته هو هر ڪنهن ماڻهوءَ جي فطرت ۽ معيار ڪان ... ڪري ٿي هو هر ڪنهن ماڻهوءَ سان يا ان جي آڏو سندس حال موافق گفتگو ڪندو هو.
... ۾ جيتوڻيڪ وڏا وڏا ڪامل درويش موجود هئا، پر وتائي جي انهن مان ڪنهن سان به ... جي جيڪر ڪا صحبت هئي، ته اها فقط پاڻ جهڙن "سالڪ مجذوبن' سان يا 'مست ... جيڪي گهڻو ڪري ساٽس، مڪليءَ جي ٽڪريءَ تي يا ڪن پاسيرن هنڌن تي ئي ملندا هئا. انهن ... فقير، موٺو فقير ۽ ڪامل فقير خاص هئا. (11)
... فقير مجذوبن جو صحبتي هوندي به شريعت جو سخت پابند ۽ طرفدار هو. سندس هڪ قول

شريعت جي پابندي، سالڪ ماڻهوءَ کي طريقت جي راهه ۾ بالغ بنائي ٿي." (12)

فقير صاحب جي شاديءَ بابت مختلف رايا موجود آهن، جن مان ڪن مؤرخن جو ۽ راوين جو خيال ... ته فقير صاحب شادي ڪونه ڪئي هئي، پر اهو خيال غلط آهي. صحيح ڳالهه اها آهي ته فقير صاحب ... مان شادي ڪئي هئي، جتي سندس نالي هڪ کوهه به مشهور آهي. جنهن کي اڄ به "وتائي جو کوهه" ... وڃي ٿو. (13)

ها- اهو ضرور آهي ته شاديءَ ڪان پوءِ سنت ٿي فقير صاحب جي گهر واري گذاري وئي ۽ پوءِ فقير ٻي شادي نه ڪئي ۽ سموري زندگي ڇڙو رهيو ۽ پنهنجي حياتي گهڻو ڪري سير و سفر ۾ گذاريائين، جنهن ۾ سندس پيرا فقط ڏکڻ سنڌ ۾ ئي ڏسجن ٿا.

فقير صاحب جي لاءِ اهو به مشهور آهي ته پاڻ آخري عمر ۾ اگهاماٽي مان لڏي نصرپور ۾ وڃي رهيو ۽ اتي ئي وفات ڪيائين سندس وفات جو سال، گهڻو ڪري 1125هه کان 1130هه تائين واري عرصي ۾ ٿيو هوندو. (ڏسو حوالو نمبر 1)

سندس مزار مبارڪ ٽنڊي الله يار کان 3 ميل اولهه طرف، شاهي رستي جي لڳ، اتر طرف، شيخ لوهيٽڙي جي قبرستان ۾ آهي.

آخر ۾ مختصر طور هيئن چوندس ته وتايو فقير هڪ وڏي تاريخي شخصيت هجڻ سان گڏوگڏ، خوش طبع، کل مک، چرچائي، حاضر جواب، سالڪ، سياڻو، سچار، صوفي، مفڪر، فلسفي، سياح ۽ وڏو عظيم انسان هو، جنهن سموري زندگي، فقيرانه روپ ۾ گذاري ۽ پنهنجن انوکن ۽ نرالن ٻولن جي ذريعي، انسان ذات جي رهبري ڪئي، جنهن جو اثر اڄ به جاري ۽ ساري آهي.

بيشڪ الله وارن جو وڏو شان ۽ مان آهي، سندن وصف قرآن ۾ به آهي ته حديث ۾ به. هو الله پاڪ جا اهڙا نيڪ بندا آهن، جيڪي هڪ لمحي لاءِ به رب جي حڪم کان ٻاهر نٽا نڪرن ۽ سندن هرڪو عمل پنهنجي خالق ۽ مالڪ لاءِ آهي.

راهه شريعت هليا، تفڪر طريقون
حال حقيقت رسيا، معرفت ماڳون
ناسوت، ملڪوت، جبروت، اي انعام لٽون
لاهوت لنگهيون، هاهوت مٿي هليا.
(لطيف)

حوالاءِ واڌارا

(1) ڊاڪٽر گربخشاڻي، 'لواريءَ جا لال' ڪتاب ۾ لکيو آهي ته وتائي فقير، شيخ حاجي عبداللطيف ڪي سندس نيڪ فرزند سلطان الاولياء خواجه محمد زمان جي پيدا ٿيڻ بابت واڌائي ڏيندي سندس پنيءَ تي چميون ڏنيون هيون. جڏهن ته خواجه صاحب جي ولادت جو سال 1125هه آهي ته لازمي طرح وتائي فقير جي وفات 4- 5 سال ان کان پوءِ ٿي هوندي. انهيءَ لحاظ کان وقائي فقير جي وفات جو سال 1130هه ڪٿيو ويو آهي. جنهن موجب 1181هه تائين 50 سالن جو عرصو ٿئي ٿو.

(2) ڪن ڪتابن لکيو آهي ته "وتايو فقير اصل هندو هو ۽ وڏو ٿيڻ تي اسلام جي خوبين کان متاثر ٿي مسلمان ٿيو هو" (ڏسو عرساڻي ۽ ٽالپر جو ڪتاب وتايو فقير صفحو 2 ۽ 3) پر اها روايت جنهن ۾ ٻڌائين ٿا ته "وتايو فقير ننڍپڻ ۾ ئي مخدوم اسماعيل سومري جي مدرسي ۾ پڙهڻ وينو هو" سا، پهرين ڳالهه کي رد ٿي ڪري ٿي ۽ اهو ثو ثابت ٿئي ته وتايو فقير صغيرپڻ ۾ ئي ماٽنن سان گڏ مسلمان ٿيو هو يا سندس مائٽ، هنجي ڄمڻ کان پهرين مسلمان ٿيل هئا. ٻئي طرف وتائي فقير ڏانهن منسوب نقلن مان ڪوبه نقل، هندو ڪلچر جي ترجماني ڪونه ٿو ڪري.

(3) محمد اسماعيل عرساڻي ۽ الله بخش ٽالپر- "وتايو فقير" آر- ايچ احمد اينڊ برادرس حيدرآباد صفحو 4، 5، 23، 26، 31.

(4) .... ، صفحو 5، 7،8، 12، 13، 14، 15، 16، 16، 21،ع 23.

(5) .... صفحو 2، 5، 11، 18، 22، 23.

(6) .... صفحو 6، 7، 9، 14، 16، 17، 18 ۽ 22.

(7) .... صفحو 7، 13، 8، 5، 22.

(8) .... صفحو 21، 13، 24، 15.

(9) .... صفحو 9، 10 ۽ 11.

ڊاڪٽر گربخشاڻي، "لواريءَ جالال" بحواله روزانه عبرت محمد پناه قرڙي جو خط، 8- 9- 1984 عبرت، 000 ميرعلي شير قانع، تحفته الڪرام، سنڌي ترجمو مخدوم امير احمد، سنڌي ادبي بورڊ حيدرآباد سال 1957ع ڇاپو پهريون صفحو 547، 550 ۽ 626.

شيخ محمد سومار 'بدين ضلعي جي ثقافتي تاريخ'، لاڙ ادبي سوسائٽي بدين، سال 1984ع ڇاپو ٻيو، صفحو 1165.
ميرعبدالحسين ساڱي لطائف لطيف، ڀٽ شاهه ثقافتي مرڪز حيدرآباد سال 1967ع ، ڇاپو پهريون، صفحو 91.
(10) محمد اسماعيل عرساڻي ۽ ٽالپر. وتايو فقير، آر ايچ احمد ۽ برادرس حيدرآباد، صفحو 21 ۽ 7. ...... صفحو 4 ۽11 شيخ محمد سومار، بدين ضلعي جي ثقافتي تاريخ" لاڙادبي سوسائٽي بدين، سال 1984 ڇاپو ٻيو، صفحو 165.
(11) ميرعلي شير قانع، تحفتہ الڪرام، سنڌي ترجمو مخدوم امير احمد، سنڌي ادبي بورڊ حيدرآباد سال 1957ع ڇاپو پهريون صفحو 626، 627، 628.
(12) .... صفحو 626.
(13) مهر ڪاڇيلوي، جنوبي سنڌ ڪي چند قلعي" محمد حفيظ مهر ميرپورخاص، سال 1971ع ڇاپو پهريون صفحو 39.

مددي ڪتاب ۽ رسالا وغيره

(1) ميرعلي شير "قانع" ٺٽوي، تحفتہ الڪرام، سنڌي ترجمو مخدوم امير احمد، سنڌي ادبي بورڊ حيدرآباد، سال 1957ع، ڇاپو پهريون.
(2) ڊاڪٽر هوتچند مولچند گربخشاڻي. 'لواريءَ جا لال' ڇاپو پراڻو، سال ڇاپو
(3) مير عبدالحسين "سانگي" "لطائف لطيفي"، انجمن مرڪز ثقافت شاه عبداللطيف ڀٽ شاه ضلع حيدرآباد، ڇاپو پهريون، سال 1967ع
(4) محمد حنيف مهر ڪاڇيلوي، "جنوبي سنڌ ڪي چند قلعي"، محمد حفيظ مهر پاڪ مجاهد انجمن محلہ اورنگ آباد، ميرپور خاص، سال 1971ع ڇاپو پهريون.
(5) شيخ محمد سومار، "بدين ضلعي جي ثقافتي تاريخي لاڙ ادبي سوسائٽي بدين سال 1984ع ڇاپو ٻيو.
(6) محمد موسيٰ ڪمال خان انڙ. "تحفن جي مٺ"، ڇپائيندڙ ڪمال خان ولد محمد اسماعيل انڙ ؟
(7) ڊاڪٽر عبدالڪريم سنڌيلو، "وينجهار" شاه محمد عباسي لاڙڪاڻو، ڇاپو ٽائون، سال 1964ع.
(8) محمد اسماعيل عرساڻي ۽ الله بخش ٽالپر. "وتايو فقير آر ايچ احمد برادرس حيدرآباد.
(9) علي احمد بروهي. 'ڄام ڄاموٽ، ڄامڙا' ڇاپو پهريون.
(10) نذير حسين ڀٽي، "وتايو فقير"، صداقت بڪ ڊپو تزد قلع شاهي بازار حيدرآباد ، سال 1981ع ڇاپو ٽيون.
(11) صوفي غلام مصطفيٰ مقالو "وتايو فقير"، روزانہ عبرت حيدرآباد 19 سيپٽمبر 1984ع
(12) محمد پناه ڦرڙو خط روزانہ عبرت حيدرآباد، 28 سيپٽمبر 1984ع

"راوي"

(1) مولانا محمد يعقوب حاجاڻو، رهندڙ تعلقو ٽنبو الهيار ۽ ڦلڪارا
(2) دوست محمد پلي، رهندڙ ڳوٺ گل پلي، تعلقو ٽنبو الهيار
(3) مولانا عبدالحق رباني، رهندڙ نصرپور، تعلقو ٽنبو الهيار
(4) عبدالواحد هڪڙو، رهندڙ ڳوٺ حاجي جعفر هڪڙو، تعلقو ٽنڊوالهيار.

❊

ايوب 'عادل' خاصخيلي (مرحوم)
چونڊ: رو خاصخيلي

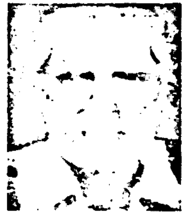

زال ۽ مڙس جو مناظرو

رات ٻُڌي مون اهڙي ڳالهه،
اکن جيمس وچ پرسال،
هڪڙي وڙهئي مُڙس ۽ زال،
مُڙس ٿي پٽئي رَن دي وال،
آکيا زال ستار تون چال،
ناحق پَرٽيس مَئن تئين نال.

زال: شرم نہ آيئي وال پٽيندي،
ماٺو ڪلدي اوندي ويندي،
ٻڌ مَرين ها تون ٿي جوندي،
مائٽ تئن تي ڪار هن ڪوئندي،
چوڙ بُرائي ٿي نہ بتال،
ناحق پَرٽيس مَئن تينال.

مڙس: سمجهايان مئن تيڪون ڪِتلا،
پت دا آکان رڌين پَتلا،
آکان لوڻ نہ گهت تون اِتلا،
ضد ڪرين تون جيجو چتلا،
زال هين يا تون ڪر دَجال،
ناحق پَرٽيس مَئن تينال.

زال: چاوَل آٽين تون ٿي ايري،
پت سُٽي دي تيڪون ڦيري،
ڪچا لوهائين بنان ديري،
پڇي ڪُرڪين آکين شيري،
رب ڪا ساجهہ ڏيو ٿي شال،
ناحق پَرٽيس مَئن تينال.

مڙس: ڪِبڙي تَوين تون ٿي ميلي،
ڪَس نہ لاهين تون ٿي تيلي،
پيا وَل تووَين وقت اويلي،
ماٺو تَوون صبح سويلي،
ڪجهہ تون آپي آپ سنڀال،
ناحق پَرٽيس مَئن تينال.

زال: ڪپڙي ڌووان اڃي اُجري،
تان ٻي آکين صاف نہ سُجري،
تيڪون مٺي ڏيوڻ ڏُجري،
هڪا ڪانع تيڏي ڇهہ وال،
ناحق پَرٽيس مَئن تينال.

مڙس: رِلي نَڪا سَوڙ سِوين،
سارا ڏينهن رُلين تون ايوين،
خبر ڪانهي ڪريسين ڪيوين،
رُلن وانديان، رُلين تيوين،
تيڏي هر ڪنهن تيم تپال،
ناحق پَرٽيس مَئن تينال.

زال: تون نہ آٽين سَئي تاڳا،
رَڳا ميڏي سر تي تاڳا،
نپٽا آپ تيوين نياڳا،
مَئن تي رُڳا رينگٽ راڳا،
نڪا آٽين فراسي توال،
ناحق پَرٽيس مَئن تينال.

مڙس: چوڙ ڏي گندي گدلائي،
ميڪٽي پينگهي لئي نہ پائي،
ميڏي ملڪيت تئن ڪپائي،
اوڙا پاڙا وَنين تپائي،
رن خريبڻ خَرَ خصال،
ناحق پَرٽيس مَئن تينال.

زال: سُجا ٿي ڳيون ڪو تنڙينگ،
پيءُ دي ملڪيت ڪيتئي پينگ،
جٽ ڪٽ ڏيوين ٿلهي ٽينگ،
رڳي ميڏي سِر تي هينگ،
شل ڪو بنڌ وجئي بنگال،
ناحق پَرٽيس مَئن تينال.

مڙس: توڻ ڪرين تون ٻَر سر تالا،
ڪاوي جنهين نہ ڪتا ڪالا،
ماني لاهين آتا آلا،
جهڙا تئن تي وڏا آتالا،
تون ٿي سُٽا هي کهڙا عيال،
ناحق پَرٽيس مَئن تينال.

زال: بنان ڪائين ڪيوين پڪايان،
ٻالڻ لئي ڪيا ٻالان ٻانهيان؟
روز تہ ڪائين لئي مئن دانهيان،
ڏوڙ کهڙي مئن مَنهن وچ پايان!
اُٿهيئي تون تہ گهمين ابتال،
ناحق پَرٽيس مَئن تينال.

مڙس: مائٽ تيڏي سڀ دردان جھلن،
تيڏي پرا سڀ مئن در پلن،
اونڏي ويندي اتون وَلن،
رَمضو راتا اتان رُلن،
احمد اڪبر ۽ اقبال،
ناحق پَرٽيس مَئن تينال.

زال: آونئي اپٽي سنجھ صباحہ
آکين تنھين کون عاليجاھ،
ڏيوين تنھين تي ساھ پَساھ،
تيڪون ميڏين دي ھي باھ،
جَلد تنھين کُون چوڙين ٽال،
ناحق پَرٽيس مَئن تينال.

زال: نکو آٽين مُنڊي چَلا،
ھَسي بنان گردن ٽلا،
نَکا ڦلڙي نکو ڦلا،
رَڳا ميڏي جيءَ دا جَلا،
مَئن هيان جهڙي ڪارن زال،
ناحق پَرٽيس مَئن تينال.

مڙس: تون تہ صفا ڪا چپ هين چهر،
تيڏي آرڊر انگل هَر هَر،
ڪتو آٽان بولا بينسر،
ڪتو آٽان جھومڪ جھالر،
ڪتو آٽان ڪڙيان ڪنمال،
ناحق پَرٽيس مَئن تينال.

مڙس: جتلا آٽان ڪانھي منوتي،
آپي ٽيوين پوت پيوتي،
ڪلھ جا اندم چڪني پوتي،
چولا اندم مڙهيل موتي،
تڏهن پي ڳر ڳر ميڏي نال،
ناحق پَرٽيس مَئن تينال.

زال: آپ پَڏائيندا ناحق تون هين،
ڪتب ۽ چانھن نہ آٽين ڏونھين،
ميٽ تہ نَوهين آٽيندا مرهين،
تيل نہ آٽين پٽيم جونئين،
هردم ميڏي آٽيي وال،
ناحق پَرٽيس مَئن تينال.

مڙس: ڪير ڏيوي مينھن پريل لوٽي،
آوي سيڪا سنھي موٽي،
هَرڪا وجي آپي اوٽي،
تون ڪا جِھڙي حاتم پوٽي،
تَيڪون مُور نہ گھر دا خيال،
ناحق پَرٽيس مَئن تينال.

زال: ڪيرَ ڏيوان جي ڪنھن ڪون ڏرڙلہ
ڳر ڳر ڪرين گنجا گرزلہ
نڪو گاھ ڪرائين پَرزلہ
ٽين ٽين اهڙي ڪرين ڳرزلہ
جھڙا ڳاوي چاندِيا جَلال،
ناحق پَرٽيس مَئن تينال.

زال: شوديِ آک نہ تون شيطان
ٽي نہ نِڌورا تون نادانَ
ظالم اپٽي روڪ زبانَ
شل ڪو قهري لڳئي ڪانَ
ڏادا ٽيا هين تون بد حال،
ناحق پَرٽيس مَئن تينال.

مڙس: ٽي ڳئي هِين تون هُڻ بيباڪ
شايد ڏيوين هُڻ طلاق
جائز ڪيتي نبيؐ پاڪ
ڏاڍي ٽيسين تون غمناڪ
سور پٽيسين پئي ڪي سال،
ناحق پَرٽيس مَئن تينال.

زال: ٻني زال آکي ضد چوڙ
ڏنهيين ڪيتا گھئي گوڙ
هل ـ چڱي ڏهون هَلون ٻوڙ
ڏنهين چَون مَن وچي وڳوڙ
نھ وڃون هڪ ٻئي نال،
ناحق پَرٽيس مَئن تينال.

شاعر: ڏِتي رب ڏنهين ساڃاھ،
چڱي مني ڏھون ڪتنين ڪاھ،
پاڙي والي عالي جاھ،
چوڙيا ڏنهين ڪون تنھن ناھ،
ڪلھ ڏنهين ڪون ڏٺم نِهال،
ناحق پَرٽيس مَئن تينال.

شاعر: 'عادل' هُڻ ڪر بند بيانَ
گھٽئي ڪيتئي وقت زيانَ
ٻاهر سڏيندا هي ڪو مهمانَ
تِنهن دا پِي ڪو ٽر ڏيانَ،
چوڙ اِها هُڻ قيل ۽ قال،
ناحق پَرٽيس مَئن تينال.

ورهاڱي ڪان پوءِ ننڍي ڪنڊ جي شاعرن هائڪو ڏانهن ڌيان ڏنو.سنڌيءَ ۾ ڪافي هائڪو لکيا ويا آهن، منهنجي تہ پوري ڪتاب "پن ڇڻ پڇاڻان" ۾ رڳو هائڪو آهن. مون هائڪو ۾ نوان تجربا ڪيا آهن ۽ پنج ڇهہ هائڪو ساڳي سٽ جي ورجاءَ سان لکي، انهن کي نظماڻي شڪل بہ ڏني آهي. "واٽون ڦلن ڇانئيون" ۽ منهنجن ٻين ڪتابن ۾ ڪيترائي مسلسل هائڪو آهن ۽ انهن ۾ سنڌيت جي خوشبوءِ آهي. آخر ڪولهڻ پڙو نہ پائيندي تہ ڇا ڪمونو (Kimono) پائيندي؟ هن مجموعي ۾ هائڪو ڪونہ آهن پر ڇاڪاڻ جو اهي بہ سنڌي شاعريءَ جي هڪ صنف ٿي چُڪا آهن، مون انهن جو هتي ذڪر ڪيو آهي جيتوڻيڪ هن ڪتاب ۾ نہ هائڪو آهن نہ ترائيل.

ترائيل فرينچ شاعريءَ جي صنف آهي جتان اهو گهاڙيتو اردوءَ ۾ ورتو ويو ۽ اردوءَ تان سنڌي ۾. ترائيل گهڻا نارائڻ شيام لکيا آهن ۽ اهي 'فاعلاتن فعلاتن فعلاتن فع' وزن تي آهن. هو اُنهن ۾ ڪَن رَس پيدا ڪري سگهيو آهي ۽ اُنهن ۾ سُريلي ڌيمي ڌيمي باهہ آهي. سانيٽ ۾ بہ نارائڻ شيام تجربو ڪيو آهي پر اُهو ناڪام ويو آهي.

ڪلاسيڪي ڪافيءَ ۾ اسان شاهہ حسين، بُلا شاهہ ۽ فريد ملتانيءَ واري رواني ۽ ترنم پيدا ڪري نہ سگهيا آهيون، جيتوڻيڪ سنڌي ۾ ڪيئي ڪافيون لکيون ويون آهن، باقي دوهي ۽ گيت ۾ هندي شاعريءَ وانگر سوز و گداز پيدا ڪري سگهيا آهيون. دوهو هنديءَ جو ڪلاسيڪي شاعريءَ جو حصو آهي ۽ جديد شاعريءَ ۾ ذري گهٽ متروڪ ٿي چڪو آهي. اسان دوهي بيت يا سورٺي کي نئين زندگي عطا ڪئي آهي ۽ ان جي موضوع کي وسعت ۽ گوناگوني ڏني آهي.

شيخ اياز

ڪتاب: "سنڌي شاعريءَ جو سفر"

تان ورتل

غلام حسين 'مشتاق' سجاروي

حيدرآباد

خَبَّذا يا سَيَّدِي يَا رَحمة لِلعاَلَمين يَا اِمَام الأنبِيا وَ المُرسَلِين وَالصَّالِحين

1- نيست مثلش برزمين بر آمان عرش برين دُر یکتا ہے صفات و ذات میں صادق امین
مٽ نہ جهندا هے ڪٿان مخلوق وچ ملدا ڪهين شان جنهن جي شهادت تو ڏئي قرآن مبين
مَا غَوىٰ مَاضَلَّ مَا زَاغَ البَصَر حَقّ اليَقِين

2- آشڪارا از طفيل مصطفيٰ ڪون و مڪان نور سے روشن ستارے چاند سورج کہکشاں
ڪيا ڪري 'مشتاق' مدحت اي ڪٿان تي او ڪٿان عقل ۽ ادراڪ کان عظمت اتاهين ۽ عيان
وَهُوَ اَوّل اَوَلِين آخر و ختم الآخرين

3- گشت گفتارش و ڪردارش جهان را رهبري سیرت و صورت میں کوئی کیا کریگا ہمسری
جنهن دا قول و فعل هے هر وقت حرف آخرين بيڪسن بي بس يتيمن جي ڪئي جنهن ياوري
وَ هُوَ في الدُّنيا وَفِي العُقبيٰ شَفِيع المُذنبين

4- باهمہ اوصاف حسنہ خويش، باصدق وصفا سنگ باری پر بھی دشمن کو دعا دیتا رہا
جنگ توڙي صلح دي وچ صاحبِ وعدو وفا ناه ڪنهن انسان ۾ موجود شان مصطفيٰ
خُلقُه خُلُقٌ عَظِيم وَصفُه مُشفق مَعين

5- هر ڪس و ناڪس را در حاجات همدم همنوا جس نے بھی جو کچھ بھی مانگا اس کو اس کا مل گیا
پوري عالم واسطي رحمت وجود انهن دا ٿيا سڏ هڏي ورتا جڏهن پي ڪيس مون سڏڙا ڪيا
يَاغيَاثَ المُسترفيث و يَا سِرَاج السالِكِينَ

6- گفتگو شيرين زبان شد، دربيان شائستگي کس نے بھی چہرے مبارک پر نہ دیکھی برہمی
جنهن دے لب تون گويا شبنم نے چرائي هي نمي شوق سان پڙهندا رهو صلو عليه و آله
يَا عَصَابهٌ مَسلِمِين و يَا جَمَاعَة مَومنين

❁

شبير ’هاتف‘
ڪراچي

غزل

رکي آرسي سامهون ڪيستائين،
ڪريون پاڻ سان ڳالهيون ڪيستائين.

وڇوڙي جون سختيون سهون ڪيستائين،
لُڇون ڪيستائين پَڇون ڪيستائين.

جي اڄڪو اٿئي يار هاڻي اچي وڃ،
اهين پنڌ تنهنجا پڇون ڪيستائين.

قدم رنج فرمائي اچ تون اڱڻ تي،
رڳو خواب ۾ ئي ملون ڪيستائين.

تون منهنجو ئي منهنجو ئي منهنجو ئي آهين“،
اِهي منهنجون خوشفهميون ڪيستائين.

تون منهنجو نہ آهين تہ پوءِ ڪنهنجو آهين،
انهيءَ مخمصي ۾ رهون ڪيستائين.

اکين ئي اکين ۾ جي ڳالهيون ڪيون سين،
اُهي لوڪ کان لڪنديون ڪيستائين.

ڪڏهن حسن جو خير جهولي ۾ وجهندين؟
سندئي در تي هر هر اچون ڪيستائين.

پيارين تہ پيارا اکين مان پيارج،
انهيءَ مست مئي لئي سڪون ڪيستائين.

وهائي ڪي ابرو جون تکيون ترارون،
مڏين ڪاتين سان ڪُسون ڪيستائين.

اسانکي ڪڏهن ياڙ ڪم ڪونہ آيا،
اسين دوستي ۾ وَهون ڪيستائين.

ٿمر ڪجهہ تہ پنهنجو بہ ڪٽجي سفر ۾،
پرايون هي پريون ڪٽون ڪيستائين.

اي ’هاتف‘ اٿي، پنهنجو ٻوٽو ڪو ٻاريون،
وڏن جي ڪَٽئي ڪي ڪِيون ڪيستائين.

پير مجدد
منياري شريف

غزل

چنڊ چوڏهينءَ جو ٿي ويو آهين
حسن جي حد ٽپي ويو آهين.

رس گلابن جو تو ۾ ٻوڙي پيو
عرق گلشن جو پي ويو آهين.

اڄ بہ خوشبو جوان اُت آهي،
جت قدم تون رکي ويو آهين.

سو سراپا بهار سڏجي ٿو
تون ڏسي جنهنکي بي ويو آهين.

چارسو آئون آئون ئي آهيان،
هڪ دفعو جا ڇهي ويو آهين.

ڏينهن روشن ٿئي نٿو جانان،
تون جڏهن کان لڪي ويو آهين.

ڪنهن طرح سان جيئن نٿا مونکان،
اهڙا ڏاڍا ڏهڪي ويو آهين.

چڻ رسي وئي آ هر خوشي مونکان،
تون جڏهن کان رسي ويو آهين.

عشق ڳڙڪائي ويو مجدد ڪئين،
تون الا ڪيئن بچي ويو آهين.

نياز پنهور
چانڊشورو

غزل

هڪ رات بہ مون وٽ جي هو مهمان ٿئي ها،
هن جو وڏو مون تي اهو احسان ٿئي ها.
هن پنهنجي غمن کي رکو سيني ۾ لڪايو،
جي شعر لکي ها تہ ڪو ديوان ٿئي ها.
مان موت کي در تان ئي تڙي يارا! ڇڏيان ها،
جي هن جي اچڻ جو رکو امڪان ٿئي ها.
محفل ۾ سندس لهجي وڏو ڪماءُ ڪري هو،
پر ڪيس اٿي منهنجي وچڻ تي بہ تہ ارمان ٿئي ها.
هن سمجهيو تہ دولت سان مان سڀڪجهہ ئي آهيان،
سڀ ڪجهہ تہ بڻيو پوءِ بہ هو انسان ٿئي ها.
داناءُ ٿيو ڪهڙا فتح ملڪ ڪيائين!
بهتر هو ڪري نينهن هو نادان ٿئي ها.
هو ڪيل ختم پوءِ بہ اچي تون جي وچين،
سڪرات جو لمحو ڪهڙو آسان ٿئي ها.

غزل

پنهنجي سانول سان وچن جا گيت اڄ،
چو نہ ڳايان مان بہ من جا گيت اڄ.
روح جنهن جي نور سان پُر نور آ،
مون ڇيا چندر بدن جا گيت اڄ.
دل جي ڪاغذ تي وفا جي پين سان،
مون لکيا پنهنجي وطن جا گيت اڄ.
هر پکيءَ کي مون لکي آهن ڏنا،
سنڌ جي سندر چمن جا گيت اڄ.
درد ونديءَ جو وسي پيو ديس اڄ،
گنگنايا مون جمن جا گيت اڄ.
بي ڪلن پوريا ويا وڙهندي مڻا،
’نيازا‘ لک تن جي ڪلن جا گيت اڄ.

سرفراز راڄڙ
ڪپرو

غزل

ڪڏهن ٻال دلبر ٿو مون سان ٻلائي،
ڪڏهن مُنهن موڙي ٿو دل کي جلائي.

اسين جي نهاريون، هن بي رُخي سان،
نَڪو لفظ مُنهن مان، نڪِي مسڪرائي.

نہ ڪو درد مُنهن جي جي ءُ ويچار اُن کي،
نہ ڪي زخم دل جي مرهم رسائي.

سڀ ئي دل جا ارمان، دل ۾ رهن ٿا،
ڪبو ڇا وچي حال، ڪنهن کي سُڻائي.

’فراز‘ آهي جيئرو تہ ان آسري تي،
اميدن جون شمعون، ٿو ٻاريو وسائي.

غزل

ڪنهن طرح سڏيان هتي مان يار کي،
پيار ۾ پنهنجو ڪيان دلدار کي.

جيت ٿئي يا هار ٿئي قسمت ڪتي،
ڪيئن نہ ڪيئن حاصل ڪبو دلدار کي.

جانِ من، منهن ۾ ملي ويو دوبدو،
دوستو حاصل ڪبو ديدار کي.

هي سفينو ناخدا، توڪان سواءِ،
ڪيئن ڀلا پهچي وچي هن پار کي.

واعدو هن پار جو مون سان ڪيو،
پر نہ پورو ڪيو سڄڻ اقرار کي.

سنڌ تان ويا ڪئين بلاول گهورجي،
ويا ڪري پنهنجي امر ڪردار کي.

سِرَ سان آ سانگو ٻَلي خوش ٿي ڪلي،
آبرو منصور بخشي دار کي.

فرقتن ۾ ٿي فنا ويو آ ’فراز‘،
مل تہ حاصل ٿئي شفا بيمار کي.

جمن: استاد محمد جمن

محمد علي پٺاڻ
حيدرآباد

وائي

شاهه جي بيتن جهڙا روشن هيڙا نيڻ سندياس،
مون دنيا جن هيو اُجالو.

نظرن ۾ پي سچ چنڊ ڪيئي، هردم پئي پرياس،
مون دنيا جن هيو اُجالو.

پاڇهاري دل، پولن ۾ پڙ، ماڪيون مصريون هياس،
مون دنيا جن هيو اُجالو.

سَکن وارن راتي، تولئہ، سپنن منجهہ جياس،
مون دنيا جِن هيو اُجالو.

وائي

هيءُ ڪهڙو جيونَ،
جنهن ۾ ساٿ پرينءَ جو ناهي.
هُن ريءَ ڪجهہ ساهَن مشڪل، ڪيئن گهاريان پَل ڪن،
هيءُ ڪهڙو جيونَ.

جنهن ۾ ساٿ پرينءَ جو ناهي،
باهہ پيرُ ٿو وچ ۾ پانيان، پنهنجو مان تَن مَن،
هيءُ ڪهڙو جيونَ.

موت سَڪايو آهي خوشين، وڻ سائو هر پَن،
هيءُ ڪهڙو جيونَ.
جنهن ۾ ساٿ پرينءَ جو ناهي.

(پنهنجي رفيق حيات جي وفات تي)

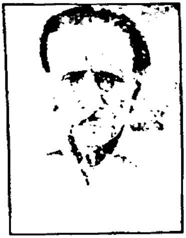

منظور علي شاهه لڪياري
ٽنڊو جان محمد

غزل

سينگاري خوب سرمي سان نهاري ٿو الاري ٻہ،
تڪا ڪي تير نيڻن جا اڪاري ٿو الاري ٻہ.

گلن جا غب نهن گلڙا جڏهن مرڪي ڏسين مونڏانهن،
سڌا واسينگ ور ور ڏيئي سنواري ٿو الاري ٻہ.

ڪرن ٿا ڪوڏ مان ڪاڪل چمن رخسار چوڏاري،
ادائن سان ڪري عاجز هو ماري ٿو الاري ٻہ.

نگاهون ناز سان ناڙي نهوڙي ٿو نماڻي دل،
ڪري گفتار غمزن سان پڪاري ٿو الاري ٻہ.

رهيو نہ وس وري دل تي اڙي 'منظور' دل اهڙي،
سڏي محفل ۾ مون ڪي هو ويهاري ٿو الاري ٻہ.

غزل

مون چيو مون ڏي نهار هن چيو چالاءِ چو،
مون ڪيو آ توسان پيار هن چيو چالاءِ چو.

مون چيو توڪان سواءِ هي زندگي ڏاڍي ڏکي،
تنهنجي آهي تن ۾ تار هن چيو چالاءِ چو.

مون چيو منهنجي رقيبن تي نہ ڪر ايڏي سخا،
منهنجو ڪر تون اعتبار هن چيو چالاءِ چو.

مون چيو مون سان ڪڏهن قرب جون ڳالهيون تہ ڪر،
گڏ هلون ۽ گڏ گلزار هن چيو چالاءِ چو.

هن چيو 'منظور' مون سان چو ڪرين ٿو بحث تون،
مون ڪئي بس ملڪ يار هن چيو چالاءِ چو.

خليل عارف سومرو
جوهي

غزل

منهنجا آقا امام، يا عشق عليه السلام،
توتي سَدا سلام، يا عشق عليه السلام.

سڀني مذاهبن ۾ آ، ذڪر ۽ فڪر تنهنجو،
جِت ڪِٿ اٿئي قيام، يا عشق عليه السلام.

تنهنجو جَهان ڪان ٿي، دستور الڳ ٿلڳ آ،
تنهنجو الڳ نظام، يا عشق عليه السلام.

تو ۾ سُڪون پيو آ، بي چين پيو تون ڪرين ٿو
ننڊون ڪرين حرام، يا عشق عليه السلام.

هر چيز هن فنا آ، چا حُسن ته چا جواني،
توکي مگر دَوام، يا عشق عليه السلام.

سَت آسمان هيٺ، تون اڪتي گهڻو وڃين ٿو
ڪيڏي اٿئي اُڏام، يا عشق عليه السلام.

توکان جُدائي ڪوبه، اڄ تائين سگهيوئي ناهه،
اهڙو وِجهين ٿو دام، يا عشق عليه السلام.

توکي جُدايان به ڪئينم، تون ساهه پَساهه منهنجو
'عارف' اٿئي غلام، يا عشق عليه السلام.

خادم حسين 'همدم' سروري
هالا

غزل

يقين آهي نه ڪنهن کي پيو ستائيندا خدا وارا
غمن جا بار سڀ لهندا. هٽائيندا خدا وارا

اُداسي بي سرو سامان ڏکي منزل کي جا چئجي
اِهو بلڪل يقين آهي رسائيندا خدا وارا

جنهين جو پروسو حق تي تنهين کي حق ملي ويندو
اِهي تلقين جون ڳالهيون ٻڌائيندا خدا وارا

اِهو آ پروسو دل کي اهو بلڪل يقين آهي
نه پيو جي در تي پنهنجو سِر جهڪائيندا خدا وارا

حقيقي منزلِ مقصود تي پهچڻ ڏکيو ليڪن
بلاشڪ سا حقيقت آ پُڄائيندا خدا وارا

اجائي گفتگو ناهي حقيقت صاف آ ظاهر،
"خدا سان ترت توکي بس ملائيندا خدا وارا"

چوان جا زندگي چاهي سچائي جو مزو ڪهڙو
حقيقي راهه ڏي بس وِڪ وڌائيندا خدا وارا

ثمر ناهي تياري ڪر سهارو پاڻ ٿي ويندم
وڏي چاهت سان چانئڻ کي چُمائيندا خدا وارا

حقيقت کان نه مُنهن موڙيو حقيقت جو مزو پنهنجو
حقيقي نينهن جو ناتو نڀائيندا خدا وارا

اجايو وڃي 'همدم' تون هاڃيڪار راهُن ڏي
يقين ڪر حق جي راهن تي هلائيندا خدا وارا

گلبدن جاويد مرزا
حيدرآباد

زمين سان محبت جي ڪهاڻي

هڪ ڳوٺاڻي ڇوڪري
جيڪا ڪاڇي
۾ ڳوٺ جي زمين سان
زندگيءَ وانگر پيار ڪندي هئي
جيڪا سندس اباڻي زمين هئي
هن جي فطرت سان محبت ڏسي
هن جي پيءُ سندس اسڪول سامهون
هڪ صاف شفاف پاڻيءَ جي
ننڍڙي ڪڏ کوٽائي ڏني هئي
جتان هو پنهنجي پٿر جي سليٽ ڌوئيندي هئي
۽ اسڪول بند ٿيڻ کان پوءِ
پنهنجي ڪاٺ جي پٽيءَ کي ميسارڻ لاءِ
هوءَ پنهنجي زمين جي هڪ موڪ تي
ويهي ميٽ مليندي هئي
هن ٻارڙي جي شوق سبب
زمين جي پوکي راهي ۾
سندس پسند جون جنسون
پوکرايون ويندون هيون
جيئن نوَ جريب فقط سڱداسي
چانورن لاءِ، سوا جريب واڙي ٺاهي وئي
پهڻ پوکڻ لاءِ الڳ زمين مختص ڪئي وئي
سرنهن ڄانيي، ڇٽن مٽرن لاءِ الڳ ست جريب
۽ ڪٽڪ ڪانگڙي ۽ ايري سارين وغيره لاءِ
ڏار ڏار زمين رکي ويئي.
پوکڻ سان گڏ کيس
هر فصل پوکڻ جو هنر هو
گهر ۾ وڻن ۽ ٻوٽن پوکڻ ۾
پڻ گهر جي عورتن سان ڪم ۾
رڌل هوندي هئي
هوءَ پنهنجي اباڻي اوطاق کي سنڀاليندي هئي.
ڪلاڪن جا ڪلاڪ پنهنجي اباڻي ادبي خزاني
(شان آصف لائبريري) ۾ ويهي ڪتاب پڙهندي هئي.
پاڻ کان ننڍڙن ٻارڙن کي ڪهاڻيون
لطيفا پڙهي ٻڌائيندي هئي
ڪڏهن ڪڏهن گلاب ٽڙڻ ۾ دير ڪندا هئا
۽ سندس وڏا ڀائر جيڪي تعليم پرائڻ لاءِ
شهرن ۾ رهندا هئا
جڏهن اچڻا هوندا هئا ته سندن آجيان ۾
گلابي بخمل جي ڪپڙي جا گل ٺاهي ٻوٽن کي
سجائيندي هئي جنهن تي سندس ڀائر
گهڻو خوش ٿيندا هئا
هوءَ يونيورسٽي ۾ پڙهندي به ڪاڇي ۾ ٿيندڙ
منداڻتن مينهن جي فصلن تي وچي رهندي هئي
جوار ٻاجهه ميرا ۽ ان کان پوءِ آڙهاڙيءَ جي گاهه کي
وچي ڏسندي هئي.

ڪاڇي جي چلڪٽي واري
سڄي زمين ۽ هر هڪ جريب کي چورس ۾
ڏند ٻنا فطرت جي آرٽ جو انوکو نمونو هوندا هئا.
پر جڏهن سماج تي وقت جا بي رحم ۽ ڪارا ڪڪر
ڇانئيا ۽ دنيا جي ڌرتين سان گڏ ان ڳوٺاڻي ڇوڪريءَ
جي زمين تي ايتري بمباري ڪئي وئي جو نه ڳوٺ جي
زمين سائي رهي نه ڪاڇي جي
نه اهي اباڻا رهيا
جيڪي دنيا جا حقيقي حصيدار هئا
سماج جي سهٽي اڏاوت ڪندڙ انسان جا حامي
حق پرست ۽ زمين سان ناتو نڀائيندڙ هئا
پر هن ڳوٺاڻي ڇوڪريءَ ماتم نه ڪيو
جو ته ان درد کي اظهارڻ لاءِ صديون درڪار هيون
پر اڄ به اوچي ڳاٽ
پنهنجي اباڻي زمين نه ٿي صحيح پر
قومي زمين سان محبت قائم رکي آهي
اها زمين اڄ به سندس محبت جو محور آهي
جنهن ۾ فطرت سمورا رنگ پرينندي رهي ٿي.

تاج جويو
حيدرآباد

غزل

هُو لوندھ جو ساٿي آهي،
حُسن، پرھ جو هو ڄا ڄاڻي!
ذات جو ڏيئو گُل ڪري ٿو ڪو
دَر جي مِٽي وِڃو ڄاڻي!
عزّت جو ٻه ڪيئن جهلي جو
ذِلت جي ڪيتيءَ ڏي تاڻي!
ڪاريءَ دل سان ڪارو ماڻهو
هر عورت کي ڪاري ڄاڻي!
پيار امنَ ۽ آزاديءَ جي،
ڳالھ وکي ڪنهن آهي ناڻي!
سنڌو اَن کي هوڙي شل، جو
سهٽيءَ جو سو مان نه ڄاڻي!
جَر جو لوڙو جيون آهي،
جَر جي قيمت سڀ سُڃاڻي!
ذات رَنِي کي سال ٿيا ها،
قول ڪٽي آئي آ هاڻي!
هار هڻن ۾ لڙڪ اکين ۾
ڇا لئہ اَندا 'تاج' اياڻي

غزل

تو جو رُخ تان پاندَ هٽايو
چنڊَ به تنهنجا پيرَ چُهي ٿو.
ڳويا! چِلي ڏي دنيا کي تون،
هوءَ منهنجي آ، ڇا به چوي ڪو!
دردَ ته جيون جو سونهون آ،
هر دِل ۾ هڪ دردَ رهي ٿو!
لفظن جون معنائون بدليون،
جلبو جذبو جهيرَ ڏئي ٿو!
چانڊوڪيءَ ۾ ميرا ڇهرا،
ڇهرن کي ڇو ڳرهڻ لڳي ٿو؟
دل کي دل ڪان راھ ملي ٿي،
جڏهن سينو صاف هجي ٿو!
'تاج'! ڪٿي ٿو شعر لکان مان،
آڏري پاڻهي شعر اچي ٿو!

ڊاڪٽر حسين مسرت
حيدرآباد

چئي ڏس

هاڻ چئي ڏس لوسرتي
اظهار ڪري ڏس لوسرتي
هاڻ چئي ڏس لوسرتي
نينهن لائڻ ڏوھ ته ناهي
پيار پائڻ پاپ ته ناهي
اظهار ڪري ڏس لوسرتي
هاڻ چئي ڏس لوسرتي
ڳرنديون آخر لوهي رسمون
توکي چيندڙ ريتون ۽ نظرون
هاڻ چئي ڏس لوسرتي
گلو ڪپيندڙ ڪاتيون ڪهاڙيون
مور نہ ڪڇنديون الرون پائي
پاڻ بچائي ڏس، او سرتي
تنهنجا قاتل، قابو ٿيندا
زوريءَ زنجيرن ۾ جڪڙيا ويندا
تون بہ ڳالهائي ڏس لوسرتي
هٿ پير نہ ڪَنبا تنهنجا هاڻ
هاڻ چئي ڏس لوسرتي
مور نہ رهنديون، سيون هاڻ
ٿوري دانهن ڪري ڏس او سرتي
هاڻ چئي ڏس لوسرتي
سونا روپا زيور تنهنجا
هار سينگار تہ آهن سرتي
هاڻ، باغ، زمينون اُجها بہ تنهنجا
حق پنهنجو گهري ڏس او سرتي
ٿوري دانهن ڪري ڏس لو سرتي
راھ ڪلن تي گل ٽڙي پيا
ڪکر ڇڻ، ڌرتيءَ تي وسي پيا
هاڻ نہ مڙندا تنهنجا پير
تون بہ وک وڌائي ڏس لوسرتي
هاڻ چئي ڏس لوسرتي
اظهار ڪري ڏس لوسرتي

قمر موراڻي

ڪراچي

نعت

آهين تون رسول رب جو،
شافع محشر آهين تون سڀ جو.

انڌيرن ۾ جهل ۾ هئو سارو عالم،
سبق پڙهايو تو سليقي ادب جو.

مون کي بہ مديني گهراءِ يا محمدﷺ،
ڏسان روضو اطهر، پسان شهر يثرب جو.

ڪِريا ڪوٽ ڪفر جا، ٻت ٿيا سڀ پورا پورا،
جڏهن ظهور ٿيو ان عالي مرتبت جو.

معجزا توکي رب عطا ڪيا ڪيترائي،
هڪ 'شق القمر' بہ آهي ڪارنامو عجب جو.

وائي

آهي هڪ الله، ٻي ڪا ناهي وام،
آهي هڪ الله.

آئي جاڳايو عجيبن، پاڻ ٿي پنهنجي نينهن جو چاهہ،
آهي هڪ الله.

پريت پرديسين جي، واهہ جي وڻرام،
آهي هڪ الله.

جن لئہ راهہ نهاريان، ڏنو تن ديدار وام،
آهي هڪ الله.

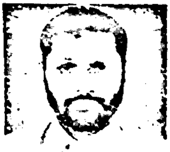

عبدالواسع 'عبد' سهندڙو

شڪارپور

غمن ڏوهہ گهڻا ٻوهہ، ڪرين بخش خطائون،
مجيم آڻ خدا هاڻ، ڪرين شال عطائون.

غمن ڪار ڪڍيا ڏار، ڪيان پار روئي مان،
لهين سار مددگار، وڃان پار تري مان،
نہ مون حال مڏي مال، ڪرين پال ڀلايون.

وڏي درد ٿيو مرض، ڪري ترس دوا ڏي،
اگهاءِ عرض چڏي مرض، سخي سرد شفا ڏي،
پيان عرق ٿيان چرڪ، ڪرين شال شفائون.

وڏا وير ڪَئي مير، پنن پير سيئي،
گداگار رئن ڏار، سزلوار چون هي،
ڪرم ساڻ ڏکيا ڏاڻ، ٿين معاف مدايون.

صبح شام گهرن جام، ٿني خان فساني،
چون پور ڏنا سور، دنيا دام دڦاني،
اهي سور ڪرين دور، ڪرين قبول دعائون.

ڪرم خاص اٿم آس، ڪندي جلد مٿاهون،
نگهدار مددگار، ڪندين خير خدا تون،
ڏسي حال ڪندين پال، ڪندين قبول صدائون.

مناجات سچي رات، سدا 'عبد' پڙهي ٿو،
اندر سوز سچو روز، جئن آگ ڪڙهي ٿو،
جهلي جهول چوان ٻول، ٿين دور سزائون.

قائم الدين قائم ماڇي
لطيف ننگر

جمال مراد گبول
ميرپور ساڪرو

غزل

جو عذ عوض وٺ لچن، جاني جشن ٿيندا وچن،
عـ گهرڻ عاشقن جي لئه، ڏينهڙا ڪنن ٿيندا وچن

جن ڪري ڳالهيون وفا جون، بيوفائي آ ڪئي،
سي سعوا تن سنڌ ڪوڙا وچن ٿيندا وچن

ڪالهه عاشقن ۾ تي جنين ڪي، ڏوڙ دوکي جي وڌي،
تـ هي نُور نظر، ويري وَتن ٿيندا وچن

جوجرف هن سنڌڙيءَ تي، غير ويا قبضو ڪري،
حـ جا رهندڙ ويچارا، بي وطن ٿيندا وچن

ٿيـ آيا هتي، دوکو دغا دل ۾ رکي،
تـ زمينون ويا کسي، ڪاتا سندن ٿيندا وچن

اڄ لعير لهن اهي سيم ڪالهه هُئا ڪنگال جي،
محل تن جنّت نُما، باغِ عدن ٿيندا وچن

ٻُک ۽ بيماريءَ ۾ ماڻهو بيوسا بي حال ٿيا،
مال ۽ موڙي بہ وئي، خالي هٿن ٿيندا وچن

بس!! غريبن جو جيئڻ، ۽ آ مرڻ مشڪل ٿيو،
پيا بہ مسڪينن جي مارڻ جا جتن ٿيندا وچن

جن ڏکويو ڏک ڏِنا، مُنڪر وچن موڏي مري،
شال اکڙين سان ڏسان، دشمن دفن ٿيندا وچن

ٿو مرڻ ڪان پو بہ ڪن جو جڳ ۾ نالو ڳائجي،
ڪي ڪفن هوندي قبر ۾، بي ڪفن ٿيندا وچن

موڪلائي ويا هليا سيم ڪيترا شاعر اديب،
سنڌ مان جلدي جُدا، اهلِ سُخن ٿيندا وچن

جانبن جن لاءِ جايون، جيءَ اندر آهن 'جمال'،
تن سان ليڪا ڪر نہ تون، ٿورا مٿن ٿيندا وچن

◙

ڪافي

سدا تنهنجون اکڙيون آهن نازڪ نمائيون،
تکو تاب تن جو آهن سورهيہ سپاٽيون.

هٽين گهنڊ گوهر گهائي ڇڏين ٿيون،
سڃو هوش هڪدم وڃائي ڇڏين ٿيون،
ڪڏهن ڪن ڪاوڙ ڪڏهين ڪن ڪهاٽيون.

ڪري پوش پنبٽيون ڇپائي ڇڏين ٿيون،
ليڪا پايو لالڻ لڪائي ڇڏين ٿيون،
ڪن جادو جاني آهن سي عياٽيون.

ڪڏهن چاڪ چوٽا چڪائي ڇڏين ٿيون،
ڪڏهن ڏي ڏاڍا 'قائم' کي ڏين ٿيون،
ڪڏهن تيز تبرون ڪڏهن وتن ڪماٽيون.

ڪافي

ڪري ماٺ مون کي مٺا تو آ ماريو،
سڄو وقت سهٽا مون غمن ۾ گذاريو.

دلي راز دلبر ٻڌايان مان ڪنهن کي،
سٽايان سڄو هي قصو يار ڪنهن کي،
روئان پيو رندن تي سڄڻ توکي ساريو.

ڏکويو سڄو ڏينهن وتان ٿيو ويراڳي،
ڪريان رات پوري جانب تولاءِ جاڳي،
ملي يار مون سان وڃ جانب جياريو.

ڪريو ڪا ملڻ جي مٺا مهر مون سان،
ڪسي دل ڪٽين وئين ڪيئي قهر مون سان،
ڪيا جي 'قائم' سان پرين واعدا پاريو.

◙

عابد نياز ميمڻ
شڪارپور

غزل

منظور سيئي مون مون کي تنهنجون تہ جفائون هن،
سمجهان ٿو جفائن ۾ ملنديون کي سزائون هن

هر ناز ادا تنهنجي دل موهي وڌي آهي،
محبوب مٺا تنهنجون وڻنديون جو ادائون هن

هر غم کي مصيبت کي سيني ۾ سمائيندي،
مون کونہ کيون ليکن دانهون کي صدائون هن

هر راهہ محبت ۾ مون ساٿ ڏنو توسان،
هر راهہ ۾ تو ڏنيون جذبن کي هوائون هن

سڀ سُور ستم تنهنجا هِن 'نياز' لڪائيندي،
توسان تہ ڪيون پوءِ بہ هر هنڌ وفائون هن

نظم

نہ دل ۾ مير رکبا هن،
هميشہ خير رکبا هن،
سکون جا ڍير رکبا هن،
نہ ڪجھ ۾ غير رکبا هن،
بيان حق ڪر زماني ۾،
جي رهڻو ٿي زماني ۾.
نہ ٿي مايوس ڪوشش ڪر،
سچو گلزار ٿيندو ٿر،
پکا ٿيندا ڪچا هي گهر،
ڪندا ڇا غير جا هي گُر،
نہ رهہ ڪنهن جي نشاني ۾،
جي رهڻو ٿي زماني ۾.
غمن کي مات ملڻي آ،
حسين هر رات ملڻي آ،
اسان کي ذات ملڻي آ،
اها خيرات ملڻي آ،
خوشيون رک آشياني ۾،
جي رهڻو ٿي زماني ۾.

ثاقب ابڙو هالائي
هالا

نئون سال مبارڪ

"راجا ۽ راڻي" نئين سال ۾،
پُراڻي ڪهاڻي نئين سال ۾.
رکو آہ خشڪي رکو آسرا،
ملي شال پاڻي نئين سال ۾.
پُڇي اڄ بہ ڪارج حياتيءَ سندو،
نياڻي نماڻي، نئين سال ۾.
نوان گيت ڏيو ير پراڻي ڪٿا،
ختم شد پڄاڻي نئين سال ۾.
وطن دشمنن تي رکڻ ڪک ڇڏيو،
ڦلاڻو ڦلاڻي نئين سال ۾.
سلامت رهي سنڌ ۽ سنڌ جي،
ثقافت پراڻي نئين سال ۾.

غزل

اڄ وري ساڳي هوا، ڳالهہ ساڳي، رات ساڳي آ،
غم فراق، ۽ يادن سان، ملاقات ساڳي آ.

چيم دل کي وساري ڇڏ! وساري ڇڏ! ڪهاڻي هئي،
چريءَ دل جي جُدائيءَ ۾ سڄڻ سَڪَرات ساڳي آ.

نہ سي ميلا، نہ سي موجون، مگر چاهت تہ چاهت آ،
شُڪُر آهي خُداوندا، جو حالت ڪا تہ ساڳي آ.

سموريون محبتون ميڙي ڪٺي وئين پاڻ سان پيارا،
اسان خاطر تہ بس يادن سندي بارات ساڳي آ.

فَضُل جي ٿيو وصل ٿيندو، اسان جو نيٺ عُقبيٰ ۾،
دعائن ۾ صدائن ۾ مناجات ساڳي آ.

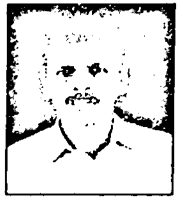

اربابِ علي ’عادل‘ چوهاڻ

شڪارپور

غزل

درد دل کي مليون ڪيئن وساري ڇڏيان،
جيءُ جگر پڻ جليو، ڪيئن وساري ڇڏيان.

گهاءُ سان ٿي جلن، تڙپيو تن بدن،
روح هر جا رُليو، ڪيئن وساري ڇڏيان.

محب سان بات ٿي، من ۾ فڪرات ٿي،
واهُ اهڙو گهُليو، ڪيئن وساري ڇڏيان.

پيار واپار ٿيو ڌار دلدار ٿيو،
وس نہ سپرين هليو، ڪيئن وساري ڇڏيان.

ڪانہ منزل ملي، راهہ ڇڙ وئي رُلي،
همسفر پڻ ڀليو، ڪيئن وساري ڇڏيان.

ٻي سُري بانسري، ٻي وڳي جهانجهري،
ڏس اجهو سج ڍليو، ڪيئن وساري ڇڏيان.

سونهن سرهاڻ ۾، پيار جي ڪاڻ ۾،
ٻاڳ ٻي ناڳليو، ڪيئن وساري ڇڏيان.

گم رڳو ڳالهہ ۾، اهڙي حالات ۾،
پاڻ ’عادل‘ ڀَليو، ڪيئن وساري ڇڏيان.

شاهہ زمان پنگر

ڪراچي

غزل

اڌوري ننڊ ۾ ڪنهن خواب جي اورين ڪنڌي آهي،
تہ پو تعبير لئہ پڄڪيل جي قسمت ۾ الئہ ڇاهي؟
حياتي موت جي درياءَ ۾ وهندڙ ميرڙو پاڻي،
جيئڻ ٿا جي، مرڻ تائين، انهن جو حوصلو آهي
ڪڏهن ڀوساتيل ڪو لفظ جي نڪري تہ معاني آ،
اڌوريون حسرتون، اُڌما سنڀالڻ سولڙو ناهي
ڪنارا نينهن جي ساگر سندا آپ سان مليا ڏسجن،
اُٿيو آ هجر ٿي ڀاڦون، اڪيون ڪڻ ڪڻ، اهو ڇاهي؟
هوائون رقص ۾ آهن، ٻنين ۾ واس سنگن جا،
هجي آلاپ برڪت جو، اندر جي مونجهہ جو لاهي
وڇايل وقت جون واڳون سنڀالڻ لئہ سمئہ گهرجي،
تہ ڇو پايون اهي ليڪا، ڇڏيون جي پاڻ ئي ڊاهي؟
دلاسن جي نہ دلداري، ڪپي ٿو ساٿ جي آڇين،
جي ڏڙڪو دل ۾ آ ڪنهن کي تہ پنهنجا پيرڙا ڊاهي

غزل

چيخ گهري لوڪ جي ڦڙڦوٽ ۾ رهجي وئي،
زندگي ڪنهن زندگيءَ جي ڪوٽ ۾ رهجي وئي
لوڪ جيسين هوش ۾ آيو الئہ ڇا ٿي چڪو
گهور لمحي جي هٿي، رنيوٽ ۾ رهجي وئي
تنهنجو منصف ۽ عدالت ظلم جا ساٿي بڻيا،
روشني ڪنهن ساهميءَ جي اوٽ ۾ رهجي وئي
ڏوڪڙن جي واسطي الزام ڪارنهن جو سهي،
خواهشون، اُڌما ڪٽي سا ڪوٽ ۾ رهجي وئي
موڪلاڻي ويل ڳوڙهن ۾ ڀنل اڌڪي دعا،
سانڍيائين ڪوڙ جيڪر موٽ ۾ رهجي وئي
هن اندر جي ڳالهہ توسان ئي سلڻ خاطر لکي،
سا چِٽي ديوار جي ڪنهن ڦوٽ ۾ رهجي وئي
رقص، گانا، هوڪرا، ڇير ڇم ڇم، هن جي،
رت لڙڪن ساڻ نڪتي، نوٽ ۾ رهجي وئي

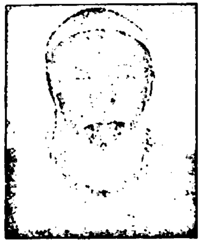

الله بچايو مشتاق آريسر
ميرپور خاص

حمد پاڪ

تنهنجون لک لک نعمتون، کهڙيون ڳڻي کهڙيون ڳڻيان،
روز شب جون رحمتون، کهڙيون ڳڻي کهڙيون ڳڻيان

تو سڀئي ارض و فلڪ، جنّ و ملڪ پيدا ڪيا،
تنهنجون سڀئي خلقتون، کهڙيون ڳڻي کهڙيون ڳڻيان

وڻ ۽ ٻوٽا، جانور، قدرت سان پيدا تو ڪيا،
سڀئي تنهنجون قدرتون، کهڙيون ڳڻي کهڙيون ڳڻيان

گل ۽ ڦل پيدا ڪري، خوشبو رکي تو ڏار ڏار،
اڻ ڳڻيون ڪئين حڪمتون، کهڙيون ڳڻي کهڙيون ڳڻيان

جيت، جٺيا ۽ جبل، چرند و پرند سڀ ڪن ثنا،
علم جون سڀ دولتون، کهڙيون ڳڻي کهڙيون ڳڻيان

خاڪ مان خلقي تو آدم، سهڻي صورت ڪئي عطا،
تنهنجون اُن سان قربتون، کهڙيون ڳڻي کهڙيون ڳڻيان

اشرف المخلوق چئي، جِنّ و ملڪ سجدو ڪيو
ڏيون عطا جي عظمتون، کهڙيون ڳڻي کهڙيون ڳڻيان

سڀ نبي ٿيا مُقتدي، محمّد سين منهندار ٿيو
تنهنجون اُن سان محبتون، کهڙيون ڳڻي کهڙيون ڳڻيان

تو مِلي محبوبﷺ کي، قوسين کان ويجهو سڏي،
سَر ڪرايون وسعتون، کهڙيون ڳڻي کهڙيون ڳڻيان

عالمِ انسان جا ٿيا، سِلسلن تي سلسلا،
ڏار سيني صورتون، کهڙيون ڳڻي کهڙيون ڳڻيان

اُمتي 'مشتاق' کي، محبوب پنهنجي جو ڪري،
تو جي بخشيون برڪتون، کهڙيون ڳڻي کهڙيون ڳڻيان

ذڪر پيو تنهنجو ڪري 'مشتاق' دل سان روز روز،
سُک سان گذرن ساعتون، کهڙيون ڳڻي کهڙيون ڳڻيان

بشير احمد هاليپوٽو
ثابت آباد

نعت

مبارڪ مرحبا آهي محمّد مصطفيٰ آيو
امام الانبيا آيو سو احمد مجتبيٰ آيو.

خدا مخلوق ساريءَ کي بنايو جنهن جي صدقي سو
مٺو محبوب موچارو نبي نورالهديٰ آيو.

فقط هڪڙو خدا ڄاڻي حقيقت ڄام عربيءَ جي،
بشر جو ويس پائي جو وٽان ربّ العليٰ آيو.

سراسر سوجهرو ٿيو جڳ سڄي ۾ شادماني ٿي،
ختم ظلمت بلاشڪ ٿي جڏهن ڪشف الدّجيٰ آيو.

پنن پڻ پنج ڪٽي ٿا نور جي شمس و قمر جنهن کان،
سراپا نور بنجي سو سڄڻ شمس الضحيٰ آيو.

حسين صورت حبيبن جي ڏسي حيران ٿيون حورون،
بدر جو تاب تابان ڪم ٿيو بدرالدّجيٰ آيو.

بلاشڪ چنڊ چوڏهينءَ جو ڏسيو جا سونهن شرمائي،
بيان ان منهن مبارڪ جو اندر سوره ضحيٰ آيو.

سوالي جنهن جي در تان ٿا سدا جهوليون ڀريو موٽن،
خزانا ڪل حوالي جنهن اهو خيرالوريٰ آيو.

امام التقيا جا اُمّتي آهيون 'بشيراحمد'،
ڀلا ٿيا ڀاڳ پنهنجا سڀ پڙهو صلِ عليٰ آيو.

اقبال شاهين
جاتي

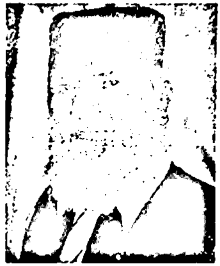

غزل

شرافت ۽ صداقت جي ڪمي ڪردار تنهنجي ۾،
ھٽائي چا نٿو وڪجي ڀلا واپار تنهنجي ۾.

شرابِ غم جا اي ساقي ڀري ڏي درد جا ساغر،
پيئڻ جو حوصلو آهي اڃا ميخوار تنهنجي ۾.

خوشي جي مرڪ چپڙن تي غمازي آهي دوکي جي،
فقط پوشيده مطلب ٿو لڳي ويچار تنهنجي ۾.

اکيون انسان جي دل جي سدائين ترجماني ڪن،
لڪل انڪار ٿو پسجي مٿا اقرار تنهنجي ۾.

قيادت جي ضرورت آ حسين ابن علي جي اڄ،
يزيدي انگ آرا پيو ڏسان سردار تنهنجي ۾.

ثمود و عاد قومن جي طريقي ۾ تسلسل آ،
ملي ٿو تور ۾ گھاٽو ۽ ماپو ڌار تنهنجي ۾.

جمالِ حسن دولت جي ڪشش ايمان تي لوڏي،
رکو فنڪار ئي مليا خدا سنسار تنهنجي ۾.

محبت جو صلو ملندو انهي جي آسري 'شاهين'،
هزارين زخم ڪاڏا هن فقط هڪ پيار تنهنجي ۾.

محمد پارڻ
سجاول

غزل

جڏهن ٻه نيڻ تو ڪنيا گلابي گل ٽڙي پيا،
ڪلين ۾ آئي تازگي چمن ۾ چنگ چڙي پيا.
حسين ڪائنات جا نوان ٿيا روپ رونما،
جهان ۾ عجيب رنگ جنت سمان جُڙي پيا.
او ڊولڻا او ڊوليا تو راهه ويندا روليا،
ٻه ٻول ڪي جي ٻوليا پکي پکڻ مڙي پيا.
نقاب تو هٽائيو ته مسڪرايو ڪهڪشان،
ٿي آس پوري چنڊ جي ستارا جهٽ ڪڙي پيا.
هلي اچي اوهين مليا غبار دل مٿان لٿا،
اسان ته آجيان ڪئي چنڊا مگر چڙي پيا.
تو جو آرس جي موڙيو، ته جام جڳ ڪي ارپيا،
پارڻ گهٽا پيئڻ بنان خمار ۾ ٿڙي پيا.

غزل

باوفا هو بيوفا ٿيندو وڃي،
اڄ الائي ڇو خفا ٿيندو وڃي.
ڪنهن سبب انداز هن جو اوچتو
نا مناسب ناروا ٿيندو وڃي.
ناوَ جيون جي ڪناري ڪيئن پڄي،
دور دل جو ناخدا ٿيندو وڃي.
شال ڪامل صحتيابي ڪا ملي،
درد هاڻي لادوا ٿيندو وڃي.
ناز قسمت تي گهڻو هو با خدا،
فڪر فرقت ۾ فنا ٿيندو وڃي.
هي وڇوڙي جو زمانو سخت تر،
ساهه جي لاء سزا ٿيندو وڃي.
آزمائش جي گهڙي ۾ شڪر آ،
عشق رهبر رهنما ٿيندو وڃي.
پيار تي ويساهه پارڻ آ پڪو،
سو وري پختو صفا ٿيندو وڃي.

سرور نواز ٻگهيو

ڪوٽڙي

غزل

اسان جي ساهه سيباڻي، الائي جي ڪيئن هوندي سا!
گلن ۾ رات جي راڻي، الائي جي ڪيئن هوندي سا!

سچو توجهه اُنهي ڏي آ، اڪين سوڀو ڪيو ناهي،
اصل ۾ اهل چاماڻي، الائي جي ڪيئن هوندي سا!

سچي تر جي ڪهاڻي آ، هوءَ سهڻي ۽ سياڻي آ،
اندر ۾ چڻ ڪا ساماڻي، الائي جي ڪيئن هوندي سا!

ڪِنوڻ ڪوٽيونِ وسي ڪَڻ ڪَڻ، ٿين ڪي ميگهه ملهارون،
محبت، جوڳ، جوڳياڻي، الائي جي ڪيئن هوندي سا!

خوشين هونديِ ٻه دردن ۾، گناراڻ ڪاٽي سولو آ،
اَچي جهڙي مکڻ چاڻي، الائي جي ڪيئن هوندي سا!

اسين 'سرور' خليفا ٿي، گناراڻ لئه ٻه راضي هُون،
وڏي معيار جي ماڻي، الائي جي ڪيئن هوندي سا!

غزل

سارو حجاب آهي، محبوب گلاب آهي

تجليون اڪيون خُماريل، سهڻن جي تابُ آهي

ريشم جا وار سِر تي، پڙهندو ڪتاب آهي

آئيني جي اَڳيان هو چڻ ماهتاب آهي

نظرون ڪٽي ٿو جڏهن، خود آفتاب آهي

ـ ڏيڻ اُنهي کي، هر پل ثوابُ آهي

سيد رفيق امروٽي

سڪرنڊ

مگر هو نہ آيو

اچا ولر ٿي ويا مگر هو نہ آيو
ڪهڙو ئي ڏلم ۾ نظر هو نہ آيو.
سوالي ٿيم بارگاهِ خدا ۾
دعا ۾ نہ ٿيو ڪو اثر هو نہ آيو.
نہ هڪ وات تي چونڪ تي گپ ڳپايم،
ڪري مَن هِتان هو گذر هو نہ آيو.
سڄي رات وينس سندس در جي سامهن
گليو صبح جو هَن جو در مگر هو نہ آيو.
مٽان هيل ياٽي پرين پاڻ ليرو
ليون سال وانگي ٻہ ٻر هو نہ آيو.
اڪيون ہولي ويهان تہ سامهن اچي ٿو
اڪيون ڪوليان ڀرپور بر هو نہ آيو.
مان رستو تڪيندس مٿين سال پي ٻر،
هليل سال ۾ پي اگر هو نہ آيو.
هي دل منهنجي دلبر جو ديرو تہ آهي،
چو پنهنجو ڏسڻ لاءِ گهر هو نہ آيو.
هو منهنجو جي ناهي تہ ڪولي ہٽائي،
ہٽڻ لاءِ مان منتظر هو نہ آيو.

پنهنجن جي ڪا سار اچي لهہ

سڏڪن جي ڪا سار اچي لهہ،
لڙڪن جي ڪا سار اچي لهہ
تو جي سور ڏنا سي سانديم،
پنهنجن جي ڪا سار اچي لهہ
توکان چا چا طلب ڪئي مون،
گهرجن جي ڪا سار اچي لهہ
ماٺهو ڪهڙيون مياروں ڪن ٿا،
مهڻن جي ڪا سار اچي لهہ
منهنجي مَن جي بهار ۾ ڪنبا،
مَن تن جي ڪا سار اچي لهہ
توتان شروع ۽ توتي پورا،
جذبن جي ڪا سار اچي لهہ
تنهنجون يادون منهنجي وندر،
سوچن جي ڪا سار اچي لهہ
سانديا آهن سيني ۾ جي،
اَڌمن جي ڪا سار اچي لهہ
دوست 'رفيق' کي ڏي دلداري،
ڏڪڙن جي ڪا سار اَچي لهہ

ولي محمد وفا هوت

چرواڻ

آزاد نظم

اسان جو مُقدر، خزائن جي موسم
اسين غم جا آهيون، تہ ساٿي پراڻا
اسان جون آجيون، سدا شام جهڙو
اداسون،
هوائون
۽ دونهان، ڏکن جا
تتل ڏينهن ۾
جڻ کو پياسو مسافر
ڪنهن ويران رڻ ۾ اڪيلو، اڪيلو
ڪا ڳولا اکين ۾
ڪي سوچون اندر ۾
سالن کان اجڙيل پراڻن پڊن جيئن
اسان جو اندر آهہ، ويران سارو
ملئين تون تہ ائين هو لڳو هڪ گهڙي
ڪنهن ننڍڙ اس ۾
ڪو بادل هو ڇانئيو
مگر جان منهنجي
صدين جون سِڪون ڪيئن لهن ساعتن ۾
اندر جون اُجون ڪيئن سُرڪيون اُجهائن
سنڌئي پيان بادل جيئن ٿورو برسي
اُداسين جون بوندون بہ ٿي ڪي وسائي
وري ڪنهن، سمندر مٿي ويو وسڻ لئي
گلابن ۽ موتين
جي رنگين چمن ڏي
اسان ٿر جي ٿوهر، جيئن پياسا اڳي جيئن
۽ رهجي وياسين، اڃايا اڃايا
نہ ئي ساٿ تنهنجو نہ ئي سار تنهنجي
ڪا ساٿي بڻي ۽
ڪنهن جي گرم ٻانهن جي آغوش ۾ تون
اسان کي وساري، وري گم وئين ٿي
تنهنجو ڏوهہ ڪونهي
منهنجو ڏوهہ ڪونهي
اسان جو مُقدر خزائن جي موسم

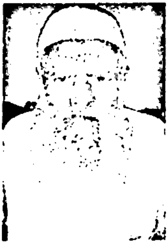

حافظ حبيب سنڌي

چوهڙ جمالي

غزل

وقت چاهي ٿو تہ وعدن ۾ وفا پيدا ڪجي
ٻاٽ اونداهي جهروڪن ۾ جلا پيدا ڪجي

وقت جي آهي صدا ۽ وقت چاهي ٿو مگر،
ڪو اُڪاري پار اهڙو ناخدا پيدا ڪجي

هَل ڏسون هي باغ محبت نفرتن جا نيئر لوڙي
دل جلن جي ديس ۾ ڪو دلربا پيدا ڪجي

تون رقيبن ۾ بہ ويهي ڳولهجان پنهنجو 'حبيب'،
ان رقابت ۾ محبت جا بَہ جا پيدا ڪجي

غزل

بخش ڪَر مولا مدايون، انسان بي دامان آ،
انسان جي ڪردار تي، انسانيت نالان آ

بي جان نطفي مان بڻايو عزّوجل انسان کي،
چنڊ جيئن اڄ هو زمين تي، تاب سان تابان سان

پَر، نہ آندو ڪو شڪر انسان پنهنجي رَبَّ جو
۽ چوتڪاري جو انهيءَ ڪو ڪونہ ڪيو سامان آ

پل ڪري بدڪار بديون ۽ هُو بديون بخشي پيو
پر، ناشڪر انسان پيو، آخر وڏو نادان آ

جانورن کان بہ بدتر، جانور انسان هو
ڪيئن بڻيو انسان، اُن لئہ گواهہ قرآن آ

بي خبر انسان جون خبرون ڪري ڪهڙيون 'حبيب'،
بس! رکو احساس برتر ۾ اِهو نازان آ

منٺار علي هوت
جهڏو

ڏاتل خان چنا اُداسي
قلجي وليج

غزل

نهاريان رات ڏينهن راهون، الهه ڄاڻي ڪڏهن ايندين؟
ڏکي دِلڙي ڪري ڏانهون، الهه ڄاڻي ڪڏهن ايندين؟

پيهاري جِت وئين جاني، اُتي تو لِسري آهيان،
نه پاتم پير ڪِي پاهُون، الهه ڄاڻي ڪڏهن ايندين؟

جُدائي جِي وتو جهوري جيئڻ جنجال ٿي پيو آ،
ڪري تون قرب جون ڪاهون، الهه ڄاڻي ڪڏهن ايندين؟

ٻڌيون جو بي اثر آهن رڙيون، ڪُوڪون ۽ پُڪارون،
لس آتي ڪريان آهون، الهه ڄاڻي ڪڏهن ايندين؟

ڪٿي پيغام هي منهنجو ڏجانءِ ڀانتي وڃي پَل ۾،
پرين تو ڏيهه پراهون، الهه ڄاڻي ڪڏهن ايندين؟

هتائي ’هوت‘ هينڙي ڪان، تِڪي دلبر، ڪيئي نُوري
مِنا ’منٺار‘ لوراهُون، الهه ڄاڻي ڪڏهن ايندين؟

◙

وائي

کَهلي اُتر هير،
هينڙو آ دلگير،
هاڻي ته هلي آ

سرنهن ڄانيو گُلهاريو،
گُلڙن جي آ وير،
هاڻي ته هلي آ

ڪيتن ۾ کَهمندي،
ڏنم تنهنجو پير،
هاڻي ته هلي آ

چانڊوڪي رات جو پهر،
آ ترتي پِکِي شبنم سوير،
هاڻي ته هلي آ

ڪوئل پئي ڪُوڪاري،
مَن ۾ چڻ آ تير،
هاڻي ته هلي آ

عيد به آ آئي،
تُنهنجي آ اُڪير،
هاڻي ته هلي آ

تَن مَن تو تڙپي،
نيڻن آيا نير،
هاڻي ته هلي آ

توڪان پري پيارا،
جُهوري ڏئي ٿي جهير،
هاڻي ته هلي آ

دل منهنجي جاني،
تُنهنجي آ جاگير،
هاڻي ته هلي آ

توريءَ جيئندو ڪيئن،
ڏاتل ’اداسي‘ هي فقير،
هاڻي ته هلي آ

اردو اُترادي

ڪنڌڪوٽ

نظم

منزلون مصيبتون پسي نہ پيار ٽوڙيو،
جي آفتون اچن اڳيان تنهن بہ منهن نہ موڙيو.

جي هٿ هانوَ تي هڻن، ٽڪر ٽڪي پوءِ دم ڪڻن،
ڏسو پرائيو پاهڻن، ڪيئن ٿا ڪنجي بت ٻڻن،
آس تي فرهاد ڪيئن پهڻ پٽ اکوڙيو-
منزلون مصيبتون پسي نہ پيار ٽوڙيو.

ڪيچ ڪاهي هيڪلي ۽ راهہ رڻ ۾ پئي رُلي،
تنهن بہ هن نہ دل پلي، وڃي پنهل سان هوءَ ملي،
اوهان بہ اهڙي سڪ سان هي ناتو نينهن جوڙيو-
منزلون مصيبتون پسي نہ پيار ٽوڙيو.

ڏسي سنڌوءَ جو وهڪرو اوهان نہ عاشقو ڏرو
گهڙا ڪٿي گهڙي ترو ملي ميهار پوءِ هجو
جڳ ۾ جيئرا سي رهيا، جنين ڪي لهر لوڙهيو-
منزلون مصيبتون پسي نہ پيار ٽوڙيو.

جي سين ڪان هي سبق سکو تہ پير پيار سان رکو
ناڻ نينهن سان لکو هي چاش چاهہ سان چکو
اٽل اڏول 'اُرڏا' ٻڌجي پيار سان پتوڙيو
منزلون مصيبتون پسي نہ پيار ٽوڙيو.

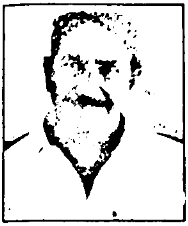

نم ناز

ٽنڊو جان محمد

غزل

مظلوم جي ڪري جو، وڪالت وري وري،
گهرجي اسان کي اهڙي، قيادت وري وري!

هن ملڪ جي ماڻهن مان، جو غربت ڏکي ڪڍي،
هردم پلي ڪري سو، حڪومت وري وري!

تاثير گفتگو جي، ماکي کان آ مٺي،
مون کي کپي ٿي اهڙي، شفاعت وري وري!

هر درد جي دوا ٿي ملي، منهنجي پير کان،
تنهن پير جي هلي ڪر، زيارت وري وري!

مسڪين جون خطائون، ڪري معاف تو ڇڏيون،
اهڙي رهي اسان تي، عنايت وري وري!

وارث ڏٺي تون آهين، منهنجي سر ۽ ساهہ جو،
خادم کان ڇو گهُرين ٿو اجازت وري وري!

آ ڏاج عاشقن جو، سهڻ طعنا لوڪ جا،
سِر تي پلي وسي پئي، ملامت وري وري!

حاصل ڪري وٺان مان، دنيا جو تہ هر هُنر،
رب کان ملي ڪا اهڙي، مهارت وري وري!

بيڪار بندگي، ٿيو وڃي ٿي غرور ۾
رب جي عجز ۾ ٿئي ٿي، عبادت وري وري!

تنهنجي تہ هر خطا ڪي، ڪيو مون آ درگذر،
پر دل ۾ تون رکين ٿو، حقارت وري وري!

ويئي چمار گذري، نہ ٿيو ڪم ثواب جو
هاڻي ڪريان ٿو خود تي، نِدامت وري وري!

مُستقيم 'بازيدپوري'
ڪنڊيارو

غزل

سوال زندگي ها جواب زندگي،
اسان لاءِ ڇڻ ڪو ڪتاب زندگي

سچڻ ساپيا ٿي نہ سگهيا سي ئي،
سُهانا پنهنجا ها خواب زندگي

اُهو ميڪدو ها اُهوئي ساقي،
ڪري ڪير توڪان حِجاب زندگي

نئين ڪا تقاضا نہ ڪر دل ڇَري،
اَزل ڪان پنهنجي آ نواب زندگي

زمانو وَسائي پٿر پَل پرين،
اسان جي هٿن ۾ گُلاب زندگي

هميشہ نہ ئي هِڪوار تہ هلي آ،
پرين چار ڏينهن جو باب زندگي

اُٿي آهہ باڪ نيٽ تہ اُپرندو
اُميدَن سَندو آفتاب زندگي

◙

عبدالمالڪ 'عبد' چانڊيو
دڙيلو

نعت

دلدار نبي دلدار نبي سردار نبي سالار نبي
ڪُل نبين جو آهي جو ننگدار نبي پڳدار نبي
جيڪو اَحسنَ اجمَلَ اڪمَلَ آ، سو اطهَرَ انورَ افضَل آ
سو نَفيسَ شَفيقَ ۽ نِرمَل آ، منجهہ سُونهن سچو سرشار نبي
ڪائنات ۾ اهڙو ڪو ٻہ نہ ٿيو جهڙو مرسل منهنجو مير ٿيو
واڪاڻ ڪَيان ٿي وَاهہ وٺيو هِنَ اُمَّتَ جو آڌار نبي
جيڪو حُسنَ جو مِحوَر اَعظم آ، ٿيا تَنگ جَمالَ مَتِس جَلوَا
تَشبيهَ ڏِيان ڪيئن ماهِ لقا، خود محبت جو معيار نبي
تعريفَ ڪَري ڪهڙي 'چانڊيو'، سَاراهَ پرين، جي قُران لٿي
عَبدَالمَالڪ دُنيا ۾ ڏِٺو سڀ سهڻن جو سينگار نبي

❊

وڪيا نہ آهيون جهڪيا نہ آهيون، اسان جو ماضي ڪمال آهي،
هميشہ ظالم رهيو مقابل قصو اهو لازوال آهي

ڪتابون سرڙا لٽايون گهرڙا ازل ڪان آهي هي ريت پنهنجي
شڪستہ خورده ڪڏهن نہ ٿيا هون هميشہ آهي ئي جيت پنهنجي
اسان جو مرڪڻ منافقن لءِ عذاب وانگي مثال آهي

محاذ آهي اسان جو مسڪن ڪڏهن ٿا غازي شهيد بنجون
اسان معوذ معاذ ولرا، اسان سپاهہ ولـيد بنجون
اسان جي هٿ جو ڪنگڻ اهوئي ترار آهي ۽ ڍال آهي

نهار ڪر تون نهار ڀورو اسان ڪفن ۾ گلاب پاتو
خريد ڪيا ويا ڪڏهن نہ آهيو جهڪڻ اسان ڪڏهن نہ ڄاتو
تون دوستن ڪان نٿو ڀڄين ۽ مخالفن ۾ مقال آهي

اسان انهن مان جنين هو نيزن کي پنهنجي گردن گلي لڳايو
لوهان انهن مان جنين هو ويرين کي وات پنهنجي ۽ ڪس هٽايو،
هي تنهنجا وڏڙا هو منهنجا وڏڙا ٻنهي جي پيئا محال آهي

ها سون ورني سٽن ۾ پوئي لکيو وجي ٿو اسان جو نالو
اي 'عبدالمالڪ' ڏسين ٿو 'چانڊيا' آ صاف صحبت حقي حوالو
جميل صورت نفيس سيرت جلال ۾ ٻي جمال آهي

◙

ممتاز ڪوڪر

....

غزل

اطلس رت ۾ پلي نه سگهي ٿي، ٻنهي ترڻ ۽ تري ٻڏڻ لئي،
نه ٿي ڪنارو ملي ڪا ڪڏهن ٿي، ٻنهي ترڻ ۽ تري ٻڏڻ لئي.

لهر لهر جي نظر نظر ۾، فڪر فڪر جي اثر اثر ۾،
نصب ڪٿي ٿئي نه اڄ ٿي، ٻنهي ترڻ ۽ تري ٻڏڻ لئي.

وجود پنهنجو سجود ۾ آ، درود دل جي حدود ۾ آ،
ويا تصور به ڇڙ و ڇڙ ٿي، ٻنهي ترڻ ۽ تري ٻڏڻ لئي.

پرين! پيارا، ڇڏي سهارا، ڪيون نه آرا، ڪين ڪنارا،
محبتن جي، نه مون مُهڙ ٿي، ٻنهي ترڻ ۽ تري ٻڏڻ لئي.

ڏي سات ساٿين، آ ولس ولسن، پريت پائين، سڪي سهاڳڻ،
نچي نچاڻ آئه ون وڪڙ ٿي، ٻنهي ترڻ ۽ تري ٻڏڻ لئي.

سيڻ صورت آئاهه سيرت هڳاءُ محبت صباح فطرت،
سي جهڙ! ممتاز تڙ تڪڙ ٿي، ٻنهي ترڻ ۽ تري ٻڏڻ لئي.

غزل

ڪنول تي بارش پئي، رنگين منظر ٿي ويا،
هر جاءِ ڪاڏ خوشبوءِ آئي، رنگين منظر ٿي ويا.

هر ڪڪ تاڏ مرڪون هيون، جڳ واس ۾ مهڪي پيو،
محبوب جو گهر، در گهٽي، رنگين منظر ٿي ويا.

لَب تي ڪيو مي رقص جڏهن آ چنڊ! تارن جام پي،
جهومي پيا ليڙو ڪٽي، رنگين منظر ٿي ويا.

جڏهن هيٺ تُڙڪيون ٿيو هٽي، درياءَ ۾ هي آسمان،
چرڪي پيون اکڙيون ٻئي، رنگين منظر ٿي ويا.

سونهن سندو جلوو پسي، آ عشق من ۾ جاڳيو،
'ممتاز' ويو متهوش ٿي، رنگين منظر ٿي ويا.

غلام رسول گل خاصخيلي

شهر- سٽ ميل

غزل

نئون اڄ ماڳ ٿو ڳولهيان،
وڃايل ڀاڳ ٿو ڳولهيان

وئي جيڪا رسي آ سا،
اکين جي جاڳ ٿو ڳولهيان

ڇُٽي دل جا ويا هن ڏنيم
ڏنين جا داڳ ٿو ڳولهيان

اندر ساڙي وئي آ جا،
اُها ئي آڳ ٿو ڳولهيان

اچي آ سانوري طلبيو
هنيءَ مان ساڳ ٿو ڳولهيان

تصور جي ته ٻاجي سان،
پهاڙي راڳ ٿو ڳولهيان

هلي ڇوڙ واڳ ٿو جو 'گل'،
انهي جي واڳ ٿو ڳولهيان

غزل

ڳمهڪ ڳهرا ڏئي اجنبي،
دل آ زخمي ڪئي اجنبي

خوبصورت به ڏاڍي هئي،
پر هُئي بيرخي اجنبي

شام ڏاري ته وڻ تان ڏٺم،
پي اُڏاريا پکي اجنبي

ناز ڏاڍو هيس سونهن تي،
مرڪندي مون ڏٺي اجنبي

'خاصخيلي' زخم تي پٽي،
ڪانه هٿ سان ٻڌي اجنبي

دين محمد 'سُجاڳ' پلي
لطيف نگر

سيف الله خالد 'سيف'

ڳالھ جو گلزار گل ڦل، شعر جو سينگار سيف،
ٿو لڳائي دل مٺان گفتار جي درٻار سيف.

ڪهڪشان ۾ ڪئين ڏئم پر چنڊ جو چمڪڻ هيو،
چانئجي ويٺو اٿئي اسٽيج تي هر بار سيف.

گفتگو ڪردار ۾ مون پروڙيو پرجهيو،
هو ثقافت سنڌ جي تهذيب ۽ اقدار سيف.

دل گھٽيرن جي ڪٿي پنهنجين ادائن سان ويو،
ڪيئن پڇون ڪنهن کان پڇون هليو پراهين پار سيف.

زندگي ۾ مون ڏٺا آيا ۽ ايندا پيا هيا،
يار يارن کان مٿا پر مختلف هو يار سيف.

ٿڪ هئا يا ڇهڪ هئا سو درد وارن کي پتو،
پر پراهين سفر لئہ، ٿي لڳو تيار سيف.

در ڪليل اوطاق جو، دل جو ڏٽي هو بادشاھ،
آجيان سان دل ڪٿي ڇاتي ڪري ڪينگار سيف.

هو لطيفن جي لطافت جو خزانو اڻ ميو،
دوستن جي هر خوشي لئہ سان هو سينگار سيف.

نشستن تي نشستون اڄ بہ خوابن ۾ 'سجاڳ'،
اڄ بہ سپنن ۾ خيالن ۾ لهي ٿو سار سيف.

لطيف حيدر
....

غزل

دردن کي اوهين ڇئجو، اسان جا در نہ کڙڪائي،
هاڻ ٿي مس مس سُتا آهيون، مستن کي نہ جاڳائي.

اسان ٿوهر کي ڳيتو آ، اسان هي زهر بہ پيتو آ،
دردن کي اوهين ڇئجو سُقراط کي نہ آزمائي،
دردن کي اوهين ڇئجو، اسان جا در نہ کڙڪائي.

اسان کي شام جا پاڇا آتر ۽ لاڙ ۽ ڪاڇا،
دردن کي اوهين ڇئجو، ٿي واڳون نہ ڳڙڪائي،
دردن کي اوهين ڇئجو، اسان جا در نہ کڙڪائي.

اندر ۾ عشق جا اولا، بره ۾ باھ جا شعلا،
دردن کي اوهين ڇئجو، دوزخ کي نہ ڀڙڪائي،
دردن کي اوهين ڇئجو، اسان جا در نہ کڙڪائي.

اڏي تي هي اکيون آهن ۽ سولي تي اهي سپنا،
دردن کي اوهين ڇئجو ڦندي تي نہ لٽڪائي،
دردن کي اوهين ڇئجو، اسان جا در نہ کڙڪائي.

کهڙي هي چوٽ کاڌي آ، اسان بس موت کاڌي آ،
دردن کي اوهين ڇئجو، حسينن سان نہ اٽڪائي،
دردن کي اوهين ڇئجو، اسان جا در نہ کڙڪائي.

'لطيف حيدر' آ ساڙيل، ۽ موکي مڌ جو ماريل،
دردن کي ڇئجو، تاڙي ڏئي نہ تڙپائي،
دردن کي اوهين ڇئجو، اسان جا در نہ کڙڪائي.

'مصروف' محمد حسن چانڊيو
ڪنري

غزل

اسان تي يار چانئوڪي،
ڪري ٿي وار چانئوڪي

سوا تنهنجي سڄڻ آهي،
پرين سان بار چانئوڪي

ڪٿي پڄندي صنم توکي،
ڪري سينگار چانئوڪي

پڄي ٿي روز ڏس مون کان،
اوهان جا پار چانئوڪي

اڃي دل کي آهي گهيريو
دلي دلدار چانئوڪي

اڃان توئي ڏٺو ناهي،
مٺو منٺار چانئوڪي

وصل جي رُت وري آهي،
ڪريو ڪو پيار چانئوڪي

ملي من کي خوشي تڏهن،
ٿين ديدار چانئوڪي

واري جي وار تو واريا،
وڏي مهڪار چانئوڪي

ڀري ٿي حاضري تنهنجي،
صنم سرڪار چانئوڪي

ملڻ جو آ ڪيو مون سان،
وري ويچار چانئوڪي

مٺو 'مصروف' اڄ ايندو
سڄڻ سردار چانئوڪي

◙

ذوالفقار ٽالپر
جهڏو

غزل

الفت ڪونهي انڌيرو آهي
سوچن تي ڄڻ پهرو آهي

جنهن جا جذبا نازڪ آهن
زرد انهي جو چهرو آهي

دولت دنيا ۾ ته رکي ٿي
سمجهن کي پنج سيرو آهي

ساٿ ڇڏي ويو هڪڙو ساٿي
وقت جو ويري ڦيرو آهي

ڪلفت ڪينو ڪون رکون ٿا،
هن جو مَن چو ميرو آهي

غزل

وڻا جي ته وچڙي پيارن جي ڳولا،
اسان کي ته آهي سهارن جي ڳولا.

سدا سک ملڻ جي اکين آ ته سانئي
اوهان جي ته نرمل نهارن جي ڳولا.

اُداسين جي ٻارن ڇڏيو جيءُ ته جهوري
مِٺا آهي من کي بهارن جي ڳولا.

ڪڏهن ڪونه مرڪيو منهنجو هي مَنڙو
جَڏي جيءَ کي يارن جيارن جي ڳولا.

پليو پيار پنهنجو انڌيرن ۾ سائي
چَمين کي ته چنڊ سان، ستارن جي ڳولا.

◙

ڪوثر هالائي

هالا

غزل

لفظ بہ پٿرن جو وسڪارو ٿي ٿو سگهي،
ڪنهن دشمن جو ننڍڙو اشارو ٿي ٿو سگهي.

مون کي اهڙي ڄاڻ نہ هئي اڻ ڄاڻ رهيس،
رت جو رشتو ايڏو ڪسارو ٿي ٿو سگهي.

شهر هجن شيشي جا پوءِ پٿر بہ هجن،
راتاهو يا ڪو لامارو ٿي ٿو سگهي.

پيار ڪهاڻي هاڻ شروع ٿي آ سائين،
ان ۾ منظر ڪو ڏک وارو ٿي ٿو سگهي.

آرسيءَ اندر چنڊ لهي آيو آهي،
ڪو تارو ويتر ريسارو ٿي ٿو سگهي.

هُنَ ڪيو آ واعدو ايندڙ هفتي جو،
آچر سومر يا تہ اڱارو ٿي ٿو سگهي.

غزل

دل آڪاٽي ٿي وئي هوندي،
ڪيڏي پراٽي ٿي وئي هوندي

ٽيٽو هو اڄ جوڙ دلين جو،
سا گڏجاٽي ٿيُ وئي هوندي

پاڻ تہ بادشاهہ ڪونہ بڻياسين،
هُوءَ پر راڻي ٿي وئي هوندي

تنهنجي جفا هئي وفا جي پرسان،
پاڻي پاڻي ٿي وئي هوندي

واسطي مان ئي واٽون نڪتيون،
پوءِ ياراڻي ٿي وئي هوندي

دل جي ڳالهہ چوڻ چاهي سين،
ها! ٻاراڻي ٿي وئي هوندي

فضل الله 'فدا' چانڊيو

ڪُنري

غزل

نہ پير کي جُهڪو نہ ڪنهن مير کي جهُڪو
جُهڪڻو اٿو تہ مالڪِ تقدير کي جُهڪو.

نفرت ڪريو نہ ڪنهن سان ڪتاب سڀ پڙهو
جُهڪي پڙهو تہ قرآن جي تفسير کي جُهڪو.

انسان سڀ برابر ڪوئي نہ ڪنهن کان برتر،
هرگز نہ ڪنهن وڏي وزير کي جُهڪو.

جنهن کي بہ دل گهُري پل ان کي ئي ووٽ ڏيو
نہ بيٺہ شينهن لغڙ ۽ تير کي جُهڪو.

خوفِ خدا هجي بس، ڪجھ ڪو ڪري نہ سگهندو
پُلجي 'فدا' ڪڏهن نہ گهگير کي جُهڪو.

غزل

پيو ڪر پلي تون مون سان نفرت وري وري
توڏانهن اچڻ جي ڪندس جرئت وري وري

حاسد رقيب کي ٿو ساڙڻ گهُرلن حسد ۾
پل پيو هٽي هو توتي تُهمت وري وري

توکي ڏسان تہ ڏسان تنهنجي شهر پيو ايندس،
توکي ڏسڻ جي ٿئي ٿي چاهت وري وري

توکان مون کي ڇنڻ ۾ گهٽ ڪونہ جن ڪئي آ،
پل پيا حريف ڪن سا حرڪت وري وري

چوندس پري ڏي پيارا، پنهنجن هٿن سان مون کي
ساقي پيار جامِ محبت وري وري

ايندو ضرور ڪڏهن توکي خيال منهنجو
ڪندين 'فدا' سان پو تون اُلفت وري وري

زين ڪوسو

.....

غزل

گمنام رهڻ ٿو چاهيان،
هڪ مام ٿيڻ ٿو چاهيان.
جو سونهن ڏسي دنگ رهي،
سا هام هڻڻ ٿو چاهيان.
محبوب ڳلي محبوب جي،
سا گام گهمڻ ٿو چاهيان.
سرهاڻ پري ڪا دوستي
مان شام ٿيڻ ٿو چاهيان.
ڪا پاڪ ٿيان پوشاڪ مان،
احرام ٿيڻ ٿو چاهيان.
جو آگ اجهائي دل جي،
سو جام پيئڻ ٿو چاهيان.
توتي نہ لڳي، سر تي،
الزام کڻڻ ٿو چاهيان.

غزل

ڪوڪ ڪنائي ڪو تہ اسانجي،
جان ڇڏائي ڪو تہ اسانجي.
روز لڪئون ٿا ڳالهہ اهائي،
سوچ مٽائي ڪو تہ اسانجي.
ڪن ۾ قاتل پيار جي ٻيڙي،
پار لڳائي ڪو تہ اسانجي.
باهہ ٻري ٿي دل جي اندر،
آگ اجهائي ڪو تہ اسانجي.
دود دکي ٿو ديس سڏي ٿو،
تند تپائي ڪو تہ اسانجي.
پاڻ تہ ناهيون ڪنهن بہ ڳڻپ ۾
ڳالهہ ڳڻائي ڪو تہ اسانجي.

ساگر علي ميراڻي

نوابشاهہ

غزل

اسان کان پيارا چنو نہ رشتا،
هي پيار وارا چنو نہ رشتا.
ازل کان جيڪي ڳنڍيل رهيا هن،
اُهي سهارا چنو نہ رشتا.
گناهہ ان کان وڏو نہ هيو ڪو
ٻڌو خُدارا چنو نہ رشتا.
حسين آهي حيات جن سان،
اُهي سونهارا چنو نہ رشتا.
فضول جهيڙا فساد آهن،
ڪري ڪنارا چنو نہ رشتا.
چوي ٿو ’ساگر‘ هي چنڊ روئي،
چون ٿا تارا چنو نہ رشتا.

غزل

جڏهن کان پرين هن ڪيا فاصلا،
تڏهن کان منجهيل ٿا رهن حوصلا.
انهيءَ ئي فڪر ۾ رهان ٿو پيو
ڏکيا زندگيءَ جا وڏيا مرحلا.
نئين ڳولهي دنيا وڃين اُت رهان،
هتي جا ڪري سڀ ختم آسرا.
ڏسان پنهنجو چهرو ڀلا ڪيئن مان،
ٽنل چوطرف هن رکيل آئينا.
اچن درد ’ساگر‘ ٿا ڪاهون ڪري
وڃن دل جي دنيا ڪري ڪربلا.

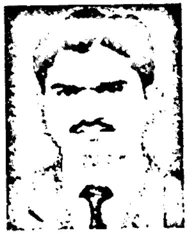

جيئند علي مهر

.....

نَيَن نثري نظم ـ (1) خالي خالي

ٺهيو رڄ متي رڄ
پيڪيون، هَل هشامَ!
ٺهڪن تي ٺهڪ وڏا وڏا،
ماٺهن ليڪي
سيني خوشين جو ڪهر هِت آ!
پر اڪيلائيءَ ۾
چوطرف اُداسي
هتن ساڻ هانءُ بہ خالي ـ خالي
بيوسي، بيقراري!
اکين ۾ ڳوڙها
جيءَ ۾ جهنجهوڙ!!
اهڙي روش تي
هي ضميرُ منهنجو
ٽٽوليون ڪندي
ٿڪبو ناهي!!
ٿڪبو ناهي!

(2) اڪيلائي....

مان!
چنڊَ ۽ رات
سوچون ٿا اڪيلائيءَ تي!!

(3) سالگرهہ

ولريءَ ڳهرڙا
ننيڙا ننيڙا
پنهنجيءَ پَرِ ۾!
تاج محل جيان
سڀ ارمان تن ۾،
سجائي رکيا ها،
تنهنجي سالگرهہ تي ـ!!

پريتم 'پياسي'

عمرڪوٽ

غزل

وڄو ٿا تہ واپس سگھا موٽجو
'حياتي' آ 'ٽوٽو' ذرا سوچجو.
اچو اڄ ٿي دلبر سڀان ڪنهن ڏٺي؟
مُدو ڪونہ هوندو آهي موت جو.
'ننگر' مان نہ نڪرن ڀلا نانگ ڇو؟
وڍيا خان ڪائي سيئي مور جو.
هي تيلي مان ٿنبو بڻائي ٿي دنيا،
پرين تير نظرن سندا روڪجو.
جُهڪي ويا ڪلهوڙا، ٽالپرا، مغل،
مگر جهنبو جهولي پيو 'جهوڪ' جو.
اسان جو تہ محبوب 'ڀڳوان' آ
هجي پل تہ انسان سڄي لوڪ جو.
ڏسي ٿڪ لهي ٿا 'پريتم' وڃن
غضب جو آ منظر تنهنجي ڳوٺ جو.

غزل

ستم عتاب مگر دل خفا ڪڏهن بہ نہ ٿي
پيار رسم لوهان ڪان ادا ڪڏهن بہ نہ ٿي
پرين! قرار جي بدلي گهڻو درد ڏنو
"جفا شناس لوهان ڪان وفا ڪڏهن بہ نہ ٿي"
قريب آئي اسان کي سڄڻ تو گهاءَ ڏنا،
هزارين زخم ٿيا، پر دوا ڪڏهن بہ نہ ٿي
فراقِ يار ۾ بيحد ڳري ڪنبا ٿي پيس،
هتان حبيب جي ليڪن شفا ڪڏهن بہ نہ ٿي
جنونِ عشق ڪيو مون کي آ گهڻو بيتابہ
نگاهِ ڪرم مگر ڪا عطا ڪڏهن بہ نہ ٿي
ڏنا هزارين لوهان سوين دردہ غم هميشہ
مگر لوهان جي اسان ڪان گلا ڪڏهن بہ نہ ٿي
مري تباهہ 'پريتم' لوهان جي لاءِ ٿيس،
اپار ظلم ٿيا پر سخا ڪڏهن بہ نہ ٿي

اسير امتياز

بيت

کهڙي ڳالهه ڪجي، تنهنجي او سائين،
منهنجون تو تائين، دم ٽوڙن ٽيون ڳالهڙيون

جن جو هٿ رومال ۾، اکيون اُپ تڪن،
پرت پريندي ٻانوريون، سوچيو ٿيون سُڏڪن،
جيڪي روز لُڇن، سي سڀ منهنجون پينرون

کهڙي منهنجي پيڙ، کهڙو منهنجو پاڻ،
مون کي منهنجي ماڻ، ڇٽي اڇليو ڏير تي

گورڪ، ڳاڄ، ڀريان، نڪري پيئي ڳئس،
ڪارو ڪوٽ اڃان، پنهنجي هٿ وس ڪينڪي

سهرا، جهومر، رونقون، تنهنجي آڱر تي،
مون ڪان تون ڀرتي، ڪنهن جي ويڙهي ٿي وڃين

جبل منهنجي جوء جا، جهاڳين جوڳيئڙا،
ڳاڙها روهيڙا اينديون، ڪنڌئي اُجيان

توسان جاري جنگ، ڌرتيءَ جا غدار،
تنهنجا هڙ هٿيار، منهنجي سڪٽي شاعري

آيا ڪري لوڙڪون، ويٺا ڪين مگهه،
مون تہ ڳهاٻو ڪينڪي، خوب سجايو گهر،
هر ڀيري اڪثر، آيا ۽ موٽي ويا.

روشن ناز ڏاريجو

چاڻ شورو

نظم

ڪاري

ننڍڙي وَرَ سان عورت ويٺي پنهنجو جيون گهاري ڙي
هاءِ جواني سڏڪي سڏڪي ڳڻتين ۾ ٿي ڳاري ڙي

پٽ وانگر ٿي پالي ويٺي وينگس پنهنجو مڙس ڏسو
هڪ جيڏي لءِ در تي ويٺي ڪنهن جي راهه نهاري ڙي

ڏير ڏٺو هو پاڇائيءَ کي در تي بيٺي مرڪي پيئي
ڪاري نانءُ ڌري تنهن ناحق منتوڏي اڄ ماري ڙي

غيرتمند ڪني ياڄائي ڏينهن ڏٺي اڄ ٻي ڏوهي
ڏاڻ ڏير جي نيڪي ڪئي ٿي ڳوٺ اسان جي ساري ڙي

رت لڳل ڪُهاڙيءَ سان گڏ قاتل آيو ٿاڻي تي
مرڪي ماڻ پوليس ڏٺو ٿي ظالم کي ڪيڪاري ڙي

ڪنهنکي سور سڻائي عورت ڪنهن کي ڏک جو حال ڏسي
سور سمورا سيني سانڍي جان ڇڏي ٿي واري ڙي

ڪوڙين ريتن راڄ وڏا 'ناز' سمورا رولي ۾
انڌين رسمن پينر آهي پهچايو تہ پساري ڙي

شاهه مردان شاهه
چاچڙو

غزل

ٿيا شاد آباد، ياور يگانا،
ڏنا جام ساقي، چڙي ڳل بهانا.
سوين ساز سرندا ۽ واڄا وڄي ويا،
وڳي ڇير ڇم ڇم، ٿيا ناچ گانا.
اميدن جي دنيا، رسي اوج تي وئي،
ٿيا شوق جا شغل ۽ شادمانا.
اچي سڪ وارن، سندو ساٿ سهڙيو،
لهي شاعري جا، پيا ڪارخانا.
وٺا ماڻڪن مينهن، محفل ۾ موتي،
"گلي خير سان ويا، خوشين جا خزانا."
ڇُڪو چاهه وارو مليو آهه 'مردان'،
چڙهيو رنگ محفل تي، آ شاعرانا.

ڪافي

جي قول ڪيئي، سي پارين ها،
وڃي ديس پنهنجي، نہ وسارين ها.
تو اڄڻ جا هٿا انجام ڪيا، سي وعدا وصالي ڪيڏانهن ويا،
ڏنل سور لوهانجا نباهڻا پيا، ڪنهن واڳ وصال جي وارين ها—
جي قول ڪيئي—
اچن رس رهاڻيون ياد جنهن، وسي اکڙين مان ٿو ڏايو آب تنهن،
پري قرب قدم اچي يار ڪنهن، پنهنجو مُنهڙو مٺا تون ڏيکارين ها،
جي قول ڪيئي—
اچين اڱڻ تي ها دلدار پرين، لهي وڃن ها سڀ آزار پرين،
ڪيڏو خوش مان ٿيان ها يار پرين، مَئي محبت جي ڪا پيارين ها،
جي قول ڪيئي—
ڪري ڪرم وڏا اچ يار وري، هِت ڳڻتين ۾ ويو آهيان ڳري
ڏيئي سهڻا سير سورن جي پري، هينئن 'مردان' کي نہ مارين ها،
جي قول ڪيئي،

زاهد ڪنڀار
ٽنڊو جان محمد

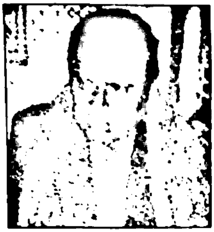

غزل

پير تي رک پير لوين،
چاهتان جا ڍير آوين!

مين ميارن کون ڏيسان،
پل پرين ڪر دير لوين!

پيار دي هن کوڙ ويري،
ڏي نہ ڇيري ڇير آوين!

تون سياڻا صاف دل هين،
رک نہ ڪنهن لئي مير آوين!

انتظاري هي اِهائي،
چا خبر ڪا خير آوين!

دشمنا دي تون چنبي چون،
آپ کون ئي سِير آوين!

رک وڏا هَڻ حوصلا تون،
ٿي پرين تون شير آوين!

تون پنهل هين سردا سائين،
ڏور چڏ سڀ ڏير آوين!

تيڏا 'زاهد' تيڏا رهسي،
ڪر ويريان کو زير آوين!

قادربخش 'مخلص' جانجهيو
دڙيلو

نظم

وطن پنهنجو گلشن ۽ گلزار آهي،
وطن سان الفت جو اظهار آهي.

پياري وطن پاڪ پنهنجي سان هردم،
خدا مهربان ۽ مددگار آهي.

وطن جي ترقيءَ لئي ڪوشش ڪنداسون،
اسان جو اهو عهد، اقرار آهي.

اسين آهيون سورهيه سپاهي وطن جا،
شهادت سپاهيءَ جو سينگار آهي.

اسان جي وطن جو نئون نسل سارو،
وطن جي محبت ۾ سرشار آهي.

ٻڍا، ٻارڙا، عورتون، مرد سارا،
وطن سان هرڪو وفادار آهي.

وطن ۾ ڪپي هاڻ قانون رب جو،
جنهين لاءِ هرڪو طلبگار آهي.

مسلسل عمل سان، مُحڪم يقين سان،
محبّت جي دنيا به درڪار آهي.

مُسلمان جو شان آ فتح و نصرت،
هُو سورهيه سپاهي ۽ سالار آهي.

اسين آهيون 'مخلص' مسلمان، مومن،
اسان جو اهوئي ته ڪم ڪار آهي.

اڪرم بخارائي

....

غزل

عشق معشوق جو تارا! روئي ڏِنو
عشق ڏاري ڏسو پيار روئي ڏِنو.
پاڪ ٿي عشق کي ٻاهه واري ڏِسو
ٿا پڇو عشق جو بار روئي ڏِنو.
من ڏسو من وري ٿو ڪري من جُدا،
من جُدا ڇو ٿيو مارا! روئي ڏِنو.
زندگي ٿورڙي ڇو جُدا ٿا ڪريو
گهاءُ جو گهاءُ وڏو سارا! روئي ڏِنو.
ناهه محبت پري زندگي چاهه جي،
هت رکو غيب جي ڪارا! روئي ڏِنو.
سلسلو حوصلي سان هلو دل رکو
داغ دل جام هڪ وارا! روئي ڏِنو.
گُل ڳرائي مٿا ڪم اهائي ٿي اچي،
گُل ڳرائي پري يارا! روئي ڏِنو.
ٿي سخي ڪر سخا زر اها در سخي،
شوم جي هٿ ۾ ڍارا! روئي ڏِنو.
هڪ نئين روح ابتدا، چڻ لڳي
روز 'اڪرم' ڏکي نهارا! روئي ڏِنو.

غزل

ڪاڪ جو ته محل آ سجايو سچو
رات جو ڏس ته مومل نهايو سچو.
پاڻ کي آ سجايو محل ڪاڪ ۾
سُندري طلسمي تِل لڳايو سچو.
البيلا عشق جا کي نوان يار ڏس،
ڪاڪ جون ڳالهيون هُل هلايو سچو.
بيک جا کي بيڪاري کهي ڪاڪ ويا،
طاسَ مومل لڳي جڳ جَلايو سچو.
رڻ گڏيا ڪاپڙي دز اڏامي آيا،
سچ پهر پونياري سچ لٽائو سچو.
ڪاڪ جي ناتري ٻانهي منتري
جي فريبن محل ۾ مُنجهايو سچو.
هڪ سياڻو ته راڻو هيو مينڌرو
هو اچي ڪاڪ پري ڪوهيارو سچو.
ڏس ته مومل ملي آ ته راڻل لهي،
ڪاڪ 'اڪرم' لُڏاڻي ته ڳايو سچو.

عاجز چنو
اڏيرو لعل اسٽيشن

غزل

سوالن ۾ اٽڪي جوابن ۾ الجهي
پئي زندگي آ عذابن ۾ الجهي

ڪجي ڪونہ ڪجھ پي لچي دل هئي ڏاڍي
وئي اڄ تہ سانئڻ حجابن ۾ الجهي

خطائن جي دلدل ڇڪيو دوزخن ڏي
عبادت اسان جي ثوابن الجهي

انهيءَ سحر ۾ ڏس پڌي ٿي تري ٿي
نظر پنهنجي اهڙو نقابن ۾ الجهي

پڙهڻ لاءِ ڪوئي نٿو ست ساري
رني شاعري آ ڪتابن ۾ الجهي

جڏهن پاڻ ويهي ڪيم ليکو 'عاجز'
حياتي سڄي آ حسابن ۾ الجهي

غزل

پنهنجي پاڪر ۾ ڀري ڇڏ
يا تہ رُسوا ئي ڪري ڇڏ

چنڊ چانڊوڪي ڇٽي ۾
روشني تورو هري ڇڏ

پنهنجي احساس سندي تون
مون ۾ خوشبو ڪا ڀري ڇڏ

مرڪ مک تي رک سجائي
درد پاڇي کان پري ڇڏ

ڪٽڪ ڏاڏان جيئن ڇڪي ۾
ڏيل منهنجو ائينہ ڏري ڇڏ

خيال پنهنجا هاڻ 'عاجز'
دل جي ڌرتي ۾ ڌري ڇڏ

دانيال رنگريز
ميرپور بٺورو

غزل

ڦول ٽڙيا وري کيت ڪِڙيا پرين
آ تون بہ وري محب مِڙيا پرين

نيڻ نيڻن مليا ڪيپ جاڳي پيا
سونهن تنهنجي ڏِسي مست ٿيڙا پرين

مست ڪينجهر هئي شام ٿڌڙي هئي
سَرد جُهوٽا لڳا پير ٿِڙيا پرين

يار لو همسفر درد منهنجا وٺا!
رات روئي ڏنو ڦول رَڙيا پرين

سانت دانيال جو ياد تون پي ڪجان!
پِرت توسان هئي جيءَ جڙيا پرين

فيض سومرو

شڪارپور

نعت

مٺو منور سچو سرور اڙين آڌار عربي آ
غريبن بي سهارن ۽ يتيمن يار عربي آ

وٺي نالو سندن جيڪو پوي سينو ٺري ان جو
اکين جو نور عربي ۽ دلين جو ٺار عربي آ

جتي وڃبو اُتي ٻڌبو مٺو نالو مُحمّدﷺ جو
اُتر اولھ ڏکڻ اوڀر سارو سنسار عربي آ

وفا هن جي، شِفا هن جي، دعا هن جي، سخا هن جي
سراپا رحمت عالم هو پختو پيار عربي آ

طفيلي تنهن تہ سهڻي جي خدا هي دنيا آ ٺاهي
سبب تخليق عالم هو، خدا جو پيار عربي آ

اسين سڀ پاڳ وارا هون، نبي اهڙو ڏنو مولا،
شفاعت جي تہ منصب جو مٺو منهدار عربي آ

لِکي ويٺو سدائين 'فيض' ٿو تعريف سهڻي جي،
سوا لک انبيائن جو جيڪو سردار عربي آ

غزل

زرد پتن جيان ٿي ڇڻي زندگي!
ڇڻ تہ ڏينهن پئي ٿي ڳڻي زندگي!

ساڻ آهين تہ ڪيڏي خوشي ٿي ملي!
سچ تہ ڪيڏو نہ پيئي وڻي زندگي

درد بي انت هي ٿي سهي زندگي،
بار ڪيڏا ڳرا ٿي کڻي زندگي

روز ايڏا تہ هي ٿي ڪشالا ڪڍي!
هاءِ شب روز ماري هڻي زندگي

ڇا تہ پنهنجي مٿان آ سَٽو زندگي،
ڪاڄ ڪولن بمن جو بڻي زندگي

حسن ڏاهاڻي

....

غزل

هلي آ تون سڄڻ هيڪر سياڻي پو خدا ڄاڻي
مٿان ٿي نہ ڇڻ هيڪر سياڻي پو خدا ڄاڻي

ڀُٽي مون ڳالھ آ دوستم آهين آيل منهنجي تر ۾
مونڏي بي اڄ سڄڻ هيڪر سياڻي پو خدا ڄاڻي

غمن ۾ دل ڀري پئي آ خوشيون مون ڪان ويون ڪسجي
ڏيو راحت ملڻ هيڪر سياڻي پو خدا ڄاڻي

ڏيو ديدار جو موقعو ملي وڃ تون مٺا مون سان
ڀرين اڄ تون اڱڻ هيڪر سياڻي پو خدا ڄاڻي

حياتي تي ناهي ڀاونر مٿان بس موت آ بيٺو
ڪيو ڳنڍجي رهڻ هيڪر سياڻي پو خدا ڄاڻي

ڪلي منڙا ڪچهري ڪر ڪيون ٿورو وڃو مون تي
ڏسان تنهنجو ڪلڻ هيڪر سياڻي پو خدا ڄاڻي

گهڙي ترسي 'ڏاهاڻي' پو پلي واپس هليو وڃ تون
حسن جهٽ لئي ويهڻ هيڪر سياڻي پو خدا ڄاڻي

فراخ جانوري

لاڙڪاڻو

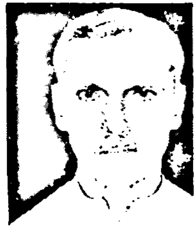

غزل

پلپل آهن پور،
سپرين ساهه پساهه ۾!
درد اوهان جا ڏاڍلا، سانڍيان سڪ مان سور-
سپرين ساهه پساهه ۾!
هڪڙو ماڻهو تو رکي، ڪيڏا ڦريم ڪلور-
سپرين ساهه پساهه ۾!
خواب خوشين جا ڪيترا، جُهري ٿيا هن جهور-
سپرين ساهه پساهه ۾!
سونهن اوهان جي پيار جا، مهڪايا مذڪور-
سپرين ساهه پساهه ۾!
"سنڌوءَ جي ساڃاهه" هن، اڀيا شوق شعور-
سپرين ساهه پساهه ۾!
داد بنا پيا 'جانوري'، تڙپن ٿا محبور-
سپرين ساهه پساهه ۾!

غزل

لب تي مينگهه ملهاري آهي، دل ۾ يادن- ڏياري آهي
تنهنجي سُندر سپنن سان مون، عمر سجائي ساري آهي
وڻ وڻ ڪي برسات چُميو آ، مهڪيل ٽاري ٽاري آهي
کهڙي مُنهن سان مرڪان آئون، جيجل سنڌ ڏکاري آهي
هن جا انگ سجيلا اهڙا، ڄڻ ته گلن جي ٻاري آهي
تو ڌاران ڄڻ هيءَ حياتي، ٿر جي تلسي واري آهي
گل ڦل آهن نيڻ ڪٽا پر، ڪا ڪا اک ڪتاري آهي
روز وڃي ٿي مون کي 'فراخ'، ڄڻ ته جدائي آري آهي!

سليم رضا

ٽنڊوجان محمد

غزل

وقت جي ورتاءَ سان، هيٺو نه ٿي
پرجي ويندءِ ڪماءَ سان، هيٺو نه ٿي

ڪر همت فرهاد جان، سنگريز بڻ
عشق ۾ پڇتاءَ سان، هيٺو نه ٿي

جنهن ۾ هَل آ، ڪوڙ ۽ دولاب جي
تون انهي ڳالهاءَ ڪان هيٺو نه ٿي

ڪرم لوهه ڪَٽيو وڃي ٿو هوش ڪر،
تون اندر جي تاءَ سان هيٺو نه ٿي

جو هلاڪي راڄ چرهٽ جيئن سڄو
اهڙي عاليجاه ڪان هيٺو نه ٿي

توکي منهن ڏيڻو آهي طوفان سان،
عارضي لن واءَ سان هيٺو نه ٿي

پير جا وڃندي رهي ٿي جنگ جي،
تون انهي پڙلاءَ سان هيٺو نه ٿي

سازشون هر پل زمانو ٿو ڪري
تون 'رضا'! انياءَ سان هيٺو نه ٿي

رحمت الله انجم چنه
ڪنڊڪوٽ

غزل

احساس ويو اڏري، ارمان اڃا آهي
دلسوز عزيزن جو احسان اڃا آهي

تقدير جي سامهون، ڪا تقدير رهي ڪاتي،
هر سوچ اڌوري جو نقصان اڃا آهي

جي ترس ڪرين ها ڪو بي لوث محبت جو
بدنام ڪرڻ جو ڇو اعلان اڃا آهي

جي قيد ٿيو يوسف، الزام لڳو ڪينئي
ڇا ساڳي زليخا ۾، زندان اڃا آهي

منسوب ڪري مجرم، بي ڏوھ خطائن جو
اقرار ڪرائڻ جو اعلان اڃا آهي

مظلوم پيو تڙپي، افسوس زماني ۾
همدرد ٿيڻ بدران، دهمان اڃا آهي

آثار حشر جا سڀ، تڪميل ٿيا آهن،
آ ڪير بچو پاڻي، قرآن اڃا آهي

ٿو شام صبح تڙپان، ٿي ها جي مسيحا ڪو
ڇا درد ۾ دارون جو درمان اڃا آهي

منصور ٿيڻ جي لئه، مجذوب ٿيڻ لازم،
سردار اڳيان ڏي ڪو سامان اڃا آهي

جو باغ سجايو مون، اهڙي ته خزان آئي،
آباد ٿيڻ عيوض، ويران اڃا آهي

اخلاق رهيو ناهي، گستاخ علم هوندي
تنوير ٿيڻ جو ڇا؟ امڪان اڃا آهي

حاذق ته هزارين هن، بيمار 'انجم' چو آ،
حڪمت جو هتي ڪوئي، لقمان اڃا آهي

ياسين ڪنير
پنوعاقل

نعت

ايمانَ اُجاريان ٿو
درودَ پرينءَ تي پڙهي
سڀ سورَ وساريان ٿو
درودَ پرينءَ تي پڙهي
صلواتَ سرور ٿي بخشي،
راحت ڀرپور ٿي بخشي،
سهڻل کي سنڀاريان ٿو
درودَ پرينءَ تي پڙهي
موڪل جي خدا ڏي ويندس،
وڃي سڪ سان سلامي ڀريندس،
مان ڪانگَ اُڏاريان ٿو
درودَ پرينءَ تي پڙهي
صلواتَ پڙهي پوءِ سمهان ٿو
'ياسين' پڙهان جاڳان ٿو
سِڪ ساهه سنواريان ٿو
درودَ پرينءَ تي پڙهي

دعا

الله تون لڪائي، منهنجي مَجال ڪونهي
حق سچ پيو چوائي، منهنجي مَجال ڪونهي
ڏاڍو ڪنو ڪمينو ڪم ظرف ڏوهي آهيان،
سڀ عيب تون لڪائي، منهنجي مَجال ڪونهي
غمگين ٿي پوان ٿو تسڪين تون ڏئي ربَ
روئندڙ کي تون کِلائي، منهنجي مَجال ڪونهي
پرڪارُ مون ۾ جيڪي گُڻ ڪو عمل ڪا نيڪي،
آهي بہ يا ألائي، منهنجي مَجال ڪونهي
سيرت پيو سجائي واحد پيو وڏائي،
راحت پيو رسائي، منهنجي مَجال ڪونهي
'ياسين' حمد ڳاهيان مستيءَ ۾ مست آهيان،
تون راهه تي هلائي، منهنجي مَجال ڪونهي

فقير امر عباس پنهيرو

......

غزل

الائي ڪهڙو وڪر ڳهرجي، ڀرايو شهر ڇا ڄاڻي
وڃي دل ڪيئن پنهنجي ٿي، ڦرايو شهر ڇا ڄاڻي

گلابن جون پتيون وکري ڪنين مان خيال ٿي نڪتيون،
وڳي تاڙي ٻکي ڪنهن آ، اڏايو شهر ڇا ڄاڻي

ڏسو هو مست جي لاشي تي، تاڙيون ۽ تماشائي،
چرئي کي ڪنهن چمي خاطر، گهرايو شهر ڇا ڄاڻي

وڏو ٻڙ وچ تي بيٺل، صدين کان ماتمي آهي،
اهو انگاس عاشق جو لڳايو شهر ڇا ڄاڻي

لوهين هيرن تي هرڪو ٿا، سنڀالي ساهه سان رکجو،
اسان سڀ ڪجهه چنبي ڇاڻي، وڃايو شهر ڇا ڄاڻي

آيو مقتل جو دروازو سيئي واپس وري آيا،
اسان ڇيڙي تائين توسان، نڀايو شهر ڇا ڄاڻي

وَلي تو ڏور کي اک سان، اڇليو يار اوڻي تي،
امر کي عشق لاتون جيئن، ڦيرايو شهر ڇا ڄاڻي

شمس صابر

روهڙي

غزل

مئڪدي ۾ جنهن گهڙي هو مَسَند آرا ٿي ويو،
حڪم نيڪالي جو مون لئه، لامحال ٿي ويو.

مون دعا لَن کي ڏني، هُن ٽِڪا مون کي ڏنا،
قرض جو هڪ ٻئي تي هو، سو اَجا پاجا ٿي ويو.

هُن جي مُرڪڻ تي ڏٺم، واعظ اچي پابوس ٿيو
خلقَ حيرت ۾ پئي، هي ڇا منجهان ڇا ٿي ويو.

خاڪِ پا کي مون چُميو فتويٰ اٿي زاهد ڏني
آهي پٿري بُت پرستي، ڪُفر برپا ٿي ويو.

ضبطِ غم لئه لب سبيم، پر نير نيڻن کان ڪميا،
جو گهٽو مخفي رکيم، سو راز افشا ٿي ويو.

صبر ڪيئن 'صابر' نه ايندو هن دل بيمار کي،
جو مريضِ عشق جو دشمن مسيحا ٿي ويو.

غزل

دل جي دنيا اُجڙي وئي، ڪنهن تي ڪهڙو ڏوهه ڏيان،
قسمت قسمت جو آ تماشو درد جو ٿو طوفان ڏسان

منهنجي دل جا سپيئي راڻا، ڪنهن تي ڪنهن تي رنج ڪيان،
سَبَ ۾ صاحبَ آهه سمايل، هيءُ هجي يا اُهو هجان

جن سان پريت پراڻي پنهنجي، تن کي ڪيئن ڀلائي سگهان،
شام هجي يا صبح هجي، پر اُهي رهان ٿو يادِ ڪنان

سگندي سڪندي سڪ ۾ ساجن آءُ وياڪل ويڳاڻو
ڏک جي ڏيهه ۾ 'صابر' ٻڌجي پنهنجا ويٺو دم ڪٽان

حاڪم ٽوناري

....

غزل

تنهنجي نہ اچي ساڻ اهو ناممڪن
توڪان جي ٿيان ڌار اهو ناممڪن

مون پڪ آ پري ڪان ئي سڃاڻان ٿو سچڻ کي
پي ڪنهن ڪان پڇا پار اهو ناممڪن

شيشي کي ٽٽڻ ڪان پوءِ ملايو ئي وڃي ٿو
ظاهر نہ ٿئي ڏار اهو ناممڪن

وڙهبو تہ ڪلي ڪاڻ وڙهي حق وٺبو
لڪي جي ڪيان وار اهو ناممڪن

نانگن جا ٻچا نانگ ڪڏهن مور نہ ٿيا هِن
ڪميءَ کي اچن وار اهو ناممڪن

وڏا ۽ چڱا ڪوڙ ڏنا قوم قبيلي
چڱن ۾ چنبا چار اهو ناممڪن

وچن مون ڪيو يار ڪبو بس هڪڙو
هر جاءِ ڪيان يار اهو ناممڪن

اکين مان وهي نار جڏهن ڳل تي ڪِرن ٿا
تنهنجي نہ اچي ساڻ اهو ناممڪن

ڏسبو تہ سرِ عام ڏبو سر سنڌ تي
حاڪم ٿي هٽان ٻاڙ اهو ناممڪن

حاجي خان ملاح

سڪرنڊ

ڪافي

چنڊ چهرو ڏسي دل ٿي منهنجي ٺري
پوءِ تڏهن ڪان پرين منهنجي ناهي سري
پڪ ڏي تون پرين ڪڏهن ايندين وري

جيئن پياسو فصل طلب پاڻي ڪري
تيئن تولئہ دل تنهنجو درشن گهري
پڪ ڏي تون پرين ڪڏهن ايندين وري

هير اڪري ويا اُتما نڪري پيا
دل مان دردن پريا سور نسري پيا
پڪ ڏي تون پرين ڪڏهن ايندين وري

توڏي تڪيو تڪيان راهہ جلوي ڏسان
سڪ ۾ ساهہ ٿي سڏڪي ڏيان
پڪ ڏي تون پرين ڪڏهن ايندين وري

ڊير ڏک جا ڏئي وئين جُدائي ڪري
تو سوا ڪيئن حاجيءَ جي جانب سري
پڪ ڏي تون پرين ڪڏهن ايندين وري

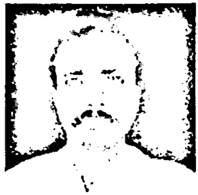

عبدالغني 'غني' هاليپوٽو
ثابت آباد

غزل

سڄڻ کي اکين ۾ وِهاري جيئان ٿو،
منجهان پوءِ اکين آب هاري جيئان ٿو.

رلو رات راتو اچانڪ اسان ڪان،
پيا پور آهن پناري جيئان ٿو.

سمونڊن ڪنا پڻ وڏو هي وڇوڙو،
ايان موت مون کي نه ماري جيئان ٿو.

مٺا محب مرڪي ملين جن ڏکن تي،
پٽن تن پيارا پُڪاري جيئان ٿو.

ڪڏهن خواب ۾ شل اچين تون عجيبا،
رکو هاڻ سپنن سهاري جيئان ٿو.

پون ياد پلپل پرين جون پچارون،
'غني' گونڌرن ۾ گذاري جيئان ٿو.

ڀاءُ قاسم بيمثال

ڀاءُ ڀلا مُئي مگر تون ڀاءُ قاسم بيمثال،
رمز سان راڻا هليو وئين راهُ قاسم بيمثال.

ڪين ڀريو خانزاده خاندان ۾ تنهنجو خال،
گل گهڻا خوشبو ڏين پر سڀ قاسم بيمثال.

ٿي صبح سانجهي ستائي سار تنهنجي ساهه کي،
جلد سپنن ۾ هلي تون آءُ قاسم بيمثال.

هيءَ دعا آهي ادا تون هُت هندورن ۾ هجين،
هيج مان حورون هڻن تو واهُ قاسم بيمثال.

وقت لوڪي ۾ 'غني' پائر ٿين ٿا پرجهلا،
ڀاءُ ڀلا مُئي مگر تون ڀاءُ قاسم بيمثال.

(وڏي ڀاءُ ادا قاسم جي وفات تي چيل)

ولي هنگورو
ڪپرو

قبلہ سائين امين سائينءَ جي ورسيءَ تي

دل ٿي چوي توتان مٺا، جان پنهنجي گهوريان
خواب ۾ جيڪر ڏسان، حال پنهنجا لوريان

سال ويا سارا لنگهي تون نه وسرين هڪ گهڙي
تون محمد امين من اندر ڏور کهڙو ڏوريان

توکي وساري ٿا ڇڏيان خدا ڪري نه مون کي جڏهن
گڏ آهين گڏ رهندين سڪ جا سڀئي پيو سوريان

سڪندر شاهه جي سالگره جي جوڙ ٿئي جانب ڏٺم
ڪل مڪ ٺهڪڙا ڏسي اڄ جيءَ پنهنجو جهوريان

اڄ نه آهن ٿئي پٽ ٿئي ڀڳڻ ڏٺم
آيا لت پيا ٻه هڻا، کهڙي ترازو توريان

فهيم تنهنجو فهم ۽ صبر ڪو توکان سکي
دشمنن کي وست سمجهي سي سڀئي پيو سوريان

ڏيئي ويو آهين اسان کي سهڻو سٺو جانب جميل،
سڪ ڏسي لاهي 'ولي' چپڙا پنهنجا پيو چوريان

*

دل ٿي چوي يار سان ميلو هجي
پر هو ات صفا اڪيلو هجي

ولبو آهي دلو وڃائي متان اهو ڪو پيلو هجي
يارن کي لزمائي ڇڏجي وقت تي متان نويلو هجي
رهن تمنائون اهي اندر ۾ اچڻ جو وقت سويلو هجي
آٿا به ڪوڙو سنسار ڪوڙو هجي ڪٿ ٿئي جهڙو ريلو هجي
سوچ ان ۾ ٻڏل ٿي رهان ٿو اٿو جنهنجي گهر ۾ نه ويلو هجي
ڪتا ڪارن ۾ چڙهيل ڏٺا مونه اکهاڙين پيرين البيلو هجي
غلامي ڪيان صرف محبت حسن جي 'ولي' ان اکيان جيئن چيلو هجي

محبوب علي محبوب ڏيپر

ميهڙ

گيت

هي شهر محبتن جو آهي ڄام شورو،
ڀلا ريس تنهن سان ڪندو ڇا ٻنورو.

هتي يونيورسٽي ۽ علمي ادارا،
هتي رڪشا ريلون ۽ موٽر پيڄارا،
هر ماڻهو هتان جو آهي گهڻ ڪتورو.

ٿڌيون هت هوائون نظارا وڻي ويا،
ڇهرا چنڊ جهڙا منهنجي دل ڪٺي ويا،
هتي جهومي جهومي ڳايو ڪن ٿي مورو.

نظر مون ڦيرائي جاڏي پي ڏٺو ٿي،
مولا ڇاٽي مون ڪي انهي ڇڻ ڪٺو ٿي،
پري ٿئي نظر ڪان پوي دل جو دورو.

منهنجو گهر ڪکن جو هتي محل ماڙيون،
اسان ڀراڙي جا سادا جيڪو آٿيون سو چاڙهين،
هي ملن پائي پاڪر اهو پي تن جو ٿورو.

هن وستي جو واحد ڀلو ڀاڳ ڪيو آ،
ڇڏي ڳوٺ پنهنجو هر ڪو هت پيو آ،
هتي نئي سج نئو ٿو ٿئي قرب ڪورو.

ڏسيو دل 'ڏيپر' جي اهوئي تہ رايو
ڇڏي 'محبوب' ميهڙ هتي نيٺ آيو
هٽايوسون ڏيهہ ڪي اهو ڏئي مشورو.

ذوالفقار علي هالار

ڪوٽڙي

سڌ

اچو، يار اچو،
گڏجي اڏيون پيار ننگر،
جتي نہ هجي ڪو فڪر.
جتي تعليم عام هجي،
بي علمي جو، جتي نہ ڪو هجي ذڪر
جتي هرڪو هنرمند هجي،
جتي نہ هجي بيڪار ڪو.
جتي هجن حاذق حڪيم،
نہ هجي جتي بيمار ڪو
اچو، يار اچو، گڏجي اڏيون پيار ننگر
جتي هجي 'سک ڀريو سنسار'،
اها التجا ڪري پيو 'ذوالفقار'
'هالار' جو سڌ سٽو
سڌ ڪو ورنايو.

حافظ عبيدالله ميراڻي

روهڙي

غزل

ساري دنيا کي مولا تون ئي پيو هلائين
ڏيندو ايئن ئي آهي جيئين خدا تون چاهين

مالڪ جهان جو تون مخلوق ٻي تو خلقي
ساري سنپاري سڀ کي روزي پيو رسائين

ڪک پن به ناهي چرندو تنهنجي امر سوا ڪٿ
جيڪو وٽئي تون ناهين جيڪو وٽئي تون باهين

جهڙا جيارين جڳ ۾ تندرست ڪي تو مارين
رلندن کي شاهي بخشين ۽ شاهه تو پنائين

طالب فضل جا آهيون بدڪار تنهنجا بندا
ڪر ڪو ڪرم اسان تي قادر ڪريم آهين

ڪنهن کي دنيا ۾ شهرت ڏيئي سڪون فرحت
ڪن کان وري سدائين پاهڻ پيو پهائين

ڪي ٿا طعام کائن اعليٰ قسم جا هردم
ڪن کي رکي ڍڪيي لئه دردر پيو رلائين

ڪن جون ٻچن سان جهوليون مولا ڀري ڇڏين ٿو
ڪافي بندن کي تون ٿو اولاد لئه سڪائين

تعريف تنهنجي دل سان لکندو پيو ميراڻي
حافظ عبيد تنهنجو تون آهين ان جو سائين

محمد يوسف سولنگي

ڪوٽ غلام محمد

غزل

عاشقيءَ تان هٿ ڪڻڻ آسان ڪونهي ايترو،
دل لڳي تان هٿ ڪڻڻ آسان ڪونهي ايترو.

هن خودڪشي جو ڪئي سمجهڻ ته سولي ڳالهه نه،
زندگيءَ تان هٿ ڪڻڻ آسان ڪونهي ايترو.

دلربا درش ڪرائي درد دل جا دور سڀ،
ان خوشيءَ تان هٿ ڪڻڻ آسان ڪونهي ايترو.

يار جون خبرون لکي هر وار 'يوسف سولنگي'،
شاعريءَ تان هٿ ڪڻڻ آسان ڪونهي ايترو.

غزل

بيوفا مان هٿ ڪيان، پر پيار مون کي روڪيو،
پوءِ الڪ سرندي به نه، ويچار مون کي روڪيو.

مون نڀائڻ ناز سمجهيو خوب ٿي خاموش بس،
جيت آخر جيت آهي، هار مون کي روڪيو.

ڪونه ڏيندا سين جدا، پلپل چيوسين پيار مان،
پوءِ هتي هر حال ۾، اقرار مون کي روڪيو.

مون ڪهاڻيون ڪئين قصا، ور ور وفائن جا ٻڌا،
'سولنگي يوسف' اکر اُن، يار مون کي روڪيو.

عبدالقادر ڪٽي

ميرپور بٺورو

نظم

ڊولڻ چڏ ڊِلايون، ڀورل ڪر ڀلايون،
نئون سال آيو اڄ نوان ڀيڄ ڀايون.
لڳي هير هرجاءِ هلي مهڪاري،
چيهن لاڪي ڇڻ ڀڻ اڄ چمن ۾ ڇوڏاري،
موتيي مکڙي کڪوچي ٿي گلن منجهه گلزاري،
ڀاڀيهل ٻہ ٻولي ڪئين ٻوليون ٻڌايون،
نئون سال آيو اڄ نوان ڀيڄ ڀايون.
تتر طوطا طوطيون تاڙن منجهه تنوارون،
ڪبوتر ڪانگ قمري ڪوئل جون ڪوڪارون،
ڪٽڪي ڪونجن جون لنگهيون ڪئي قطارون،
مِلو مور مينا وهين منجهه واڌايون،
نئون سال آيو اڄ نوان ڀيڄ ڀايون.
خوشيون کيرون گهر گهر الحمد وائي،
ڀلا ڀاڱ ڀانئيان ڀلي ڪئي ڀلائي،
مولي آئي محبت ويئي ڪل ڪچائي،
مبارڪ مبارڪ ويون ڪل ڪچايون،
نئون سال آيو اڄ نوان ڀيڄ ڀايون.
اٿن ٿا اندر مان اولاڻ تون اڄ،
روئن نيڻ تولئہ نماڻا تون اڄ،
سواءِ تنهنجي آهيون ويڳاڻا تون اڄ،
نہ ڪر جاني جيئري تون ايڏيون جدايون،
نئون سال آيو اڄ نوان ڀيڄ ڀايون.
گلن منجهه گلزاري ڀر گلبدن تون آئين،
ٿي چانڊاڻ چوڏس ڀر چندن تون نہ آئين،
دائم ڪئين ٿيا دلبر ڀر درعدن تون نہ آئين،
ائٽي ڀهر تولئہ اکيون منهنجون آليون،
نئون سال آيو اڄ نوان ڀيڄ ڀايون.
تنهنجا ٻول ٻڌڻ لئہ ٻرن روز ٻيرا،
منهنجا محل تنهنجي مرهم ڪيا هي ميرا،
ڪريو ڪي فضل جا هن فائق تي ڦيرا،
ويلا ڪانگ قاصد اوهان لئہ اڏايون،
نئون سال آيو اڄ نوان ڀيڄ ڀايون.
ڪٽمن خيال ويٺين ڇو ڪٽي تان خدارا،
ڪريون ٻيا قادر ڪان اوهان ڇو ڪنارا،
ڀسايو پيارا اچي نت نظارا،
اچو تان اگڻ هي اوتارا وسايون،
نئون سال آيو اڄ نوان ڀيڄ ڀايون.

اعجاز پاٽيپوٽو

ٽالهي

غزل

لٽي دل تہ ٽڪرا ميڙي نہ سگهندين،
جي وکري وياسين سهيڙي نہ سگهندين.
ائين نہ ٿئي جو هٿن مان وڃون پوءِ،
ڪندين ڏاڍي ڳولها ووڙي نہ سگهندين.
جدائي هي جيون جنجهوڙي ڇڏيندئي،
ڦصا دل لڳي جاپوءِ ڇيڙي نہ سگهندين.
اسان ڪان سواءِ پيو زمانو ڏنگيندئي،
آهي جڳ اتالو تون جهيڙي نہ سگهندين.
ٽانگن جو ڏنگيل آ نوڙي ڪان ڊڇندو،
نيٺن ۾ ننڊ پوءِ پڪيڙي نہ سگهندين.
وڃايو انهن ڪان قدر منهنجو پڄ تون،
هي 'اعجاز' دل مان اکيڙي تہ سگهندين.

غزل

آيو جو عشق اوڏو ماڻا ڇڏي ڏناسين،
پنڪون ٻيا رهگذر ۾ پاڻا ڇڏي ڏناسين.
هڪ يار ٿيو آ ذريعو ٻي يار سان ملڻ جو،
هئا تہ هزارين راڻا، راڻا ڇڏي ڏناسين.
هُو خاص آهي جيڪو، آخر ڪڏهن تہ ملندو،
هر عام سان ملڻ جا ٽاڻا ڇڏي ڏناسين.
سنڌ ڪي ڪپن ٿا جوڏا بزدل جي ناهي جاءِ،
ڪمزور سُسُت سنگتي، ساڻا ڇڏي ڏناسين.
'اعجاز' ٻُري آ ويندو گذران ڏسي غريبي،
سَڳداسي دال چانور چاڻا ڇڏي ڏناسين.

رمضان ميمڻ

مڪلي- ٺٽو

غزل

زندگيءَ جي درد جو درمان آهي زندگي
زندگيءَ جو مرتبو ۽ مان آهي زندگي

خواهشن جي اهميت تي سوچجي ٿو جيڪڏهن
هڪ وڏو اعزاز ۽ احسان آهي زندگي

هڪ طرف مون کي لڳي ٿي هوبهو پٿرن جيان
ٻي طرف ياقوت ۽ مرجان آهي زندگي

شهر واهڻ عشق جو اعلان آهي زندگي
حُسن جي تشهير جو سامان آهي زندگي

قاتلن جي وستين ۾ نفرتن جي ويس ۾
رحم آهي پيار ۽ رحمان آهي زندگي

زنده هوندي ٻي رهون ٿا هم نشين! مُردن جيان
زندگيءَ کان تنهنڪري نالان آهي زندگي

زندگيءَ جو پوءِ ٿي ’ميمڻ‘ ڪري ٿي حق ادا
جي درنده ناهي پر انسان آهي زندگي

◙

برج لال بيوس

دادو

غزل

تون سدائين رهه مون سان گڏ لالڻ
تون سدائين ويهه مون سان گڏ لالڻ

توکان سواءِ رهي ڪونہ سگهان پرين
تون تہ رک هي موهه مون سان گڏ لالڻ

دل جي بہ تمنا اها هيءَ آهي
آهي هيءَ اڄ واهه مون سان گڏ لالڻ

آ نہ منهنجو ها پرين تو ۾ اڄ مَنُ
آهي هي بہ تہ ساهه مون سان گڏ لالڻ

پل بہ پل پل ٽر نہ تون ٿي مون کان
تون سدائين رهه مون سان گڏ لالڻ

پياڪ آهيان پيار تنهنجي جو جاني
تون سدائين رهه مون سان گڏ لالڻ

◙

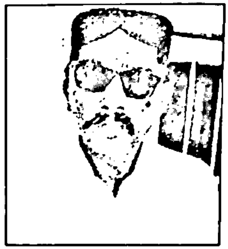

سيد فخرالدين شاهه

سوڀارو- مِٺي

غزل

اسان جون عرش تي اوجهون خدا ويجهو وڃن پيئون،
ڪرڻ اسلام کي زنده ڪفن سر سان ٻڌن پيئون

مجاهد مرد آهيون ۽ هڻون ٿا حيدري نعرو
اسان جا تيز تلوارون، برابر بت ڀَڃن پيئون

اسان خالد، اسان طارق اسان ئي ابن قاسم ٿي،
اسان کان دشمنانِ دين جون دليون ڪنبن پيئون

اسان محمود غازي ٿي ڏني شهه سومناتين کي،
ڪرڻ برباد باطل کان شمشيرون سِڪن پيئون

سان فارقي ’فخرالدين‘، اسان سلطان ايوبي،
اسان جي عدل جون ڳالهيون جهانگيري هلن پيئون

غزل

وياسين جي وڃڙي نہ موٽي ملياسين،
جتي تو ڇڏيو هو اتي ئي رهياسين

سفر زندگي جو اڌورو اڌورو،
نہ تنهنجا ٿياسين نہ پنهنجا رهياسين

سيئي سانگا لوڙي، اسانگا پلياسين،
تڏهن حال پنهنجا وڃائي ڇڏياسين

ڏٺوسين مزو ملڪ تنهنجي ۾ ناهي،
ڇڏي شهر تنهنجو اجها ٻيا اڏياسين

’فخرالدين‘ اهڙي فراقن ڦٽي دل،
مري جي، مري جي، مري جي بچياسين

◙

ميرزا دبير

حيدرآباد

نعت

توتي صلوات و سلام الله تا روزِ پسين،
رحمة للعالمين يا رحمة للعالمين

صاحبِ يٰسين و طٰ قُل ڪفيٰ و اِنما،
شافع روزِ جزا آهين شفيع المذنبين

رهنما و مقتدا و پيشوا بحرِ عطا،
ٿا رهن تنهنجا سلامي انبيا و مرسلين

خلق خالق جا ڪئي تخليق آهي خلق ۾
تنهنجي ئي صدقي ۾ اي محبوب رب العالمين

عرش پهرين، معليٰ ٿي ويو ان وقت کان،
تو قدم پنهنجا رکيا ان تي جڏهن سلطان دين

جِنَ ۽ انسان، مَلَڪ غِلمان سان مخلوق سڀ
تنهنجي دَر آهي سوالي سر نوائي باليقين

صاحب شَقَ القمر شمس الضحيٰ بدرالدجيٰ
تون ئي انوار هُدا تون ئي هدي للمتقين

تنهنجا نيڻن ٺار زهرا و علي ابنا هُما،
تنهنجي مدح و منقبت ۾ آهي قرآن مبين

رحم ڪر تون، رحم ڪر تون، رحم ڪر تون، رحم ڪر،
خاص رب العٰلمين يا رحمة للعالمين

مدح خوان تنهنجو ’دبير‘ اُن تي بحق فاطم،
هڪ نگاهه لطف ڪر هڪ هڪ دعا اُن جي سُڻين

◙

ڊاڪٽر رضي محمد 'رضي'
ترجمو: اسد 'جمال' پلي*
عمرڪوٽ

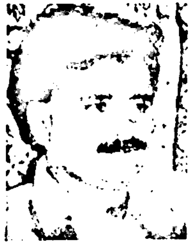

غزل

'ڪمڪ' طلب هئي هيءَ دل، حلقۂ گمان ۾ هئي،
جُهڪيو جو سِرُ ته پوءِ، معبود جي امان ۾ هئي.

نجات بنجي اُها ڳالهه، اوچتو ڪتان ٿي عيان،
نه منهنجي قلم ۾ جيڪا، نه ئي بيان ۾ هئي.

خدا ڪان، مون ڪان سوا ٻيو، نه ڪجهه هئو موجود،
هڪ هستي وجود جي احساس سان درميان ۾ هئي.

عدم سان ناهي تعلق جو، هن وجود جي مِٽي،
نمودِ ذات ڪان پهرئين ئي داستان ۾ هئي.

جلاوطن جو ٿيس، حلقۂ اطاعت مان،
سندم سنڀال تڏهن ٻي، حلقۂ امان ۾ هئي.

خوشي جا، پير پَٽِيَن واري ڪي، هئي صحرا ۾،
نه هئي سا ڍنڍ ڪناري، نه سائبان ۾ هئي.

هئا زير پا، محمدؐ جي، لعل گوهر و تاج،
سندئي حبيب جي عظمت، عجيب شان ۾ هئي.

انهي ڪي خوفِ عذابِ و ثواب، گهٽ هئو 'رضي'،
رضائي رب ۾ مگن دل، عجب ڏيان ۾ هئي.

غزل

جهڪيس جڏهن به، هادي ذيشان جي طرف،
ناڪاميون ڦري ٿيون، امڪان جي طرف.

سمجهڻ ڪان اڳ ۾ دعويٰ اُلفت فضول آ،
سَڃاڻي رسولؐ، پوءِ اچو ان شان جي طرف.

ڪيئن ٿا وڏي سگهن هي، سندئي پوئلڳ سچا،
علم و هنر ڪان عاري، هيجان جي طرف.

ٻئي گس لڳن هلڻ ۾ هڪ جهڙا ٿا صفا،
آل نبيؐ طرف يا قرآن جي طرف.

چوڪس ٿيو آ، حڪم الاهي تي جبرئيل،
نيڻن مان لڙڪ لڙيا، دامان جي طرف.

جيسين نه علم و عقل ۾ انصاف آهِ گڏ،
سوچي ٿو ڪيئن، نبيؐ جو نيشان جي طرف.

پهرين دل و دماغ آ، ڏيکاري راهِ حق،
پوءِ هو هليو، اوهانؐ جي عنوان جي طرف.

بيعيت هو چا ڪندا، جي هلندا هئا هر گهڙيءَ
آگر جهلي، ناناؐ جي، قرآن جي طرف.

مونجهارا زندگي جا 'رضي'، جڏهن ٿا اچن،
ان دم ٿي اک ڪجي ٿي، فرمان جي طرف.

* (اردو، جي معروف شاعر محترم ڊاڪٽر رضي محمد 'رضي' جي تازي شاعري جي مجموعي "بوڑھے برگد کی آخری گفتگو" جي ٻن غزلن جو سنڌي ترجمو)

ڇورو ڇنو، ميرو ڇولو، ڦاٽل پٽڪو، ان لپ ڪاني، جو شي ولي. ٻيا ٻار جهول پريو، ڇُوس ڇُوس ڪيو، گُگهڙا وٺيو، پيا پُورائيندا هئا. هي اڪيلو، مٽي تي ٻانهن رکيو، اکيون ڦاڙيو، ٻيٺو ڏسندو. ٺڪر جو جنڊ، ٺڪر جي گاڏي، ٺڪر جو اُٺ، ناڪيليءَ سان. دل چوندي هيس ته هٿ لائي ڏسان. پر ڪير ٺو ڪنهن کي هٿ لائڻ ڏني. نڪ جي چوٽيءَ ڳاڙهي ٿي ويندي‌س. ولي هڪ پاسي ٻجندو. ڪنڌ ۾ منهن ڪري، پٽ تي ليڪا پائيندي، پيو چَپَ ڪڍندو ۽ سنگهه اُگهندو.

سِڪي سِڪي، رانديڪو ڇورايائين. سانديو پيو سانديندو هوس. لِڪي لِڪي راند ڪندو هوس، وري لڪائيندو هوس. ننڍڙو ڪافور جو گڏڙو، وڏين اکين سان. جڻ ته ٻارُ هوس. ڪيئن ته پٽس ڪسي ورتس اسڏڪا پريندي پريندي، مار ڪائيندي ڪائيندي ڪپا ڏيئي ڏيئي، رانديڪو ڇڏائڻ جي ڪيائين. ويچارو گڏڙو پٽس جي پيرن هيٺان ڇيپاٽجي ويو. هن ڏاڍيون رڙيون ڪيون. پيءُ کي ”حرامي“ ٻه چيائين. پٽس لتون ٻه هنيس. ان ڏينهن ڏاڍو رنو. ٻگل گڏڙو کٽي، پنهنجي منهن وري ٻه رنو. ٺڪرڙا ميڙي، اگڙيءَ ۾ ويڙهي، پاري ۾ وجهي ڇڏيائين. ڏينهن اهو ٿيو وري نه رنو.

پيءُ ته ڏلي نه وٽندو هوس. ٻلا لڱن جو ڪهڙو ٺڪر هوس، جنهن تي پٽس جا پادر نه وسيا هئا. وڏو ٿيو، ته لٺ کٽي ڪنيائين. چي، ”متان آيو آهين“ پٽس سمجهي ويو؛ وري نه ڪچيو. ٻين ماڻهن سان ته ازلي وير هوس. ٻلا ڪير ساڻس چڱيان هليو هو!

اندر ۾ ڏڪار جون پريون؛ ساهه ساهه سان نفرت ڦوڪون ڏيئي نڪرندي هيس. ماڻهن کي ماريندي، ڦريندي، ڇيچلائيندي، ڪجهه خيال نه ٿيو هوس. ”ساڻس ڪو ڳهٽايو هٺانون“ نفرت سان ٺمڙار؛ ڪيتري ٻه ڪڍي، ته ٻه اوتري جي اوتري؛ نه گهٽجي، نه وڌي.

ڪيس هڪ ڪتو هو. ڳُلر ڪري پاليو هٺائين. اهو منو، ته روني ويٺو.

هڪ وار جهلجي پيو. ڳهلي آيس ٿاڻي تي. اجان ڪچو هو. ڊجي ويو. چي، ”الله سائين هي پيرو ڇڏا، ته توبهه ڪيم“ پر جڏهن ڪيس مرچ وڌانون ۽ مٽ پياريانون، تڏهن دپ لهي ويس. اهوني هڏ پرون هيٺ، اک ڇنجهي، پيو پرون مٿي.

پوءِ ته ڪئين پيرا جهليو، لوڏو ئي نه اچيس. اک کٽيو نهاري، ته ساهه سڪيو وڃي. جهڙي تهڙي پوليس آفيسر جي ڇاتي نه ٿني، جو ڪجهه چويس.

جمال ابڙي

جي افساني ”بدمعاش“

مان رسالي ’مهراڻ‘ 1956/3ع تان کنيل

بهادر ٽالپر
بدين

هڪ ٻُڍڙي جو خواب

ڪنوڻ جي چمڪاٽ سان مينهن شروع ٿي ويو ته ٻُڍي شخص لُوهه پلتي رات جهڙي ڪاري ڪٽ جهوپڙيءَ ڏانهن.... جنهن کي ڪنوڻ رکي رکي ائين روشن ڪري رهي هئي، جڻ ڌرتيءَ تي ڪنهن ڪڪر جو منظر پيش ڪندي هجي....!! اوچتو آڪاس ۾ ڌماڪو ٿيو ته ٻُڍڙي جا ٻئي وارا پيرسنيءَ سبب سُن ٿي ويل حواس وري سجاڳ ٿي ويا....! هن پنهنجا ٻئي هٿ ائين ڪنن تي ڏنا.... جڻ آذان جو وقت ٿي ويو هجي...!! ٻڍڙي ڪنهن سمي پنهنجي پوٽي جي ڪنن ۾ آذان ڏني هئي.... ته ڪيس ورندي رات خواب ۾ خدا آيو هو.... ۽ ڪيس چيو هئائين: ”تنهنجي جواني ۽ تنهنجي پٽ جي جواني انهي آذان جي نالي ڪئي وئي آهي....۽ تمام جلد اوهان کي ان جو اجورو ڏنو ويندو...!!“ ٻُڍي پنهنجا ٻئي هٿ ڪنن تان لاٿا ته ڏٺائين هٿن جي سيني آڱرين ۾ رنگبرنگي منديون جرڪي رهيون هيون.... ۽ ڪنوڻ جي چمڪاٽ سان ويتر وڌيڪ ٿي چمڪيون....!!

ٻُڍو جهوپڙيءَ جي داخلي گهٽيءَ جي اندران ڪنوڻ کي ڏسڻ جي ڪوشش ڪري رهيو هو.... اڳي هُو ڪنوڻ کي ڏسندو هو ته اکيون پورجي وينديون هئس.... پر هن ويل هُو پوري قوت سان ڪنوڻ جو مشاهدو ڪري رهيو هو.... جنهن مان ڪڪر ماٺهن جيان سروٽيون ڪٽي ڪيس ڏسي رهيا هئا...! هُو جيتوڻيڪ ڪيترن ئي ماڻهن سان ملاقات جو متمني هو... پر اتفاق سان سندس جهوپڙي اهڙي ويرانيءَ ۾ هئي... جتي فقط پکي پکڻ، جيت جڻيا ۽ ٻيا جانور اچي وڃي ٿي سگهيا.... البت اتان ڪنهن انسان جو گذر نه ٿي ٿيو....! ٻڍڙي وري پنهنجي پلسي واري ڪيسي مان سندس پوٽي پاران ڏنل آرسي ڪڍي ڪنوڻ جي چمڪاٽ تي پنهنجو چهرو ڏٺو.... سندس چهري تي آسماني نور چمڪي رهيو هو...! هُو آئيني ۾ پنهنجو پاڻ سان مرڪي ان خواب کي ياد ڪري رهيو هو... جنهن ۾ خدا وٽس آيو هو.... ۽ ڪيس بشارت ڏني هئائين.. هُن جي اکين ۾ ڳوڙها اچي ويا... ڪنوڻ جي چمڪاٽ سان ڪڪرن به ساڻس گڏ روئي ڏنو...!! اوچتو جهوپڙيءَ کي برسلتي طوفان اڏائي الائجي ڪٿي ڪٽي ويو.... ۽ ٻڍي جون اکيون اتي جو اتي پر ٻُڍڙي جو خواب ڪيترائي ورهيه پوئتي رهجي ويو.....!!!

◙

مير سجاد اختر ٽالپر
ٽنڊو جان محمد

ٻه ڪهاڻيون

(1) ڪُنڊي

سليم پنهنجي ڪئبن کي بند ڪري، عشاءَ جي نماز باجماعت پڙهي، پنهنجي گهر آيو ته صفوران بجليءَ جو بل هٿ ۾ ڏيندي چيو ته:

”اِجهو رهيل باقي جيڪا ڪسر هُئي سا انهن پوري ڪئي.“

سليم بجليءَ جو بل ڏسي پريشان ٿي ويو.

”مار! هيءُ ته تمام گهڻو آهي...... اهڙي ڪهڙي اسان وٽ لٽي جي چڪي پئي هلي......؟“

بل کي بار بار ڏسڻ ڪانپوءِ سليم پنهنجيءَ زال کي چيو.

زالهنس، مڙس جي ماني کٽي اڳيان رکندي چوڻ لڳي ته:

”ڏس نه..... ٻه ٽي سيور، هڪ پنکو ۽ پاڻيءَ جي موٽر جو بل 30000 هزار روپيه..... ظلم آهي يا نه......!!؟“

سليم گلاس جي پاڻيءَ سان هٿ ڌوئيندي وراڻيو:

”صُبح يادگيري سان مونکي ڏجين ته آفيس ۾ وڃي ڪو فرياد ڪريان.“

صفوران سامهين کٽ تي ويهندي چيو:

”پوءِ ڪيئن ڪنهن جي حوالي ڪندين......؟“

سليم، صفوران ڏانهن نهاريندي چيو:

”نيڪ بخت، جي ڪئبن جي ڪندس ته هي واپڊا وارا ڪئبن ئي وڪڻائي ڇڏيندا، پهرين هنن مان جان ڇڏايون، پوءِ ڪيئن جي ڪريون ٿا....“

ٻئي زال مڙس، بل جي ڪري پريشان ٿي پيا هئا، سليم ٻئي ڏينهن فجر پڙهي، قرآن پاڪ جي تلاوت ڪري، نيرن ڪري، پهرين فُرصت ۾ بس تي چڙهي، اچي واپڊا آفيس پهتو. سامهون سامهون وڏن اکرن سان ”ڪمپلين سينٽر“ لکيل نظر آيس، سِڌو ان ۾ گهڙي ويو ته اُتي ٻه همراه چانهه بسڪٽ کائڻ ۽ گپ شپ ۾ مصروف نظر آيس.

”سر، مُنهنجو بِل غلط آيو آهي، سو دُرست ڪرائڻو آهي.“

سليم ميز وٽ بيهي چيو.

انهن همراهن مان هڪ ڄڻي سليم کي گهوريندي چيو:

”صاحب اڄ آيو ڪونهي، موڪل تي آهي، سُڀاڻي اچجان.“

سليم وراڻيو:

”سر، پري کان آيو آهيان، اوهان ئي ڪُجهه مهرباني ڪريو......“

ساڳئي همراه سليم کي ڇڙٻيندي چيو:

”هڪ ڀيرو ڳالهه سمجهه ۾ ڪونه ٿي اچئي ڇا....؟... هينئر هل، صبح جو اچجان.“

سليم مايوس ٿي ٻاهر نڪري آيو، سليم ائين هفتو ڪن آفيس جا چڪر ڪاٽيندو رهيو ۽ آفيس وارا ڪو نه ڪو بهانو ڪري هن کي ٽرڪائيندا رهيا، اتي ويٺل پٽيوالي سليم کي هفتي ڪان چڪر ڪاٽيندي ڏٺو ته هڪ ڏينهن چيائينس:

”ڳالهه ٻُڌ پائو، بل تنهنجو گهٽجي ويندو، ڪجهه خرچي پاڻيءَ جا پيسا لڳندا پوءِ آئون ڄاڻان، آفيس ڄاڻي.“

سليم ڳالهه ٻُڌي هيڪر ته تعجب ۾ پئجي ويو، حيرت ۽ ڏک گاڏڙ لهجي ۾ چيائين:

”يار جي پيسا هجن ها ته هيترا چڪر آفيس جا ڇو ڪاٽيان ها....؟ پر آئون ناحقي بل ڇو ڀريان جڏهن ته مون ايتري بجلي ساڙي ئي ڪونهي....“

چوڪيدار هن جي ڳالهه ٻڌي، پنهنجا ڪلها اُچڪائيندي وراڻيو:

"ڀلو پوءِ تنهنجي مرضي، اها آفيس ۽ تون.....!"

سليم جي گهڻي تنگ ڪرڻ سبب، واپڊا آفيس جي ايل ايس، ٻن لائين مينن جي انسپيڪشن ٽيم ٺاهي، هن جي گهر ڏانهن رواني ڪئي، جنهن رپورٽ ڏني ته ميٽر خراب آهيس ۽ گهر ۾ توڙ بجلي جي چلهي تي ٿو ڪري.

بس پوءِ ڇا....؟ هاڻي واپڊا وارا سليم کي چور ٺاهي ويهي رهيا، هيءُ ڏانهون ڪندو رهجي ويو ته ميٽر صحيح هو، هڪدم ڪيئن خراب ٿي ويو پر هن جي ڳالهه ڪير ٻڌڻ لاءِ تيار ڪونه هو، هي ڏانهن ڪٿي ايڪسئين آفيس پهتو ته پٽيوالي، صاحب جي آفيس اندر وڃڻ کان روڪي ڇڏيو. اندران ڳالهائڻ جو آواز سليم کي صاف ٻُڌڻ ۾ پئي آيو

پهريون همراه جو آواز:

"سائين، ڇڻ جي پُٽ اصل مٿو کائي ڇڏيو، هر ٻئي ڏينهن ٻل کنيو پهُتو اچي، مون به ٺوڪي بجلي جو هيٽر هنيومانس...."

ٻئي همراه جو آواز:

"سائين حمزه فلورمل وارا يونٽ ڪٿان ته پورا ڪرڻا آهن نه...."

صاحب جو آواز:

"چڱو ڪيو جو سٽو ڪيوس، اجان به چار شيون بيون به ٺوڪي ڇڏيوس ها، هلائي ڪئين ٿو خواب ڏسي ٿو رئيسن وارا......"

سليم وڌيڪ اُتي بيهي نه سگهيو، ايڪسئين آفيس مان جيئن ٻاهر نڪتو ته سندس ڪلاس فيلو ارباب گڏجي ويس.

"اڙي سليم...! تون هتي."

ارباب سليم کي ڀاڪر پائيندي چيو.

سليم پنهنجو سنگتي ڏسي، اصل روئي پيو.

"يار، هي ظلم مون سان ڪيو اٿن ۽ داد فرياد ته پري جي ڳالهه، مورڳو مون تي بجلي جا هيٽر هڻي ڇڏيا اٿن."

ارباب ٻل هٿ ۾ کڻندي چيو:

"هي ٻل ته آئون ڪيئن نه ڪيئن ڪري، ختم ڪرائي ڇڏيندس، پر هڪ به مهينو ڇڏي وري اِن کان به وڌيڪ ٻل مٿي ۾ هڻي ڇڏيندئي...."

سليم ويچارگي ۾ وراڻيو:

"پوءِ......!!"

ارباب هُن جي ڪُلهي تي هٿ رکندي چيو:

"يار تون آهين نيڪ نمازي ۽ اشراف ماڻهوءَ، سو توکان اهو ڪم ڪونه پُڄندو، جيڪو آئون چوندس"

سليم مايوس ٿي وراڻيو:

"پوءِ به ادا....؟"

اُرباب مُرڪندي چيو:

"هتي جي لائين مينن سان پنهنجي مٿو مٽي سان يار باشي آهي، سو جي تون ميٽر ڪٽرائي ڇڏئين ته ڀلو اٿئي."

سليم حيرت مان وراڻيو:

"پوءِ ته لائيٽ ئي ڪٽجي ويندي ادا..."

ارباب کلندي چيو:

"وڏو ڪو ڀوڪ آهين سليم... ميٽر ويو ته ڇا ٿي پوندو، تُنهنجي لائيٽ ڪانه ڪٽبي..."

سليم حيرت وچان ارباب کي نهاري رهيو هو.

"... تنهنجي گهر مٿان ئي بجلي جون تارون وڃن پيون، هڻ ڪُنڊي، باقي جيڪو لائين مين ايندو سو توکي ڪُجهه ڪونه چوندو بس انهن جي خرچيءَ جا چار پنج سو رُپيا مون کي هر مهيني ڏيندو ڪجين...بس ...!"

سليم، ارباب کان پري هٽندي وراڻيو:

"اربابم اها ته چوري ٿي.....!"

ارباب وڌيڪ ڪُڇيو ڪونه... بجلي جو ٻل سليم کي واپس ڏيندي وراڻيو:

"سليم يار، ڪلاسي هُئين، تنهنڪري تُنهنجي ڀلائيءَ لاءِ پئي چيم جي دل نٿي وارو ڪائي ته ڀلي پوءِ ڪوشش ڪندو رهه، من آفيسرن کي رحم پوي."

سليم ٻل کڻي واپس هليو آيو، مهينو ڪن مٿو هڻندو رهيو، پر وريو سريو ڪُجهه به ڪونه الٽو سليم

جي بجلي ٺي ڪٽجي ويا. نيٺ سليم پنهنجي گهر جي ڇت تي چڙهي، گهر جي مٿان ويندڙ بجلي جي تارن ۾ پنهنجن ڏڪندڙ هٿن سان، بانس جي ذريعي ڪُنڍي هڻين ۽ درياهه پيسا ارباب کي ڏيڻ شروع ڪري ڏنا.

(2) چريو

هُو فضلو چرئي جي نالي سان پوري علائقي ۾ مشهور هو، هُن جو نه گهر هو نه گهاٽ.... هُن لاءِ ڏينهن ۽ رات ۾ ڪو فرق نه هو، سڄو ڏينهن پوري علائقي ۾ گهمندو وتندو هو، جتي ٿڪي، اُتي سمهيو پوي، الائي ڪيترن ڏينهن کان وهنتو ئي ڪونه هو، گرو، گدلو ٿيو پيو گهمندو هو، ڪنهن ماني ڏني ته کائي وٺندو هو جي نه، ته پو به ڏينهن وتو بکيو هلندو، گهُرڻ جي عادت ئي ڪونه سکيو يا شايد ايترو حواس ئي ڪونه هُئس. ماڻهو هن کي تنگ ڪرڻ لاءِ، سگريٽ پيءُ، هُن ڏانهن اُڇلائيندا هُئا. هو ڏکيل سگريٽ کي ڏسي دانهون ڪرڻ شروع ڪري ڏيندو هو ته ”سڙي ويندو... سڙي ويندو... الله فضلو سڙي ويندو... سڙي ويندو...“ ۽ وٺي ڀڄندو هو ۽ ماڻهو رونشي ۾ اچي وڏا وڏا ٽهڪ ڏيندا هُئا.

جڏهن ته سڀني وڏڙن واتان ٻُڌي رکيو هو ته فضلوءَ جو گهر ٻاهرِ لڳڻ سبب سڙي رَک ٿي ويو هو، انهيءَ ٻاهه ۾ هن جا والدين ۽ سندس جي ننڍي ڀيڻ سڙي مري ويا هُئا، ماڻهن همت ڪري فضلو کي بچائي ورتو هو، جيڪو خاموش ٿيو اکيون ڦاڙي ڦاڙي گهر کي سڙندو ڏسندو رهيو، اهو ڏينهن ۽ اجوڪو ڏينهن فضلو وري ڪڏهن سُرت ۾ نه آيو، اها خبر هوندي به ماڻهو رونشي طور هن کي تنگ ڪندا هئا. فضلو ٽريو گهڻو ڪري شهر کان ٻاهر ئي رهندو هو. ۾ پيٽ مجبورن هن کي شهر ۾ گهلي ايندو هو هن کي شهر ۾ ننڍڙا ٻار ڏسي، هن جي ڪڍ لڳندا هُئا ۽ زور زور سان پيا چوندا هُئا ته ”فضلو چريو مت ڪريو.... فضلو چريو مت ڪريو...“ ، فضلو ٻارن جي انهيءَ رونشي تي وتو ڪلندو هو، ڪٿان خدا ڪارڻ ماني پور مليو ته اهو کائي وري جهنگل ۾ الوپ ٿي ويندو هو، فضلوءَ کي ٻارن کان وڌيڪ وڏن کان پوءُ ٿيندو هو.

جيڪي هن تي چٽرون به ڪندا هُئا ۽ اڌ ڏکيل سگريٽ به اُڇلائيندا هُئا، شهر جو مايون، ڊپ ڏيندي چونديون هيون ته فضلو چريو آدم خور آهي ۽ ننين ٻارن کي جهنگ ۾ کڻي ويندو آهي ۽ اُتي کائي ڇڏيندو آهي، تنهنڪري ٻارڙا گهڻو ٽڻو فضلءَو کان پري ئي رهندا هئا، پر ٻار وري به ٻار نه..... سڄي پاڙي جا ٻلر گڏجي پوءِ هن تي رڙيون ڪندا هُئا ۽ هي پيو ڪلندو هو.

پر ٻن ڏينهن کان ماڻهن کان فضلو وسري ويو هو، سڀ عارب جي ڌِيءَ زينب جي ڳولا ۾ لڳل هُئا، ٻن ڏينهن جي مسلسل ڳولا کانپوءِ هنن کي پاڻي جي ڪچي تلاءُ ۾ ڪٽي ۾ بند ٿيل لاش هٿ آيو ته سڀ سڀ توبهه توبهه ڪرڻ لڳا، هر ڪنهن جي وات تي اهو سوال هو ته هن معصوم سان ائين ڪير ٿو ڪري سگهي ته اوچتو سانوڻ رڙ ڪندي چيو ته :

”اهو ڪم فضلو چرئي جو آهي....؟“

حميد به خدشو ظاهر ڪندي وراڻيو ته:

”هائو، بروبر سانوڻ سچ پيو چئي ٻه ڏينهن ٿيا آهن جو فضلو چريو شهر ۾ نظر ئي ڪونه آيو آهي...!!“

بس پوءِ ميڙ سڄي ۾ هائو هائوڪار پئجي ويئي ۽ سڀئي فضلو چرئي جي ڳولا ۾ وهراڙو ڪري نڪري پيا، هنن کي فضلو چرئي کي ڳولڻ ۾ ڪا پريشاني ئي ڪونه ٿي، هُو عارب واري پڪي واٽر تان پاڻي پيءُ رهيو هو، فضلو هيڏو ميڙ پنهنجي طرف وڌندي ڏٺو ته رڙيون ڪري ڀڳو.

”....سڙي ويو..... مري ويو..... الا ڙي فضلو سڙي ويو..... سڙي ويو.....“

جيئن فضلو ڀڳو ته وهراڙي ٻوڙي گهيري ورتس ۽ شروع ٿي ويس مارڻ، فضلو اُپ ڏاريندڙ رڙيون ڪندو رهيو ته سڙي ويو... فضلو مري ويو..... پر سندس دانهون ڪنهن به ڪونه ٻڌيون جڻ سڀ هڪدم ٻوڙا ٿي ويا هجن، بس ڪنهن لٺيون ٿي هنيون ته ڪنهن لتون، ڪنهن سروٽا ٿي هنيا ته ڪنهن ٺڏا... هُو چڱي دير تائين فضلوءَ کي ماريندا رهيا، هن جون رڙيون بند ٿي ڇڪيون هنيون، هيڏو گوڙ ٻُڌي، پريان بينل ڏنار به ميڙ اندر گهڙي آيو ڏسي ته سڀئي فضلو

چرئي کي مارين پيا، هن پنهنجي پر واري همراه کان پڇيو:

”اڙي هن ويچاري کي ڇو پيا ماريو....؟“

همراه ڏنار جي ڳالهه ٻڌي اصل ڪاوڙ ۾ ڳاڙهو ٿيندي ورائيو:

”اڙي توکي خبر ڪونهي ڇا...؟ ..... هن عارف جي نياڻيءَ کي ماري ڇڏيو آهي.....!“

اها ڳالهه ٻڌي ڏنار ٻه ميڙ سان گڏ جي پيو، ان مار ماران ۾ فضلو چرئي جو روح الائي ڪنهن مهل پرواز ڪري ويو، پر ميڙ سندس لاشي کي ٻه لتيون ۽ ٺُڏا هڻندا رهيا، جڏهن پڪ ٿين تہ فضلو مري ويو آهي، تہ تڏهن وڃي ٿڌا ٿيا.

ڏنار ورائيو:

”پيٽسان چريو ٿيو اسان کي پئي چريو ڪيائين...“

سڀني ڏنار جي ڳالهه ۾ هائو ۾ هائو ملائي.

ڏنار وري ورائيو:

”اوهان هن کي ائين ڪندي ڪٿي ڏٺو...؟“

”اڙي ڏسڻ وائيسڻ ڇا جو... ٻه ڏينهن اڳ عارف جي نياڻي گم ٿي ويئي هُئي ڳولا ڪئيسين تہ گلاب واري ڪچي تلاءَ ۾ ڪٽي ۾ ٻڌل لاش مليو، اسان کي پڪ ٿي ويئي تہ اهو ڪم فضلو چرئي جو ٿي آهي..“

ڏنار حيرت وچان سڄي ميڙ کي ڏسي وري فضلو چرئي جي لاش ڏانهن ڏٺو، جيڪو رتو رت هُئو، هڏ گڏ ڀڳل هئا.

ڏنار ميڙ ڏانهن نهاريندي ورائيو:

”ادا رات منهنجي ٻڪري وڃائجي ويئي هُئي اُن جي ڳولا پئي ڪيم تہ مون ڏٺو تہ اهو ڪتو تہ رات اونداري ٽيڻ وقت ڪاڪي عارف جو گهاٽو سنگتي بخشل اُڇلي ويو هو، هيءُ تہ ويچارو ٻن راتن کان اسان واري ڳوٺ جي ڪاڻ وٽ ويٺل هو.“

◙

نئون ڪتاب

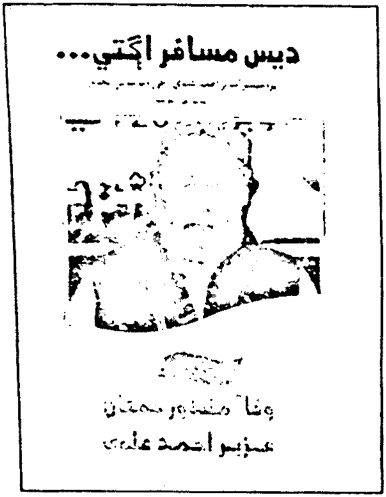

ڪتاب: ديس مسافر اڪتي....

مرتب: وفا منظور جوڻان/عزيز احمد علوي

موضوع: تاثرات/نثر

قيمت: -/100 رپيا

ڇپائيندڙ: مهراڻ ادبي سنگت شڪارپور

◙

انور ابڙو
ڪراچي

بابا هاڻ مون کي ڳولي نہ سگھندو!

هڪ ڏينهن سج لٿي مهل جو سبحان کي آفيس مان گھر پهتي کي پنج ڏهہ منٽ مَس ٿيا هئا تہ سندن گھر جو دروازو کڙڪيو. هن جيئن وڃي دروازو کوليو تہ، سامهون پينٽ شرٽ ۾، پوري پُني قد، سانوري رنگ ۽ ويهن ايڪيهن سالن جي عمر جو هڪ نوجوان بيٺو هو. هن ان کي سلام ڪيو. ان کان ٿورو وٿيرڪو، موٽر سائيڪل جي پرسان نقاب پاتل هڪ ڇوڪري بہ بيٺي هئي. سبحان ان کي بہ سلام ڪيو. هو اردو ڳالهائيندڙ هئا ۽ اصل ۾ ڪورنگيءَ جي ضياءَ ڪالونيءَ جا رهاڪو هئا، جڏهن تہ سبحان جو گھر پٺاڻي ڪالوني ۾هئو.

سبحان ڇوڪري کان پڇيو: ”ادا، ڏيو خبر... ڪيئن، خير ۾ اچڻ ٿيو آهي؟“

”اسان کي مسواڙ تي گھر کپي،“ ڇوڪري وراڻيو.

سبحان پنهنجي گھر کي پارٽيشنس ڏياري ان مان بہ ننڍا گھر ٺهرايا هئا، جن مان هڪ مسواڙ تي ڏنل هو، جڏهن تہ هڪ ننڍو گھر اڃا خالي پيو هو.

سبحان کانئس پڇيو: ”اوهان ڪير آهيو ۽ ڪٿان آيا آهيو؟“

ڇوڪري ٻڌايو: ”اسان اوهان سان ڪوبہ ڪوڙ نٿا ڳالهايون. منهنجو نالو جاويد آهي- ۽ هن جو نالو ندا آهي. اسان ضيا ڪالونيءَ ۾ رهندا آهيون. اسان پيار جي شادي ڪئي آهي. بابا گھر اچڻ نٿو ڏي، انڪري اسان کي رهڻ لاءِ هڪ ننڍڙو گھر گھرجي. اسان اوهان واري گهٽيءَ ۾ جيڪو دڪان آهي، ان جي مالڪ کان مسواڙ جي گھر لاءِ پڇيو، جنهن اوهان جو ڏس ڏنو، سو اوهان وٽ آيا آهيون. اسان ڪجھ ٻين ماڻهن وٽ بہ ويا هئاسين، پر جڏهن اسان انهن کي ٻڌايو تہ، اسان پنهنجي والدين جي مرضيءَ بنا شادي ڪئي آهي تہ، هنن اسان کي گھر ڏيڻ کان جواب ڏيئي ڇڏيو.“

نوجوان هڪ ئي ساهيءَ ۾ پنهنجي پيار-ڪهاڻي ۽ گھرَ جي ضرورت ٻڌائي ويو.

سبحان کي مٿن رحم اچي ويو ۽ هِن اُن ئي لمحي فيصلو ڪري ورتو تہ، هو کين ضرور گھر ڏيندو. هنن پسند جي شادي ڪري ڪو ڏوهہ ناهي ڪيو. جيڪڏهن والدين جي مرضيءَ سان شادي ڪن ها تہ، بهتر هو، پر هاڻي جيڪڏهن سندن شادي ٿي چڪي آهي، تہ پوءِ کين پناهہ ڏيڻ گھرجي.

سبحان نوجوان کي چيو: ”اچو اندر، ڊرائيونگ روم ۾ اچي ويهو.“

هُو سبحان جي گھر جي اندر جيئن ئي داخل ٿيا تہ، سبحان جي گھرواري راڻي بہ گھر جي هڪ ڪمري مان نڪري صحن ۾ آئي، جنهن کي سبحان چيو تہ: ”هن ڇوڪريءَ کي اندر ويهاريو ۽ چانهہ ٺاهي هن اديءَ کي بہ پياريو ۽ اسان ڏانهن بہ موڪليو.“

راڻيءَ، ندا کي وٺي گھر جي هڪ ٻي ڪمري ۾ وڃي ويهاريو، جڏهن تہ سبحان جاويد کي وٺي ڊرائنگ روم ۾ ويو، جتي سبحان، جاويد کي تسلي ڏيندي چيو تہ:”اوهان گھبرايو نہ... ائين سمجھو اوهان جڻ پنهنجي گھر ۾ آيا آهيو... منهنجو هڪ ڪمري وارو گھر خالي آهي، سو ان جون چاٻيون هينئر ئي اوهان کي ڏيون ٿا... رات جي ماني بہ اسان جي ڪائجو... پوءِ باقي معاملن کي ڏسنداسين.“

جاويد جي چهري تي خوشيءَ جو تاثر اُڀريو ۽ هُن سبحان جو ٿورو مڃيندي آهستي کانئس پڇيو: ”مسواڙ ڪيتري وٺندا؟“

سبحان ساڻس ڀوڳ ڪرڻ واري انداز ۾، کِلندي چيو: ”اوهان گھٽا پئسا گھران ڪٿي ڀڳا آهيو؟“

جاويد، لچاري انداز ۾ مرڪندي وراڻيو:
"خالي هئين؟"

سبحان وري ڪانئس پڇيو: "ڪا نوڪري وغيره ڪندو آهين؟"

"ها، ڪورنگي انڊسٽريئل ايريا ۾ هڪ فيڪٽريءَ ۾ ڪم ڪندو آهيان."

"چڱو، توهان پاڻ جيتري به مسواڙ ڏيئي سگهو، اوتري ڏجو... في الحال سامان کڻي اچي رهو... باقي اهي معاملا پوءِ ڏسي وٺنداسين."

"سامان هيو ته ڪوبه ناهي، بس ڪجهه ڪپڙا آهن، جيڪي مون پنهنجي ماسات جي گهر رکيا آهن، اُهي کڻي ٿو اچان." جاويد وراڻيو.

"ٺيڪ آهي.." سبحان چيو.

"ڀلا ڪو ايڊوانس وغيره؟" جاويد ٿورو هٻڪندي سبحان کان پڇيو.

"اوهان کان ڪوبه ايڊوانس نه وٺبو..." سبحان جي جواب تي جاويد وري سندس ٿورو مڃيو.

ان دوران سبحان جو ننڍو پٽ چانهه، بسڪوٽ ۽ پاڻي کڻي آيو. چانهه پيئڻ کانپوءِ سبحان هنن کي وٺي وڃي مسواڙ وارو گهر ڏيکاريو، جيڪو جاويد کي پسند آيو.

ان بعد سبحان کيس پنهنجي گهران هڪ بسترو ۽ رڌپچاءُ جي ڪجهه سامان ڏيڻ سان گڏ پنج هزار رپيا به، اهو چوندي کيس ڏنا ته: "جيستائين توهان کي پگهار ملي، تيستائين هنن مان گهر جو خرچ هلائجو... پوءِ ٿورا ٿورا ڪري اهي پئسا واپس ڪجو..." سبحان وڌيڪ کيس اهو به چيو ته: "هونئن ته هن گهر جو ڪرايو گهٽ ۾ گهٽ ڇهه هزار رپيا آهي، پر اوهان چار هزار رپيا ڏجو. گيس ۽ بجليءَ جو بل اسان ڀريندا سين."

جاويد ڏاڍو خوش ٿيو. سندس دماغ تان ڄڻ وڏو بار لهي ويو.

ان بعد سبحان گهر وڃي پنهنجي گهرواري راڻيءَ کي چيو ته: "هِن اديءَ کي بسترو، ۽ رڌپچاءُ جو سامان ڏيو. ۽ پوءِ کين پنهنجي گهر ڇڏي اچو..." سبحان نداڪي اهو به چيو ته: "ڀيڻ، اوهان کنهن به قسم جي ڳڻتي نه ڪيو... هن گهر کي پنهنجو گهر سمجهجو... جيڪا به شئي کپيوَ، اها بغير ڪنهن به تڪلف جي، راڻيءَ کان گهري وٺجو..."

چوڪريءَ ڪنڌ هيٺ ڪري چيو، "مهرباني ادا."

ان کانپوءِ جاويد پنهنجي گهرواريءَ کي ٻڌائي، پنهنجي ماسات جي گهران پنهنجو سامان کڻڻ ويو، جڏهن ته راڻيءَ، ندا کي ضروري سامان کڻائي سندس نئين گهر ڇڏي آئي.

ندا هاڻي سبحان جي گهر جي ڄڻ ته ڀاتي ٻڻجي وئي هئي. صبح جو جيئن ئي سبحان پنهنجي ڊيوٽيءَ تي ۽ جاويد فيڪٽري ويندو هو ته، ندا راڻيءَ وٽ اچي ويهي رهندي هئي، جتي نيرن به ڪندي هئي، ته سبحان جي ٻن ننڍڙن ٻارن کي سنڀاليندي به هئي. هوءَ ڪچهريءَ جي مور هئي. هاڻي هيءَ سبحان سان ڳالهائڻ ۾ به ڪو حجاب نه ڪندي هئي. سبحان کي ڀاءُ جيان سمجهندي هئي. سبحان پڻ کيس ڀيڻ جهڙو رتبو ۽ عزت ڏيندو هو.

ندا هاڻي هنن سان ڀوڳ به ڪرڻ لڳي هئي، ته راڻيءَ سان گهر جي ڪم ڪار ۾ ٿورو هٿ به ونڊائڻ لڳي هئي. ان سان گڏ سبحان جي سندن ننڍڙن ٻارڙن کي به کيڏائيندي ۽ سنڀاليندي هئي.

جاويد رات جو دير سان فيڪٽريءَ مان واپس گهر ايندو هو، ڇاڪاڻ جو شاديءَ کانپوءِ هن اوور ٽائم به ڪرڻ شروع ڪيو هو ته جيئن گهر جو خرچ پکو پورو ڪري سگهي.

هڪ ڏينهن ڳالهين ئي ڳالهين ۾ ندا، راڻيءَ کي پنهنجي هيءَ ڪهاڻي ٻڌائي: "جاويد منهنجو سئوٽ ٿئي. هو پنهنجي پيءُ ماءُ کي اڪيلو اولاد آهي. هن جو بابا سندس شادي پنهنجي ڀاءُ جي ڌيءُ سان ڪرائڻ پيو چاهي، پر جيئن ته اسان گڏ زندگي گذارڻ جو فيصلو ڪري ورتو هو، سو جڏهن جاويد پنهنجي بابا کي اها ڳالهه ٻڌائي ته، هُن سندس ڳالهه نه مڃي. ان کانپوءِ اسان وڃي ڪورٽ ميئريج ڪئي. شاديءَ کانپوءِ اسان ٻه ڏينهن پنهنجي هڪ ماسات جي گهر

ترسيل هئاسين. ان ڪانپوءِ هُن اسان کي پاڻ وٽ وڌيڪ رهائڻ کان جواب ڏنو، جنهن بعد اسان هِتي اوهان وٽ اچي رهياسين.“

ندا راڻيءَ کي اهو به ٻڌايو ته: ”جڏهن مان ننڍڙي هوندي هئس ۽ جڏهن بابا سان ڪنهن ڳالهه تي ناراض ٿيندي هئس ته مان گهر ۾ ڪٿ جي هيٺان يا گهر جي ڇتِ تي يا چاچن جي گهر لِڪي ويندي هئس... پر پوءِ به بابا يا امان مون کي ڳولي وٺندا هئا.... پر هاڻي،“ هُن روئڻهارڪي آواز ۾ چيو،”هُو مون کي ڳولي نه سگهندا.“ ائين چئي هوءَ اچي روئڻ ۾ شروع ٿي. راڻيءَ کيس وڏي مشڪل سان چپ ڪرائي.

جڏهن شام جو راڻيءَ هنن جي اها ڳالهه سبحان کي ٻڌائي ته هُو به ڏڪارو ٿي ويو.

ٻن مهينن ڪانپوءِ جڏهن جاويد کي پنهنجي ماءُ جي گهڻي سِڪ لڳي ته هو اُن سان ملڻ ويو. ماڻهس کيس ڏسندي، روئندي اچي چنبڙي. جاويد جي به اکين مان ڳوڙها وَهي پيا. ان وقت گهر ۾ سندس والد به موجود هو. هي ڊڄندي ڊڄندي ان سان به سندس ڪمري ۾ وڃي مليو. هُو خاموش هو. هُن کيس ڪجهه به نه چيو. ماڻهس روئندي کيس چيو: ”ٻچا، جيڪو به ٿيو، غلط ٿيو يا صحيح ٿيو، بس هاڻي پنهنجي گهر موٽي اچ.“ جاويد ندا کي اچي اها سموري ڳالهه ٻڌائي، جنهن چيس ته: ”هاڻي گهر جيڪو ڇڏيو آ سو ڇڏيو آ..... واپس نه هلنداسين... اسان کي هاڻي پنهنجي لاءِ سيڪجهه پاڻ ئي ڪرڻو آهي.... ها، باقي، چاچيءَ جن سان ائين ڪڏهن ڪڏهن ملڻ هلنداسين پيا.“

جاويد سندس ان ڳالهه سان اتفاق نه ڪندي واپس پنهنجي پيءُ ماءُ جي گهر هلڻ لاءِ مٿس زور ڀريو، جنهن تي ندا چيس: ”تون ته پنهنجي پيءُ ماءُ کي مُنهن وجي ڏيکاري آئين، مان پنهنجي پيءُ ماءُ کي ڪهڙو هلي مُنهن ڏيکاريندس.“ هوءَ روئي پئي.

پوءِ هنن فيصلو ڪيو ته هُو رهندا الڳ، پر پنهنجي پيءُ ماءُ سان هڪ نه ٻئي ڏينهن پيا ملندا. ان فيصلي بعد هُو پنهنجي پنهنجي والدين سان ملڻ لاءِ ويا.

نئون ڪتاب

ڪتاب: ناوَ هلندي رهي

شاعر: نياز پنهور

موضوع: شاعري

تعداد: 1000

قيمت: -/450 رپيا

ڇپائيندڙ: پوپٽ پبليڪيشن هائوس مال روڊ خيرپور-سنڌ

ڊاڪٽر رضا چانڊيو
ٽنڊو ڄام

معجزو

اوسي پاسي کان اوڙي پاڙي وارا چڱا مڙسا سڀ رئيس علڻ خان جي اوطاق تي گڏ ٿيل هئا. سڄو بنگلو ماڻهن سان سٽيل هو، پير رکڻ جي جاءِ نه هئي. هرطرف ٽوپيون، اجرڪ ۽ بوسڪيءَ جا پٽڪا ڏسڻ ۾ پئي آيا. چڱا مُڙس صوفن ۽ ڪرسين تي ۽ هاري ناري، غريب غربو، پٽ تي وڇايل ڳاڙهي قالين تي ويٺل هئا. سامهون رئيس علڻ خان جي، خاص ويهڻ واري جاءِ خالي پيل هئي. رئيس علڻ خان، ٺَر جو مشهور زميندار هئڻ سان گڏو گڏ ڏاڍو مڙس ماڻهو آهي. هروقت اوطاق مهمانن سان ڀريل هوندي اٿس. عدل ۽ انصاف جا فيصلا ڪرڻ ۾ مشهور آهي. فيصلو ٻڌائڻ ۾ دير نه ڪندو آهي پنهنجي يا پرائي جي ان معاملي ۾ سفارش نه ٻڌندو آهي انڪري اڪثر فيصلا هن جي اوطاق تي ٿيندا آهن، ٻئي ڌريون نه رڳو فيصلو مڃينديون آهن پر سدائين لاءِ ويڇا وساري، پاڻ ۾ کير کنڊ ٿي وينديون آهن.

... اڄوڪي فيصلي لاءِ ماڻهن جا مختلف خدشا ۽ ويچار هئا هرڪو پنهنجا اندازا لڳائي رهيو هو، جيترا وات اوتريون ڳالهيون... ڪي چون پيا ته سانوڻ خان رئيس جو جاني دشمن آهي، رئيس جي ڪابہ ڳالهہ ڪونہ مَڃيندو... رئيس کي ڇوڪري ڏيڻي پوندي... ڪي چون پيا تہ جي ڇوڪري واپس ٿي تہ... ڪيس رات ٿي ماري ڇڏيندا... ائين رئيس ڪرڻ ڪون ڏيندو... جهيڙو ٿيندو ماڻهو مرندا... الاءِ ڇا ٿيندو...؟!.

رئيس علڻ خان اڃان گهر آهي، سوچ ويچار ۾ مُنڊل آهي... ان فيصلي ۾ خود کي بہ جهڙوڪر ڦُر پيو سمجهي... ڪيئن ڪري جو نياڻيءَ جي زندگي بہ بچي پوي ۽ معاملو بہ سُلجهي وڃي... ٻاهر ورانڊي ۾ اڪيلو ويٺل آهي. ”ڇاڻا سوچيو... ڪريوس ماڻٿن جي حوالي... پلي ڪَنس پورو... ڪهڙو چڱو ڪم ڪيو اٿس.. جو توهان ويٺا ڳڻتيءَ ۾ ڳرو... مون تہ اُن ڏينهن ئي توهانکي چيو هو تہ توهان پرائي مصيبت پنهنجي ڳچيءَ ۾ نہ وجهو... پر توهان منهنجي ٻڌندا ڪٿي آهيو... توهان سدائين لڳندا آهيو... پنهنجي ملوڪزادي وڏي گهر واريءَ جي چوڻ ۾ - پوءِ سدائين مٽي کي هٿ ڏيو ويٺا هوندا آهيو... توهان جي مرضي“... رئيس جي ننڍي گهر واري ڪاوڙ ۾ چوندي اندر هلي وئي.

ايتري ۾ ڪيس ڪمدار جو فون آيو تہ سائين ايس.پي صاحب ۽ ڇوڪريءَ جو پيءُ سانوڻ خان اچي ويا آهن. ۽ مُرشد سائين پورل شاه بادشاه بہ پهچي ويو آهي. توهان جلدي اچو سڏين پيا... ۽ ها سانوڻ خان کي تمام گهڻي ڪاوڙ آهي. مونکي تہ هٿ بہ ڪون ڏنائين... ڪاوڙ ۾ گهوريندو وڃي صوفي تي ويٺو.

”تون مهمانن جي خاطر تواضع ڪر... مان اچان ٿو“ رئيس ورائيو.

رئيس اوطاق طرف ايندي... جيئن ئي وڏي حويليءَ وٽان گذريو، جيڪا اوطاق جي پر ۾ ٺهيل آهي تہ سندس وڏي گهر واري پيرن تي ڪري پيس، رئو لاهي پيرن تي وڌائين ۽ ايلاز ڪندي چيائيس تہ ”سائين رحم ڪجو... نياڻي بي قصور اٿئو... نياڻي واپس نہ ڪجو، نہ تہ ڪيس ماري ڇڏيندا.“ ”يا الله تون منهنجي مدد ڪجانءِ“ چئي... وڏي گهر واري کي ٻانهہ کان وٺي اٿاريائين... ۽ تڪڙو تڪڙو اوطاق طرف وڃڻ لڳو وڏي گهرواري ڪيس ڏسندي رهجي وئي-!!.

دريءَ مان آسيہ ڪين پاڻ ۾ ڳالهائيندي ۽ رئيس جي وڏي گهر واريءَ کي منٿون ۽ ايلاز ڪندي ڏسي ورتو... هي سڀ ڇنو ٻڌي تہ نہ سگهي پر ڪيس ايترو اندازو ضرور ٿيس تہ ڳالهہ سندس جي هئي- شايد اڄ منهنجي زندگيءَ جو فيصلو ٿيڻ وارو آهي... هن کي رئيس جي وڏي گهرواريءَ ۾ تمام گهڻي اميد

هئي ۽ ڪيس اهو آسرو هو ته وڏيري ڪي منهنجي لاءِ ضرور چوندي... ڇاڪاڻ ته پهرئين. ڏينهن ئي هن مونکي آئت ڏني هئي ۽ سمجهايو هو ته توکان غلطي ضرور ٿي آهي، پر ايتري نه جو توکي ڪا وڏي سزا ڏجي... وڏيرو انصاف پسند آهي، منهنجي پيءُ سان ڳالهائيندو... پر منهنجي پيءُ جي ته مونکي خبر آهي، جي اُن جي حوالي ڪيائين ته... بابا ته امان سان ملڻ جي به مهلت ڪون ڏيندو... اڳ ۾ ئي وات تي ڪندو پورو...!!"

...پريشانيءَ ۾ ڪمري ڪي چئوطرف سندس نظرون هيڏانهن هوڏانهن تڪڻ لڳيون. سندس سامهون پٽ تي هٿيارن سان ڪي اڪيلا ته ڪي وري گروپ ۾ فوٽو ٽنگيل هئا... هڪڙو رئيس جو گهوڙي تي اڪيلو فوٽو هئو، ڪجهه فوٽو جلسن ۽ جلوسن جا لڳل پيا... گاڏين تي به الاهي فوٽو هئا، وڏيون وڏيون گاڏيون. ڪي لينڊڪروزر، پيجارو، ۽ ويگو وغيره... ڏسندي ڏسندي هڪ فوٽو تي سندس جون نظرون کُپي پيون ۽ ڪيس سڃاڻي ورتائين ته اهو فوٽو وڏيري جي وڏي پٽ مشتاق جو آهي... ڪيس ياد آيو ته هو اجان ميٽرڪ ۾ هئي ته مشتاق ڪئين ڀيرا سندس سان ملڻ ۽ ڳالهائڻ جي ڪوشش ڪئي هئي، پر هن ڪيس ڪتو جواب ڏنو هو، سندس سهيليءَ جي فون تي ڪافي دفعا هن پيار جو اظهار ڪيو هو جنهن کي هن چالُ سمجهي هئي ۽ ڪيس ڪڏهن به هن تي اعتبار نه آيو هو هڪ دفعي جڏهن فون تي تمام گهڻو سيريس ٿي ويو هو ته... هن ڪيس سمجهائڻ جي ڪوشش ڪئي هئي ته "اسانجن وڏن جون پاڻ ۾ خانداني دُشمنيون آهن جيڪي، نڪي نبرنديون، نڪي ناهه ٿيندو نه وري اهو ممڪن آهي، بهتر آهي ته پري ٿي وڃ، بابا کي الاءِ ڪٿان سُڌس پئي... ميٽرڪ کان اڳتي پڙهڻ ئي نه ڏنائين... اوچتو ڪيس آواز ٻڌڻ ۾ آيا... سندس گلو خشڪ ٿي ويو. ٻه ٽي گلاس پاڻي جا سانده پي وئي... وري دريءَ وٽ اچي بيٺي، اوطاق واري طرف جي سموري دري کولي ڇڏيائين، ڪُرسيءَ تي چڙهي ڏسڻ لڳي، پر اڳيان رکو پٽيون هيون، رکي رکي ڪيڏي مهل مختلف آواز ڪَنين پيا پئي پر سمجهه ۾ نٿي آيا..."

...رئيس جيئن اوطاق ۾ گهڙيو ته سڀ احترام ۾ اٿي بيٺا رئيس سڌو وڃي سائين ڀورل شاهه جي پيرن تي هٿ رکيا... ۽ سيني کي هٿ ٻڌي، مهرباني چئي ويهڻ لاءِ چيو... هيڏانهن هوڏانهن نظر ڦيرائي، رئيس، ايس.پي صاحب، ڇوڪريءَ جي پيءُ سانوڻ خان، ۽ ڇئن ڇگن کي چيو ته: "هلو ته پاسي واري ڪمري ۾ خلاصو ٿي ڳالهايون..."

...اجان ويٺائي مس ته ايس.پي صاحب رئيس کان پڇڻ لڳو ته: "ڇوڪري توهانکي ڪٿان هٿ آئي."

"...جيئن مان دعوت ڪائي شادي هال مان ٻاهر نڪتس ته ڀنيان فائرنگ ٿي مون اجان گاڏي اسٽارٽ ڪري بتيون ٻاريون ته، ڏٺم ته، پاسي وري شادي هال جي طرف کان هڪ ڇوڪري ڊوڙندي پئي آئي، مون سائيڊ واري شيشي مان ڪيس ڏٺو پئي، ته هن پوين دروازو کوليو ۽ ويهي رهي، هُوءَ ڏڙل هئي ۽ سڄي ڏڪي پئي، ويهڻ شرط چوڻ لڳي، خدا جي واسطي مونکي بچايو... هتان نڪري هلو، مون گاڏي ڊوڙائي اچي ڪيس گهر پهچايو - ۽ وڏي گهرواريءَ جي حوالي ڪيو... مونکي صبح جو خبر پئي ته، هيءَ سانوڻ خان جي نياڻي آهي".

"...پر اسان کي ته خبر پئي ته گاڏي توهانجي پُٽ مُشتاق جي هئي- ۽ هيءُ ڪم سڄو توهان جي وڏي پُٽ ڪيو آهي؟!" سانوڻ خان چوڻ لڳو.

"ها بلڪل، گاڏي منهنجي وڏي پُٽ جي هئي، هُو اسلام آباد ويل هو، ٻاهران بينل هئي، تڏهن اِها ڪاهي آيس... اتفاقن ڊرائيور به مونسان ڪونه هُيو ۽ نه وري گارڊ گڏ هئا..."

"رئيس- ڇوڪريءَ کان پُڇا ڳڇا ڪئي... ڇاٽي چوي" ايس.پي صاحب چوڻ لڳو. "مون پاڻ ته سندس کان ناهي پڇيو... مُناسب نٿي لڳو... باقي منهنجي وڏي گهر واريءَ سندس کان پڇا ڪئي آهي، ڪيس ٻڌايو اٿس ته مان سهيليءَ جي شاديءَ تي آئي هيس... اوچتو فائرنگ ٿي سڀ ڀڄڻ لڳا... منهنجي سهيليءَ جي پيار جي شادي هئي... بابا مونکي جهليو هو ته مان ان شاديءَ ۾ نه وڃان... پر مان چوري آئي هيس... ڇاڪاڻ ته منهنجي سهيلي مون کي تمام گهڻو مجبور ڪيو هو.

فائرنگ ۾ گهوٽ مارجي ويو... ۽ منهنجي سهيليءَ کي ٻه هٿ ۾ گولي لڳي... بدحواسي ۽ موت جي خوف کان ٻوڙندي جان بچائڻ خاطر اچي توهان جي گاڏي ۾ چڙهيس پهريان مون سمجهو ته بابا سائينءَ جي گاڏي آهي پر هيءَ گاڏي ته توهان جي هئي... جڏهن منهنجي گهرواري کيس ٻڌايو ته توکي پنهنجي گهر ڇڏي ٿا اچون ته ... روئڻ لڳي... ۽ چوڻ لڳي ته توهان جي پاڻ ۾ پراڻي دشمني آهي... واپس ويندس ته مونکي ماري ڇڏيندا، ان لاءِ SP صاحب مون توهانکي فون ڪري اطلاع ڏنو."

"اخبار ۾ خبر اٿئي ڇا آيو آهي؟ اڄوڪي پڙهي اٿئي اخبار..." سانوڻ خان ڪاوڙ ۾ چوڻ لڳو.

"ڇا آيو آهي؟ "اِهيو ئي ته توهان جي پٽ منهنجي نياڻيءَ کي اغوا ڪيو آهي-"

"سچي ڳالهه اِها اٿئو، باقي وڌيڪ لاءِ توهان پنهنجي نياڻيءَ کان پُڇي وٺو"

"اسانجي شيءِ اسان جي حوالي ڪريو، پوءِ اسانجي مرضي؟. ۽ توهان سڀ اوڙي پاڙي وارا وڏيرا ۽ راڄ گهرائي منهنجي بيعزتي ڪئي آهي، مان تنهنجيون سڀ چالون سمجهان ٿو، تون مونکي جُهڪائڻ چاهين ٿو مون کي تنهنجو ڪوبه فيصلو منظور ڪونهي!"

"جيسين چار چَنگان ۽ ايس.پي صاحب مونکي لکت ۾ ضمانت نٿا ڏين تيسين ڇوڪري تنهنجي حوالي ڪونه ڪندس." رئيس ڪيس پنهنجو فيصلو ٻڌائي ڇڏيو. "واه سائين واه شيءِ اسانجي تنهن ۾ تنهنجو ڇا؟."

"تون ڀلا سدائين وڙهان وڙهان ڇو ٿو ڪرين... اسان جا نسل تباهه ٿي ويا آهن... ڪا صلح صفائيءَ واري ڳالهه ته تون ڪرين ئي ڪون ٿو؟!!" رئيس ڪيس سمجهائيندي چوڻ لڳو.

"صلح توسان قيامت تائين ڪونه ٿيندو" هي اجان پاڻ ۾ تڪا مٿا ٿيا پئي ته وڏيري جي وڏي پٽ اچي گاڏي بيهاري... سانوڻ خان فون ڪري هٿيارن سان ماڻهو گهرائڻ لاءِ چيو... ايس.پي صاحب وائرليس تي وڌيڪ نفري طلب ڪئي... ماڻهن ڏٺو ته ڄاڻ جهيڙو ٿو ٿئي... ان لاءِ ڪسڪڻ لڳا... رئيس جي ماڻهن وڃي مورچا سنڀاليا... افراتفريءَ وارو ماحول ڏسي... وڏيري جو پٽ پريشان ٿي ويو. دشمن کي پنهنجي اوطاق تي ايس.پي صاحب سان گڏ ڏسي پڇڻ لڳو. "بابا ڇا ٿيو آهي؟!!"

"هڪڙو منهنجي نياڻي کي اغواڪري گهر ويهاريو اٿئو ۽ ٻيو وري پُڇيو ٿا ته ڇا ٿيو آهي؟!" توکي ڄڻ خبر ئي ڪانهي پيءُ پُٽ مون سان ڊرامون ٿا ڪريو... توهان کي شرم اچڻ کپي" سانوڻ خان ڪاوڙ ۾ چوڻ لڳو.

"ڇورين ڇاٿو؟! — سندس پٽ سانوڻ ڏانهن وڌڻ لڳو ته... سندس پيءُ کيس زبردستي ويهاريو بابا نه پنهنجو تڏو آهي-" "پنهنجو تڏو نه هُجي ها ته سمجهايانس ها-"

"پڙهين سمجهائي ٿڪو... هاڻ پُٽ تو سمجهائي مونکي؟!!"

"ايس.پي صاحب- ڇوري شرافت سان منهنجي نياڻي منهنجي حوالي ڪن، ماريانس ڇا به ڪريان منهنجي ڇوڪري آهي هنن جو ڇا؟"

"ايئن ته ڪون ڏيندس" رئيس چوڻ لڳو.

"ڏِيندين ڪئين ڪون؟!"

چار چنگان ٻنهين کي سمجهائڻ لڳا ته ٻيلي ڏاها ٿيو. پاڻ ۾ نهي وجو، پر ٻئي ڪنهن جي ٻڌڻ لاءِ تيار ڪون هئا- وڏيرو سانوڻ ته صفا هٺ مان نڪتو پيوو‌جي، وڙهڻ لاءِ-!!"

ايس.پي ٻانهون ٻڌي ڪين ويهاريو... ۽ سندن مُرشد پورل شاه کي اندر گهرائي ورتو... ٻاهر ويٺل ماڻهن ۾ بيچيني وڌڻ لڳي... ٽولن جي شڪل ۾ پنهنجي برادريءَ سان گڏ اُٿي ٻيهي رهيا... جن وٽ هٿيار هُئا سي لوڊ ڪرڻ لڳا...، حيرانيءَ ۾ آسيا جون بنا ارادي وري اکيون ڦوٽو جي طرف رکي رکي کڄي ٿي ويون... سوچڻ لڳي ته ڪلاڪ کن جي مهمان آهيان... ڪهڙو اجان تائين مشتاق کي ياد هوندس... دلي طرح وٽندو ته هو پر... نه نه، هي اسانجا دشمن آهن... هي ڇا پئي سوچان... وري سندس جي ٻڙي خشڪ ٿي وڃي ٿي. ٻه گلاس پاڻيءَ جا سانده... پي ٿي وڃي... خوف ۽

هراس ۾ ڪيس هڏڪيون اچڻ شروع ٿي وڃن ٿيون... پنهنجي پاڻ کي سنڀاليندي وري ڦوٽن کي غور سان ڏسڻ لڳي ٿي... هڪ ڦوٽو جنهن ۾ چيتو هرڻيءَ جي پويان ڊوڙي رهيو آهي ۽ ڪيس پهچڻ وارو آهي ته هرڻيءَ کي ٽپو ڏيندي ڏسي ٿي... ڪيس ائين لڳي ٿو ڄڻ هيءَ هرڻي هجي... ڪيس خيال آيو ته هرڻيءَ جيان هتان... ڀڄي چوڻ وڃان ائين ڪرڻ سان متان بچي به وڃان-!!. ڊوڙي وڃي دروازي کي سٽ ڏنائين پر اِهو ٻاهر کان بند هو... ٻاهران ڪيس گوڙ ٻڌڻ ۾ آيو. جهڙوڪر پيرن جا آواز هن پاڻ ڏانهن ايندي محسوس ڪيا- ڪيس ائين لڳو ڄڻ جاڻ ڪيس وٺڻ آيا..وري ڪنايائين ته آواز بند ٿي ويا... سندس نظرون وري مشتاق جي ڦوٽو طرف کُپي ٿيون وڃن ۽ ڪيس ياد اچي ٿو ته هڪ دفعي فون تي ڪيس چيو هئائين ته: ”مونکي معجزن تي اعتبار آهي- ڪيس سندس مُرشد ٻڌايو هو ته مان ڪيس ضرور ملندس... پر ٿيندو معجزو... اڪثر سهيليءَ جي فون تي چوندو هو ته هڪ ڏينهن تون پاڻ مونکي فون ڪري چوندينءَ ته اچ مونکي وٺي وڃ... نه ته مان پاڻ توڏانهن اچان ٿي...“ اوچتو سندس دروازو کُليو... رئيس جي وڏي گهرواري نوڪرياڻي سان گڏ سندس لاءِ ماني کڻي آئي هئي... جيئن هُن سندس مٿي تي هٿ رکي دلجاءِ ڏني تون ڪوبه فڪر نه ڪر مون رئيس کي چيو آهي. توکي ڪوبه نقصان پهچائڻ ڪونه ڏيندو. اُن وقت سندس دل چيو ته ڪيس ڀاڪر پائي زور زور سان روئي پر الاءِ ڪِيئن پاڻ کي روڪي وئي هئي. ٿوري دير ته ڪيس تسلي ٿي، پر ويندي ويندي جڏهن رئيس جي وڏي گهر واري ٻاهران دروازي کي قلف لڳايو ته ڪيس اها پڪ ٿي وئي ته مونکي واپس ڪندا- اِن لاءِ بهتر آهي ته اڳواٽ خود کي پورو ڪريان- ڇت ڏانهن ڏنائين ته پنکو سندس پُهچ کان ڪافي مٿي هو... وري دل ۾ خيال آيس ته جيڪر ڪا زهريلي دوا يا نشي جون گوريون هُجن ته کائي ڇڏيان... ڪمري ۾ هيڏانهن هوڏانهن ڳولڻ لڳي.. ڪنڊ ۾ رکيل ڪٻٽ جي هينڊل ۾ هٿ وڌائين ته کليل هو... هر طرف فائيل پيل هُئا. جاچيندي هڪڙو فائيل سندس کان هيٺ ڪري پيو... پنا ٽاهي رکيائين پئي ته هڪڙو ننڍڙو خاڪي لفافو هيٺ ڪري پيو- جانچي ڏنائين ته سندس جون ميٽرڪ واريون تصويرون هيون- الاءِ ڪڏهن مشتاق ڪڍيون هيون... دل ۾ سوچڻ لڳي ته معنيٰ مشتاق مونسان سچو پيار ڪندو هو- تڏهن ته تصويرون سنڀالي رکيون اٿس. ڪيس وري آواز اچڻ لڳن ٿا- ڪٽ بند ڪري اچي دري وٽ ويهي ٿي...

...مُرشد جي اچڻ ڪانپوءِ- ايس.پي صاحب ڪيس سڄي ڳالهه ڪري ٻڌائي... ۽ ڪيس عرض ڪيائين ته ”توهان رئيس علڻ خان کي چئو ته ڇوڪري سانوڻ خان کي واپس ڪري... سندس نياڻي آهي قانوني طرح هو پاڻ وٽ رکي نٿو سگهي.“ اجان هي ڳالهه ٿي رهي هئي ته علڻ خان کي ڪمدار فون ڪري ٻڌايو ته ”سائين سانوڻ خان جا ماڻهو سڄي ڳوٺ کي گهيرو ڪري ويا آهن.“ علڻ خان ايس.پي کي ڪاوڙ ۾ چيو ته ”تنهنجي پوليس ڪٿي آهي؟!. معنيٰ تون سانوڻ خان جي ونگار پيو وهين- نيڪ آهي مان ڇوڪري ڪورٽ ۾ پيش ڪندس توهانکي ڪونه ڏيندس“... ۽ علڻ خان D.G رينجرز کي فون ڪرڻ لڳو ته منهنجي ڳوٺ کي سانوڻ خان جي ڌوهاري ماڻهن گهيرو ڪيو آهي. رينجرز جي ڳالهه ٻُڌي سانوڻ جون مُڇون هيٺ مٿي ٿيڻ لڳيون. ايس.پي سانوڻ کي ڪن ۾ الاءِ ڇا چيو جو هُن اچي پنهنجا هٿ مرشد جي پيرن تي رکيا ته علڻ خان کي چئو ته رينجرس نه گهرائي توهان منهنجو فيصلو ڪريو- سانوڻ خان کي خبر هئي ته جي رينجرز آئي ته پاڻ سوڌو هن جا ماڻهوڌوهاري هئا- اڳ ۾ ئي گهربل هئا- سڀ مارجي وڃن ها ان لاءِ ٻي ڪاواهه نه ڏسي فيصلي لاءِ راضي ٿيو ۽ فون ڪري پنهنجن ماڻهن کي واپس وڃڻ لاءِ چيائين.

سائين پورل شاهه بادشاهه چوڻ لڳو- ”بابا مون توهانجون سڀ ڳالهيون ٻُڌيون- رئيس علڻ خان مُرسيءَ جو ڪم ڪيو آهي هڪ نياڻي کي حفاظت سان گهر وٺي آيو- اهو اُن جو ڏوهه نه پر سانوڻ خان هُن جو توتي ٽورو آهي. جي اِها نياڻي ڪنهن ٻئي جي ورچڙهي ها ته الاءِ ڇا ٿئي ها... جڏهن صبح جو ڪيس خبر پئي هُن نياڻيءَ کي توهان وٽ ڇڏي اچڻ لاءِ چيو پر تنهجي

چوڪري راضي نہ هئي ڪيس خوف هو تہ تون ڪيس نقصان پهچائيندين... وري هن ايس.پي کي اطلاع ڪيو- ۽ سيڻي پر پاسي وارن چڱن کي گڏ ڪيو ۽ مونکي بہ منٿ ڪري گهرايائين- جڏهن تہ منهنجي طبيعت بہ صحيح نہ هئي مون اچڻ نٿي گهريو، پر سندس ضد جي ڪري اچي حاضر ٿيس... ڏٺو وڃي تہ تنهنجي نياڻي جي بہ ڪا ايڏي وڏي غلطي ڪونهي جنهن کي ڪا وڏي سزا ڏجي ائين ڪٿي چئجي تہ اِهي اسانجن وڏن ۽ اسان جون خود اڳ ۾ غلطيون ٿيل آهن جنهن جو اسانکي حساب ڏيڻو آهي. علڻ خان ڪانسواءِ توهان جيڪي چڱان مڙس هتي ويٺا آهيو. سيڻي جي ڪرتوتن جي مونکي خبر آهي. توهان ڪيئن پرائيون نياڻيون پنهنجي شاديون ڪيون، اهو توهان کي وسري ويو-!!"

"پر مرشد سائين، منهنجي ايڏي رسوائي ۽ بدنامي ٿي آهي جو مان ڪنڌ ڪڻڻ جهڙو ناهيان رهيو اخبار ۾ آيو آهي تہ- رئيس جو وڏو پٽ ڪيس اغوا ڪري ويو آهي. هاڻ هيءَ نياڻي مونکان ڪير وٺندو؟!"

رئيس جو وڏو پٽ اُٿي بيٺو چوڻ لڳو:

"سائين بدنامي جي منهنجي ڪري ٿي آهي تہ جي سانوڻ خان راضي هجي تہ مان شادي ڪرڻ لاءِ تيار آهيان."

سيڻي چڱا مڙس اُٿي ڪيس ڀاڪر پائڻ لڳا- ۽ چوڻ لڳا واهہ جهڙو پيءُ تهڙا پٽ!! مرشد مشتاق کي سڏي سندس پير ۾ ويهاريو ۽ پنهنجي نيڻ لڳس- ۽ ڪيس ڪن ۾ چيائينس تہ "اِج شايد معجزو ٿيڻ وارو آهي.؟!"

...سانوڻ خان جو ڪنڌ جُهڪي ويو، ڪري تہ ڇا ڪري، جئين ٿي ڦٽڪيو تئين ٿي ڦاٿو ڪُجهي جهڙي پت!! ڪجهہ دير لاءِ تہ سندس جون مٽيون مُنجهي ويون، سوچائين تہ ڪا اهڙي چال هلان جو في الحال ڪين ٿيڙ ڏئي نڪري وڃان.

مُرشد ڪيس خاموش ڏسي پُڇڻ لڳو، "پوءِ بابا ڇا ٿو چئين، ان ڪان وڌيڪ توکي ڦاهو ڪهڙي ڇا؟!!

"سائين ان لاءِ منهنجو هڪڙو شرط آهي-

"وريام منهنجي دنگ واري 50 ايڪڙ ٻني بيٺل ڪمند سميت منهنجي نالي ڪندو ۽ بدلي ۾ مان سندس 10 ايڪڙ انبن جي باغ تان هٿ ڪڍندس. ۽ هن جيڪي مونتي ڪيس ڪيا آهن، سي واپس وٺندو." رئيس علڻ خان چيو: "مونکي منظور آهي"- منهنجو صرف هڪڙو شرط آهي تہ! چوڪري واپس نہ ڪندس سيڻي رسمون اتي منهنجي گهر ٿينديون، شادي 15 ڏينهن ڪانپوءِ ٿا رکون، سيڻي چيو شڪر الحمدالله-!! مُرشد ٻنهي کي ڀاڪر پارائيا - ۽ مرشد سائين خير جي دُعا گهرڻ لڳو...

... آسيہ ڪنائڻ لڳي، پر ڪافي دير ڪان ڪيس ڪوبہ آواز ٻڌڻ ۾ نہ پئي آيو، ڪمري ۾ هيڏانهن هوڏانهن تڪي تڪي هلڻ لڳي، ڪيس ياد آيو تہ جڏهن سندس ماءُ ڪنهن پريشاني ۾ هوندي هئي تہ درود پاڪ گهڻو پڙهندي هئي... اکيون بند ڪري پڙهڻ لڳي... سندس ساهہ وچڙڻ لڳو... هٿ پير ٺري ويس... وري پاڻي پيتائين... پيٽ ۾ اچي وٽ پيس... ماني تہ دير ڪان پئي هئي، پر دل ئي نہ پئي چويس، وري دري وٽ اچي بيٺي ڪنائڻ لڳي پر صفا خاموشي هئي... هيءَ نڪو ويهي پئي سگهي، نڪو بيهي پئي سگهي، ٽيڪ ڏئي ڪنڌ ۾ پنهنجو پاڻ چڏي ڏنائين.

دُعا پوري ٿي تہ هر پاسي ڪان خوشيءَ جي فائرنگ ٿيڻ لڳي... وڏيري وڏي گهرواريءَ کي فون تي مُبارڪون ڏنيون، هن خوشيءَ مان ٻوڙندي وڃي آسيہ جو در کوليو، ڇا ڏسي تہ هو ڪُنڊ ۾ بيهوش پئي آهي... ڪيس ڀاڪر ۾ پري ستو ڪيائين ۽ منهن تي پاڻي جا ڇنڊا هڻڻ لڳي... آسيہ اکيون کوليون تہ حيران ٿي وئي... ڇا ڏسي تہ وڏيري جي وڏي گهر واري ڪيس هٿن ۾ پيشانيءَ تي چميون ڏئي رهي آهي - ۽ چئي رهي آهي "امان توکي مبارڪون هُجن" هِن کي سمجهہ ۾ نہ پيو اچي تہ ڪهڙيون مُبارڪون ... ايتري ۾ مُشتاق جو آواز ڪنين پيس جيڪو سندس ماءُ کي چئي رهيو هو تہ — "امان مان توکي ڪون چوندو هُئس تہ هڪ ڏينهن معجزو ٿيندو منهنجو مرشد سچو آهي. منهنجو پيار مونکي گهر ويٺي ملندو امان اڄ اسانجو ناهہ ٿي ويو آهي وڌيڪ بابا توکي ٻڌايو هوندو...!!"

◙

ثميند ميمڻ
ڄامشورو

جنين جي ڪاڻ

ريل جي ٿرڊ ڪلاس گاڏي جي ڪُنڊ ۾ ويٺل زرينہ کي پنهنجي اسٽيشن اچڻ جو احساس اُن وقت ٿيو، جڏهن گاڏي جهٽڪي سان بيٺي، هُن پنهنجون اکيون آهستي کوليون ۽ دريءَ کان ٻاهر ڏسڻ جي ڪوشش ڪئي، پر هن جي اکين اڳيان ڄڻ اوندهہ ڇانئجي وئي مٿو ڦرڻ لڳس، هن پنهنجو پاڻ کي سنڀالڻ جي ڪوشش ڪئي ۽ مٿين سيٽ تان رڪيل هڙ لاٿي.

ڪمزوريءَ، وڏي سفر ڪري ۽ هڪ ئي هنڌ ويٺي ويٺي هُن جو بدن ڄڻ سُڪي پيو هو، هڙ ڪڇ ۾ رکي هن احتياط سان هيٺ اسٽيشن تي پير رکيو، الاهي ڪمزور هئڻ ڪري هن جا پير سئو سئو مڻ جا لڳي رهيا هئا، پير رکندي ئي ڄڻ زمين هن جي چوڌاري ڦرڻ لڳي، اڳيان وجي بينچ تي ويهي رهي.

گهٽي سيءَ جي ڪري سڄو ماحول ڌنڌ ۾ ويڙهيل ٿي لڳو، سيءَ کان بچڻ لاءِ هُن هڙ کي پنهنجي ڇاتيءَ سان لائي ڇڏيو.

اهڙي بخار ۾ هن چپن تي زبان ڦيري، ۽ اکيون پوري الائي ڪهڙن خيالن ۾ گم ٿيندي وئي ۽ چپن تي هڪ هلڪي مُرڪ ڇانئجي ويس ۽ هوءَ آهستي آهستي خيالن ۾ گُم ٿي وئي.

....

ڄاتل سڃاتل شرنائيءَ جي سُريلن آوازن هن جي روح ۾ گيت ٿي ڳاتا ۽ هوءَ ڳاڙهن ڪپڙن ۾ پنهنجي گهر جي ڪمري ۾ سرتين ۾ گهيريل هئي. گيتن جي آواز هن جي ڪنن ۾ عجيب ڪتڪتايون ٿي پيدا ڪيون. پر اڄ جي ڏينهن پنهنجي ماءُ ۽ پيءُ کي بہ ياد ڪري هُن جي اکين جي پنبڻين ۾ ڳوڙها اٽڪي پيا هئا، جنهن کي هٿ سان اگهي هيٺ ڪِرڻ کان روڪي ڇڏيو هو.

سندس چاچيءَ هُن کي پاليو هو ۽ شادي بہ ماءُ ۽ پيءُ جي گذاري وڃڻ کان پوءِ سوٽ ميرل سان ٿي رهي هئس جنهن سان گڏ هُن جو ننڍپڻ گذريو هو.

اڄ کان پنج سال پهرين هن جي ميرل سان شادي ٿي هئي. هڪٻئي کي حاصل ڪري ٻئي خوش هئا، پر شاديءَ جي ٻن سالن گذرڻ کان پوءِ هن جا خواب چڪنا چور ٿيڻ لڳا، بهارن جو رخ بدلجڻ لڳو. ميرل کي بيماريءَ وڪوڙي ڇڏيو هو ۽ بستري پيڙو ٿي ويو. ڪمائڻ جو ڪوبہ ذريعو نہ هو، هُو هاڻ محتاج ٿي ويا، علاج تہ پري رهيو، پر گهر جو سامان سڙو بہ وڪڻو پئجي وين. اهڙين حالتن کي ڏسندي زرينہ چاچيءَ ۽ مڙس کي چيو تہ حالتن کي منهن ڏيڻ لاءِ صرف هڪ ئي صورت آهي تہ مان ڪٿي وڃي ڪم ڪيان.

”تنهنجي عمر ڪهڙي آهي جو تون ڪٿي وڃي ڪم ڪار ڪندينءَ. اڄ مون ۾ طاقت هجي ها تہ اهو ڪم مان پاڻ ڪيان هان، پر تون ڪم ڪندينءَ تہ ماڻهو ڇا چوندا.“

”چاچي ماڻهن جا وات ڪڏهن بہ بند نہ ٿيندا، پر اهو سوچيو تہ ميرل جي زندگي ڪير موٽائي ڏيندو. زرينہ جي اکين ۾ ڳوڙها اچي ويا.

پوءِ هوءَ روئندي پنهنجي چاچيءَ ۽ ميرل کي ڇڏي هڪ سفارشي خط کڻي ڪراچيءَ آئي. هن کي ڪراچيءَ ۾ مالڪن جو گهر ڳولڻ ۾ ايتري تڪليف نہ ٿي، بس هن کي صرف اهو ڊپ هو تہ جنهن گهر ۾ هوءَ ڪم ڪندي اُهي رڳو سٺا ماڻهو ۽ اخلاق وارا هجن، ۽ ڪنهن بہ ڏکيائيءَ جو نشانو نہ بڻجي، پر جڏهن هوءَ گهر ڏٺيءَ ۽ هن جي زال سان ملي تہ هن جا سڀ وهم وسوسا ختم ٿي ويا.

حميد صاحب نهايت خلوص سان چيو، ”پيٽ هيءُ تنهنجو پنهنجو گهر آهي، سڻو ڪر، خلوص ۽ نيڪ نيتي ئي اسان کي تنهنجي ويجهو ڪندي ۽ اسان ٻه توکي يقين ٿا ڏياريون ته توکي ٻه اسان کان ڪا تڪليف نه پهچندي.“ واقعي حميد صاحب زبيده ۽ هن جي لاڏلي ۽ اڪيلي پٽ جاذب جي ڳالهين ۽ محبت هن جي ڏکن کي ڪجهه گهٽايو هو، گهر جي ڪم ڪار ۾ هن جو وقت آرام سان گذري ويندو هو. هن کي اهو احساس نه ٿيندو هو ته هن جي زندگيءَ جو هڪ ڏينهن گهٽجي ويو آهي.

گهر جي ڪمن کي سٺي نموني سمجهڻ کان پوءِ سڀ کان پهرين هن پنهنجي ڳوٺ جي پاڙي مان آندل موبائيل نمبر تي گهر جي مالڪيائيءَ زبيده کي ڳالهائڻ لاءِ چيو ۽ چاچيءَ کي ٻڌايو ته هن کي ڪم پنهنجي مرضيءَ مطابق مليو آهي، اوهان ڪو به فڪر نه ڪريو ۽ پهرين ٽيڙ تي پئسا موڪليندس ته جيئن ميرل کي سٺي ڊاڪٽر کي ڏيکارجي.

ڪجهه ڏينهن کان پوءِ سندس چاچيءَ ٻڌايس ”ته مون ميرل کي شهر ۾ چڱي ڊاڪٽر کي ڏيکاريو آهي، ۽ ٽيسٽون به ڪرايون آهن پر توکي اهو ٻڌي ڏک رسندو ته ميرل کي ڪينسر آهي، پر ڊاڪٽرن يقين ڏياريو آهي ته علاج برابر هلندو رهيو ته بيماري ضرور ختم ٿيندي.“

هن ڳالهه زرينه جي اندر کي اڌ ڪري ڇڏيو ۽ هوءَ ڪڏهن ڪڏهن ميرل جي خيالن ۾ گم ٿي ويندي هئي، ۽ رات جو خواب ۾ ميرل جو ڏڪويل چهرو هن جي اکين اڳيان اچي ويندو هو ۽ چوندو هئس ته زرينه جيڪڏهن سچي دنيا جون عورتون تو جهڙيون ٿي وڃن ته هيءُ دنيا جنت بڻجي پوي. تو مون تي احسان ڪري پنهنجو درجو منهنجي دل ۾ وڌيڪ مٿانهون ڪري ڇڏيو آهي.

اهڙي طرح چڱا مهينا ائين گذرندا رهيا هن جي چاچيءَ سان پاڙي واريءَ ماسي جي نمبر تي ڳالهه ٻولهه ٿي ويندي هئي، جنهن ۾ ميرل جي بيماريءَ جي باري ۾ ذڪر ٿيندو هو، ته هن جي طبيعت ڏينهون ڏينهن خراب ٿيندي رهي ٿي. زرينه جي پريشاني روز روز وڌندي رهي. ڪڏهن ڪڏهن اڪيلائيءَ ۾ هن کي محسوس ٿيندو هو ته ميرل هن جي ويجهو اچي ڪجهه چئي رهيو آهي ۽ هوءَ حيرت مان اکيون کولي ڏسندي رهجي ويندي هئي.

اهڙي طرح زندگيءَ جي گاڏي کي ڌڪيندي وقت گذرندو رهيو، هوءَ ڪڏهن ڪڏهن پاڻ کي ڪمزور پائڻ لڳندي هئي، هن جو چهرو جيڪو ڪنهن وقت گلن وانگر ٽڙندو هو، اتي هاڻي مايوسي نظر ايندي هئس.

ڏکن ۽ تڪليفن کي اندر ۾ سانڍي سانڍي هوءَ غم جي تصوير نظر ايندي هئي، هر وقت کنگهه ۽ بخار هن جي صحت کي ويتر خراب ڪري ڇڏيو هو. پر پوءِ به هڪ خوشي پرئي مستقبل جي آس ۾ اڳيان وڌندي رهي. هن کي يقين هو ته هن خزان جهڙي زندگيءَ ۾ ڪڏهن بهار ضرور ايندي.

هڪ ڏينهن زرينه رڌڻي ۾ ٿانوَ ڌوئي رهي هئي ته زبيده اچي هن کي فون ڏنو، پهريون دفعو هن ميرل سان ڳالهايو هو، هن جا هٿ ڏڪي رهيا هئا ۽ لڙڪن کي روڪي نه سگهي، ۽ نڙيءَ ۾ چڻ سڏڪا اٽڪي پيس. ”زرينه تون هاڻ واپس اچ، مون کي طاقت نه آهي ته توسان وڌيڪ ڳالهائي سگهان. مون کي بس منهن ڏيکاري وڃ. مان توکي هڪ ڀيرو ڏسڻ چاهيان ٿو، ڇا تون منهنجي آس پوري نه ڪندينءَ.“

زرينه جو سڄو جسم ڏڪڻ لڳو، مٿو ڦرڻ لڳس، اکين مان ڳوڙهن کي روڪي نه سگهي ۽ اندر ۾ روئي پئي ڪجهه ڏينهن کان پوءِ هن فيصلو ڪيو ته هوءَ ڪيئن به ڪري ميرل ڏي ويندي ۽ هن موٽي وڃڻ جو فيصلو ڪيو، پر سندس طبيعت ڏينهن ڏينهون خراب ٿيندي وئي. حميد صاحب ۽ زبيده ڪوشش ڪئي ته ڪجهه ڏينهن رهي پوءِ وڃي،

جيستائين سندس طبيعت ٺيڪ ٿئي پر هن جي پڪي ارادي کي ڏسي هُو ٻئي ڪجهه ڪُجي نه سگهيا، ۽ هن کي ڪجهه پئسا ڏئي ريل تي روانو ڪري آيا.

اڄ پنهنجي چاچيءَ ۽ مڙس ڏانهن وڃي رهي هئي، هن پنهنجي اچڻ جو اطلاع چاچيءَ کي نه ڏنو هن چاهيو هوءَ ويندي ته ميرل هن کي ڏسي خوش ٿي ويندو ۽ انشاءالله وري خوشيون اسان جي اڱڻ تي وري ورنديون.

ٻي ريل جي اچڻ جي آواز ۾ هوءَ پنهنجي خيالن مان نڪتي ۽ اکيون کولي بينچ تان اٿڻ لڳي.

سيءَ جي ڪري هوءَ ڏڪي رهي هئي، هن جي هڙ پنهنجي ڇاتيءَ سان لڳل هئي ۽ هوريان هوريان اسٽيشن کان ٻاهر نڪري رستي تي بيٺل وڻن جي سهاري سان هلندي رهي، گهڻي سيءَ جي ڪري هن جو بدن ڏڪي رهيو هو، ۽ مٿي کي به چڪر ٿي آيس، اکيون ڄڻ خودبخود بند ٿيڻ لڳيون هئس، ٿوري دير کان پوءِ رڪشي جي آواز هن کي اکيون کولڻ تي مجبور ڪيو. هن جي زبان ڄڻ جواب ڏئي وئي هئي، "شش" هن رڪشي واري کي آواز ڏنو ۽ رڪشي واري ويجهو اچي بيهاريو.

"ماسي ڪيڏانهن وڃڻو آهي."

زرينه پنهنجي ڳوٺ جي پاسي هلڻ لاءِ ڪچي روڊ تي هلڻ لاءِ چيو.

هن جي ساهه جي رفتار يڪدم تيز ٿي وئي، ڪنگهه جو دورو وري شروع ٿي ويس، رڪشي ۾ هوءَ جيئن تيئن ڪري ويٺي ۽ رڪشو هلڻ لڳو.

۽ هوءَ سوچڻ لڳي ته هوءَ هاڻ ميرل جي تيمارداري ڪندي ۽ اميد ڪرڻ لڳي.

ڪچي روڊ تي پهچندي مسجد جي ويجهو اچي رڪشي واري هن کان پڇيو ڪيڏانهن هلان، پر هن کي ڪوبه جواب نه مليو.

"ڪيڏانهن هلڻو آهي ماسي؟ هن زور سان چيو."

پوءِ جواب نه ٻڌندي رڪشا واري رڪشو بيهاري اڳيان اچي ويجهو وڃي هن جي مٿي کي هٿ لاتو، جيڪو هيٺ لڙيل هو. "جيجل امان ڪجهه ته وات مان ڪڇ ڪيڏانهن هلڻو آهي؟ گهر وڃي پوءِ اُتي اڳوپوءِ آرام ڪجانءِ!"

اڙي اڙي! هن جي منهن مان رڙيون نڪتيون.

زرينه جو هڪ پاسو هيٺ لڙي پيو، رڪشي وارو ڊپ ۾ وڃي ويو. گهٽيءَ جي ٻئي پاسي کان آخري گهر مان هلڪي روشني اچي رهي هئي، ۽ گهڻا ماڻهو رستي جي وچ ۾ گِلم تي ويٺل هئا. هن هڪ ننڍڙي ڪچي گهر وٽ اچي رڪشي کي بيهاريو.

"ڪير آهي؟" هڪ ماڻهوءَ هن کي ڏسندي چيو ته،

رڪشي واري ڊپ واري ڪيفيت ۾ ٻڌايو ته هيءَ عورت اسٽيشن تان چڙهي آهي.

اڙي هيءَ ته زرينه آهي! هڪ ماڻهوءَ حيرت وچان هن کي سڃاڻندي چيو.

ڪير زرينه؟

اڙي هيءَ ته ميرل جي زال آهي، جنهن جي مرڻ تي اسين گڏ ٿيا آهيون.

جڏهن زرينه جا ۽ ميرل جا کٽولو قبرستان ڏانهن کڻي ٿي ويا ته هڪ ماڻهو ٻئي کي چئي رهيو هو.

ڪهڙي نه بي حس هئي هيءَ عورت مڙس تڙپي تڙپي مري ويس پر هن ڪٺور عورت ڪڏهن به نه سوچيو ته پنهنجي بيمار مڙس کي ڪڏهن منهن اچي ڏيکاري، الائي ڪيترو عرصو ڪٿي وڃي گذاريائين.

اڳيان وڌندي ٻئي ماڻهوءَ چيو توبهه توبهه ڪهڙو زمانو اچي ويو آهي.

▣

حسيب ناياب منگي
شڪارپور

بي ننڊيون ڪهاڻيون

(الف) تنبورو

هُن جي معصوم چهري، تان جيڪو هاڻي مرجهائجي چُڪو هو، ڳوڙها قطارون ڪندي وهي رهيا هئا، گذريل ستاويهن ڏينهن کان اِهو معمول بڻجي چُڪو هو ته هوءَ روز راتِ جو روئي سمهندي هئي. اڄ به بستري تي ليٽي هوءَ شيريءَ سان گذاريل پيار ڀريون گهڙيون ساري پئي...."شيري جڏهن ساڻ هوندو هو ۽ ڪنهن ڳالهه تان روئندي هئس ته شيري تڙپي اٿندو هو، هُو منهنجي ڳلن تان ڳوڙها اگهي تسلي ڏيندو هو، ميوزڪ سُڻي هال هجي يا آئيس اسڪيٽنگ تي وڃڻ، ڪيئن نه گڏجي خوشيءَ کي ڀاڪر ۾ ڀريندا هئاسون، اسان ٻنهي جون ٻانهون هڪ ٻئي جي ٻانهن ۾ هونديون هيون ۽ زندگي جا مزا ماڻي گڏ جيئڻ واري ڏاڪڻ جا ڏاڪا کِل ۽ خوشيءَ سان چڙهڻ سکي رهيا هئاسون، ته قسمت جي وِڄ اسان مٿان اچي ڪڙڪي پئي، هئہ! قسمت سان به ڪي مون منڊايون ڪيو هيون جو عين ان وقت دوکو ڏئي وئي. جڏهن شيريءَ سان ٿي ويندڙ محبت واري تعلق کي شادي جي رشتي ۾ تبديل ڪئي هيس."

شيريءَ کي ياد ڪندي ننڊ جو جهونٽو ٿو لڳي وڃينس، هُن جي خواب ۾ اڄ به عجيب ميوزڪ جو آواز اچي ٿو، هر روز جيان اڄ به خواب ۾ پئي ٿي سوچي:

"هي ڇا آهي؟ ههڙي ميوزڪ ته حادثي کان اڳ ڪانه ٻڌي هئم، الله!! ايڏو سُڪون! ايڏي گهري ڪشش!!! واهہ! ايڏي سِڪ ۽ ڇڪ! ڇا اهو ساز شيري ته نٿو وڄائي؟"

اهو سوچيندي ئي جاڳي پوي ٿي، اکيون ڇا کولي ته سج جا روشن ڪرڻا هُن جي ڪمري واري دريءَ تي پهچي چُڪا هئا، جاڳي پوي ٿي ۽ فريش ٿي ماءُ ۽ پيءُ وٽ اچي ٿي.

پٽس جيڪو اڳ ئي هُن ۽ شيريءَ جي محبت جو مخالف هو، سو پڻ ڌيءَ جي گول ۽ خوبصورت چهري ڏانهن نگاهون کڻي نهاري ٿو ته روئي پوي ٿو. ماءُ ڌيءَ کي ڀر ۾ ويهاري چوي ٿي ته "ردا! ڇا ٿو ڪري سگهجي؟ شيريءَ جي اُها ئي وهي هئي، هُن جي نصيب ۾ ٻاويهن سالن جي عمر ۽ تنهنجي نصيب ۾ ساڻس ڇهن سالن جو ساٿ لکيل هئو. قسمت جا فيصلا به ڀلا اڄ ڏينهن تائين ڪي ٽري سگهيا آهن ڇا؟ جو هاڻي ٽري وڃن ها، شيري زنده هجي ها ۽ تون پنهنجي محبت کي ماڻي خوش گذارين هان."

ٻاجهه ڀريو هٿ ردا جي مٿي تي ڦيرائي پٽس چوي ٿو ته "تون ته منهنجي جيئڻ جو سهارو ۽ منهنجي جگر جو ٽُڪرو آهين. مون کي تو تي ناز آهي، ڌي! ايڪويهن سالن کان هتي نيويارڪ ۾ آهيون، هتان جي ماحول ۾ رهندي تو منهنجي هر پابنديءَ جي اکيون پوري اطاعت ڪئي، دين، دنيا ۽ ها! هي ڏس تو ته اڄ به اچي شلوار تي اجرڪ جو چولو پهريو آهي. تو ته هتي اسان سان پنهنجي سنڌي ٻوليءَ ۾ ٿي ڳالهائين. مان سمجهي ٿو سگهان ته هن وقت تنهنجو اندر رت جي ڳوڙهن جي ڇولين کي

برداشت ڪندو هوندو. مهينو اچي ٽيڻ تي آهي، هاڻي غم جي پهاڙ تان خوشيءَ جي زمين تي قدم رکي هلڻ سِکي وٺ.“ ردا پيءُ جي ڳالهہ ٻڌڻ ڪانپوءِ پنهنجي اکين مان نيرن ڪي وهڻ کان روڪي نٿي سگهي، هُن ڪي اڄ ماءُ ۽ پيءُ اڳيان ڳالهائڻ جو بهترين موقعو مليو هو سو کين ٻڌائڻ لڳي ٿي تہ ”مون شيري جي روڊ حادثي ۾ فوت ٿيڻ ڪانپوءِ جيتري دير بہ اک هنئي آهي تنهن ۾ اهڙي ميوزڪ ڪي وڄندي پئي ٻڌان جا اڳ ڪڏهن ٻُڌي نہ اٿم، سا ميوزڪ مون ڪي سڀني ڪان منفرد ۽ سُڪون بخشيندڙ لڳي رهي آهي.“

ماءُ ۽ پيءُ هن جي خواب واري اشاري ڪي سمجهندي سنڌ هلڻ جو زور ٿا ڀرين، ردا روئي چوي ٿي تہ ”شيريءَ جي جدائيءَ منهنجي وجود ڪي ڏوڏي ڇڏيو آهي. هڪ وڇوڙو سَنو نٿو ٿئي، وري شيريءَ ۽ پنهنجي جنم ڀوميءَ ڪي ڇڏڻ وارو امتحان! مون مٿان قيامت ڇو ٿا برپا ڪيو“؟

پيءُ ۽ ماءُ آڏو گهڻو ئي ٻلاڏائي ٿي، پر پيءُ جي اڳيان هڪ نٿي هليس، ماءُ ڪيس سمجهائي چوي ٿي تہ”پنهنجي اباڻي ديس جي زمين تنهنجي ڏڪاري جيون لاءِ آئت جو سبب بڻجندي. اسان بہ تنهنجي ڪري وطن جي مٽيءَ تي ڪجهہ گهڙيون گذاري وٺنداسين.“

ردا جي رضامندي ڏسندي، سنڌ اچڻ لاءِ تياري ۾ لڳي ٿا وڃن ۽ سنڌ پهچڻ شرط ردا ڪي ناناڻن ڏاڏاڻن ڏانهن وٺي وڃڻ ڪان پهرئين ماءُ ۽ پيءُ ڀٽائيءَ جي نگريءَ تي وٺي ٿا اچن، سنڌين جي سدا حيات شاعر جي درگاهہ تي پهچي ڇا ڏسي تہ ڀٽائيءَ جا فقير تنبورو وڄائي رهيا آهن، حيران ٿي پيءُ جي ٻانهن ڪي زور سان پڪڙي چوي ٿي.

”بابا هي تہ اُهو ئي راڳ آهي جيڪو مون ڪي خواب ۾ سڪون ۽ قرار بخشيندو هو. بابا! هاڻي سنڌ ڪان پري نہ هلنداسين!!!“

❀❀❀

(ب) جواب

انگريزي ادب ۾ ايم. اي جوا متحان پاس ڪري ڳوٺ موٽي رهيو هو تہ ڪوچ ۾ ويهڻ شرط ئي اُن موضوع ڪي ٻڌائين تہ ٻاهہ پاڻي ٿي وير، يونيورسٽي، هوٽل، ڪمري ۽ ٻين جاين تي ساڳئي موضوع واري گفتگو ٻڌي ڪَڪِ ٿي چُڪو هو. اخبارون بہ سرخين ۽ اليڪشني مهم جي اشتهارن سان سجيل هيون، هرڪو پنهنجي من پسند اميدوار جا گيت ڳائي رهيو هو، ڪوچ ۾ ماڻهو هڪ ٻئي ڪي ٻڌائن پيا تہ ماڻهو جلسن ۾ ڪيئن نہ روڊن رستن تي ٺينگ ٽپا ۽ گهر گهر وڃي ميڙ منٿون ڪن ٿا.

عذرخواهيون ۽ دعوتون تہ عام آهن، پر رٺل ماڻهن جون فهرستون تيار ڪري ڪين پرچائي مجرائڻ وارن ڪمن ۾ بہ اميدوارن جا خاص ماڻهو ڏينهن رات محنت ڪري رهيا هئا. مرسلين ڪي پڪ هئي تہ هُو ڪو اڪيلو نہ آهي، اهڙا گهڻا ئي هوندا جيڪي اِن ماحول ڪان بيزار وينا هوندا، پر هنن تعريف ڪندڙ ماڻهن ڪي جواب ڏيڻ سڀ جي وس جي ڳالهہ نہ آهي. مرسلين پنهنجي ڳوٺ آباد پور جو، وڏيري ڪانپوءِ ايم. اي پاس شخص هو. پڙهي پورهيو ڪري، ماڻس رليون سبي ڪيس ان ماڳ رسايو هو. پيءُ ۽ ماءُ جي خوابن جي تعبير بڻجي جڏهن ڳوٺ اچي رهيو هو تہ من اندر ۾ ڳوٺ جي سَون اجڙيل روحن ڪي سُڪون بخشڻ جا خواب ڏسي رهيو هو، ڳوٺ لٿو تہ ڳوناڻن جا هُجوم سندس آجيان لاءِ اچي پهتا هئا. ڪلندي، سندس آجيان ڪئي وئي، گهر آيو تہ ماءُ جي اسرار تي سمهي پيو، ننڊ مان اٿيو تہ ڳوٺ وارن ڪي وڏيري جي اچڻ لاءِ آتو ڏٺائين، وڏيرو اليڪشن ويجهي هئڻ ڪري پنهنجي حمايتيءَ ڪي ووٽ ڏيارڻ لاءِ اچي رهيو هو.

مرسلين سڀني ڳوناڻن جي، وڏيري جي اچڻ جو ٻُڌي حيران ٿي ويو، ڪين چوڻ لڳو تہ ”وڏيرو ڪهڙو وري اسان جي ڏکيءَ سکيءَ ۾ ڪم آيو آهي؟ اسان هن ڀيري سندس چوڻ تي ووٽ نہ ڪنداسين، سالن ڪان وٺي سندس چوڻ تي اهڙن ڪي ٿا ووٽ ڏئي چونديون، جيڪي اسان جي ووٽ سان ايوانن تائين تہ

پهچن ٿا، پر اهي نہ عوام سان سچا آهن ۽ نہ ئي تڪ سان مخلص!"

مرسلين جي انڪار تي سڀ حيران ٿي ويا ۽ وڏي وات پنهنجي پنهنجي راءِ هن طرح پيش ڪري رهيا هئا: "وڏيرو جواب ٻڌڻ کان پوءِ غصي ۾ باهہ ٿي ويندو"، "وڏيري کي ڪير جواب ڏيندو"، "اسان تہ سندس ئي رضا تي ووٽ ڪندا پيا اچون، فيض جي هن پٽ کي ڪير سمجهائي؟"

مرسلين ڪڇيو تہ: "جيڪڏهن سڀ منهنجي سگهہ ٿيو تہ مان وڏيري سان ڳالهائي ڪيس واپس ورائي ڇڏيندس."

ڳوٺ وارن مٿان خوف طاري هو، مرسلين جي مسلسل همت ڏيارڻ ۽ تبديليءَ واري ڳالهہ تي ڳوٺ وارا ويچار ڪرڻ لڳا. فرق اهو پيو جو هن پيري وڏيري جي اچڻ تي ڳوٺ ۾ نہ ڪا خاص تياري ڪيائون ۽ نہ ئي وري ڪا دلچسپي سندن مُک تي محسوس ڪئي وئي.

سج لٿو، جڻ ڳوٺ تان ظلم جي اُس بہ لهي وئي، چانڊوڪيءَ چمڪڻ شروع ڪيو تہ وڏيرو بہ آيو، مرسلين پنهنجي روايتن جو امين بڻجي ڪيس اجرڪ ۽ ٽوپي پارائي سندس آجيان ڪئي. ڳالهين ڳالهين ۾ وڏيري چيو تہ: "وارث ميان کي ووٽ ڏجو، مون ڪيس زبان ڏني آهي."

مرسلين جوش ۾ ڳاڙهو ٿي ويو، پر هوش کان ڪم وٺندي وڏيري کي چوڻ لڳو تہ "قبلہ سائين! توهان جي اچڻ کي مانُ ڏيندي ڳوٺ وارا هيل تائين ووٽ ڪندا آيا آهن، پر توهان تہ ڳوٺ ۾ ڪا نالي بہ ٺهرائي ڪونہ سگهيا آهيو. هُو جو توهان جي اکين جو تارُ قريش ڪمدار هڪ هڪ مٿان چٽرون ڪندو هو، لوڪ اچي دانهيو، توهان ان کي تہ روڪي نہ سگهيا آهيو، هاڻ هِنن ڳوناڻن مسڪينن تي حڪم جو ٿا هلايو؟ جڏهن پنهنجن وٽ هَليوَ تڏهن ٻاهرين تي شوق سان حڪم هلائجو. ڳوٺ وارا جنهن کي چاهيندا ووٽ ڪندا. پنجن سالن ڪانپوءِ ڳوٺ ڏانهن لڙي اچڻ لاءِ وڏا وڙ! اڳتي بہ اچجو، ڳوٺ وارن جي دل ڪشادي آهي." وڏيري جو ڪنڌ جهڪي ويو ۽ ڪپڙا ڇنڊي جواب ٻُڌي هلندو ٿيو......

نئون ڪتاب

ڪتاب: خانصاحب عبدالله چنا
جيجي بيگم زينت چنا

سهيندڙ: سليم چنا

موضوع: جيون ڪٿا. سندن لکڻيون ۽ منن ٻين جون لکيل لکڻيون)

قيمت: 500/- رپيا

تعداد: 500

ڇپائيندڙ: سليم چنا اشاعت گهر. قاسم آباد حيدرآباد

مشتاق گوپانگ

....

سوجهرو

لڇمي پنهنجي ٻنهي ٻارن کي ماري ڪُٽي جهوپڙيءَ مان ٻاهري نڪري آئي. ماڪ جي ڪري جهوپڙي ٻاهران آلي ٿي پيئي هئي، ڄڻ تہ هنن جي قسمت لاءِ اباڻڪي ٿي رني هجي. ٻاهر سڄو ميدان ڪوهيڙي جي ڌنڌ سان ڍڪجي ويو هو. روڊ سان ايندڙ ويندڙ گاڏين جي روشنين ميڻ بتيءَ جيتري روشني مس پئي ڪئي!!

ان جي باوجود لڇمي ٻاهر وِلهہ تي ويهي چلهہ ۾ ڪاٺيون سوري ٻاهہ ٻارڻ جي ڪوشش ڪري رهي هئي!!

ٻارن جي پيءُ هولارام بدنو ڪٽي جهنگ جي خيال ڏانهن ويندي زال کي چيو: ”تون جو ٻارن کي ايڏو ماريندي هجين پوءِ بہ تنهنجا ٻار سڌرندا تہ ڪونہ هجن.........؟؟“

”رڳو تنهنجا ٻار تہ رلن ۽ پنن ڪون ٿا سڀ برادري جا ٻار رُلن ٿا“، شهر ۾ مسلمانن جا ٻار بہ رلن ٿا، ۽ پنن ٿا اسان جو پنڻ تہ اسان جو نصيب آهي.........!!

لڇميءَ چلهہ تان ئي ڦٽڪي چيس: ”تون هاڻ وڃي هلڪو ٿي اچ توکي تہ رڳو پنهنجي پيٽ جي ڳڻتي هجي ٻار پني اچن تہ تون ويهي کاءُ توکي تہ نہ ڪو شرم هجي نہ ئي حيا هجي؟؟“

هولارام بدني سميت سامهون روڊ جي پرسان نالي تي واش روم لاءِ ٺهيل جهوپڙي جنهن کي چار لڪڙا ڏئي چوڌاري ٽين جي ڇت ڏئي ڍڪيو ويو هو.......!!

لڇمي چلهہ ۾ ڪاٺيون سوري ٻاهہ کي فوڪا ڏيندي ڦٽڪندي ٻارن کي چيو.

”اسان تہ پنهنجي سڄي حياتي هن ڪوهيڙي سان ڍڪيل پٽ پڌر تي ۽ جهوپڙين ۾ گذاري هجي پر توهان بہ اسان جي غربت ۽ جهالت جي ڪوهيڙي ۾ وڪوڙيل حياتي وانگر پنهنجي حياتي جو خانو خراب ڪندو چا ....؟؟

مار کانپوءِ ٻئي ٻار اندر روئي رهيا هئا!

چوندا آهن تہ ٻار پنهنجي مرضيءَ جا بادشاهہ هوندا آهن، پر افسوس اسان وٽ بادشاهہ پنهنجا فيصلا پاڻ ناهن ڪري سگهندا.......؟؟

بس ٻارن جي قسمت بہ عجيب هوندي آهي!!

بظاهر تہ سڀئي والدين چوندا آهن تہ ”اسان سڀ ڪجهہ پنهنجي ٻارن جي مفاد ۽ ڀلي لاءِ ڪيون ٿا، پر حقيقت ۾ سڀ والدين مفاد پرست هوندا آهن. اسان سڀ پنهنجي ٻارن کي پنهنجي مفادن خاطر استعمال ڪندا آهيون جهڙي قسم جو مفاد هوندو آ ٻارن کي تهڙو بڻائيندا آهيون...؟؟

جيڪڏهن اسين امير هوندا آهيون تہ پنهنجي ٻارن کي بہ پنهنجي شان شوڪت مطابق زندگي بسر ڪرائيندا آهيون تہ متان اسان جي شان شوڪت ۾ ڪا گهٽتائي اچي!! جيڪڏهن اسين هاري مزدور يا ڪنهن ڪم جا ڪي ڄاڻو يا ماهر هوندا آهيون تہ پنهنجي ٻارن کي بہ اهو سيکاريندا آهيو، ڇاڪاڻ تہ اها اسان جي معاشي

مجبوري هوندي آهي چور لچ لوفر ٻار کي ڇا ٿا سيکارين..؟؟

پير ۽ مرشد پنهنجي ٻارن کي مريدي ڪون ٿا سيکارين!! سرمائيدار پنهنجي ٻارن کي مزدوري ڪونہ ٿا سيکاريو، رئيس پوٽار پنهنجي ٻارن کي ڪڙمت هارپو ڪون ٿا سيکارين!!

اسان پنهنجي پنهنجي ٻارن کي پنهنجي ضرورتن مطابق ڪم ڪارج سيکاريون ٿا، جيئن اسان جي ڪم اچي سگهن. جهڙي فڪر مڪتب نظريي جا پاڻ هوندا آهيون ٻارن کي بہ اهڙو ٿا ٻڌايون پوءِ بہ سڀ دعوي اها ٿا ڪيون تہ اسان سڀ ڪجهہ ٻارن جي مفادن لاءِ ڪيون ٿا.

هولارام واش روم لاءِ ٺهيل جهوپڙيءَ مان هلڪو ٿي موٽيو ۽ لڇمي پنهنجي اندر جي ٻاهہ کي ٿڌو ڪري چلهہ جي ٻاهہ ٻاري چانهہ ڪاڙهي ورتي.

هولارام بدنو رکي ٻاهہ تي سري آيو. سڪل ڪاٺين جهڙين ڊگهين ٻانهن کي ٻاهہ ڏانهن ڊگهو ڪندي زال کي چيو: "لڇمي ايڏو ضد ڇو ڪيو هجي تنهنجي هن مار سان ٻار پڙهي پاس ٿي آفيسر ڪونہ ٿيندا ؟؟"

"مون ٻارن کي پاس ٿيڻ لاءِ مار ڪونہ ڪئي هجي مون تہ انهن کي پنڻ ۽ رلڻ کان روڪيو هجي!!"

"هولارام ڏس!! بيبي باجي اسان جي ٻارن لاءِ اسان جي برادريءَ لاءِ ڪيڏي ڪوشش ڪري اسڪول کوليو هجي تہ جيئن اسان جا ٻار بہ پڙهي پون تہ جئين انهن جي زندگيءَ ۾ اسان جي جهوپڙين ۾ ۽ اسان جي برادريءَ وٽ بہ سوجهرو اچي!!"

بيبي باجي چوي پئي تہ "علم حاصل ڪرڻ جو اصل مقصد آفيسر ٿيڻ يا وڏو ماڻهو ٿيڻ ناهي، پر علم حاصل ڪرڻ جو اصل مقصد پنهنجي زندگيءَ ۾ روشني ۽ سوجهرو پيدا ڪرڻ آهي." هڪڙي ويچاري اڪيلي عورت ڪيڏو ڪم ڪيو هجي توهان مردن کي تہ رڳو ٻار پيدا ڪرڻا هجن انهن جي پالڻ ۽ پرورش جو تہ توهان کي ڪو فڪر ئي نہ هجي........؟؟

"هولارام هيٺو ٿي زال کي ٻڌندو رهيو. لڇمي چپ ڪون ڪئي مڙس کي دٻائيندي رهي. "مون کي تنهنجي پرڪارن جي خبر آ ٻارن جي نہ پڙهڻ ۾ تون تہ خوش ٿيندين تون ڪيئن چوندين تہ ٻار پڙهڻ لاءِ راضي ٿين پوءِ تنهنجو پيٽ ڪير ڀريندو.......؟؟"

لڇمي ٻاهر مڙس لاءِ سواليہ نشان ڇڏيندي چلهہ تان چانهہ لاهي اندر هلي آئي.

هولارام بہ چانهہ جي ڍُڪي لاءِ اندر هليو آيو........؟؟

اندر ٻئي ٻار پنهنجي آزادي کسجڻ تي روح راڙو ۽ ماتم ڪري رهيا هيا!!

زال مڙس جي تيز ڳالهائڻ ۽ ٻنهي ٻارن جي روئڻ تي سڀ ٻار پنهنجي جهوپڙين مان نڪري اچي هولارام جي جهوپڙيءَ جي در تي گڏ ٿيا. برادريءَ جي مردن ۽ عورتن ۾ سُس پُس پئجي وئي سڀ مذاق ۾ پيا چون اهي لڇميءَ جا ٻار تہ اجهو آفيسر ٿيو وڃن. ها ها!! هاڻ تہ لڇميءَ جي وڏن ماڻهن ۾ وڏي عزت ٿي ويجي، پر مالڪ اسان جي قسمت ۾ تہ پنڻ لکيو هجي، جيڪا مالڪ جي مرضي، جيڪا ڌڻي جي رضا. اسان تہ ڏاڍا خوش آهيون ڀلي لڇمي جا ٻار ٿي آفيسر ٿين اسان تہ پنڻ ۾ ئي خوش آهيون. سڀني پنهنجي پنهنجي ٻارن کي سڏ ڪيو ۽ پنڻ لاءِ روانو ڪري ڇڏيو.....!!

آغا خان چانڊيو
ڪُنري

رت ڪي ٽانڊو

هُو هونئن تہ تمام گهڻو سخت دل بہ هو تہ ڪن معاملن ۾ ميڻ ڪان وڌيڪ نرم دل رکندڙ هو. سخت مان مراد ڪڏهن بہ ڪنهن جي ڪاڻ نہ ڪڍندو هو. نرم دل مان مراد هُو لکيل پڙهيل شاعر ڪهاڻيڪار ۽ گهڻ ماڻهو هو. هن سڄي عمر پنهنجن جي خدمت ڪرڻ جو نہ رڳو سوچيو بلڪ هن پنهنجن جي هر محاذ تي پير ڪوڙي مدد ڪئي. پنهنجن مان مراد تہ اوڙي پاڙي لاءِ هُو پنهنجو رت ست ڏيڻ ڪان بہ نہ لنوائيندو هو، هن پنهنجي ماءُ پيءُ ۽ ڀائرن ڪي خوش رکڻ لاءِ تہ وسان ڪين گهٽايو هو ڇو جو پنهنجي دوستن جو وڏو حلقو رکندڙ ماڻهو هو. دوست بہ ڪيس قلمي پورهئي ۽ فراخ دلي جي ڪري وڏو مانُ ۽ مرتبو ڏيندا هئا، ڇو جو هن دوستن سان بہ سچايون ڪيون هيون، انڪري هر مڪتب فڪر جو ماڻهو ڪيس عزت جي نگاھ سان ڏسندو هو. اها عزت هن ڪي پاڻ ڀاران عام ڪي عزت ڏيڻ جي بدولت ملندي هئي، خير هر انسان ۾ ڪي سٺايون هونديون آهن تہ ڪي اوڻايون بہ هونديون آهن دنيا ۾ ڪو ڪنهن ڪي چاهيندو آهي تہ ڪو ڪنهن ڪي پر هن پنهنجي ڀائرن ۽ ماءُ پيءُ ڪان ڪڏهن بہ الڳ ٿيڻ نٿي چاهيو، پر هُو ان وقت اکين مان نير روڪي نہ سگهيو، جڏهن سندس معصوم نياڻي ڪيس نهايت ئي ويچارگي مان چيو تہ: ”بابا پاڻ ڪي ڏاڏا بہ ڪهاڙيون ٿو هڻي ۽ چاچا بہ ڪهاڙيون ٿو هڻين.“ سندس نياڻيءَ جي انهن لفظن سندس اکين نير پلٽي آيا هيڏو سخت جگر انسان پل ۾ ڀُري پيو. هيءُ اهو وقت هو جڏهن هُو پنهنجي گهر واريءَ سان ۽ ان معصوم گڏڙيءَ سان گڏ مزدوري ڪارڻ مرچن جي چونڊ ڪري الٽي ڏاري پنهنجي گهر پهچي چلهہ ۾ ڪک رکي باھ ٻاري پنهنجي گهر واريءَ سان رات جي تنوڻ ڪڻ ۾ مدد ٿي ڪرائي، ڇو جو ٻئي ڄڻا سڄي ڏينهن جي مزدوري ڪرڻ جي ڪري ٿڪل هئا، انڪري هنن هڪ ٻئي سان هٿ ونڊائي ٿي ڪئي ۽ گهر ۾ پيئڻ جو پاڻي ميسر نہ هئڻ ڪري تلاءَ تان پاڻي جي ڪين ڀري اچي گهر پهتو تہ سندس گهر واريءَ سان سندس وڏي ڀاڄائي تمام زور زور سان ڳالهاءِ ڏئي رهي هئي. تنهن تي هن پنهنجي گهر واريءَ کي صبر جي تلقين پڻ ڪئي، پر زالي جهيڙو وات جي ٺڪائن تائين زورن شورن تي هو. صابن توڙي جو مائٽن جو وچٽ اولاد هو سو مائٽن جو هيترو سارو خيال ڪندو هو پر شادي ڪرڻ ڪان پوءِ سندس مائٽ ڪيس هڪ نگاھ ڏسڻ بہ نہ ڀائيندا هئا، انڪري سندس ماءُ صابن ڪي پنهنجي ويڙهي مان لڏي وڃڻ لاءِ بہ چوندي رهندي هئي تہ سندس والد بہ ڪيس اهو طعنو ڏيندو هو تہ هيءُ جيڪو تون ڪچي گهر ۾ رهيو آهين ان جو ليپو گارو بہ اسان ڪرايو آهي تو ڪهڙو مزوري ڀري گهر ٺهرايو آهي، انڪري پاڻ اسان جي گهر مان لڏي وڃي. توڙي جو گهر مٿان لڳل ڇت پڪي هئي جيڪا صابن پنهنجي مزدوريءَ مان ٺهرائي هئي نہ رڳو سندس گهر جي ڇت جو سامان پاڻ ورتو هئائين، پر ان سان گڏ جيڪو سندس وڏي ڀاءُ جي گهر جي ڇت ۾ جيڪو پڪو سامان لڳل هو اهو بہ صابن پنهنجي مزدوري مان ورتو هو. پاڻ جڏهن ڪنهن دڪاندار وٽ پگهاردار هوندو هو ۽ ان پگهار جي پيسن مان هن ٻن ڇتين جو سامان وٺي ڇڏيو هو، تڏهن سندس شادي ٿيل ڪونہ هئي ۽ ان وقت سندس وڏي ڀاءُ جي شادي ٿيل ڪونہ هئي.

سمورو ڪٽنب هڪ گهر ۾ ڪمائيندو هو ۽ سڀ گهر ڀاتي هڪ چلهه تي کائيندا هئا. پوءِ جيئن جيئن وقت بدلبو پي ويو ته گهر وارن ۾ اٽيٽيون به ٿيڻ لڳيون. هُو پاڻ ۾ پنج ڀائر هئا. پنجن ڀائرن مان ڪنهن جي شادي ٿيل ڪانه هئي ڇو جو سندن قوم ۾ بدي تي سڱ جو ڪٽو رواج هو ۽ هنن وٽ بدو ڪونه هو ان ڪري ڀائر ڪنوارا هئا. سندن ماءُ راڄن ڀاڳن ۾ ڪافي ميڙ پڙ ڪيا، پر ڪين ڪٿان ڪو رشتو بنا بدي نٿي مليو. نيٺ هڪ سندن بيواهه چاچي صابن کي سڱ ڏيڻ جو ڏيکاريو جو صابن ڪيس سندس مڙس جي خودڪشي ڪري مرڻ کان پوءِ هن پنهنجي چاچي جي ٻارن کي ٿورو گهڻو سنڀاليو هو، چاچيءَ کي سندس ننگ ياد هو ان ڪري هن ڪيس پنهنجي ڌيءُ جي سڱ ڏيڻ جو راضپو ڏيکاريو ته سندس ماءُ چيو ته: ”پٽ تون اها قرباني پنهنجي وڏي ڀاءُ لاءِ ڏي ڇو جو وڏو ڀاءُ ڪنوارو آهي. ننڍو ڀاءُ پرڻجي ٿو ته مناسب ناهي ان ڪري تون پنهنجي چاچي کي چئو ته اهو سڱ منهنجي وڏي ڀاءُ لاءِ ڏي.“ آخرڪار هن پنهنجي چاچي کي چيو ته ”اهو سڱ منهنجي وڏي ڀاءُ ربن لاءِ ڏي جنهن تي سندس چاچي مٿس شرط رکيا ته اسان سڱ صرف توکي ڏنو آهي تنهنجي وڏي ڀاءُ کي نه پوءِ جي اسان جي نينگريءَ جو ذمو کڻين ته اسان اهو سڱ تنهنجي وڏي ڀاءُ کي ڏيون ٿا“ ۽ هن جي ... کان پوءِ پنهنجي ماءُ کي چيو ته، ”تون ڀلي ربن جي شاديءَ ڪراءِ.“

وڏي ڀاءُ جي شادي وقت صابن جو گهر ٺهيل هو، جنهن جي پڪي ڇت به ٺهيل هئي، جيڪا صابن پنهنجي مزدوري مان ٺهرائي هئي خير ڀاءُ جي شادي به ٿي وئي ۽ هن پنهنجو پڪي ڇت وارو گهر به پنهنجي وڏي ڀاءُ کي ڏئي ڇڏيو هو، هُو اولادي اوڪادي به ٿي ويو. صابن پنهنجي ماءُ کي پنهنجي مامي جي گهران رشتي وٺي ڏيڻ جي عاضي ڪئي، نيٺ سندن مامون ٿورو گهڻو راضي ٿيو، پر سندس مامي ڪيس سڱ ڏيڻ لاءِ راضي نٿي ۽ صابن جو پنهنجي ماروٽ صغرا سان لانئون لهڻ وارو خواب اڌورو رهجي ويو، ان ڏينهن کان پوءِ هن بغاوت ڪئي ۽ مامي کان انتقام وٺڻ لاءِ پاڙي ۾ ڇگن کي ڪنهن وٽ سڱ وٺڻ لاءِ ميڙ موڪليا، آخرڪار سندس ويجهي نه پر اراڪي وراڪي ۾ ماسات ٿيندڙ ذاڪر ڪيس پنهنجي ڌيءُ جو سڱ ڏيڻ جو راضپو ڏيکاريو ۽ سندس شادي ٿي وئي، سندس گهرواري ۽ سندس مائٽن ۾ اڪثر جهيڙو به ٿيندو رهندو هُو توڙي جو ڳالهه ويڙهي مان لڏ لڏان تي اچي بيٺي. صابن جي ماءُ جيڪا صابن تان صدقو پئي ٿيندي هئي هونئن ته اولاد ته هر ماءُ کي مٺو چاهي جانور جو ئي ٻچو هجي. هوڏانهن صابن جيڪو شادي کان اڳ ته تمام گهڻو خوشحال هو، ان ڪري سمورا گهر ڀاتي ننڍا توڙي وڏا سندس صلاح کان ٻاهر نه هوندا هئا وقت ڦرندي دير ناهي لڳندي سو هاڻي صابن تي ڏکيا ڏينهن اچي ويا ۽ سندس وڏي ڀاءُ ربن جا سٺا ڏينهن آيا ته مائٽن ۽ سمورن ڀاتين جو خيال ربن تي هو ۽ صابن هر ڳالهه ۾ ويچارو ٿي ويو. هن ڀاڻي ڪين لاٿي ئي ڪو ته سمورا گهر ڀاتي ڪيس ۽ سندس گهر واريءَ تي ڪهاڙيون کڻي ايا ٿي ويا. سندس وڏي ڀاڄائي ۽ سندس گهر واري هڪ ٻئي سان وڏي واڪ گارگند ڪري رهيون، پر سمورا ڀاتي ربن جي گهرواريءَ کي ماٺ ڪرائڻ بدران صابن ۽ سندس گهرواريءَ تي ڪهاڙيون الاري رهيا هئا، پر ڪنهن به جهال پال نٿي ڪئي ۽ هو چپ چاپ اڱڻ تي تماشو ڏسي رهيو هو. آخرڪار هو پنهنجي گهر واري ۽ معصوم نياڻيءَ کي ساڻ ڪري پنهنجي ساهرن جي گهرن ڏانهن نڪري پيو. سمورو ڀريل ترپل گهر ڇڏي سياري جي سرد رات ۾ روانو ٿيو. رستي ۾ سندس نياڻيءَ چيس ته بابا پاڻ کي ڏاڏا به ڪهاڙيون ٿو هڻي چاچا به!!!!!!!!!!

آخر ڇو؟

ان وقت هُو ڪجهه ڪُڇي نه سگهيو ۽ اندران پچي پري پيو.

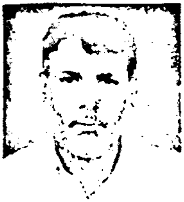

’وفا‘ منظور چوهاڻ
شڪارپور

اڪيلائپ

اڪيلائپ جو احساس ڪائڻ ايندو آهي، اڪيلائپ اوندهه جيان آهي، جنهن ۾ خوف ۽ ڏپ جي فضا ڇانيل هوندي آهي. اڪيلائپ ازدها بلا وانگر آهي، جيڪا خوشين کي ڳڙڪائيندي ويندي آهي. اڪيلائپ ۾ مبتلا ماڻهو پيڙ، رش ۽ ميلي ۾ به پاڻ کي اڪيلو محسوس ڪندا آهن.

فرحانه به اهڙي اڪيلائپ جو شڪار ٿي چڪي هئي، هوءَ شادين مرادين ۽ ٻين خوشين واري موقعن تي به پاڻ کي ٻين کان بلڪل اڪيلي الڳ الڳ ۽ پري پري محسوس ڪندي هئي. شاديءَ جي موقعي تي جڏهن هرڪو خوشيءَ ۾ مگن هجي، اتي هيءَ وري تنهائي ۽ خاموشيءَ واري ماحول کي پئي ڳوليندي هئي.

حقيقت ۾ اهڙي ماحول ۾ ئي فرحانه جي خوشي هئي ۽ هوءَ دلي سڪون محسوس ڪندي هئي، شايد هوءَ پنهنجي يادن جي سهاري جيئري رهڻ چاهيندي هئي. فرحانه جون اهي ڪهڙيون يادون هيون، جنهن جي ڪري هن دنيا جي ٻين خوشين کي پٺتي ڇڏي، صرف يادن کي اوليت ڏني هئي.

يادن جي دريءَ مان جڏهن هن باغيچي ڏانهن ڏٺو ته، هن کي صرف زاهد ئي زندگيءَ جو ساٿي نظر آيو، زاهد هڪ پيار ڪندڙ سندس بي رنگ دنيا ۾ رنگ ڀريندڙ جيون سفر بڻيو، جڏهن سندن زندگي ۾ مايوسين پاسو ورايو هو ۽ ڪيس هر طرف اُداسيءَ جا عڪس اُولڙن جي صورت ۾ صاف ڇٽا ظاهر نظر پئي آيا.

فرحانه جو پهريون مڙس مري چڪو هو ۽ ان مان ڪيس چار نياڻيون هيون، هن پنهنجين خوشين ۽ چاهتن کي پاسيرو رکندي نياڻين جي تعليم ۽ تربيت ۽ شادي ڪرائڻ ئي پنهنجي زندگيءَ جو مقصد بڻائي ڇڏيو هو. اهڙي وقت ۾ فرحانه جي اڳيان زاهد پيار ٻڌجي آيو ته هن ڪيس شاديءَ کان صاف انڪار ڪري ڇڏيو.

سالن جي انتظار کان پوءِ فرحانه هڪڙي نياڻيءَ جي شادي ڪرائي ته زاهد ڪيس وري آڇ ڪئي ته فرحانه مان توسان شادي ڪرڻ چاهيان ٿو، تون وري هر ڀيري انڪار ڪري ٿي ڇڏين. هڪ ڏينهن گهڻي اسرار تي فرحانه ڪيس صاف چئي ڏنو ته، مون تي نياڻين جي ذميواري آهي ۽ انهن جي تعليم ۽ تربيت ۽ شادي ڪرائڻ ۾ ئي منهنجي خوشي آهي ۽ اهوئي منهنجو مقصد آهي.

اهو ٻڌي زاهد ڪيس يقين ڏياريندي چيو ته، فرحانه تنهنجي ذميواري منهنجي ذميواري هوندي، هاڻ! تون رڳو مون تي اعتبار ڪر. تنهنجين نياڻين جي شادين جو ذمو مون تي آهي.

هر موڙ تي تڪليفون پئي ڏنائين. عورت هئڻ جي ناتي سماج ۾ ڪيس هر طرف بگهڙ پئي نظر آيا. هوءَ زماني سان هلندي هلندي بيزار ۽ ڪَڪَ ٿي پئي هئي. هاڻي ڪيس اهڙي سگهاري سهاري جي ضرورت هئي، جنهن جي بدولت هوءَ سماج ۾ جي پئي سگهي. اڄ فرحانه کي زاهد جي روپ ۾ سهارو ملي چڪو هو. اهو ڏسندي فرحانه به ها ڪٿي ڪئي ۽ ائين اهي ٻئي هڪڙي جيون جي گاڏيءَ ۾ سوار ٿي ويا. ان کان پوءِ زاهد به اهوئي ڪري ڏيکاريو، جيڪو هن فرحانه سان وعدو ڪيو هو.

وقت جو ڦيٿو هلندو رهيو، هُو ٻئي پنهنجي ننڍڙي دنيا ۾ خوش هئا ته اوچتو سندن خوشين واري زندگيءَ کي ڪنهن جي نظر لڳي وئي. زاهد ايڪسيڊنٽ ۾ پنهنجون ٻئي ڄنگهون وڃائي ويهي رهيو ۽ کٽ تي اچي پيو. اهڙي ڏکي وقت ۾ گهر جي ڳاٽي ٽوڙ خرچ جي پورائيءَ لاءِ فرحانه ڪارخاني تي

وڃڻ لڳي، پر اها ڳالهه به زماني کي راس نه آئي. ملڻ، پاڙي وارن سندن ڪَنَ اچي پريا ته تنهنجي معذور ٿيڻ سان تنهنجي خوبصورت جوان زال ٻين جو سهارو ورتو آهي.

زاهد شروع شروع ۾ ماڻهن سان اهڙين ڳالهين تي وڙهي پوندو هو، پر آخر اهي ڳالهيون ٻڌي ٻڌي هُو به شڪ جي ڌُٻڻ ۾ غرق ٿي ويو. اهڙي حالت ۾ زال سان پيار سبب ڪيس ڇئي به نه سگهندو هو، پر پنهنجي اندر ئي اندر ۾ پيو ڪڙهندو ۽ ڳرندو رهندو هو. آخر هڪ ڏينهن هو سخت بيمار ٿي پيو ۽ انهي بيماريءَ ۾ ئي گذاري ويو.

فرحانه هڪ دفعو ٻيهر اڪيلائپ جي ور چڙهي وئي ۽ سڄو وقت پئي سوچن ۾ غوطا کائيندي هئي. سڄو ڏينهن ڪارخاني ۾ ڪم ڪار کان پوءِ جڏهن گهر پهچندي هئي، ته گهر ڪيس ڪائڻ لڳندو هو، انهي پريساني ۾ ڪيس ننڊ به نه ايندي هئي، وينئي پُور پچائيندي هئي ته منهنجي زندگي به ڪا سورن سان نينهن لاتو آهي، جهٽ پل لاءِ ڪا خوشي ملي، پر اها به ڪنهن کان برداشت ڪانه ٿي، پر پوءِ وري پنهنجي زندگيءَ ۾ زاهد جي داخل ٿيڻ تي سرهائي محسوس ڪندي هئي ته زاهد تون ئي ته مون کي زندگي گذارڻ جو طريقو ڏسيو هو، اڄ تون به مون کان مُنهن موڙي ويو آهين ۽ سڄي رات زاهد جي سوچ ۾ ئي گذاري ڇڏيندي هئي ۽ ڪيس رات جي گذرڻ جو احساس به ڪونه ٿيندو هو ته ڪيتري رات گذري چڪي آهي، ڪڏهن به صبح جو مسجد مان آذان ٻڌڻ جو ايندو هئس ته سمجهي ويندو هو ته صبح ٿي ويو آهي.

هاڻي ته هوءَ ننڊ ڪرڻ لاءِ به زاهد جي يادن کي سوچن جو ويس پهرائيندي هئي ته ڪيس ننڊ اچي ويندي هئي، وقت ويو پئي ڏاڪا چڙهندو، هن کي پنهنجي جوانيءَ جي موڪلاڻي جي خبر ان وقت پئي، جڏهن هيءَ اوچتو زاهد جي پٽ ۾ هنيل، ان آئيني ۾ پاڻ کي ڏٺو ته پيشاني ۽ ڳچيءَ ۾ ڪراڙپ جا نشان ۽ وارن ۾ چاندي چمڪي رهي هئس، هن کان دانهن نڪري وئي ته زاهد ڇا؟ توکي وڇڙي ورهيه ٿي ويا آهن.

تو ته هميشه ساٿ ڏيڻ جو قسم کاڌو هو، منهنجي هر پسند کي پنهنجي پسند سمجهندو هئين. ايتري تائين جو تون پنهنجا وڳا به مون کان پسند ڪرائي وٺندو هئين. ڇا؟ اهو تنهنجو پيار هو. ڇا اها تنهنجي محبت هئي، مون کي اڪيلو راهه ۾ ڇڏي، پاڻ ڏورانهين سفر ڏانهن راهي ٿي وئين.

زاهد هاڻي مان تو سواءِ اڪيلي رهي نٿي سگهان، مون کي به پاڻ ڏانهن گهراءِ، ڏس مان اڄ به توسان وچن پاڙيان پئي ۽ تنهنجي ڏسيل وات تي هلان پئي ۽ ڪٽ تي انهي ڪاٺي پاسي ڏانهن مُنهن ڪري سمهان پئي ته جيئن تون رات جو دير سان موٽندي، چپ چپ ۾ ساڄي طرف کان سمهندي مون کي ڀاڪر ۾ ويڙهي ڇڏيندو هئين. مان اڄ به انهيءَ انتظار ۾ آهيان ته تون اچي مون کي ائين چوين ته چانڊوڪي رات جي هن هلڪي هلڪي اکين کي ٿڌاڻ ڏيندڙ رات چوي ٿي ته، فرحانه... هاڻ ننڊ ڪرڻ جي مهل ناهي، جاڳ ته پيار جا گل ميڙيون.

افسوس....! پر هاڻي مان اهو آواز ڪٿي ٻڌي سگهان ٿي. فرحانه اهڙي پوزيشن ۾ ائين پئي سوچيو ته ڪيس اوچتو زاهد جو سڃاتل آواز ٻڌڻ ۾ آيو ته، "فرحانه....! رات جي چانڊوڪيءَ ۾ ۽ اکين کي ٿڌاڻ ڏيندڙ هلڪي هلڪي روشنيءَ ۾ توسان ملڻ آيو آهيان، ۽ دل ٿي چئي ته تون مون ڏانهن هلي آ، اهو سيڪجهه گهري ننڊ ۾ ئي ٿيڻ ممڪن آهي."

اهو آواز ٻُڌي، هُوءَ ڇرڪ ڀري اُٿي ويئي ۽ ڏٺائين ته ساڳيو اهو اونداهو گهر جو ماحول هو ۽ ساڳي اڪيلي هوءَ ۽ سندس ڪٽ هئي. هوءَ صدمي ۾ وڃي وئي، اکين مان سندن ڳوڙها جاري هئا، روئندي روئندي هوءَ ڪٽ تي ئي ڪِري پئي. ساڳي انهي حالت ۾ ڪٽ تي ڪاٺي طرف هُوءَ مُنهن پلسيرو ڪري سمهيل هئي، ڄڻ اڃا زاهد جي انتظار ۾ هئي، صبح جو پاڙي وارن اچي ڏٺو ته هوءَ گذاري چڪي هئي.

عزت مآب ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ جي جوڙيل "جامع سنڌي لغات" هڪ "ڪهڻ- مقصدي" يا "ڪهڻ- پاسائين لغات" مڃي سگهجي ٿي. هن لغات ۾ ٻه لهجيوار لفظن ۽ اصطلاحن جو وڏو خزانو، جاتيوار اياشائن جا شبد ڀنڊار، لفظن جا اچار، ڌاتو، مادھ ۽ اشتقاق ڏنا ويا آهن، لهٰذا سنڌي ٻوليءَ جي مڙني لغتن ۾ "جامع سنڌي لغات" هڪ بهترين ۽ بامقصد لغت چئي سگهجي ٿي. پنهنجي هن شهڪاري ۾ ڊاڪٽر صاحب خود فرمائي ٿو:

"هن لغات لاءِ سڄيءَ سنڌ جي ڪنڊ ڪڙڇ مان، عام رائج لفظن ۽ اصطلاحن کي سهيڙڻ لاءِ خاص ڪوشش ڪئي وئي. سنڌ جي هر ضلعي جي مکيه ڀاڱن ۾ مڪاني ماڻهو مقرر ڪيا ويا. انهيءَ لاءِ ته اُهي پنهنجي تر جي ٻوليءَ جا الفاظ ۽ اصطلاح هٿ ڪري موڪلين. مثلاً: ڪاسبن، ڪنبارن، لوهارن، ڪورين، واڍن ۽ وڪاملن وغيرھ جا الفاظ ۽ اصطلاح؛ جنسن جا نالا، جهڙوڪ: ڪاهن، جيتن، ڳلن ۽ پکين وغيرھ جا نالا؛ مقامي ريتين رسمن جهڙوڪ: شادي غمي، ميلن ملاکڙن جا اصطلاح؛ گهرو الفاظ جهڙوڪ: عورتن جا اصطلاح ۽ ٻرت جا نالا وغيرھ؛ الن ۽ کهوڙن جي سازن، سنجن، پنڊن، بيمارين جا الفاظ ۽ اصطلاح؛ ٻوڪ جي مڙني قسمن جي ٻوڪڻ ۽ سنبارڻ جا الفاظ ۽ اصطلاح؛ ميوي جي فصلن جهڙوڪ: انب ۽ کجيءَ وغيرھ جا اصطلاح ۽ الفاظ. هن سلسلي ۾ هي احتياط ٻڻ رکيو ويو آهي ته جيئن سنڌي ٻوليءَ جي مڙني مکيه محاورن، جهڙوڪ لاڙ، سري، ٿر، ڪاڇي، ڪاري، ڪڇ ۽ لس ٻيلي جي مخصوص ٻولين جا انوکا عام رائج الفاظ ۽ اصطلاح، هن لغات ۾ شامل ڪري سگهجن(١١)."

"جامع سنڌي لغات" ثقافتي قسم واري لغت ٻڻ آهي، ڇاڪاڻ ته هن لغات ۾ سنڌ جي ثقافت سان واسطو رکندڙ موضوعن وارا الفظ ٻڻ شامل ڪيا ويا آهن. ڌار ڌار قومن ۽ جاتين جي جاتيوار ثقافت جي جهلڪ وارا الفظ ۽ اصطلاح ٻڻ هن لغات ۾ گهڻي قدر شامل ڪيا ويا آهن.

ڊاڪٽر صاحب جاتيوار ۽ ڌنڌن وار لغتن کان سواءِ ثقافت واري دائري واريءَ لغت جون جيڪي خصوصيتون بيان ڪيون آهن، اهي سڀ خصوصيتون "جامع سنڌي لغات" ۾ موجود آهن. مثلاً: هر ڪرت ڪندڙ، هر جاتيءَ، هر پکي پسونءَ، جانور، جيت ۽ جنتر، وڻن ٽڻن، ڪاهن ۽ ٻوٽن، هنرن ۽ ڪاريگرن، گهرو قسم جا الفاظ، هار سينگار، سونهن سجاوٽ سان واسطو رکندڙ لفظ، اصطلاح ۽ پهاڪا، معياري ادب، ادب، لوڪ ادب ۽ ادبيات جي ڌار ڌار صنفن سان واسطو رکندڙ لفظ ۽ اصطلاح وغيرھ هن لغات ۾ شامل ٿيل آهن. ان لحاظ سان جامع سنڌي لغات کي "ڪهڻ- مقصدي" يا "ڪهڻ- پاسائين لغات" چئي سگهجي ٿو. هن لغات جي مطالعي سان سنڌ جي تاريخ، علم ادب، قومن، قبيلن، جاتين ۽ انهن جي ماڻهن کان سواءِ سنڌ جي ثقافت جي اڀياس لاءِ تمام گهڻي مدد ملي سگهي ٿي. انهيءَ نُڪتہ نگاهہ کان هيءَ لغات، سنڌي ٻوليءَ جي هر لحاظ کان لاثاني لغت چئي سگهجي ٿي.

ڊاڪٽر غلام علي الانا

رسالو 'مهراڻ' "ڊاڪٽر نبي خان بلوچ خاص نمبر"

2012/2ع تان ورتل

متفرقه

سنڌي ادبي بورڊ ۾ ڪوٺايل مشاعرو

[13-01-2022]

اسٽيج تي ويٺل: محترمہ نسرين الطاف، محترم صوفي محبوب، محترم ڊاڪٽر اسد "جمال" پلي، ڊاڪٽر رخسانہ پريت چنڙ، ڊاڪٽر ممتاز ڀٽو، محترمہ نذير ناز (صدارت)، محترمہ مريم مجيدي، محترم غلام حسين سچاروي

ـري ۾: نذير ناز، مريم مجيدي، ڊاڪٽر اسد "جمال" پلي، غلام حسين سچاروي، نصير مرزا، گلبدن جاويد مرزا، حسين مسرت، ثمينہ ميمڻ، ـيمہ پنهور، نسرين الطاف، عربيہ نور، انيلا ناز سومرو، اظهار سومرو، اعجاز ٻاٽيپوٽو، خليل "عارف" سومرو، عاشق سولنگي، احساس ميرل، نياز چانڊيو، اياز خليل چنجڻي، محمد ايوب جوٽيجو، رمضان ميمڻ، شاهہ زمان پنگر، لطيف حيدر، ثاقب ابڙو، خطائي ٽيبو، جمن ڀٽي، اقبال شاهين، اڪرم بخارائي، فضل الله فدا چانڊيو، محمد حسن مصروف چانڊيو ۽ خالد راڄپر شعر پڙهندي

چيئرمين سنڌي ادبي بورڊ مخدوم سعيد الزمان "عاطف" مشاعري ۾ سامعين سان گڏ ويٺل

سنڌي ادبي بورڊ ۾ ٽن ڏينهن جو ڪتابي ميلو

۽ بورڊ جي اڳوڻن چيئرمينن کي خراج تحسين پيش ڪرڻ لاءِ ڪوٺايل تقريب

[13-03-2022]

مخدوم سعيد الزمان "عاطف" (چيئرمين) ڪتابي ميلي جو افتتاح ڪري رهيا آهن، جڏهن ته سيد شبير شاهه "هاتف" (ميمبر)، ڊاڪٽر در محمد پٺاڻ (ميمبر)، ڊاڪٽر عبدالغفار سومرو (ميمبر)، محترم سرفراز راڄڙ (ميمبر) موجود آهن ۽ ٻي تصوير ۾ اسٽال ڏسندي

مخدوم محمد زمان طالب المولىٰ ادبي ڪانفرنس ۾ بورڊ پاران ڇپايل قرآن مجيد، گلشن راز، آءٌ جي اها ئي ذات، ديوانِ معمور، من اندر ... ر جي رونمائي ۾ ساڃي ڪان: محترم نسيم شيخ، محترمه نذير ناز، محترم زيب سنڌي، ڊاڪٽر عبدالغفار سومرو، مخدوم سعيد الزمان "عاطف" (چيئرمين ... ٻير شاهه "هاتف"، ڊاڪٽر در محمد پٺاڻ، محترم مختيار ملڪ، ڊاڪٽر ممتاز ڀٽو ۽ محترم علي اڪبر هنگورجو

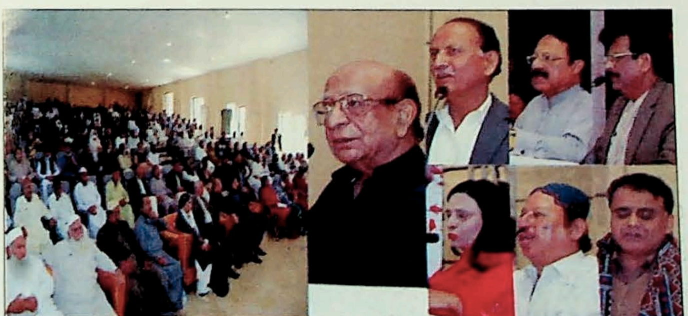

مخدوم محمد زمان "طالب المولىٰ" ادبي ڪانفرنس ۾ سيد شبير شاهه "هاتف" (صدارت)، ڊاڪٽر عبدالغفار سومرو، محترم سرفراز راڄڙ، محترم مختيار ملڪ، محترمه گلبدن جاويد مرزا، محترم نصير مرزا ۽ محترم علي اڪبر هنگورجو خطاب ڪري رهيا آهن

سنڌي ادبي بورڊ پاران ڇپايل ڪتابن: سنڌوءِ جا بندر بازارون، گل جو ڪلام، ناهي مستن تي ڪا ميار، حقوق العباد، غلام رباني آگري جي سنڌي ادب لاءِ ڪيل خدمتن جو تنقيدي جائزو جي رونمائي ۾ ساڄي کان: ڊاڪٽر نذير قاسمي، محترمه ثمينه ميمڻ، ڊاڪٽر در محمد پٺاڻ، محترمه نذير ناز، ڊاڪٽر قاضي خادم، ڊاڪٽر ممتاز ڀٽو، محترمه گلبدن جاويد مرزا، ڊاڪٽر اسد جمال پلي ۽ محترم نصير مرزا
[14-03-2022]

تقر سٽيج تي ويٺل ساڄي کان: ڊاڪٽر در محمد پٺاڻ (صدارت)، ڊاڪٽر قاضي خادم، ڊاڪٽر اسد جمال پلي ۽ محترم نصير مرزا

تقريب ۾: ڊاڪٽر ممتاز ڀٽو، ڊاڪٽر در محمد پٺاڻ، ڊاڪٽر اسد جمال پلي، محترمه گلبدن جاويد مرزا، سيد شبير شاهه "هاتف"، ڊاڪٽر قاضي خادم، ڊاڪٽر نذير قاسمي ۽ حافظ احمد الدين انڍڙ خطاب ڪري رهيا آهن

بورڊ پاران ڇپايل ڪتابن: عمرڪوٽ ضلعي جي قبرستانن جي ڪتبن جو جائزو، تاريخ جا گم ٿيل ورق، چين جون مشهور شخصيتون، گيتن جي گلزاري ۽ ديوانِ عارف جي رونمائي سيد سڪندر علي شاهه (سيڪريٽري)، محترمه گلبدن جاويد مرزا، ڊاڪٽر تهمينه مفتي، ڊاڪٽر نواب ڪاڪا، پير راحيل حسين، ڊاڪٽر ريحانه نظير، محترمه تاج جويو، ڊاڪٽر نواز علي شوق، ڊاڪٽر در محمد پٺاڻ، ڊاڪٽر اسد "جمال" پلي، محترمه نذير ناز، سيد شبير شاهه"هاتف"، ڊاڪٽر ممتاز ڀنڀرو، ڊاڪٽر الطاف جوکيو، ڊاڪٽر محمد علي مانجهي، ڊاڪٽر فياض لطيف، ڊاڪٽر فهيم نوناري، ڊاڪٽر مخمور بخاري ۽ محترمه ثمينه ميمڻ ڪري رهيا آهن

[15-03-2022]

اسٽيج تي ويٺل: ڊاڪٽر ريحانه نظير، محترمه تاج جويو، ڊاڪٽر نواز علي شوق (صدارت)، ڊاڪٽر الطاف جوکيو ۽ ڊاڪٽر محمد علي مانجهي

محترمه گلبدن جاويد مرزا، پير راحيل حسين ... تهمينه مفتي، ڊاڪٽر اسد جمال پلي (صدا... ڊاڪٽر مخمور بخاري ۽ ڊاڪٽر فه... ناري

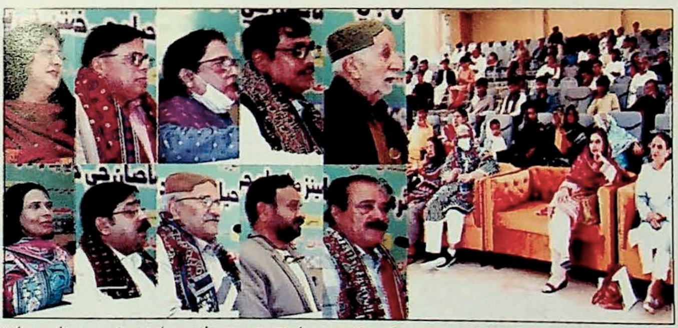

تقريب جا مقررين: ڊاڪٽر نواز علي شوق، ڊاڪٽر محمد علي مانجهي، ڊاڪٽر تهمينه مفتي، ڊاڪٽر فهيم نوناري، ڊاڪٽر ريحانه نظير، ڊاڪٽر اسد جمال پلي، ڊاڪٽر الطاف جوکيو، محترمه تاج جويو، ڊاڪٽر مخمور بخاري ۽ محترمه گلبدن جاويد مرزا

نور سنڌي
هالا

مخدوم نويدالزمان 'نويد' سائين*

سائين مخدوم نويدالزمان جي ولادت باسعادت 29- اپريل 1965ع بمطابق 25 ذوالحج 1384ھ تي ٿي. پاڻ قبلہ مخدوم محمد زمان طالب المولىٰ جا آخري نورچشم هئا. سندن اڳان جو نالو ميان لطف الله آهي ۽ ڪين حضرت نوح سرور جي پاڪ نالي سان بہ پڪاريو ويندو هو.

سندن ابتدائي تعليم هالا شريف ۾ قبلہ مخدوم محمد زمان طالب المولىٰ جي زيرنگراني ٿي، ان بعد ڪجھہ وقت ڪينٽ پبلڪ اسڪول ڪراچي ۽ اين.جي.وي اسڪول ڪراچي ۾ پڻ تعليم حاصل ڪيائون، سندن ڪوشش تہ پي.ايڇ.ڊي ڪرڻ جي هئي مگر سندن اُها جدوجهد تڪميل تي نہ پهتي.

الله پاڪ کين حج، بيت الله جي سعادت نصيب ڪئي، پاڻ ٻاهرين دنيا گهمڻ خاطر هندستان (جتي سندن خاندان جا لاتعداد مريد ۽ معتقد آهن) ۽ برطانيہ (لنڊن) جا دورا پڻ ڪيائون.

کين گهوڙا پالڻ ۽ گهوڙيسواري جو پڻ گهڻو شوق هو، پاڻ 10-12 سالن جي ڄمار ۾ سائين وڏن کي عرض ڪيائون تہ مون کي سفيد گهوڙو وٺي ڏيو، جيڪو کين عنايت ٿيو، پاڻ هالا شريف ۽ اوسي پاسي جي علائقن ۾ گهوڙي تي سفر ڪري ويندا هئا ۽ ساڻن گڏ ٻيا بہ دوست ۽ مريد خادم گهوڙن تي هوندا هئا. پاڻ اڪثر فرمائيندا هئا تہ مون ٻڌو آهي انگريز سرڪار گهوڙا ڏاريندڙ ماڻهن سان ڍل ۾ بہ رعايت ڪندي هئي. پاڻ 100 ڪان بہ وڌيڪ گهوڙا ڏاريائون ۽ انهن تي سواري ڪيائون، وٽن جيڪي مشهور گهوڙا هئا انهن جا نالا بوسڪي (ناسي)، سرخو (سفيد رنگ جو) سنهيو (جيڪو بعد ۾ امام بارگاهہ تي ڏئي ڇڏيو)، پوتيو، صدام، نينڍ، شاهہ پسند هئا. وٽن آخري وقت ۾ هڪ سائي سرخي رنگ جو

گهوڙو هو، جنهن کي "سرخن" چوندا هئا، پاڻ گهوڙن جي ڊوڙ ڏسڻ اڪثر ويندا هئا ۽ صرف هڪ دفعو اسماعيل شاهہ جي ميلي ۾ گهوڙو ڊوڙايو هئائون، ورنہ خاص طرح گهوڙن جي سواري تہ ڪندا هئا مگر ڊوڙ ۾ شامل ڪونہ ٿيندا هئا. سبحان الله جڏهن پاڻ پٽڪي ۽ اجرڪ سان نج سنڌي لباس ۾ گهوڙي تي سواري ڪندا هئا تہ سهڻا شهزادا لڳندا هئا، ماڻهن جا انبوهہ کين پري کان ڏسي پُڪاريندا هئا تہ اجهو نوح فقير پيا اچن.

کين بئڊمنٽن، ڪرڪيٽ ۽ ٻين راندين سان گڏ والي بال راند جو شوق هو، پاڻ والي بال جا بهترين رانديگر پڻ هئا. پاڻ "نويدالزمان اسپورٽس

---

* هن مضمون لاءِ اسان کي محترم نور سنڌي جو مخدوم نويدالزمان 'نويد' کان ورتل هڪ انٽرويو جيڪو ڇپيل آهي ۽ ڪجھہ نوٽس ورتل پنا مليا، بعد ۾ شفيع فقير، مخدوم صاحب جو اردو ڪلام پڻ ارسال ڪيو. جنهن مان هي مضمون ترتيب ڏنو ويو آهي. (اسد جمال 'پلي')

ڪلب" ٺاهيائون، جنهن جي زيرنگراني آل پاڪستان شوٽنگ والي بال ٽورناميٽ ڪرايائون. پاڻ تمام بهترين راند ڪيڏندا هئا ۽ اُها ٽورناميٽ سندن ٽيم کٽي هئي. جنهن جي رپورٽنگ مون عبرت اخبار ۾ ڪئي ۽ مون کي شاباس ڏنائون.

پاڻ 1981ع ۾ هڪ دفعي قبلہ مخدوم محمد زمان طالب الموليٰ جن کي عرض ڪيائون تہ مون کي موٽر سائيڪل وٺي ڏيو، قبلہ سائين فرمايو تہ اها محفوظ سواري نہ آهي ٻي ڪا فرمائش ڪيو تہ پاڻ هارمونيم جي فرمائش ڪيائون. مخدوم صاحب جن حاضري ملازم کي چيو تہ اندر جيڪو منهنجو هارمونيم پيو آهي، اهو نويدالزمان کي آڻي ڏيو، اهو هارمونيم اجان تائين موجود آهي. هارمونيم وڄائڻ ۾ سندن پهريون استاد دلاور حسين عرف پپو ميرجت آهي، جيڪو وري سينگار علي سليم جو شاگرد هو، ان بعد خانصاحب تاراچند پٽ کان ڪلاسيڪي راڳ ۽ طبلي جي تربيت ورتائون. ڪلاسيڪي راڳ خواه سازن جي تربيت ۾ سندن ٻيا جيڪي استاد رهيا انهن ۾ استاد الطاف طائون ملتاني، امير علي ماڙيچو ۽ رشيد خان ميواتي پڻ شامل آهن. هي سڀ فنڪار وٽن باقي حياتي ۾ ايندا رهيا ۽ پاڻ سندن تمام گهڻي عزت ڪندا هئا. ڪين سنڌي، اردو، پنجابي ۽ سرائڪي ڳائيندڙ سڀ فنڪار پسند هئا. سندن ڪلاسيڪل ذوق تمام مٿانهون هو، پاڻ ٻين فنڪارن سان گڏ استاد بڙي غلام علي خان کي وڏي ذوق ۽ شوق سان ٻڌندا هئا. وٽن سنڌ جي سڀني ڪلاسيڪن ڳوين ۽ خانصاحب راڳين جا رڪارڊ موجود هئا.

مخدوم صاحب تمام سٺي سُر ۾ پنهنجي نجي ۽ ذاتي محفلن ۾ اڪثر ڳائيندا هئا. ڪين راڳ، سر ۽ لئہ جي نہ صرف سڃاڻپ هئي بلڪ انهن آلاپن کان آگاهہ بہ هئا ۽ ڪين استاد ڳائڻن وٽان تربيت بہ حاصل هئي.

جيئن تہ سندن خانداني ماحول ۽ قبلہ مخدوم محمد زمان طالب الموليٰ جي تربيت مان ٿي ڪين شاعري جو شوق جاڳيو ۽ شاعري شروع ڪيائون، پاڻ قبلہ مخدوم صاحب ۽ سائين جميل الزمان 'جميل' کان اصلاح ورتائون. سندن ڪلام ڪنهن بہ رسالي يا اخبار ۾ اشاعت لاءِ نہ ڏنائون. سندن خيال شاعري جو مجموعو ڇپائڻ جو هو، جيڪو هن وقت سندن مواد ۾ موجود آهي. البتہ سندن شاعري ڪافي فنڪارن ڳائي آهي، خاص طرح شفيع محمد فقير ۽ فقير امداد علي ۽ ٻيا.

ڪانئن جڏهن سنڌي جي اول نمبر جي شاعر جو پڇيو ويو ۽ پاڻ فرمايائون حضرت پٽ ڌڻي کان پوءِ منهنجي راءِ موجب حضرت قبلہ مخدوم محمد زمان طالب الموليٰ گذريل صدي جو وڏو شاعر آهي. اجان بہ ايندڙ وقتن ۾ سنڌ جي صوفياءِ ڪرام ۽ سنجيده مڪتبہ فڪر جي ماڻهن وٽ سندن ڪلام وڌيڪ مقبول ۽ منظور ٿيندو. سندن ٻين پسند جي شاعرن جي فهرست تہ طويل فهرست آهي مگر پاڻ حمل فقير، سيد احسن الهاشمي، مخدوم محمد امين فهيم ۽ مخدوم جميل الزمان 'جميل' سائين جو ذڪر اڪثر ڪندا هئا.

مخدوم نويدالزمان سائين اردو ۾ بہ شاعري ڪئي آهي ۽ سندن اردو غزلن جو هڪ البم شفيع محمد فقير جي آواز ۾ نشر پڻ ياد ٿيو آهي، ڪين ڪيترن ئي شاعرن جو ڪلام پڻ هو، هڪ دفعي مون ڪين ذاتي ڪچهري ۾ گذارش ڪئي تہ ٿورو ڪوبہ ڪلام جهونگاريو تہ پاڻ منهنجي حجت ۽ گذارش تي لتا منگيشڪر جو ڳايل گانو "گذرا هوا زمانا آتا نهين دوباره" شاندار طريقي سان ٻڌايائون. ان بعد حضرت پٽ ڌڻي جو پرچن شال پنهوار...... ۽ بعد ۾ قبلہ مخدوم سائين جو ڪلام "مان دل جون ڳجهڙيون ڳالهيون پلا.... توکي نہ چوان ٻيو ڪنهن کي چوان"، انتهائي دردانگيز ڪيفيت ۾ ڳائي ڪچهري تي وجد طاري ڪري ڇڏيائون.

مخدوم صاحب انتهائي حليم طبيعت جا مالڪ هئا. پنهنجن ملازمن خواه مريدن سان سندن رويو سدائين مهربانن وارو رهيو. اوڙي پاڙي جي ڏک سک ۾ هميشہ بروقت پهچندا هئا. غريبن مسڪينن جي سارسنڀال لهڻ سندن خاص شيوو رهيو. سڀني يارن دوستن سان ڪچهريون ۽ اڪثر فون تي گفتگو خواه

ميسيجن تي پلاڪرڻ سنڌن مشغلو رهيو. گفت و شنيد ۾ خانداني فضيلت، نشست و برخواست ۾ شان ۽ شوڪت ته ڪين ورثي ۾ مليل هئي.

سنڌن شخصيت ۾ ايتري ڪشش هئي جو جيڪو به سائن هڪ دفعو ملندو هو ته سندس پيار جي پيوند ۾ هميشه ٻڌجي ويندو هو. پاڻ هالا شريف ۾ هوندا هئا ته روز حضرت مخدوم نوح سرورؒ جي مزار مبارڪ تي حاضر ٿيندا هئا. هالا لڳ ساداتن جي قبرستان ۾ حضرت امين محمد پڪڻ ڏٽيؒ جي ڏڪي (راهوند) به هفتي ۾ هڪ دفعو ضرور سنڌن حاضري لڳندي هئي. منٺار فقير ڪاٽي واري جي ساليانه عرس مبارڪ جي ٻن راتين واري محفلِ موسيقي جي پروگرام ۾ به ڪڏهن ڪڏهن سڄي رات وڃي جلوه افروز ٿيندا هئا. هميشه حق ڳالهه چوندا هئا. ڪوڙ، نڳي، دوکي ۽ دولاب واري ماڻهوءَ سان سنڌن اصل ڪونه پوندي هئي.

پاڻ گرميءَ جي مُند ۾ 24 جون 2014ع تي ڪاغان جي واديءَ ۾ گهمڻ لاءِ پنهنجي فرزند مخدوم شفيق الزمان عرف 'ديده ور' سائين سان گڏ ويا. سيف الملوڪ ڍنڍ تي ويندي رستي ۾ جبل تي آڪسيجن گهٽ هئڻ سبب ڪين ساهه جي ڳاهٽ ٿي ۽ 'ڪوما' ۾ هليا ويا ۽ سنگتين، سائين، مريدن ۽ معتقدن جا راڄ رئاڙي پنهنجو دم مالڪ حقيقي جي سپرد ڪيائون.

اڄ نه اوطاقن ۾، طالب تنوارين،
آديسي اُٿي ويا، مڙهيون مون مارين،
جي جيءَ کي جيارين، سي لاهوتي لڏي ويا.

***

مخدوم نويدالزمان جي سنڌي ۽ اردوءَ ۾ ڪيل ڪجهه شاعري هيٺ ڏجي ٿي:

نظم

توکي اذان ڏئي پاڻ مون نالو رکيو،
بانگ ٻڌندي پيارا تو هو تورو کِليو.
واهه ٿي وئي هي نظم بعد انتظار لکيو،
هي پڪ چاڻجو سڀ تي آ اختيار لکيو.

***

منهنجا منڙا الله کي حياتيون ڏي،
توسان هردم کندو کي باتيون ڏي.
با مراد مون کي منهنجون راتيون ڏي،
منهنجا مولئ هاڻ دشمن کي ماتيون ڏي.

****

تنهنجي ايندي مون کي اِشارا مليا،
دلربا دوست ۽ دل وارا مليا.
تون ملئين مون کي جهڙا کي ڪنارا مليا،
حڪم مليا ۽ ڪيئين نظارا مليا.

****

توکي الله اهلِ قلم ڪري،
توکي الله اهلِ فهم ڪري،
پهريون نمبر ڪٿين الله ڪو رحم ڪري،
گڏ رهين مون سان فيصله اُهم ڪري.

***

تون جوان ٿيندين آڪسفورڊ ويندين،
خط ۾ مضمون موزون لکندين،
هي پڪ ڄاڻ گريجوئيٽ اتان هي ٿيندين،
پوءِ خدمتون تون مائٽن جون ڪندين.

***

چا به ٿي پئي اوهان جناب پڙهو،
پاڻ پڙهجي، پيا پڙهائيو ڪري خطاب پڙهو،
اوهان جي عمر جو ڪري حساب پڙهو،
نرسري ختم ٿئي هاڻ ڪو ڪتاب پڙهو.

***

پنهنجي مائٽ جو خاص خيال ڪجو،
پينرن پائرن سان قرب ڪو ڪمال ڪجو،
پنهنجي پيرين هلي مديني جو جمال ڪجو،
پاڻ کي پاڻ محنتن سان بيمثال ڪجو.

***

سهڻا کي دوست وفادار ملن توکي،
پيا رڳو توکي ڏسيو هو ته ڏسن توکي،
خوش ٿيو روز پيا ڪلن ۽ ملن توکي،
پنهنجو راهه روان ۽ راهرو چون توکي.

***

ماهرو آهين آفتاب ٿيندين،
ڪامياب ٿيندي تون جتي ويندين،
پاڪ ۽ صاف ٿي هليو هلندين،
نيٺ هڪ ڏينهن منزلن تي رسندين.

***

هي دعا توکي مون ’نويد‘ جي آ،
پنهنجي ميخاني ۾ چوندي اللهؑ اللهؑ،
خدمتون قوم جون ڪبيون بابا،
خوش ٿيان، جيڪڏهن محمدؐ وٽان پي آ.

غزل

توتان جند جان نثار ڪريان،
ڪين توکي ڪڏهن بيزار ڪريان.
عشق جي ناموس رکڻي آ،
آه و زاري بار بار ڪريان.
ٿي سگهي ٿو هن کي ڳالهه وٽي وڃي،
ايترو اڄ ڪٿي انتظار ڪريان.
سيڪجهه سمجهي به نٿو اچي هاڻي،
پوءِ بيوفا ۽ لاچار ڪيس شمار ڪريان.
وري بهار جي موسم موليٰ آهي آئي،
نئين بهار جي منزل نئه بهارڪريان.
اکيون پوري هليو ويندس وڃي رَسندس،
ساقيءَ جو ديدار وري پيهارڪريان.

غزل

عنايتن تي عنايتون آهن،
مون سان دلبر جون ڳالهيون آهن.
چو خفا ٿي رهئين ويهي،
تنهنجون همراز باتيون آهن.
بيوفا کا خبر ڏيندو ڪر،
منهنجون آزيون نيازيون آهن.
چو پلا دور ٿو رهين مون کان،
ڪونہ سهٽيون هي عادتون آهن.
پنهنجو هي هٿ ڪٽي ’نويد‘ ڪجي،
سخت ظلمت جون راتيون آهن.

***

چو حسينن ۾ وفائي ڪانہ ٿي ٿئي،
چو حسينن ڪان نبائي ڪانہ ٿي ٿئي.
مونکي تنهنجو بنائي يڪدم ڇڏي وئي،
پاڻ کي يڪجا رکي وعده وفائي ڪانہ ٿي ٿئي.
پنهنجي کا ڳالهه ڪجي ان تي وري پورو هجي،
سا ادائي باوفائي جانفزائي ڪانہ ٿي ٿئي.
مون سان ملڻ ۾ هن کي ڪاوڙ نٿي لڳي،
کا ڳالهه هن کي سڀ کان لڪائي نہ ٿي ٿئي.
محسوس مون ’نويد‘ وفا هن ۾ ڪئي آ،
هو وساري رهان، ويهڻ سان، ادائي نٿي ٿئي.

***

ديدار اڄ دلربا جو من، ٿي پوي حضور،
اکين جي آگ لئه ٺٺو، ٿي پوي حضور.
آئون به اوهان جو آهيان منهنجا ماهرو،
هن بيرخي مان ڪجهه پيو، ٿي نہ پوي حضور.
ممنون تنهنجو قاصد مان عمر ۾ رهان،
ديدار جي ڪرائين پو ٿي پوي حضور.
اي محتسبو دور رهو چو پلا پلا،
پنهنجيءَ ۾ لڳو، منهنجو رکو ٿي پوي حضور.
’نويد‘ آخر وصال ٿئي ٿو،
پو دير ڇا جي اچو ٿي پوي حضور.

***

ڏاڍي حسين غم سان قسمت لکيل آ منهنجي،
ڪنهن بيوفا صنم سان قسمت لکيل آ منهنجي.
پنهنجو به خود بنائيئن پاڻ ئي جدائي بخشئين،
محبوب جي قلم سان قسمت لکيل آ منهنجي.
محشر ۾ سرخرو مان احمدؐ جي صدقي ٿيندس،
الله جي ڪرم سان قسمت لکيل آ منهنجي.
هڪڙي سان باوفا ٿي هِن زندگيءَ ۾ رهبو،
جنهن جي ئي دم قدم سان قسمت لکيل آ منهنجي.
هجر و فراق، وحشتِ ديدار، اضطرابي،
سهڻي جي هر ستم سان قسمت لکيل آ منهنجي.
اي ’نوح‘ صبر سان ئي گذري حياتي ويندي،
هن عزم ۽ پرم سان قسمت لکيل آ منهنجي.

اردو غزل:

ختم جب سارے فسانے ہوگئے،
کتنے خوش پھر سب زمانے ہوگئے۔
قتل جب میری تمنا ہوگئے،
خوش ادا قاتل دیوانے ہوگئے۔
ان کو جب میں نے سنائی سرگزشت،
حال اس کے کیا نہ جانے ہوگئے۔

نورِ ازل آپ کی ہاں ہر شفاء،
وہ عطا کر جو بہانے ہوگئے۔
کیا بھلا سمجھوں انہیں میں اے 'نوید'،
اپنے تھے پھر کیوں بیگانے ہوگئے۔

***

آ پھر سے میرے ساتھی مجھکو گلے لگاؤ،
ارمان نہ تم سُلاؤ ارمانوں کو جگاؤ۔
احسان مند ازل سے میں تاعید رہوں،
چہرا نہ تم چھپاؤ آنچل ذرا ہٹاؤ۔
پھر عید پہ ملوگے یا ملوگے تم،
وعدہ کیا تھا تم نے وعدہ وہ بھلاؤ۔
تیرے بغیر میرا کوئی نہیں علاج،
ہونٹوں سے اپنی مجھکو آ زندگی چلاؤ۔
اس کو بھلا رہا ہوں دل کی زبان سے،
بخشش 'نوید' کسی گرو نہیں ملاؤ۔

**

زلف تیرے گلے کا ہار ہے،
ہم بھی خوش فہمی کا شکار ہے۔
کچھ بھی ہو تم ضرور آؤگے،
آئے دن تیرا انتظار رہے۔
گر نہ آؤ تم پھر بھی پیارے لگو،
پیار تو پیار ہے پیار رہے۔
ہم و آغوش و ہم پیالا رہیں،
ایسی ہر رات بار بار رہے۔
میں روتا بہ طرف اصل ہوا،
تم نے روکا نہ اختصار رہے۔
تم ملاقات کے لیے آؤ،
موت پہ کیوں یہ انحصار رہے۔
عشق میں تیرے اتنا خوش ہے "نوید"،
عقل سے حق بہ دستبار رہے۔

***

رشک گل جب وہ بن کے آئیگی،
موسم گل چمن میں آئیگی۔
اب بہاروں میں ہی ملیں گے ہم،
یہ خزاں ہے چلی ہی جائیگی۔
خود وہ آئیگی یا بلائیگی،
معجزا یہ وفا دکھائیگی۔
جو نظر سے تیرے ہوتا تھا گھایل،
زندگی اس کی بچ نہ پائیگی۔
خط کے آخر میں کیا لکھوں دلبر،
یہ مصراہ ہے نیچے آئیگی۔
اب تو ظلال ہے "نوید زمان"،
بعد کی دیکھی جائیگی۔

***

تیرے یادوں میں زندگی گذرے،
تیرا پانا ہے بندگی گذرے۔
یہ حقیقت اسے بھی ہے معلوم،
ہے ستم مجھ پہ ہے خوشی گذرے۔
میرے محبوب جہاں میں نہیں،
چاند شرمندہ ہر گھڑی گذرے۔
کچھ تحرک نہیں ملی جس میں،
زندگی کیا وہ زندگی گذرے۔
وہ تیرے پاس آگیا ہے "نوید"،
فیصلا اس بے خودی گذرے۔

نوٽ: مخدوم صاحب انتهائي اعليٰ پايه جا مگر پُرتڪلف شاعر هئا. پاڻ ابتدا ۾ ڪجهه طرحي مشاعرن ۾ شاعري پڙهيائون ۽ قبلہ مخدوم محمد زمان 'طالب المولىٰ' کان اصلاح پڻ ورتائون. اڳتي هلي مشاعرن ۾ وڃڻ ترڪ ڪيائون پر شاعري جو شغف جاري رکيائون، هن مضمون جي لکڻ دوران سيد .... شاهه صاحب مهرباني فرمائي اسان سائين جميل الزمان وٽان نويد سائين جو سنڌي، اردو ڪلام آڻي ڏنو، حيرانگي ٿي ته نويد سائين ڪلام جي اشاعت جو بلڪل شوق نه ڪيو. هتي ڏنل مختصر ڪلام بعد انشاءالله سندن باقي ڪلام به منظر تي ايندو. (اسد جمال پلي)

قاضي غلام علي
ٺٽو

سيد عظيم الدين شڪرالاهي ٺٽوي

سيد عظيم الدين ولد مير يارمحمد شڪرالاهي ٺٽوي مير علي شير قانع ٺٽوي جو پاڙيٽو هو، سائينجن 1112ھ مطابق 1749ع ۾ جنم ورتو، مقالات الشعراء ۾ مير علي شير قانع محمد روشن ذهين ٺٽويءَ جي تنڪري ۾ لکي ٿو ته منهنجي پاڙيٽي مير عظيم الدين ٺٽويءَ جي ولادت جي تاريخ انالہ لحافظون مان نڪري ٿي جيڪا قرآن شريف

1162

جي سوره الحجر آيت 9 ۽ سوره يوسف آيت 63 مان ڪڍي وئي آهي، تاريخ تولد مير عظيم الدين برادر قبلہ مڪان مير يارمحمد صاحب، انالہ لحافظون هن آيت سڳوري جو پس منظر اهو آهي ته جڏهن حضرت يوسف عليہ السلام سندس ڀائرن کي ڏڪار ۾ اناج ڏنو، انهن کان طلب ڪيائين ايندڙ سال اگر پنهنجو ملٽيلو ڀاءُ (بن يامين) گڏ نہ آڻيندو ته توهان کي اناج نہ ملندو، پوءِ يوسف جا ڀائر جڏهن حضرت يعقوب کان پنهنجو ڀاءُ وٺي وڃڻ جو چون ته هن آيت سڳوري ۾ ان جي حفاظت جو ذڪر اچي ٿو ۽ حضرت يعقوب عليہ السلام اللهؑ سنو حفاظت ڪرڻ وارو آهي چئي فرزند کي سندس ڀائرن سان گڏ موڪلي ٿو.

مير عظيم الدين پنهنجي چاچي جي زندگي ۾ شعر چوڻ شروع ڪيا پر ان دور ۾ ڪمالات جي درجي کي اجان نہ پهتو، مير عظيم الدين اجا ننڍو هو ته سندس والد وفات ڪري ويو. جنهنڪري سندس تعليم باقاعده طور نہ ٿي سگهي.

سندس مثنوي فتح نامہ ۾ تحرير آهي تہ:

نشد باب تعليم هاذا الصبي
ڪسے غير باب علوم النبي

يعني منهنجي عمر ۾ پيغمبري تعليم جو دروازو ڪليو، يعني تہ منهنجي ننڍپڻ ۾ پيغمبري تعليم کان علاوه علم جو ٻيو دروازو نہ ڪليو. ٺٽو ان وقت علم فضل شعر و شاعريءَ جو گهوارو هو. مير صاحب فارسي شعر ۾ ڪمال حاصل ڪري مير بجار خان تائين رسائي حاصل ڪئي. جيڪو ڪلهوڙن جي دور جو آخري امير هو، بجار خان مير عظيم الدين جو تمام گهڻو قدر ڪيو، مير صاحب مير فتح علي خان جي دور ۾ مثنوي فتحنامہ لکي، جيڪا 1199هجريءَ ۾ تصنيف ڪئي وئي، (هير رانجها) جڏهن تہ مثنوي سيردل 1204 ۾ تصنيف ڪئي وئي، جنهن جي تاريخ تصنيف مير غلام علي مداح ٺٽوي هن طرح ڪئي:

زهے مثنوي تحفہ اهل بزم
عجب سيردل نامہ نسخہ زيبا

1240ھ

مير صاحب جي عنايت سان سيد صاحب جي مالي حالت بهتر ٿيندي وئي، مير صاحب 1208 ۾ هڪ عاليشان بنگلو ٺهرايو، ان بنگلي جي تعمير ۾ ان جي عمراد مير غلام علي مائل ولد مير علي شير قانع تاريخ قطعات لکيا:

زهي مڪان آنڪ عجب سال تعميرش
عجب مڪان زهي خوب قصر دل فرمود

ايضاً

چو هست بنگلہ مير عظيم الدين
عجب مڪان عظيم، عجب نشان عظيم
دلم بفرده اين خوش مڪان عظيم
بگفت سال عزيمش عجب مڪان عظيم

1208

تصنيفات:

سيد عظيم الدين جون تصنيفات سنڌي ادبي بورڊ مان جيڪي شايع ٿيون آهن انهن جو ذڪر هيٺ ڪريون ٿا: سنڌن هڪ اردو ديوان بہ ڇپجي ٿو ۽ ممڪن آهي تہ هيڏي وڏي مصنف جون پيون بہ تصنيفات هجن پر انهن جو ڪنهن کي پتو نہ پيو آهي.

(1) ديوان عظيم حسيني (فارسي) هن ديوان کي ڊاڪٽر غلام مصطفيٰ خان (سنڌ يونيورسٽي) مرتب ڪيو آهي ۽ سنڌي ادبي بورڊ مان شايع ٿيو آهي.

(2) فتح نامہ: مير فتح علي خان جي نالي سان مسنونِ هيءُ فارسي مثنوي، جنهن جي تصحيح شير محمد نظامائي صاحب (تنبو قيصر) ڪئي آهي سنڌي ادبي بورڊ مان 1967ع ۾ شايع ٿي آهي.

(3) مثنويات هير رانجها: بتصحيح و مقدمہ، حفيظ هوشياپوري، سنڌي ادبي بورڊ (ڪراچي) طرفان 1957ع ۾ شايع ٿيل آهي، هن ڪتاب ۾ هيٺين شاعرن جون هن موضوع تي مثنويون آهن:

(الف) عظيم ٺٽوي

(ب) ضياءالدين ٺٽوي

(ج) آزاد

(د) نواب ولي محمد خان لغاري

وفات: سيد عظيم الدين شڪرالاهي جي وفات 1229ھ مطابق 1814ع ۾ ٿي، مير غلام علي 'مائل' سنڌس وفات تي هيٺيون قطع چيو جيڪو "تڪملة مقالات الشعرا" ۾ هن طرح درج ٿيل آهي:

روح القدس بسال وفاتش ز غيب رود

گفتا "بجا محب علي العظيم بود"

1229ھ

مير عظيم الدين جي بنگلي جا نشان نيچل نگر وٽ جيڪو رستو حضرت شاهہ مراد شيرازي ڏانهن وڃي ٿو، اتي 2010ع تائين موجود هئا. هن بنگلي جي صحيح حالت ۾ هن دور جو آخري بزرگ سيد شاهنواز شاهہ ولد سيد نجف علي شاهہ شڪر الاهي رهندو هو. بعد ۾ اهو بنگلو صحيح سارسنڀال نہ هئڻ سبب زبون ٿي ختم ٿي ويو. راقم الحروف اڄ کان 30 سال اڳ اهو بنگلو زبون حالت ۾ ڏٺو.

مددي ڪتاب:

1) تحفة الڪرام (سنڌي)، مير علي شير قانع، مخدوم امير احمد، مطبوعہ سنڌي ادبي بورڊ.
2) معيار سالڪان و طريقت، (سنڌي) مير علي شير قانع، سنڌي ادبي بورڊ.
3) مقالات الشعراء، (فارسي) ايڊٽ حسام الدين، مطبوعہ سنڌي ادبي بورڊ.
4) ڪتاب ڳالهيون ڳوٺ وڻن جون، حسام الدين راشدي، سنڌي ادبي بورڊ.
5) ديوانِ عظيم، مير عظيم ٺٽوي، سنڌي ادبي بورڊ،
6) فتح نامہ سنڌ، سنڌي ادبي بورڊ.
7) مثنوي هير رانجهہ، عظيم ٺٽوي، سنڌي ادبي بورڊ.
8) تذڪره مشاهير سنڌ، دين محمد وفائي، سنڌي ادبي بورڊ.
9) 'تڪملة مقالات الشعرا' تاليف مخدوم محمد ابراهيم خليل ٺٽوي، تصحيح و حواشي: سيد حسام الدين راشدي (1958ع) سنڌي ادبي بورڊ.

مخدوم سليم الله صديقي
پاٽ شريف

مخدوم آفتاب احمد صديقي

مخدوم آفتاب احمد 5- جنوري 1925ع تي پاٽ شريف جي علمي ۽ ادبي ماحول ۾ جنم ورتو. علم ۽ ادب سان لڳاءُ سان گڏ سرڪاري عهدن تي پڻ رهيا. پاڻ اسسٽنٽ مختيارڪار ميهڙ ۽ دادو ڪانسواءِ مهل ڪار ٽنڊو بولا خان 1965ع ۾ بحيثيت مختيارڪار ڳڙهي ياسين ۾ 1970ع کان 1972ع تائين خدمتون سرانجام ڏنائون. جنهن کان پوءِ 1973ع تائين سڪرنڊ ۾ رهيا. جنهن بعد ايڊيشنل سٽي مئجسٽريٽ حيدرآباد مقرر ٿيا. پاڻ 30- اپريل 1980ع ۾ وفات ڪيائون ۽ پنهنجي پٺيان ٻہ فرزند اعجاز ۽ اشفاق ڪانسواءِ چار نياڻيون ڇڏيائون. سندن وڏي نياڻي منصوره ڊاڪٽر آهن، جڏهن تہ ٻيو نمبر شگفتہ ايڊيشنل سيشن جج حيدرآباد طور خدمتون سرانجام ڏئي رهي هئي جو ڪنهن بيماري سبب حياتي ساٿس وفا نہ ڪئي ۽ تازو ئي وفات ڪيائين. جڏهن تہ ٽيون نمبر نياڻي محترمہ فرح ناز ناز پروفيسر طور زبيده ڪاليج حيدرآباد ۾ خدمتون سرانجام ڏئي رهي آهي. جڏهن تہ چوٿين نياڻي زيب النساءِ اليڪٽرانڪس ۾ ماسٽرس آهي.

آفتاب صاحب عشقِ رسولﷺ ۾ ڪيتريون ئي نعتون تحرير ڪيون، جن مان ڪافي سندس ڀائٽي مخدوم سڪندر صديقي پاٽائيءَ پنهنجي ذاتي علمي ذخيري ۾ محفوظ ڪيون، جن مان ڪجهہ نمونو طور عام لاءِ اڳيان آڻجن ٿيون:

نعت مبارڪ

(1)

هوائون وجد ۾ آهن، فضا اڄ خوشگوار آهي،
زمين و آسمان تي ڪيف جو هلڪو خمار آهي.
شجر، برگ و ثمر، غنچہ جي دامن، گُل جي عارض کي،
ڏنو قدرت جي صانع حُسن جو نقش و نگار آهي.
لڳو ڪونين جي محفل ۾ غاليچو زُمُرُد جو،
اِرم ٿي ڪائنات آهي، فضا ٿي لالہ زار آهي.
گلاب افشان زمين ٿي ۽ زمن تي زر فشاني ٿي،
وڌيو وقتِ نشاط انگيز ۾ سڀ جو وقار آهي.
وسِي ڇڻ بادلن جي ڪاڪلن مان مشڪ و عنبر جي،
سٽيو سُرهاڻ سان گهوارهٔ ليل و نهار آهي.
خدائے لم يزل خُلدِ برين بخشيو خدا ٿي کي،
کُليو بابِ ڪرم شانِ ڪريمي آشڪار آهي.
اُفق شفاف ٿيو، وُسعت ملي رنگين نظارن کي،
شفق گلفام ٿيو، شام و سحر تي رنگِ يار آهي.
ٿيا شاداب ٻريٽ، زندگي تي دلڪشي ڇانئي،
حيات اندر حيات آهي، بهار اندر بهار آهي.
صدف هيرا گهُر آڇيا، صبا خوشبو کڻي آئي،
توَلد اڄ ٿيو جو دوجهان جو تاجدار آهي.
اکين ڪئي مرحبا ۽ رهگذر فردوس ٿي چمڪيا،
جتي شاهِ اممﷺ جي شهسواري جو غبار آهي.
پکين ڳايو، گل و گلزار ٻهڪيا، رقص شبنم ڪيو،
شه لولاکﷺ جو خوشنود فطرت خيرمقدم ڪيو.

(2)

ٿيو صَلِّ عليٰ جو غُل محمدﷺ جي وِلادت سان،
مُطَهَر جسم ٿيو تسنيم و ڪوثر جي لطافت سان.
ستارن جي لبن تان حمدِ باري تعہ جون اٿيون موجون،
مخاطب ٿيا ملائڪ نظمِ قدرت جي فصاحت سان.
قطارِ انبيا سلڪِ گهُر جڻ باصفا بيٺي،
اڳيان ٿيو مصطفيٰﷺ لعلِ بدخشان جي وَجاهت سان.
شهاڻا ويس پهري شاد ۽ مسرور ٿيون حوُرون،
ڏکي محبوب مرسلﷺ جي ادا انوار رحمت سان.
قدم بوسي ڪئي جبرئيلؑ اِن پر ذاتِ اطهر جي،
لڳن شبنم جا موتي جڻ گلِ خندان جي نگهت سان.
اُتاري چنڊ جي مسحور ڪرڻن سنگِ اسود تي،
محمدﷺ جي ثنا لولاک جي قدسي عبارت سان.
جُهڪيو باطل جو سر، بي زور شرڪ و بت پرستي ٿي،

فساڻ وهم جا سڀ ٿيا فنا سيلابِ وحدت سان.
ٿيو اظهار حق جو، رازِ خِلقت جي اشاعت ٿي،
عيان نورِ ازل ٿيو آدمِ خاڪي جي صورت سان.
خزان جو دور ويو، اُجڙيل چمن جي آبرو آئي،
خس و خاشاڪ ٿيا معمور پيغامِ مُسَرَّت سان.
مبارڪ! سيدِﷺ ڪون و مڪان تشريف فرما ٿيو،
مبارڪ! خاڪِ بطحا تر ٿي خوشبوئي رسالت سان.
وسائي آتش فارس، ترا طاغوت جا نِڪتا،
سُڪي ساوه جي بهر ۾ ڪاخ ڪِسريٰ جا ڪريا ڪنگرا.

(3)

لٿا ذوقِ تڪلم تي رخِ پُر نور جا جلوه،
سحر جي نور جي اُڏو ڪليا غنچن مٿي غنچا،
قلم آهي سنڀاليو تختِ شوڪت شاخِ طوبيٰ جو.
زبانِ ڪمترين کي ڪيا عطا عشقِ نبيؐ رتبا،
ثنا سردارؐ جي ٿي زيب ور اوراقِ قرآن تي،
فضائي صبح تي جنءِ جلوه گر فصلِ گل و لالہ
نظر مڪي تي اڄ سلطانِ مازاغَ البَصَرُ جي پئي،
دو عالم شوقِ آرائش ۾ پلتو گوهرِ يڪتا،
محمدؐ صاحبِ قرآن، محمدؐ قائدِ ذي شان،
محمدؐ فهم جو مالِڪ، محمدؐ علم جو آقا،
محمدؐ بخت جو پايو، محمدؐ سڀ جو سرمايو،
محمدؐ قوتِ اعليٰ، محمدؐ نعمتِ عُظميٰ،
محمدؐ شانِ محبوبي، محمدؐ آنِ مطلوبي،
محمدؐ حُسن بحر و بر، محمدؐ فيض جو دريا،
سَحابِ فيض و فحمت، سورتِ وَ الّيلِ تي گيسو،
سراپا سورتِ وَ الشّمس جي زينت رخِ زيبا،
عجم اڄ عندليب آهي سندس نغمه سرائي جو،
عرب ڳائي رهيو آ آمنہ رضہ جي لال جا سهرا،
گُلن وانگر جتي جهولو لڏي ٿو شاهِ خوبان جو،
مبارڪ آهه سا بستي، مبارڪ آهه سو صحرا،
ندا آئي تہ عطرِ جانفزا خِلقت تي ڇٽڪايو،
جو رفعت تي دُرودِ رَحمت لِلعالمينَ آيو.

(4)

بلند انسان جي ادراڪ کان درجو محمدؐ جو،
هلي افلاڪ جي بُرجن تي ٿو سِڪو محمدؐ جو.
نہ خال و خط سندس محتاج ڪنهن طرزِ نگارش جو،
ڄڻي کهڙي طرح نوڪِ قلم نقشو محمدؐ جو.
تخيل آهه بي پر، عقل و دانش بي بِساط آهي،
جتي فرمان روائي ٿو رکي رُتبو محمدؐ جو.
قريشي، هاشمي، مينار تهذيب و فضيلت جو،
نسب اهڙو نجيب ۽ نام آ سهڻو محمدؐ جو.
تجمل قاب قوسَيني، ٿَبَجرُ قلبي و عيني،
عجب انداز سان جود و ڪرم ڇانيو محمدؐ جو.
ڪمالِ آدمِ خاڪي، جمالِ مصطفيٰؐ آهي،
جمالِ خالقِ ارض و سما جلوه محمدؐ جو.
ڪيو شقُ القمر دين مبين کي جلبجا روشن،
شبِ اسريٰ جي اُبرن کي مليو عشوه محمدؐ جو.
نشانِ آشنائي مرڪ تي خوبي مؤدت جي،
طريقِ خوش نما، خُلقِ عظيم، اُسوه محمدؐ جو.
قلم جي ناز سان آيو جو اُمي بزمِ اِقرا ۾،
تہ بامِ علم تي چمڪيو مِٺو نالو محمدؐ جو.
مقدر جا سُڪل شاخ و شجر سرسبز ٿي اُسريا،
ميسر نيٺ ٿيو انسان کي سايو محمدؐ جو.
منور جنهن ڪيا ايمان جا عنوان، سلام اُن تي،
سراسر صاحبِ احسانِ بي پايان، سلام اُن تي.

شانِ رسولؐ

ڪنهن بہ انسان تي اڪيون ڀوڻي ڀروسو ڪيم ڪر،
هڪ محمد مصطفيٰؐ کي رهنما تسليم ڪر.
ساندِ سيني جي اندر احوال اُن جي شان جو،
جا خلاف ان جي هجي تحرير سا ڌونيم ڪر.
جو مٿي لوح و قلم کان ۽ ازل کان محترم،
دل جي گهراين سان تنهن سردار جي تعظيم ڪر.
ڳاءِ ڳڻ تنهن جا ڏنو اخلاق جنهن انسان کي،
زندگي ۾ عام اِن احسان جي تعليم ڪر.
ذات اقدسؐ جي تصرف جو نہ ٿي بي اعتقاد،
عاقبت ڏي ڪر نظر اِن خيال جي ترميم ڪر.
شل سندس اُلفت جي سڀ کي ٿئي فراواني نصيب
ترت يارب! اهڙو ڪو ذوقِ طلب تقسيم ڪر.

پروفيسر ڊاڪٽر محمد اشرف سمون
راڃو ڳوٺ- سال

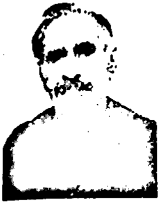

پروفيسر مراد علي راهمون
(وڃي ڪالهه ڪل ٿيا)

علم جو ڪڇي وڃڻ ۽ اهلِ علم ڪان دنيا جو خالي ٿي وڃڻ خود نبي ﷺ جي قول مطابق آخري عهد جي نشاني آهي، مون ڪنهن تذڪري ۾ پڙهيو ته مولانا محمد علي جوهر ڪنهن فرشي نشست ۾ تشريف فرما هئا، جتي شريفو فروٽ سندن اڳيان هو پاڻ ان کي کائي رهيا هئا، سندن اڳيان خالي پليٽ رکيل هئي، جنهن ۾ ان شريفو جو ٻج يعني ڪڪڙي رکي ٿي وينئي پاڻ ان ٻج ۽ ڪڪڙيءَ کي بجاءِ پليٽ جي پاسي ۾ زمين ۾ پوري ڇڏيائون، ڪنهن شخص چيو سائين اوهان ان کي پليٽ ۾ رکو پاڻ هڪدم جواب ڏنائون ته هن ملڪ ۾ شريفن جي ڏاڍي کوٽ آهي، ان لاءِ شريفن جو ٻج پوکي رهيو آهيان سچ پڇو ته هن وقت عموماً پوري ملڪ ۾ خصوصاً سنڌ ۾ اهڙن عظيم علمي، ادبي، روحاني شخصيتن جي ڏاڍي کوٽ آهي. تازو اسان جو دوست مشهور ليکڪ علمي ادبي ۽ فعال شخصيت ڪيترن خوبين جو مالڪ اسان کي داغ جدائي ڏيئي هميشه لاءِ وڃي ابدي دنيا ۾ آرامي ٿيو منهنجي مراد آهي پروفيسر مولوي مراد علي راهمون صاحب سندن تعلق ٿر جي صحرائي علائقي سان هو. بيشڪ صحرائي علائقائي، علم، ادب، تاريخ ۽ فطرت جا امين هوندا آهن نه ڄاڻي ان وارياسي علائقي قديم دور ۾ ڪهڙيون ڪهڙيون شخصيتون پيدا ڪيون ۽ اهو سلسلو الحمدالله اڄ تائين هلندو پيو اچي، بقول علامه اقبال جي:

فطرت کے مقاصد کی کرتا ہے نگہبانی، بندہ صحرائی یا مردِ کوہستانی

ان حوالي سان اسان جي عظيم محقق عالم معمور يوسفاڻي غفرالله جيڪو ڪم ڪيو آهي اهو لائق تحسين آهي ۽ هر اهل علم و ادب شناس کي ان ڪان آشنا ٿيڻ گهرجي. محترم مراد علي راهمون صاحب به ادب جي دنيا ۾ معمور صاحب جي مڪتبهٔ فڪر مان اُسريو ۽ اوچو ٿيو.

پروفيسر مراد علي راهمون جو جنم پهرئين جون 1960ع محمد حيات راهمون جي گهر ڳوٺ ڪيرلو تحصيل ضلعو عمرڪوٽ ۾ ٿيو، سندن ذات راهمون پاڙو راوتاڻي آهي. مولوي مراد علي راهمون صاحب جي وفات 9 جولاءِ 2021ع تي ٿي.

راهمون صاحب همه محبت هڪ عالم، اديب ليکڪ سماج سڌار اهل علم ۽ علم دوست فعال شخصيت سان گڏ پروفيسر گڏوگڏ سنڌ تعليم کاتي ۾ ڪاليج سائيڊ تي ڊئريڪٽر فائنسز جي عهدي تان رٽائرڊ ٿيا.

پاڻ ٿر جي پڇڻ واري علائقي مان نڪري هڪ عظيم منصب تي پهچڻ لاءِ نه ڄاڻي ڪيترا جتن ڪشالا ڪڍيائون، 2007ع ۾ ڪراچي آيا ۽ مون کان منهنجو مڪان بحيثيت ڪرايه دار جي ورتائون جيڪو تاحال وٽن ڪرائي تي آهي، مٿيون فلور سندن رهائش ۾ هو ۽ هيٺ آءٌ رهندو هئس ظاهر آهي ته ڪيتري قربت هوندي ۽ ڪيتريون نشستون ۽ ملاقاتون مشورا گڏيل هوندا هئا، هڪ دفعي پاڻ

پنهنجي پوئين زندگي ۽ غربت جو تذڪرو ڪندي فرمايائون:

"اسان ٿر ۾ مال چاريو، ناري ۾ مزدوري ڪئي، پر تعليم جي سلسلي کي بحال رکيو ته اڄ الله پاڪ هنن اعليٰ عهدن تي پهچائي ڇڏيو آهي". هڪ دفعي ڪچهري ۾ ڊاڪٽر اسد جمال پليءَ مون کي ٻڌايو ته "اسين مختلف مڊل اسڪولن ۾ پڙهندا هئاسين ۽ اسان جي (ڊاڪٽر اسد جمال ۽ مراد علي صاحب) قلمي دوستي هوندي هئي. مراد علي صاحب ان زماني ۾ مون کي انگريزيءَ ۾ خط لکندو هو ۽ تاڪيد ڪندو هو ته انگريزي ۾ خط لکو ته پنهنجي انگريزي زبان ۾ مهارت ٿئي. پوءِ اسين ڊڪشنري مان ڏکيا لفظ ڳولي خطن ۾ لکندا هئاسين." ڊاڪٽر صاحب ٻڌايو ته مون وٽ ته ڊڪشنري هئي پر مراد علي صاحب ڊڪشنري لاءِ هاءِ اسڪول جي لئبرري ويندو هو."

عرض اهو ته پاڻ دنياوي علمن سان گڏ ديني ڪتابن ۾ هميشه عالمن جا قدردان ۽ مصاحب رهيا، اهوئي سبب هو جو پاڻ پنهنجي ننڍي فرزند کي ڪراچيءَ جي مشهور مدرسي ۾ داخلا وٺي ڏنائون. جيڪو فراغت کي تمام ويجهو آهي، پاڻ چڱو عرصو سنڌ جي مشهور عالم فقيهه مفتي مننار ٿنبو آدم وٽ به زير تعليم رهيا، جيڪو جامعة الرشيد جي باني مفتي رشيد احمد جو شاگرد هو. ڪراچي خاص طور تي وچ سنڌ واري علائقي ۾ جيڪي به علمي ادبي محفلون ٿينديون هيون، پاڻ انهن ۾ هميشه بحيثيت مقرر جي مقالو لکندا ۽ پڙهندا هئا، صرف انهن مقالن ۽ سندس تحريرن کي جمع ڪجي ته هڪ چڱو موچارو سرمايو ٿي سگهي ٿو، جنهن جي لاءِ انشاءالله ڪوشش جاري رهندي. جيئن ته تاريخي حوالن سان راهمون به سما قوم جي مٿين پيڙهي جي هڪ شاخ آهي پاڻ اجتماعيت جي حوالي سان جڏهن 2007ع ۾ ڄام نظام الدين سمون واليءِ حاڪم سنڌ تي ٺٽي مڪليءَ تي ڪانفرنس ٿي ته ان ۾ حاجي نظام الدين مرحوم سان گڏ نه صرف نمائندگي ڪيائون بلڪ ڀرپور مقالو پڙهيائون، خاص طور تي ان هنڌ تي وڏي جامع انداز ۾ روشني وڌائون، اهوئي سبب هو جو ميان خالد ولهاري ۽ سردار ڏاڏا حاجي هاشم سمون آف سيڪات ڪيس قدر جي نگاهه سان ڏسندا هئا، پاڻ پيٽارو ۾ ڄام تماچي سمون صاحب جي دعوت ۾ شريڪ ٿي، ان گنجاٽيءَ جا روح روان ثابت ٿيا، حيدرآباد ۾ پروفيسر قلندر شاهه لڪياريءَ کي صدارتي ايوارڊ مليو، جنهن جي اعزاز ۾ سنڌي لئنگويج اٿارٽيءَ جي هال ۾ هڪ وڏي تقريب منعقد ٿي. هيءَ تقريب سنڌ ماڻڪ موتي تنظيم طرفان محترم محمد عثمان منگي صاحب جي ميزباني ۾ ٿي جنهن جو روح روان ڊاڪٽر اسد جمال پلي هو. هن تقريب ۾ مولوي مراد علي راهمون صاحب پنهنجي بهترين خطيبانه انداز ۾ سائين لڪياري صاحب کي خراج تحسين پيش ڪيو، پاڻ ڪاليج ۾ اچڻ کان پهريائين پاڻ پبلڪ اسڪول حيدرآباد ۾ استاد رهيا ۽ حيدرآباد جي هر علمي ادبي محفل کي پنهنجي مخصوص خطاب سان نوازيندا رهندا هئا جيئن ته پاڻ ايم.فل جي ريسرچ جي سلسلي ۾ علامه مهرو دل جي قرآن مجيد جي ٽيهين سيپاري جي تفسير تي بهترين ڪم ڪيائون، هن سڄي ڪم جي رهنمائي محترم معمور يوسفاڻي صاحب ڪئي، معمور صاحب نه صرف هن مسودي جي ڪاپي هٿ ڪري ڏني، پر پاڻ راهمون صاحب کي علامه مهرو دل جي تربت به هٿ ڪري ڏنائون، جيڪا پراڻ ڪنڌيءَ تي عبدالصمد جي قبرستان ۾ دونهائو لڳ آهي، هن سفر ۾ معمور يوسفاڻيءَ جي شوق ڏيارڻ تي پاڻ پراڻ درياهه تي عاليشان تحقيقي مقالو لکيائون، جيڪو پوءِ ٿماهي مهراڻ ۾ شايع ٿيو آهي. پاڻ سائين معمور يوسفاڻي جي محبت تربيت ۾ گهڻو رهيا، تنهنڪري ٿر جي علمي، ادبي

شخصيات جو ڪين تمام گهڻو مطالعو رهيو، خاص طور تي عالمن ۽ مدرسن جي حوالي سان ڪين تمام گهڻي معلومات هئي، پاڻ منهنجي هڪ بهترين ساٿي ۽ دوست جي حوالي سان تہ احترام ڪندا هئا، پر جڏهن ڪين خبر پيئي تہ منهنجو والد حضرت محمد عثمان قراني رحہ صاحب جو شاگرد هو تہ ويتر گهڻو احترام ڪرڻ لڳا، ايتريقدر جو قراني رسالو ولهيڻ مان جيڪو 1936ع ۾ نڪرندو هو ان جو عڪس بہ مون کي ڏنائون، جيڪو اڃان تائين مون وٽ موجود آهي.

اردو يونيورسٽيءَ جي هڪ تقريب ۾ قرآن پاڪ جي تلاوت جيڪا مٺي آواز ۽ قراة جي اصولن تي ڪندا هئا، ڪين سڏيو ويو تہ پاڻ سورة بقره جي رڪوع جي نثري ترجمي ۾ جڏهن صمٌ بڪمٌ عميٌ جو لفظي ترجمو ڪيائون، پوءِ چيائون تہ انهن جي اهڙي مت مٺي، ان تي تقريب جي صدارت ڪندڙ مشهور دانشور آغا سليم ڪين سڏي ان نثري ترجمي جو داد ڏنو ۽ سندس ٻوليءَ جي وسعت جي تعريف ڪئي.

آءٌ سمجهان ٿو تہ مون ڪيس تمام ويجهو ڏٺو پاڻ هم وقت ديني، ادبي سماجي ۽ اصلاحي ڪمن ۽ جنبي سان واڳيل رهندا هئا، خاص طور تي مٿن ديني فڪر تمام گهڻو غالب هو، ان فڪر جي تگ دو ۾ رهندا هئا بقول علامہ اقبال:

اسی کشکش میں گئی میر کاراتیں۔
کبھی سوز و ساز رومی کبھی پیچ وتاب رازی

ڪراچي يونيورسٽيءَ سنڌ جي سمان دور تي هڪ وڏو پاڪستان ليول تي سيمينار منعقد ڪيو. هيءُ سيمينار سنڌي ڊپارٽمينٽ جي طرفان منعقد ٿيو ان وقت محترمہ خورشيد عباسي سنڌي ڊپارٽمينٽ جي چيئرمين هئي. جنهن ۾ پوري سنڌ جي وڏن عالمن اسڪالرن دانشورن شرڪت ڪئي جنهن جي هڪ سيشن جي صدارت سردار حاجي محمد هاشم سمون مرحوم سيڪاٽ واري ڪئي، خود مون کي بہ مقالي پڙهڻ جو اعزاز مليو ۽ ان موقعي تي مقالن تي مشتمل هڪ ڪتاب ڇپجي پڌرو ٿيو، جيڪو ان عهد تي هڪ دستاويز جي حيثيت رکي ٿو. هن سيمينار لاءِ پاڻ ڊاڪٽر اسد جمال پلي صاحب کي ڪميٽي ۾ ميمبر طور ڪنيائون. ڊاڪٽر صاحب ان وقت جناح اسپتال ۾ نيورلاجي ۾ ڊپلوما جو ڪورس ڪري رهيو هو، پوءِ ٻنهي گڏجي سيمينار جي اخراجات لاءِ ان وقت جي سنڌ اسيمبلي جي ميمبرن حاجي علي مراد راڄڙ ۽ عبدالرزاق راهمون کي پڻ پاڳي پائيوار ڪيو. آءٌ دعويٰ سان چوان ٿو تہ ان سموري ڪم جو ڪريڊٽ صرف ۽ صرف مولوي مراد علي راهمون صاحب جي طرف وڃي ٿو. مولوي اميرالدين مهر جي قرآن پاڪ جي ٿيل ترجمي ۾ پاڻ ڪين مڪمل علمي سهڪار ڪيائون، جنهن جو اعتراف خود مهر صاحب بہ ڪيو آهي. پاڻ آخر ۾ ڍاٽڪي زبان ۾ قرآن پاڪ جو ترجمو ڪري رهيا هئا، جيڪو نامڪمل رهجي ويو. پاڻ 20 گريڊ جي پروفيسر، ڊئريڪٽر هجڻ جي باوجود سندن برادريءَ ۾ مولوي مراد علي راهمون جي نالي سان ان ڪري بہ مشهور هئا جو پاڻ هڪ طويل عرصو عمرڪوٽ جي مدينہ مسجد ۾ امام ۽ خطيب رهيا، جتي سندن ڪيترا شاگرد رهيا، گڏوگڏ سيد علي مردان شاهہ ڪان نہ صرف مڊل اسڪول منظور ڪرايائون، بلڪہ گڏوگڏ ان ڳوٺ کي ٽائون جو درجو ڏياريائون، اهو سندن هڪ اهم ڪم آهي. جو هڪ تعليمي اداري جو بنياد وڌائون، جتي سون جي تعداد ۾ صحراءِ ٿر جا ٻار اڄ بہ تعليم جي زيور سان آراستہ ٿي رهيا آهن، پاڻ علائقي، عمرڪوٽ ان جي آسپاس خاص طور تي راهمون برادريءَ ۾ حق سچ ۽ انصاف جي حوالي سان ايترا تہ مقبول هئا جو برادريءَ جي هر فيصلي ۾ ڪين امين طور چونڊيو ويندو هو، پاڻ سياسي طور تي قول قرار ۽ پنهنجي موقف ۾ تمام گهڻو پختا ۽ مضبوط هوندا هئا. جنهن جي ڪري پوري ضلعي ۽ برادريءَ ۾ ڪين عزت جي نگاهہ سان ڏٺو ويندو هو. قوت بياني دلائل جي اعتبار سان ايترو

ته سندن وزن هوندو هو جيئن بقول محترم اسد جمال پلي صاحب جي ته رني ڪوٽ جي سيمينار ۾ ايم.ايچ.پنهور صاحب کان ڪيترا سوال ڪيائون، جن جو هن وٽ ڪو معقول جواب نه هو، ڪراچيءَ ۾ ڪڏهن شانتي نگر واريءَ مسجد ۾ امام صاحب نه هوندو هو ته پاڻ جمعي جي نماز ۽ تقرير جو ڪين اعزاز ملندو هو، امانتداري ۽ ديانت داري ايمان جو حصو آهي.

عالمن نيڪن ۽ صالحن جي تمام گهڻي عزت ۽ احترام ڪندا هئا، مون کي ته پنهنجي وڏي برادر جي حيثيت سان نه چاهي ڪيترا ذاتي مشورا ونندا هئا، جيڪو سندس وسيع قلبي جو مظهر هو، جيڪو تمام گهٽ ماڻهن ۾ هوندو آهي، پنهنجي اولاد کي ويهي سمجهائڻ وقت مون جهڙي ناچيز ماڻهوءَ جي تعريف ڪندا هئا، جنهن جو شايد آءٌ مستحق به نه هجان اهو سندن حسن ظن جو اعليٰ مثال هو ظنو باالمؤمنين خيراً- الحديث.

هڪ دفعي وٽن سندن برادريءَ جو عالم انديا کان آيل هو جيڪو نه صرف دارالعلوم ديو بند جو فارغ التحصيل هو پر گڏوگڏ جميعة العلماء هند جو راجستان جو عهديدار به هو، ان جي وڏي پرتڪلف دعوت ڪيائين، جنهن ۾ هن احقر کي به مدعو ڪيائون ۽ وڏي علمي ديني مجلس رهي، پاڻ ڪراچيءَ ۾ ڪيترن مذهبي پروگرامن ۽ ريڊيو ۽ ٽي.ويءَ تي ايندا هئا ۽ هڪ مصلح جي حيثيت سان ان ذميداريءَ کي ادا ڪندا هئا.

ريٽائر ٿيڻ کان پهريان 3 سال ايجوڪيشن ۾ ڊئريڪٽر فائنس سنڌ رهيا، پر سندن وضع قطع اُهائي عالمانه رهي وڏائي، فخر، تڪبر کان پري ۽ پاسيرا رهيا. ريٽائر ٿيڻ کان پوءِ مون سان رابطي ۾ رهيا ته آءٌ فارغ آهيان ڪو ديني ڪم مستقل ڪيو وڃي يا ڪٿي ڪنهن ديني اداري جو بنياد وڌو وڃي، جيئن ته آخرت سنورجي سگهي. ان نيڪ نيتي ۾ هئا، پر شايد رب جي طرفان سندن داڻو پاڻي مختصر هو، 9 جولاءِ 2021ع تي مغرب نماز کان پوءِ پنهنجي پٽ سان گڏ ويٺل هئا ته ڪين اٽيڪ ٿيو، هڪ لمحي ۾ سندن ساهه جو پکي پرواز ڪري ويو.

پکي پر سوئيا پيچرو پراڻو،
اجهو اڏاڻو دادن پنهنجي ديس ڏي.

مراد علي صاحب پنهنجي پويان چار پٽ جن مان هڪ مولوي ڪليم الله صاحب جيڪو فارغ التحصيل ٿيڻ وارو نيڪ سيرت عالم فرزند آهي،۽ سندس پيو اولاد به نيڪ صالح اولاد آهي، جيڪو سڀ کان وڏو ترڪو دن دولت آهي يعني صالح اولاد، سندس جنازي نماز ڪراچي دارالعلوم جي مدرسي بيت المڪرم ۾ رات جي ليٽ حصي ۾ پڙهي وئي، جنهن ۾ تمام وڏي انگ ۾ ماڻهن شرڪت ڪئي، ان مان اندازو لڳائي سگهجي ٿو ته پاڻ ڪيترا هردلعزيز ۽ راه رسم رکڻ وارا هئا، جڻ پنهنجي پويان هڪ وڏو انگ دوستن احبابن جو ڇڏيائون، سندس عزيز دوستن مان راقم الحروف ڊاڪٽر محمد اشرف سمون کان سواءِ مولوي محمد طاهر ولد علي محمد راهمون، ڊاڪٽر اسد جمال پلي، سنجر عمران راهمون، ريحان شاهه، فيصل شاهه، حاجي سراج سومرو، حاجي خالد سومرو، کان علاوه سيد سردار شاهه ته سندس شاگردن مان آهي. ان کان سواءِ ڪيترا عزيز دوست هئا جن جو ڳڻو موچارو تعداد آهي، ڪين اوچتو داغ مفارقت ڏيئي ويو، آخر ۾ آءٌ سندس پوين کي عرض رکندس ته مولوي مراد علي راهمون صاحب جن جا مقالا، تحريرون، تقريرون جيڪي به وٽن محفوظ آهن انهن کي جمع ڪري هڪ ڪتابي شڪل ۾ شايع ڪن ته جيئن سندن پورهيو محفوظ ۽ مامون رهي سگهي.

◙

قادر بخش 'مخلص' چانڊيو
دڙيلو

ڪمال اختر چانڊيو

ڪمال خان ولد بهادر خان چانڊيو ڳوٺ گهنور خان چانڊيو تعلقو ڪنري ضلعو عمرڪوٽ جنم 1- جنوري 1949ع تعليم پنهنجي ڳوٺ جي پرائمري اسڪول ۾. تعليم پنج درجا سنڌي ۽ قرآن شريف ناظره پورو ڪيائين. سندس والده جيڪا سدائين بيمار رهندي هئي، هرڪو پنهنجي گهر جي ڪم ڪار ۾ پورو، ڪير پنهنجو گهر ڇڏي ٻي جو گهر سنڀالي، گهر جو سڄو نمو ڪمال خان جي حوالي. پاڻي ڀرڻ، ڪاٺيون ڪرڻ، ويجهي ۾ اٽي پيهڻ واري مشين به نه هئي، ڪٽڪ پيهڻ لاءِ به جنڊ ڪان ڪم وٺڻو ٿي پيو، ماءُ سان اسر جو اٿي جنڊ پيهائڻ به ڪمال جي نمي. ماءُ پيءُ ڏاڏي جي حڪم جي ڪڏهن به نافرماني نه ڪيائين.

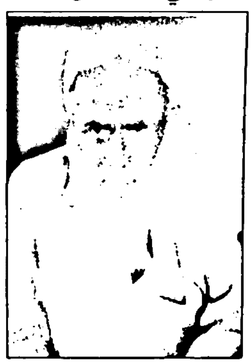

جنهن به ڪم تي وجي ڏاڏي عرس خان ۽ والد جي پيرن تي هٿ رکي موڪلائي پوءِ وجي سندس ويجهيون ماتتياڻيون جن ڪي ڪڏهن به نه چيائين ته، اچي ماني پچائڻ ۾ ڪا مدد ڪري، ماني پچائڻ، پاڃي رڌڻ، مهمانن جي خدمت ڪرڻ اهي سيئي ڪم سندس نمي اوطاق تي مهمانن جي خدمت ڪرڻ ۾ ٽر (گوگاس) ضلعي مٽي جو ملوڪ جوٽيجو، مانيون ڪٽڻ، ديگڙا پاڃي جا مٽي تي ان جي حوالي، زميندار هئي ڪٽڪ پنهنجي، مينهون، ڳئون، گهوڙا، ڪير ڏونرا، لسيون جام هيون، ڪير مٽي تي ڪٽي وڪڻڻ جو رواج ڪونه هو، ملاوٽ ڪابه نه هئي. ڪير ڏونرا، مکڻ ڪاصو خوش ٿيو ۽ مهمانن جي آڳيان مکڻ، ڪير، ڏونرا ڪارائي خوش پئي ٿيا، مرٽي، پرٽي، هر ڪاج ۾ پلاءُ جون ديڳيون پچائڻ ان ڪم ۾ به ڪمال شاهه ڪاريگر، پلاءُ رڌڻ سيکارڻ اهو منهنجي ناني رمضان کان سکيو، ڪمال جي پلاءُ رڌڻ جي هاڪ هئي جتي به ڪو ڪاج ٿيو، ڪمال پهچي ٿي ويو، پئسو نه پنجڙ ٺلهي واهه واهه تي ڪمال جي ڪلهي تي ڪانا، غريب هجي، امير هجي شل ڪو ڪمال کي سڏ ڪري سڄو ڪم خيرخواهيءَ سان ڪري پورو ڪندو هو، هئي سچائي، لوڀ نه لالچ، ڳوٺ ۾ يا ڪو پري جو ڪو بيمار ٿيو ان کي ڏينهن ۾ ڏهه ڏهه پيرا ڏسڻ ان جي خدمت ڪرڻ ۾ ڪمال ڪڏهن به نه گهٽايو. فنڪارن جو اوطاق تي اچڻ انهن سان لڳ ڀڳ جي ڪري ڪمال پڻ موسيقي جي ڳُرن مان واقف ٿي ويو ۽ فنڪارن سان گڏ ٻاجي تي ڪافيون، غزل ترنم سان ڳائي ويندو هو. ايڏو تيز حافظو هڪ دفعي ڪنهن شاعر جو ڪلام ڪنهن جي واتان ٻڌي بروقت ياد، آواز به بهترين ان شوق کي برقرار رکڻ لاءِ هڪ جدا محفل (منڊلي) مچائي وڌائين. رات جو اوطاق تي دلي تي پکواز کان سواءِ ڪلام، ڪافيون چوڻ جيڪي سندس ساٿي ٿيا ۽ ڳائيندا رهيا، انهن ۾ سهراب خان چانڊيو، مراد علي چانڊيو، ڪريم بخش چانڊيو، متارو چانڊيو، ابراهيم ڪوسو، ڪانڊيرو خاصخيلي، منڻار پيل، عزيز پيل وغيره ڪمال هر فن موليٰ اسان جي

ڳوٺ جي ويجهو محمد يوسف چانڊيئي جي ڳوٺ ۾ والي بال ميچ جون ٽورناميٽون ٿينديون هيون، انهن ۾ شرڪت ڪرڻ، ان شوق ۾ اسان به پنهنجي ڳوٺ ۾ والي بال جو گرائونڊ ٺاهي مقابلا ڪرايا.

پوءِ سنڌس ٽيم جا مقابلا، چمبڙ جي ٽيم، لانڊي جي ٽيم، ساماري جي ٽيم، ٽالهي جي گرگيجن جي ٽيم، اهري جي ٽيم ۽ ٻين مقامي ٽيمن سان مقابلا ٿيندا رهيا، ڪمال جي ٽيم جو ڪپتان محمد حاصل مسرور هوندو هو، الله ورايو نديم، عبدالحڪيم، سهراب، غلام حيدر فوجي ۽ مراد علي سنڌس ساٿي هئا.

ملهه ۾ به ڪمال واهه جو نالو ڪڍيو. هر ميلي ۾ ملاڪڙي ۾ ڪمال لٽو پيو آهي، ڪمال جي اها عادت هوندي هئي ته جڏهن به ڪنهن راند يا ٻي ڪنهن ڪم تي روانو ٿيندو هو خاص ڪري سنڌس ڏاڏي عرس خان جي پيرن تي هٿ رکي اجازت وٺي پوءِ روانو ٿيندو هو، ڏاڏي جي نظر به گهٽ ٿي ويئي هئي، انڪري پاڻ ڏاڏي جي خدمت ئي ڪندو هو، ڏاڙهي ٺاهڻ، ڪپڙا ڌوئڻ، ڪڏهن ڪڏهن ڏاڏا جي حڪم تي ترنم ۾ ڪلام ٻڌائڻ مطلب ته ڪيس سدائين خوش رکيو ٿي آيو، ان نموني جڏهن به ملاڪڙي ۾ ويو سدائين ملاکڙو کٽي ٿي آيو، ٻي جوڙ جي ملهن سان به مقابلو ڪري ڪين هارايائين، ملوڪ نهڙيو، پير جي سامي بدين وارو، غني ٽالپر، عاشق ٽالپر، پڙيو پيل، بشير گشڪوري ٽالهي وارو ۽ محمود کهيري سان ڪامياب ملهون ڪيائين.

ملهه ۾ سنڌس استاد سانوڻ چانڊيو (جيڪو يڪي خاصخيلي جو استاد هو) خدا بخش مجاهد چانڊيو (شاعر) ۽ خميسو اوٺو (خانور اوٺا) مشهور ملهه پهلوان هئا، سنڌس شاگردن ۾ محمد ابراهيم ڪوسو ۽ قائم چانڊيو ٽاليوارا ملهه آهن.

ڪمال خان جو سڄو خاندان پاڪستان ٺهڻ کان وٺي آخر تائين مسلم ليگ سان وابسته رهيو، ان خانداني جذبي جي ڪري ڪمال خان پڻ مسلم ليگ ۾ رهيو. 23 فيبروري 1997ع تي جڏهن خدمت ڪميٽين جو قيام عمل ۾ آيو، جيڪو ضلعي سطح کان وٺي تعلقي، يونين سطح تائين ميمبر چونڊي غريب عوام کي سڌو انصاف مهيا ڪرڻ، پوليس، راشي آفيسرن تي نظر رکڻ، پاڻي چوري، بجلي وغيره ۾ بدعنوان آفيسرن تي نظر ۽ ٻيا ڪيئي ڪم ته انهن جي نگراني لاءِ رضاڪارانه طور هڪ سال جي لاءِ ميمبر چونڊيا ويا، ڪمال انهيءَ ڪميٽيءَ جو ضلعي جو ميمبر چونڊيو ويو.

آءٌ ته اڄ به سوچان ٿو ته ڪمال ڪان ڪهڙو ڪم ويو جيڪو نه ڪيائين، هر ڪم ۾ حصيدار اسان هئاسين؛ راقم قادر بخش 'مخلص'، الهورايو نديم، محمد حاصل 'مسرور'، صلاح محمد 'ساحر'، محمد هارون 'مقبول'، راهب 'مهجور'، ڪريم بخش 'ڪاظم'، منٺار 'مسڪين' پيل، عزيز 'اشراف'، پير بخش 'پرواز'، ۽ ٻيا، استاد المحترم سائين 'معمور' يوسفاڻيءَ جي شاگرديءَ ۾ شامل هئاسين، جيڪو اسان شاگردن کي شفيق پيءُ وانگر پنهنجا ٻچا سمجهي، اسان جي شعرن جي اصلاح ڪندو رهندو هو. اسان جا پروگرام گڏجاڻيون جيڪي ڪمال کي متاثر ڪري ويون ۽ پاڻ به انهن ڪچهرين ۾ حصو وٺڻ لڳو. هر فن مولا ته اڳيئي هو شاعريءَ واري فن ۾ به ڪاهي پيو، ڪجهه ٿڪو شعر چوڻ 'ڪمتر' جي تخلص سان شعر ٺاهي ترنم سان ڳائي ٻڌائيندو هو، ۽ اهي شعر ڪاپي تي لکندو رهيو ٿي ۽ جيئن ئي سائينءَ 'معمور' سان تعلق جڙيس ۽ اسان ڪان به وڌيڪ سائين سان ميل جول ڪري ورتائين ۽ ڏينهن ۾ ڏهه شعر چوڻ ڪمال، ڪمال ڪري ورتو، سائين استاد المحترم جي مشوري سان 'چانڊيا پبليڪيشنس' قائم ڪئي ويئي، جنهن جو صدر محمد حاصل 'مسرور'، نائب صدر ڪمال 'اختر'، خزانچي الهورايو نديم، جنرل سيڪريٽري راقم (قادر بخش 'مخلص') چونڊيا ويا. ان گڏجاڻي ۾ ئي 'ڪمال اختر' جي شعرن جو مجموعو منظرعام تي آڻڻ جو فيصلو ڪيو ويو، مون سنڌس ڪلام لاءِ لکيو ته بحمدالله اسان پنهنجي ان ڪم ۾ اڄ ڪامياب نظر پيا اچون، جو ڪتاب توهان سڀڻن جي هٿن ۾ آهي، آءٌ جناب سائين معمور يوسفاڻيءَ جو ٿورائتو آهيان جنهن جي ساٿ ۽ تعاون

سان ٿي هي ڪتاب ميدان تي آيو آهي، اڳتي به انشاءالله تعاليٰ سنڌس سلٽ اسان سان رهندو. (فقط 13- ڊسمبر 1981ع توهان جو 'مخلص' چانڊيو جنرل سيڪريٽري 'چانڊيا پبليڪيشنس' ڳوٺ گهنور خان چانڊيو).

'سنيها سرير جا' ڪمال جا جيڪي ڪتاب جي باري ۾ ۽ استاد المحترم معمور يوسفاڻي جي عقيدت ۾ جيڪي به اکر چيائين: آءٌ نه وڏو اديب آهيان ۽ نه ڪي وڏو شاعر جنهن جي ڪلام جو مجموعو ڇپائي عوام آڏو آڻجي مگر منهنجي دوستن منهنجي همت افزائي خاطر، منهنجو ڪجهه ڦڪو ڪلام پنهنجي اداري 'چانڊيا پبليڪيشن' جي طرفان شايع ڪري هڪ انوکو قدم کنيو آهي، جنهن لاءِ آءٌ 'پبليڪيشنس' جي سڀني عهديدارن جو ٿورائتو آهيان، آءٌ پنهنجي استاد المحترم جناب معمور يوسفاڻيءَ صاحب جو نهايت ٿورائتو آهيان، جنهن هڪ شفيق استاد جي حيثيت سان منهنجي هر طرح رهنمائي ڪئي آهي ۽ اڃان به اها مهرباني جاري آهي. شال! ڪين الله پاڪ خضري عمر عطا فرمائي ته جيئن پاڻ مون جهڙن اڀوجهن جي رهنمائي ڪندا رهن. (آمين) آءٌ جناب محمد سومار شيخ، جناب عابد لغاري، جناب بشير احمد چانڊيئي، جناب الله بچايو 'مشتاق' ۽ جناب عبدالعليم شاهه آزاد جو ٿورائتو آهيان، جن منهنجي هن شعري مجموعي بابت ۽ منهنجي لاءِ تعريفي ڪلمات لکي منهنجي همت افزائي ڪئي آهي، خادم ڪمال، اختر چانڊيو، شيخ محمد سومار لکيو ته: "دلبر هن دنيا ۾ وڃي رهندو واس."

منهنجي ياءُ ڪمال اختر چانڊيئي جو هي ڪتاب 'سنيها سرير جا' اوهان جي هٿن ۾ آهي، انهيءَ ڪتاب ۾ اختر جي اندر جا سنيها، حمت، نعت، مناجاتن، منقبتن، واين، ڪافين، غزلن ۽ بيتن جي صورت ۾ قطار ڪري اُڀا آهن. شاعريءَ جي انهن صنفن ۾ فصاحت بلاغت ۽ سلاست سان گڏ وزن ۽ لئه پڻ آهي. وڏا ڀاڳ آهن انهيءَ خطي جا جتي اهڙا سپوت سامائجن ٿا ۽ وطن عزيز جو نالو روشن ڪن ٿا. منهنجو سائين ٿر جو رهبر 'معمور يوسفاڻي' پڻ مبارڪن جو حقدار آهي، جنهن ٿر ۾ ادبي لهر پيدا ڪئي آهي ۽ سمنڊ جي اٿاهه ڇولين وانگر هڪ ادبي لهر ٻئي اوڀار لاءِ تيار ٿئي ٿي ته ان کان اڳ هو ٻي لهر اوڀاريو ڇڏي.

اهڙائي آهين صاحب منهنجا سپرين.

آءٌ هن مجموعي جي مصنف ڪمال 'اختر' کي دلي طرح سان مبارڪ پيش ڪريان ٿو، جنهن ٿر جي ضلعي جي ادبي تاريخ ۾، واڌارو آندو آهي ۽ اميد اٿم ته چانڊيا پبليڪيشنس انهي ڏس ۾ روشن مستقبل جي ضمانت ٿي رهندي، انشاءالله تعاليٰ (محمد سومار شخ لاڙ ميوزم، بدين).

محترم عابد لغاري صاحب لکيو: ٿر "ٿر اندر ٿاڪ. ٿرپارڪر سنڌ جو عجيب ۾ عظيم ضلعو آهي، هتي جون حالتون ڪڏهن به ساڳيون نه ٿيون رهن برسات پئي ته واريءَ جا ڊڙا به ڪشمير ٿيو پون، ساوڪ ۽ هبڪار عجيب منظر پيش ڪن، ۾ جي لڳاتار بوند به نه پئي ته وڻ ٻوٽا ته سُڪيو وڃن مال متاع مريو وڃن، ۽ ويچارا انسان به زندگيءَ کان آزرهه کان آزردهه ٿيو پون، اهڙي علائقي ۾ علم و ادب جو ذوق ۽ شوق پيدا ٿيڻ ۽ قائم رهڻ بلڪ ٻين علائقن کان گوءِ ڪٽڻ، واقعي اها ان جي عظمت جي نشاني آهي. ادب جي مختلف صنفن تي هن علائقي مان اڪثر ننڍا وڏا ڪتاب ايندا رهن ٿا، 'سنيها سرير جا'، جناب اختر چانڊيئي جي ڪلام جو انتخاب چانڊيا پبليڪيشنس طرفان شايع ٿيو آهي، ڪيرون لهي 'مخلص مهراڻوي' ۽ سنڌس ساٿي جن پنهنجي ذاتي ذوق ۽ ڪوشش سان ڪمال اختر صاحب جو بهترين ڪلام مجموعي جي صورت ۾ آڻڻ جو پهه ڪري انهيءَ جوت کي زنده رکيو آهي، جيڪا لاٽ ٿر جي پڙن مان ڪڏهن ڪٿان ڪڏهن ڪٿان ٻرندي نظر ايندي آهي. جناب ڪمال 'اختر' جيءِ ڪلام ۾ شعريت جي هر صنف نهايت موزون ۽ پرڪشش نظر اچي ٿي، حمديه ڪلام کان مناجات ۽ نعت شريف يا منقبت ڪيس سڻن شاعرن جي صف ۾ آڻي بيهاريو آهي، ساڳي وقت نظم، غزل، بيت يا ڪافيءَ جي صنف ۾ پڻ هو ڪنهن کان پوئتي ناهي، انسان جي

اندر جو آواز روحانيت جي گھرائي ۽ حقانيت جي بحر مان غوطا کائي نڪتل هوندو آهي، (عابد لغاري ايڊيٽر ماهنامہ نئين زندگي حيدرآباد)

سائين عبدالعليم شاهہ آزاد لکيو تہ: ڪمال خان (ولادت 1- جنوري 1949ع) ولد بهادر خان چانڊيو جيڪو چند سال اڳ فقط وانجهي ۽ والي بال ٽيم جو سٺو رانديگر ۽ پئي جوڙ جي بهترين ملھ جي حيثيت سان سڃاتو ويندو هو، سو اوچتوئي اوچتو سال 1976ع ڌاري 'ڪمتر' تخلص سان ادبي ميدان تي نڪري آيو ۽ مشاعرن ۾ شريڪ ٿيڻ لڳو، مٿان جو ڪيس سنڌ جي عظيم شاعر، دانشور، مفڪر ۽ محقق جناب معمور يوسفاڻيءَ جھڙو استاد مليو تنهن ڪيس 'ڪمتر' مان 'اختر' بنائي ڇڏيو، ۽ هينئر هو ادب جي آسمان تي نهايت آب و تاب سان چمڪي رهيو آهي. (عبدالعليم شاهہ 'آزاد' ڪاظمي صدر تاج اڪيڊمي جهڏو)

"سنيها سرير جا" لاءِ قطع تاريخ (نظم)

سنيها ۽ پيغام سهسين ٻڌاسين،
ڪي اڪرين سان پيغام ڏيندي ڏٺاسين.

ڪي پيغام اهڙا ڪڙا ۽ ڪسارا،
ٻڌڻ سان ٻچ ٻچ خفا ٿي پياسين.

جڏهن يار 'مخلص' ٿيو مهربان آ،
تڏهن چاڻ حاسد سيئي مارياسين.

ٿين ٿا سنيها ڪي سهڻا سلوڻا،
جنين جي ٻڌڻ سان فدا ٿي پياسين.

'ڪمال' آهي 'اختر' جو اهڙو سنيهو،
ٻڌڻ سان 'مشتاق'، 'مسرور' ٿياسين.

سنيها سرين جا 'اختر'، 'ڪمال'،
1942
مليا 'حال' سان سال تڏهن ٿياسين.
39
1942 + 39 = 1981ع

'سنيها سرير جا' جي تقريب رونمائي مهراڻ آرٽس ڪائونسل حيدرآباد ۾ ڪمال 'اختر' چانڊيو جي مجموعي ڪلام 'سنيها سرير جا' تقريب رونمائي زيرصدارت جناب معمور يوسفاڻي جي ٿي ان موقعي تي مهمان خصوصي اسڪالر علامہ حضرت مولانا غلام مصطفيٰ قاسمي جن هئا. علامہ قاسمي صاحب فرمايو، چانڊيا پبليڪيشنس ٿرپارڪر جي دور دراز خطي ۾ ادب جي شمع روشن ڪري هڪ مثالي ڪم ڪيو آهي، هن صاحب چانڊيا عالمن ۽ اديبن جي سنڌي ادب جي خدمتن تي پڻ روشني وڌي ۽ فرمايائين تہ آءٌ دعا ٿو ڪريان تہ سائين معمور يوسفاڻيءَ جو جيڪو قافلو آهي اهو سدائين روان دوان رهندو.

جناب معمور يوسفاڻي، عابد لغاري، درمحمد ڪمال 'مخلص' چانڊيو، 'مسرور' چانڊيو، تقريرن بعد ڪمال اختر صاحب ڪلام بزبان شاعر پيش ڪيو. (روزاني عبرت حيدرآباد خميس 14 جنوري 1982ع)

استاد المحترم معمور يوسفاڻيءَ جي چوڻ سان ڪمال اختر سنڌ لطيف ادبي مجلس سلام ٿرپارڪر ڪلچرل سوسائٽي ان ڪان سواءِ جميعت العلماء اسلام حضرت مولانا فضل الرحمٰن گروپ جو ميمبر پڻ رهيو. ڪمال ۽ 'اختر' جو دوست محمد ابراهيم ڪوسو جنهن کي پڻ شاعري جو شوق هو، ان کي بہ سائين معمور سان ملائي تخلص ڏيئي ابراهيم 'عارف' جي نالي سان مشهور ٿيو، جيڪو حال حيات سٺو شاعر آهي.

اسان جي ڳوٺ کي ويجهو شير خان چانڊيو ڳوٺ ۾ احياءُ العلوم وڏو مدرسو هو جنهن ۾ حضرت مولانا محمد عثمان قراني رحہ جي مدرسي تي فارغ ٿيل حضرت مولانا غلام رسول چانڊيو ۽ حضرت مولانا ڪريمداد رحہ چانڊيو، قمبر وارو جيڪو شيخ الهند مولانا محمود الحسن ديوبندي جو پاڪستان ۾ پهريون شاگرد هو، جنهن وٽان بہ سائين غلام رسول تعليم حاصل ڪئي، سائين غلام رسول جا شاگرد ايران تائين بہ پکڙيل هئا، جنهن جا شاگرد اسانجي ڳوٺ ۾ تبليغ جي لحاظ سان ايندا هئا ۽ انهن

جون ڳالهيون غور سان ٻڌندا هئاسون، انهن ۾ هڪ قاري محمد موسيٰ سومرو ڳوٺ سومرن جو پار ضلعو ٿرپارڪر جنهن جي اچ وڃ وڏيڪ اسان جي ڳوٺ سان رهي گهڻو ڪري هر جمعي تي تقرير ڪندو هو، جنهن ڪي سائين حضرت غلام رسول موڪليندو، جنهن جي صحبت ۾ ڪمال اختر ۽ پيا به ڪافي شامل ٿيا. ڪمال اختر به انهيءَ بزرگ کان فيض حاصل ڪيو ۽ پنجئي وقت نماز ۽ الله جو ذڪر ڪرڻ ۽ سونهاري مبارڪ رکي نبي ڪريم ﷺ جي سنت ڪي زنده رکيائين، ڏينهن رات الله جي ذڪر ۾ مشغول.

حلقهٔ معمور ۾ نون توڙي پراڻن جي شامل ٿيڻ جو سدائين ڪمال اختر ڪي اونو رهيو ۽ هميشه پڇندو رهيو ڪهڙا ڪهڙا سائين جي حلقهٔ ۾ شامل ٿيا آهن اهڙو سچو ساٿي باوفا شايد ڪو اهڙو هجي هن وقت به حلقهٔ معمور ۾ نوان شاعر شامل ٿيا ۽ ٿين پيا انهن ۾ (1) نيازمحمد نياز چانديو، (2) اعجاز ڀاٽيپوٽو، (3) عطر گل، (4) عطا الله، (5) عطا چانديو، (6) بلاول چانديو، (7) عبدالمالڪ چانديو، (7) محمد ايوب 'عزم' چانديو وغيره. حلقهٔ معمور ڪي جيڪا عزت، مان مرتبو ۽ ڊاڪٽر اسد جمال پلي ۽ نون توڙي پراڻن شاعرن جي اصلاح ڪندڙ سنڌ جو هردلعزيز شاعر، اديب سيف الله خالديوسفاڻي ۽ سندس ڀائرن هتان جيڪي محبتون ملن ٿيون، سو ڪيئن نه پراڻا توڙي نوان شاعرحلقهٔ معمور ۾ داخل ٿيندا، منهنجي ڪين التجا ۽ دعا آهي ته حلقهٔ معمور ۾ داخل ٿيندڙن جي اڳان به وڏيڪ همت افزائي ۽ رهنمائي ڪندا رهن.

مُهراڻي جو هيءُ باڪمال شاعرڪمال اختر چانديو 26 اپريل 2015ع سومر رات وڃي پنهنجي حقيقي رب سان مليو، سندس جنازي نماز ۾ هزارن جي تعداد ۾ عزيزن، دوستن، پري ڪان آيل واسطيدارن ڪيس آلين اکين سان اباڻي قبرستان صحب الدين عرف ڪٽي پير ۾ مٽي ماءُ حوالي ڪيو، دعا آهي ته ڪيس الله سائين جنت الفردوس ۾ جاءِ عطا فرمائي آمين، سندس شاعري مان ڪجهه نمونو هيٺ ڏيون ٿا:

حمد

بي مثل آهين، باري مختيار يا الاهي،
جوڙيو سچو تو آهي، جنسار يا الاهي.
جيڪي ڪرين پيو تون، سو پاڻ تون ٿو ڄاڻين،
واحد وڏو تون آهين، وينجهار يا الاهي.

سارو جهان خلقيئي، مرسلؐ مٿي جي صدقي،
ان ريت نور ڪيڙئي، نروار ياالاهي.
آهن اميد ڊپ ۾ 'اختر' جيها جڏا ڪئين،
آهي انهن ڪي تنهنجو آڌار ياالاهي.

مناجات

مديني ۾ مولا مون ڪي مارجان،
محمدﷺ جو روضو مون ڏيکارجان.
اٿم آس ڏاڍي، مديني وڃان،
محمدﷺ جو روضو، اکين سان ڏسان،
انهيءَ طرف واڳون سگهيون وارجان.
سُڻي سوال سائل جو پرور پيارا،
او! مالڪ مٺا منهنجا منور موچارا،
اميدن جو ٻيڙو تون ئي تارجان.
خدايا! هي 'اختر' ڪبوتر ٿئي،
اڏامي جي پاڪ روضو پسي،
جدائيءَ جا ڏينهڙا سگها ڏارجان.

سنڌ

بندا بلڪل نه ڪر بانور، هتان آهين هلڻ وارو،
چڏي ڏي ننڊ غفلت جي، مٿي تي موت جو مارو.
اهي مستيون ۽ موڳايون، رهاڻيون رهزنيءَ واريون،
اهي هستيون ۽ هوڏون هِٺ، ڇڏيندين ساٺ پڻ سارو.
دنياداري نه ڪر ايندئي، دنيا تي دم هٿين ڇو پيو؟
اِهو آ عارضي چرخو، اُنهي جو ناهه ڪو چارو.
صدي هيءُ چوڏهين پوري، ڏسي ڇڏ پار پندرهينءَ جا،
ٿيا ماڻهو گهڻا مُنڪر، ويو ٿي 'قافلو' ڪارو.
خدايا مسلمانن ڪي، هدايت ڪر، هدايت ڪر!
پڪاري 'چانديو' توکي ڪمال 'اختر' ٿو ويچارو.

آمريءَ جو قبرستان

سوين راڄ راڻا سُتا آمريءَ ۾،
ڪري ٽاڪ ٽاڻا ستا آمريءَ ۾.
سڪندر، قلندر، تونگر هزارين،
ٻلي ٻاگ، ٻاڻا، ستا آمريءَ ۾.
'سمن صالحن' جاءِ جيڪي رهيا ٿي،
سي سالڪ سياڻا، ستا آمريءَ ۾.
وساري وڃائون مٺاهان مڪان،
ٻلي نينهن، ناڻا، ستا آمريءَ ۾.
وڏو آ بيان، حسن جن جي جو 'اختر'،
ڇڏي محب ماڻا، ستا آمريءَ ۾.

ڪافي

اڄ نماڻي کي ته نيڻن ۾ نماڻا ياد پيا،
جن ڪنان ٽٽڙس جدا اڄ اُو اباڻا ياد پيا.
باھ ٻڙڪي تنهنجي بنگلن، شل ٿين ڪلمي ڀسم،
مون کي جهانگين جهوپڙا، هو پڊ پراڻا ياد پيا.
مينهن مارن تي وسي، ولهار سڀ واسي ڇڏيا،
ڪاڄ ڪاٽونبا، ڪنيون ۽ انب لاڻا ياد پيا.
پيا پڇي پيرون، پڪا ۽ چيڙ گدريون، چوطرف،
خوب گُولاڙا، گسن، ڪونڌير داڻا ياد پيا.
اڄ اچي اُڌمان اُٿيا 'اختر' جي اندر ۾ اپار،
پٽ مٿي پونگيون پليون، ٻاڳين جا ٻاڻا ياد پيا.

ڪافي

مٺا مل اچي ڪا ڪري مهرباني،
سوا تنهنجي گذري نٿي زندگاني.
اوهان جي اچڻ جون ٿو واٽون نهاريان،
ڪڏهن يار ايندين؟ اگڻ پيو ٻهاريان،
نه ڪر يار ايڏي، جدائي ڪا جاني.
هتي هجر ۾ حال هيڻا ٿا گذرن،
اکيون آگ ڀريون نه ٿيون مور وسرن،
سلامت رهي، شال تنهنجي جواني.
اسان سان نه گهرجن ڪرڻ توکي ماڻا،
ڪنارا نه ڪر يار سهڻا سياڻا،
ڪمال آهي تنهنجي اها قرب ڪاني.
ڪريان تنهنجي سارھ ٿنا يار ڪهڙي،
نه آ سونهن ڪنهن کي، سنڌڻي سونهن جهڙي،
نه مٽ مائٽ تنهنجو نه 'اختر' ڪو ثاني.

غزل

چا سچڻ سهڻا صنوبر، تنهنجو جلوو تنهنجو تاب؟
تنهنجي صورت کي ڏسي، شرمائجي ٿو ماهتاب.
سروقد، ڪاريون اکيون، پيا قهر سان ڪاڪل ڪُنيا،
ڏند موتي، لعل لبڙا، جسم جڻ آهي گلاب.
سونهن تنهنجيءَ ساڻ مٽ، دارين ۾ دلبر نه ڪو،
تنهنجي جوهر کي ڏسي، آهي جهڪو ٿيو آفتاب.
تنهنجي سيرت ۽ سخاوت جو نه ڪو ثاني سمجهيم،
تنهنجي اخلاقن ۽ نيڪين جو نه ڪو آهي حساب.
جن سان تنهنجي حسن جي ساراھ، ثنا 'اختر' ڪجي،
تنهنجي لائق سي ڪٿان، مان لفظ آڻيان لاجواب.

بيت

تون ٿي ڏينهن قيام جي، ضامن ضعيفن،
عاصي انهيءَ ڏينهن تي، ٿا وڏي آس رکن،
'اختر' شال ٿين، آجايون ان ڏينهن تي.

آجايون ان ڏينهن تي، ڪجان رب ستار،
ڏيهن جا ڏاتار، بخشج بدڪارن کي.

بخشج بدڪارن کي، جي احمدﷺ جا اُمتي،
جن وٽ هنجهه نه هڙڪي، نه ڪو چيٽ، ڪتي،
پرور انئي پرتي، اُمت احمدﷺ چام جي.

امت احمدﷺ چام جي ڏکن آھ ڏاري،
قادر ڏسج تنهن کي، منزل موچاري،
پنڌ اڙانگو پڀ جو، ٻي واٽن جي واري،
'اختر' کي آري، سگهو رسج راھ ۾.

جان محمد لغاري
جهڏو

ميان قادر بخش ڪليم لغاري

ميان قادر بخش ولد مير محمد لغاري تاريخ 21- سيپٽمبر 1947ع تي ڳوٺ غلام علي لغاري لڳ ڏورو ڀڙاڻ تعلقو ڏگهڙي ۾ ضلع ميرپورخاص ۾ پيدا ٿيو. ابتدائي پرائمري تعليم پنهنجي ڳوٺ ۾ حاصل ڪيائين. ان بعد ڪجهه وقت ميرپور بٺورو مان پڻ تعليم حاصل ڪيائين. ان بعد مئٽرڪ ۽ انٽر جا امتحان ٽنڊو محمد خان مان پاس ڪيائون. سندن ابتدائي تعليم ۾ رئيس مرزو خان لغاريءَ ڪافي مدد ڪئي. سندن ابتدائي تعليمي سکيا ۾ استاد سڪيلتو مڱڻهار جون محنتون به شامل آهن. تعليمي سلسلي کي اڳتي وڌائيندي بي.اي ۽ ايم.اي امتحان فرسٽ ڪلاس ۾ پاس ڪيائين. پاڻ ميرپوربٺورو ۾ P.T.C جي ٽريننگ ضلعي ۾ پهرين پوزيشن سان پاس ڪيائين. 1967ع ۾ پرائمري استاد طور ڀرتي ٿيو. ٻن سالن بعد جهڏو تعلقي جي ديهه 203 ۾ پنهنجي والد جي نالي پرائمري اسڪول ميرمحمد لغاري کولرايائين. جنهن ۾ تعليم جو سلسلو هن وقت به جاري ۽ ساري آهي.

پاڻ ڳوٺ ۾ مسجد شريف، مدرسو ۽ عيدگاهه پڻ تعمير ڪرايائين. پاڻ صوم و صلوات جو پابند ۽ ٻين کي به تربيت ڏيندڙ هو. ڳوٺ ۾ غريب ۽ يتيم ٻارن جو سهارو هو، خرچيون ڏيڻ، پڙهائڻ ۽ ڪتابن جو بندوبست ڪرڻ سندس ذمي هو، مسڪينن ۽ نادارن سان پيار ڪرڻ ۽ سندن مدد ڪرڻ جڻ قادر بخش لاءِ لازمي هئي.

ميان قادر بخش سنڌ جي ثقافت جو به پاسدار هو، ملهه جي ملاکڙن جو شوقين هو، پلا ڏڱا ڊارڻ جو به کيس شوق به هو ۽ ڏڱن جي ميل ۾ به اڪثر ويندو هو، ڏڱن جي ميل جو سوار به هو ته ڏڱن جي قسمن ۽ ڏڱن جي بيمارين جو پڻ ماهر هو.

ميان قادربخش جو شاعريءَ ۾ استاد سائين معمور يوسفاڻي صاحب هو، جنهن کيس 'ڪليم' تخلص ڏنو. سندس شاعري مختلف ادبي رسالن ۾ ڇپيل آهي. ۽ سندس ڪافي ڪلام ڪتاب (قلمي) جي شڪل ۾ موجود آهي، سندس فرزندن ۾ رسول بخش آهي.

پاڻ 12- نومبر 1987ع تي وفات ڪيائين، سندس تربت ٽنڊو جان محمد لڳ آمريءَ جي قبرستان موجود آهي، الله پاڪ کيس غريق رحمت ڪري.

هتي سندس ڪلام جو نمونو ڏيون ٿا:

ڪافي

خدارا جلائي نه، دل کي دلارا،
جدا رهه نه جاني، پرين منهنجا پيارا.

مڃي محب تنهنجي، مون دل سان غلامي،
سڄو ڏينهن سڄڻ، تنهنجو آهيان سلامي،
انهي ريت گذريا، ڪيئي سانوڻ سيارا.

پرين توکي پلپل، پوڪاريو پوڪاريان،
ڪري ياد توکي، هنجون روز هاريان،
وجي رات هرڪا، تڪيندي ٿي تارا.

وجهي توکي ڀاڪر ۾، ڳل ڳل سان لايان،
ٿئي عيد منهنجي، تڏهن آءٌ ڀانيان،
اڏيا مون اوهان لئي، اکين ۾ اوتارا.

اڏي دام دلبر، وٺين دل ڦاسائي،
محبت سندي ڪيئن، 'لغاري' لڪائي،
'قادربخش' ڪان چو، ڪرين تو ڪنارا.

گهور تنهنجي چور ڪيڙو او مٺا منٺار آ،
دم گهڙي توکان جدا، هاڻي رهڻ دشوار آ.

ناز پرور ناز تنهنجا، دلربا مارين ٿا،
زلف ڪارا ونگ وجهيو، ونگيو وري وارين ٿا،
قيد زلفن ۾ ڪري تو، دل ڪئي لاچار آ.

ڪيئن ڀلا توري سري، هر پل رهي ٿي ياد تو،
آ ڪيو سهڻا صنم، دل جو چمن آباد تو،
تنهنجي ٿي غم ۾ سڃڻ، دلڙي سندم سرشار آ.

نينهن تنهنجي جي نشي ۾، دل سندم معمور آ،
تو ڪيو سنسار ۾، مون کي مٺا مشهور آ،
آهه اُلفت جو ڏسي، دلدار تنهنجي پيار آ.

ڪل نہ مون کي ڪا هئي، تان سوڙ ٿا ڪهڙا ٿين،
جيئن ڀلا انسان کي، جهٽ پٽ ڦهوڙي ٿا نينهن،
'ڪليم' هي تو ڪيو، واقف ڏکن سان يار آ.

نئون ڪتاب

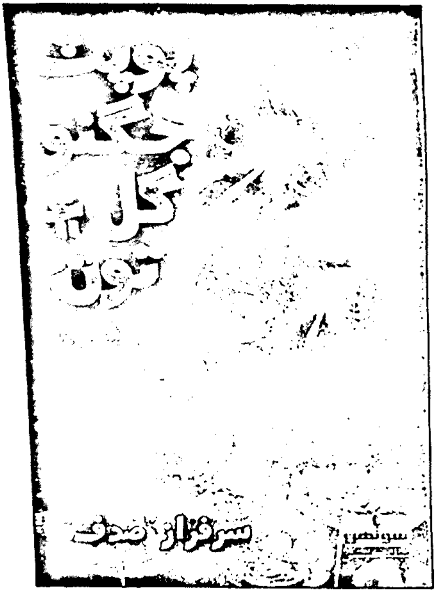

ڪتاب: پوپٽ جگنو گل ۽ تون
شاعر: سرفراز "صدف"
موضوع: شاعري
قيمت: -/300 رپيا
ڇپائيندڙ: سونهن پبليڪيشن سکر

ڪامريڊ عبدالڪريم بلوچ
لاڙڪاڻو

مست الست شاعر: وفا ناٿن شاهي

مون کي منهنجي مرڻ کان پوءِ پڙهه،
مان تنهنجي دور جي تحرير آهيان.
(وفا)

مشتاق علي عرف 'وفا' ناٿنشاهي کي عام طور تي سنڌ جو سيلاني پکي 'ڪونج'ڪري سڏيو وڃي ٿو. وفا جو جنم 15- مئي 1944ع سومر ڏينهن انڊيا جي ننڍڙي ڳوٺ پنڊيالا جنهن کي مرغي والا يعني ڪڪڙن وارو شهر ڪوٺبو هو. ضلعي امرتسر ڀارت ۾ ڄائو ۽ پهرين جنوري 2007ع ۾ ڪراچي ۾ پنهنجي پٽ آفتاب جي گهر ۾ وفات ڪري ويو. ورهاڱي کانپوءِ سندن والد خيرات علي سان گڏ جڏهن سندس عمر چار سال هئي، اول پنجاب پوءِ سنڌ ڏانهن آيو. گوزو کانپوءِ خيرپور ناٿن شاهه ۾ اها ذاتي طور رهائش اختيار ڪئي. ڏاڏن پيار لاءِ مان مٺس؛ اشتياق علي، اشفاق علي، امتياز علي، فيض احمد ۽ مشتاق علي نالا رکيا هئا، جن مان مشتاق علي مشهور ٿيو. سندن مادري ٻولي پنجابي هئي، والد خيرات علي، ڳوٺ ڳوٺ وڃي ڪپڙو يا منهيارڪو ڌنڌو ڪندو هو. والد اڻ پڙهيل، پر گرمکي ڄاڻندو هو. پنجابي هير رانجهو، وارث شاهه، سنڌي ۾ رام ۽ سهڻي ميهار جو داستان ياد هوس. والد عاشق مزاج ماڻهو هو، پنج شاديون ڪيون هيائين. خيرات علي قريشي 1947ع ۾ گوزي ۾ آيو هو. وفا جي پٽ خالد حسين جي چوڻ مطابق ته هُو پنهنجي قريشي خاندان جا مرشد هئا ۽ هڪ اسٽيج ڊرامو به ناهيو، جنهن ۾ وفا هڪ جج جو ڪردار ۽ سندس پٽ خالد حسين ان ۾ هيرو جو ڪردار ادا ڪيو. ان ڊرامي جي وڊيو مون به ڏٺي.

سائين نشتر ناٿن شاهي، سندن تخلص 'وفا ناٿن شاهي' رکيو. ان کانپوءِ وجي محسن ڪڪڙائيءَ جو شاگرد ٿيو. ادبي ڪيتر ۾ 'وفا' جي نالي سان مشهور ٿيو. تعليم ايم. اي (پوليٽيڪل سائنس) ۾ ڪئي. بعد ۾ جانورن جي ڊاڪٽريءَ جو ڪورس ڪري جانورن

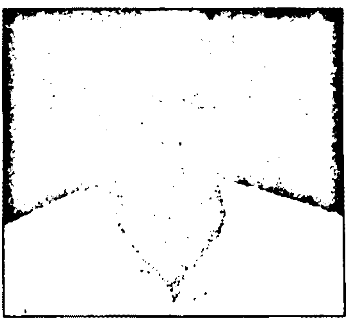

جي اسپتال ۾ ڊاڪٽر ٿيو. شاعريءَ جي شروعات 64-1962ع ۾ حادثاتي طور ٿي. جيئن ٿي نشتر ناٿن شاهي چيس ته مشتاق هل ته ڪنهن مشاعري ۾ شرڪت ڪيون. وفا هوٽل کان اٿي گهر آيو، ريڊيو هلايو ته اتان ساحر لڌيانوي جوريڊيو تان فلمي گانو هلي رهيو هو ۽ پوءِ وفا ان جا رديف قافيه لکيا ۽ ان نموني غزل لکي نشتر کي ڏيکاريو ته هُن ڏسي واهه واهه ڪئي. وفا اهو غزل ان مشاعري ۾ پڙهيو ته سڀني کي پسند آيو. پوءِ وفا جي قلم مان ڪڏهن مَسُ نه سُڪي.

وفا چوائي ته، "شاعري ڌرتي ۽ دل جي محبت جو ٻيو نالو آهي، پراڻي شاعريءَ ۾ صرف هجر ۽ وصال جو ذڪر ملي ٿو، يعني غمِ جانان جو ذڪر آهي، پر غمِ دوران جو ذڪر نه ٿو ملي، جڏهن ته غم

دوران هڪ اهم ترين پهلو آهي ۽ اُهو هڪ موضوع آهي. منهنجي غزل ۾ اوهان کي غمِ جانان به ملندو ته غمِ دوران به.” هُو وڌيڪ وضاحت ڪندي چوي ٿو ته، ”هر زبان جي اصليت ۽ حقيقت اتان جا ڳوٺ ۽ واهڻ هوندا آهن، نه ڪي شهر. قوم جو فطرتي ادب لوڪ ادب هوندو آهي نه ڪي شهري ادب. شهري ادب فينسي گليمر آهي، اهو ڪنهن به قوم زبان ۽ مزاج جي خلاف هوندو آهي. اسان وٽ شهري ادب به تخليق ٿئي ٿو. ٻهراڙي جو ادب پُرڪشش ڪري ٿو. شهري ادب کي ٻهراڙيءَ وارو ماڻهو گهٽي تعداد ۾ نه ٿو سمجهي. تنهنڪري ٻهراڙيءَ جي ادب کي وڌيڪ اهميت ملي ٿي ۽ مون به وڌيڪ ٻهراڙي جي ادب ۽ ٻوليءَ کي وڌيڪ اهميت ڏني آهي ۽ ادب اهڙو سرجڻ گهرجي جيڪو اڻ پڙهيل کان وٺي اعليٰ تعليم يافته تائين هرڪو سمجهي سگهي. اهو ٻهراڙي جو ادب ٿي سگهي ٿو، اديب، شاعر جي مُکيه ۽ بنيادي اهم ضروري معاشي حالتون ۽ سماجي حالتون آهن. شاعر مؤني سماجي حالتن ۽ رنگن روپن جو نقاد، عڪاس ۽ شناس ٿئي ٿو. اسان اوهان کي وفا جي شاعريءَ ۾ ٻهراڙيءَ جي ٻولي ۽ ٻهراڙيءَ جي پسمنظر جي عڪاسي ملي ٿي ۽ ڪنهن به قوم جي حالتن کي سڌارڻ لاءِ اختيارات اديبن ۽ شاعرن وٽ نه آهن. تنهنڪري شاعر اديب صرف حالتن تي مؤثر طريقي سان روشني وجهي سگهي ٿو. اهوئي هن کي هر حال ۾ ڪرڻ گهرجي نه ته هن جي اديب شاعر هجڻ مان قوم ۽ ملڪ کي ڪوبه فائدو ناهي. هاءِ زندگي ته ازل کان ترقي پذير ۽ تبديلي رهندي آئي آهي. زندگيءَ جي اها ئي هڪڙي اولين ۽ آخرين حقيقت آهي.

شاعرن پنهنجي ماضيءَ جي زنده روايتن جي حفاظت سان گڏ پنهنجي دور جون نيون روايتون به قائم ڪيون آهن، جو ته ان جو پنهنجو زمانو ۽ بدليل حالتون هونديون آهن، اسان کي سنڌي ٻوليءَ ۾ ٽن قسمن جي شاعري ملي ٿي، هڪ داخلي، ٻي خارجي ۽ ٽين داخلي خارجي مليل. غزل جو اصل مزاج داخلي آهي، جن شاعرن وٽ تخليقي قوت جي کوٽ آهي سي ايرانين جي ٺهيل ٺڪيل لفظن ۽ پهاڪن، ترڪيب ۽ بندش کي پنهنجي اظهار لاءِ ڪتب آڻڻ لڳا، جنهنڪري سندن شاعريءَ جو اسلوب ۽ ماحول به اصليت کان ڪٽجي ويو هو ۽ ايراني روايتن جا اُهي منظر قائم ٿي ويا، جن ۾ درٻاري محفلون هيون. حسن ۽ عشق ته زندگيءَ جا لافاني جزا شاعريءَ جو مقدس موضوع آهن، پر جڏهن ڪا شيءِ ڏٺل نه هوندي ته پوءِ شاعر جي دل ۾ ان جي لاءِ جذباتي ردعمل ڪهڙو هوندو. غزل سنڌي ۾ داخلي شاعريءَ جو مثال نئو بڻجي ۽ خارجي شاعريءَ جي صنف ۾ هنن تمام گهڻ دلچسپي ورتي آهي، جو ته ٽيڪنيڪل (فني) شاعريءَ ۾ غزل جي صنف ئي اهڙي آهي جنهن ۾ صنف و حرفت جا سڀئي طريقا ڏيکاري سگهجن ٿا. غزل ريزه خيالي پريشاني گوئي جو اهڙو ئي هڪ دبچاريندر خواب آهي جهڙو اسان جي شاعرن لاءِ سندن سماجي زندگي بڻجي وئي آهي. شاعرن جو سمورو مواد هميشه لاءِ مقرر ڪري ڇڏيو آهي، جنهن تي اول العزم استادن جي شعرن جو چارو چمي ويو هو، شعر جي معنيٰ اها سمجهي ويئي ته انهن چاري لڳل خيالن کي ئي ورتو وڃي جن کي، اسان جا شاعر فخر سان نئون مضمون چوندا هئا، جنهن جو مطلب رڳو اهو هو ته لفظ بندش ترڪيب رديف بحر بدلائي مضمون نگاري ادا ڪئي وئي هئي، ۽ گهري نظر وڌي وڃي ته مضمون جي جدت جي لحاظ کان چند شعرن کان سواءِ باقي سڄو جو سڄو ايراني شاعري جو هوبهو نقل هو. وفا جا ٽي ڪتاب ڇپيل آهن: 'اکين ۾ الماس'، 'وفا'، اوجاڳن جو انت'.

'وفا' سان منهنجي پهرين ملاقات لطيف آباد نمبر 6 ٿي، جتي سندس گهر آهي، جڏهن سندس گهر پهتس ته گهر جي دروازي تي وچولي قد وارو پوڙهو لٺ هٿ ۾ هئس، ويٺل نظر آيو ۽ پڇڻ تي معلوم ٿي ويو ته سندس والد آهي. وفا کي سڏي آيو ۽ وفا پنهنجي

گهر جي مٿين ڪمري ۾ وٺي ويو. اتي مختلف سنڌي ادبي صنفن تي ويچار ٿيا ۽ پوءِ انٽرويو جو سلسلو هليو، اهو انٽرويو سنڌو ڊائجسٽ ۾ ڇپيو هو ۽ هن سان پوءِ خط و ڪتابت جو سلسلو جاري رهيو. هن مون کي سنڌ ۽ سنڌ ۾ دهشتگردي، لساني جهڳڙن تي طويل خط لکيو جيڪو انور جوکيو جي رسالي (سنڌ) ۾ ڇپيو هو. هڪ ڏينهن لاڙڪاڻي ۾ آيو هو ۽ سندس پٽ خالد حسين لاڙڪاڻي زرعي ڪاليج ڏوڪريءَ ۾ ليڪچرار هو. وفا هڪ مهيني لاءِ پنهنجي پٽ جي مسواڙي جاءِ ۾ رهيو. لاڙڪاڻي جي مختلف شهرن ۾ ادبي ميڙاڪن ۾ شرڪت ڪئي، جهڙوڪ ڏوڪري لاڙڪاڻي، قمبر ۾ استاد پيرل قنبر جي ورسي ۾ ۽ عبدالڪريم گدائي جي ورسي جيڪا جيڪب آباد ۾ رکيل هئي، ان ۾ ڪامريڊ سوڀوگيانچنداڻي، وفا، سرڪش سنڌي، ڊاڪٽر شاهنواز سوڍر، ڪريم بلوچ، جيئل اوڏ لاڙڪاڻي مان گڏ هڪ وين ۾ وياسين ۽ اسٽيج تي ٻين صاحبن کي ويهاريو ويو ۽ اسان هڪ چٽِ تي وفا جو نالو لکي فتاح عابد ڏي موڪليوسين. جنهن بعد هن کي گهرايو ويو ۽ پوءِ سڀني موجود شاعرن کي مات ڏئي ويو ۽ واهه واهه ٿي وئي ۽ اسان رات جي پوئين پهر ۾ ڊاڪٽر غلام نبي سڌايو جي حصي ۾ آياسين ۽ پوءِ سڄي رات وفا، جيئل، ڪريم، برڪت بلوچ، سائين غلام نبي سڌائي سان ڪچهري ڪندي گذاري. هن صاحب ڏاڍي خدمت ڪئي ۽ چانهه به پاڻ پنهنجي هٿن سان ٺاهي ايندو هو. هاڻ اسان وفا جي شاعري پڙهون ٿا.

غزل

طوفان ايڏي زور ۽ زبر سان هلي پيو،
پوءِ پڻ وفا! چراغ محبت جلي پيو.
جسمن جي اقتدار جو چرخو چلي پيو،
دنيا جو ڪاروبار مزي سان هلي پيو.
فرمائشن جي لسٽ ۾ بهروپ ويڙهيل،
جڏهن مون سان پيار ڪونه ڪري ٿو، چلي پيو.
جڏهن ماهُ کي ٺي چاتو نه هو، جو ويو وفا!
اڄڪلهه ته هُن جي حُسن جو جادو هلي پيو.
شايد ٿيو نه آهي مڪمل اجان وفا!
ويجهو اچڻ جا ڏيندو جو هٿ سان جهلي پيو.
ڪهڙو ڪندو قبول نه فطرت جا فيصلا،
مورن ۾ ڪانگ ڪوئي پلي هٽ رُلي پيو.
حساس ناهي دنيا جو ڪو شخص پڻ وفا!
سڀ ڪنهن سان دل جا سُور اجايو سلي پيو.
هِن ڪان اڳي ڪندو هو بدن جون عنايتون،
هاڻي ته روح روح سان وينو رلي پيو.

غزل

زُلف رُخسار تي لهي آيو،
حادثو پيار تي لهي آيو.
بي عدد بُت پرستن جو قسم،
بُت شڪن وار تي لهي آيو.
حُسن ڪردار تي لهي آيو،
عشق معيار تي لهي آيو.
روز نظرن جا تير هڻندو هو،
دل جي معيار تي لهي آيو.
خود پسنديءَ جو ايڏو ضبط اٿس،
رشڪِ گلزار تي لهي آيو.
حُسن احساس حُسن ٿي بيٺو،
هار سينگار تي لهي آيو.
مونکي ڪلندو ڏسي سهيلين سان،
روز ديدار تي لهي آيو.

غزل

عشق رُسوا ڪري ڇڏيو آهي،
حُسن پسپا ڪري ڇڏيو آهي.
تون پري، مان پري نظر بندي،
هجر ڇا ڇا ڪري ڇڏيو آهي.
تُنهنجي اکين جي ٻيڙين کي ڏسي،
دل کي دريا ڪري ڇڏيو آهي.
جڳ سان اڳ ۾ ٺي اختلاف هئا،

تو بہ تنها ڪري ڇڏيو آهي.
هڪڙي اوشا گذاري شب مون سان،
پنهنجي آشا ڪري ڇڏيو آهي.
تُنهنجي ۽ منهنجي پيار جو احوال،
وقت هرجا ڪري ڇڏيو آهي.
منهنجو محبوب هو وفا! جنهن کي،
شهر دنيا ڪري ڇڏيو آهي.

غزل

هر قدم تي قيامتون ٿيون ملن،
جيئڻ عملن جون شامتون ٿيون ملن.
عُمر گذري وڃي ٿي ڳولا ۾،
قسمتن سان محبتون ٿيون ملن.
نفرتون ڪونہ ٿيون وڻن ڪنهن کي،
چاهتن کي ئي چاهتون ٿيون ملن.
آسرن ۾ لنگهي ٿا سال وڃن،
پوءِ ملڻ جون اجازتون ٿيون ملن.
في سبيل الله، بي سبب، بي جُرم،
عاشقيءِ ۾ عداوتون ٿيون ملن.
سچ جي ڳولا ۾ زندگاني آ
منزلن ۾ مصيبتون ٿيون ملن.
شهر جي چند چاڻ ڪرٽي آ،
سو فسانا، حقيقتون ٿيون ملن.
پاڻ ئي ڪونہ ٿا مرڻ چاهيون،
ڪوڙ دوزخ ۽ جنتون ٿيون ملن.
مسجدن ۾ ملن رڳو سجدا،
بُت ڪدن ۾ عبادتون ٿيون ملن.

نئون ڪتاب

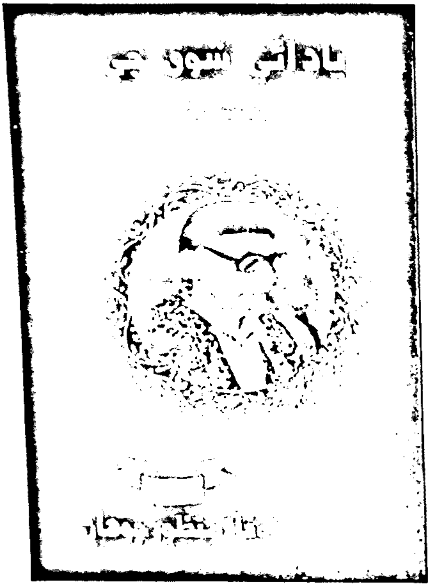

ڪتاب: ياد آئي "شوق" جي
استاد الشعراء رحمت الله "شوق" شڪارپوري جي
ويهين ورسيءَ تي ڇپيا
مرتب: وفا منظور جوهاڻ
موضوع: نثر/شاعري
ڇاپو پهريون: جنوري 2021ع
قيمت: -/80 رپيا
ڇپائيندڙ: مهراڻ ادبي سنگت شڪارپور

تاج محمد 'تاج' هاليپوٽو
شادي پلي

سيف الله 'خالد' يوسفاڻي

(حلقهء معمور جي ادبي گلدستي جو هڪ سهڻو گل)

سنڌ جي صوفي بزرگ شاعرن جي تعليمات جو ئي اهو اثر آهي جو اڄ هن پُر آشوب دور ۾ به سنڌ جي شعراءِ ڪرام جو هڪ ڪثير طبقو پنهنجي شعر وسخن ۾ چڱائي جو پيغام ڏيندي نظر اچي ٿو، حمد، نعت، هدايت، نصيحت، محبت ۽ انسانيت جي بي لوث خدمت سنڌن شاعريءَ جا اهم موضوع رهندا آيا آهن. ناري پَٽَ ۾ به ڪافي باڪمال شاعر ٿي گذريا آهن جَن جي شاعري ساهه ۾ سانيڻ جهڙي آهي ماضي قريب ۾ محمد عمر معمور يوسفاڻي صاحب به نالي وارو شاعر، اديب ۽ تاريخدان ٿي گذريو آهي. پاڻ لطيفيات ۽ لوڪ ادب جو يارڪو لوڪ داستانن جو ڄاڻو ۽ هَڪ بهترين سگهڙ پڻ هو جنهن پنهنجي استادانه صلاحيتين ۽ فراخدليءَ سان ڪافي نومشق اُڀرندڙ شاعرن ۽ اديبن جي اصلاح ۽ تربيت ڪري ڪين ادبي دنيا ۾ روشناس ڪرايو معمور صاحب پنهنجي اولاد جي به بهترين تربيت ڪئي ۽ ڪين اعليٰ تعليم جي زيور سان آراسته ڪرڻ ۾ ڪابه ڪثر ڪونه ڇڏي، معمور صاحب جو ٻيو نمبر فرزند اسد جمال صاحب ڊاڪٽري شعبي سان وابسته آهي سندن ٻيا فرزند درس و تدريس جي شعبي سان وابسته رهيا آهن. تازو وڇڙي ويل معمور صاحب جي ٽيون نمبر فرزند سيف الله "خالد" برائنگ ٽيچر طور احسن طريقي سان پنهنجون تعليمي ذميواريون سرانجام ڏنيون. خالد يوسفاڻي صاحب 4 جون 1961ع تي معمور يوسفاڻي صاحب جي گهر جنم ورتو. پرائمري تعليم ڪان پوءِ ڇهون، ستون ۽ اٺون ڪلاس پاڻ مڊل اسڪول حاجي محمد عالم پليءَ ۾ پڙهيا، جتي ڪيس مولانا ادريس جوڻيجو ۽ الله بچايو مشتاق آريسر جهڙا عالم ۽ استاد نصيب ٿيا. وڌيڪ تعليم عمرڪوٽ هاءِ اسڪول ۽ ڪاليج مان حاصل ڪيائون. سندن زندگيءَ جا ڪافي مُثبت رخ آهن جيترو پاڻ هڏڪاٺ ۾ جاٺو جوان ۽ شڪل شبيهه ۾ خوبصورت هو اوتروئي سندس شخصيت به شاندار هئي. والدين جي

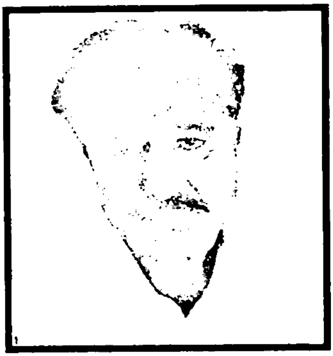

خدمت ڪندڙ وڏن ڀائرن جو بيحد احترام ڪندڙ پاڻ ڪان ننڍي عُمر جي ڀائرن توڻي ٻين رشتيدارن تي شفيق ۽ مهربان هئا. تحمل و صبر سان زندگي بسر ڪرڻ وارو گڻ ڪين وڏن کان ورثي ۾ مليو هو. گهٽ گفتگو ڪندڙ گهرو فڪر ۽ دور رس نگاهه رکندڙ خوبين جو مالڪ هو. هو راڄ برادريءَ ۽ سنگت ساٿ ۾ مهل موقعي تي به اڪثر خالد صاحب ئي ويندو هو، سندس ٻيا ڀائر پنهنجي پنهنجي حصي جو ڪم سپني ڪندا هئا. سيف الله صاحب انهن معاملن ۾ وڌيڪ سرگرم هو ۽ هن ڪم ۾ ڪيس وڏي ڀاءُ حاجي حزب الله جي سرپرستي حاصل هئي، شخصيت جي پرک

جو هڪ معيار گڏ سفر ڪرڻ به آهي. مون نه سالن هڪ ڊگهو سفر ڪيو ۽ هُو بهترين هم سفر ثابت ٿيا هئا سندن دوستيءَ جو حلقو نهايت وسيع هو. ڪافي نالي وارا ماڻهو خالد صاحب جي دوستيءَ جي حلقي ۾ شامل هئا جيڪي سندس گهڻي عزت ڪندا هئا سنڌي ٻوليءَ سان پيار سنڌ جي ثقافت و تهذيب جو پرچار به سندس زندگيءَ جو شيوو هو. سنڌ جون رانديون ملهه ملاڪڙا ۽ مچ ڪچهريون نه صرف سندس دلچسپين جو حصو هئا مگر ڪن راندين جي ڄاڻ ۾ گهڻن کان سوايا ۽ سرس هئا. پاڻ بهترين ڪمپيئر طور به سڃاتا ويندا هئا، ڪيترن اسٽيج پروگرامن جي ڪامياب نموني ڪارروائي هلائي داد حاصل ڪيائون، لفظن جي جادوگري الڳ فن آهي ڪنهن به موضوع تي في البديهه ڳالهائڻ وڏي ڪمال جي ڳالهه آهي. ڪن ڪن ماڻهن جي سيني ۾ ڄاڻ جو درياءُ موجزن هوندو آهي. ملهه سنڌ جي سدا خوبصورت راند آهي سنڌ جي ڪُنڊَ ڪڙڇ ۾ ڪيڏي ويندڙ هيءَ راند هنڌين ماڳين مشهور آهي، ملاڪڙو مٿل هڄڻ، ٻانهين کان ٻاهر ڪرڻ، سندرو ٻڌڻ، ٻڪ ۾ نه اچڻ ۽ ملاڪڙو ماري وڃڻ هن راند جي اصطلاح جي جملن مان چند مثال آهن. ملهه هڪ جسماني پهلوانيءَ جي راند ضرور آهي پر جسماني سگهه سان گڏ ملهه جي انگن جي ڄاڻ تمام ضروري آهي. ملهه راند ۾ ڪي ملهه هن راند جي اصولن جي خلاف ورزي ڪري ڪُپت به ڪندا آهن راند جا ماهر جيڪي امين به هجن ٿا پوءِ فيصلو ڪندا آهن اهڙي ڪُپت تان بعضي جهيڙا ٿيندي به نظر آيا آهن. صوفي فقير ۾ سالياني ميلي جي موقعي تي ملاڪڙو به منعقد ٿيندو آهي سيف الله خالد صاحب سندس دوست صوفي فقير جي معزز شخصيت صوفي محمد رفيق صاحب جي اصرار تي سالن جا سال صوفي فقير ۾ ٿيندڙ ميلي جي ملاڪڙي جي ڪمپيئرنگ ڪئي ۽ انهي ڪارروائي کي ڪاميابيءَ سان هلايو. ملهه راند جي هر پهلو کان ڪين واقفيت هئي جنهن جو برملا اظهار ڪمپيئرنگ دوران ڪندا هئا جنهن جو اعتراف ميلي ۾ شريڪ ٿيندڙ ملهن کي محبت سان ڪرڻو پوندو هو ۽ ڪيس داد ڏيندا هئا اگر سيف الله خالد جي ڄاءِ تي ڪنهن ٻي ڪمپيئر جي تجويز زير- غور ايندي هئي نه ملهه پهلوان مشترڪ طور اهڙي تجويز کي رد ڪري ڇڏيندا هئا. 2010ع ۾ جڏهن غلام اڪبر لغاري صاحب ڊي.سي.او عمرڪوٽ هو. تنهن عمرڪوٽ جي تاريخي قلعي ۾ عمرڪوٽ سيمينار ڪرايو. جنهن ۾ هڪ رات لوڪ فنڪارن ۽ سگهڙن جو پروگرام هو. هن پروگرام جا انچارج ڊاڪٽر اسد جمال پلي ۽ حاجي انور علي راڄڙ هئا. ڊاڪٽر اسد جمال جي مشوري سان ئي انهي رات انهي لوڪ رس نشست جي ڪارروائي مون هلائي هئي منهنجو معاون ۽ سهڪاري ڪمپيئر سيف الله خالد صاحب هو. ڪافي اسٽيج پروگرامن جي ڪارروائي سيف الله هلائي ۽ ڪاميابيءَ سان هلائي داد وصول ڪيو. چند سال پهرين شادي پلي هاءِ اسڪول جي استادن ۽ شهرين طرفان شادي پليءَ ۾ ايڪتا ڏهاڙي جي سلسلي ۾ هڪ پروگرام ڪيو ويو جنهن ۾ اڳوڻو وفاقي وزير ۽ نامور شخصيت پير آفتاب حسين شاهه جيلاني تڏهوڪي ڪمشنر ميرپورخاص ڊويزن شفيق احمد مهيسر صاحب، حيدرآباد کان آيل اديبن ۽ شاعرن جي وفد ۽ تر جي ماڻهن وڏي انگ ۾ شرڪت ڪئي هئي. پروگرام جي ڪارروائي سيف الله خالد هلائي هئي هر شخصيت جي سڃاڻپ ۽ سندس تعارف ڀرپور نموني پيش ڪيائين، جنهن کان متاثر ٿيندي پير آفتاب حسين شاهه جيلاني جن کي به ڪجهه ڪلمات چوڻا پيا. اهو خالد صاحب جي ڄاڻ جو کُلي دل سان اعتراف هو. سيف الله ”خالد“ جي شاعري، نثر نويسي ۽ علم و ادب سان سندس چاهه بابت تفصيلي طرح ڪنهن الڳ مقالي ۾ لکي سگهجي ٿو. هن مختصر مضمون ۾ به سندس ڪجهه ادبي سرگرمين جي پرچار

ڪرڻ مناسب سمجهان ٿو، سيف الله 'خالد' جو سڄو خاندان ئي، علم و ادب سان وابستہ هو. سنڌ جي نامور عالمن، اديبن، ۽ شاعرن هن خاندان ۾ جنم ورتو، جنهن جو تفصيلي تذڪرو لکتن ۾ موجود آهي. سيف الله صاحب انهيءَ علمي ادبي ماحول ۾ اک کولي سنڌن گهر جو وڏو ئي سندس ادبي استاد هو. سيف الله "خالد" صاحب طرز غزل گو شاعر طور ۽ في البديهہ طرحي شاعر طور تہ ادبي حلقن ۾ سڃاتو ويندو هو، مگر پاڻ شاعريءَ جي ٻين صنفن تي بہ ڪامياب طبع آزمائي ڪيائين. سندس شاعريءَ جي ڇڏيل ذخيري ۾ اردو شاعري بہ شامل آهي، جيڪا بهترين شاعري چئي سگهجي ٿي، پاڻ حضرت شاهہ عبداللطيف ڀٽائيؒ جي ڪلام جو بہ پارکو هو. سنڌ جي لوڪ ادب سان کيس بيحد پيار هو. لوڪ ادب جي ڪن صنفن تي طبع آزمائي بہ ڪئي اٿس رسالو ڳجهارت تي بہ سندس طبع آزمائي ٿيل نظر اچي ٿي. لوڪ ادب جي ڏهسنامي ڪانسواءِ هڪ دفعي موبائيل فون تي ٿيل مون سان گفتگو ۾ اهڙي خواهش جو اظهار ڪيو هئائين ۽ مون سان مشاورت ڪئي هئائين تہ ڳجهارت جي مختلف پاين تي لفظ گڏ ڪري مضمون ڇپائجن. هڪ ملاقات ۾ ڪچهري دوران سندس وڏي ڀاءُ حاجي حزب الله "ڪمال" صاحب جنهن کي معمور صاحب جي وفات کان پوءِ خانداني سرپرست جي پڳ بہ ٻڌرائي وئي هئي" مونکي ٻڌايو تہ اسان ڀائرن ۾ نہ صرف شاعر بهترين پر نثر نويس بہ سيف الله تمام سٺو آهي. سندس توجهہ شاعريءَ طرف گهڻو رهيو. انهي مان بخوبي اهو معلوم ٿيئي ٿو تہ خالد صاحب هرفن مولي شخصيت جو مالڪ هو، سندس ادبي سرگرمين جو آغاز طالب علميءَ جي زماني کان شروع ٿيئي ٿو جنهن جو ثبوت سندس والد صاحب جي تحرير مان پڻ ملي ٿو. معمور صاحب جي مقالن تي مشتمل هڪ ڪتاب "ٿرپارڪر جو مطالعو جي عنوان سان تازو

سنڌ جي ثقافت کاتي طرفان شايع ٿيو آهي. انهي ڪتاب جي صفحي نمبر 193- 192 تي معمور صاحب جن لکن ٿا تہ 1978ع ۾ ڏيپلي جي محمد عثمان "اديب" جو 'سڏونت سارنگا' شايع ٿيو ۽ ان ئي سال عمرڪوٽ جي شاگردن سيف الله "خالد" ۽ رميش ڪمار ناشاد عمرڪوٽ ۾ ٻارڙا پبليڪيشن قائم ڪئي جنهن هن وقت تائين چار سٺا ڪتاب "گلڙن رنگ لاتو"، "وليون وڻ ڦلاريا"، "جي تو بيت ٻانئيا" ۽ "جيڪي آهي اڄ" شايع ڪيا آهن. ننڍي کنڊ جي مشهور عالم ۽ اِنشاپرداز اديب حضرت مولانا ابوالڪلام "آزاد" جي اردو ڪتاب جو سنڌي زبان ۾ سيف الله "خالد" ترجمو بہ ڪيو آهي. جيڪو ڪتاب "انسانيت موت جي دروازي تي "جي نالي سان شايع ٿي چُڪو آهي. اهو ترجمو بہ پاڻ صوفي محمد رفيق صاحب جي بيحد اصرار تي تي ڪيائين. سيف الله "خالد" سٺو تجزيہ نگار بہ هو. عمرڪوٽ ضلع سان تعلق رکندڙ ڀلوڙ شاعر قاضي عبدالرحمان هاليپوٽو مرحوم جي شاعريءَ جي ڀهرئين ڪتاب "ديوان قاضي" تي خالد صاحب ڀرپور علمي تجزيو ڪيو آهي، جيڪو مذڪوره ڪتاب ۾ پڙهي سگهجي ٿو. سنڌ جي تمام وڏي شاعر غالب سنڌ فيض بخشاپوري جي شعري مجموعي ڪُليات فيض تي پاڻ جيڪو تجزيو ڪيو اٿن اهو تجزيو سندس ماهر تجزيہ نگار هجڻ تي دلالت ڪري ٿو ۽ علمي ادبي حلقن ۾ خالد يوسفاڻي صاحب جي انهي تحرير کي پسند ڪيو ويو آهي، پاڻ سندس والد تي ترتيب ڏنل ڪتاب 'جيڏو سڄَ سُهاءُ' ۾ پڻ معمور صاحب تي عاليشان تاثر لکيو اٿن. اهڙي طرح پاڻ ٻين ڪتابن ۽ شخصيتن تي بہ ڪافي پنهنجا تاثرات لکيا اٿن، جيڪي پڙهي سندس جاڻ ۽ قابليت کي داد ڏئي سگهجي ٿو. ٻي جي بهتر علمي راءِ کي جلد قبول ڪندو هو ڏيمي ڏيمي انداز ۾ معنيٰ خيز ۽ پُر اثر گفتگو ڪندو هو هٺ ڌرمي ۽ انا پرستيءَ کان

ڪوهين ڏور هو. اڄڪلهه ڪٿي ڪٿي خود ثنائي جو آزار به وڌي ويو آهي، پر اسان جو هي مانيٽو دوست سادگي، نهٺائي ۽ صُلح پسندي جو مجسمو هو ڪنهن داناءَ جي قول جو مفهوم آهي ته ڪي ماڻهو گهڻو ڪجهه هجڻ جي باوجود ڪجهه به نه نظر اچڻ جي ڪوشش ڪندا آهن. خالد صاحب ۾ گهڻيون خوبيون هيون، پر انهن جو هن پنهنجي زبان سان اظهار نه ڪيو اها خوبي ڪنهن جي معتبر هجڻ جو دليل آهي.

وڏا نه ڪري وڏائي، وڏا نه ٻولي ٻول،
هيرا ڪب نه ڪهي، مُک سين لاک همارا مول.

سيف الله "خالد" جي شاعري تجنيس حرفي ۽ ٻين شاعرانه خوبين سان ته لبريز آهي مگر شعر ۾ سندس تخيل جي پرواز نهايت بلند آهي سندس شاعري وٽندڙ ۽ دل جي تارن کي ڇيڙيندڙ آهي سندس ڪي غزل زخم خورده بيتاب دل جي درمندانه دانهن مثل آهن. جيڪي مصنوعي لفاظي کان آجا شاعر جي اندر جو آواز آهن. بحروزن جي باريڪين جي ڄاڻ رکندڙ اسان جو هيءُ شاعر، دوست علائقي جي همعصر شعراء ۾ پنهنجي شاعريءَ ۾ الڳ مقام رکي ٿو. مشاعرن جي محفلن ۾ استاد شاعرن کان ڪيس داد ملي چُڪو هو. خصوصاً جن استاد شاعرن ڪيس داد ڏنو انهن ۾ جناب ولي سروري، فيض بخشاپوري، اسحاق اثر، پير عطا سرهندي، مخدوم جميل الزمان، پير مجدد سرهندي شامل آهن. سندس همعصرن ۾ زاهد ڪنڀار، مخلص چانڊيو، فدا چانڊيو، رسول بخش تميمي، وسيم سومرو ۽ سندس مداح رهيا آهن. ڏک سک زندگيءَ جو حصو آهن دنيا دم گذر جو ماڳ آهي. هن دورنگي دنيا ۾ مڪرو فريب جا ڄار وڇايل آهن زندگيءَ کي صبر و شڪر سان گذارڻ وهيو واپريو سو وساري ڇڏڻ به ڪن مرد مجاهدن ۽ اعليٰ ظرف وارن جو شيوو آهي. خالد جون هيءُ سٽون انهيءَ بيان ڪيل پس منظر جون ترجمان آهن.

زندگي بسر ٿيندي رهي، جيئن به گذري گذر ٿيندي رهي.

هيءَ حياتي مختصر آهي موت جو مقرر وقت آهي اجل اڳ پوءِ نه ٿيئي رَتي نه ڪٿي رزق منجهان، محبوب جي آمد ۽ سندس ديدار فرحت آثار عاشق بيقرار جو سرمايو آهن ديدار جي هڪ جهلڪ ڏسڻ لاءِ نينهن جو نهوڙيل نيم بسمل پکيءَ وانگر تڙپندو آهي ۽ اها تمنا به ڪڏهن ڪندو آهي ته ايتري زندگي هِجي جڏهن پرين اڱڻ تي پير پائي ته ڪيس آرزو مند اکيون ڏسي سگهن پوءِ پلي پساهه پورا ٿين. پر سندس پنهنجي وس ۾ ڪجهه به ڪونهي خالد يوسفاڻي جون هي سٽون اهڙي ڪيفيت جو اظهار آهن.

يا رب ڪي به- ٽي چار گهڙيون ٻيون به جيئڻ ڏي،
ڪجهه تيل بچيل آهي ڏيئڙين ۾ ٻرڻ ڏي.
مون هُنَ کي ڏسڻ جو آ قسم کاڌو اي موليٰ،
هِن موت کي سمجهاءِ صنم کي ته اچڻ ڏي.

عاشق کي محبوبَ جي هر ادا پياري هوندي آهي، دلربائي ۽ انگڙائي، دلڪشي ۽ دلفريبي، رسڻ ۽ پرچڻ ناز ۽ انداز دراز زلف ۽ لبن جي لالي اهي هن مگن ڪندڙ حسناڪيءَ جا روپ آهن. مرگهه نيڻن جي نشن ۾ مخمور ٿيڻ ۽ مڌ ڀريل عجيب جي اکين جي پيالن مان سُرڪيون چکڻ جي ڳالهه خالد واهه جا ڪئي آهي.

دلبر جي ديد جا جي، پيالا چکين ڏسين،
جيڪر پڇين به ڪينڪي ساقي شراب کي،
رَخ تان هٽاءِ ٿورڙو دلبر نقاب کي
پنهنجن کان پردو ڪهڙو ڇڏي ڏي حجاب کي

شڪوه شڪايتون ۽ محبت جون ميارون ۽ ڏکن جا ڏوراپا به شاعريءَ جي خوبصورتيءَ جو حصو آهن سائين عباس علي شاهه چيو ته:

دل واري دلبر کي ڏوراپا به ڏبا،
هوندا حرف حسابَ جا ته محب ميڄيا.

ڪي عاشق ديواني دل کي تسلي ڏيندي محبوب کي محبت جون ميارون به ڏيندا آهن مگر سندن دِلِ ۾ دلربا لاءِ محبت جا درياهه موجزن هوندا آهن اهڙن پريت جي پيچن ۽ دلبريءَ جي اندازن کي پنهنجي اُسلوب ۾ بيان ڪيو آهي.

جتان واپس وري آيس، وري ويندس تہ چا ٿيندو،
اجايو ڪنهن جي يادن ۾ ڳري ويندس تہ چا ٿيندو،
ڄڻين ڪي منهنجي چاهت جو ذرو احساس ئي ڪونهي،
اُنهن ماڻهن جي لئہ روئندي مري ويندس تہ چا ٿيندو.

خالد يوسفاڻي صاحب جي شاعريءَ جا گونا گون پهلو آهن. فني ۽ فڪري لحاظ سان سندس شاعري گهڻين خوبين جي حامل آهي. مٿي اهو احوال اچي چڪو آهي تہ پاڻ لوڪ صنفن تي بہ طبع آزمائي ڪئي اٿس جنهن کي ڪامياب ڪوشش قرار ڏئي سگهجي ٿو. لوڪ ادب ۾ سينگار شاعري هڪ اهم صنف آهي فني ڪاريگري، ٻولين جي ڄاڻ توڙي شاعرانہ ذهن جي اعليٰ صلاحيت رکندڙ سگهڙ شاعر کان علاوه سيڪو شاعر هن صنف طرف پير پائي ڪونہ سگهندو. سينگار شاعري اڪثر اسان کي بيت جي صورت ۾ ملي ٿي. پر شاعريءَ جي ٻين صنفن ۾ بہ داناءُ شاعرن سينگار جي موضوع تي طبع آزمائي ڪئي آهي. خالد يوسفاڻي، صاحب سينگار جي موضوع تي هڪ نظم لکيو، جنهن جا ڪي بند هڪ شاهڪار نظم جي حيثيت رکن ٿا، جنهن ۾ حُسن و سينگار جي دلڪش نظارن جو جڙاءُ مَنَ کي موهيندڙ آهي انهي نظم مان چند سٽون پيش ڪجن ٿيون.

ڪُلهن سر وارَ واسينگن جيان دلبر وِهاريا تو،
وڪيري ڪيس ڪارا بادلن وانگر بيهاريا تو،
ڏوئي ڏُوهي ڏمالي ڏاه لئہ ڏِنگا ڏيکاريا تو،
ورائي سينڌ وِچَ مان ٠واهہ جا سهڻا سنواريا تو،
نماڻا ناز پرور ناز نخرن سان نِڪاريا تو
اُتر جي پار کان ڪارا ڪڪر چڻ ڪي اُٿياريا تو،
ڏئي جهڻڪا ڏِنگا ڏوڙا وري پُٺِ تي جو واريا تو،
ڪلا ڏاري ڪُلهن چوڙي، ڪئين مهجور ماريا تو،
قيامت خيز ڪارا، ڪاڪلِ خمدار چا چئجن،
سجڻ جي سونهن ۽ سهٽل سندا سينگار چا چئجن.

سندس هيءُ خوبصورت سينگار شاعري جو بيت جڏهن ڪاهيءَ جو نياز مري ڪچهري ۾ ياد پڙهي ٿو تہ ويٺلن جي واتن مان واه واه جا گل ڇڻندا رهن ٿا.

سيف الله کي علم موسيقي تي بہ وڏي مهارت هئي. سنو ڳائي سگهندو هو، عهدِ جواني ۾ سندس سوڻ حمزو شائق جي باري ۾ مولود بہ پڙهندو هو. راڳداري جي سيني رمزن کان آگاهہ هو. سندس ڪجهہ اهڙا ڪجهہ پروگرام محترم فيض ڪوسو صاحب KTN لاءِ رڪارڊ ڪيا ۽ نشر ٿيا، سني اَهَلَ (Mimcry) بہ ڪري سگهندو هو، ۽ هارمونيم بہ وڄائيندو هو.

خالد يوسفاڻيءَ سان منهنجي پهرين ملاقات 15 جنوري 1981ع ۾ جُهڏي شهر ۾ هڪ مشاعري جي محفل ۾ ٿي هئي تنهن کان پوءِ ساڻس ملاقات جو سلسلو جاري رهيو. ساڻس غالباً آخري ملاقات 13 فيبروري 2020ع ۾ سنڌي ادبي بورڊ ڄامشورو ۾ سگهڙن جي هڪ پروگرام ۾ ٿي هئي. لڳ ڀڳ چاليهہ سال رفاقتن جو اهو سلسلو زندگيءَ جي هڪ خوبصورت باب طور تاحيات ياد رهندو. سنڌ ڌرتيءَ جو هي بهترين شاعر، اديب ۽ هڪ سلڇڻو انسان اسان کان 10 نومبر 2021ع تي وڇڙي ويو ڏٺيءَ دَر دعا آهي تو خداوند ڪريم سندس مغفرت فرمائي ۽ ڪيس جنت الفردوس عطا ڪري ”آمين“

سندس ننين پائرن محمد اقبال، عبدالمالڪ، ڪرم الله، مولوي عبدالحميد، احسان الله ۽ سندس وڏي فرزند عمران خالد مون کي ٻڌايو تہ ادا تاج محمد اسان کي تہ سيف الله جي حيثيت جو اندازو تڏهن ٿيو جڏهن سندس دوستن جو تمام وڏو تعداد سندس جنازه نماز ۾ شريڪ ٿيو تہ اسين حيران ٿي ويلسين تہ سندس ايڏي وڏي ڄاڻ سڃاڻ هئي. سندس ڪجهہ دوست تہ ديوانن وانگر روئي رهيا هئا. چاليهي ٽائين ڪيترائي دفعا گهوريون گهمرا ڪري اسان کي حوصلو ڏيندا رهيا. تمام گهڻن دوستن سوشل ميڊيا تي ’سيف‘ تي شاعري بہ ڪئي ۽ مضمون ۽ تاثر لکيا. سندس ياد ۾ سنڌ جي مختلف شهرن ۾ تعزيتي ادبي ميڙاڪا ڪيا ۽ اجان بہ ميڙاڪن جو سلسلو جاري آهي، اسين سندن اِهي ٿورا ڪيئن لاهي سگهنداسين.

ڳُلُ چنو ڳرنار جو، پٽڻ ٿيون پٽين،
سهسين سورڻ جهڙيون اُپيون اوسارين،
چوڻا چارڻ هٿ ۾ اسير سينگاريو ڏين،
ناريون ناڏ ڪرين، راڄا رات رمگيو.
”شاهہ“

الياس عشقي/صائمہ يوسف بلوچ
حيدرآباد

شاھہ لطيف جي ڪلام ۾ عورت جو ڪردار

شاھ لطيف جي شاعريءَ ۾ عورت ڪردارن کي اهميت جو ڏني وئي آهي؟ ان موضوع تي اڳ بہ گهڻو ڪجهہ لکيو ويو آهي، جنهن ۾ اڪثريتي هندو ليکڪن، جيڪو ڪجهہ لکيو، ان جو ورجاءُ آهي. ان جو مکيہ سبب اهو رهيو هوندو تہ سماج ۽ شاعريءَ ۾ عورت جو ڪردار پراسرار رهيو آهي يا هوءَ سراپا خير آهي يا مجسمہ شر يا هڪ راز. جيڪي ڪيس 'مجسمہ شر' (برائي جي ديوي) سمجهن ٿا، انهن جو چوڻ آهي تہ:

'زن نو ڪن اي دوست در هر بهار
ڪہ تقويم پارينہ نايد بہ ڪار'

انهن جي نظر ۾ عورت صرف شر ئي نہ بلڪ تفريح ۽ جنسي خواهشن جي پورائي جو ذريعو آهي ۽ جن ماڻهن وٽ هوءَ فرشتہ صفت انسان آهي، اهي هيٺين راءِ رکن ٿا:

'زنِ نيڪ و فرمان بر و پارسا
ڪند رَد درويش را پادشا'

ترجمو: 'عورتن جي برائي نہ ڪريو، عورتون تہ مردن جي ڪاڻ آهن. سڀ مرد، عورتن مان ئي جنم وٺندا آهن. دهرو ۽ پرهلاد جهڙا فرشتہ صفت انسان بہ عورتن ئي پيدا ڪيا آهن.' اصل ۾ هيءَ عورت بجاءِ انساني فطرت جي تقاضا آهي، جنهن کي مرداڻي سماج ۾ اهڙي طرح ظاهر ڪيو ويو آهي جو انسان ان تضاد ۽ اهڙي تعلق/ويجهڙائپ کي مٽائڻ جي ئي ڪهاڻي آهي. "خير ۽ شر"، "ڪاري ۽ اڇي" جو اهو تضاد انسان جي باطن/اندر ۾ هلندو ٿو رهي/ هلندڙ آهي ۽ ان جي مدد سان ئي معاشري جي شڪل جڙي ٿي. اهو تضاد ئي بهترين/سٺو ادب خلقڻ جو سبب بڻجي ٿو ۽ جديد تشڪيل جو ضامن هجي ٿو.

ادب، سٺا ۽ خراب ڪردار معاشري مان وٺي، انهن کي زندگي ڏئي معاشري کي واپس ٿو ڪري، ان عمل ۾ نيڪ ۽ بد ٻنهي قسمن جا ڪردار هجن ٿا تہ جيئن ادب جو پڙهندڙ سچن ۽ ڪوڙن جي پرک ڪري سگهي. اديبن، شاعرن جي فن ۽ فڪر مان سوچ جا وهڪرا ڦٽن ٿا، اهوئي ادب جو ڦهلاءُ آهي. نيڪ ۽ بد جي وچ جنگ/ميلاپ ۽ نتيجي جي صورت ۾ ذهن ۾ چوٽون خيال پڙهندڙ جي ذهن ۾ اڀري ٿو.

دنيا جي هر ادب ۾ عورتن جا ڪردار ملن ٿا، پر عام طور انهن ڪردارن جي حيثيت اشاراتي آهي، جڏهن تہ سنڌي شاعريءَ جي روايت جي اعتبار کان شاھ لطيف ۽ رسالي جا ڪردار تمثيلاتي نہ، تہ نيم تمثيلاتي ضرور آهن. ڏسڻو اهو آهي تہ اهي يا تہ نيم تمثيلاتي (Allegorical) آهن يا علامتي (Symbolical). ان ڪري تہ تمثيلاتي ڪردار اڳ مروج قصن ۾ موجود ديوتائن جي صورت ۾ ادب ۾ گهڻا عام آهن. شاھ جي عورتاڻي ڪردارن ۾ ڪا خاص عورتاڻي صفت يا ڪمزوري اهڙي ريت شامل ٿيل آهي، جو سندس خوبي يا ڪمزوريءَ کي ڌار نٿو ڪري سگهجي. سندس ڪلام ۾ آيل عورت (عورتاڻا) ڪردار ايتريقدر سگهارا آهن، جو انهن جي پيٺ ۾ مرد ڪردارن کي نہ گهٽي اهميت ڏني وئي آهي ۽ نہ ئي مرد ڪردارن بابت ايتري سنجيدگيءَ سان سوچيو يا مطالعو ڪيو ويو آهي. شاھ جي تخليق ڪيل مرد ڪردارن ۾ ڪوبہ ڪردار منفي ناهي. هر ڪردار، انساني صفتون رکندڙ آهي، پر شيڪسپيئر جي ڪردارن وانگر انهن ڪردارن جي تصويرڪشي ڪنهن معمولي انساني ڪمزوري سبب ٿي/ٿيل آهي، ڪو معمولي شڪ جو شڪار ٿيو تہ ڪنهن محبوب جي اعتماد ۽ اڻچاڻائي جو اثر دل تي ڪنيو، ڪو

پنهنجي حاڪميت ۽ اقتدار سبب مار کائي ويو ته ڪو ساڳئي اقتدار سبب پنهنجو پاڻ ۾ هڪ مثال بڻجي ويو. ڪو، پنهنجن جي دوکي ۽ دولاب جو شڪار ٿيو ته ڪو خانداني دشمني جي ور چڙهي ويو، ڪو پنهنجي لاعلميءَ جو ته ڪو بيرحم وقت جو. ڪنهن ڪردار کي وري بخشش جي جذبي داغدار ڪري ڇڏيو نه ته هر هڪ شخص (ڪردار) پنهنجي عشق ۾ سچو ۽ پرعزم هو. ليڪن عورت ڪردارن جي عظمت اڳيان مرد ڪردار مڪمل طور اپري نه سگهيا، ائين ناهي ته عورتاڻا ڪردار ڪمزورين کان آجا هئا، ڪمزوريون انهن ۾ به ڏسجن ٿيون، پر انهن ڪمزورين اڳيان هٿيار ڦٽا نه ڪيا ۽ ان ئي سبب جي ڪري سندن موت کين زنده رکيو آهي. شاهه جي انهن عورت ڪردارن تي نظر وجهڻ ۽ انهن جي تجزئي ڪانپوءِ ئي هيءَ ڳالهه بامعنيٰ ٿيندي.

(1) سسئي: سنڌ کان پنجاب تائين هن ڪهاڻيءَ کان هر شخص واقف آهي، سسئي، شاهه جي ڪلام جو خاص موضوع آهي. تفصيل ۾ وڃڻ بجاءِ مختصراً اهو ٿا ڏسون ته شاهه هن ڪردار ۾ عورت جي ڪهڙي خوبي يا صفت کي اهميت ڏيندي، هن ڪردار ذريعي اڀاريو ۽ ان ۾ بي مثل معنويت پيدا ڪري ڇڏيائين.

ڪيچ مڪران جي شهزادي پنهون، نرم ۽ نازڪ خوبصورت عورت سسئيءَ سان شادي ڪئي. هڪ رات جڏهن هوءَ اگهور ننڊ ستل هئي ته پنهونءَ جا ڀائر کيس جام (شراب) پيئاري، بيهوشي جي حالت ۾ اُٺ تي ٻڌي کڻي ويا. سسئي صبح جو سجاڳ ٿي ته ننڊ کي پنهنجي غفلت سمجهندي، پنهونءَ جي تلاش ۾ پنڌ ئي پنڌ ڪيچ مڪران جو رخ ڪيائين. جهنگ، برپٽ، ريگستان ۽ جبلن تان لنگهندي، محبوب جي تلاش ۾ مڪران طرف هلندي رهي. رستي ۾ ڏنار جي مٿس بري نظر پوڻ تي حادثي جو شڪار ٿي. هوڏانهن هوش ۾ اچڻ بعد پنهون واپس ٿيو ته سسئي بجاءِ سندس قبر ڏٺائين. سسئيءَ جو ڪردار، سنڌي شاعريءَ ۾ جستجو ۽ تلاش جي علامت بڻيل آهي. رسالي ۾ سسئي، پنجن سرن؛ ديسي، آبري، حسيني، معذوري ۽ ڪوهياري ۾ ڳايل آهي.

ڏاگهن، ڏيرن، ڏونگرن، ڏکن آئون ڏڌي جن
پڇان پير پنهونءَ جو، ويهان وڪ وڌي؛
لکئي آئون لڌي، نات پٽن ڪير پنڌ ڪري.

(ديسي، داستان- 1، بيت 2)

(2) مومل: هيءُ ڪردار ڏند ڪٿائي ماحول مان اڀريل ڏسجي ٿو. مومل اڻجاڻائيءَ ۾ پنهنجي هٿان پيءُ جي وڃايل دولت کي حاصل ڪرڻ لاءِ ڪاڪ محل جوڙي ٿي، محل جي چوطرف جادوئي فضا ۽ اکين جو دوکو هجي ٿو، جنهن کي ڪو به دولتمند پار ڪري کيس حاصل ڪري سهگي ٿو. سوين شهزادا آيا ۽ فقير ٿي ويا. مومل ۽ سندس ڀيڻ سومل، خوبصورتيءَ ۾ الڳ واکاڻ رکندڙ هيون. مومل جي سونهن جي هاڪ ٻڌي ڪيترائي طالب کيس حاصل ڪرڻ لاءِ آيا، جن مان راڻو مينڌرو به هڪ هو. راڻو، عقلمند ۽ مومل جو سچو عاشق هو. هن ڪاڪ محل جي طلسم کي پار ڪري مومل کي حاصل ڪيو ۽ ساڻس گڏ آرام سان زندگي گذارڻ لڳو. راڻو، روز رات جو مومل سان ملڻ ايندو هو. مومل جي ڀيڻ سومل انتهائي شوخ هئي. هڪ رات راڻي کي اچڻ ۾ دير ٿي ته سومل، مرد جو ويس پهري (راڻو بڻجي) مومل سان رهاڻ ڪرڻ لڳي، رهاڻ ڪندي کين ننڊ اچي وئي. راڻو جڏهن ڪاڪ محل پهتو ته مومل کي ڪنهن غير مرد سان ڏسي واپس هليو ويو ۽ وٽس ڪڏهن واپس نه آيو. هزار ڪوششن باوجود مومل پنهنجي محبوب (راڻي) سان نه ملي سگهي ۽ فراق ۽ غم ۾ ئي مري وئي. مومل غلط فهميءَ ۽ جدائيءَ جي علامت آهي. هڪ سادي، خوبصورت ۽ جدائي (فراق) جي ماريل عورت جي علامت آهي. هيءُ داستان مقامي راڳ راڻي ۾ ڳايو ويندو آهي. هن جو تت، مقصد جي حاصلات ۾ موت آهي. مومل، پنهنجي پاڻ ۾ هڪ اهڙو واحد ڪردار آهي، جنهن جي غم جهڙي معنويت ۽ گهرائي ٻئي ڪنهن به ڪردار ۾ ڪونهي.

ڪتين ڪر موڙيا، ڪيڙو آيا ٽيئي؛
راڻو رات نہ آئيو ويل ٽري ويئي؛
ڪوءِ سا ڪاڻي راتڙي! پرين ري پيئي؛
مون ڪي ڏنءُ ڏيئي، وڃي ڀوليو ڀٽ قرارپو.
(سر مومل راڻو: داستان 4، بيت 3)

(3) ليلا: ليلا هڪ سادي مزاج جي معصوم عورت ۽ سراپا محبت آهي. هوءَ راجا چنيسر جي راڻي ۽ محبوبا آهي. ڪيس پنهنجي عشق تي حد کان وڌيڪ يقين آهي، معصوميت، انساني همدردي ۽ زيورن سان بيپناهه دلچسپي/شوق سبب هوءَ بنا سوچڻ ۽ سمجهڻ جي هڪ چالاڪ دشمن عورت جي چوڻ تي هڪ غلط قدم کڻي ٿي. ليلا، هڪ نَوَ لکي هار کي حاصل ڪرڻ جي چڪر ۾ پنهنجي ور راجا چنيسر کي هڪ رات لاءِ ان عورت جي حوالي ڪرڻ تي راضي ٿي وڃي ٿي. ليلا جي اهڙي عمل سان چنيسر کي تمام گهڻو ڏک ٿو پهچي ۽ هُو ڪيس هميشہ لاءِ ڇڏي، نہ ختم ٿيندڙ فراق ۾ مبتلا ڪري ٿو ڇڏي ۽ هوءَ انهي ئي غم ۾ مري ٿي وڃي. ليلا، عورت جي فطري ڪمزوري، سادگي ۽ هار سينگار جي شوق ۾ ورتل عورت جي مثل آهي، جنهن ۾ عورتپڻو سنڌي عورت جي سادگي، محبت ۽ سهاڳڻپ جي علامت/سڃاڻپ آهي.

شاهہ جي داستانن ۾ هيءُ هڪ اهڙو انفرادي مثال آهي، جنهن جو لوڪ ادب ۾ ڪو جواب ڪونهي. هن ڪي شيڪسپيئر جي ڊرامي هيملٽ جيان ڪهاڻي اندر ڪهاڻي (story within story) جهڙي حيثيت حاصل آهي، پر اها هيملٽ وانگر ڪهاڻي جو حصو ناهي. ها پر جيڪا عورت، ليلا جي عبرتناڪ انجام جي ذميوار آهي اها عورت ڪوَنرو، پنهنجي خوبصورت ڌيءُ موڪيءَ سان گڏ ڪراچي ويجهو هڪ رستي تي پنهنجي ماءُ لاءِ دولت ۽ شهرت حاصل ڪندي آهي. هيءُ بہ سنڌ جي هڪ مشهور لوڪ ڪهاڻي آهي، جيڪا 'موڪي ۽ متارا' جي نالي سان مشهور آهي.

هُئينءَ تہ هوشيار، ڪَلَ بہ هيئي ڪانڌ جي؟
تو پانيو موچاري ٽيان، ڳچيءَ پائي هارُ!
ڪانڌ ڪوڙيءَ جو نہ وڻي، سئين ڀتين سينگارُ؛
وهم لهي وينجهار، دليون پرکي داسڙو.
(سُر ليلا چنيسر: داستان 2، بيت 2)

(4) موڪي: هيءُ خوبصورت واپاري ڪردار آهي، جنهن جي اندر جي عورت زنده آهي. سندس حسن ۽ اخلاق سبب هنڌين ماڳين سندس مئڪدي جي هاڪ آهي ۽ پري پري کان ماڻهو سندس مئخاني تي ڪِهي ٿا اچن. موڪي، هوبهو پنهنجي ماءُ جهڙي آهي، پر سندس دل، ماءُ جي دل جيان حاسد ۽ مڪار ناهي. هوءَ مئخاني ۾ ايندڙن جي دل موهي ٿي ۽ واپاري اخلاق/طور طريقن کان بہ چڱي ريت واقف آهي. سندس مئخاني ۾ ڪي اهڙا سورما بہ اچن ٿا، جيڪي سال ۾ هڪ ڀيرو سندس مئخاني تي ايندا هئا، جن جي سورهيائي، دليري جا هر هنڌ چرچا آهن ۽ اهي شڪل شبيهہ ۾ سدا ملوڪ ۽ بهادر ٿا ڏسجن. مئڪدي ۾ موجود ٻيا ماڻهو ساڻن نٽا نهن، پر موڪي مٿن خاص توجهہ ڏيندي آهي. هو، ڪيس وٽن بہ ٿا ۽ سندس بهترين گراهڪ بہ آهن. اهي سورما بہ موڪيءَ کي پسند ڪن ٿا ۽ ڪين بہ هن جو انتظار رهندو آهي. اهو انتظار غالبن عشق جي مٿيل صورت آهي، پر ڪيس ان جو ڪو احساس ڪونهي. هڪ ڏينهن هُو (متارا) اچن ٿا تہ موڪي معمول مطابق تازو مٽ ڪولي ڪين شراب/جام پيئاري ٿي، جيڪو ڪين تمام گهڻو پسند اچي ٿو. ۽ هو موڪيءَ کي چون ٿا تہ اهڙو جام هن، ڪين اڳي ڪڏهن جو نہ پيئاريو. موڪيءَ کي خبر هئي تہ شراب اهو ئي ساڳيو آهي ۽ ان جي ذائقي ۾ ڪو غير معمولي فرق نہ هئڻ گهرجي. متارن جي جام پي، مئخاني مان وڃڻ بعد هن جڏهن مٽ جو ڍڪ لاهي ڏٺو تہ ڪيس ان اندر هڪ مئل نانگ نظر آيو، جنهن جي زهر سبب شراب ۾ ڪا اهڙي ڪيفيت/اثر پيدا ٿي ويو، جيڪو متارن کي گهڻو وڻيو. موڪيءَ کي شديد افسوس ٿيڻ لڳو تہ ڪيس خبر نہ هئي تہ هوءَ پنهنجي گراهڪن کي شراب نہ بلڪ زهر پيئاري رهي هئي. ان واقعي ڪانپوءِ ڪيس يقين ٿي ويو تہ زهريلي شراب پيئڻ ڪري هو سڀ مري ويا هوندا، اهو خيال اڪثر ڪري موڪيءَ کي اداس ڪري ڇڏيندو هو، پر هڪ ڏينهن اوچتو متارا سندس مئخاني تي اچي پهتا، ڪين ڀيهر پنهنجي مئڪدي تي ڏسي موڪي جي تعجب سان گڏ خوشيءَ جي انتها نہ

رهي. متارن ايندي ئي انهي جام جي فرمائش ڪئي، جيڪو هو هتان آخري ڀيرو پي ويا هئا، موڪيءَ ڪين نوان نوان مٽ ڪولي تازو جام آڇيو، پر سندن اصرار وڌندو ويو ته ”موڪي پروڪو پيار“ ۽ هو ناراض ٿيڻ لڳا ته موڪي خوف وچان ڪين اصل ڳالهه ٻڌائي ڇڏي. روايت آهي ته اها ڳالهه ٻڌي هو مري ويا ۽ ائين موڪيءَ کي سڄي زندگي سندن موت جو ڏک، افسوس رهيو، سنڌي ڪلاسيڪل شاعري ۾ موڪيءَ، غير معمولي طور خليق ۽ همدرد عورت جي علامت آهي، جنهن جي منهن تي حسن، عشق، خوشي ۽ ندامت جا تاثر نمايان ملن ٿا.

سري ڪين ڪيون، ويڻ موڪيءَ جي ماريا
ڪو جو سخن ڪلال جو، پتي تي پيون!
تهان پوءِ ٿيون، مرڻ متارن کي!

(سر يمن ڪلياڻ: داستان 4، بيت 14)

(5) سورٺ: راڻي سورٺ، پنهنجي ور راجا ۽ ڏياچ جو پاڇو آهي. هيءَ هر وقت نه صرف پنهنجي راجا سان گڏ رهندي هئي، بلڪ سندس شوق ۽ پسند، ناپسند پڻ راءِ ڏياچ جهڙي هئي. ٻئي موسيقيءَ جا شوقين/ڄاڻو ۽ ڳائڻن جا سرپرست ۽ قدردان هئا. شرافت، بهادري ۽ ٻين انساني صفتن ۾ راجا راءِ ڏياچ جي پري پري تائين هاڪ هئي. سورٺ جو پنهنجي ور سان عشق، ذهني، روحاني ۽ جذباتي سطح تي هڪ سچو عشق هو. هوءَ رڳو خوشين ۽ سکن ۾ نه بلڪ مصيبت ۽ غمن ۾ به پنهنجي عشق ۾ ثابت قدم رهي. هن داستان جو تت هي آهي ته: راءِ ڏياچ جي هڪ رقيب (دشمن) راجا انيراءِ، موسيقيءَ سان سندس عشق/ محبت جو فائدو وٺي هڪ لالچي ماهر موسيقار کي ان ڳالهه تي راضي ڪيو ته هُو جهونا ڳڙهه وڃي اتان جي حاڪم راءِ ڏياچ جي محل ٻاهران پنهنجي فن جو مظاهرو ڪري ته راجا راءِ ڏياچ ۽ راڻي سورٺ، ڪيس جلد اندر گهرائي ڪانئس موسيقي ٻڌندا ۽ لطف اندوز ٿيڻ بعد حسب عادت ڪجهه (انعام) گهرڻ لاءِ چون ته تون (ٻيجل) چئجان ته جيڪو آئون گهرندس سو توهان ڏئي نه سگهندؤ. راءِ ڏياچ پنهنجي قول جو پڪو آهي، جيئن ئي توسان واعدو ڪري ته تون چئجان ته ’اي راءِ ڏياچ، مون کي تنهنجو سِر کپي ۽ پوءِ راءِ ڏياچ پنهنجو واعدو ضرور پاڙيندو. سو هن داستان ۾ ائين ئي ٿيو، جڏهن ٻيجل رٿيل منصوبي مطابق راءِ ڏياچ کان سندس سِر جي گهر ڪئي ته هن ڪيس چيو ته توکي نااميد نه موٽائيندس ۽ تون ڪنهن جي چوڻ تي هتي آيو آهين؟ سا حقيقت پڻ مون کي معلوم ٿي وئي آهي. راءِ ڏياچ محل اندر وڃي راڻي سورٺ کي سڄي حقيقت ٻڌائي، هوءَ پنهنجي ور جي مزاج کان چڱي ريت واقف هئي ۽ ڪيس اجازت ڏيندي چيائين ته راءِ ڏياچ کي پنهنجو قول پاڙڻ گهرجي ۽ واعدي خلافي جو داغ پنهنجي ڪردار تي لڳڻ نه ڏئي. جنهن بعد راجا راءِ ڏياچ ڪٽاريءَ سان پنهنجو ڪنڌ ڪپي هڪ ٿال ۾ رکرائي دشمن ڏانهن موڪليو. سورٺ پنهنجي ور سان گڏ سَتي ٿي وئي، سورٺ به فن لاءِ وڏيءَ کان وڏي قرباني ڏيڻ لاءِ مشهور آهي. هيءَ داستان راڳ ’سورٺ‘ ۾ ڳايو ويندو آهي ۽ هن داستان ۾ سورٺ راءِ ڏياچ واعدي نڀائڻ خاطر هر قرباني ڏيڻ جي علامت سمجهي وڃي ٿي.

محلين آيو مڱڻو، ڪٺي ساز سري؛
لڳي تند تنبير جي، پيا ڪوٽ ڪري؛
هنڌين ماڳين هوءِ ٿي، تنهنجي ٻيجل! ڌانهن ٻري؛
سِپِي تنهن سلطان کان، اچي گهوٽ گهري؛
جهوناڳڙهه جهُري، پوندي جهانءِ جهروڪ ۾

(سر سورٺ، داستان 3، بيت 3)

(6) نوري: مهاڻن جي خاندان سان تعلق رکندڙ نوريءَ جو ڪردار سنڌ ۾ مثالي ڪردار جي حيثيت ٿو رکي، ڏيپ ۽ گدلاڻ ۾ رهندڙ نوري حسن ۾ سراپا نور هئي. تنهن وقت جي حاڪم (صلاح الدين) ڄام تماچي ڪيس ڏٺو ته مٿس عاشق ٿي پيو ۽ سندس خاندان وارن کان نوريءَ جي ٻانهن گهري، ساڻس شادي ڪري پنهنجي پٽ راڻي بڻايائين. هونئن ته ڄام تماچيءَ جون ٻيون به ڪيترون ئي راڻيون هيون، پر هوءَ سڀ کان وڌيڪ محبت نوريءَ سان ڪندو هو. نوريءَ جي سادگيءَ ۽ نياز نوڙت ۾ سندس ڪو جواب/برابر نه هو، ڪيس هڪ لمحي لاءِ به

اها ڳالهه نه وسرندي هئي ته هوءِ مهاڻن جي خاندان مان آهي. ڄام تماچي، سندس ۽ خاندان مٿان جيڪا مهرباني ڪئي آهي، ان سان سندس حقيقت نٽي منجي سگهي. سندن اها نوڙت ئي هئي جنهن جي ڪري ڄام تماچي، ڪيس بي پناهه پائيندو هو، هن، هڪ خوبصورت ٻيڙي ٺهرائي، جنهن ۾ هوءَ خاص طور نوريءَ سان گڏ ڪينجهر ڍنڍ جو سير ڪندو هو. ڪينجهر جي ڪپ تي مهاڻن جا گهر آباد هئا، جن تي ڄام تماچي جون خاص مهربانيون هونديون هيون. سنڌي شاعريءَ ۾ نوريءَ جو ڪردار عاجزي ۽ نهٺائي وارو آهي، نوريءَ جي نياز نوڙت سنڌ جي ٻاجهائپ جي علامت بڻيل آهي.

تهڙو ڪنجهر ڪين ٻيو، جهڙي سونهن سنڌياس؛
مَنڊ مياڻيون، مڪڙيون، مڙئي معاف ٿياس؛
مورچل مٿانس، ايو تماچيءَ تي هٿي
(سُر ڪاموڏ: داستان 1، بيت 15)

(7) **مارئي:** مارئي، ٿر جي ريگستاني مارن جي هڪ خوبصورت ڇوڪري هئي. سندس تعلق هڪ غريب ۽ مفلس گهراڻي سان هو. مارئيءَ جي سونهن جو چرچو سڄي ٿر ۾ عام هو.

وقت جي راجا عمر سومري کي جڏهن سندس حُسن جي هاڪ بابت خبر پئي ته ڪيس حاصل ڪرڻ لاءِ مارئيءَ جي ڳوٺ ڪاهي ويو. خانداني روايت مطابق مارئيءَ جو سڱ، خاندان جي هڪ شخص 'کيت' سان طئہ ٿيل هو. بادشاهه عمر جڏهن سندس ڳوٺ پهتو. ته ڪيس سرتين سان گڏ پاڻي ڀريندو ڏسي موقعي کي غنيمت ڄاتو ۽ ڪيس زبردستي ڪٺي گهوڙي تي ويهاري عمرڪوٽ قلعي ۾ وڃي قيد ڪيائين. جتي ڪيس قيمتي لباس، زيور، بهترين ماڙين/ ڪمرن ۽ ٻين آسائشن ۾ رکيو ويو، پر مارئيءَ جي من ۾ ملڪ ۽ مارُن جي اُڪير سانڍي هئي سو هيءَ ڳوڻاٽي عورت ايتري آڱ پڳت ڏسي گهٻرائجي وئي. عمر پاران آڇيل قيمتي لباس، بجاءِ پنهنجي اباڻي وڳي ۽ لوئيءَ کي ترجيح ڏني. عمر جي قيد ۾ هوندي هوءَ پنهنجي اباڻن ڪکن ۾ واپس وڃڻ لاءِ ٻاڏائيندي رهي ۽ چوندي رهي ته اي عمر! مون کي تنهنجا محل، لباس ۽ تيل ڦليل بلڪل نٿا وڻن، هتان جون عورتون نٿيون پلئين، مون کي، منهنجي سرتين ۽ مارن ڏانهن وڃڻو آهي. بادشاهه عمر گهڻي ڪوشش ڪئي ته مارئي، شاهي ماحول سان رلي ملي وڃي ته جيئن عمر ڪيس پنهنجي پٽ راڻي بڻائي، پر مارئي ڪوٽ جي ڳڙڪين مان پنهنجي علائقي ڏانهن پئي نهاريندي هئي. پنهنجي مارن کي ايندو ڏسي خوش ٿيندي ۽ سمجهندي هئي ته شايد سندس مارو ڪيس آزاد ڪرائڻ لاءِ پيا اچن، پر غريب ۽ مسڪين مارو، حاڪم وقت سان مهاڏو اٽڪائڻ جي جرئت نٿي ڪري سگهيا. هوڏانهن عمر سومري کي جڏهن يقين ٿي ويو ته مارئي محل ۾ سندس مرضي مطابق رهڻ لاءِ ڪڏهن به تيار نه ٿيندي ته هن ڪيس اباڻن ڪکن ڏي واپس موڪلي ڇڏيو. مارئيءَ جو ڪردار وطن ۽ مارن سان محبت ۽ قوميت جي علامت آهي. حُب الوطنيءَ جو درس ڏئي ٿو، شاهه لطيف هن ڪردار ۾ مارئيءَ کي قومي اڳواڻ طور علامت بڻائي پيش ڪيو آهي.

ڇَرَن، ڇڪن ڇت ۾، رهيا اندر روح؛
اُٺي وِيڙا اُڪِري، مارو مٿي موهه؛
ويرون ولوڙڻ جون، سلريان گهڻو صُبُوحَ؛
وَرُ سي ڪلرا ڪوهه، سِنجَير جي سارِيهه جا!
(سر مارئي: داستان 8، بيت 4)

(8) **ٻاگهي:** هيءَ هڪ حاڪم خاندان جي جرئت مند مگر مظلوم عورت جو ڪردار آهي، جنهن جا ٻئي پٽ وراثت جي سلسلي ۾ جنگ ڪن ٿا. ٻاگهي اصل حقدار جي حمايت ڪري ٿي. هوءَ سڀ ڪجهه ڏسي ٿي، پر ڪنهن کي سمجهائي نٿي سگهي، ڇاڪاڻ ته عورت هئڻ ناتي ڪيس ان ڳالهه جو حقٰ ڪونهي. باوجود ان جي هوءَ دليءَ طور حقدار جي حامي آهي، سندس ڀاءُ چنيسر لالچ ۽ خودغرضي سبب دشمن سان ملي جنگ ٿو ڪري، جنهن ۾ هوءَ پنهنجي ڀاءُ دودي کي وڙهندي ۽ مرندي ڏسي ٿي. جنگ دوران به ٻاگهي غيرت ۽ پنهنجي عزم تي اٽل رهي ٿي. انهن صفتن جي ڪري ئي ڪيس سنڌي ادب ۾ منفرد مقام حاصل آهي. جنگ ڪانپوءِ هي خاندان جي ٻين

عورتن سميت سام جي پناھ ۾ اچي ٿي، جتي ڪيس عزت ۽ مان سان رکيو وڃي ٿو.

(9) مهر راڻي: ننڍي ڪنڊ جي هندو گهراڻي سان تعلق رکندڙ هيءُ ڪردار مظلوميت جي علامت آهي. هن داستان جو مختصر احوال هن ريت آهي ته ڦلاڻي خاندان جو ڏاڍيل سردار، مهر راڻيءَ جي خاندان طرفان شادي/سڱ لاءِ انڪار تي مٿن حملو ڪري، فاتح جي حيثيت سان مهر راڻيءَ کي کڻي ٿو وڃي. هو خوشي وچان ڏونڪا وڄائيندو پنهنجي قبيلي طرف ايندو آهي. سندس شمار سنڌ جي ڏهن ڏاتارن ۾ ٿئي ٿو، جن جي در تان ڪو سوالي هٿين خالي نٿو وڃي. ڪيس پنهنجي فتح ڪيل زال سان تمام گهڻي محبت آهي ۽ ڪيس حاصل ڪرڻ تي فخر پڻ آهي. ساڳي محبت مهر راڻيءَ کي به لاکي ڦلاڻي سان آهي. اوچتو هڪ سوالي لاکي ڦلاڻي وٽ حاضر ٿي مبارڪ ڏئي ٿو، لاکو ساڻس واعدو ٿو ڪري ته هُو ڪانئس جيڪو ڪجھ به گهرندو سو کيس ملندو، هو سوالي، لاکي کان مهر راڻيءَ جي ٻانهن ٿو گهري، لاکو پنهنجي قول ۽ فعل جو پڪو هو، تنهن مهر راڻيءَ کي غريب سواليءَ جي حوالي ڪري ڇڏيو. ٻئي پاسي مهر راڻي به ان کي پنهنجي قسمت جو لکيو سمجهي صبر ٿي ڪري ۽ راضي به رضا آهي، جنهن کي بخشي وئي، تنهن سان هلي وئي.

(10) ڍول مارو: مارو هڪ نوجوان، زنده دل ۽ امنگن ڀريل عورت جو ڪردار آهي. هيءُ هڪ حاڪم گهراڻي جي غير معمولي حسين عورت آهي ۽ ڀرپور زندگي گذارڻ جو ارادو رکي ٿي. سندس پيءُ، ننڍپڻ ۾ سندس شادي پنهنجي دوست جي پٽ ڍول سان ڪري ڇڏيندو آهي ۽ ٻئي پاڻ ۾ واعدو ڪن ٿا ته اها ڳالھ راز رهندي ۽ جڏهن ٻئي بالغ ٿيندا ته کين اهو راز ٻڌائي مارو کي رخصت ڪري ڇڏبو. ڪنهن طرح اهو واقعو نظرانداز ڪري ڍول جي شادي ٻي عورت سان ڪري ڇڏجي ٿي. ڍول جي ٻي زال کي ننڍپڻ ۾ ٿيل سندس شاديءَ بابت علم ٿي وڃي ٿو پر هوءَ نه رڳو ڍول کي ان حقيقت کان بي خبر ٿي رکي، بلڪ مارو طرفان ايندڙ قاصد کي به ساڻس ملڻ نٿي ڏئي. مٿان وقت جي ستم ظريفي اها ته ٻنهي (ڍول مارو) جا پيئر وفات ڪري وڃن ٿا. هڪ ڏينهن مارو کي سندس پيءُ جو هڪ رازدار، ٻانهي ڍول سان ٿيل سندس شادي جي سچي حقيقت ٻڌائي ٿي ڇڏي. مارو، ڍول کي اطلاع ڏيڻ لاءِ هر جتن ٿي ڪري، ڪيس قاصدن هٿان پيغام ٿي موڪلي ته هوءَ سندس نالي سان منسوب آهي، سندس عزت آهي، هوءَ اچي ڪيس وٺي وڃي پر ڍول جي زال/راڻي ساڻس ڪنهن کي به ملڻ نٿي ڏئي. جذبن ۽ احساسن جي لاهن چاڙهن ۾ هوءَ غمي ۽ خوشيءَ جي ڪيترن ئي دورن مان گذري ٿي، مگر حوصلو نٿي وڃائي. آخرڪار ڍول کي حقيقت جو علم ٿئي ٿو ۽ هوءَ ساڻس ملي، ڪيس پنهنجي راڻي بڻائي ٿو ڇڏي.

اصل ۾ هي واقعو گواليار جو آهي، جتي ڍول رهندڙ هو. مقامي حالتون تبديل ٿيون ته ڪيس گواليار ڇڏي راجستان وڃڻو پيو، جتي هن ڍونڍار جي ريگستاني علائقي ۾ امير (آمير) جي جابلوئي علائقي جي ميتا قوم جي راجا سان جنگ ڪندي اهو علائقو فتح ڪيو، اها ئي رياست پوءِ "جئپور" جي نالي سان سڃاڻڻ لڳي. هي ڪهاڻي راجستان جي ڪيترين ئي ٻولين ۾ ڳائي وڃي ٿي. وچ هندستان، گجرات، سنڌ ۽ پنجاب تائين جي عوامي شاعرن هن داستان کي مختلف وقتن ۾ ڳايو آهي.

هن داستان لاءِ چيو وڃي ٿو ته اصل ڪهاڻي ڪشلاب نالي ڪنهن شاعر راجستاني دوهن ۾ لکي، عوامي ادب ۾ سندس سڃاڻپ/شهرت ڪشلاب نالي سان ٿئي ٿي. هونئن سندس اصل نالو ڪشل لاڀ (Kushal Labh) هو. راجستاني ادب ۾ دوهي کي "دوها" چوندا آهن ۽ هي لوڪ داستان 'ڍولا مارو دوها' جي نالي سان عام مقبول آهي. علائقائي ڪهاڻيون دوهي (ڪلاسيڪل شاعري جي صنف، جنهن جي ٻنهي سٽن جي آخر ۾ قافيو ايندو آهي) جي وزن ۾ ٿينديون هيون/ آهن. ڍول مارو داستان جي شهرت پڻ ان ڪري وڌيڪ آهي، پر ڳائڻن هن داستان کي دوهي کان علاوه ٻين صنفن ۾ به ڳايو آهي. هيءُ داستان سنڌ ۾ به تمام گهڻو مشهور آهي ۽ لوڪ ادب

جي نامور محقق/ماهر ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ هن داستان کي مختلف روايتن مان گڏ ڪري ٻن جلدن جي صورت ۾ شايع ڪيو آهي. هن داستان ۾ مارو هڪ زنده دل ۽ بهتر زندگي گذارڻ جي آرزو رکندڙ عورت جي علامت آهي. هن داستان بابت ڪجهه بيت شاهه لطيف جي ڪلام ۾ به ملن ٿا.

(11) سهڻي: سهڻي هڪ منفرد ۽ عجيب غريب ڪردار آهي. هيءَ هڪ شادي شده عورت آهي، جيڪا غير مرد سان عشق ڪري ٿي ۽ روز درياهه ۾ ٽپي ٻئي پار ساڻس ملڻ ٿي وڃي. سهڻي هڪ دلي ذريعي درياهه پار ٿي ڪري، جيڪو عام وسيلو آهي. اخلاقي اعتبار سان ڏٺو وڃي ته هوءَ مجرم ۽ سماج جي منهن تي هڪ ڪارو داغ آهي پر سندس ڪردار شاعري لاءِ جڻ سهاڳ بڻجي ويو آهي. هن ڪردار کي شاهه عبداللطيف ڀٽائيؒ ڌوئي پاڪ ۽ صاف ڪري ڇڏيو آهي. بيشڪ صوفياڻي شاعري خراب لفظن ۽ خراب ڪردارن کي ڌوئي صاف ۽ پاڪيزه ڪري ٿي ڇڏي.

شاهه سائين سهڻيءَ کي، جيڪا رات جو هڪ ڌاريي ماڻهو ميهار سان ملڻ وڃي ٿي، ڪيس اهڙي عمل باوجود اهڙو پاڪ ۽ صاف ڪري پيش ڪيو آهي، جو سندس ظاهري غير اخلاقي حرڪت طرف ڌيان ئي نٿو وڃي. معاشري جي ڌڪاريل هيءَ عورت پنهنجي منزل/مقصد تائين پهچڻ ڪانسواءِ ٻيو ڪجهه سوچي ئي نٿي سگهي. سندس ان غير اخلاقي حرڪت سبب سندس پڪي دلي/مٽ جي جاءِ تي هڪ ڪچو دلو/مٽ رکجي ٿو، جيڪو سندس موت جو ڪارڻ بڻجي ٿو ۽ هوءَ طوفاني درياهه جي خطرناڪ لهرن سان جنگ ڪندي درياهي حيوانن جو کاڄ بڻجي جان ڏئي ٿي ڇڏي. هيءُ هڪ اهڙي محبوبا عورت جو داستان آهي، جنهن جي شادي سندس مرضي ڪانسواءِ ڪجي ٿي، پر هوءَ حالتن سان سمجهوتو نٿي ڪري. هي شاهه جي تخليق ڪيل سهڻي آهي، جنهن کي شاهه لطيف ڌوئي اُجرو ڪري ڇڏيو آهي. سهڻي، مستقل مزاجيءَ سان پنهنجي مقصد کي حاصل ڪرڻ ۽ سمجهوتو نه ڪرڻ جي علامت آهي.

سيلاري سِهَڻ رات ۾، جا گهڙي وسندي مينهن؛
هلو ته پڇون سهڻي، جا ڪر چالي نينهن؛
جنهن کي راتو ڏينهن، ميهار ئي من ۾.
(سر سهڻي: داستان 3، بيت 11)

شاهؒ جي شاعريءَ ۾ اهڙو ڪو مضمون نٿو ملي، جنهن ۾ انهن ڪردارن ۽ سرن جي تشريح نه ڪيل هجي. اڪثر بلڪ گهڻو ڪري مختلف مضمونن ۾ سهڻي کي روح سان تشبيهه ڏني وئي، جيڪا هن دنيا ۽ هن جي رنگينين، آرائشن ۽ آسائشن کي ڇڏي عالم ارواح طرف سفر ڪري ٿي. هيءَ ڳالهه ڪيتري قدر ئي صحيح مقدس چو نه هجي، ان سان اختلاف رکي سگهجي ٿو. هر ڪردار جيان ان جي موضوع ۽ روح سان به اختلاف ڪرڻ بهتر آهي. هر ڪردار جو هڪ مقصد هوندوآهي، جنهن جي هوءَ علامت بڻجي ٿو. شاهه جي هر عورت ڪردار ۾ ڪا نه ڪا اهڙي صفت آهي، جيڪا جيڪڏهن ڪنهن به عورت ۾ هجي ته اها هڪ سٺي ۽ مثالي عورت ليکبي. شاهه سائينءَ پنهنجي ڪلام ۾ اهڙين يارهن عورتن جي ڪردار کي پيش ڪيو آهي، جيڪي پنهنجي ڪنهن نه ڪنهن خوبي سبب منفرد آهن. ڪجهه ڪردارن ۾ هڪ کان وڌيڪ خوبيون به آهن. ان ڏس ۾ هن مضمون جو ليکڪ الياس عشقي لکي ٿو ته: ڳالهه اها آهي ته شاهه جي ذهن ۾ هڪ مڪمل ۽ مثالي عورت جو تصور هو، جنهن جو ملڻ ناممڪن هو. شاهه سائين، عورتن جي سڀني صفتن ذريعي پنهنجي مڪمل ۽ مثالي تصور کي مختلف ڪردارن جي صورت ۾ پيش ڪيو آهي."

نوٽ: مضمون ۾ ڏنل شاهه جا بيت 'اينڊرائڊ ايپليڪيشن - راجا ساند (Multi-lingual version 5.0) 'شاهه جو رسالو- مرتب: ڪلياڻ آڏواڻي' تان کنيا ويا آهن.

◙

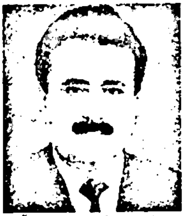

ڊاڪٽر اسد جمال پلي
عمرڪوٽ

سنڌي ادبي بورڊ ۾ ڏهه سالہ جشن*

(58-1968ع)

اڄ هن مضمون ۾ پاڻ جنهن ماضي جي دلپذير داستان جي ياد تازي ٿا ڪريون، اهو هڪ شاندار جشن ۽ پروگرام هو، جنهن جا تفصيل ڪجهه هن طرح هئا تہ پاڪستان جي مرڪزي سرڪار سال 1958ع کان 1968ع تائين جي ڏهہ سالہ ڪارڪردگي تي مشتمل هڪ عوامي آگاهي جو پروگرام ترتيب ڏنو. هن پروگرام جو مطلب اهو هو تہ فيلڊ مارشل محمد ايوب خان جي هِن ڏهہ سالہ دور ۾ ملڪ ۾ ڪهڙا ستارا آيا ۽ ڪهڙا ڪهڙا اهم ڪم ٿيا، تنهن کي عوام اڳيان ظاهر ڪيو وڃي. انهي عوامي آگاهي واري پروگرام کي مرڪزي حڪومت جي ڏهہ سالہ جشن جو نالو ڏنو ويو. هيءُ جشن سڄي ملڪ ۾ تمام ڌام ڌوم سان ملهايو، ملڪ جي مختلف ادارن جي ڏهہ سالہ دور ۾ ڪهڙا ڪهڙا ڪارناما سرانجام ڏنا، انهن کي جلسن، اجتماعن ۽ ادبي پروگرامن جي شڪل ۾ منعقد ڪيو ويو، مختلف ادارن طرفان انهن پروگرام جا بروشر ۽ خبرنامہ ڇپائي تقسيم ڪيا ويا، مرڪزي سرڪار جي هدايتن تحت هن ڏهہ سالہ جشن تحت سنڌي ادبي بورڊ پنهنجي تاريخي ابتدائي ڪارڪردگي تي مشتمل هڪ شاندار جشن بنگلہ نمبر 3 سول لائين ۾ 14- آڪٽوبر 1968ع تي منعقد ڪيو، جڏهن کان بورڊ جي آفيس ڪراچي کان حيدرآباد منتقل ٿي تہ اُها آفيس هن بنگلي ۾ قائم ٿي، هيءُ بنگلو قبلہ مخدوم محمد زمان طالب المولىٰ جن جي ذاتي ملڪيت هو، مگر پاڻ بورڊ کي اهو بنگلو اعزازي طور ڏنائون. ساڳي طرح بورڊ جي آفيس جڏهن اُتان کان امين منزل ڳاڏي کاتي منتقل ٿي تہ اهو 1967ع ۾ قبلہ سائين جو بنگلو هو جيڪو بہ پاڻ سنڌي ادبي بورڊ کي اعزازي طور آفيس لاءِ ڏنو هئائون.

هن ڏهہ سالہ جشن ۾ مهمان خاص جناب مسروررحسن صاحب ڪمشنر حيدرآباد هئا. ڪانفرنس ۾ تلاوت ڪلام پاڪ بعد جناب قبلہ مخدوم زمان طالب المولىٰ صاحب خطبہ استقباليہ ڏنو ۽ جناب عبدالله خواب حمديہ ڪلام پيش ڪيو، محترم غلام محمد گرامي صاحب اردو ۾ بورڊ جو علمي تعارف پيش ڪيو. سنڌي ادبي بورڊ جي اعزازي سيڪريٽري جناب سيد اسدالله شاهہ حسيني صاحب سنڌي ادبي بورڊ جي شروعاتي تاريخ 1940ع کان ۽ ڪارڪردگي جي تفصيلي رپورٽ پيش ڪئي، هيءُ رپورٽ 32 صفحن تي مشتمل آهي، اسان هن تفصيلي رپورٽ مان سنڌي ادبي بورڊ جي قيام کان وٺي ان جي ابتدائي ميمبرن جا تفصيل 1968ع تائين ۽ سنڌي ادب لاءِ مرڪزي صلاحڪاري بورڊ ۽ بعد ۾ سنڌي ادبي بورڊ جي ٺهڻ تائين جي تاريخ، ۽ 1968ع تائين بورڊ جي سيڪريٽرين جا نالا، بورڊ جي قيام جا اغراض و مقاصد، بورڊ جا رسالا، آمدني جا وسيلا، مستقبل جو پروگرام ۽ بورڊ جي ضرورتن تائين سڀ احوال مڪمل رپورٽ تان ڪنيو آهي. جڳهہ جي ڪشادگي سبب هيءُ جشن، بورڊ جي آفيس امين منزل بجاءِ هن بنگلي ۾ منعقد ٿيو.

---

* هن مضمون جي تياريءَ ۾ خاص طرح سان آلا شڪرگذار آهيان، سيد اسدالله شاهہ حسيني صاحب جو، جنهن جي ڇپيل رپورٽ تان مون مڪمل مواد حاصل ڪيو. ساڳي طرح موجوده چيئرمين جناب محترم سعيدالزمان 'عاطف' صاحب جو بہ شڪرگذار آهيان. جنهن هن مضمون لاءِ سڀ فوٽو مهيا ڪيا ۽ محترم نفيس احمد شيخ صاحب جو بہ شڪريو، جنهن سڀني فوٽن تي ڪيپشن لڳائڻ ۾ منهنجي مدد ڪئي ۽ رپورٽ جي ڪاپي پڻ مهيا ڪئي. (اسد جمال)

سنڌي ادبي بورڊ جو قيام:

"سنڌ جي" علمي، ادبي، مذهبي، تهذيبي، تمدني، ۽ ثقافتي ورثي جي اهميت کي محسوس ڪندي، وقت جي حڪومت سنڌ، آگسٽ 1940 ۾، سنڌي ادب لاءِ مرڪزي صلاحڪار بورڊ ناهيو، جنهن جو چيئرمين مرحوم ميران محمد شاهه هو ۽ هيٺيان ميمبر هئا.

1. ڊاڪٽر هوتچند مولچند گربخشاڻي، 2. شمس العلماء ڊاڪٽر عمر بن محمد دائودپوٽو، 3. علامه آءِ. آءِ. قاضي، 4. پيرومل مهرچند آڏواڻي، 5. سوڀراج نرملداس فاني، 6. پير علي محمد شاهه راشدي، 7. راءِ بهادر ڄڳتسنگهه آئلمل، 8. خانبهادر محمد صديق ميمڻ، 9. آغا عبدالنبي خان، 10. ڊاڪٽر هرومل سدارنگاڻي، 11. مولانا دين محمد وفائي، 12. مولانا محمد عبدالڪريم چشتي

مرحوم عثمان علي انصاري هن بورڊ جو سيڪريٽري ۽ ديوان لالچند امرڏنومل ڄڳتياڻي جوائنٽ سيڪريٽري هئا.

1941ع کان 1947ع تائين، هن بورڊ، پنهنجي وس آهر ڪافي خدمت ڪئي. انهيءَ عرصي ۾ مختلف خالي ٿيندڙ جاين تي هيٺين صاحبن، ميمبر جي حيثيت سان ڪم ڪيو.

1. پروفيسر رام پنجواڻي، 2. حڪيم محمد احسن، 3. مخدوم محمد صالح ڀٽي، 4. محمد حنيف صديقي، 5. ديوان گوپيرام رڪياڻي

1947ع ۾، حڪومت سنڌ، مٿئين بورڊ جي نئين سر تشڪيل ڪئي، جيئن پيش نظر مقصد ۾ وڌيڪ ڪاميابي حاصل ڪرڻ لاءِ اپاءُ ورتا وڃن. هن بورڊ جو چيئرمن سيد ميران محمد شاهه مرحوم، وائيس چيئرمن ڊاڪٽر دائود پوٽو مرحوم ۽ سيڪريٽري عثمان علي انصاري مرحوم مقرر ڪيا ويا ۽ هيٺيان ميمبر نامزد ڪيا ويا.

(1) پيرعلي محمد راشدي، (2) خانبهادر محمد صديق ميمڻ، (3) ڊاڪٽر شيخ محمد ابراهيم خليل، (4) مولانا دين محمد وفائي، (5) مولوي عبدالرزاق، (6) سيد عبدالحسين شاهه موسوي، (7) مخدوم محمد صالح ڀٽي، (8) علاؤالدين سمون، (9) غلام مصطفيٰ پرڳڙي، (10) اياز حسين قادري، (11) محمد بخش واصف، (12) آغا تاج محمد

1950ع ۾، وري هڪ "هاءِ پاور ايگزيڪيوٽو ڪميٽي فار سنڌي لٽريچر" (سنڌي ادب لاءِ اعليٰ اختياري جي ڪاروباري ڪميٽي) مقرر ڪئي وئي ته مرڪزي صلاحڪار بورڊ جيڪي رٿائون، سنڌي ادب جي سڌاري ۽ واڌاري لاءِ ناهي، تن کي اها ڪاميٽي عمل ۾ آڻي. ان ڪاميٽيءَ جا هيٺيان ميمبر صاحب ٿيا:

1- وزير تعليم، حڪومت سنڌ- چيئرمن، 2- سيد ميران محمد شاهه- ميمبر، 3- آغا بدرالدين دُراني، 4- شيخ عبدالمجيد سنڌي، 5- سيڪريٽري، محڪمه تعليم، حڪومت سنڌ 6- سيڪريٽري، محڪمه ماليات، حڪومت سنڌ، 7- ڊائريڪٽر آف پبلڪ انسٽرڪشن سنڌ- سيڪريٽري

جولاءِ 1951ع ۾، ڊائريڪٽر آف پبلڪ انسٽرڪشن سنڌ جي بجاءِ، ڪميٽيءَ جو سيڪريٽري محمد ابراهيم جويو مقرر ڪيو ويو.

ڊسمبر 1951ع ۾، "سنڌي ادب لاءِ مرڪزي صلاحڪار بورڊ" کي ختم ڪيو ويو ۽ "هاءِ پاور ايگزيڪيوٽو ڪميٽي فارسنڌي لٽريچر" جا ميمبر، سَتن مان وڌائي يارهن ڪيا ويا ۽ ان کي "سنڌي ادبي بورڊ" جو نالو ڏنو ويو، جنهن نالي سان هي بورڊ، هن وقت تائين موجود آهي.

ان وقت، هيٺيان ميمبر انهيءَ بورڊ تي نامزد ٿيا:

1. وزير تعليم، سنڌ — چيئرمن
2. سيڪريٽري، محڪمه تعليم، سنڌ — ميمبر
3. سيڪريٽري، محڪمه ماليات، سنڌ
4. ڊائريڪٽر آف پبلڪ انسٽرڪشن، سنڌ
5. جي. ايم.سيد
6. شيخ عبدالمجيد سنڌي
7. علامه آءِ. آءِ. قاضي
8. شمس العلماء ڊاڪٽر دائود پوٽو
9. سيد ميران محمد شاهه
10. آغا بدرالدين دُراني
11. ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ

ڊسمبر 1954ع ۾، بورڊ جي نئين سر تشڪيل ڪئي ويئي ۽ حڪومت سنڌ جو وزير اعظم اُن جو چيئرمين ۽ وزير تعليم حڪومت سنڌ جو وائيس چيئرمين ٿيا ۽ هيٺيان صاحب ان بورڊ جا ميمبر نامزد ڪيا ويا:

(1) سيڪريٽري، محڪمه تعليم، سنڌ، (2) ڊائريڪٽر آف پبلڪ انسٽرڪشن، سنڌ، (3) پيرعلي محمد راشدي، (4) سيد ميران محمد شاهه، (5) آغا بدرالدين دُراني، (6) شمس العلماء ڊاڪٽر دائود پوٽو، (7) علامه آءِ. آءِ. قاضي، (8) سيد حسام الدين راشدي، (9) ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ، (10) مولوي خير محمد نظاماڻي

مارچ 1955ع ۾، حڪومت سنڌ، ”سنڌي ادبي بورڊ“ کي هڪ خودمختيار ادارو قرار ڏنو ۽ ان جي ڪاروبار هلائڻ لاءِ آئين منظور ڪيو. نئين تشڪيل موجب، خانبهادر محمد ايوب کهڙو، بورڊ جو پريزيڊنٽ، جي.ايم.سيد وائيس پريزيڊنٽ ٿيا ۽ هيٺيان ميمبر نامزد ڪيا ويا:

1- پيرعلي محمد راشدي، 2- آغا عبدالنبي، 3- مخدوم محمد زمان ”طالب المولىٰ“، 4- الهه بخش سرشار عقيلي، 5- سيد حسام الدين راشدي، 6- مولوي خير محمد نظاماڻي، 7- ڊاڪٽر دائود پوٽو، 8- سيد ميران محمد شاهه.

ان طرح، آغا تاج محمد ۽ ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ، بحيثيت نمائندگان سنڌ يونيورسٽي؛ سيڪريٽري، بورڊ آف مئنيجمنٽ اينڊ ڪنٽرول- سنڌ پراونشل لئبرري اينڊ ميوزم؛ ڊائريڪٽر آف پبلڪ انسٽرڪشن سنڌ- ايڪس آفيشو ميمبر ڪري ڪنيا ويا.

1957ع ۾، بورڊ جي آئين ۾ ترميم آڻي، مٿين ٻن ايڪس آفيشو ميمبرن جي جاءِ تي هيٺيان ٻه صاحب ميمبر مقرر ڪيا ويا.

1. ڊائريڪٽر آف ايڊيوڪيشن، حيدرآباد ڊويزن
2. انسپيڪٽريس، گرلس اسڪولس، حيدرآباد ريجن

انهيءَ کان ڪجهه وقت اڳ، مولوي خيرمحمد نظاماڻي استعفا ڏني ۽ سندس جاءِ تي عثمان علي انصاريءَ کي نامزد ڪيو ويو. سيپٽمبر 1961ع ۾، اولهه پاڪستان جي گورنر جي حڪم موجب، هيٺيان صاحب، اڳوڻن ميمبرن جي جاءِ تي کنيا ويا.

1. ڪمشنر، حيدرآباد ڊويزن چيئرمن
2. وائيس چانسيلر، سنڌ يونيورسٽي

يا سندس نمائندو ايڪس آفيشو ميمبر

3. چيئرمين، بورڊ آف انٽرميڊيئيٽ اينڊ سيڪنڊري ايڊيوڪيشن، حيدرآباد ريجن ميمبر
4. ڊائريڪٽر آف ايڊيوڪيشن، حيدرآباد ريجن
5. مخدوم محمد زمان ”طالب المولىٰ“
6. سيد حسام الدين راشدي
7. سيد ميران محمد شاهه
8. شيخ علي محمد (ايڊيٽر ”عبرت“)
9. عبدالغفور پرهڙي

نومبر 1961ع ۾، اولهه پاڪستان جي گورنر، ڪمشنر حيدرآباد ڊويزن جي جاءِ تي، مخدوم محمد زمان صاحب ”طالب المولىٰ“، تمغه پاڪستان، ميمبر قومي اسيمبلي پاڪستان کي بورڊ جو چيئرمن نامزد ڪيو. هي زرين قدم ڪٿي، حڪومت گويا بورڊ کي عوام جي حوالي ڪيو ۽ عوام ۾ بورڊ جي حيثيت کي اهميت ڏني. انهيءَ کان علاوه، وائيس چانسيلر سنڌ يونيورسٽيءَ کي ميمبر ڪري رکيو ويو. اڳي سندس پاران، محترم ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ، نمائندگي ڪري سگهيو ٿي، تنهن صاحب کي به هاڻ بورڊ جو ميمبر مقرر ڪيو ويو.

نومبر 1963ع ۾، سيد ميران محمد شاهه وفات ڪئي ۽ سندس جاءِ تي جولاءِ 1964ع ۾، پروفيسر محبوب علي چنا کي ميمبر مقرر ڪيو ويو.

مئي 1968ع ۾، بورڊ جي نئين تشڪيل ڪئي ويئي، جنهن تي هيٺيان صاحب ميمبر نامزد ڪيا ويا:

1. مخدوم محمد زمان ”طالب المولىٰ“ چيئرمن
2. وائيس چانسيلر، سنڌ يونيورسٽي ميمبر
3. ڊائريڪٽر آف ايڊيوڪيشن، حيدرآباد ريجن
4. آغا عبدالنبي خان عليگ
5. ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ
6. ڊاڪٽر نبي بخش صاحب قاضي

7. خديجه خانم دائود پوٽو
8. عبدالغفور پرڳڙي
9. خانصاحب عبدالله چنا

بورڊ جا سيڪريٽري

1. محمد ابراهيم جويو جولاءِ 1951ع کان فيبروري 1961ع تائين
2. عثمان علي انصاري (اعزازي) مارچ 1961ع کان سپٽمبر 1961ع تائين
3. سيد شاهه محمد شاهه آڪٽوبر 1961ع کان سپٽمبر 1962ع تائين
4. سيد ميران محمد شاهه (اعزازي) آڪٽوبر 1962ع کان جون 1963ع تائين
5. محمد ابراهيم جويو (اعزازي) جولاءِ 1963ع کان جولاءِ 1967ع تائين
6. غلام رباني (وقتي)
7. ڊاڪٽر سيد اسدالله شاهه "بيخود" حسيني (اعزازي) نومبر 1967ع کان هن وقت تائين.

اغراض و مقاصد

سنڌي ادبي بورڊ، هيٺين مقصدن لاءِ قائم ڪيو ويو.

(1) سنڌي نثر ۽ نظم جي پراڻن نسخن کي هٿ ڪري، سڌاري، چنڊي ڇاڻي ڇپائڻ؛
(2) پراڻن سنڌي مصنفن جي بيش بها ڇپيل ڪتابن کي وري نئين سر ڇپائڻ؛
(3) طبعزاد نثر ۽ نظم جا مسودا ڇپائڻ؛
(4) سنڌي گرامر، سنڌي لغت، لوڪ ادب، افسانا، ڊراما ۽ سنڌ جي تاريخ لکارائي، شايع ڪرڻ؛
(5) دنيا جي ڪلاسيڪي ادب جي چونڊ ڪتابن جا سنڌيءَ ۾ ترجما ڪرائي ڇپائڻ؛
(6) سنڌي عالمن جا عربي، فارسي ۽ ٻين ٻولين ۾ مختلف موضوعن تي لکيل مسودا، نئين سر شايع ڪرڻ.
(7) ٻارڙن لاءِ صالح ۽ صحتمند ادب پيدا ڪرڻ.
(8) سائنس ۽ نفسيات تي لکيل طبعزاد ڪتاب يا مستند ڪتابن جا سنڌي ترجما ڇپائڻ؛
(9) سنڌ متعلق، عربي، فارسي ۽ انگريزيءَ ۾ لکيل ڪتابن جا سنڌي ۽ اردو ۾ ترجما شايع ڪرڻ؛
(10) تصوف ۽ اخلاق تي ٻين ٻولين مان ترجما ۽ طبعزاد ڪتاب ڇپائڻ؛

مٿي بيان ڪيل پروگرامن مان ڪيترن تي ڪافي ڪم ٿي چڪو آهي. پراڻي دور جي ڪيترن اديبن ۽ شاعرن جي نثر ۽ نظم جا ڪيترائي ڪتاب بورڊ شايع ڪري چڪو آهي.

جديد عالمن جا مختلف فنن، جهڙوڪ علم و ادب، شعر و شاعري، تاريخ، نفسيات، سِيرَ، فلسفه، ناول، افسانه وغيره تي به ڪافي انداز ۾ ڪتاب عوام جي خدمت ۾ پيش ڪيا ويا آهن— ساڳيو مثال، ٻين ٻولي تان ترجمو ٿيل ڪتابن جو آهي.

سنڌ جي تاريخ کي اٺن دورن ۾ ورهايو ويو هو ۽ ان جي لکڻ جو ڪم مختلف مورخن جي سپرد ڪيو ويو. انهيءَ اسڪيم هيٺ، ايڇ. ٽي. لئمبرڪ جو قديم سنڌ تي لکيل پهريون جلد ("Sind-A General introduction") شايع ڪيو ويو آهي، ۽ ٻيو جلد پريس ۾ آهي. ان طرح مولانا غلام رسول مهر جي اردوءَ ۾ لکيل "تاريخ ڪلهوڙا" (2 حصا) شايع ٿي چڪي آهي. باقي ڇهه جلد به عنقريب مڪمل ٿيڻ وارا آهن ۽ اميد ته جلد شايع ٿيندا.

سنڌي گرامر تي هڪ ڪتاب لکجي چڪو آهي، جو عنقريب جديد دور جي تقاضائن موجب، ترميمن ۽ اضافن بعد ڇاپيو ويندو.

لوڪ ادب اسڪيم جي نظرداري، بورڊ جي معزز ميمبر، ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ صاحب جي ذمي هئي، ۽ هن اسڪيم هيٺ 40 جلد شايع ٿيڻا هئا، جن مان 22 ڇپجي چڪا آهن. 5 جلد پريس ۾ زير طبع آهن ۽ باقي جلدن جو مواد گڏ ٿي چڪو آهي.

سنڌي لغت اسڪيم جو نگران به محترم ڊاڪٽر بلوچ صاحب آهي. لغت جو هڪ ضخيم جلد شايع ٿي چڪو آهي ۽ ٻيو جلد پريس ۾ ڇپجي رهيو آهي

مٿين اسڪيمن تي، موجوده بورڊ جي اراڪين، نهايت سرجوشيءَ سان عمل پيرا ٿيڻ جو فيصلو ڪيو آهي؛ ۽ ٻيون ڪيتريون اسڪيمون منظور ڪيون آهن، جن مان ڪي هي آهن:

(1) سنڌ جي تهذيب، تمدن، ڳوٺن، شهرن، ذاتين، ڏنڻن، جبلن، ٺين، ٻيلن، پکين، مشهور عالمن ۽ اديبن متعلق معلومات افزا ۽ مستند انسائيڪلو پيڊيا شايع ڪرڻ، جنهن جو نالو "سنڌ جو سونهون" رکيو ويو آهي.

(2) سنڌ جي مختلف پراڻي لئبررين ۾ جيڪو سنڌ متعلق مواد آهي، يا سنڌي علماء ۽ ادباء جا جيڪي ڪتاب موجود آهن، تن جون فهرستون تيار ڪري، هٿ ڪري، شايع ڪرڻ. انهن ٻنهي اسڪيمن تي عنقريب ڪم شروع ٿي رهيو آهي.

مٿي ڏنل مختصر تعارف کان پوءِ، هيلتائين، "سنڌي ادبي بورڊ" طرفان جيڪي ڪتاب شايع ٿي چڪا آهن، انهن جو ذڪر ڪجي ٿو:

(1) سنڌي ڪتاب 153
(2) اردو ڪتاب 5
(3) فارسي ڪتاب 23
(4) عربي ڪتاب 7
(5) انگريزي ڪتاب 6

مهراڻ:

مٿي ذڪر ڪيل ڪتابن کان سواءِ، بورڊ جي ٽه ماهي رسالي "مهراڻ" جا سالها سال سنڌي علم و ادب، تهذيب و تمدن ۽ شعر و شاعري جي تحقيق، تدقيق ۽ تنقيد جي ذريعي خدمت ڪئي آهي، اها به تحسين جي لائق آهي. هن ئي رسالي جي ذريعي جديد ۽ قديم اصناف سخن کي فروغ ڏنو ويو. جتي ادب لطيف، نظم، آزاد نظم، غزل، رباعيون، مثنويون، قطعا وغيره رسالي جي صفحن جو سينگار بنيا آهن؛ اُتي وايون، ڪافيون، بيت، مداحون وغيره پنهنجي قديم سونهن ۽ سوڀيا سان "مهراڻ" کي آراسته ۽ پيراسته ڪري چڪيون آهن. بيمثال تحقيقي مقالا، دراما، ناٽڪ، افسانا وغيره به هن رسالي جي افاديت کي اجاگر ڪرڻ ۾ وڏو حصو رکن ٿا. هيءُ ئي رسالو آهي جنهن جي ذريعي نوآموز شاعرن ۽ اديبن جون تخليقون عوام جي ذهنن کي محظوظ ڪن ٿيون، ۽ ڪهنه مشق استاد، محققن ۽ شاعرن جو ڪلام قلبن کي ڪيف ۽ دماغن کي راحت بخشين ٿا.

گل ڦل:

ٻارن لاءِ رسالو "گل ڦل" به ڪيترا سال سنڌ جي سپوت نونهالن لاءِ نصيحت، اخلاقي قدرن، ديني تعليم ۽ دنياوي سمجهه جا سبق ڏئي چڪو آهي.

"سنڌي ادبي بورڊ" پنهنجي ايامڪاريءَ ۾ تقريباً هڪ لک صفحا ڇپائي عوام جي خدمت ۾ پيش ڪري چڪو آهي، ۽ اها اميد آهي ته انشاالله تعاليٰ ڪيترا لک صفحا اڃا اوهان جي توجهه جي طفيل حاضر ڪبا.

حضرات- اميد ته اوهان محسوس ڪيو هوندو ته اوهان جي هن اداري پنهنجي ٿورڙي عرصي جي ايامڪاريءَ ۾ ڪيترو نه عظيم الشان ڪم ڪيو آهي ۽ پاڪستان ۽ هن علائقي جي ڪيڏي نه قابل قدر خدمت ڪئي آهي. پاڪستان جي مختلف علمي ادارن ڪانسواءِ، دنيا جي ڳوشي ڳوشي مان عالمن ۽ اديبن هن اداري جي ڪارڪردگيءَ تي ڪيترائي تحسيني ۽ تهنيتي خط اسان ڏي موڪليا آهن، جن کي طوالت جي خوف کان هتي پيش ڪري ڪون سگهيا آهيون.

بورڊ جي آمدنيءَ جا وسيلا:

بورڊ جي آمدنيءَ جا ٻه ذريعا آهن: هڪ حڪومت جي طرفان گرانٽ، ٻيو ڇاپيل ڪتابن جي وڪري مان آمدني. حڪومت جي طرفان نهايت حوصله افزا مدد ٿيندي رهي آهي ۽ هر سال هڪ لک روپيا گرانٽ به ملندي رهي آهي.

گرانٽ کان علاوه، بورڊ، ٽيڪسٽ بُڪ بورڊ جي طرفان پرائيمر، پهريون، ٻيو، ٽيون، چوٿون ۽ ڇهون سنڌي درسي ڪتاب به ڇاپي ٿو. انهيءَ کان سواءِ بورڊ، سنڌي نصاب لازمي، نائون- ڏهون، يارهون- ٻارهون، سوشل اسٽڊيز (تاريخ ۽ جاگرافي) به ٽيڪسٽ بڪ بورڊ جي طرفان شايع ڪري ٿو. انهن ڪتابن مان به ڪجهه آمدني ٿئي ٿي. ايترو عرض ڪرڻ ضروري ٿو سمجهان ته هن کان اڳي سمورا سنڌي درسي ڪتاب سنڌي ادبي بورڊ ئي شايع ڪندو هو، سرڪار کي ڪابه رائلٽي ڪانه ڀپاري ويندي هئي. ان جو مقصد اهو هو ته هڪ ته بورڊ جي طرفان شايع ٿيل ڪتاب ديده زيب، ڇپائي ۽ بائينڊنگ جو عمدو

نمونو هوندو ۽ پروفن جي غلطين کان بہ پاڪ هوندا، ۽ ٻئي طرف انهن ڪتابن جي آمدنيءَ مان بورڊ وڌيڪ ڪارائتا ڪم ڪري سگهندو. ٽيڪسٽ بُڪ بورڊ کي بهرحال، اسان کي هر ڪتاب تي مقرر ٿيل رائلٽي بہ ڏيڻي پوي ٿي ۽ سمورا درسي ڪتاب بہ اسان کي شايع ڪرڻ لاءِ ڪونہ ٿا ڏنا وڃن. اهو اوهان کي يقين ٿو ڏيارجي تہ اسان جا ڇپايل درسي ڪتاب هر لحاظ کان ٻين تاجرن جي ڇپايل درسي ڪتابن کان پروفن جي صحت ۽ ڇپائيءَ جي خوبصورتيءَ ۾ بهتر آهن.

اسان کي ٻين علمي ڪتابن مان جيترو انهن جي ڇپائيءَ تي خرچ ٿئي ٿو، انهيءَ کان گهٽو گهٽ آمدني ٿئي ٿي.

فارسي ۽ عربي ڪتابن جي ڇپائيءَ جي سلسلي ۾، مرڪزي حڪومت، بورڊ کي ساڍن پنجن لک روپين جي امداد ڏني، جا رقم ڪتابن جي ايڊٽ ڪرائڻ ۽ ڇپائڻ تي خرچ ڪئي ويئي آهي، ۽ هيلتائين اسان ٽيهہ ڪتاب شايع ڪري چڪا آهيون.

مستقبل جو پروگرام ۽ آمدنيءَ جي وڌائڻ لاءِ اُپاءَ

جيتوڻيڪ بورڊ سوَن جي تعداد ۾ ڪتاب شايع ڪري چڪو آهي، تڏهن بہ اسان وٽ سوين نسخا موجود آهن، جن کي شايع ڪرائڻو آهي. ڪيترين اسڪيمون- مثلاً 'سنڌي' ۾ لکيل تبليغي ادب جي اشاعت، "سنڌ جو سونهون"، ڪتبخانن جي جاچ ۽ ڪتابن جون فهرستون شايع ڪرڻ، عربي ۽ فارسي جي باقي رهيل مخطوطن کي ايڊٽ ڪرائي شايع ڪرڻ- اجا تشنهٔ تڪميل آهن، جن تي عمل ڪرڻ لاءِ ڪافي رقم جي ضرورت آهي. آمدنيءَ جا تہ ڪيترا وسيلا ٿي سگهن ٿا:

(1) بورڊ وٽ ڇپيل ڪتابن جو ذخيرو، جن جي قيمت 907746 رپيا آهي، اُنهن جو نيڪال ڪرڻ.

(2) محڪمهٔ تعليم حيدرآباد ريجن طرفان انعام ۽ لائبررين جي لاءِ هر سال ڪتاب خريد ڪيا وڃن. بورڊ جي ڪتابن لاءِ سمورا ڪتاب واپارين جي بجاءِ سڌو سنئون بورڊ جي بُڪ اسٽال تان خريد ڪيا وڃن، بورڊ جي ڪميشن جي اصول موجب، خود حڪومت کي هڪ لک رپيا خرچ ڪرڻ سان هڪ لک ٽيهہ هزارن جا ڪتاب ملندا.

(3) حيدرآباد ميونسپالٽيءَ طرفان جيئن ٻين علمي ادبي ادارن جي مدد ڪئي ٿي وڃي، تيئن هر سال بورڊ جي لاءِ بہ گرانٽ منظور ڪئي وڃي.

(4) سنڌ جون مختلف يونين ڪائونسلون، ٽائون ڪميٽيون ۽ ڊسٽرڪٽ ڪائونسلون، پنهنجي لائبريرين لاءِ بورڊ کان ڪتاب خريد ڪن.

(5) مختلف بئنڪون، خصوصاً نئشنل بئنڪ آف پاڪستان ۽ حبيب بئنڪ لميٽيڊ طرفان هر سال بورڊ کي امداد ڏني وڃي.

(6) مختلف ڪارخانيدار ۽ مخير حضرات بورڊ جي مالي مدد ڪن.

بورڊ جون ضرورتون

نهايت افسوس سان ظاهر ڪرڻو ٿو پوي تہ بورڊ وٽ آفيس جي لاءِ توڙي ملازمن جي رهائش جي لاءِ ڪا جڳهہ ڪانهي. مرحوم نياز احمد صاحب، سابق ڪمشنر حيدرآباد ڊويزن جي خصوصي توجهہ جي ڪري بورڊ کي لطيف آباد ۾ سَت ايڪڙ زمين ملڻ جو دلاسو ڏنو ويو هو. اها زمين آفيسن جي لکپڙهين ۾ گهٽجي گهٽجي وڃي هڪ ايڪڙ ۽ هڪ گهٽي تائين پهتي. هاڻ تہ انهيءَ جي ملڻ جو بہ ڪو آسرو ڪونہ آهي. اڄ جيڪڏهن لطيف آباد ۾ بورڊ لاءِ ڪجهہ زمين الاٽ ڪئي وڃي تہ اسان جا گهڻا مشڪل حل ٿي پوندا. اميد تہ عاليجناب مسرور حسن خان صاحب جن هن ڏس ۾ اسان جي مدد ڪندا."

شڪريو

هن تفصيل کان پوءِ سيد اسدالله شاهہ حسيني صاحب هن جشن جي انتظامن ڪرڻ تي ۽ ڪامياب ڪرڻ تي شڪريو ادا ڪيو آهي. خاص طرح جناب ڪمشنر مسرورحسن صاحب جو جنهن مهمان خصوصي جي حيثيت سان سنڌي ادبي بورڊ جي اراڪين کي شرف بخشيو. سندس ذاتي ڪوشش ڪيترن ئي سرڪاري ادارن خاص طرح يونين ڪائونسلن بورڊ جا ڪتاب خريد ڪيا، ان کان پوءِ علاوه جناب ڪيپٽن عثمان علي عيساڻي ڊپٽي ڪمشنر حيدرآباد، سابق اي.ڊي.بي.ڊي محترم رسول بخش انڙ ۽ جناب اي.آر ڪاظمي صاحب جو بہ شڪريو ادا ڪيو.

بورڊ جي موجوده ميمبرن جنهن فراخدلي ۽ همت افزائيءَ کان ڪم ورتي هن تقريب جي ملهائڻ جو فيصلو ڪيو، انهي لاءِ جيتري تعريف ڪجي اوتري ٿوري، هن تقريب جو سمورو انتظام ۽ پروگرام، سنڌي ادب جي روح روان، اديبن ۽ شاعرن جي سرپرست عاليجناب مخدوم محمد زمان صاحب ”طالب المولىٰ“، تمغهٔ پاڪستان، چيئرمين سنڌي ادبي بورڊ پنهنجو قيمتي وقت صرف ڪري پنهنجي ذمي ڪنيو، اها سندن خاص نوازش چئبي.

قبلهٔ مخدوم محمد زمان طالب المولىٰ صاحب جن نهٔ صرف پنهنجا بنگلا بورڊ جي آفيس لاءِ طويل عرصي تائين، جيستائين ڄام شورو ۾ آفيسون ٺهيون، اعزازي طور پيش ڪيا پر جڻ تهٔ هن اداري جي دوام ۽ بقا لاءِ هميشهٔ لازوال قربانيون ڏنيون. پاڻ نهٔ صرف هن سنڌ جي قومي اداري کي پنهنجو ادارو سمجهيائون، پر ان کي هميشهٔ پنهنجو ادارو سمجهيائون. هن اداري لاءِ سندن اولاد جون اهڙيون ئي بي مثال خدمتون آهن، هنن خدمتن جو پيو نعم البدل آهي ئي ڪونهٔ.

بورڊ جي معزز ميمبر جناب خانصاحب عبدالله چنهٔ صاحب جي مهرباني جنهن جشن لاءِ شاميانن، نشستن، لائوڊ اسپيڪر ۽ اليڪٽرسٽي وغيره جو سڄو ڪم پنهنجي ذمي ڪنيو. مخدوم زاده جناب محمد امين ’فهيم‘ صاحب جن هيءُ سڄو پروگرام رڪارڊ ڪيو ۽ ريڊيو پاڪستان وارن پروگرام رڪارڊ ڪري نشر ڪيو ۽ عوام تائين پهچايو. هنن سڀني جا ٿورا ۽ احسان مڃيا.

محترم حسين بخش خادم سروري موسيقارن ۽ فنڪارن کي تقريب ۾ شامل ڪرڻ جو سمورو ڪم خوش اسلوبيءَ سان سرانجام ڏنو. بورڊ جي سڀني اراڪين ۽ ڪارڪنن ۽ تعلقدارن بورڊ جي مختلف علمي ۽ فني شعبن جي سربراهن ۽ سندن مددگارن جو پڻ شڪريو.

”هيڊ آفيس جي اراڪينن مان مسٽر غلام رباني آگرو، عبدالجبار عباسي، محمد رمضان، يارمحمد پنهور، غلام علي شاهه هن جشن جي انتظام ۽ ضروري ڪمن ۾ مدد ڪئي. ”مهراڻ“ جي ايڊيٽر مولانا غلام محمد گرامي صاحب ۽ سندس سرگرم معاون مسٽر ناشاد دعوتنامن ۽ تقريرن جي ڇپائيءَ ۾ جا مدد ڪئي اُن لاءِ خاص طرح ممنون آهيان.“ سيد اسدالله حسيني صاحب هيءُ شڪريهٔ ادائي جو سلسلو اڳتي وڌايو آهي. اهڙي طرح بڪ اسٽال جي عملي مسٽر محمد امين بلوچ، شوڪت حسين شورو راهي، انور الدين جمالي، احمد خان ميمڻ، نمائش جي انتظام ڪرڻ ۾ دلي تعاون ڪيو. بورڊ جي پريس مان مسٽر علي بخش احمدزئي، مسٽر الهه بچايو، ڪريم بخش، ولي محمد طاهرزادو ۽ ڪمپوزرن ۽ بائينڊرن جون پڻ هن تقريب کي ڪامياب بنائڻ لاءِ ڪوششون رهيون. هنن سڀني جي بهٔ تعريف لازمي آهي.

تقريب جي آخر ۾ مهمان خاص جناب مسرورحسن صاحب تقريب کي خطاب ڪندي قبلهٔ مخدوم محمد زمان طالب المولىٰ جا ٿورا مڃيا. هُن بورڊ جي سڄي انتظاميهٔ ۽ ڪارڪردگيءَ جي تعريف ڪئي، هُن صاحب بورڊ جي اشاعتي سلسلي ۾ سنڌ جي تاريخ ۽ لوڪ ادب جي موضوعن تي ٿيل ڪم جي اهميت تي پڻ ڳالهايو ۽ ترجمن جي ڪم جي گهڻي تعريف ڪئي. هن قبلهٔ مخدوم صاحب محمد زمان طالب المولىٰ جي بورڊ جي ڪيل خدمتن کي نهٔ صرف ساراهيو، پر پنهنجي طرفان مڪمل تعاون جو يقين پڻ ڏياريو. هن جشن ۾ بورڊ جي ڪتابن ۽ نسخن جي بهترين نمائش پڻ رکي وئي. آخر ۾ هڪ عاليشان ۽ پُرتڪلف مانجهاندي جو پڻ بندوبست هو، جنهن بعد جشن پنهنجي اختتام تي پهتو.

مرڪزي حڪومت پاڪستان جي ڏهہ سالہ جشن جي سلسلي ۾ سنڌي ادبي بورڊ ۾ منعقد ٿيل تقريب جو تصويري البم

قبلہ مخدوم محمد زمان 'طالب المولىٰ' تقريب ۾،
صدر محفل مسٽر مسرورحسن (ڪمشنر حيدرآباد) سان مصافحو ڪندي.

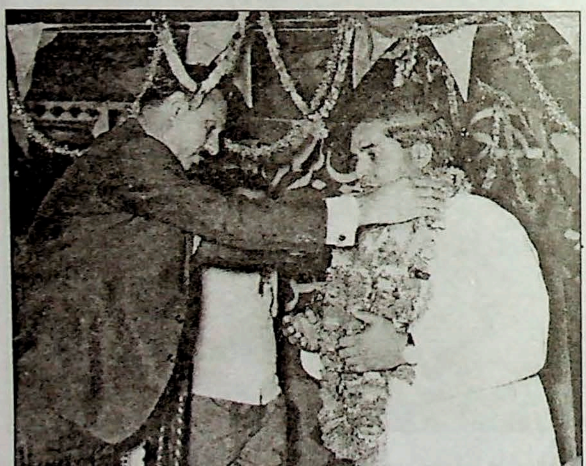

تقريب (1958ع کان 1968ع) ۾ قبلہ مخدوم محمد زمان 'طالب المولىٰ'
صدر محفل مسٽر مسرورحسن (ڪمشنر حيدرآباد) جي آجيان ڪري رهيا آهن.

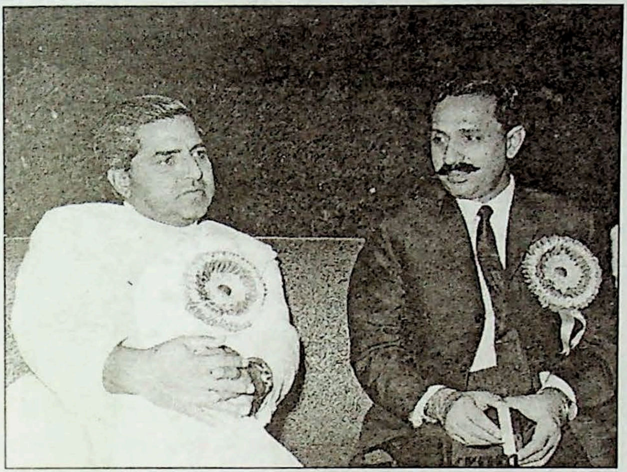

ڪانفرنس جي شروعات کان پهرين، مخدوم محمد زمان ’طالب المولىٰ‘ ۽
مسٽر مسرورحسن (ڪمشنر حيدرآباد) تبادلهٔ خيال ڪندي.

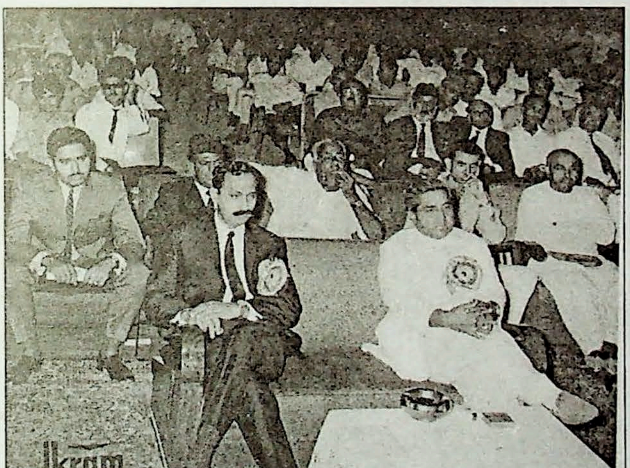

ڪانفرنس جي شروعات کان پهرين پنڊال ۾ مخدوم محمد زمان ’طالب المولىٰ‘
مسٽر مسرورحسن (ڪمشنر حيدرآباد) ويٺل آهن. ٻي قطار ۾ مخدوم امين محمد ’فهيم‘،
غلام نبي ميمڻ (سابق وزير مغربي پاڪستان) ۽ عثمان علي عيساڻي صاحب ۽ ٻيا معززين.

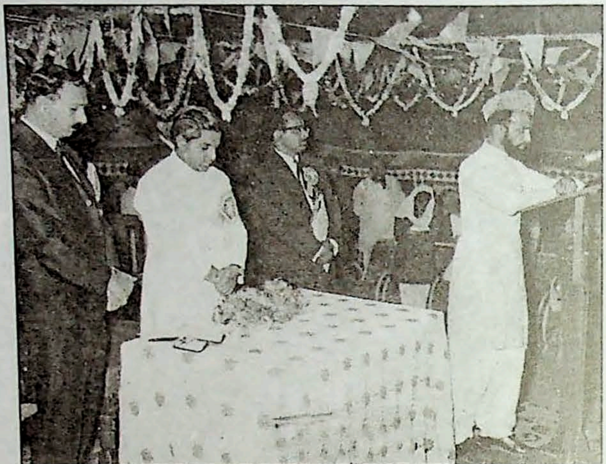

تقريب جي شروعات، تلاوتِ ڪلام پاڪ سان
ڪاٻي ڪان: مخدوم محمد زمان 'طالب المولىٰ'، مسٽر مسرورحسن (ڪمشنر حيدرآباد) ۽ اسد الله شاهه حسيني،
(سيڪريٽري سنڌي ادبي بورڊ)

محترم عبدالله 'خواب' حيدرآبادي (شاعر) پنهنجو حمديه ڪلام پيش ڪندي،
اسٽيج تي ڪاٻي ڪان: مخدوم محمد زمان 'طالب المولىٰ' ۽ مسٽر مسرورحسن (ڪمشنر حيدرآباد)

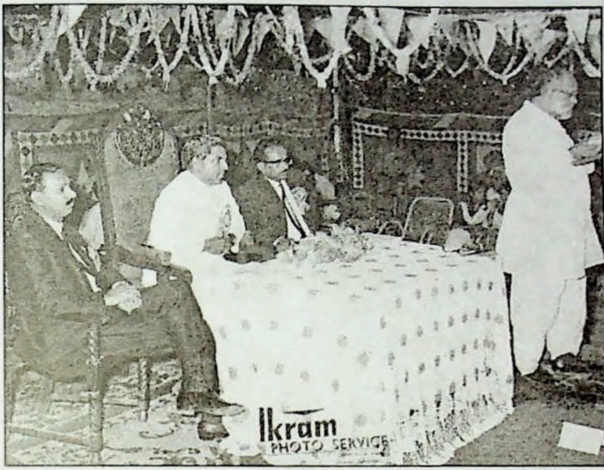

مولانا غلام محمد گرامي صاحب، 'سنڌي ادبي بورڊ جو علمي تعارف' اردو ۾ پيش ڪندي.
اسٽيج تي کاٻي کان: مخدوم محمد زمان 'طالب المولىٰ'، مسٽر مسرور احسن (ڪمشنر حيدرآباد) ۽
سيد اسدالله شاھ حسيني (سيڪريٽري سنڌي ادبي بورڊ)

سيد اسدالله شاھ حسيني (سيڪريٽري سنڌي ادبي بورڊ) بورڊ جي ڪارڪردگي پيش ڪندي
اسٽيج تي ساڄي کان: مسٽر مسرور احسن ۽ قبلہ مخدوم محمد زمان 'طالب المولىٰ'

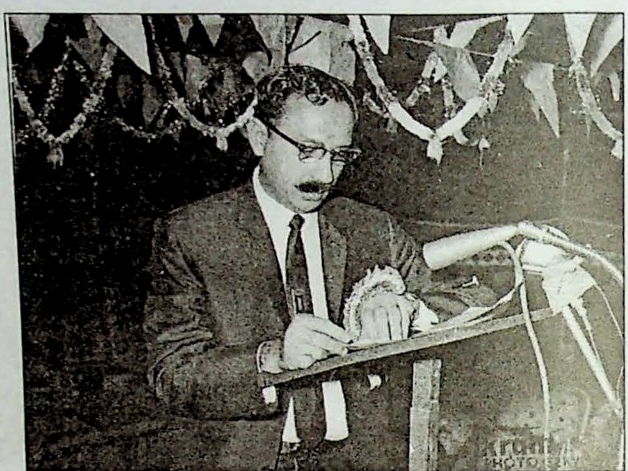

قبلہ مخدوم محمد زمان ’طالب المولیٰ‘، خطبۂ استقباليہ ڏيندي.

قبلہ مخدوم محمد زمان ’طالب المولیٰ‘ خطبہ استقباليہ ڏيندي. اسٽيج تي صدر محفل مسٽر مسرورحسن
(ڪمشنر حيدرآباد) اسدالله شاھ حسيني (سيڪريٽري سنڌي ادبي بورڊ) ۽
غلام رباني آگرو (اسسٽنٽ سيڪريٽري سنڌي ادبي بورڊ)

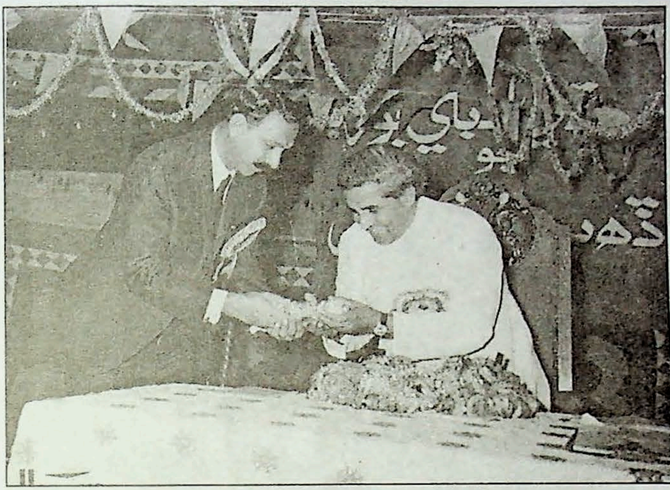

قبلہ مخدوم محمد زمان 'طالب المولىٰ'، صدرِ محفل مسٽر مسرورحسن (ڪمشنر حيدرآباد) کي مرحبائي خطبو (ڪاسڪيٽ ۾) پيش ڪندي.

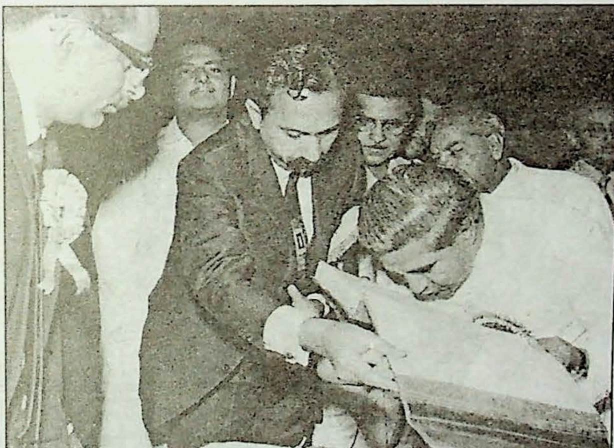

مسٽر مسرورحسن (ڪمشنر حيدرآباد) حضرت مخدوم نوح سرورؒ جو فارسي ۾ ترجمو ڪيل قرآن مجيد جو نسخو (قلمي) چُمندي
تصوير ۾ ساڄي ڪان: آغا عبدالنبي عليگ، ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ، مخدوم محمد زمان 'طالب المولىٰ'، مدد علي سنڌي ۽ سيد اسدالله شاھ حسيني (سيڪريٽري س.ا.ب).

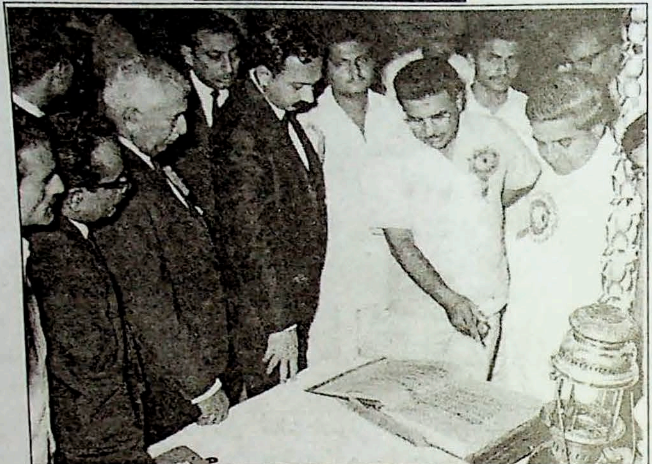

ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ، مسٽر مسرورحسن کي حضرت مخدوم نوح سرورؒ جي قرآن مجيد جي فارسي ترجمي (قلمي نسخي) تي بريفنگ ڏيندي، ساڄي هٿ تي قبلہ مخدوم محمد زمان 'طالب المولیٰ'، عبدالله چنا، اسد الله شاهہ حسيني ۽ آخري قطار ۾ قاضي محمد اعظم صاحب، ۽ مدد علي سنڌي نظر اچي رهيا آهن.

قبلہ مخدوم زمان 'طالب المولیٰ' طرفان ڏنل ضيافت ۾، مسٽر مسرورحسن (ڪمشنر حيدرآباد)، قاضي محمد اڪبر، آغا عبدالنبي عليگ ۽ ٻيا موجود آهن.

تقريب ۾، قبلا مخدوم محمد زمان 'طالب المولىٰ' چيئرمين سنڌي ادبي بورڊ، مهمان خاص جناب مسرور حسن (ڪمشنر حيدرآباد) سان محوِ گفتگو

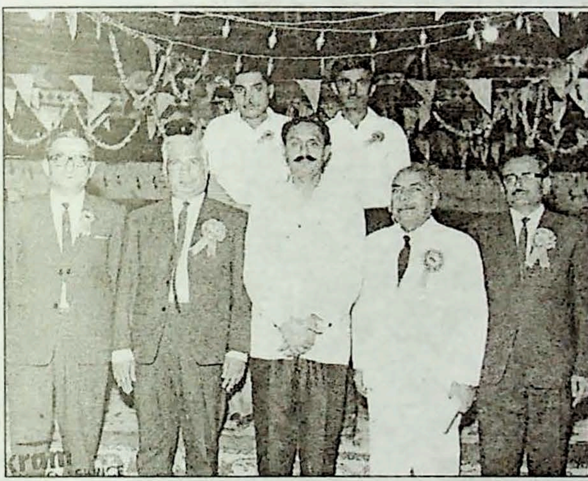

تقريب ۾ سنڌي ادبي بورڊ جو گروپ فوٽو-
ساڄي کان: سيد اسدالله شاهه حسيني (سيڪريٽري سنڌي ادبي بورڊ) آغا عبدالنبي عليگ (بورڊ جو ميمبر)، مخدوم محمد زمان 'طالب المولىٰ'، خانصاحب عبدالله چنه، غلام رباني آگرو (اسسٽنٽ سيڪريٽري سنڌي ادبي بورڊ)
ٻي قطار ۾: بورڊ جا ملازم سڄي کان: انورالدين جمالي ۽ عبدالجبار عباسي.

راز علي گل پنهور
گمبٽ

ايوان لطيف کان الفرقان تائين

سنڌ ۾ ڪي اهڙا سخي، علم دوست انسان ٻه پيدا ٿيا آهن، جن ذاتي طور تي هڙا وڙان همٿ ڪري اهڙا خيراتي علمي ادارا قائم ڪيا آهن، جن مان معاشري جو هر فرد فيضياب ٿيندو رهي ٿو. انهن ادارن ۾ تعليمي، هنري، شفاخانا، مسافرخانا، کوهه، نلڪا ۽ وڏا وڏا ڪتبخانا اچي وڃن ٿا. سنڌ ۾ ڪتبخانن جي تاريخ تہ نهايت پراڻي آهي، مگر ويجهڙي ماضيءَ ۾ بہ ڪافي سرڪاري ۽ انفرادي ڪتبخانا قائم ڪيا ويا آهن.

انهن ادارن مان هڪ ادارو جيڪو انفرادي ڪوشش تحت قائم ڪيو ويو آهي. اهو اول تہ ايوان لطيف جي نالي سان هو. ننڍڙي جاءِ ۾ جوڙيو ويو، جيڪو پوءِ وڌيڪ الفرقان جو نالو اختيار ڪري ويو. هن اداري کي اول ايوان لطيف جي نالي سان فقير امان الله ماڪو نالي هڪ علم دوست شخصيت ربنواز ماڪا ڳوٺ نزد بورڊ آفيس شڪارپور روڊ سکر ۾ قائم ڪيو. ماڪا صاحب علم جو شيدائي هجڻ ڪري، علم دوست ۽ علم نواز احبابن جي ڳولا ۾ رهندو هو. جيئن تہ پاڻ ڪي ڪمشنر آفيس سکر ۾ سٺي نوڪري هئي، جنهنڪري سنڌن روزانو علم دوستن سان لهہ لڳاءُ گهڻو رهندو هو، شروعات ۾ هڪ ڪمرو ايوان لطيف جي نالي سان لطيفيات جي حوالي ڪيائون، جنهن ۾ شاهہ عبداللطيف ڀٽائيءَ جي مختلف رسالن ڪان علاوه لطيف متعلق هر تحرير ڪي سهيڙيو ويو. ان ڪان اڳ بہ گهڻو اڳ ۾ ان اداري کي گنج لطيف ۽ الحمرا هائوس هولڊ لائبريري بہ سڏيو ويو. ڀٽائيءَ جو گهڻي ڀاڱي هر رسالو هن ڪتبخاني ۾ موجود آهي. اڄ سوڏو گنج لطيف لاءِ تحريرون ۽ رسالا گڏ ڪري محفوظ ڪيا ويندا آهن. جنهن مان هر قاري فيض حاصل ڪري ٿو. هيل تائين لطيفيات متعلق ڪافي مواد گڏ ٿي چڪو آهي. جڏهن فقير امان الله ماڪو 2010ع ۾ نوڪريءَ جي قيد مان آجو ٿيو تہ پنهنجو وقت ۽ بخت يعني تن من ڌن سميت هن اداري جي سيوا لاءِ ڪتب آڻڻ لڳو. هونئن تہ هن اداري جي قيام جو سال 1999ع آهي، جيڪو نو سؤ چورس فوٽن جي ايراضيءَ تي تعمير ٿيل عمارت جي هڪ منزل تي مشتمل آهي، جنهن ۾ هڪ وڏو هال آهي، جنهن ۾ الفرقان ريسرچ انسٽيٽيوٽ اينڊ ميوزم بہ قائم آهي. هيل تائين هن اداري ۾ (900) نو سؤ کان مٿي ناياب قرآن پاڪ جا نسخا موجود آهن، هي ادارو تحفي طور بہ قرآن پاڪ هديو ڪندو آهي، عشق لطيف ۽ عشق قرآن سان سرشار ماڪو فقير ڏينهن رات هن اداري جي سيوا ڪري ٿو. هيل تائين اسي لک ماليت جا 15000 پندرهن هزار قرآني نسخا ورهائجي چڪا آهن.

هن اداري ۾ هڪ ناياب قلمي قرآني نسخو بہ موجود آهي، جنهن جي هزارين ماڻهو زيارت ڪري چڪا آهن، ذوق قرآن ۾ ڪيترن ملڪن جي عالمن سان هر وقت رابطو رهي ٿو، جن کان ڪيترن زبانن جي ترجمن وارا قرآني نسخا تحفي ۾ ملن ٿا. هن وقت سٺ زبانن ۾ ترجمي وارا قرآني نسخا اداري ۾ موجود آهن، اداري سان مختلف ملڪن ۾ رهندڙ دوست، پائلٽ، اسٽيورڊ، سياح، نوڪريون ڪندڙ بہ قرآن گڏ ڪرڻ ۾ مدد ڪن ٿا. ماڪو فقير پاڻ بہ هديو ادا ڪري قرآن جا نسخا حاصل ڪندو آهي، خاص طور تي محترم سسٽي پليجو، مولانا عبدالوهاب چاچڙ، مولوي محمد ادريس ڪنڊياروي، آغا نور محمد پٺاڻ، نوراحمد ميمڻ سنڌيڪا وارو، عبدالعزيز عقيلي، سيد صفدر علي شاهہ ۽ چاليهن کان مٿي شاگردن جون ٽوليون ادارو ڏسي چڪيون آهن.

هن وقت تائين هن اداري جي واڌ ويجهہ تي ٻن ڪروڙن کان وڌيڪ لاڳت اچي چڪي آهي. عشق

قرآن سان سرشار گهر جا سڀ ڀاتي گڏجي روزانو جي بنياد تي هن اداري جي سيوا ۽ سنڀال ڪندا آهن. ان لاءِ الڳ ڪوبه ملازم رکيل ناهي. هيءُ ادارو چوويهه ڪلاڪ کليل رهي ٿو، اڌ رات جو به هيءُ ادارو ڏيکاريو ويندو آهي. تبليغي جماعت سان ايندڙ غير ملڪي، شام، مصر، تيونس، عراق سعودي عرب جا ماڻهو، گلگت، چترال، سوات ۽ ڪي.پي.ڪي کان به سياح هي ادارو ڏسڻ ايندا آهن. درس ۽ تدريس لاءِ مسجد شريف ۾ ٻارن لاءِ الڳ انتظام آهي، جيئن ته هيءُ نازڪ ڪم آهي، جنهنڪري معصوم ٻارن کي ان کان پري رکيو ويو آهي، صفائيءَ ستھرائي جو ڪم نهايت پاڪائيءَ سان گهر جا ڀاتي وڏي عشق سان ڪندا آهن. ان لاءِ الڳ ڪوبه ڀنگي رکيل ناهي. هن اداري ۾ تحقيق لاءِ ايندڙن خاطر انتظامات آهن، ڊاڪٽر محمد اسماعيل ميمڻ ٽنبو باگو واري اداري جي سهڪار سانْ مولوي احمد ملاح جي شاعريءَ جي نسخي نورالقرآن تي پي.ايڇ.ڊي ڪئي آهي. 2015ع ۾ ڀريون پيرو سکر ۾ اسلامي قرآن نمائش رمضان المبارڪ ۾ هن اداري ٻاران ٻن ڏينهن لاءِ لڳائي وئي، جنهن جو افتتاح ان وقت جي سيڪريٽري ثقافت سعيد احمد اعوان ڪيو هو، هن اداري جو ماهوار خرچ سٺ کان ستر هزار روپيه آهي، جيڪو فقير ماڪو صاحب برداشت ڪندو آهي. هن اداري جي وسعت ايتري آهي، جو هڪ ئي وقت ۾ سؤ ماڻهو ڏسي سگهن ٿا، ايندڙ عالم ۽ ڪلمورا بورڊ ناهڻ جون صلاحون ڏيندا آهن، مگر ماڪو فقير ائين مناسب نٿو ڄاڻي، هن اداري جي اها پيشڪش آهي ته جيڪو ماڻهو هن اداري تي ايم.فل يا پي.ايڇ.ڊي ڪرڻ چاهي ته ٻن کان ٽي هزار روپيه اعزازيو کيس ڏنو ويندو. هن اداري تي شاهه عبداللطيف يونيورسٽي خيرپور ايم.فل ۽ پي.ايڇ.ڊي ڪرائي ٿي، ادارن کي به قرآني نسخا ناول آهن، سياح چين ۾ رهندڙ محافظن کي به تحفا قلمي نسخا ڏنا ويا آهن، روس جي ٽيهن عالمن کي اداري قرآني تحفا ڏنا آهن.

مدينه قرآن ڪامپليڪس مدينه جو تعاون قرآني نسخن موڪلڻ ۾ تعاون رهندو آهي، جتان ڪافي قرآني نسخا ايندا آهن، هن اداري سان ٻاران ڪيسيٽ قرآن به ورهايو ويندو آهي.

هتي هڪ قديم قلمي نسخو آهي، جيڪو هڪ سئو پنجهتر سال پراڻو آهي، نورالقرآن تي جيڪا پي.ايڇ.ڊي ٿي ۽ ان تي جيڪا ٿيسز لکي وئي ان جي مهورت هن اداري ۾ ٿي هئي.

مختلف وقتن تي جناب رسول بخش پليجو، سيد خورشيد احمد شاهه، عزيزالله ٻوهيو، فتاح ملڪ، ادل سومرو ۽ اياز گل به هن اداري ۾ آيا آهن. ماڪا ڳوٺ ۾ لطيف جو لوڙهو به آهي، جنهن ۾ هڪ اوتارو هو، جنهن ۾ ويهڻ ڪري ماڪو فقير لطيف جو شيدائي ٿيو. سنڌس چوائي ته اتي ديدار فقير ميواتي رهندو هو، هونئن ته هُو پنجابي هو پر کيس لطيف سائينءَ جو رسالو ياد هو. ان فقير کي ڏسي ٻڌي لطيف شناسيءِ جو شوق ٿيو، اهو وقت 1984ع جو آهي.

جڏهن کان لطيف شناسي شروع ٿي، جنهن کان پوءِ قرآن آگاهي ڏي راغب ٿيس، ان کان علاوه حجاز مقدس جا ڪيترائي تبرڪات جهڙوڪ غلاف ڪعبه، وادي حجاز، جبل نور جا يادگار پٿر به ميوزم ۾ موجود آهن. هن اداري ۾ چار گيلريون قائم آهن. جن ۾ سيرت النبي، حاجي مولوي احمد ملاح گيلري، لطيف گيلري، ۽ قرآن حڪيم جديد سائنس اسلامي ۽ ثقافتي گيلري، ايندڙن جي دلچسپي جو مرڪز رهن ٿيون. اداري ۽ ماڪا فقير کي مختلف ادارن ۽ شخصيت ٻاران ڪافي ايوارڊ ۽ سَندون به مليل آهن. هن اداري جي معلومات تائين تُرت رسائي حاصل ڪرڻ لاءِ هڪ مفصل ڪيٽلاگ تيار ٿيل آهي، جيڪو هر زيارتيءَ جي رهنمائي ڪري ٿو، هن اداري جي ترتيب ۽ سنوار ۾ مشهور اديب ۽ مصور قاضي خضر حيات جا مفيد مشورا ۽ رهنمائي شامل رهي آهي، ٻاهتر سالن جي عمر ۾ به فقير امان الله ماڪو هن اداري سان جيءُ سان جڙيل آهي.

حوالو: 1. ذاتي مشاهدو، 2. فقير امان الله ماڪو جي زباني معلومات.

محترم امان الله ماڪو جي سڪر ۾ قائم ڪيل 'الفرقان' گئلريءَ جون تصويرون

لعل بخش جسڪاڻي
حيدرآباد

جوڳيءَ تي جڙاءُ، نسورو نينهن جو

محترم دوست مدد علي سنڌيءَ ڪي مون گهڻا سال اڳ ۾ حيدرآباد جي ادبي ميڙاڪن ۾ ڏٺو ۽ پوءِ جڏهن سنڌ يونيورسٽيءَ ۾ شاگرد ٿيو تہ سائين ظفر حسن جي معرفت چڱي سڃاڻ ٿي. آءٌ ان وقت استاد هئس ۽ شيخ اياز وائيس چانسلر هو. مدد علي گهڻو متحرڪ شاگرد اڳواڻ سياسي سرگرمين ۾ اڳيرو شيخ اياز ۽ ظفر حسن سان تملر ويجهو. ڪلمريڊ چي Che جهڙي ڪاري ڏاڙهي ڪڻڪ رنگو بدن ۾ پريل چهري ۾ اهڙي ڏيا جهڙو شينهن مڙس، خاموش طبيعت قومي سياست جي سفر ۾ مست الست: سڪ پٽائين سنڌرو، جانب ڪاڻ جڙي

ياد اچي ٿو پٽ شاهہ تي شيخ اياز جي آخري رسمن ۾ سنڌ جا ننڍا وڏا اديب موجود هجن ۽ ڏايو سوگوار ماحول سنڌ جي مهان ڪوي جي وڇوڙي جي صدمي ۾ سيني جا چهرا گهڻو اداس ۽ ڏک ۾ ورتل هئا. ڪنهن اديب ڪا ڳالهہ چئي تہ اوچتو مدد علي شينهن جهڙي گجگوڙ ڪري ان کي چڙٻيو سڀ ماٺ ٿي ويا ڪنهن بہ ورندي ڪا نہ ڏني ان ڪري جو مدد علي صحيح هو. مون پهريون دفعو مدد عليءَ جي ڪاوڙ ۽ رعب ڏٺو ۽ ويساهہ آيو تہ هُو سچو پچو شينهن مڙس آهي. يونيورسٽيءَ ۾ قومي سياست جي سفر ۾ اڙانگي پنڌ ۾ اڳتي وڌي نالو پيدا ڪيو. تعليم اڌوري، روپوشيون جيل ڪيئي ڏک ۽ تڪليفون ڏسي اڳتي وڌي صحافت ۾ پير پائي ڏهن اخبارن ۽ رسالن جو ايڊيٽر ٿي ڪم ڪيائين. صحافت ۾ نهايت عزت ۽ وقار اعلي انتظامي صلاحيتن جي واڪاڻ ٿي ۽ ڪڏهن پنهنجي خوبصورت قلم جو سودو هرگز نہ ڪيائين، جيڪي سندس اعلي ڪردار، ڪمٽمينٽ جي سونهن.سينگار صحافت جي ڪيريئر ۾ سچو ۽ بي ٻيو ٿي ڪم ڪري پنهنجي منفرد شخصيت ۽ سڃاڻپ ٺاهي، جيڪي هن جي فهم فراست قابليت ۽ اعلي ذهانت جو مثال آهي. 'اڳتي قدم' رسالي ڪيس صحافت ۽ سنڌ دوستيءَ جي جنبن پاڻ ارپي مان ۽ مرتبو حاصل ڪيائين. وجوديت جي ڪهاڻين. شاعري، وڏن اديبن جي ڪتابن جا تفصيلي مهاڳ ۽ اياز شناسي جهڙي اعلي

ادبي ڪم وسيلي پنهنجي همعصرن کان الڳ ٿلڳ جاءِ ٺاهي سنڌي نثر ۾ پاڻ کي شهزادي طور مڃرايو. مدد علي سنڌي جي ادبي ڪارنامن ۾ ادب رومانس تاريخ سنڌ ۽ انسان دوستي تصوف ثقافت مٿ Myth ۽ لوڪ ادب جو منفرد ذائقو ملي ٿو. هُو سيني مذهبن جو احترام ڪري ٿو، نفرت تعصب کان پري سڀ عالمگيريت برابري انصاف پيار ۽ امن ۾ ويساهہ رکي ٿو.

مددعلي سنڌي ٽتين هوائن، منگهن واري شهر ۽ سنڌ جي تاريخي ۽ ثقافتي مرڪز ۽ دل حيدرآباد ۾ 1950 ڌاران هڪ صوفي منش الله بخش قريشي جي گهر ۾ جنم ورتو، جيڪي شهر جو سڪيو ستابو گهر ۽ روايتي مهمان نواز سنڌي هئو. حيدرآباد ۾ سندس ڪشادو گهر وڏن اديبن ۽ شاگرد دوستن لاءِ هروقت کليل رهندو هو ۽ روايتي سنڌي اوطاق هئي جنهن ۾ ماني کان سواءِ سندس والده ضرورتمند چوڪرن کي پاڙو خرچ به ڏئي ڇڏيندي هئي. مدد عليءَ جي والد صاحب جو علامه صاحب ۽ سندن خاندان سان ويجهو تعلق هجڻ ڪري کيس ننڍپڻ کان علامه صاحب ۽ ان جي خاندان بابت ڪيتريون ڳالهيون ٻڌائيندو هو. مثال طور امام علي قاضي صاحب علم ادب شعر ۽ شاعريءَ جون محفلون ۽ مشاعرا پنهنجي ڳاڙهن سرن واري ڪشادي گهر تي گهڻو ڪري ڪندو هو، جنهن ۾ ننڍڙو امداد علي شامل ٿي وڏي دلچسپيءَ سان علمي گفتن ۽ شاعري ٻڌندو هو. تنهنڪري مدد علي ننڍپڻ کان علامه صاحب جي شخصيت کان گهڻو متاثر هو. مدد عليءَ جي روايتي اباڻي گهر تي وڏن اديبن جا به ميلا هئا، تنهنڪري شيخ اياز، غلام رباني آگرو تنوير عباسي، آغا سليم ظفر حسن ۽ ٻيا ڪيترا اديب سندس ڪشادي دسترخوان تي مدد علي سنڌي ميزبان طور هر وقت موجود رهندو هو. تازو 2021ع ۾ سندس به لاجواب ڪتاب علامه آءِآءِ قاضي شخصيت ۽ حياتيءَ جو احوال، سنڌ ڪلچر ڊپارٽمينٽ طرفان ۽ ٻيو ڪتاب انگريزيءَ ۾ The Forgotten Hero of Sindh Duleh Darya Khan محمد ابراهيم ٽرانسليشن بيورو ڪلچر ڊپارٽمينٽ طرفان ڇپيو آهي جنهن ۾ 20 بيمثال مختلف عالمن اديبن جا لکيل مقالا شامل آهن. هي ڪتاب مدد علي جو Compilation تاليف ڪيل آهي. علامه صاحب جي جامع ۽ مستند سوانح حيات نه هجڻ ڪري سال 2017ع کان مواد گڏ ڪرڻ شروع ڪيو. سيد سردار علي شاهه کيس علامه صاحب تي ڪتاب لکڻ لاءِ تمام گهڻو اُتساهيو. اڪبر لغاري صاحب به زور بار ڪندو رهيو. ڪتاب ڇپائڻ ۾ مٿين صاحبن ۽ ڪلچر ڊپارٽمينٽ جي ٻين دوستن تمام گهڻو تعاون ڪيو. علامه صاحب جا

وڏڙا پلٽ کان لڏي ميان غلام شاهه ڪلهوڙي جي وقت ۾ اچي حيدرآباد ۾ آباد ٿيا، جنهن هن عظيم شهر کي گادي جو هنڌ بڻايو. امام علي قاضي حيدرآباد جي معزز خاندان سيٺ محمد حافظ جي نياڻي سان شادي ڪئي، جنهن مان امداد علي قاضي 9 اپريل 1886ع ۾ فقير جي پڙ ملڻ خيريءَ جي مسجد جي سلمهون ڳاڙهي پٿر ۽ سرن جي شاندار ڪشادي حويليءَ قاضي امام علي جي گهر ۾ جنم ورتو، جيڪو سر بارٽل فريئر جي وقت ۾ مختياڪار مقرر ٿيو هو. ننڍڙي امداد علي گهر ۾ آخوند عبدالعزيز کان خانگي طور قران شريف ۽ فارسيءَ جي تعليم ورتي بعد ۾ هويفل هائي اسڪول 1996ع، سنڌ مدرسي مان ڪجهه وقت تعليم ورتي. سنڌي فائنل 1905ع ۽ بمبئي يونيورسٽيءَ مان ميٽرڪ 1906ع ۾ پاس ڪئي. ڪجهه وقت لاءِ عليگڙهه پڻ ويو. 1907ع ۾ اعليٰ تعليم لاءِ پنهنجي ويجهي عزيز عبدالقادر حافظ ۽ سيد علي محمد شاهه سان گڏجي لنڊن ويو جتي لنڊن اسڪول آف اڪنامڪس ۾ ايڪانامڪس، ڪنگس ڪاليج ۾ فزڪس، بائلاجي ۽ لنڪنز ان مان بار ايٽ لا 1911ع ۾ پاس ڪئي. علامه صاحب لنڊن جي ٽرين ۾ ايلسا سان مليو ۽ ٻئي هميشه لاءِ هڪ ٻئي جا ٿي ويا ۽ 1910ع ۾ شادي ڪئي ۽ ڪجهه وقت لاءِ ايلسا سميت سنڌ آيو ۽ واپس موٽي 1919ع تائين يو.ڪي ۾ رهي وري وطن اچي فقير جي پڙ واري پنهنجي اباڻي گهر کي ڏهن هزارن ۾وڪرو ڪيائين، جو نه کيس واپسيءَ جو خرچ ڪرڻ هو. علامه صاحب کي بعد ۾ خبر ملي نه اهو گهر اڏائي لکن ۾ وڪاميو. حيدرآباد ۾ صوفي احمد فقير ۽ حسن فقير جي صحبت ۾ رهي صوفيائي رنگ ۾ رڱجي ريٽو ٿيو، جڏهن نه ننڍپڻ کان روزي نماز جو پابند هو ۽ ٻارهن سالن جي عمر ۾ چلا Meditation به ڪيا جنهن لاءِ اڳتي هلي چيائين نه ننڍي عمر ۾ چلا نه ڪيجن. 1921ع ۾ علامه صاحب ننڍي محمد خان ۾ جج مقرر ٿيو جلدي خيرپور رياست ۾ جج ٿيو ۽ رياست جي Executive Council جو ميمبر پڻ ٿيو 22-1927ع ۽ ميرعلي نواز ناز کيس تمام گهڻو احترام ۽ پيار ڪندو هو. هڪ دفعي مير صاحب ڪنهن ماڻهوءَ جي سفارش ڪرائي نه

علامہ صاحب چڙي پيو ۽ استيعفي ڏني. مير صاحب معزرت ڪئي، پر نہ مڃيائين ۽ يو.ڪي موٽي ويو.

يو.ڪي ۾ علامہ صاحب جي علمي عظمت ۽ ڏاهپ جو ناماچار ٿيو ۽ ڪيس ڏيهان ڏيهہ مڃتا ملي، جنهن ۾ وائيس پريزيڊنٽ لنڊن جي پوٽنيڪل سوسائٽي 1927 ۾ سموري عمر لاءِ Philosophical Society جي ميمبر ٿيڻ جو اعزاز پڻ ماڻيو. سنڌ ۾ وڪالت شروع ڪئي، پر اهو Profession پسند نہ ڪيائين ۽ چيو ان ۾ نسورو ڪوڙ آهي. علامہ صاحب 25 سال يو.ڪي ۾ رهيو جڏهن تہ 1947ع کان 1951ع اتي رهي باقي وقت 1951ع کان 1967ع آخر وقت تائين سنڌ ۾ رهيو. لنڊن ۾ اسلامي فڪر Westend London جي جماعت ناهي ان کي جميعت المسلمين جو نالو ڏنو ۽ پرچار ڪيو. مصر جي حڪومت هن ڪم لاءِ مالي مدد جو چيو، پر علامہ صاحب انڪار ڪيو. پاڻ اسلامي فڪر ۽ قدرن، وحدت الوجود ۽ ويدانيت جي فلسفن ۾ پنهنجي دور جا منفرد عالم صوفي ۽ روشن خيال اعلي تعليمي ماهر انسان ۽ سنڌ دوست مفڪر هئا. جيئن سچل چيو، صورت ۾ سبحان، پاڻ ڏسڻ آيو پنهنجو تماشو. مدد علي ٻڌائي ٿو تہ هڪ ڏينهن جمعي جي خطبي ۾ چيائين: ”هر شئي کي روح آهي اهو مٿاهين حياتي لاءِ بنياد Basis بڻجي ٿو. آخر ۾ چئي ٿو“. مون کي ٻڌايو ويو آهي آءٌ پاڻ نٿو ڳالهايان الهام Inspiration روح سان احساس جي ذريعي سڌي پهچ، جنهن ۾ نفس يا قلب Psyche کي ڪوبہ دخل ڪونهي. صفتن جي ذريعي تلاش نہ ڪجي ۽ سڌو سنئون ديدار حاصل ٿئي. ادراڪ جي وسيلي معلوم ڪيو ويو اهو حسين Beautiful آهي جنهن کي قلب جي تجرباتي طريقي ڪانسواءِ سڃاڻي وٺ. مصنف وڌيڪ لکي ٿو تہ علامہ صاحب کي هڪ تمنا هئي جا پوري ٿي نہ سگهي چوندا هئا ”ابا علم خاطر مون وٽ ڪير بہ ڪونہ آيو، افسوس جو منهنجي علم جو وارث ٿي نہ سگهيو. مون چاهيو ٿي تہ ڪي ٻہ- ٽي اهڙا شخص تيار ٿين جن ۾ رهبر ڪري اهو سڀ ڪجھ ڏيان جو مون وٽ آهي.“ افسوس اسان وٽ چو ڪير بہ ڪونہ هو، جيڪو علامہ صاحب جي انمول فڪري ورثي کي حاصل ڪري نئين نسل تائين اسان وٽ پهچائي!!؟؟ اهو اسان جي سنڌي قوم جو الميو يا مرثيو Elegy چئجي. سائين جويو صاحب جي حوالي سان مصنف ٻڌائي ٿو تہ گهڻو وقت اڳ ۾ علامہ صاحب جي قابليت کي ڏسي ڪيس مسلم ليگ جي قيادت سنڀالڻ لاءِ چيو ويو، پر علامہ صاحب انڪار ڪيو بعد ۾ سر آغا خان جناح صاحب کي قيادت سنڀالڻ لاءِ زور پريو ۽ هن قبول ڪري ورتو. علامہ صاحب جي قابليت جو مثال 3 مارچ 1943ع سنڌ اسيمبليءَ جي تاريخي ٺهراءِ بہ علامہ صاحب لکيو هو. ان ڪانسواءِ آل انڊيا مسلم ليگ جو تاريخي اجلاس ڊسمبر 1946ع وارو جيڪي ڪراچي ۾ ٿيو جنهن ۾ جي.ايم سيد پنهنجي سپاسنامي ۾ قديم عظيم سنڌ ۽ سنڌوءَ سڀيتا جو شاندار ذڪر ڪيو هو اها عالمانہ ۽ تاريخي تقرير بہ علامہ صاحب جي لکيل هئي. هن اجلاس جي صدارت جناح صاحب ڪئي هئي. تنهنڪري اهوچئي سگهجي ٿو تہ علامہ صاحب پاڪستان ناهڻ جو حامي هو. علامہ صاحب سنڌي مسلم ۽ سنڌي هندن جي اتحاد ۽ ڀائيچاري جو زبردست حامي هو. مسجد منزلگاهہ واري معاملي تي جي.ايم سيد کي لنڊن مان لکيو ”چو وڃي پاڻ کي اوجهڙ ۾ وڌائين“ سيد سان ڏاڍو ڪاوڙيل هو. جي.ايم.سيد 1940ع ۾ وزير ٿيو تہ سنڌ يونيورسٽي قائم ڪرڻ لاءِ انگريز سرڪار کي لکيو ۽ ڪميٽي ناهي، جنهن ۾ علامہ صاحب ۽ ٻيا ڪيترا هندو ۽ مسلمان ميمبرن ۾ شامل هئا، پر انگريزن جواب ڏنو. جي.ايم.سيد 1925ع کان ڪراچيءَ ۾ رهڻ ڪري علامہ صاحب جي Theosophical Society جي ليڪچرس ٻڌڻ کان پوءِ ويجهڙائي حاصل ڪئي. اڳتي هلي بزم صوفياءِ سنڌ علامہ صاحب جي اجازت سان هلائي. پاڻ ڪيس روحاني رهبر مرشد ڪامل قراني فڪر ۽ ڀٽائيءَ جي اعلي آدرشي فڪر جو سرواڻ سمجهي ٿو. علامہ صاحب موجب ”ڀٽائي کي ازلي شيون ورثي ۾ مليون هيون بلڪ ائين چئجي تہ لطيف پاڻ سان گڏ ورثي ۾ اتم سرمايو Richest heredity کڻي آيو هو“ سنڌ ۾ هڪڙو سيد هو، جيڪو علامہ صاحب کي سمجهي سگهيو ۽ هن کي Sage of Sindh سالڪ، علم ۽ عرفان جو مرڪز ۽ ممبو سمجهي ٿو. باقي هن ڪنهن ٻئي ماڻهوءَ ۾ اهڙي ڪابہ خوشبو ۽ خوبي ڪانہ ڏٺي سواءِ جي.ايم.سيد جي!!! سيد چاليهہ ورهيہ علامہ صاحب جي صحبت ۾ رچي رهيو ٿيو پنهنجي ڪتاب ساهڙ جا

سينگار ۾ چئي ٿو: علامه صاحب قديم درويشن وانگر خانگاھ کو آشرم مولانا عبيدالله جي نگرانيءَ سن ۾ قائم ڪرڻ گهريو ٿي، جتي نوجوانن جي اعلي آدرشن جي تربيت ٿي سگهي. علامه صاحب سنڌ جو سالڪ ۽ صوفي 'سيد' ۽ 'سن' کي سنڌ جو مستقبل ۽ مرڪز سمجهي ٿو. جنوري 1932ع جي هڪ خط ۾ لکي ٿو: "تنهنجي خط پهچڻ بعد عجيب مظهر پيش آيم، سن شريف - هڪ جاءِ ۾ School of Wisdom (مڪتب حڪمت) ۽ ٻي جاءِ ۾ ورلڊ ريليجن (World Religion) دين فطرت جو هيڊ ڪوارٽر ڏسڻ ۾ آيم. سن شريف سنڌ جو مرڪز خدا گهريو ته پريان پريان جا ماڻهو سن ۾ سنتوءَ جي زيارت تي ايندا، پر افسوس اهو خواب ۽ آدرش ساپيان نه ٿي سگهيو. ساڳي ڪتاب 'ساهڙ جا سينگار' 1935ع ۾ علامه صاحب لکي ٿو: "آءٌ توکي بيحد پيار ڪريان ٿو. توکي ان جي پرواھ هجي يا نه! اسان هر شئي جا خوبصورت، سچي ايمانداري آهي ان کي پيار ڪرڻ ڪانسواءِ رهي نٿا سگهون. "هي آهي سنڌ جي ٻن عاشقن صوفي ۽ سالڪن جا وچن ۽ وعدا جن جي ساپيان نه نه ٿي، پر علامه صاحب ستن سالن جي مختصر عرصي ۾ مادر علمي سنڌ يونيورسٽيءَ جهڙي عظيم علمي شعور مهذب حياتي گذارڻ لاءِ اسان سنڌين کي انمول ۽ ٻي بها تحفو ڏئي هليا ويا ۽ اسان هن جي حياتيءَ ۾ قدر ۽ احترام نه ڪري سگهياسين. اسان ڏوهاري ۽ شرمسار آهيون! پير علي محمد راشدي چيو، "قومون ماڻهن سان ٺهنديون آهن. ماڻهو اٿلپ هوندا ته قوم ڪئي لهي سگهبي." علامه صاحب ۽ جي.ايم.سيد جا خواب نيٺ ساپيان ٿيا پاڪستان ٺهڻ کان اڳ 26 فيبروري 1947ع تي سنڌ يونورسٽيءَ جو بل سنڌ اسيمبلي پاس ڪري 26 اپريل 1947ع تي ڪراچيءَ ۾ پهرين سنڌ يونورسٽي قائم ٿي جيڪي هڪ جهد ۽ جدوجهد جو تاريخي ۽ وڏو مثال هو.ڊاڪٽر اي.بي حليم پهريون وي.سي ٿيو اها ڊگري ڏيندڙ بند يونيورسٽي هئي. سال 1951ع ۾ علامه صاحب سنڌ يونيورسٽيءَ جو وائيس چانسلر مقرر ٿيو 9 اپريل تي حيدرآباد وديالا هاءِ اسڪول ۾ قائم ٿي. ڪراچي کان ٻن ٽرڪن ۾ ڪجھ فرنيچر ۽ 4000 هزار ڪتاب ڪٽي پهتو. هن کي هڪدم تدريسي يونيورسٽي Teaching University ۾ تبديل ڪيو. ملڪ ۾ سڀ کان پهرين ايڊيوڪيشن فئلڪٽي قائم ڪري ڊاڪٽر اين.اي بلوچ کي سربراھ مقرر ڪيائين. وڏي جدوجهد سان چار شورو ۾ نيو ڪئمپس لاءِ زمين ورتي جڏهن ته نوڪر شاهي يونيورسٽي گنجي ٽڪر تي قائم ٿي ڪئي. جديد يونيورسٽي يارهن ڪاليجن جي ڪئمپس کي عملي روپ ڏيڻ لاءِ رات ڏينهن هڪ ڪري ڇڏيائين ۽ ستن سالن جي مختصر عرصي ۾ پنهنجو خواب سچو ڪري ڏيکاريو. جرمنيءَ مان تعميرات جي ماهر ڊاڪٽر Docker کي وٺي نيو ڪئمپس جو پلان ٺهرايو. جڏهن ته پهرين ٽن سالن ۾ پندرهن فئڪلٽيون ۽ سائنس جي لئب پڻ قائم ڪيائين سائنس جي سامان لاءِ پاڻ انگلينڊ مان سستو سامان وٺي آيو ۽ پاڙو خرچ نه ورتائين. سموري ڪم ۾ ڊاڪٽر اين.اي بلوچ سائس هٿ ونڊايو ۽ گڏ رهيو 1985-86ع ۾ ڊاڪٽر Docker کي وني سميت ڊاڪٽر بلوچ دعوت ڏئي وٺي آيو ۽ يونيورسٽيءَ جي تعميرات ۽ علامه صاحب جي ساروڻين تي ليڪچر ڏئي يادن جا گلاب نيو ڪئمپس تي نڇاور ڪيا (هن مقالي جو مصنف ان يادگار تقريب ۾ موجود هو ۽ ڊاڪٽر ڊاڪر ۽ سندس ونيءَ سان مليو هو) هن موقعي تي ڊاڪٽر بلوچ صاحب ڪتاب ڇپائي سامعين ۾ ورهايو هو. علامه صاحب جي مقرريءَ تي سموري دنيا مان شاندار پيغام آيا ۽ ساراھ ٿي ته هُو دنيا جي وڏن عالمن ۽ فلاسفرن مان هڪ اعلي دماغ ۽ ذهين شخصيت Unparalleled selection جي چونڊ هئي. علامه صاحب ليڪچرس وسيلي استادن ۽ شاگردن جي ذهني تربيت ۽ باڪردار ٺاهڻ لاءِ هفتيوار مسجد ۽ سينيٽ هال ۽ پنهنجي بنگلي سول لائين تي خطاب ڪندو هو، جتي ماڻهن جا وڏا ميڙ جمع ٿيندا هئا. علامه صاحب ظاهري مذهبي هو، پر اندر کان سيڪيولر ۽ نمازون به ڪونه پڙهندو هو تنهن به اسلامي مذهب جي شاندار روايتين، قراني روح ۽ سڀني مذهبن جي ايپاس تي دسترس هئس ۽ انجو پرچارڪ هو. سنڌ ۽ ڀٽائي جو سچو عاشق جنهن پنهنجي اڻٿڪ محنت سان اساڏ کي جديد يونوسٽي ناهي ڏني. ان زماني ۾ وي.سي جي پگهار ٽي هزار هئي، پر پاڻ ٻه هزار وٺندو هو. يونيورسٽيءَ جي زور پرڻ تي موٽرڪار نه ورتائين، پر گهر مان يونيورسٽي پنهنجي بگهي ۾ ايندو ويندو هو.

اهو هاڻوڪين ويسين VCs لاءِ سبق آهي، جيڪي يونيورسٽيءَ جي بجيٽ مان ڪارن جا فليٽ وٺي آفيسرن سميت هلن پيا ۽ يونيورسٽيءَ کي تباهہ ڪيو اٿن. سنڌ ۽ ڀٽائي جو سچو عاشق هو شاهہ جو رسالو بہ ايبٽ ڪري ڇپايو، پر ان مان ڪيڏارو ڪڍي ڇڏيائين ان تي تمام گهڻي تنقيد ٿيس ۽ سوال ٿيا پر ڪنهن جواب نہ ڏنائين!! ڊاڪٽر بلوچ ۽ علامہ قاسمي بہ ان جي تقليد ڪئي، اڳتي هلي ڊاڪٽر صاحب ڪيڏارو شامل ڪيو، جيڪي رسالي جو روح آهي. علامہ صاحب هميشہ پنهنجي خطاب ۾ ان ڳالھ تي زور ڏيندو هو تہ يونيورسٽيون سياسي اثر کان آزاد رهن، پر اهو خواب ساڀيان نہ ٿي سگهيو، تنهنڪري اسان جي ملڪ جو تعليمي نظام ڪمزورين جي ور چڙهي ملڪي سياست جي اثر هيٺ رهيو. سندس ڪاوشن سان جديد ۽ آٽوميٽڪ پريس، يونيورسٽي ڪيفيٽيريا، بوڪ اسٽال، ڊسپينسري ۽ لائبرري قائم ٿي، جنهن ۾ ستاويهہ هزار ڪتاب ۽ هڪ سؤ اڻلڀ نسخا موجود هئا. اڄ اها لائبرري علامہ صاحب جي نالي سان ڄام شورو ۾ هڪ شاندار پنج منزلن واري جديد ۽ خوبصورت عمارت ۾ قائم آهي. اها عمارت هزهائينيس آغا خان، سائين غلام مصطفي شاهہ جي دور ۾ تعمير ڪرائي ڏني. هن ۾ لکن جي تعداد ۾ ڪتاب ۽ هزارين ناياب نسخا موجود آهن جنهن جو معمار پڻ علامہ صاحب هو اڄ بہ روزانو هزارين شاگرد فيضياب ٿين ٿا. لياقت ميڊيڪل ڪاليج 1954ع ۾ سرڪار منظور ٿيو ۽ علامہ صاحب جي ڪوششن سان ڄام شورو ۾ قائم ڪرايو ۽ موجوده عمارت جي پيڙهہ جو پٿر بہ پاڻ نصب ڪرايو ۽ ڪاليج جو موجوده مونوگرام پڻ مدر ايلسا قاضي ڊيزائن ڪري ڏنو هو. 1955ع ۾ ون يونٽ ٺهڻ ڪانپوءِ بہ علامہ صاحب يونيورسٽيءَ جي تعمير ۽ ترقي لاءِ جاکوڙ ڪري لاڳيتو ڪم ڪندو رهيو. 1958ع ۾ ايوبي مارشل لا لڳو علامہ صاحب ان گهٽ ۽ پوسٽ واري ماحول ۾ 12 مئي 1959ع ۾ استعيفي ڏني. ان دوران سنڌ يونورسٽي نيو ڪئمپس جا سڀ پراجيڪٽ مڪمل ٿي چڪا هئا. 13 اپريل 1968ع تي علامہ صاحب 3 وڳي ڌارا ڏينهن جو رڪشا گهرائي سنڌو درياھ جي ونتري بندر ڏانهن رواني ٿيڻ کان اڳ ۾ هڪ خط بنگلي جي ڊرائنگ روم ۾ ڇڏيو جنهن ۾ لکيل هو: "مان Lircamia جو مريض آهيان ڳيڙيون پوڻ شروع ٿيون آهن (مدر ايلسا پڻ ان بيماري وگهي جهان ڇڏيو) مان نٿو چاهيان تہ ڪو مهنو بيهوشيءَ جي حالت ۾ رهي پوءِ دم ڏيان ۽ ان طرح سيني کي تڪليف ۾ وجهان. اهو خط اي.ڪي بروهي جي نالي تي هو خط ۾ اهو بہ هو تہ سندس وفات جي خبر لنڊن ۽ يورپ ۾ نہ ڏني وڃي. علامہ صاحب سنڌ جي عوام کي سنڌ يونيورسٽيءَ جهڙو عظيم ادارو ناهي ڏنو. سندس ساٿياڻي مدر ايلسا هي جهان ڇڏي چڪي هئي ملڻ وارن عقيدت مندن بہ اچڻ وڃڻ ڇڏي ڏنو هو ڪنهن جي لاءِ جيئي! افسوس تہ سنڌي قوم پروسي واري ناهي ۽ پنهنجن محسنن کي پنهنجو نٿا سمجهن!!

هيءَ ضخيم ۽ مدلل ڪتاب سالن جي جاکوڙ بعد تمام گهڻن عالمن برک اديبن علامہ صاحب جي عقيدتمندن جي انٽرويوز ۽ دستاويزن ڪتابن مضمونن وسيلي تاريخي معلومات وٺي ,Historical n Case Studies Qualitative method ڪتب آڻي وڏي محنت سان هي ڀھريون آدرشي ڪتاب علامہ صاحب جي مڪمل حياتيءَ تي تحقيقي طريقي سان آڌاريل ۽ سينگاريل آهي. علامہ صاحب جي حياتيءَ جا يادگار ۽ گهڻا فوٽا هٿ ڪري ڪتاب کي سونهن ۽ حسناڪين وسيلي تيار ڪيو ويو. ڪتاب ۾ علامہ صاحب جا اهم شخصيتن ڏانهن لکيل خط. سالوار مڪمل ڪرانالاجي جنهن ۾ علامہ صاحب جي حياتيءَ بابت تفصيل ڏنل آهي اهو تہ ڪمال جو ڪم آهي، جنهن ۾ مصنف Encyclopedic knowledge معلومات ڏني اسان جي محسن عظيم تعليمي ماهر، سنڌ ۽ ڀٽائي جي عاشق، سالڪ ۽ صوفي کي پنهنجي خوبصورت نثري تحرير وسيلي بيمثال پيٺا ڏني. مدد علي سنڌيءَ وڏو ڪارنامو ڪري ادبي دنيا ۾ يقينن عزت ۽ احترام جي جاءِ والاري ٿو تنهن لاءِ جس لهڻي ۽ مبارڪون. ڪتاب جي آخر ۾ سنڌي ۽ انگريزيءَ جي ڪتابن جا حوالا ڏنل آهن، جيڪي ڪتاب جي اعلي معيار ۽ سائنٽيفڪ تحقيقي ڪم جي تصديق ڪن ٿا.

مرتب: ناصر پنهور
نياز مسرور بدوي
شڪارپور

قلندر شاهه لڪياري- زندگي ۽ ڪارناما

تازو محترم ناصر پنهور سائين قلندر شاهه لڪياريءَ جي شخصيت متعلق مختلف ليکڪن جون تحريرون ترتيب ڏيئي ڪتابي شڪل ۾ آنديون آهن. هن ڪتاب ۾ سڀ اهي تحريرون جيڪي اڳ ۾ فيس بوڪ اخبارن ۽ رسالن ۾ شايع ٿيل آهن، ۽ ڪجهه مضمون خاص هن ڪتاب لاءِ پڻ لکيا ويا آهن.

ناصر پنهور پنهنجي مضمون ۾ لکي ٿو ته ”سائين قلندر شاهه علم جو هڪ اهڙو وهندڙ دريا هو، جيڪو ڪڏهن به خشڪ نه ٿيو ۽ ان پنهنجي علم ذريعي سنڌ جي نوجوان نسل جي آبياري ڪئي.“ ساڳئي مضمون نگار سائين جي پاڙهڪ هجڻ جي ثبوت ۾ لکي ٿو ته ”1980ع واري ڏهاڪي ۾ بڌايائين ته ايلون ٽافلر نالي ليکڪ هڪ ڪتاب ’ٿرڊ ويو‘ لکيو آهي، جنهن ۾ هن ٽيڪنالاجيءَ جي حوالي سان اڳڪٿيون ڪيون آهن.“

ايلون ٽافلر سماجي سائنسدان هو ۽ سندس گهر واري به ساڳئي مضمون جي ماهر هئي. مون کي ياد ٿو اچي ته (87 - 1988ع ڌاري سسپنس ڊائجسٽ وارو مرحوم معراج رسول ’نفسيات‘ جي نالي سان هڪ ’نئون ڊائجسٽ‘ شايع ڪيو هو، جنهن انهيءَ مذڪوره ڪتاب جون ٽي ڪن قسطون ’ٿين لهر‘ جي نالي سان ترجمو ڪرائي شايع ڪيون هيون، پر رسالو جيئن ته نفسياتي ۽ سماجي هو، ان ڪري گهڻو هلي نه سگهيو ۽ بند ٿي ويو.

منوج ڪمار ’هڪ قلندر جو وڇوڙو‘ ۾ لکي ٿو ته ”ڪيس سنڌي، اردو، فارسي ۽ عربيءَ تي گهڻي مهارت رهي، پر سندس جرمن، لاطيني، فرينچ ۽ سنسڪرت سان گڏوگڏ مارواڙي، براهوي ۽ بلوچيءَ سان به واقفيت هئي.“

سچ پچ اهڙا ڏاها ماڻهو هاڻ وري ڪٿي پيدا ٿيندا، جن کي جسد خاڪي کي زمين ته کائي سگهي ٿي، پر سندن ڏاهپ ۽ ڏات کي وقت جي وير به نه ٿي ڳيهي سگهي.

ڊاڪٽر اسد جمال پلي صاحب پنهنجي مضمون ’نالي جهڙو ئي قلندر سائين‘ ۾ رقمطراز آهي ته ”1982ع ۾ لاهور ۽ اسلام آباد ۾ شاهه لطيف جي سلسلي جو موڪل جو سڀ کان اول مطالبو اسان ڪيو ۽ پوءِ بيا سجاڳ ٿيا. اسان جي مطالبي کي اسلام آباد ۾ نسيم آهير ان وقت جي وزير تعليم هاڪاري موٽ ڏني.“

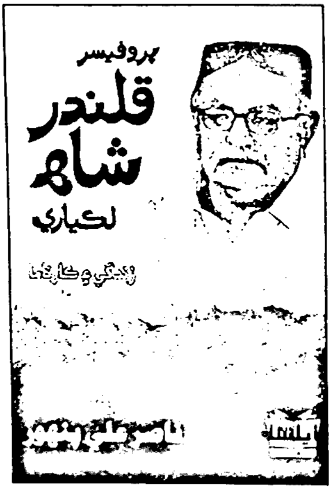

نور احمد جنجهي ’علم، حلم ۽ ظرف جو قلندر‘ ۾ لکي ٿو ته ”سائين لکندو گهٽ هو، ان ڪري جيڪو سڀ کان وڏو نقصان ٿيو، اهو سائينءَ جي ڪم جو اڻ ڇپيل رهجي وڃڻ آهي.“

”سندس حلم ۽ سهپ به ڪمال جا هوندا هئا. ان سان گڏوگڏ سائين اعليٰ ظرافت جي حس رکندڙ ڪلمڪ شخص هو، جنهن وٽ ٻاروتڻ ۾ بدل ٽوٽڪن کان وٺي ڪچهرين جي ڪوڏين ٽائين جي ڳالهين جو پندار هوندو هو.“

شبنم گل صاحب پنهنجي مضمون 'پروفيسر قلندر شاهه لڪياري : عهد ساز شخصيت' ۾ ويچار ونڊيندي لکي ٿي ته "سندس شخصيت ڌرتيءَ جي رنگن ۽ لوڪ ڏاهپ جو ميڙ هئي. ڪڪر بلڙي شاهه ڪريم جي زرخيز مٽيءَ جو اثر هو شايد جنهن سندس مزاج ۾ صوفيءَ واري سمجهه ۽ محبت پري ڇڏي هئي."

محمد خان سانگي صاحب 'قلندر بقول غالب' ۾ لکي ٿو ته "سائين جو سٿ، سائين جي محفل هڪ عطر فروش جي محفل هئي، جتي هر اچڻ وارو سائينءَ جي علمي هڳاءَ ۽ سڳنڌ کان متاثر ٿئي بغير نه ٿي رهي سگهيو."

ڊاڪٽر محمد طفيل چانڊيو لکيو آهي ته "هن جو علم هن جي ڪنڌ ۾ ڪانءُ ٿي نه لڳو، پر جڏهن به هن کي موقعو مليو، هن انسان کي پاڪرن ۾ پريو، انهي جي ميري مٽي تي مٽي ڏيئي. اهوئي چيو ته بابا زندگي رڳو جبر مسلسل به ڪونهي، اها مسرتن سان به مالامال آهي، پر شرط اهو آهي ته ماٺهو پيرن تي بيهي."

افشان برڙو پنهنجيون يادون بيان ڪندي لکيو آهي ته "هُو مذاق ۾، پر شفقت ڀريل لفظن ۾ چوندو هو ته اڄ ڪنيي اپري آئي آهي، اٿين ڪلاس ۾ منهنجو نالو ڪنيي پئجي ويو."

ڊاڪٽر محمد اشرف لکي ٿو ته "سائين پنهنجي پينشن مان ڪيترن طالب علمن جون مخفي انداز ۾ فيون ادا ڪندا هئا. سندن گهر جي ٻاهران اوطاق ڄام شوري واري غريب طالب علمن لاءِ ڄڻ هڪ هاسٽل جي حيثيت رکندي هئي."

قاسم حيدر لکي ٿو ته "هڪ ڀيري سائين سان ذڪر ڪيم ته گهر ۾ ٽي وي ڪانهي ۽ پئسو به ڪونهي، چا ڪريان. سائين ياد اٿم ڪنهن کان 2000 روپين جو چيڪ ونرائي ڏنو ۽ روسي ٽي وي چوويهه انچن واري خريد ڪري آيو هوس."

رجب آزاد پنهنجي مضمون ۾ لکي ٿو ته "رٽائر ٿيڻ کان پوءِ حيدرآباد ۾ قلندر شاهه انسٽيٽيوٽ آف ايجوڪيشن اينڊ ريسرچ سينٽر نالي هڪ ادارو برپا ڪيائون. هن اداري طرفان نامور اسڪالرن کان ٻولي ادب ۽ تاريخ تي ليڪچر منعقد ڪرائي مواد محفوظ ڪيائون. جيڪو قلمي نسخن ۾ موجود آهي."

ڊاڪٽر الطاف جوکيو لکي ٿو ته "آرٽس فيڪلٽيءَ ۾ سائينءَ جو اوچتو درشن ٿيو. پيرن تي هٿ رکي مليومانس. ڪلي چيائين سيد سمجهين ملين ٿو يا استاد مون چيو سائين استاد هجڻ سبب منهنجي ته پيري مريدي آهي."

ماريه خان هليو لکي ٿي ته "قلندر شاهه لڪياريءَ جو نالو به تاريخ جي سونن پنن تي مرجان ۽ ياقوت نما لفظن سان لکيو ۽ پڙهيو ويندو."

مشڪور ڦلڪارو لکي ٿو ته "سائين لڻ هٿ ۾ ڪنيو، ور ڪنجيو، ڇاتيءَ جيترو پاڻي جهاڳيندو پهچي ويو ۽ سائين چيو ته ميدان مٺل هجي ۽ سپاهي گهر وينل هجي ته اهو ڪهڙو سپاهي سڏبو."

فهيم نوناري لکي ٿو ته "قلندر شاهه جو ڪمال هو، روشني، نور ۽ ڄاڻ جي کاڻ هو. پارسا هو، جنهن جنهن هن کي ڇهيو اهو پارس بڻجي ويو."

ولي محمد خاصخيلي لکي ٿو ته "سائين قلندر شاهه لڪياري سنڌو ڪناري جنميو، سنڌو جي ڇولين جون لوليون ڪيس سمهاريندون ۽ صبح جون اٿاريندون هيون. هُو سنڌو سان ساٿ نڀائڻ لاءِ سندس ڪناري ڪنڌي آرامي آهي."

'پروفيسر قلندر شاهه لڪياري زندگي ۽ ڪارناما' ۾ مٿين مضمون نگارن کان علاوه غلام محمد لاکو، شوڪت حسين شورو، ڊاڪٽر علي مرتضيٰ ڌاريجو، ڊاڪٽر وحيد جتوئي، ڊاڪٽر ذوالفقار علي قريشي، ثناءُ الله رستماڻي، استاد لغاري، منل جسڪاڻي، ڊاڪٽر محمد ابراهيم سنڌي، غلام مصطفيٰ عباسي، استاد نظاماڻي، ڊاڪٽر محمد اسماعيل ڪنير، غلام مصطفيٰ هاشماڻي، ڊاڪٽر محمد بخش پرڳڙي، جن جا دل جي خلوص سان لکيل مضمون شامل آهن. هن ڪتاب ۾ پروفيسر قلندر شاهه لڪياريءَ جا چار انٽرويو پڻ شامل آهن. ان کان علاوه سوشل ميڊيا تي ڏنل تعزيتي پيغام پڻ شامل آهن.

پروفيسر قلندر شاهه لڪياريءَ کي پڻ نظم ۾ ڪيترن شعراءِ ڪرام پيئا ڏني آهي، جيڪا پڻ ڪتاب ۾ شامل آهي.

ديار _ عشق جي هر طالب جي دعويٰ هئي،
اسان جو راهرو رهبر قلندر شاهه لڪياري

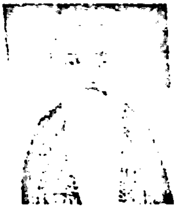

محسن ملاح
محرابپور

مولائي ملاح، جي ڪتاب جو مطالعو
عيد، عشق ۽ سنڌ

سنڌي ٻوليءَ جي هن نامياري ليکڪ ۽ (9) نون ڪتابن جي مصنف مولائي ملاح جو ڪتاب: 'عيد، عشق ۽ سنڌ' سنڌي ٻوليءَ ۾ موضوع جي حوالي کان هڪ منفرد ڪتاب آهي. منهنجي نظر مان هن مهل تائين ان موضوع تي اهڙو ڪو جامع ڪتاب ناهي گذريو. اسين سڄريل دنيا سان گڏ ٻيهڻ لاءِ عالمي ڏهاڙا ته ملهائيندا آهيون پر، اڪثر ماڻهن کي انهن ڏهاڙي جي مفهوم، اهميت ۽ تاريخ بابت ڪائي تفصيلي ڄاڻ ناهي هوندي. هن ڪتاب ۾ انهن ڏهاڙن جي اهميت ۽ مقصد بابت ڪافي حد تائين وضاحت سان اهڙي معلومات موجود آهي. جيڪا عام فهم ۽ سهڻي ٻوليءَ سان رقم ٿيل آهي، انهن ڏهاڙن جي اهميت کي اجاگر ڪرڻ لاءِ ڪتاب ۾ ڪابه فلاسافي ۽ ڏکي ٻولي استعمال ٿيل ناهي. هيءُ ڪتاب پڙهڻ ڪانپوءِ ائين پاسندو ته جڻ ليکڪ ڪنهن خاص طبقي لاءِ نه پر، عام ماڻهن جي ڄاڻ ۾ اضافي لاءِ لکيو آهي.

ڪتاب: 'عيد، عشق ۽ سنڌ' ۾ شامل مضمون/ ڪالم ديس جي انهن سادن، مسڪين ماروئڙن جي ڏکي زندگيءَ تي لکيل آهن. جن جي من اندر ۾ سچائي ۽ محبت جي برڪا رت لينا پائيندي نظر ايندي آهي. هي ڪتاب ديس جي هڪ دانهن به آهي، جيڪا ورناءَ جي منتظر آهي. هنن مضمونن ۽ ڪالمن ۾ انهن جي اندر جي ادمن، دردن، مسئلن ۽ احساسن جي عڪاسي ٿيل آهي. اهي مسئلا جن لاءِ هُو سالن کان ٻاڪاريندا اچن.

هن ڪتاب ۾ هنن عنوانن سان: 'اپريو سچ اميدن جو'، 'آئون نه گڏي پرينءَ کي، تون ٿو لهين سچ!' شامل آهن. جيڪي ڏيهه جي ڏکايل ماڻهن جي من اندر جي ترجماني ڪندڙ آهن. غريبن جي زندگيءَ جو وڏو ڏينهن 'عيد' هوندو آهي. جنهن ۾ هو پنهنجي مَن ۾ اڻ مٽي خوشي محسوس ڪندو آهي. وري جڏهن وسيلن جي اڻاٺ هوندي اٿس ته عيد جو تهوار به احساسن جي ماتم ۾ تبديل ٿي ويندو اٿس.

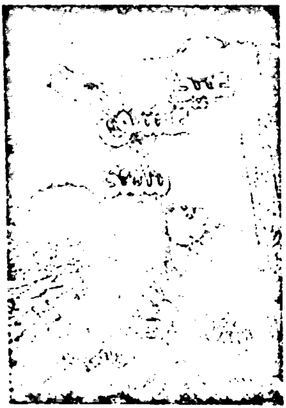

مولائي ملاح، به بار بار انهن ئي حالتن کي هن پنهنجي زندگيءَ ۾ ويجهي کان ڏٺو ۽ سٺو آهي. تڏهن ته پنهنجي سيني تي هٿ هڻي اها ڳالهه دعوا سان چوي ٿو ته، 'هي ڳالهيون هر ماڻهوءَ جي من سان لڳنديون. پڙهندڙ کي پنهنجون لڳنديون.' ڪتاب ۾ شامل سيني ڪالمن ۾ هڪ دور جي تاريخ رقم ڪيل آهي سڀ ڪهاڻيون ساراهه جوڳيون آهن. جيڪي هر باشعور ماڻهوءَ کي اهڙن موضوعن تي لکڻ، پڙهڻ ۽ عملي ڪردار ادا ڪرڻ لاءِ اُتساهين ٿيون.

ڪتاب جو مهاڳ نامياري ليکڪ اعجاز منگي، به اکر، الطاف اثير ۽ رايو، نوجوان اديب ساجد چانڊيو جو لکيل آهي. ڪتاب جو بيڪ ٽائيٽل ادي حميده گهانگهرو جو لکيل آهي.

سجاد مهر
شڪارپور

ريحانہ نظير جي ڪهاڻين جي ڳُٽڪي 'ٽڪ ٽاڪ گرل' تي هڪ نظر

هيءُ ڪهاڻين جو ڳُٽڪو جنهن کي ناليواري ڪهاڻيڪاره سائڻ ريحانہ نظير 'ٽڪ ٽاڪ گرل' جو جديد نالو اوڍائي هن ۾ پورين پندرهن ڪهاڻين جو پيٽ ڀريو آهي، سي سموريون ڪهاڻيون ڏڪندڙ اک، مضبوط حواسن ۽ ڇُهندڙ احساسن سان لکيون ويون آهن. اُجري جهرڻي جهڙيون اهي آڪاڻيون اتر کان ٿينديون لاڙ کان وجي لڙيون آهن. ڪٿي ڳوڙهو ٿي ڳڙيون آهن تہ ڪٿي آبشار بڻجي مٿان کان هيٺ ڪريون آهن. ڪٿي جبل جهاڳيو اٿئون تہ ڪٿي وري پورب تائين پنڌ پيون آهن. هن جي ڪهاڻين رڳو ڏکڻ ڏي ناهي ڏٺو، پر اوڀر کان اڀري اولهہ ۾ بہ لٿيون آهن. ظاهر آهي اها تپسيا ۽ لکڻ جي ڪرت ٿي آهي، جيڪا شين کي شاهڪار بڻائڻ تائين ڪيترا ئي رندا ٿي روزائي، خيالن جا جهرڻا اوچائي تان ڪيئن ڪيرڻا پون ٿا، پنهنجي جسم جو جُزُ ڪيئن ٿو چاچولٽو پوي، نمن جي ٻور جي خوشبو جهڻڻ، وڻن تي وينل پکين جي پرولين کي سلڻ کان ويندي، اندر جي ڏاڪڻين ۾ پاتال تائين لهڻ جي پريڪٽس ڪرڻ ايڏو سولو بہ تہ ناهي سوچيم تہ ريحانہ نظير صاحبہ پنهنجي 'اندر جي عدالت' ۾ جوابدار بڻجي پاڻ کي پيش ڪرڻ کان پوءِ هي 'ٽڪ ٽاڪ گرل' اسان جي هٿن جي زينت بڻايو آهي. عورت جي خارجي ۽ داخلي حالتن جو پوسٽ مارٽم ڪيو اٿائين ۽ درد جي ڪيفيت کي پنهنجي قلم جي سگهہ سان ڪٿي ماڻهي پني جي پيٽ ۾ لاهڻ جي ڪوشش ڪئي اٿائين.

معاشري ۾ موجود گندن ڪردارن جا ڪنڌا ڪٽايا اٿائين ۽ درد جي ٽوپن سان جيڪا روح جي رلي جڙي اٿائين ان کي پڙهجي ٿو تہ لڳي ٿو ڪيڏي نہ ڏورانهين پنڌ پئي آهي. توڙي جو سندس ڪهاڻيون عورت جي چوڌاري ڦري رهيون آهن ۽ سماجي مسئلن ۾ گهريل هن طبقي جي معصوم عورت جي جذبن جي عڪاسي ڪئي اٿائين پر گڏ گڏ منظرن کي اهڙي پينٽ ڪيو اٿائين، جيئن ڪنهن مصور جي ڪا حقيقي تصوير اُڪريل هجي.... "اسٽوپڊ" هن ڪتاب جي شروعاتي ڪهاڻي آهي جنهن ۾ جوڪري ايتري اتاولي آهي پر هوڏانهن ڇام کي ڪا جر ئي ڪانہ ٿي اچي، سونهن گهٽو سستي پيش ڪئي اٿائين.... جنهن ۾ هڪڙو جملو هي بہ نوٽ ڪرڻ جهڙو جڏي وئي آهي تہ:

"سونهن جي دماغ ۾ ڇام جا چيل لفظ ڪنهن دهل جيان وڄي رهيا ها"

دهل واري تشبيهہ ٿوري عجيب آهي، پر ليکڪ کي جيئن تہ ست خون معاف هجن ٿا تہ هوءَ لفظن کي ڪيئن ٿي وڄائي سو دهل بجاءِ ڪنهن ٽڪلوَ واري شئي سان تشبيهہ هجي ها تہ وڌيڪ.... ڪهاڻي پُراثر آهي ۽ ڪلائيميڪس تائين پنهنجو سحر رکي ٿي...

ڪهاڻي "بُري عورت" بہ ڪنهن نئين ليمي کي نچوڙڻ جي ڪوشش تہ آهي پر پاڻ ئي چئي آئي آهي تہ منٽو ڪٿي لکيو آهي تہ منهنجي ڪهاڻين ۾ جيڪي برائيون آهن، اهي اصل ۾ هن معاشري جون برايون آهن مان تہ صرف آئينو ڏيکاريو آهي.

ڪهاڻي 'ٽياس تي ٽنگيل' جو پس منظر روايتي لڳو، اهڙي قسم جون ڪهاڻيون ڪافي اڳ

اڇي چڪيون آهن هن جي ٿيم ۾ پلاٽ ۾ ڪو گهڻو فرق ڪونهي توڙي جو هن جي ڪلائيميڪس ۾ ڀرپور جانِ آهي پر عورت جي پڙهيل لکيل هجڻ وارو پسمنظر پورو پنو آهي هن ڪهاڻيءَ جو نالو اڻ نهڪندڙ ٿو لڳي هن جو نالو 'اسين جيئرا آهيون' هجي ها.

'ٽڪ ٽاڪ گرل' ڪتاب جي ٽائيٽل اسٽوري آهي. هي ڪهاڻي گهڻ، ڪٿا وڌيڪ ٿي لڳي.

حسن جون ڪيئي حڪايتون اوتيل آهن لفظن جي لباس ۾. دل بڪيءَ جون هڙئي عادتون پينڻ ٿيل هجن جيئن، تيئن هن ڪهاڻيءَ جو آغاز ٿئي ٿو..

'سيئي سيل ٽيام' زبردست ڪهاڻي آهي سانئڻ ريحانہ نظير جي.... هن ڪهاڻيءَ جي پس منظر ۾ ليکڪا حالتن جي هانوَ ۾ وجي هٿ وڌو آهي. سماج جي ڇهري تي پاٽل هڪ ڇهرو روڙي پني جي پيٽ تي رکيو اٿائين. اهڙيون شاندار ڪهاڻيون سماج جو اولڙو آهن....

'موٽڻ جنين مهٽو' هن ڪهاڻيءَ جو سب ٽائيٽل فيڪ آءِ ڊي ڪهاڻي جي پلاٽ سان پرفيڪٽ ميچ نہ ٿو ڪري، ڪهاڻيءَ ۾ هڪ عورت جي سادگي، پيار جي سچائي، ۽ هڪ مرد جو منڪر هجڻ کي ڪمال سان پوڄيو تہ ويو آهي پر، سندس ملميءَ جو ڪردار توڙي جو نيگيٽو آهي پر عورت جي عورت سان اها مَڪاري ٻہ ڪنهن حد تائين پراڻي قلف ۾ ڪَسيلِ چابيءَ جيان گهمي ٿي.... رشتن جي ناسور جو اهو احوال قديمي ڪتابن جي اڳڪٿي جيان آهي، جيڪو لڳي ٿو تہ قلعي جي فصيلن تان لڙڪي هيٺ لاٿو ويو آهي..

'وري سهڻي سيرَ ۾' ڪوريڙي جي ڪرت وانگي لڳي. هيءَ ڪهاڻي ٻہ جڻ تہ چمپا جي وڻ هيٺيان ويهي چانڊوڪي جيان اوتي اٿائين. سڻ سڻ لوڪ موسيقيءَ جي ڌن جيان دلربا ٿي لڳي.

'ڪونج اُڏرڻ کان اڳ' هن ڪهاڻيءَ کي ڪامياب ڪهاڻي ڪوٺي سگهجي ٿو

هن ۾ زبردست احساس پوپيل آهن، جملو جملو

ڪٿي ٽڪي نہ ٿو، ڪٿي ٽيڙ نہ ٿو ڪائيس...جڻ تہ ويهي قول ڇاٽيان اٿائين..... ڪونج جي پاڪدامني جو قصو آهي. پر ربن کي سلامت ڇڏيو ويو آهي ....

هن جيڪو ڪٿو ڪم ڪيو ان کي ڪيئڻ مباح هجي، ان کي ايڪسپلور ڪجي ها عورت جي عظمت ظاهر ٿئي ها، گندي ماڻهو کي بڇڙو ڪجي ها. ربن کي هرويرو حالتن جو اسپيس نہ ڏجي ها. ان ڪري ئي ڪهاڻي پنهنجي پيڪ تي پهچي ٻہ ڪلائيميڪس کان رهجي وئي آهي....

ڪهاڻي 'گلزادي' هڪ معصوم عورت جي عڪاسي آهي. فراق جي ڦُٽن کي ڪولڻ ۾ نري جي مَٽن کي اُپٽائڻ جو انداز پوکيل آهي ....

لڳي ٿو تہ زندگيءَ جي ساز تي موت جي گنڀير ڌُنِ وڄائڻ جي ڪوشش ڪئي وئي آهي. خيال جي خيمو هتي خالي رهجي ويو آهي جتي دڪاندار گلزاديءَ کي هٿ وجهي ٿو اتي مالڪڻ جي غيرت چو نہ ٿي جاڳي، ان خلاف ايڪشن وٺڻ لاءِ ڪي اُپاءُ چو نہ ٿي وٺي، جيڪا عورت هن جي گهر جي نوڪرياڻي آهي ان کي ٻاهر جو ڪُتو ڇڪِ وڄهڻ جي ٿو ڪري تہ هن جي هڪل چونہ ٿي اُبري... "پرَ امان ان هيڏي ساري ڏک کي افورڊ ڪندي ياءُ کان ٻهارو گهرائي رڳو پنهنجو پلو ٿي ڪري" ... ان دڪاندار جي ڳچي چونہ ٿي وٺي؟ جيڪر هڪ معصوم عورت جي عزت ۾ هٿ ٿو وجهي. گل زادي سهڻي ڪهاڻي آهي پر ڪلائيميڪس تي نہ پهچڻ ڪري ڪهاڻي لڳي ٿو لڏ ۾ ڇڏي وئي آهي......

مجموعي طور ڪهاڻين جو هيءُ البم پکيءَ جي اک سان نهاري سگهجي ٿو... ڪنبرن مان ڪنيل هيءُ اُداس آڪاٽيون پنهنجي روح جي ڳلين ۾ رهائي سگهجن ٿيون.. هي ڪونديءَ ۾ گلاب پوکيل آهن، جيڪي اوهان جي ذهن جي صحن تي رهڻ لاءِ آتا آهن. هيءُ رڳو ڪهاڻيون ناهن لفظن جا وڏا لشڪر آهن، جيڪي پني جي ميدان تي لاٿا ويا آهن. هي ڪهاڻيون سڀ تہ اڪ جي ڪا ماکي ڪونهي جو هرڪو لاهي سگهي، سانئڻ ريحانہ انهن ڪهاڻين پوپان خيالن جا خنجر ۾ تصور جون تلوارون کٽي بوڙي آهي تڏهن تہ هيءُ هرٽيءَ جهڙا چال ڇڏيندڙ احساس وقت جي صندوق ۾ واڙي سگهي آهي......

عبدالواحد 'عاصي' هڪڙو
ٽنڊو الهيار

سنڌ جي سهڻن ڏات ڌڻين جي ياد ۾
قومي ادبي ڪانفرنس ۽ مشاعرو
(15-16 ڊسمبر 2021ع)

ڪشمور آرٽس ڪائونسل، غالب، سنڌ فيض بخشاپوري اڪيڊمي جي طرفان 15 ۽ 16 ڊسمبر 2021ع تي ٽن نشستن تي ٻڌل ڪانفرنس منعقد ڪئي وئي، هيءَ ڪانفرنس هنن معتبر شاعرن ۽ اديبن جي ياد ۾ رکي وئي: غالب سنڌ فيض بخشاپوري (بخشاپور)، پروفيسر قلندر شاهه لڪياري (حيدرآباد)، ڊاڪٽر عبدالجبار عابد لغاري، (حيدرآباد)، سيف الله خالد يوسفاڻي (عمرڪوٽ)، محمد شعبان بخت (ڪشمور)، مرحوم ڪرم الله نياز پنهور (ڪنڌڪوٽ).

هن سلسلي ۾ پهرين نشست محترم منور علي مناڻي صاحب ڊپٽي ڪمشنر (ڪشمور ڪنڌڪوٽ) جي ميزباني ۾ ضلع ڪائونسل ڪمپليڪس ڪنڌڪوٽ ۾ 15 ڊسمبر 2021ع اربع ڏينهن صبح 11 وڳي شروع ٿي، هن ڪانفرنس جي صدارت سنڌي ادبي بورڊ ڄام شورو جي بورڊ آف گورنرس جي ميمبر جناب ڊاڪٽر اسد جمال پلي صاحب ڪئي، جڏهن ته مهمان خاص ڪوئيٽا (بلوچستان) کان آيل براهوي ادبي سوسائٽي جو روح روان جناب عبدالقيوم 'بيدار' صاحب هو ۽ اعزازي مهمان جناب رسول بخش تميمي صاحب هو. تلاوت ڪلام کان پوءِ مشهور نعت خوان جناب محمد خالد قادري صاحب حضرت فيض بخشاپوري جي نعت شريف ٻڌائي سڄي محفل کي ابتدا ۾ ئي پرخمار بنائي ڇڏيو.

تقريب کي خطاب ڪندي جناب منور علي مناڻي صاحب ملڪ جي ڏورانهن علائقن کان آيل سڀني مهمانن کي آڌرڀاءُ ڪيو، هن چيو ته هي جيڪي اسان جي سنڌي ادب جا وڏا قلمڪار هئا انهن جي ياد ۾ هيءَ ڪانفرنس منعقد ڪئي ويئي آهي، غالب سنڌ فيض بخشاپوري صاحب پنهنجي دور جو تمام وڏو صاحبِ طرز شاعر هو، ڪيس سڄي ملڪ ۾ صفِ اول جي شاعرن ۾ مڃتا مليل هئي، سندس شاعريءَ جا ڪيترائي ڪتاب شايع ٿيل آهن. تقريب جي صدر جناب ڊاڪٽر اسد جمال پلي صاحب چيو ته هيءَ اسان جا ڇهه ئي شاعر، اديب، ليکڪ، صحافي ۽ مفڪر سنڌي ادب جو سرمايو آهن. جناب فيض بخشاپوري سڄي ملڪ ۾ سنڌي ۽ اردو شاعري جي وڏن شاعرن جي موجودگي ۾ مشاعرن جي صدارت ڪئي ۽ ڪيس پنهنجي وقت جي وڏن شاعرن داد ڏنو، فيض صاحب قادرالڪلام شاعر هو، سندس شاعريءَ جا اڳ ۾ ننڍا ننڍا ڪتاب شايع ٿيا. بعد ۾ فيض اڪيڊمي طرفان سندس ڪليات محترم نواز علي ٻومڪي صاحب شايع ڪرائي آهي. پروفيسر قلندر شاهه لڪياري نه صرف وڏو تعليمدان پر وڏو مفڪر، دانشور، مقرر، اديب ۽ شاعر هو. هن پنهنجي علم ۽ فڪر سان سنڌ جي نوجوان نسل جي آبياري ڪئي، سنڌ ۾ سندس علمي ادبي ڪاوشن ڪانسواءِ نوجوان شاگرد اديبن جو وڏو تعداد موجود آهي. قلندر شاهه جي ادبي فياضي به مشهور هئي. مون کي فخر آهي ته مون کي هن عظيم مفڪر جي 40 سالہ استادانه رفاقت نصيب ٿي. محترم عابد لغاري صاحب شاعرِ سنڌ ۽ شاعرِ اسلام جي نالن سان مشهور هو، پاڻ 60 ڪتابن جو مصنف هو. سندس Ph.D جو موضوع 'تاجپور جي نواب

خاندان جون ادبي خدمتون' هو، جيڪو پڻ شايع ٿيل آهي. عابد لغاري صاحب ڪيترين ئي ادبي تنظيمن جو روح روان پڻ هو. هُن ڪيترائي ادبي جشن، ڪانفرنسون ۽ مشاعرا ڪرايا. هڪ نيڪ، موحد ۽ سچو انسان هو، الله پاڪ کيس اڳئين جهان ۾ خوش رکي، سيف الله خالد اسان جي دور جو نوجوان ۽ پختو شاعر هو، هن غزل تي سٺي دسترس حاصل ڪئي، ڪيس پنهنجي وقت جي استاد شاعرن داد ڏنو. هُو نثرنويس به سٺو هو. ساڳي وقت سُگهڙ ۽ ڪمپيئر پڻ هو. معمور يوسفاڻي جي هن شهزادي شاعر نه صرف پنهنجي والد جي ادبي حيثيت جو مانُ رکيو، پر ادبي حلقن ۾ امتيازي حيثيت پڻ ماڻي. محترم شعبان بخت صاحب خاموش ادبي ڪارڪن، رسالي نئين زندگيءَ سان طويل عرصو واڳيل ۽ نهايت پختو شاعر هو. پاڻ ڪشمور جو هو، مگر حيدرآباد ۾ زندگي گذاريائين ۽ سڄي سنڌ جي علمي ادبي حلقن ۾ سندس مڃتا هئي، محترم ڪرم الله نياز پنو صاحب استاد تعليمدان ۽ سٺو شاعر هو، هن مقامي سطح جي مشاعرن ۾ پنهنجي شاعري تي خوب داد حاصل ڪيو.

اعزازي مهمان محترم رسول بخش تميمي صاحب پنهنجي عالمانه ۽ مفڪرانه خطاب ۾ سڀني شخصيتن تي جامع نموني ڳالهايو. هن پروفيسر قلندر شاهه، محترم عابد لغاري ۽ سيف الله خالد جي دوستي ۽ رفاقتن جون سارونيون ٻڌائي پنڊال کي آبديده ڪري ڇڏيو. مهمان خاص جناب عبدالقيوم 'بيدار' پنهنجي انتهائي اديبانه لهجي ۾ جناب فيض بخشاپوريءَ جي اردو شاعريءَ جو ڀرپور جائزو پيش ڪيو. هُن چيو ته سڄي ملڪ ۾ اردوءَ جا صفِ اول جا شاعر سندس ڪلام، ادائگي ۽ اردوءَ دانيءَ جا مداح هئا. هُن فيض صاحب جي صحافتي ڪردار تي پڻ روشني وڌي. هن چيو ته فيض صاحب جهڙو خطاب جو حوصلو ۽ شعر پڙهڻ جو انداز هر ڪنهن شاعر جي حصي ۾ نه آيو. تقريب کي سيف الله خالد جي دوست سنڌي ادب جي محقق ۽ شاعر جناب زاهد ڪنڀار، سيف الله خالد جي استاد محترم الله بچايو مشتاق آريسر صاحب، نصرالله لغاري، سيد ڪاظم لکياري ۽ عبدالواحد عاصي هڪڙو (راقم) پڻ خطاب ڪيو. آخر ۾ هنن سڀني تقريبن جي روح روان ۽ محرڪ جناب نواز علي ٻومڪي صاحب سڀني آيل مهمانن جا ٿورا مڃيا. خاص طرح ڊپٽي ڪمشنر جناب منور علي مٺياڻي جا جنهن نه صرف هن ڪانفرنس ڪوٺائڻ ۾ سندس مدد ڪئي، پر پاڻ بنفسِ نفيس شريڪ ٿي کيس احسانمند ڪيو. هن پري پري کان آيل مهمانن جو پڻ شڪريو ادا ڪيو ۽ سڀني آيل مندوبين جا احسان مڃيا.

ڪانفرنس جي اختتام بعد ٻنپهرن جي ماني جو اهتمام هو. ٿوري توقف بعد مشاعري جي نشست شروع ٿي. هن نشست جي صدارت ڊاڪٽر اسد جمال پلي صاحب ڪئي جڏهن ته مهمان خاص جناب عبدالقيوم 'بيدار' صاحب هو. اعزازي مهمان جناب الله بچايو مشتاق آريسر صاحب ۽ جناب رسول بخش تميمي صاحب هئا. مشاعري ۾ پري کان آيل مهمان شاعرن سان گڏ تمام جهجهن شاعرن شرڪت ڪري پنهنجو تازو ڪلام ٻڌائي شاعرن ۽ حاضرين کان داد وصول ڪيو، جن شاعرن هن مشاعري ۾ شرڪت ڪئي انهن ۾ ٽنڊو محمدخان آيل محترم زاهد ڪنڀار، جاتي کان محترم اقبال شاهين، سڄاول کان آيل جناب محمد ٻارڻ صاحب، نواب شاهه کان آيل محمد اقبال پلهه، ڪوئٽه بلوچستان کان آيل جناب نياز مگسي صاحب، حيدرآبد کان نواب نصرالله لغاري صاحب، ڄامشوري کان ڪاظم رضا لکياري، 'عاصي عبدالواحد هڪڙو، الله بچايو مشتاق آريسر، نواز علي 'نواز' ٻومڪي صاحب، رسول بخش تميمي صاحب، محترم عبدالقيوم بيدار صاحب ۽ ٻين شرڪت ڪئي، جن ۾ مقامي شاعرن به شرڪت ڪئي،

ڪنڌڪوٽ: (ادبي ڪانفرنس) صدارت ڊاڪٽر اسد جمال پلي، مهمان خاص عبدالقيوم بيدار، اعزازي مهمان رسول بخش تميمي، ميزبان منور علي مئياڻي ڊپٽي ڪمشنر (ڪنڌڪوٽ)

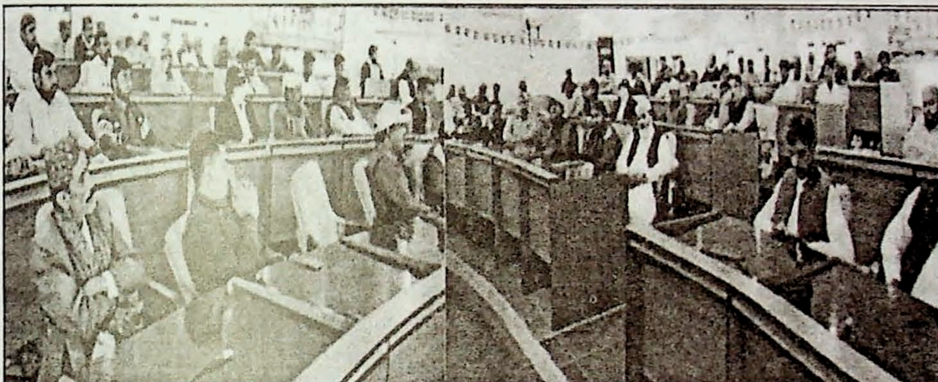

ڪنڌڪوٽ 15-12-2021 ڪانفرنس جا مندوبين

ڊاڪٽر اسد جمال پلي
صدارتي خطاب ڪندي

مشاعري ۾ شريڪ ساجي ڪان: الله بچايو مشتاق آريسر، محمد ٻارڻ، علي احمد هڪڙو، زاهد ڪنڀار ۽ يار محمد سانڊ

ڪنڊ ڪوٽ: (محفلِ مشاعره) صدارت ڊاڪٽر اسد جمال پلي، مهمان خاص عبدالقيوم بيدار رسول بخش تميمي (اعزازي مهمان) نواز علي ڊومڪي (ميزبان)

فيض آباد، مشاعري ۾ نصرالله ڊومڪي مهمانن جي آجيان ڪندي، اسٽيج تي ساڄي کان: حافظ عطاءالله، عبدالقيوم بيدار، اسد جمال پلي (صدارت)، عبدالواحد 'عاصي'

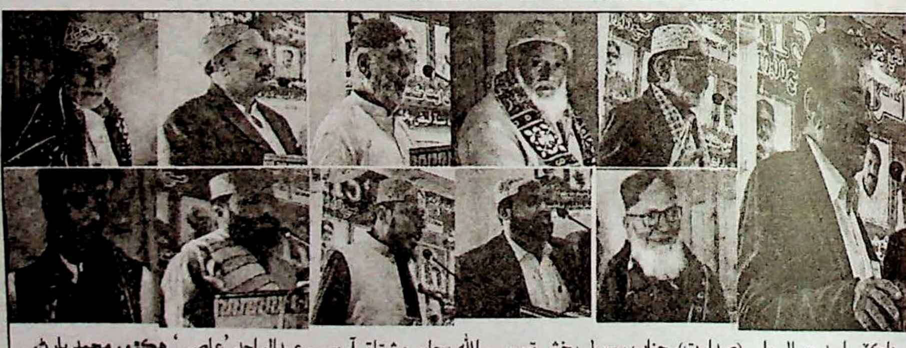

ڊاڪٽر اسد جمال پلي (صدارت)، جناب رسول بخش تميمي، الله بچايو مشتاق آريسر، عبدالواحد 'عاصي' هڪڙو، محمد ٻارڻ، اقبال شاهين، نصرت الله لغاري، حاڪم نوناري، عبيد ميرائي ۽ اقبال پلهه محفل مشاعري ۾

اُنهن ۾ اردُو اُترادي، انجم چنہ، حيدر علي حاڪم نوناري، راحت نياز پنہور، علي بخش، يار محمد ساند ۽ ٻيا شامل هئا. تقريب جي آخر ۾ ڊاڪٽر اسد جمال صاحب پنهنجو ڪلام بہ ٻڌايو ۽ صدارتي ڪلمات ۾ هُن فيض بخشاپوري صاحب جي فن ۽ فڪر تي پڻ روشني وڌي. هن خاص طرح محترم نواز علي ٻومڪي صاحب جا ٿورا مڃيا جنهن قومي سطح جا هيءُ عاليشان پروگرام ترتيب ڏنا.

ٻئي ڏينهن صبح جو 10 بجہ بخشاپور لڳ فيض آباد ۾ عاليشان مشاعرو منعقد ٿيو. مشاعري کان پهرين سڀني آيل مهمان فيض بخشاپوري مرحوم جي مزار تي گلن جي چادر چاڙهي، فيض بخشاپوري مرحوم، سائين قلندر شاهہ، ڊاڪٽر عابد لغاري صاحب، سيف الله خالد، شعبان بخت ۽ ڪرم الله نياز پنہور صاحب جي ايصال ثواب لاءِ دعا گهري، دعا بعد فيض بخشاپوري مرحوم جي بنگلي جي آڳنڌ ۾ حافظ محبوب بنگلاڻي تلاوت ڪلام پاڪ ڪئي ۽ بعد ۾ عاليشان قومي سنڌي اردو مشاعرو ٿيو. هن مشاعري جي صدارت محترم ڊاڪٽر اسد جمال پلي صاحب ڪئي. مهمان خاص ڪوئيٽہ (بلوچستان) کان آيل جناب عبدالقيوم بيدار صاحب هو، جڏهن تہ اعزازي مهمان 'عاصي' عبدالواحد هڪڙو (راقم) هو، اسٽيج تي ڪنڊڪوٽ جو جهونو شاعر حافظ عطا حسين بجاراڻي پڻ موجود هو، سڀ کان پهريائين سڀني شاعرن کي اجرڪون اوڍايون ويون، هيءَ اجرڪون محترم نواز علي ٻومڪي صاحب جي اڳواڻي ۾ فيض صاحب جي خاندان طرفان هيون. سڀني صحافين کي اجرڪون اوڍايون ويون. ان بعد فيض صاحب جي نعت شريف محمد خالد قادري پيش ڪئي. ان کان پوءِ ٻومڪي ويلفيئر ايسوسيئيشن جي صدر جناب نصرالله ٻومڪي سڀني مهمانن کي آڌرڀاءُ ڏنو. جنهن بعد مشاعري جي تقريب شروع ٿي. هيءُ مشاعرو 2 وڳي تائين هليو. محترم ڊاڪٽر اسد جمال پلي صاحب پنهنجو خطاب ۾ اها ڳالهہ خاص طرح ٻڌائي تہ اهو جناب نواز علي ٻومڪي صاحب ۽ فيض صاحب جي خاندان جو خاص اعزاز آهي تہ هو هر سال فيض صاحب جي ياد ۾ مشاعرو ۽ ڪانفرنس منعقد ڪن ٿا، جنهن ۾ ڪراچيءَ کان وٺي اسلام آباد تائين جا پوري ملڪ جا نامور شاعر شريڪ ٿيندا رهن ٿا، بعد ۾ انتهائي پُرتڪلف ۽ ست رڃي ٻنپهرن جي ماني ڪارائي وئي.

شام جو 6 وڳي ڪمشور ۾ هن سلسلي جي آخري تقريب محفل مشاعرو ٿيو، هن مشاعري جي صدارت جناب عبدالقيوم بيدار صاحب ڪئي، مهمان خاص ڊاڪٽر اسد جمال پلي صاحب هو، جيڪي مقامي شاعر شريڪ ٿيا، انهن ۾ شڪستہ مزاري، غلام جيلاني منگي، ڪي بي ڪوسو، الله رکيو کلوڙ ۽ آصف علي سومرو شامل هئا، محترم افق بشير چنہ ڪمپيئرنگ ڪئي. محترم بيدار صاحب پنهنجي صدارتي خطاب ۾ سڀني جا ٿورا مڃيا ۽ نواز علي ٻومڪيءَ کي هيترا تفصيلي پروگرام ڪرائڻ تي مبارڪون ڏنيون، اهڙي طرح هيءُ ٻن ڏينهن ۾ چئن نشستن وارو پروگرام اختتام پذير ٿيو.

رفيق جمالي
بکر جمالي/سعيدآباد

سنڌي ادبي بورڊ پاران ڪوٺايل مشاعرو

تاريخ 13- جنوري 2022ع تي سنڌي ادبي بورڊ طرفان سنڌي ادبي بورڊ ۾ قائم ٿيل مخدوم محمد زمان طالب المولي آڊيٽوريم ۾ مشاعرو ٿي گذريو. مشاعري جي صدارت بورڊ آف گورنرس جي ميمبر ۽ ناليواري ليکڪ نذير ناز ڪئي، جڏهن ته خاص مهمان بورڊ آف گورنرس جي ميمبر ڊاڪٽر ممتاز ڀٽو هئي، اعزازي مهمانن ۾ محترمه مريم مجيدي ۽ محترمه رخسانا پريت چنڙ هيون، مشاعري ۾ سڄي سنڌ مان عورتن ۽ مرد شاعرن وڏي انگ ۾ شرڪت ڪئي.

مشاعري ۾ ميڊيا سان ڳالهائيندي سنڌي ادبي بررڊ جي چيئرمين مخدوم سعيدالزمان عاطف چيو ته اڄ اسان کي خوشي ٿي رهي آهي جو سڄي سنڌ مان اديب، شاعر، دانشور، قلمڪار هتي موجود آهن، جيڪو اسان جو پراڻو خواب ۽ سنڌي ادبي بورڊ جو مقصد آهي، اسان اڳ ۾ به سنڌي ادبي بورڊ طرفان مشاعرو ڪرايو هو پر هن مشاعري سان جيڪا پذيرائي ملي آهي ان سان گهڻي اميد ظاهر ٿو ڪيان ته اديب، دانشور اسان جو هن عمل ۾ ساٿ ڏيندا ۽ اڳتي به اسان اهڙا ادبي پروگرام رٿيا آهن.

مشاعري ۾ ناليواري شاعره ۽ سرتيون جي ايڊيٽر گلبدن جاويد مرزا پنهنجي آجياڻي تقرير ڪندي بورڊ جي موجوده دور جي ڪارڪردگيءَ تي روشني وڌي ۽ چيو ته سنڌي ادبي بورڊ هڪ پراڻو ۽ قومي ادبي ادارو آهي، مخدوم سعيدالزمان صاحب جي اچڻ ڪانپوءِ انهن اداري کي ترقي ڏيارڻ لاءِ وڏيون ڪوشش ڪيون آهن، 2019ع کان 2021ع تائين سنڌن اڳواڻي ۽ رهنمائيءَ سان بورڊ تمام گهڻي ترقي ڪئي آهي، اسان جا لوڪ ادب ڪان وٺي سنڌ جي تاريخ تي اڍائي سالن ۾ 106 ناياب ڪتاب بورڊ ڇپايا آهن، جن مان 50 ڪتاب نوجوان شاعر ۽ اديبن جا آهن، اسان وٽ سينيئر ۽ جونيئر شاعرن جا ڪتاب پڻ ڇپجن ٿا، ويجهڙائيءَ ۾ سنڌي ادبي بورڊ جو مک دروازو باب جي ايم سيد جي نالي سان ٺهرايو ويو آهي، تاريخ ۾ پهريون ڀيرو سنڌي ادبي بورڊ جو جهنڊو ڦاهيو ويو آهي، ان سان گڏ بينظير ڀٽو هاسٽل ۽ شهيد ذوالفقار علي ڀٽو لائبريريءَ جو قيام پڻ عمل ۾ آندو آهي، ان لاءِ سنڌ حڪومت سان ڳالهيون ۽ لک پڙهه جاري آهي، هن چيو ته گرانٽ گهٽ آهي ان باوجود گهڻا ڪم ڪرايا ويا آهن.

مشاعري جي صدارت ڪندڙ آپا نذير ناز چيو ته مون کي ادبي بورڊ اچي بيحد خوشي ٿئي ٿي، جيڪو عروج قبله مخدوم محمد الزمان طالب المولىٰ جو خواب هو اڄ محترم مخدوم سعيدالزمان"عاطف" جي صورت ۾ پورو ٿي رهيو آهي، هن چيو ته قبله سائينءَ جي اها تمنا هئي، ته ادبي بورڊ جو نالو سڄي دنيا ۾ روشن ٿيئي. هن چيو ته مخدوم سعيد الزمان "عاطف" سنڌي ادبي بورڊ جي چيئرمين جي حيثيت ۾ تمام گهڻو ڪم ڪيو آهي، سنڌي ادبي بورڊ ۾ سنڌ جو نقشو نهرائڻ، پارڪ کي وسيع ڪرڻ ۽ شاندار ڊولپمينٽ تعريف جوڳو عمل آهي، سنڌ جي نون لکندڙن جا ڪتاب ڇپرائڻ به هڪ وڏو شاندار عمل آهي.

مخدوم سعيد الزمان "عاطف" جو بورڊ جي ٻين ترقياتي ڪمن سان گڏ هڪ اهم ڪم سنڌي ادبي بورڊ ۾ مخدوم طالب المولىٰ جي نالي سان هيءُ آڊيٽوريم آهي جنهن کي مڪمل ڪري پروگرام ڪرائڻ جي لائق بڻايو آهي، جتي ڪيترائي پروگرام ٿيا آهن، جيڪي دنيا ليول تي ڏٺا ويندا آهن، اسان مخدوم صاحب جي هن ڪم جي ساراهه ڪيون ٿا ۽ اميد ڪيون ٿا ته اڳتي به بورڊ جي ترقي ۽ ملازمن جي ڀلائي لاءِ ڪم ڪندا رهندا. ان کان اڳ مشاعري جي خاص مهمان ميمبر ڊاڪٽر ممتاز ڀٽو خطاب ڪندي چيو ته سنڌي ادبي بورڊ جي طرفان هيءُ اهڙو مشاعرو بورڊ جي خوبصورت پروگرامن جو تلسسل آهي، سنڌي ادبي بورڊ جي اها خوشقسمتي آهي جو هن جا اڪثر چيئرمين مخدوم خاندان سان تعلق رکن ٿا، مخدوم جميل الزمان ادبي بورڊ ۾ ترقياتي ڪمن جو بنياد وڌو ۽ مخدوم سعيد الزمان عاطف هن کي پايه تڪميل تي پهچايو آهي، جنهن ۾ آڊيٽوريم ۽ ٻين بلڊنگس جي تعمير ڪئي وئي آهي. ڪيئي خوبصورت آفيسون ٻاهران لان ۾ ڪيتريون ٻيون آفيسون زير تعمير آهن. پريس بهترين ڪم ڪري ٿي پئي. ماهوار 'سرتيون'، ماهوار 'گل ڦل' ۽ ٽماهي رسالو 'مهراڻ' پنهنجي وقت سر سان شايع ٿين ٿا، ڪتاب ڇپجن ٿا، سنڌي ادبي بورڊ سنڌ يونيورسٽي کي پنج ايڪڙ زمين جيڪا ادبي بورڊ سان گڏ آهي ان جي گذارش ڪئي آهي جنهن ۾ هڪ عاليشان لائبريري ۽ ايم.فل ۽ پي.ايڇ.ڊي جي شاگردن لاءِ هاسٽل ۽ ڪجهه ڪمرا ٺهرائڻ جو فيصلو ڪيو ويو آهي، جيڪي ان لائبريري مان فائدو حاصل ڪندا ۽ ڪنويشن هال ٺهرائڻ جو به پروگرام رٿيو آهي، هتي وقت بوقت وڏا ادبي پروگرام ڪرايا وڃن ٿا جنهن ۾ هر طبقي سان لاڳو افراد شرڪت ڪن ٿا، اڄ جو مُشاعرو به ان جي هڪ ڪڙي آهي. مشاعري جي ٻي خاص مهمان مريم مجيدي صاحبه خطاب ڪندي چيو ته سنڌي ادبي بورڊ جون ادب جي واڌ ويجهه لاءِ ڪيل ڪوششون ساراهه جوڳيون رهيون آهن، هن ادب جي واڌاري لاءِ تمام گهڻيون ڪوششون ڪيون آهن، خاص طرح هن جي ڪتابن جي ڇپائي ۽ ادبي رسالن جو وقتائتو اچڻ هميشه سُلتا ۽ مڃتا ماڻڻ وارو عمل رهيو آهي. ڊاڪٽر اسد جمال پليءَ مشاعري کي خطاب ڪندي چيو ته اسان جي مانواري محترم چيئرمين قبله سعيد الزمان "عاطف" صاحب جي سرپرستيءَ ۾ جيڪي بورڊ ۾ اهم انقلابي ڪم ٿيا آهن، انهن ۾ سيمينار، ادبي ميڙاڪا، تعزيتي گڏجاڻيون ۽ مشاعرا اهم آهن، نون ڪتابن جي اشاعت ۽ بورڊ مان نڪرندڙ ٽنهي رسالن جو وقت سر اچڻ شايع ٿيڻ آهي، هنن سڀني پروگرامن سان نه صرف سنڌ جي قومي اداري پنهنجي سنڌ کي پنهنجو ڪيو آهي، پر سنڌ جي لکيل پڙهيل ۽ باشعور طبقي، اديبن ۽ شاعرن هن قومي اداري کي به پنهنجو ڪيو آهي، ڪيترن ئي نون لکندڙن رسالن ۾ لکڻ شروع ڪيو آهي ۽ ڪيترن ئي نون دوستن هنن پروگرامن ۾ شرڪت ڪرڻ شروع ڪئي آهي، ايئن سنڌ جو هيءُ قومي ادارو هڪ گلدستي جيان ڄام شوري مان پنهنجي خوشبوءِ سان سنڌ کي واسي رهيو آهي. ناليواري شاعر خليل عارف سومري چيو ته اسان جي روشن روايت آهي ته ادب ۽ ٻوليءَ جي بچاءُ، بقاءُ ۽ ڦهلاءُ ڦولار لاءِ ڪارائتا ثابت ٿين ٿا، سنڌي شاعري ڪيترو ۽ ڪهڙو سفر طئي ڪيو آهي ۽ هاڻ سندس پنڌ ڪيڏانهن آهي ان سچي تاريخ کي ۽ ادب جي تعمير کي پاڻ پسائڻ ۽ پنهنجي ڪارج جي اهميت ڄاڻائڻ لاءِ مشاعره تمام وڏو ڪردار ادا ڪن ٿا.

مخدوم سعيد الزمان "عاطف" شاعر هئڻ سبب چيئرمين ٿيڻ کان پوءِ ادب ۽ شاعريءَ جي فروغ لاءِ جيڪو جاندار ۽ شاندار ڪردار ادا پيا ڪن اهو قابل تحسين آهي.

مشاعري کي خطاب ڪندي مخدوم سليم الله صديقي چيو ته مخدوم سعيد الزمان ”عاطف“ صاحب سنڌ جي ثقافت تاريخ ۽ ادب لاءِ جيڪا نئين روايت قائم ڪري ادبي محفل جو اهتمام ڪيو آهي اهو يقينن مبارڪ لهڻي، يقينن ان جو اثر اسان جي ايندڙ نسلن لاءِ رهنمائي جو باعث بڻبو. سنڌي ٻولي لاءِ هيءَ روايت، جيڪا سنڌن وڏن کان هلندڙ هئي تنهن کي قائم رکي پاڻ سنڌ لاءِ خوش آئينده ۽ دير اثر پيغام ڏنو آهي. ليکڪ اديب ۽ دانشور محترم تاج جويو مشاعري کي خطاب ڪندي چيو ته مشاعرو سنڌ جي روايت نه آهي، مشاعرو اردو شاعريءَ جي روايت آهي، جنهن ۾ طرحي غزل، محفل ۽ مشعل هوندي آهي، ان ڪري سنڌي مشاعرو آزاد آهي، جنهن ۾ هر صنف چئي ويندي آهي، ان ڪري سنڌي مشاعرو، يا شاعريءَ جي محفل سڏي سگهجي ٿي. سنڌي ادبي بورڊ شاعرن کي مانُ ڏئي اهم ڪم ڪيو آهي.

صوفي محبوب علي ستاري مشاعري کي خطاب ڪندي چيو ته سنڌي ادبي بورڊ طرفان منعقد ڪيل هڪ بهترين مشاعرو آهي، اسان جي نون ۽ پراڻن شاعرن پنهنجو پاڻ مهايو. سنڌ جي مختلف شهرن کان آيل شاعرن جي خيال کي ٻڌي تمام گهڻي خوشي ٿي آهي ادب جي دنيا ۾ مان بلڪل نئون آهيان، مون کي ڏاڍو سٺو لڳو انتهائي لطف محسوس ڪيو، سنڌ ادبي بورڊ جي هن محفل کي مخدوم صاحب مچائي آهي ڪيس جس هجي اهڙا مشاعرا اڳتي به ادبي بورڊ منعقد ڪرائيندو رهندو ته جيئن سنڌ جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ اسان جي انهن شاعرن کي پذيرائي ملي، جيڪي اسان جو سرمايو آهن، هڪ راءِ پڻ پيش ڪئي ته ڪافي قلمي نسخا جيڪي سنڌ جي تاريخ بابت لکيل آهن جيڪڏهن انهن کي سنڌيءَ ۾ ترجمو ڪري ڇپائجن ته بهتر ٿيندو. سرور نواز ٻگهيي ڳالهائيندي چيو ته جڏهن کان وڻي مخدوم سعيد الزمان ”عاطف“ صاحب بورڊ جا چيئرمين ٿيا آهن تڏهن کان سنڌي ادبي بورڊ جا اڱڻ آباد ٿي ويا آهن، پاڻ اديب، شاعر ۽ ادب دوست شخصيت جا مالڪ آهن، سندن ايامڪاريءَ ۾ بورڊ جو ڪم بهتر نموني سان هلي رهيو آهي هتي ڪيترائي پروگرام پڻ ٿيا آهن جن ۾ تعزيتي ميڙاڪا، مچ ڪچهري، سگهڙ ڪچهري ۽ ٻيا ادبي پروگرام ٿيندا رهن ٿا ۽ سندن سرواڻيءَ ۾ سنڌي ادبي بورڊ هڪ دفعو ٻيهر اڳوٽو جاهه و جلال ماڻڻ طرف وڌي رهيو آهي، هڪ ادبي بورڊ پاران منعقد ڪيل مشاعري وارو قدم يقينن تاريخي نوعيت جو آهي، ڇاڪاڻ ته اهڙيون سرگرميون ئي ادبي بورڊ جي وڃايل وقار کي ٻيهر واپس ورائڻ ۾ ڪردار ادا ڪري سگهن ٿيون، بورڊ جي ملازمن، آفيسرن ۽ ميمبرن پاران ادبي ماڻهن سان رابطه ڪاري وارو عمل پڻ ادبي بورڊ جي ناماچاري جو سبب بڻبو. ناليواري ليکڪ شاعر ۽ صحافي اظهار سومري چيو ته سنڌي ادبي بورڊ هڪ ڀيرو نئين حسناڪ انداز سان سامهون اچي رهيو آهي هيءَ مشاعرو ان جي بهترين شروعات آهي، شاندار ماضي رکندڙ هي ادارو جيڪو پنهنجي ساکي جوڀن ڏانهن واپس موٽڻ ۾ ڪامياب ٿئي ٿو ته ان کان وڏيڪ سنڌي ادب کي ٻيو ڇا کپي. سينيئر صحافي دودي چانڊيي خطاب ڪندي چيو ته وڏي عرصي بعد اڄ ادبي بورڊ جي هن مشاعري ۾ اچڻ ٿيو، اسان جي وڏين شخصيتن هيءَ ادارا قائم ڪيا آهن، انهن کي پنهنجي جوهر ۾ ڀرپور انداز ۾ ڪم ڪرڻ گهرجي، آئون اميد ٿو ڪريان ته هيءَ مشاعرو هن سنڌي ادبي بورڊ ۾ وري ساهه وجهندو.

مشاعري ۾ شريڪ ٿيندڙ اديبن، دانشورن ۽ ٻين شاعرن وڏي تعداد ۾ شرڪت ڪري پنهنجي نڪور شاعري پيش ڪئي. مشاعري بابت ڳالهائيندي چيو ته سنڌي ادبي بورڊ پاران ڪرايل مشاعري ۾ شرڪت جو موقعو مليو. مشاعري ۾ سنڌي ٻولي جا

شاعر مختلف شهرن کان آيل هئا. انتهائي شاندار مشاعرو ٿي گذريو. اڄ ڊگهي عرصي کان پوءِ ادبي بورڊ جو عاليشان پروگرام ڏسي محسوس ٿي رهيو آهي ته هاڻي سنڌي ادبي بورڊ پنهنجي پراڻي اوج کي ضرور بحال ڪري وٺندو.

نالي واري براڊ ڪاسٽر نصير مرزا پنهنجي ڪمپيئرنگ دوران ڳالهائيندي چيو ته ننڍي کنڊ ۾ اردو سان گڏ سنڌي مشاعرن جي شاندار تاريخ رهي آهي، 20 صديءَ جي ابتدا ۾ گدا شاه، قليچ بيگ، ميرعبدالحسين سانگي سوڌو بيا ڪيترائي شاعر هئا، جيڪي مشاعرا ڪندا هئا، پوءِ 'بزم خليل' ۽ 'بزم طلب المولیٰ' پاران شاندارن مشاعرن جي روايت پروان چڙهي، جنهن کان پوءِ ريڊيو ۽ ٽي.وي.ءَ تي پڻ مشاعرا ٿيڻ لڳا، اڄوڪو هيءُ ميڙاڪو تاريخي مشاعرن جو تسلسل محسوس ٿي رهيو آهي، جنهن تي بورڊ چيئرمين مخدوم سعيد الزمان جي اڳواڻي ۽ رهنمائي ۾ ان جي پوري ٽيم جس لهڻي. مشاعري ۾ ڊاڪٽر عرفانه ملاح، امر سنڌو، فهيم نوناري، ڊاڪٽررشيده پنهور ۽ ٻين شاعرن ۽ ليکڪن پڻ پنهنجي خيالن جو اظهار ڪندي چيو ته سنڌي ادبي بورڊ پاران ڪرايل مشاعرو تحسين جوڳو ڪم آهي. اهڙا منعقد ڪيل پروگرام ادارن جي جياپي ۽ ماڻ مرتبي کي وڌائڻ لاءِ تمام ضروري آهن. اهڙا پروگرام ڪرڻ سان ڪتاب پڙهندڙ، شاعر ۽ اديب پڻ لاڀ حاصل ڪندا. سنڌي ادب ۾ سنڌي ادبي بورڊ جون ڪوششون قابل تحسين آهن خصوصاً مشاعرو انتهائي بهترين رهيو. انهي عمل سان اسان جي ادبي ڪيتر ۾ سرهائي ايندي. انهي مثبت عمل سان معاشري جي بهتريءَ سان گڏ علم ۽ ادب جي خدمت ٿيندي.

مشاعري ۾ ڊاڪٽر رخسانه پريت چنڙ، سائڻ نذيرناز، مريم مجيدي، گلبدن جاويد مرزا، ثمينه ميمڻ، نجمه پنهور، عربيه نور، سرور نواز ڀگهيو، گل ٽڪڙائي، خطائي ٽيبو، ياسمين چانڊيو، خليل عارف سومرو، شاه زمان پنگر، فدا حسين 'فدا' چانڊيو، ثاقب ابڙو، سليم چنا، آسي زميني، علي اصغر لاڙڪ، غلام حسين مشتاق سچاروي، راشد ابڙو، قاصر نواز ڀگهيو، نعيم ملڪ، محبوب سنڌي، ذوالفقار علي هالار، علي محمد درد سولنگي، لطيف حيدر، غلام رسول غرق، سجاد ميرائي، عاجز چنو، طالب پنيرو، مجاهد مهڙ، علي اڪبر شائق ۽ ٻين نڪور تخليقون پيش ڪيون. مشاعري ۾ سنڌ جي مختلف شهرن کان گهڻن ليکڪ شاعرن، کان علاوه عام ماڻهن به شرڪت ڪئي. آخر ۾ نالي واري ليکڪ شاعر ۽ براڊڪاسٽر نصير مرزا پنهنجي خوبصورت انداز ۾ محفل جي پڄاڻي ڪئي.

الله بچايو مشتاق آريسر
ميرپورخاص

ديوانِ عارف جي تقريب رونمائي

تاريخ 11- فيبروري 2022ع تي جمع جي ڏينهن شام جو 4 بجي روٽري ڪلب ميرپورخاص سينٽرل طرفان، سنڌ جي مشهور سگهڙ ۽ شاعر پنهل فقير 'عارف' لغاري جي ڪتاب 'ديوان عارف' جي رونمائي تقريب منعقد ٿي. 'ديوان عارف' سنڌي ادبي بورڊ طرفان شايع ڪيو ويو آهي ۽ هن ڪتاب جو مرتب جناب عبدالواحد 'عاصي' هڪڙو صاحب آهي. تقريب جي صدارت سنڌي ادبي بورڊ جي بورڊ آف گورنرس جي ميمبر جناب ڊاڪٽر اسد جمال پلي صاحب ڪئي ۽ هيءَ تقريب روٽري ڪلب ميرپورخاص سينٽرل جي آفيس ۾ منعقد ٿي. تقريب جي ميزبانيءَ جا فرائض ڪلب جي موجوده صدر جناب شهزادو ملڪ صاحب انجام ڏنا، جڏهن ته تقريب جي انعقاد جو سڄو سهرو محترم رفيق لغاري صاحب جي سِر سونهي ٿو، جيڪو يونين ڪائونسل ڪاڪ جو سابق چيئرمن ۽ عارف فقير جو رشتيدار پڻ آهي. محترم شهزادو ملڪ صاحب سڀني آيل مهمانن جو شڪريو ادا ڪيو. سڀني مهمانن کي پنهل فقير عارف جي خاندان جي نوجوانن اجرڪن جا تحفا ڏنا. تقريب کي سنڌ جي سگهڙن جي سرواڻ محترم تاج محمد هاليپوٽو، قائم سولنگي، عبداللطيف لغاري، راقم ۽ ٻين ڪلب جي عهديدارن پڻ خطاب ڪيو. ديوان جي مرتب محترم عبدالواحد عاصي هڪڙو صاحب پنهنجي خطاب ۾ چيو ته آءٌ سنڌي ادبي بورڊ جي چيئرمن مخدوم سعيد الزمان عاطف ۽ پبليڪيشن ڪميٽي جي ميمبرن ۽ سيڪريٽري سنڌي ادبي بورڊ جو تمام گهڻو شڪرگذار آهيان جن جي مهربانين سان هيءُ ديوان اڄ اسان جي هٿن ۾ آهي.

تقريب کي صدارتي خطاب ڪندي ڊاڪٽر اسد جمال پلي صاحب چيو ته سنڌي ادبي بورڊ جي چيئرمن محترم قبله مخدوم سعيد الزمان عاطف جي اها دورانديشي ۽ اعليٰ ادبي ذوق آهي جنهن نه صرف ٻين ڪميٽين سان گڏ پبليڪيشن ڪميٽي جو قيام عمل ۾ آندو ۽ ڪميٽين کي خود مختيار پڻ ٺاهيو ته جيئن بورڊ جو ڪاروهنوار سهڻي نموني هلي سگهي.

مخدوم صاحب جتي بورڊ جي ٻاهرين ڏيک کي سينگاريو آهي. وڻڪاري ۽ ٻارڪن سان بورڊ جي ايوان کي سرسبز ڪيو آهي، بورڊ کي پنهنجو جهنڊو ڏنو آهي، جيڪا هڪ خودمختيار اداري جي شناخت آهي. نيون بلڊنگون تعمير ڪرايون آهن ۽ اڳين بلڊنگن جي مرمت ڪرائي آهي. ملازمن کي ترقيون ڏنيون آهي. بورڊ مان جاري ٿيندڙ ٽنهي رسالن مهراڻ، گل ڦل ۽ سرتيون جي معيار کي به بلند ڪيو آهي ۽ انهن رسالن جو وقت سر اجراءُ ممڪن بنايو آهي اتي ريپرنٽ ڪتابن جو وڏو تعداد شايع ڪيو آهي ته ڪيترائي نوان ۽ معياري ڪتاب پڻ شايع ڪرايا آهن، هيءُ 'ديوان عارف' پڻ انهن نون ڪتابن جي لسٽ ۾ شامل آهي.

پنهل فقير 'عارف' پنهنجي دور جو نمائنده شاعر ۽ سگهڙ هئو. سندس ڪلام سندس حياتي ۾ شايع نه ٿي سگهيو. سندس شاعريءَ جا ڇهه ڪتاب مڪمل آهن. محترم عبدالواحد عاصي صاحب انهن مان وڏي جاکوڙ سان ديوان الڳ ڪري پوءِ ان کي ترتيب ڏئي اهم ڪم ڪيو آهي. وقت جي ضرورت آهي ته پنهل فقير عارف جو باقي ڪلام جيڪو محترم عبدالواحد عاصي صاحب وٽ موجود آهي، منظر عام تي اچي. هن اهم ادبي ڪم ۾ محترم نواب امداد علي خان ۽ تاج محمد هاليپوٽو صاحب جا به ٿورا مڃيا جن عبدالواحد عاصيءَ جي هن نيڪ ڪم ۾ مدد ڪئي.

آخر ۾ محترم محمد رفيق لغاري صاحب سڀني آيل مهمانن جا ٿورا مڃيا. هن چيو ته آءٌ خصوصاً سنڌي ادبي بورڊ جي چيئرمن جناب مخدوم سعيد الزمان 'عاطف' جو احسان مند آهيان، جنهن جي مهربانين سان هيءُ ديوان عوام جي هٿن ۾ آهي. آءٌ ڊاڪٽر اسد جمال پلي صاحب جو پڻ شڪر گذار آهيان جنهن 'بورڊ' جي طرفان نمائندگي ڪري اسان جو مانُ مٿانهون ڪيو آهي.

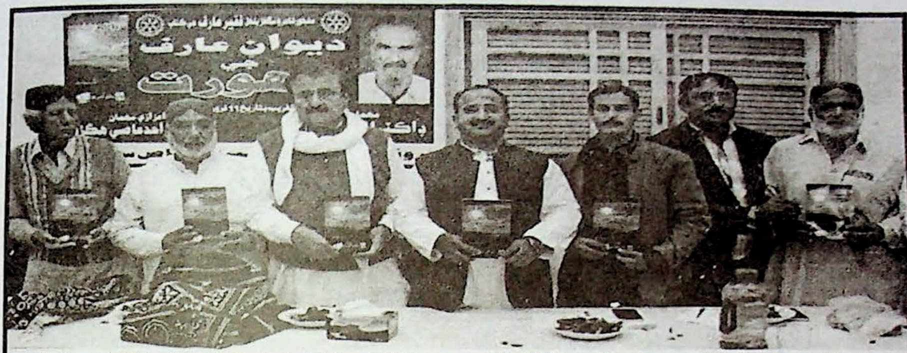

’ديوان عارف‘ جي رونمائي تقريب ۾ ساڄي کان: مولا بخش لغاري، محمد رفيق لغاري، امتياز ڪنڀار، شهزادو ملڪ، ڊاڪٽر اسد جمال پلي،
عبدالواحد عاصي هڪڙو، تاج محمد هالرپوٽو ڪتاب جي رونمائي ڪندي

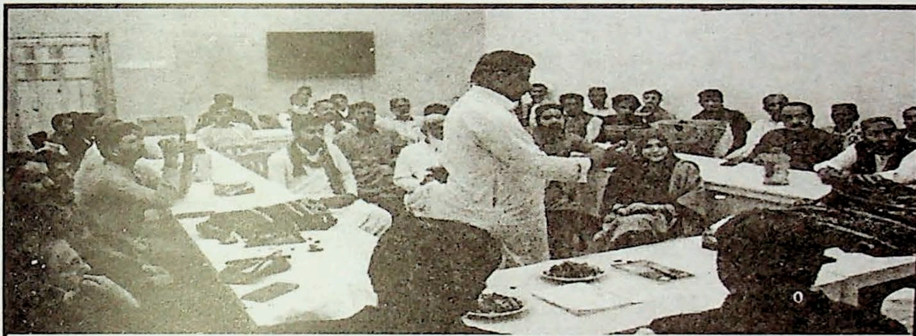

تقريب جا مندوبين

تقريب ۾ ساڄي کان: محمد رفيق لغاري، شهزادو ملڪ، ڊاڪٽر اسد جمال پلي (صدارتي خطاب ڪندي)،
عبدالواحد عاصي هڪڙو، تاج محمد هاليپوٽو

حفيظ چانڊيو

سمنڊ سيويو جن

ڪتاب ’سمنڊ سيويو جن‘ ۾ ليکڪ پروفيسر ستار سومري ڪوشش ڪئي آهي تہ شاهہ سائينءَ جي شعرن جي صحيح تشريح ڪري، بي پهچ ماڻهن جي داد رسي ڪري وٺي، ڇو جو پاڻ جنهن ڌرتيءَ تي رهون ٿا، تنهن مٿان مختلف دورن ۾ حملي آورن پاران ڌرتي ڌڻين جي پيرن هيٺان ڌرتيءَ کي کسڪائڻ جون ناڪام سازشون سٽبيون رهيون آهن، ان اثر هيٺ رهندڙ ماڻهن منجهہ جيڪو خوف پيدا ٿيو آهي، تنهن کي بي اثر بڻائڻ لاءِ هن شاهہ سائين جي شاعريءَ کي نجات جو ذريعو ڀانئيو آهي.

ليکڪ پروفيسر ستار سومري ڪتاب ’سمنڊ سيويو جن‘ ۾ پهريون مضمون ڪتاب جو ٽائيٽل آهي، جنهن ۾ ليکڪ سنڌ جي تاريخ بيان ڪئي آهي، جنهن ۾ هُو ماضيءَ ۾ سنڌ جي وڻج ۽ واپار جو ذڪر ڪندي هن مختلف ملڪن سان سنڌس واپاري تعلقاتن جي تاريخ پيش ڪئي آهي، سنڌس هن مضمون ۾ انهن ملڪن جا نالا آهن، جن سنڌ کي واپار جو مرڪز سمجهي اتي واپار سانگي ايندا رهيا، تن ۾ سريلنڪا، ايراني نار آفريڪا، مصر، ايران، عراق، لنڪا(سيلون) ۽ جاوا سماترا وغيره اچي وڃن، جن درياهي رستي سان سنڌ ملڪ اچي، هتان شيون خريدي، ٻين ملڪن ۾ وڪرو ڪري، ناڻو ڪمائيندا هئا.

هن مضمون ۾ ليکڪ ڪيترن محققن جا حوالا پيش ڪيا آهن، جن ۾ ايس.پي چهلاڻي، ڊاڪٽر ممتاز حُسين پٺاڻ، پيرومل، ارنيسٽ هيمنگوي جهڙن علم پرور اعليٰ ماڻهن جو ذڪر ملي ٿو.

هن ڪتاب ’سمنڊ سيويو جن‘ ۾ ليکڪ پروفيسر ستار سومري سنڌ کي ماضيءَ ۾ صنعتي مرڪز قرار ڏنو آهي، جنهن ۾ مهين جي دڙي کان اڳ ۽ بعد ۾ ٻين ملڪن سان واپاري تعلقن جو بيان ڪيو ويو آهي.

ان کان علاوه ڪتاب ’سمنڊ سيوو جن‘ ۾ شاهہ ۽ عشق، سر ڪيڏاري جو انقلابي پهلو، شاهہ لطيف وٽ سماجي اڏاوت جو عظيم تصور، شاهہ لطيف جون سورميون ۽ اڄوڪو سنڌي سماج، شاهہ جي ڪلام ۾ عورت جي عظمت، شاهہ سائين هڪ رهبر شاعر ۽ شاهہ جي شاعريءَ ۾ خوبصورت تشبيهون‘ جي عنوانن سان باقي اٺ مضمون شامل آهن.

پروفيسر ستار سومرو، ڪتاب ’سمنڊ سيوو جن‘ ۾ سر ڪيڏاري ۾ انقلابي پهلو واضح ڪندي لکي ٿو تہ:”شاهہ لطيف جهڙي امن پسند، پيار ڪندڙ ۽

تاريخي ڄاڻ واري ماڻهوءَ کي اها خبر هئي ته توڙي جو جنگ پنهنجي جوهر ۾ تباهي ۽ بربادي جو ڪارڻ هوندي آهي، پر هُو ان وقت قوم مٿان ويڙهه کي لازم سمجهي ٿو، جڏهن استحصالي قوتون مظلومن مٿان ظلم جا ڪي پهاڙ ڪيرائي وجهن.

مر مرين آءُ روئان، موٽي آءُ مَ ڪانته
ڪجن وڏا پانته جيئڻ ٿورا ڏينهڙا.

ڪتاب 'سمنڊ سيوو جن' ۾ ليکڪ ستار سومري شاهه سائينءَ جي ڪلام ۾ سنڌ جو ماضي، حال ۽ مستقبل بيان ڪيو آهي، جنهن ۾ هُو سماجي قدرن جي زوال کان عروج تائين جو حال احوال ڪرڻ چاهي پيو.

هر ماڻهو جيڪو ڪجهه نه ڪجهه لکي پيو، سو ڪيترين پيڙائن مان گذرڻ بعد تخليقي روپ ۾ اچي ٿي، ۽ انهن تخليقن کي ڪتابي شڪل ۾ آڻڻ، جيتوڻيڪ ايڏو ڏکيو نه آهي، پر جيڪو تخليقڪار معياري لکندو، سو يقينن عوامي پذيرائي سان گڏ ادبي دنيا ۾ پنهنجي جاءِ ٺاهيندو. هن ڪتاب 'سمنڊ سيويو جن' پڙهڻ سان لطيف سائينءَ جي فن ۽ فڪر کي ڏاڍي سهڻي ۽ سادي لفظن ۾ پروفيسر ستار سومري صاحب سمجهائي، جنهن نموني سنڌي ادب جي خدمت ڪئي آهي، سا يقينن مڃڻ لهڻي. سندس هيءُ پورهيو لطيفيات جي حوالي سان هڪ اهڙو تاريخي ۽ اهم ڪم آهي، جيڪو ايندڙ پيڙهين لاءِ تحقيق جا نت نوان دڳ کوليندو

◙

نئون ڪتاب

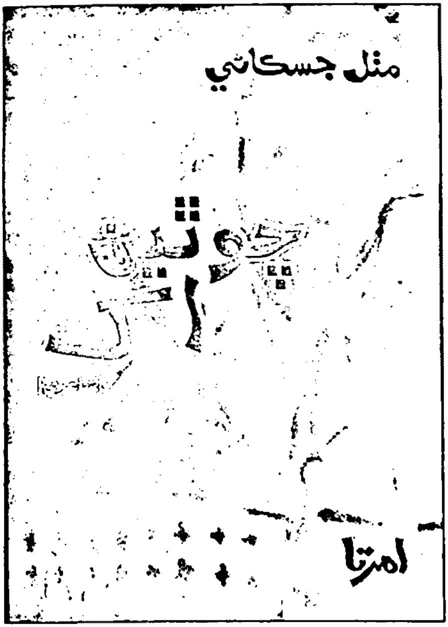

ڪتاب: چونين اک (شاعري)
شاعر: منل جسڪاڻي
قيمت: -/300 رپيا
ڇپرائيندڙ: ڊول فقير فائونڊيشن. سنڌ

◙

حافظ احمد الدين انڙ
پنوعاقل

علامه قاسميءَ جي 18 ورسيءَ جي تقريب

سنڌ جي صد قابل احترام عالم علامہ غلام مصطفيٰ قاسميءَ جي سالانہ ڏھاڙي جي موقعي تي، سندن وصال واري تاريخ 9- ڊسمبر 2003ع جي حوالي سان 18-هين ورسي، سندن آخري آرامگاھ تي احترام سان ملھائي ويئي. ان موقعي تي دستوري طرح منعقد ڪيل هڪ ساده مگر پُروقار تقريب ۾ اديبن ۽ شاعرن، صحافين ۽ مداحن، شاگردن ۽ خاندان جي فردن وڏي تعداد ۾ شريڪ ٿي، سندس گوناگون علمي ادبي تحقيقي ۽ ديني خدمتن تي روشني وجھندي، عقيدت جو خراج پيش ڪيو. اِن موقعي تي علامہ صاحب جي خاندان مان سندس فرزندن، خاص طرح سان سندن علمي روايتن جي محافظ پروفيسر نذير احمد قاسمي ۽ انجنيئر رشيد احمد قاسمي پڻ شرڪت ڪئي.

حيدرآباد جي صحافي ڪالوني ۾ ميان غلام نبي ڪلھوڙي جي مقبري واري احاطي جي اندر، علامہ صاحب جي مزار تي، گلن جون چادرون چاڙھڻ سان تقريب جي شروعات ڪئي ويئي، جنھن جي اڳواڻي، 'علامہ غلام مصطفيٰ قاسمي چيئر' جي ڊئريڪٽر، ڊاڪٽر قاضي خادم صاحب ڪئي. حاضرين عقيدتمندن طرفان علامہ صاحب جي مزار تي گل پاشي ڪان پوءِ ايصال ثواب لاءِ مغفرت جون دعائون گھريون ويون.

ان ڪان پوءِ تقريب جي شروعات تلاوت ڪلام پاڪ سان ٿي. ان موقعي تي مقررين پنھنجا تاثرات بيان ڪندي، علامہ قاسمي صاحب جي مثالي علمي ۽ ديني، خدمتن ڪي سنڌي ادب، تعليم ۽ سماج لاءِ نيڪ فال قرار ڏنو.

پروفيسر نذير احمد قاسمي آيل مھمانن جي آجيان ڪندي چيو تہ والد صاحب جي اڄ 18 هين ورسي آهي، جو پاڻ بھتر جھان ۾ آهن، پر سندن انتھائي غيرمعمولي شفقت ۽ ننڍين وڏن توڙي ٻارن سڀني سان هڪجھڙي پيار جي حوالي سان سندن روحاني خوشبو جو واس ۽ سڳنڌ هميشہ موجودگي طور محسوس ٿيندو رهندو آهي.

پروفيسر نذيراحمد، سنڌي ادبي بورڊ جي چيئرمين جي حيثيت ۾ سندن خدمتن جو تفصيل سان ذڪر ڪندي ٻڌايو تہ 1977ع ۾ جڏهن کين اداري جي صدارت سونپي ويئي، ان وقت بورڊ ۾ ڇپائيءَ جي وڌيڪ گھُرجن جي پيش نظر بورڊ لاءِ جديد آفسيٽ آٽوميٽڪ مشينريءَ جي ضرورت محسوس ڪندي علامہ صاحب ان لاءِ ڀرپور ڪوششون ورتيون، ۽ PC

ون ۽ ٻيا گهربل ڪاغذ تيار ڪرائي، لاڳيتو سنڌ سرڪاري اختيارين سان رابطي ۾ مصروف رهيا. سندن انهن اڻٿڪ جاکوڙي ڪاوشن جي نتيجي ۾ اُن وقت جي علم دوست وزير ثقافت ۽ تعليم سنڌ جسٽس (ر) سيد غوث علي شاهه صاحب بورڊ لاءِ نهايت عمده معيار، آفسيٽ پرنٽنگ مڪمل يونٽ جون مشينون جرمنيءَ مان گهرائي ڏنيون، جيڪي 85-1984ع ڌاري ڄامشوري ۾ نصب ڪيون ويون.

پروفيسر نذير احمد اهو پڻ ٻڌايو ته هڪ مرحلي تي، علامه صاحب جي سفري سهولت لاءِ صدر مملڪت پاڻهرتو جنهي خلوص ۽ صدق سان موٽرڪار جو تحفو موڪليو، پر والد صاحب ڪمال ايثار جو مظاهرو ڪندي اها گاڏي اداره سنڌي ادبي بورڊ جي نالي ۾ رجسٽر ڪرائي ڇڏي، سمورن علمي حلقن جي مٿان اها حقيقت اڄ به ائين ئي روشن ۽ آشڪار آهي، جڻ ته اها ڪلهه ڪلهوڻي ڳالهه آهي.

ڊاڪٽر انور فگار هڪڙي، قاسمي صاحب جي صحافتي خدمتن جو تفصيلي ذڪر ڪندي، ٻن رسالن”الرحيم“ ۽ ”الولي“ تي روشني وڌي ۽ سنڌ يونيورسٽيءَ ۾ ڊاڪٽريٽ لاءِ ”رهنما“ (گائيڊ) جي حيثيت ۾ سندن خدمتن جي اپٽار ڪئي.

ڊاڪٽر رفيق احمد مگرئي پنهنجي تاثرات ۾ ان نُقطي کي اُجاگر ڪيو ته طلوعِ اسلام کان پوءِ مختلف عرب مُلڪن ۾ اسان جي ’سنڌي‘ عالمن، علم و فضل، حڪمت و دانش جا جيڪي حيرت انگيز مثال قائم ڪيا، انهن جي احوال کان اسان کي گهڻي کان گهڻي آگاهي علامه قاسمي جي تحقيقات مان ئي ملي سگهي آهي، جو اصل ماخذ عربي ٻوليءَ ۾ آهن.

نفيس احمد ’ناشاد‘ پنهنجي تاثرات ۾ علامه صاحب جي ذاتي اوصاف جو تذڪرو ڪندي ٻڌايو ته علامه صاحب کي پنهنجن دوستن، همعصرن، لاڳاپي وارن، شاگردن ۽ زيردستن لاءِ هميشه سهڻو گمان رهندو هو. ناشاد صاحب، خاص طرح مثال ڏنو ته 1977ع کان وٺي 1989ع تائين 12/11 سال سنڌي ادبي بورڊ جي سرواڻيءَ دوران، تماهي رسالي ’مهراڻ‘ جي سرپرست اعليٰ جي حيثيت ۾، علامه صاحب کي، اداره ’مهراڻ‘ جي مقرره منصبي فرضن لاءِ هميشه هڪ خاص وضعدارانه اطمينان ۽ احترام رهيو ۽ سندن طرزِ عمل ۾ ڪڏهن به تِر جيترو به فرق ڪونه پيو، جنهن کي اختيارن ۾ دخل چئي سگهجي.

سنڌي ادبي بورڊ جي سيڪريٽري سيد سڪندر علي شاهه پنهنجي عملي سان گڏ علامه صاحب جي مزار تي بورڊ طرفان گلن جي چادر چاڙهي ۽ پنهنجي تاثرات ۾ ٻُڌايو ته توڙي جو علامه صاحب جي صدارت واري دور جا ملازم هاڻي اداري ۾ ڪي نالي ماتر بچيا آهن، پر اڄ به سمورن ملازمن کي علامه قاسمي صاحب جي علمي خدمتن ۽ اداري جي فلاح و بهبود لاءِ ورتل ڪوششن جو پورو پورو ادراڪ ۽ فخر حاصل آهي ۽ ڪين وڏي عقيدت سان ياد ڪيو ويندو آهي. قرآن شريف فارسي مترجم حضرت مخدوم نوح سرورؒ جي اوائلي اشاعت جي ابتدا، علامه صاحب جي يادگار دور ۾ سندس ئي تحرڪ ۽ توجهه سان ٿي، جنهن جا مهتمم به پاڻ هئا.

تقريب جي صدر، جناب ڊاڪٽر قاضي خادم پنهنجي خطاب ۾ علامه قاسمي جي تحقيقي ڪاوشن ۽ علمي مرتبي جي ذڪر سان گڏ، خاص طرح سان ’علامه قاسمي چيئر‘ جي مالي صورتحال طرف ڌيان ڇڪائيندي، سنڌ يونيورسٽي انتظاميه کان گهُر ڪئي ته چيئر جي مالي مدد لاءِ توجهه ڪيو وڃي، جيئن ڪمن ڪارين جون ڏکيايون آسانيءَ ۾ تبديل ٿين.

ڊاڪٽر قاضي خادم علامه قاسمي صاحب کي عقيدت جو خراج پيش ڪندي، ساڻس گهاريل يادگار دور جون سارونيون سنڀاريندي، سندس خدمتن کي ايندڙ نسلن لاءِ رهبري ۽ رهنمائي جو باعث قرار ڏنو.

آخر ۾ خيرات جي ماني تي ۽ انجنيئر رشيد احمد قاسمي آيل مهمانن جو شڪريو ادا ڪيو، پڇاڙيءَ تي اجتماعي دُعا جي سعادت (راقم الحروف) کي حاصل ٿي.

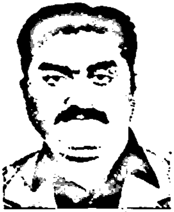

مير علي شاهه ڪاظمي

سنڌي ادبي بورڊ ۾ ٽن ڏينهن جو ڪتابي ميلو ۽ بورڊ جي سابق چيئرمينن کي خراج تحسين پيش ڪرڻ لاءِ ڪوٺايل تقريب

سنڌي ٻوليءَ ۽ ادب جي واڌاري لاءِ قائم سنڌي ادبي بورڊ ڄامشورو طرفان ٽن ڏينهن جي حوالي سان تاريخ 13 فيبروري 2022ع کان 15 فيبروري تائين ڪتابي ميلي ۽ بورڊ جي سابق چيئرمينن کي خراج تحسين پيش ڪرڻ لاءِ تقريب ڪوٺائي وئي. جنهن لاءِ پهرين ڏينهن 13 فيبروري تي ڪتابي ميلي جو افتتاح بورڊ جي چيئرمين مخدوم سعيدالزمان ”عاطف“ ڪيو.

افتتاح جي موقعي تي سنڌي ادبي بورڊ جي چيئرمين مخدوم سعيدالزمان ”عاطف“ ڪتابي ميلي ۾ لڳايل اسٽالن جو دورو ڪري پبلشرن کي سنڌي ادبي بورڊ ۾ اچڻ تي ڀليڪار ڪئي ۽ سهڪار ڪرڻ تي شڪريو ادا ڪيو، ان موقعي تي سنڌي ادبي بورڊ جي چيئرمين ميڊيا سان ڳالهائيندي چيو ته بورڊ کي مثالي اداري بڻائڻ ۾ اسان جون ڏينهن رات جون ڪوششون جاري آهن، اسان جي مٿان اهو فرض هو ته ڪتابن جي ڇپائي ۽ ادبي سرگرمين سان گڏ انهن چيئرمين صاحبان کي به خراج تحسين پيش ڪريون، جن سنڌي ادبي بورڊ کي هڪ شاندار علمي ۽ ادبي ادارو بڻائڻ ۾ پنهنجي حصي جو ڪردار ادا ڪيو. بورڊ جي چيئرمين جو اهو به چوڻ هو، ته ڪتابي ميلي لڳائڻ جو مقصد نوجوان نسل کي ڪتابن طرف متوجهه ڪرڻ آهي. ڪتابي ميلي ۾ هر عمر جا ماڻهو شريڪ آهن، آهن، جيڪو پڻ اسان جو مقصد هو. هيءُ ڪتابي ميلو ٽن ڏينهن تائين جاري رهندو. سنڌي ادبي بورڊ طرفان ايندڙ مهيني ۾ سنڌي اردو مشاعرو ڪرايو ويندو، جنهن سان سنڌ ۾ سنڌي اردو اديبن ۽ آبادي ۾ وڌيڪ ويجهڙائپ قائم ٿيندي، هن چيو ته سنڌ حڪومت کي بورڊ ۾ تعميراتي ڪمن لاءِ بجيٽ لاءِ لکيو آهي، جيئن ئي بجيٽ ملندي ويندي ترقياتي ڪم جاري رکيا ويندا، ڇاڪاڻ ته هن وقت جيڪا اسان کي بجيٽ ملي رهي آهي ان جو 80 سيڪڙو پگهارن تي خرچ ٿي رهيو آهي، ان ڪري محدود وسيلن ۾ ڪتابن جي ڇپائيءَ سوڌو ٻيون ادبي ۽ علمي سرگرميون ڪري رهيا آهيون ۽ بورڊ مان جاري ٿيندڙ رسالن کي به وقت سر شايع ڪيو پيو وڃي.

هن چيو ته پهرئين ڏينهن جي ادبي نشست ۾ بورڊ جي اڳوڻي چيئرمين مخدوم طالب المولىٰ جي شخصيت کي پيپر پيش ڪيا ويا، اڳوڻي چيئرمين مخدوم طالب المولىٰ جي شخصيت تي تيار ڪيل ڊاڪيومينٽري پڻ پيش ڪئي وئي.

تقريبن جي پهرئين ڏينهن ادبي نشست ۾ مخدوم محمد زمان طالب المولىٰ کي خراج تحسين پيش ڪرڻ لاءِ ڪانفرنس ٿي گذري، جنهن جي صدارت نامياري شاعر شبير شاهه هاتف ڪئي، جنهن ته اعزازي مهمان سرفراز راڄڙ، ڊاڪٽر عبدالغفار سومرو، ڊاڪٽر درمحمد پٺاڻ، مختيار ملڪ هئا. ڪانفرنس جي شروعات تلاوت ڪلام پاڪ سان ڪئي وئي. ڪانفرنس جي شروعات ۾ سنڌي ادبي بورڊ جي سرتيون رسالي جي ايڊيٽر، نامياري شاعره ۽ سنڌي ادبي بورڊ جي پروگرامز آرگنائيزنگ ڪاميٽي جي چيئرپرسن گلبدن جاويد مرزا آيل مهمانن کي آجياڻو ڏيندي چيو ته سنڌي ادبي بورڊ ٽن سالن جي هن مختصر عرصي ۾ موجوده چيئرمين مخدوم سعيدالزمان ”عاطف“ جي سربراهيءَ ۾ ڀن ڏهاڪن جيترو ڪم ڪيو آهي، جيئن اداري جو خوبصورت انفراسٽرڪچر، 114 جديد ۽ قديم ادب تي نوان ۽ ري پرنٽ ڪتاب شايع ڪرايا آهن. سنڌ جي تاريخ تي انگريزيءَ ۾ ترجمي تي ڪم هلندڙ آهي ۽ ترقياتي ڪمن بابت شهيد بينظير ڀٽو ريسرچ هاسٽل ۽ شهيد ذوالفقار علي ڀٽو جديد لائبرري ۽ ٻيا ڪم هلندڙ آهن ۽ ٽن سالن جي عرصي ۾ هي ٽيون ڪتابي ميلو آهي. آخر ۾ صدارتي خطاب ڪندي شبير شاهه هاتف چيو ته مخدوم محمد زمان طالب المولىٰ جن اهي عظيم انسان آهن، جن سنڌي ثقافت، سنڌي ٻولي ۽ علم و ادب سان محبت ڪئي آهي. پاڻ سنڌي ٻولي جي الفابيٽ تي ڪم ڪيائون. لغات تي ڪم ڪيائون. حضرت نوحؒ خاندان پاڻ واحد هستي آهن، جن شاعريءَ جي هر صنف کي اوج ڏياريو. پاڻ سنڌ جي ادارن جي سرپرستي ڪيائون. بزمِ طالب المولىٰ جي پليٽفارم تان نوجوان شاعرن ۽ ليکڪن جي همٿ افزائي ڪئي. سنڌي ادبي بورڊ کي هڪ ڪمري جي آفيس مان

ڪلي هن خوبصورت عمارت تائين آڻڻ جديد ۽ قديم ادب جا سوين ڪتاب ڇپائڻ سندن ڪمال آهي.

تقريب کي خطاب ڪندي نامياري شاعر ۽ سنڌي ادبي بورڊ جي بورڊ آف گورنرز جي ميمبر مختيار ملڪ چيو ته مخدوم طالب المولىٰ پنهنجي دور جي ادبي ڌرين ۾ غير تڪراري ۽ قابل قبول شخصيت هو. طالب المولىٰ هڪ ئي وقت عروضي ۽ غير عروضي شاعريءَ ۾ طبع آزمائي ڪئي. طالب المولىٰ سنگيت سان چاهه رکندو هو. سندس شاعريءَ ۾ موسيقيءَ جو رچاءُ هو. سنڌي ادبي بورڊ جي بورڊ آف گورنرز جي ميمبر ڊاڪٽر عبدالغفار سومري خطاب ڪندي چيو ته مخدوم طالب المولىٰ سنڌي علم ۽ ادب جي نهايت همه گير شخصيت آهي، هو شاعريءَ سان گڏ نثر تي به مهارت رکن ٿا، سندن علمي شخصيت جو هڪ اهم پهلو تحقيق پڻ آهي، انهيءَ پس منظر ۾ پاڻ ديوانِ طالب المولىٰ ۽ 59 اکرن يا آواز تي ديوان ترتيب ڏنائون. اهڙيءَ طرح سنڌي مخففات سندن ادبي تحقيق جو شهپارو آهي. سندن علمي تحقيق جو مثال گيڙو رنگ جي اصليت کي پترو ڪرڻ آهي، جنهن تي ڪانئن اڳ ڪنهن به ڪجهه نه لکيو آهي. مون کي 'گيڙو' ڪتاب تي تحقيق ڪندي اها رهنمائي ملي. سنڌي ٻوليءَ جي نامياري شاعر ۽ سنڌي ادبي بورڊ جي بورڊ آف گورنرز جي ميمبر سرفراز راجڙ چيو ته قبلا حضرت مخدوم محمد زمان طالب المولىٰ تمام وڏي ۽ گهڻ رخي شخصيت جا مالڪ هئا. سندن سنڌي ٻولي، علم ۽ ادب لاءِ شاندار خدمتون آهن. سنڌي ادبي بورڊ لاءِ سندن بيحد گهڻيون خدمتون آهن ۽ بورڊ کي پنهنجي زمين به ان وقت جي سنڌ جي وڏي وزير غلام مصطفىٰ جتوئي کان موجوده هنڌ وٺي آفيسون ٺهرايون. پاڻ اميري ۾ فقيري ڪيائون. سنڌ هن عظيم شخصيت کي ڪڏهن به وساري نٿي سگهي. نامياري محقق ۽ اديب ۽ سنڌي ادبي بورڊ آف گورنرز جي ميمبر ڊاڪٽر درمحمد پٺاڻ ڳالهائيندي چيو ته مخدوم طالب المولىٰ پنهنجي وجود ۾ نه صرف هڪ شخص بلڪ هڪ انجمن هو، هو هڪ مثالي ادبي تحريڪ هو، سندن شخصيت، ادارن جي سرپرستي ۽ قلم ڏکين جي همت افزائيءَ جو اهڙو مثال قائم ڪيو، جيڪو سندن طبقي جيئن سنڌ واسين لاءِ علم دوستي ۽ ادب پروريءَ جا قدر ۽ نظريو قائم ڪيو.

ٽن ڏينهن جي تقريبن جي ٻئي ڏينهن تاريخ 14 فيبروري 2022ع تي ٻهرين نشست ۾ . سيد ميران محمد شاهه، جناب آغا نبي پٺاڻ، جناب قاضي محمد اڪبر ۽ جناب محمد ايوب کهڙو کي خراج تحسين پيش ڪرڻ لاءِ تقريب ٿي گذري، تقريب جي صدارت ميڊم ممتاز پنهور ڪئي، جڏهن ته خاص مهمان سيد شبير شاهه "هاتف" هو. تقريب ۾ سنڌي ادبي بورڊ جي اڳوڻي چيئرمن خانبهادر ايوب کهڙو بابت ڳالهائيندي سنڌي ادبي بورڊ جي بورڊ آف گورنرز جي ميمبر ڊاڪٽر ممتاز پنهور چيو ته خانبهادر محمد ايوب کهڙو جو سنڌ ۽ پاڪستان جي تحريڪ ۾ اهم ڪردار آهي، سنه 1901ع ۾ وڏيري شاهه محمد جي گهر ۾ جنم ورتو. هو سماٽ جي کهڙا قبيلي مان هو. چيف منسٽر هئڻ ڪري 1942ع ۾ قائم ٿيل سنڌي ادبي بورڊ جو چيئرمين ٿيو.

تقريب کي خطاب ڪندي سيد شبير شاهه "هاتف" سنڌي ادبي بورڊ جي اڳوڻي چيئرمين سيد ميران محمد شاهه جي شخصيت تي ڳالهائيندي چيو ته هو پنهنجي دور جو تمام وڏو ماڻهو هو. هُو جڏهن وزارت ۾ آيو ته پاڻ تعليم تي وڌو ڌيان ڏنائين خاص ڪري نياڻين جي تعليم تي وڏي جاکوڙ ڪيائين جيئن مدرسته البنات حيدرآباد ۽ ٻيا اسڪول ۽ ڪاليج ڇوڪرين لاءِ کولرايائين، هن هميشه سنڌ جي حقن ۽ سنڌي ماڻهن لاءِ جاکوڙيو. ميران محمد شاهه، جويڪو سياستدان به آهي، سماج سڌارڪ به آهي، اديب به آهي ته شاعر به آهي، جو نه رڳو اعلىٰ انتظامي عهدن تي رهيو. ۾ علمي ادبي ادارن جي سرپرستي ڪئي. سنڌي ٻوليءَ جي نامياري شاعره محترمه ڊاڪٽر سحر امداد حسيني جو سيد ميران محمد شاهه تي لکيل مقالو سرتيون رسالي جي ايڊيٽر گلبدن جاويد مرزا پڙهيو.

سنڌي ادبي بورڊ جي اڳوڻي چيئرمن قاضي محمد اڪبر بابت محترم اديب، صحافي نياز پنهور جي لکيل خاڪي کي نصير مرزا پيش ڪيو ۽ ٻڌايو ته قاضي محمد اڪبر جو تعلق سيوهڻ جي عباسي خاندان سان هو، حڪيم فتح محمد سيوهاڻي سندس چاچو ۽ ناميارو حڪيم قاضي عبدالقيوم والد هو، قاضي خاندان جو تعلق حڪمت، سياست ۽ صحافت سان هو، 1946ع ۾ سائينجي.ايم.سيد سان اليڪشن ۾ بيٺو. سنڌي ادبي بورڊ جي اڳوڻي چيئرمين آغا غلام نبي پٺاڻ بابت ڳالهائيندي نصير مرزا چيو ته آغا غلام نبي پٺاڻ سنڌي ادبي بورڊ جو ٻهريون چيئرمن رهيو.

آغا صاحب ائنٽي ون يونٽ فرنٽ ۾ شامل ٿيو، جنهن جو صدر محمد ايوب کهڙو هو ۽ ٻين ميمبرن ۾ جي.ايم.سيد، پير پاڳارو، مخدوم طالب المولىٰ، مير غلام

علي ٽالپر، قاضي فضل الله، عبدالستار پيرزادو، مولابخش سومرو، غلام محمد وساڻ ۽ شيخ عبدالمجيد سنڌيءَ جهڙا اڪابر شامل هئا.

ان ڏينهن رٿيل ٻي نشست ۾ علامه غلام مصطفيٰ قاسمي، ڊاڪٽر عبدالجبار جوڻيجو، حسين شاهه راشدي، نياز احمد، عرفان الله مروت ۽ ارباب غلام رحيم کي خراج تحسين پيش ڪرڻ لاءِ تقريب ٿي، جنهن جي صدارت ڊاڪٽر دُر محمد پٺاڻ ڪئي، جڏهن ته اعزازي مهمان ڊاڪٽر اسد جمال پلي ۽ پروفيسر نذير قاسمي ۽ ڊاڪٽر قاضي خادم هئا. سنڌي ادبي بورڊ جي سينئر ميمبر دُر محمد پٺاڻ چيو ته سنڌي ادبي بورڊ هڪ نئين روايت قائم ڪندي، انهن عظيم انسانن کي ياد ڪرڻ شروع ڪيو آهي، جن پنهنجي محنت ۽ محبت سان سنڌي ادبي بورڊ جي چيئرمين جي حيثيت ۾ هن اداري کي مثالي ادارو بڻايو. ادارا ٺاهڻ، ادارا هلائڻ ۽ ادارن کي پنهنجو سمجهڻ جو درس اسان کي اهي ئي آدرشن ڏين ٿا، جن کي اڄ سنڌي ادبي بورڊ ياد ڪيو. ڊاڪٽر قاضي خادم چيو ته غلام مصطفيٰ قاسمي نه صرف سنڌ جو بلڪ هن دور جو هڪ نامور عالم آهن، جن مذهبي ۽ دينوي علوم جي هر پهلو تي تمام گهڻو لکيو آهي، جنهن جي هر پهلوءَ تي تحقيق ڪرڻ جي ضرورت آهي.

پروفيسر نذير قاسمي چيو ته سنڌ جي عظيم ديني عالمن جو سلسلو تمام طويل آهي. علامه قاسمي صاحب جي ايامڪاريءَ ۾ سنڌي ادبي بورڊ ۾ جديد پرنٽنگ پريس قائم ٿي، گڏوگڏ سنڌي زبان ۾ پهريون پيرو فوٽو ٽائيپ سيٽنگ فار ڪمپوزنگ، سنڌي انگريزي جو اجراءُ ٿيو.

سنڌي ادبي بورڊ جي اڳوڻي چيئرمن ارباب غلام رحيم جو پروفائيل پروگرام جي ڪمپيئر نصير مرزا پڙهيو. هن چيو ته ارباب غلام رحيم پنهنجي وڏ وزارت دوران سنڌ جي اڳوڻي وڏي وزير علي محمد خان مهر طرفان سنڌي ادبي بورڊ لاءِ اعلانيل 2 ڪروڙ رپيا اسپيشل گرانٽ جاري ڪئي.

بورڊ آف گورنرس جي ميمبر ڊاڪٽر اسد جمال پلي تقريب کي خطاب ڪندي چيو ته هيءُ ٽن ڏينهن جو سنڌي ادبي بورڊ جو پروگرام محترم چيئرمين سعيد الزمان 'عاطف' صاحب جي دور انديشي جو مثال آهي. بغير ڪنهن تفريق جي سڀني اڳوڻن چيئرمينن جو ذڪر مختلف نشستن ۾ انتهائي سليقي سان مختلف اديبن ۽ ليکڪن کان خطاب ڪرايو ويو آهي. هُن ڊاڪٽر عبدالجبار جوڻيجو جي چيئرمين طور ڪيل خدمتن جو ذڪر ڪيو.

ٻي نشست دوران سنڌي ادبي بورڊ طرفان شايع ڪرايل نون ڪتابن سنڌوءَ جا بندر بازارون، گل جو ڪلام، ناهي مستن تي ڪا ميار، حقوق العباد، غلام رباني آگري جي سنڌي ادب لاءِ ڪيل خدمتن جو تنقيدي جائزو جي مهورت ڪئي وئي.

ٽن ڏينهن جي تقريبن جي ٽئين ۽ آخري ڏينهن تاريخ 15 فيبروري 2020ع تي جي پهرين نشست ۾ محمد ابراهيم جويو، عبدالحميد آخوند، غلام رباني آگرو کي خراج تحسين پيش ڪرڻ لاءِ تقريب ٿي گذري، تقريب جي صدارت سنڌي ادبي بورڊ جي بورڊ آف گورنرز جي ميمبر ۽ نامياري اديب ۽ محقق ڊاڪٽر نواز علي شوق ڪئي. تقريب ۾ سنڌي ادبي بورڊ جي بورڊ آف گورنرز جي ميمبر ڊاڪٽر نواز علي شوق خطاب ڪندي چيو ته سنڌي ادبي بورڊ طرفان پنهنجي باني ڪارن، چيئرمينن ۽ سيڪريٽرين جي خدمتن تي ڪانفرنس جون ويهڪون ڪرائڻ تي چيئرمين سعيد الزمان "عاطف" کي مبارڪباد ڏجي ٿي. حميد آخوند ادبي بورڊ جو مختصر ڏينهن لاءِ چيئرمين ٿيو ته هن ادبي بورڊ لاءِ چيئرمينيءَ دوران پريس مشين گهرائي، هنن شخصيتن کي خراج عقيدت لاءِ هڪ هڪ شخصيت تي ڌار ڌار ڪانفرنس ڪرائڻ گهرجي، محمد ابراهيم جويو جي علمي ۽ ادبي خدمتن تي ڳالهائيندي سنڌي ٻوليءَ جي نامياري اديب تاج جويو چيو ته محمد ابراهيم جويو، جديد سنڌي ادب جو معمار هو، هو سنڌي ادبي بورڊ جو سيڪريٽري ۽ چيئرمين رهيو، هن پنهنجي دور ۾ سنڌي لغت، سنڌي لوڪ ادب، سنڌ جي تاريخ، سنڌي ڪلاسيڪي ادب ترجمي ۽ ٻاراڻي ادب جو اسڪيمون شروع ڪرايون.

محترم نصير مرزا ڪمپيئرنگ دوران ڳالهائيندي چيو ته سنڌي ادبي بورڊ ادارو خوشقسمت آهي جو سائين محمد ابراهيم جويو صاحب جي حياتيءَ ۾ سندن زندگيءَ ۽ علمي ادبي خدمتن کي ڀيٽا پيش ڪرڻ لاءِ سئو سالہ جشن جي سلسلي ۾ ٽماهي 'مهراڻ' 3-2013/4ع "خاص نمبر" جيڪو ٿمينڊ ميمڻ جي ادارت ۾ شايع ٿيو، جنهن لاءِ ٿمينڊ ميمڻ پڻ مبارڪباد جي مستحق آهي.

ڊاڪٽر الطاف جوکيو ڳالهائيندي چيو ته سنڌي ادبي بورڊ جي ٽيم کي جس هجي جنهن پنهنجي محسن چيئرمينن کي ياد ڪيو آهي. غلام رباني آگرو هڪ ننڍڙي ڳوٺ ۽ هڪ پرائمري استاد جو پٽ هيو، ليڪن سندس سنڌي ٻوليءَ لاءِ ڪيل خدمتن امر بڻايو آهي، سندس تربيت ۾ سندس پيءُ علامه آءِ آءِ قاضي، محمد ابراهيم

جهڙا مدبر شخصيتون شامل آهن. جناب عبدالحميد آخوند جي علمي ۽ ادبي خدمتن بابت ڳالهائيندي سنڌي ٻوليءَ جو بااختيار ادارو جي چيئرمين ۽ نامياري محقق ڊاڪٽر محمد علي مانجهي چيو ته محترم عبدالحميد آخوند هڪ سنڌ شناس ۽ انسان شناس شخصيت آهي هُو سنڌ، سنڌي ٻولي، تهذيب، قديم آثار، سنڌي ثقافت ۽ شاهه لطيف جي شاعري ۽ لطيف جي شاعري جو عاشق رهيو آهي، سنڌ جي موسيقي، راڳ راڳيندڙن ۽ فنڪارن سان نه رڳو محبت ڪندڙ رهيو آهي پر ڪيترن ئي راڳيندڙن ۽ فنڪارن کي ڏيهه ۽ پرڏيهه ۾ متعارف ڪرائي، سنڌ جو نالو روشن ڪيو آهي. غلام رباني آگرو صاحب جي علمي ۽ ادبي خدمتن تي ڳالهائيندي محترمه ڊاڪٽر ريحانه نظير چيو ته غلام رباني سنڌي ڪهاڻي جو سرموڙ ڪهاڻي نويس آهي، سندس ڪهاڻين ۾ سنڌ جي سماجي زندگي جو عڪس پسجي سگهي ٿو، سندس جڳ مشهور افسانو شيدو ڌاڙيل سنڌي ڪهاڻي جو اهم ڪردار آهي، جنهن کان پوءِ سنڌي ڪهاڻي ۾ شريف بدمعاش هيرو جو تصور جوڙيو، محترم غلام رباني سنڌي ادبي لاءِ وڏيون خدمتون ڏنيون آهن جيڪي وسارڻ جوڳيون ناهن.

ٽن ڏينهن جي تقريبن جي ٽئين ۽ آخري ڏينهن جي ٻي نشست ۾ جناب مخدوم جميل الزمان، جناب پير مظهرالحق ۽ محترمه ڊاڪٽر حميده کهڙو کي خراج تحسين پيش ڪرڻ لاءِ تقريب ٿي گذري، تقريب جي صدارت سنڌي ادبي بورڊ جي بورڊ آف گورنرز جي ميمبر جناب ڊاڪٽر اسد جمال پلي صاحب ڪئي، تقريب دوران جناب مخدوم جميل الزمان صاحب جي خدمتن تي ڳالهائيندي ناماري اديب جناب نصير مرزا صاحب چيو ته جميل سائين پنهنجي خاندان جا اهڙا ڀهريان پڳدار آهن، جن مخدومان هالا، حضرت عباس علمدار ۽ حضرت ابوبڪر صديق وغيره بابت نثر ۾ شاندار ڪتاب لکيا آهن، شاعري ڪين ورثي ۾ مليل هئي. سنڌي ادبي بورڊ جي اڳوڻي چيئرپرسن ڊاڪٽر حميده کهڙو بابت ڳالهائيندي تهمينه مفتي چيو ته حميده کهڙو سنڌ جي دانشور، سياستدان، استاد تاريخدان شخصيت آهي سنڌي ادبي بورڊ جي پهرئين عورت چيئرپرسن ۽ پهرئين سنڌي عورت جنهن آڪسفورڊ مان پي ايچ ڊي ڪئي. اڳوڻي چيئرمن پير مظهرالحق بابت ڳالهائيندي پير راحيل حسين چيو ته سنڌي ادبي بورڊ تمام بهترين ڪم ڪري رهيو آهي، مخدوم سعيد الزمان جي چيئرمين ٿيڻ ادبي بورڊ جي لاءِ بهترين فيصلو آهي، پير مظهر الحق 2007ع کان 2008ع تائين بورڊ جو چيئرمين رهيو، پير مظهر الحق پنهنجي دؤر ۾ بينظير ڀٽو جي نالي سان هڪ ڪتاب ڇپرايو ۽ ان کان علاوه ٻيا به ڪيترائي ڪتاب ڇپرايا. ناماري اديب مخمور بخاري، سنڌي ادبي بورڊ جي اڳوڻي چيئرمين مخدوم جميل الزمان بابت ڳالهائيندي چيو ته سياسي، روحاني شخصيت هجڻ سان گڏوگڏ علمي ادبي شخصيت پڻ آهن، پاڻ سنڌي ادبي بورڊ جي چيئرمين جي حيثيت ۾ بورڊ جون نيون عمارتون جوڙايون جيڪي وقت جي ضروت هئي، پاڻ شاعر، اديب ۽ بااخلاق وضعدار شخصيت جا مالڪ آهن. ناماري ليکڪ فهيم نوناري ڳالهائيندي چيو آءٌ شڪرگذار آهيان جو مون کي ڊاڪٽر حميده کهڙو جي علمي، سماجي، ادبي ۽ سياسي زندگي بابت ڳالهائڻ جو موقعو ڏنو. جڏهن ايوب جي دور ۾ سنڌ ۾ ون يونٽ مڙهيو ويو ته هن لنڊن مان شاگردي واري زماني ۾ مخالفت ڪئي، سنڌ يونيورسٽي جي تاريخ جي شعبي ۾ استاد طور خدمتون سرانجام ڏنائين. هن جا 10 کان وڌيڪ انگريزي ۾ ڪتاب ڇپيل آهن ۽ سوين انگريزي ۽ سنڌي ۾ ڪتاب ڇاپيل آهن، سنڌ اندر روشني پکيڙڻ لاءِ اهم ڪم ڪيو.

سنڌي ادبي بورڊ ۾ چيئرمينن کي خراج تحسين پيش ڪرڻ لاءِ ٻئي ڏينهن جي تقريبن ۾ ٻي نشست دوران سنڌي ادبي بورڊ طرفان شايع ڪرايل نون ڪتابن عمرڪوٽ ضلعي جي قبرستانن جي ڪتبن جو مطالعو، تاريخ جا گم ٿيل ورق، چين جون مشهور شخصيتون ، گيتن جي گلزاري ۽ ديوانِ عارف جي مهورت ڪئي وئي.

تقريب جي آخر ۾ صدارتي خطاب ۾ ڊاڪٽر اسد جمال پليءَ چيو ته هن نشست جا موصوف ٽئي چيئرمين سنڌ جي وڏن، سياسي ۽ سماجي گهراڻن جا فرد ۽ ادب جي دنيا جا وڏا نالا آهن. اسان جي بورڊ جي موجوده چيئرمين صاحب هنن سيني سابق چيئرمين کي خراج عقيدت پيش ڪري بلند خيالي ۽ اعليٰ ادبي ۽ علمي ذوق جو مظاهرو ڪيو آهي، هن پروگرام جي آرگنائيزرن کي مبارڪون ڏنيون ۽ خاص طرح محترم نصير مرزا جي ٽن ڏينهن جي پُرخلوص ڪمپيئرنگ جي پڻ ساراهه ڪئي.

سنڌي ادبي بورڊ جام شورو ۾ لڳل ڪتابي ميلي جي 3 ڏينهن ۾ خريدارن جي وڏي انگ جنهن ۾ مختلف اسڪولن، ڪاليجن ۽ يونيورسٽين جي شاگردن ۽ عام پڙهندڙن وڏي انگ ۾ پهچي ڪتاب خريد ڪيا.

چيئرمين، سنڌي ادبي بورڊ مخدوم سعيد الزمان "عاطف"بورڊ اندر مختلف رٿائن جا افتتاح ڪندي

"ملر" آفسيٽ پرنٽنگ مشين جي افتتاح دوران [24-01-2022]

بورڊ جي جهنڊي جي افتتاح دوران [07-01-2022]

مخدوم جميل الزمان "جميل" ڊسپلي سينٽر ۽ علامه غلام مصطفيٰ قاسمي ريڊنگ روم ۽ محمد ابراهيم جويو ڊسپلي هال جو افتتاح ڪندي [04-03-2022]

چيئرمين، سنڌي ادبي بورڊ مخدوم سعيد الزمان "عاطف" بورڊ اندر مختلف رٿائن جا سنگِ بنياد رکندي

شهيد ذوالفقار علي ڀٽو ريسرچ لائبريءَ جي بنياد جو پٿر رکندي [19-01-2022]

ملازمن لاءِ رهائشي عمارت (فليٽ) بنياد جو پٿر رکڻ دوران دعا گهرندي [29-01-2022]

سيد ميران محمد شاهه آفيس بلاڪ جي بنياد جو پٿر رکڻ دوران ملازمن سان گڏ دعا گهرندي
[23-02-2022]

شهيد بينظير ڀٽو رائيٽرس هاسٽل جو بنياد جي پٿر رکڻ دوران ملازمن سان گڏ دعا گهرندي
[04-02-2022]

"MEHRAN" (Regd. No: NS-20)Quarterly

سنڌي ادبي بورڊ ۾ تازو تعمير ڪرايل باب جي. ايم سيد

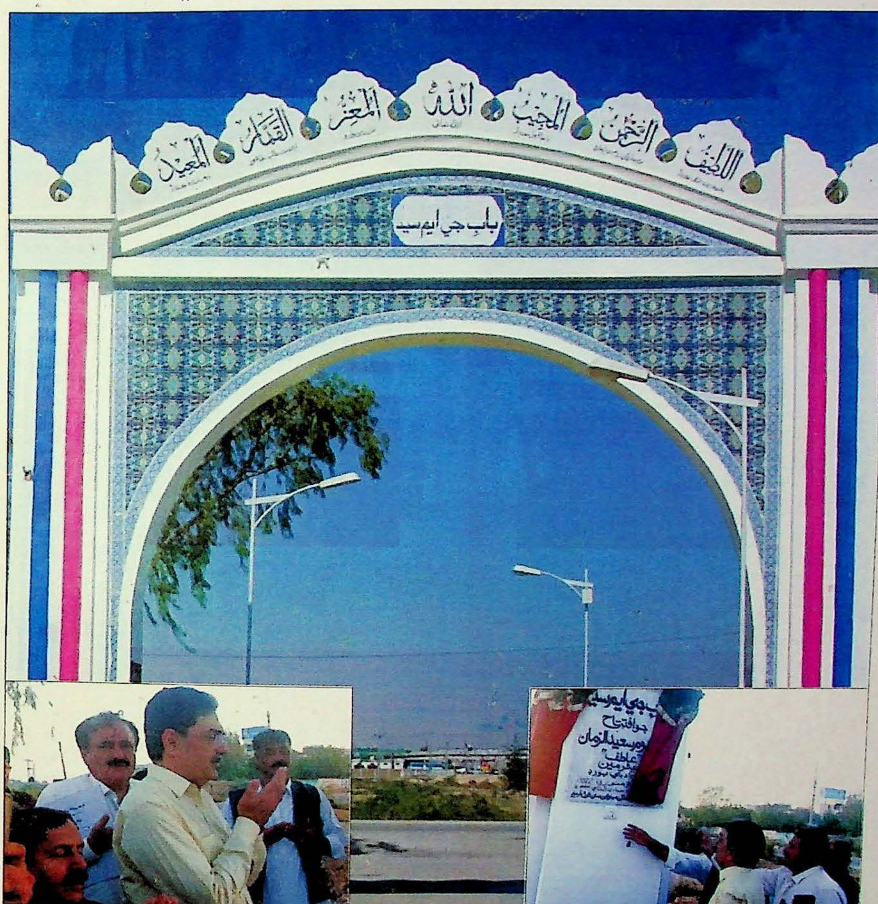

ننڍين تصويرن ۾ چيئرمين مخدوم سعيد الزمان "عاطف" افتتاح ڪندي ۽ دعا گهرندي